

ISSN 3030-3710
E-ISSN 3030-3095
773030 371910
773030 309005

ILMIY AXBOROTNOMA * SCIENTIFIC BULLETIN * НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

№ 3, 2025

BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI

ILMIY AXBOROTNOMASI

ISSN 3030-3710 (P)
ISSN 3030-3095 (E)

№ 3, 2025

http://buxpxti.uz

ISSN 3030-3710 (P)
ISSN 3030-3095 (E)

BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI

ilmiy-amaliy jurnal

SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA INSTITUTE OF PSYCHOLOGY AND FOREIGN LANGUAGES

scientific and practical journal

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ИНСТИТУТА ПСИХОЛОГИИ И ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

научно-практический журнал

№ 3, 2025

Muassis: Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti
Tahririyat manzili: Buxoro viloyati, Kogon tumani, B.Naqshband MFY, 20-uy
http://buxpxti.uz/, buxpxti@gmail.com

Tel: +998918312511 Sobirova D.A.
+998905124244 Ostanov Sh.Sh.
https://t.me/OstanovSH

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ АДМИНИСТРАЦИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ АХБОРОТ ВА ОММАВИЙ КОММУНИКАЦИЯЛАР АГЕНТЛИГИ

ГУВОХНОМА

№ 064916

"BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI" MASULIYATI CHEKLANGAN JAMIYAT

Оммавий ахборот воситаси давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома

ЛИЦЕНЗИЯ РЕЕСТРИ БЎЙИЧА ТАРТИБ РАҚАМИ
С-5669145

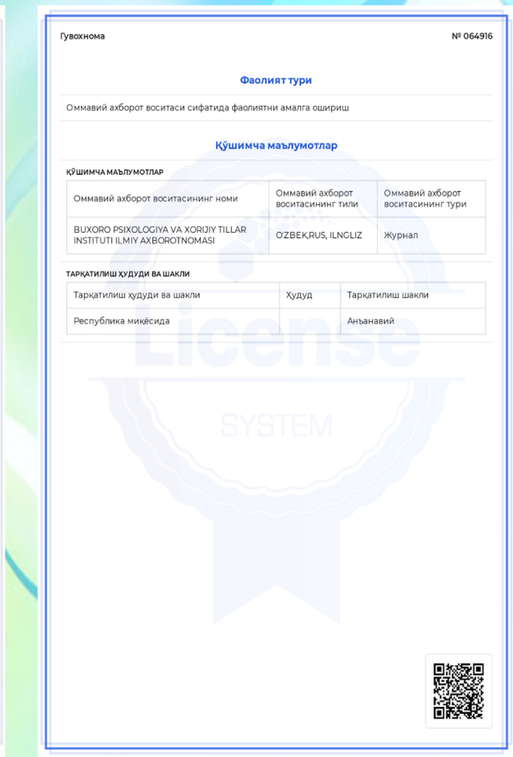
СТИР (СОЛИҚ ТЎЛОВЧИНИНГ ИДЕНТИФИКАЦИОН РАҚАМИ)
308196898

АМАЛ ҚИЛИШ МУДДАТИ
22.02.2023дан

ЖОЙЛАШГАН МАНЗИЛИ (ПОЧТА МАНЗИЛИ)
Бухоро вилояти, Когон тумани, "B. NAQSHBAND" MFY HUDUDI

ВАКОЛАТЛИ ОРГАН
Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги

22.02.2023 12:34
ТАҚДИМ ЭТИЛГАН САНА

Гувохнома № 064916

Фаолият тури

Оммавий ахборот воситаси сифатида фаолиятни амалга ошириш

Қўшимча маълумотлар

ҚЎШИМЧА МАЪЛУМОТЛАР

Оммавий ахборот воситасининг номи	Оммавий ахборот воситасининг тили	Оммавий ахборот воситасининг тури
BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI	O'ZBEK,RUS, ILNGLIZ	Журнал

ТАРҚАТИЛИШ ҲУДУДИ ВА ШАКЛИ

Тарқатилиш ҳудуди ва шакли	Ҳудуд	Тарқатилиш шакли
Республика миқёсида		Анъанавий

BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI ilmiy-amaliy jurnal 3-son Buxoro - 2025. - 376 b. **Научный вестник Бухарского института психологии и иностранных языков** научно-практический журнал Выпуск 3. Бухара - 2025. - 376 с.	Jurnal Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti muassisligidagi nashr hisoblanadi. **Jurnalning nashr sifati uchun bosmaxona javobgar.** OBUNA INDEKSI 3062	Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Bosishga ruxsat etildi 11.04.2025 Qog'oz bichimi 60x84, 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog'i 23 Buyurtma № 53. Adadi - 60 Bahosi kelishilgan narxda. «Sharq-Buxoro» MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahar O'zbekiston Mustaqilligi ko'chasi, 70/2 uy. Tel: 0(365) 222-46-46

BOSH MUHARRIR:
Baratov Sharif Ramazanovich
psixologiya fanlari doktori, professor,
Xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Bosh muharrir o`rinbosari:
Shoumarov G'.B. – O'zbekiston Respublikasi fanlar Akademiyasi Akademigi

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Mas'ul kotib:
Sobirova D.A. – psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

XORIJ OLIMLARI

Kozlov V.V. - psixologiya fanlari doktori, akademik (Rossiya)
Malix S.B. -psixologiya fanlari doktori, akademik (Rossiya)
Maksimenko S.D.- psixologiya fanlari doktori, akademik (Ukraina)
Rejep O`zyurek -psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Darya Gaysina - Sasseks universiteti Psixologiya fakultetida genetika va epigenetika, PhD (Angliya)

O'ZBEKISTON OLIMLARI
PSIXOLOGIYA FANLARI

Umarov B.M.- psixologiya fanlari doktori, professor
Qodirov B.R. - psixologiya fanlari doktori, professor
Qodirov U.D. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Kadirov K.B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Abdurasulov R.A. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Baratova D.Sh. -psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Utepberganov M.A. - psixologiya fanlari doktori, professor
Nazarov A.M. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Atabayeva N.B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Fayziyeva M.X. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Qarshiyeva D.S. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Abdullayeva D.U. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Arzikulov D.N. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Djurayev B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Ayrapetova A.G.- psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Usmanova M.N. - psixologiya fanlari nomzodi, professor
Raximova I.I. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ostanov Sh.Sh. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Rustamov Sh.Sh. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ibaydullayeva U.R. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sobirov A.A. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

PEDAGOGIKA FANLARI

Ibragimov X.I. - O'zbekiston Respublikasi fanlar Akademiyasi Akademigi
Olimov Sh.Sh. - pedagogika fanlari doktori, professor
Abdullayeva B.S. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Hamroyev A.R. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Rajabov T.I. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Dilova N.G. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

FILOLOGIYA FANLARI

Shodmonov Q.B. – filologiya fanlari doktori, professor
Gadoyeva M.I.- filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Rajabov D.Z. - filologiya fanlari doktori, professor
Haydarov A.A. - filologiya fanlari doktori, professor
Astanova G.A. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Rasulov Z.I. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor v.b.
Toirova G.I. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Murodov G.N. - filologiya fanlari doktori, professor
Eshbekov T.U. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Raxmatullayev Sh.N. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xalilova R.R. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Saidov X.Sh. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MUHARRIRLAR:

Raxmatova M.M. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Tursunov M.M. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Qurbonov A.M. - BuxPXTI "Xorijiy tillar" kafedrasi mudiri

"Scientific reports of Bukhara institute of psychology and foreign languages"
scientific-theoretical journal
EDITOR-IN-CHIEF:
Baratov Sharif Ramazanovich
doctor of psychology, professor, Full Member (academician) of the International Academy of Psychological Sciences
Deputy editor-in-chief:
Shoumarov G.B. - Academician of the Academy of Sciences of the Republic Uzbekistan
EDITORIAL BOARD MEMBERS
Responsible secretary:
Sobirova D.A. – Doctor of Psychology (DSc), professor
FOREIGN SCIENTISTS
Kozlov V.V. - Doctor of Psychology, academician (Russia)
Maliks S.B. - Doctor of Psychology, academician (Russia)
Maksimenko S.D. - Doctor of Psychology, academician (Ukraine)
Rejep Ozyurek - Doctor of Psychology, professor (Turkey)
Darya Gaysina - PhD, Genetics and Epigenetics, Faculty of Psychology, University of Sussex (England)
SCIENTISTS OF UZBEKISTAN
PSYCHOLOGICAL SCIENCES
Umarov B.M. - doctor of psychology, professor
Kadirov B.R. - doctor of psychology, professor
Kadirov U.D. - doctor of psychology, professor
Kadirov K.B. - doctor of psychology (DSc), professor
Abdurasulov R.A. - doctor of psychology (DSc), professor
Baratova D.SH. - doctor of psychology (DSc), professor
Utepberganov M.A. - doctor of psychology, professor
Nazarov A.M. - doctor of psychology (DSc), professor
Atabayeva N.B. - doctor of Psychology (DSc), professor
Fayziyeva M.Kh. - doctor of Psychology (DSc), professor
Karshiyeva D.S. - doctor of Psychology (DSc), professor
Abdullayeva D.U. - doctor of Psychology (DSc), professor
Arzikulov D.N. - doctor of Psychology (DSc), professor
Djurayev B. - doctor of Psychology (DSc), professor
Ayrapetova A.G. - doctor of Psychology (DSc), associate professor
Usmanova M.N. - candidate of psychology, professor
Raximova I.I. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor
Ostanov Sh.Sh. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor
Rustamov Sh.Sh. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor
Ibaydullayeva U.R. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor
Sobirov A.A. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor
PEDAGOGICAL SCIENCES
Ibragimov X.I. - Academician of the Academy of Sciences of the Republic Uzbekistan
Olimov Sh.Sh. - doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Abdullayeva B.S. - doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor
Hamroyev A.R. - doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor
Rajabov T.I. - doctor of pedagogic sciences (DSc), professor
Dilova N.G. - doctor of pedagogic sciences (DSc), professor
PHILOLOGY SCIENCES
Shodmonov Q.B. - doctor of Philology, professor
Gadoyeva M.I. - doctor of Philology (DSc), professor
Rajabov D.Z. - doctor of Philology, professor
Haydarov A.A. - doctor of Philology, professor
Astanova G.A. - doctor of Philology (DSc), professor
Rasulov Z.I. - doctor of Philology (DSc), professor
Toirova G.I. - doctor of Philology (DSc), professor
Murodov G.N. - doctor of Philology (DSc), professor
Eshbekov T.U. - doctor of Philology (DSc), professor
Rakhmatullayev Sh.N. - doctor of philosophy in philology (PhD)
Khalilova R.R. - doctor of philosophy in philology (PhD)
Saidov X.Sh. - doctor of philosophy in philology (PhD
EDITORS:
Rakhmatova M.M. - Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences
Tursunov M.M. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences
Kurbonov A.M. - Head of the Department of Foreign Languages of BukhPFL

Abdullayev Amrullo Nassulloyevich
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti
pedagogika va umumiy fanlar kafedrasi mudiri
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

HARBIY TA'LIM FAKULTETI TALABALARIDA PEDAGOGIK MULOQOT OMILLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOKORREKSION DASTURI

Annotatsiya: *Respublikamizda olib borilayotgan islohotlar jarayonida ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanilgan holda harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida pedagogik muloqot omillarini rivojlantirish, ularni har tomonlama yetuk, raqobatbardosh kadrlar qilib tarbiyalash bugungi kunda kechiktirib bo'lmas vazifalardan biri hisoblanadi. «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida: "xalqaro ta'lim standartlarini joriy yetish va ta'lim sifatini baholash, bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zaxirasini yaratish asosida ta'lim faoliyati sifati va samaradorligini oshirish" masalasi belgilanib, bu borada oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'lim usullarini qo'llash natijasida ta'lim sifatini oshirish, ta'lim jarayonini takomillashtirishga yo'naltirilgan tadqiqotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb yetadi.*

Kalit so'zlar: *Kommunikatsiya ko'nikmalari, diskussiya mavzusini, diagnostik protseduralar, psixologik razminka,*

ПСИХОКОРРЕКЦИОННАЯ ПРОГРАММА РАЗВИТИЯ ФАКТОРОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ВОЕННО-УЧЕБНОГО ФАКУЛЬТЕТА

Абстрактный. *В ходе реформ, проводимых в нашей республике, с использованием передового зарубежного опыта, развития факторов педагогического общения среди слушателей военного образования, Воспитать из них зрелые, конкурентоспособные во всех отношениях кадры — одна из задач, которую сегодня нельзя откладывать. «В стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы: «внедрение международных стандартов образования и оценки качества образования, воспитание образованного и интеллектуально развитого поколения, компетентных научно-педагогических кадров в высших учебных заведениях» определен вопрос «повышения качества и эффективности образовательной деятельности на основе создания резерва», и в связи с этим в результате использования современных образовательных методов в высших учебных заведениях образование важно проводить исследования, направленные на повышение качества и совершенствование образовательного процесса*

Ключевые слова: *коммуникативные навыки, тема обсуждения, диагностические процедуры, психологическое обследование.*

PSYCHOCORRECTIVE PROGRAM FOR THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION FACTORS AMONG STUDENTS OF THE MILITARY EDUCATIONAL FACULTY

Abstract. *Pedagogical communication factors in military education students using advanced foreign experiences during the reforms carried out in our republic development, training them to become mature, competitive personnel in all respects is one of the tasks that cannot be postponed today. "In the development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026: "introduction of international education standards and evaluation of the quality of education, knowledgeable and intellectual raising the advanced generation, increasing the quality and effectiveness of educational activities based on the creation of a pool of competent scientific and pedagogical personnel in higher education institutions" in this regard, to increase the quality of education as a result of the use of modern educational methods in higher education institutions, to carry out research aimed at improving the educational process becomes important.*

Key words: *Communication skills, topic of discussion, diagnostic procedures, psychological examination.*

Mamlakatimizda harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida pedagogik muloqot omillarini shakllantirish orqali ularni faoliyatga tayyorlash hamda samaradorligini oshirishga mo'ljallangan trening dasturini ishlab chiqishda Markaziy Osiyoda 1995-yildan faol qo'llanib kelinayotgan, shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan trening dasturlari, jumladan "Taqdimot qilish ko'nikmalari", "Kommunikatsiya ko'nikmalari", "Komanda tuzish va ziddiyatlarni boshqarish", "Kattalar auditoriyasini o'qitish metodologiyasi", "Trenerlar uchun trening" mavzularidagi amaliy dasturlar, undan tashqari Valeriy Polyakov tomonidan ishlab chiqilgan, shaxsiy muloqotda odamlarga ta'sir o'tkazishning samarali vositalari, ya'ni "Muloqot texnologiyasi" nomli videotrening materiallari, N.V. Szen va Yu.V. Paxomovlar tomonidan ishlab chiqilgan "Психотренинг: игры и упражнения" materiallaridan, Sh.R. Barotov tomonidan yaratilgan "Sotsial trening va amaliyot" o'quv qo'llanmasi, professor V.M. Karimova tomonidan ishlab chiqilgan trening dasturlaridagi tavsiyalarni o'rganib chiqdik hamda trening dasturimizni metodologik asosi sifatida qabul qildik. Psixokorreksion dasturimizdan ko'zlangan maqsad – trening ishtirokchilarini samarali pedagogik muloqotga o'rgatish orqali faoliyat samaradorligiga erishish, ijtimoiy va guruhiy ishlash ko'nikma va malakalarini orttirish orqali kommunikativ sifatlarni shakllantirishdir. Shuningdek, pedagogik muloqot va uning omillarini rivojlanishiga bag'ishlangan «Emotsional intellekt va kreativlikni rivojlantirish», I.Tyatenkova, A.Cherepanov, G.Fadeykinlarning «Treninglar usullar metodikasi va ularni qo'llash xususiyatlari» dasturi, N.Yu. Xryasheva va S.I.Makshanovlarning trening qoidalariga bog'liq yondashuvlari, M.Mikalkoning «Intellekt treningi» Trevisa Bredberrining emotsional intellektni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalari e'tibor qaratildi. Shuningdek, N.V. Kuzminaning sotsial-psixologik va kasbiy kompetentligini tadqiq qilishga mo'ljallangan tuzilmasi, L.A.Svetkov, G.K.Ushakov, S.L.Solovev, Y.M.Jukov, A.Y.Makoyevalarning sotsial-psixologik kompetentligini rivojlantirish borasidagi konsepsiya va trening dasturlari metodologik asos sifatida qabul qilindi.

Ta'kidlash o'rinliki, ushbu trening pedagogik muloqotni rivojlantirmoqchi bo'lgan, guruhiy faoliyatda ko'p faoliyat yurituvchi, ishi yoki o'qishi tufayli odamlar bilan ko'p muloqotda bo'ladigan barcha pedagoglar auditoriyasida ham o'tkazilsa bo'ladi, bu uning universalligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi vazifalarning amalga oshirilishi tajriba guruhlarida trening dasturi asosida dars o'tish tizimini muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta'minlaydi.

Trening davomida quyidagi vazifalar oldinga qo'yildi va amalga oshirildi

- harbiy ta'lim yo'nalishi talabalari tomonidan pedagogik muloqot omillarini shakllantirish bo'yicha usullari, vositalari va yo'llarini egallash;
- pedagogik muloqotni shakllanishi uchun o'z ustida ishlash, faollashtirish usullarini egallash;
- guruhiy faoliyat motivatsiyasini talabalarda shakllantirish.

Pedagogik muloqotni harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida h rivojlantirish trening dasturi 2 kunga mo'ljallangan 4 blokdan iborat trening modulidan tashkil topgan.

Birinchi blok "Pedagogik muloqot tushuchasi" ga 1 kun guruhiy faoliyat haqida, ushbu mavzu bo'yicha nazariy bilimlar va ularda o'tkazilgan tadqiqotlar diagnostikasi bilan ishtirokchilar tanishadilar.

Ikkinchi blok "Pedagogik muloqot orqali kasbiy faoliyat samaradorligini oshirish" deb nomlanadi. Unda pedagogik muloqotni shakllanishiga olib keluvchi ichki motivatsiyalar, maqsadlarga bag'ishlanadi.

Uchinchi blok "Kommunikativlikka erishish yo'llari" 2-kunda bo'lib, turli usullar, strategiyalar ko'rib, ishtirokchilar tomonidan o'ynalib chiqiladi.

To'rtinchi so'nggi blokda 2-kun, guruhiy faoliyat baholanadi, ishtirokchilar hisoboti tinglanib, kelajak vazifalari belgilanadi.

Pedagogik muloqotni harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida h rivojlantirish bo'yicha psixologik trening o'z ichiga:

- trening maqsadini, diskussiya mavzusini, muammo xarakteri, dars ishtirokchilarini unga qanchalik yo'nalganligini;

- muhokama qilinayotgan muammo yuzasidan aylanma diskussiyani, axborot sbori, qarashlar, fikrlar, yangi g‘oyalar va barcha ishtirokchilar tomonidan bildirilgan takliflar;
- axborotni tartiblash va muhokama etish;
- alternativalarni asoslash va ularga birgalikda baho berish;
- diskussiyalarga birgalikda yakun yasash;
- olingan natijalarni trening maqsadi bilan qiyoslab ko‘rish
- psixologik zo‘riqishni oldini olish, darsga yakun yasash.

Harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarida pedagogik muloqotni rivojlantirish bo‘yicha psixologik treningda guruhiy faoliyat turlari, ijodiy yondashuv usullari, modellashtirishning turli xil turlari, usullaridan keng foydalanildi.

Treningning diagnostik protseduralari o‘z ichiga pedagogik muloqotni tuzilishi haqidagi axborot, trening va trening protseduralari sifatini trening ishtirokchilari tomonidan nazorat qilishni qamrab oladi.

Trening davomida talabalar pedagogik muloqot, ularning klassifikatsiyasi va funksiyalari, ularni muvaffaqiyatli shakllantirish yo‘llari va usullari haqida axborot oladilar.

Treningning asosiy mazmuni quyidagilardan iborat:

- guruh ishtirokchilarini psixologik razminkalariga mo‘ljallangan psixogimnastik mashqlar;
- o‘z-o‘zini anglash, tushunish ko‘lamini kengaytiruvchi, ishtirokchilarni emotsional holatlarini boshqarishni, me’yorda ushlashni o‘rgatuvchi, pedagogik muloqotni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni xulqni shakllantirishga mo‘ljallangan turli topshiriqlar yig‘indisi;
- ishtirokchilarni o‘z hissiyotlari va fikrlarini bildirishga, o‘sha rollardan kelib chiqqan holda harakat qilishga imkon yaratuvchi rolli o‘yinlar;
- konkret vaziyatlar va guruhiy analizda keng qo‘llaniluvchi guruhiy diskussiyalar;
- kuzatuv yoki guruhda ishlangan mashqlarni mustahkamlash kabi turli topshiriqlarni uy vazifasi ko‘rinishida tavsiya etilishini qamrab oladi.

Harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarida pedagogik muloqotni rivojlantirish bo‘yicha psixologik trening o‘tkazilgandan so‘ng qator o‘zgarishlar kuzatildi. Jumladan:

1. Pedagogik muloqotni rivojlanganlik strukturasi: talabalarda oldindan bo‘lgan va yangi paydo bo‘lgan pedagogik muloqotning tarkibiy komponentlari.
2. Pedagogik muloqotni tashkil qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni tadqiq etadigan vositalar diapazonining kengayishi.
3. Pedagogik muloqotga nisbatan barqaror ijobiy munosabat.

Bugungi harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarida pedagogik muloqot omillarini bunday yo‘l va usullar orqali rivojlantirish muhim ahamiyatga ega va bugungi kundagi optimal yechimlardan biri hisoblanadi. Psixologik trening jarayonidagi har bir o‘tkazilgan trening mashg‘ulotlari shaxsning o‘zini o‘zi psixologik jihatdan tayyorgarligini oshirgan holda unga tajriba orttirish imkonini beradi. Umuman, trening dasturi quyidagi talablarni o‘z ichiga oladi.

1. Guruhiy faoliyat tamoyiliga rioya qilish, ishtirokchilarning bir guruhdan bo‘lishi, shaxslararo munosabatda assertiv xulqning mavjudligi.
2. Guruhiy va individual trening jarayonida eng ilg‘or metodlarni tanlash
3. Guruh ishtirokchilari orasidagi o‘zaro hissiy-emotsional sifatlarni inobatga olinishi.
4. Ishtirokchilarning individual-psixologik xususiyatlariga e’tibor qaratish.
5. Guruhlar bilan trening dasturi jarayonida sodir bo‘ladigan bo‘ladigan ijobiy energiyani yo‘qolmasligi uchun guruhda muhokama qilingan muammolarning guruhdan tashqarida tarqatishning ta’qiqlanishi.
6. Trening o‘tkaziladigan xonani jihozlanishiga e’tibor berish. Xona ishtirokchilar uchun qulay bo‘lishiga hamda ularni chalg‘ituvchi tashqi omillarning mavjud bo‘lmasligiga e’tibor qaratilishi.
7. Maqsadni aniq va ravshan belgilab olish. Guruh ishtirokchilariga psixologik yordam berishning maqsad qilib olinishi. Trening natijasida respondentlarda psixologik bilim va malakalar orqali sotsial-psixologik omillarni rivojlantiribgina qolmay, balki jamoada psixologik iqlimni yaxshilanishi va keyinchalik psixologik o‘zini o‘zi takomillashtirish motivlarini vujudga keltirishga

urg‘u beriladi. Shuning uchun trening samaradorligi nafaqat ob’ektiv mezonlar, balki sub’ektiv mezonlar bilan ham o‘lchanadi.

8. Jamoada psixologik iqlimni va ijobiy, samimiy va erkin muloqot muhitining shakllantirilishi. Trening jarayonidagi o‘zaro munosabat odatdagi shaxslararo munosabatlardagiga ko‘ra ruhan ijobiy, emotsional, ochiq va samimiydir. Faoliyat jarayonida guruh bilan ishlashning dastlabki bosqichida trenerning asosiy vazifasi ijtimoiy muhitni yaratish, samimiy muloqot uchun psixologik xavfsiz sharoitni yuzaga keltirishdan iborat bo‘ladi. Pedagogik muloqot omillarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik trening quyidagi tamoyillar asosida tashkil qilinadi (L.A.Petrovskaya, 1989):

a) “ayni paytda va shu damda – guruhda ma’lum vaqtda, trening dastur jarayonidagi psixologik bo‘lgan holatlarni muhokama qilish, aniq va real vaziyatdan kelib chiqib;

b) umumiy mushohadalar, ya’ni, “bizning o‘ylashimizcha”, “men shunday deb hisoblayman” kabi jumlalarni qo‘llash;

v) emotsional-hissiy sifatlarga urg‘u berish –shaxsan nima his qilinganini aytib o‘tish;

g) guruhdagi har bir respondentning o‘zaro hamkorlikda, birgalikda faol ishtirok etishi va bir xil maqsad ostida faoliyat ko‘rsatishi.

d) trening jarayonida har qanday vaziyatlarni va holatlarni sir saqlash va guruhdan tashqariga olib chiqmaslik.

Harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalari bilan olib boriladigan psixologik treninglar turli-tuman bo‘lib, ularni tasniflash turlicha mezonlarga asoslanadi. Agar psixologik trening maqsadidan kelib chiqqan holda tasniflaydigan bo‘lsak, ularni ma’lum bir aniq sifatlarni shakllantirish treninglaridan tortib, to individual-psixologik xususiyatlarni rivojlanish treninglarigacha ajratish mumkin. Birinchi holatda trening shaxs o‘zgarishiga olib keluvchi ma’lum bir xulq-atvor namunalarini shakllantirish omili bo‘lib gavdalansa, ikkinchi holatda asosiy samara ichki sohada kuzatiladi, ya’ni dastlab shaxsning ichki dunyosi (o‘zini o‘zi baholash, motivatsiya, qadriyatlar tizimi va boshqalar), keyin esa xulq-atvor o‘zgaradi. Shu bilan bir qatorda treningning samaradorlik mezonlari ham bir-biridan farqlanadi: ayrim mezonlar ob’ektivdir (masalan, ishtirokchilarda qandaydir malakaning shakllanganlik darajasi), boshqa ba’zi mezonlar sub’ektivdir (masalan, ishtirokchilarning o‘z shaxsiy holatidagi o‘zgarishlar haqidagi his-kechinmalar).

Umuman, harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarida pedagogik muloqot omillarini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar yuqorida keltirilgan qoidalarga muvofiq tashkil qilindi. Buning uchun respondentlar orasida pedagogik muloqot omillari past darajada rivojlangan, hissiy–irodaviy sifatlarni boshqarish malakalari shakllanmagan hamda tegishli shaxs xususiyatlariga ega bo‘lgan shaxslar ajratib olindi. Shunga muvofiq ular bilan maxsus ishlab chiqilgan dastur asosida 3 oy davomida haftasiga 3-4 marta trening mashg‘ulotlari tashkil qilinadi. Harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarining pedagogik muloqot omillarini rivojlantirishga mo‘ljallangan treningni o‘tkazishda avvalo asosiy quyidagi tushunchalarga alohida e’tibor qaratish lozim deb o‘ylaymiz.

Harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarini pedagogik qobiliyatini rivojlantirish turlarini ishlab chiqish va amaliyotda tadbiq etish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Guruhiy munozaralar, bahslar sharoitida trening – bu yaxlit bir guruhni maqsadga yo‘naltirilgan tarzda yana bir qancha guruhlarga bo‘lgan tarzda yagona maqsadga erishishning strategiyasini belgilash vositasi sifatidagi faoliyatini anglatadi. Biz tadqiqotimizda aynan harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalar guruhida shunday samarali va uyushgan guruhchalar vositasida guruhiy qadriyatlarni birlashtirgan holda yagona maqsadga erishish vositalarini amalda sinab ko‘rishni tadbiqiy maqsad sifatida belgiladik.

Tadqiqotimizda harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarini pedagogik qobiliyatini rivojlantirish treningni ***oltita asosiy fazasidan foydalanib***, ularning qisqacha tavsiflari quyida keltirilgan 3.1-jadvalda o‘zining aksini topgan, deyishimiz mumkin:

1-jadval.

Pedagogik qobiliyatini rivojlantirish treningni olti fazasi

Fazalar	Bajariladigan vazifa	O‘qituvchining faoliyati
1-faza	Maqsadlarni aniqlash	Rejalashtirilgan barcha maqsadlarni talabalarga birma-bir tushuntirib chiqadi va darsni boshlaydi
2-faza	Ma’lumotlar bilan taminlash	Talabalarga og‘zaki yoki yozma tarzda kerakli ma’lumotlarni aytadi yoki tarqatma material beradi
3-faza	Talabalarni guruhlarga bo‘lish	Talabalarga qanday qilib guruhlar tashkil qilishni tushuntiradi va guruhlarga nima ish qilish kerakligini bildiradi
4-faza	Guruhlardagi ishga va masalani o‘rganish jarayoniga ko‘mak berish	Guruhlarga muammoni qanday qilib hal qilish kerakligi bo‘yicha amaliy yordam beradi
5-faza	Tekshirish	O‘qituvchi guruhlarning o‘z natijalarini taqdimot qilishlariga baho beradi va ular tayyorlagan materiallarni tekshiradi
6-faza	Natijalarga baho berish	O‘qituvchi guruhlarning va alohida talabalarning mehnati va bilimiga munosib baho beradi

Ushbu qoidalarni inobatga olgan holda harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarini pedagogik muloqotini rivojlantirishga mo‘ljallangan trening dasturini ishlab chiqdik.

Harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarini pedagogik muloqot omillarini rivojlantirishga mo‘ljallangan psixologik trening dasturida guruhiy va individual mashqlardan, kreativ usullardan, treninglarning turli xil usullaridan keng foydalanildi.

Trening davomida harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarini pedagogik muloqotining ijtimoiy-psixologik omillari, ularning mezonlari va funksiyalari, ularni rivojlantirish yo‘llari va usullari haqida ilmiy-amaliy ko‘rsatmalar oldilar.

2-jadval

Harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarining pedagogik qobiliyat omillarini tadqiq etish tuzilmasi

	Mezon	Metodika	Natija
1	Muloqotga kirishuvchanlik dinamikasi	Rayxovskiy shkalasi bo‘yicha	Muloqotga kirishuvchanlik darajasining namoyon bo‘lishi
2	Adekvat emotsional munosabat	Xoll shkalasi bo‘yicha	Emotsionallik darajasining namoyon bo‘lishi
3	Sotsial-psixologik kompetentlik	Kunishna shkalasi bo‘yicha (KOSKOM)	Sotsial-psixologik kompetentlik darajasining namoyon bo‘lishi
4	Pedagogik muloqot indeksi (PMI)	IPS mualliflik shkalasi bo‘yicha	Verbal kompetentlik, ijtimoiy refleksiv kompetentlik, ijtimoiy tafakkur, ijtimoiy intuitsiya darajasining namoyon bo‘lishi

Biz tadqiqotimizda yuqoridagi ilmiy izlanishlarimizning yakuniy xulosasi sifatida pedagogik qobiliyat omillarini tadqiq qilish modelini ishlab chiqdik. Ayni paytda, mazkur model orqali bugungi zamonaviy psixologiyaning pedagogik muloqot yo‘nalishi bo‘yicha istiqbolli ilmiy

loyihalarni ochib berishda va bu tushunchaga ilmiy talqinlar kiritilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. – Toshkent: Yozuvchi, 2002.- B.62.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.- 224 b.
3. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al Buxoriy «Al Jomi' as– sahih». – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1997. 4-jild.- 526 b.
4. Alisher Navoiy. Mahbub – ul – qulub. – Toshkent, 1983.- 138 b.
5. Amir Temur va Temuriylar madaniyati va san'ati. – Toshkent: F. Fulom, 1996.- 88 b.
6. A'zamxo'jayeva E.A. Muomala maromining yosh xususiyatlari va dinamikasi: Dis. … psixologiya fanlari nomzodi. – Toshkent, 2002.- 160 b.
7. Barotov Sh.R. Sotsialno-psixologicheskiye i nauchno-prakticheskiye osnovi sozdaniya psixologicheskoy slujbi v Uzbekistane: Avtoref. dis. … dokt. psixol. nauk. – Toshkent, 1998.- 37 s.

Axadov Yo'ldosh Hamzayevich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

O‘SMIRLARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA IRODAVIY SIFATLARNING AHAMIYATI: IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR TAHLILI

Annotatsiya. *Ushbu maqola o‘smirlik davrida liderlik qobiliyatlarini shakllantirish jarayonlarini tahlil qiladi. Liderlik faqat tug‘ma xususiyatlar bilan bog‘liq emas, balki bu ko‘nikmalar psixologik va ijtimoiy omillar asosida shakllanadi. O‘smirlar o‘zlarini anglash, ijtimoiy guruhlarda o‘z o‘rnini topish va boshqalar bilan samarali muloqot qilish orqali liderlik qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Maqolada o‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, motivatsiya, emotsional intellekt va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash kabi psixologik omillar va ijtimoiy muhitning liderlik qobiliyatlarini shakllantirishdagi roli haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Liderlik, o‘smirlar, psixologik omillar, ijtimoiy omillar, emotsional intellekt, motivatsiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, o‘ziga bo‘lgan ishonch, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy muloqot.*

ЗНАЧЕНИЕ ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ ПРИ РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ПОДРОСТКОВ: АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Аннотация. *Данная статья анализирует процессы формирования лидерских качеств в подростковом возрасте. Лидерство связано не только с врожденными качествами, но и развивается на основе психологических и социальных факторов. Подростки развивают лидерские качества через самопознание, нахождение своего места в социальных группах и эффективное взаимодействие с другими людьми. В статье рассматриваются такие психологические факторы, как уверенность в себе, мотивация, эмоциональный интеллект и социальная поддержка, а также роль социального окружения в формировании лидерских качеств.*

Ключевые слова: *Лидерство, подростки, психологические факторы, социальные факторы, эмоциональный интеллект, мотивация, социальная поддержка, уверенность в себе, личностное развитие, социальное взаимодействие.*

THE IMPORTANCE OF VOLITIONAL QUALITIES IN DEVELOPING ADOLESCENTS' CREATIVE ABILITIES: AN ANALYSIS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS

Annotation. *This article analyzes the processes of developing leadership qualities during adolescence. Leadership is not only related to innate traits but also develops based on psychological and social factors. Adolescents develop leadership qualities through self-awareness, finding their place in social groups, and effective communication with others. The article discusses psychological factors such as self-confidence, motivation, emotional intelligence, and social support, as well as the role of the social environment in shaping leadership qualities.*

Keywords: *Leadership, adolescents, psychological factors, social factors, emotional intelligence, motivation, social support, self-confidence, personal development, social interaction.*

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va qiyin bosqichlardan biridir. Bu davrda o‘smirlar o‘zini anglash, o‘z qadrini bilish va ijtimoiy o‘rni haqida ko‘plab savollarga javob topishga

harakat qiladilar. Shaxs sifatida rivojlanish, o‘z maqsadlarini belgilash, hissiy holatlarni boshqarish va boshqa insonlar bilan munosabatlar o‘rnatish kabi ko‘plab ichki va tashqi omillar o‘smirning psixologik holatiga ta’sir qiladi. Aynan shu davrda o‘smirlar o‘zini-o‘zi anglash va o‘zgarishlarga moslashish bilan birga liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishni boshlaydilar.

Liderlik qobiliyati nafaqat tug‘ma xususiyatlarga, balki ijtimoiy va psixologik omillarga ham bog‘liqdir. O‘smirlik davrida liderlikni shakllantirishda oilaviy ta’sir, tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatlar, maktabdagi ijtimoiy guruhlar va individual psixologik omillar muhim rol o‘ynaydi. O‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, emotsional intellekti, motivatsiya darajasi, hamda boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati ular uchun lider sifatida muvaffaqiyatli rivojlanishning asosiy omillaridir.

Shu bilan birga, ijtimoiy muhit va atrofdagi insonlar o‘smirning liderlik salohiyatini shakllantirishda juda katta rol o‘ynaydi. Oila va maktab muhitida o‘smirlar uchun qo‘llab-quvvatlovchi, rag‘batlantiruvchi va ilhomlantiruvchi sharoitlar yaratish, ularning liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. O‘smirlarning o‘zini anglash va shaxs sifatida shakllanishi ko‘pincha ular uchun yangi imkoniyatlarni ochadi va ular jamiyatda faol va mas’uliyatli liderlarga aylanishlari mumkin.

Maqolaning asosiy maqsadi o‘smirlik davrida liderlik qobiliyatlarini shakllantirishda psixologik va ijtimoiy omillarning rolini tahlil qilishdir. Shuningdek, o‘smirlar uchun liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda yordam beruvchi asosiy omillarni aniqlash va ularga tegishli tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bu tadqiqot o‘smirlar uchun kerakli psixologik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni ta’minlashga yordam berishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlik davrida liderlik qobiliyatlarini shakllantirishni o‘rganish uchun ko‘plab psixologik, pedagogik va sotsiologik tadqiqotlar mavjud. Ushbu adabiyotlar, o‘smirlar orasidagi liderlik ko‘nikmalarining shakllanishi va rivojlanishining turli omillarga bog‘liqligini ko‘rsatadi. O‘smirlikdagi liderlikning psixologik va ijtimoiy asoslari haqida fikr yuritgan ilmiy ishlar hamda tajribaviy tadqiqotlar quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilgan.

Psixologik omillar va liderlik qobiliyatlari Baumeister va Vohs (2007) o‘zining “Self-regulation and the executive function of the self” asarida o‘zini-o‘zi boshqarish va liderlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilgan. Tadqiqotda aytilishicha, o‘smirning o‘zini anglash va o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish qobiliyati, uning lider sifatida shakllanishida katta rol o‘ynaydi. O‘ziga ishonch, o‘zini boshqarish va emotsiyalarni boshqarish qobiliyatlari, liderlikni rivojlantirishning asosiy psixologik omillaridan biri sifatida ko‘riladi.

Ijtimoiy omillar va o‘smirlikdagi liderlik Mendelevich (2009) O‘smirlar va jamiyat nomli ishida o‘smirlarning ijtimoiy muhitining ular uchun liderlik qobiliyatlarini shakllantirishdagi ahamiyatini o‘rganadi. Mendelevichning fikricha, o‘smirning tengdoshlari va oila a’zolari uning shaxsiy rivojlanishiga, ayniqsa, lider sifatida o‘sishiga ijtimoiy ta’sir ko‘rsatadi. Oila va do‘stlar bilan ijtimoiy aloqalar, o‘smirning jamiyatdagi o‘z o‘rnini topishga yordam beradi.

Emotsional intellekt va liderlik Goleman (1995) o‘zining Emotional Intelligence asarida emotsional intellektni liderlik qobiliyatlari bilan bog‘laydi. Golemanning tahlillariga ko‘ra, liderlik faqat intellektual qobiliyatlarga asoslanmaydi, balki emotsional idrok va boshqalar bilan samarali muloqot qobiliyatlariga ham bog‘liq. O‘smirlar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish va boshqalarning hissiyotlarini tushunish orqali ijtimoiy guruhlar ichida muhim rol o‘ynaydilar.

Motivatsiya va liderlikni rivojlantirish Deci va Ryan (1985) o‘zlarining “Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior” asarida motivatsiyaning o‘smirlarning rivojlanishidagi ahamiyatini o‘rganishadi. Ularning fikriga ko‘ra, ichki motivatsiya o‘smirlarning o‘zini rivojlantirish

va o‘z maqsadlariga erishishda katta rol o‘ynaydi. Ichki motivatsiya va o‘zini anglash o‘smirning liderlik qobiliyatlarining shakllanishida asosiy omil hisoblanadi.

O‘smirlar va jamiyatdagi liderlik Steinberg (2014) “Age of Opportunity” asarida o‘smirlik davrining ijtimoiy va psixologik jihatlarini o‘rganadi. Tadqiqotda o‘smirlarning qaror qabul qilish, ijtimoiy munosabatlarni boshqarish va jamiyatdagi roli haqida so‘z yuritiladi. Steinbergning fikriga ko‘ra, o‘smirlarning lider sifatida shakllanishi ko‘pincha ular ijtimoiy guruhlarga qo‘shilganida va boshqalar bilan o‘zaro ta’sirda bo‘lganida yuzaga keladi.

Liderlik va o‘smirlar uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash Schunk va Ertmer (2000) o‘zining “Self-regulation and Academic Learning” nomli asarida o‘smirlarning o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish va psixologik qo‘llab-quvvatlashning liderlikni shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Maktab muhitida o‘smirlarning o‘zini-o‘zi nazorat qilish va muvaffaqiyatga erishish ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni lider sifatida shakllantirishga yordam beradi.

O‘smirlarning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan treninglar Duckworth va boshqalar (2007) Grit: “Perseverance and passion for long-term goals” asarida liderlikning uzoq muddatli maqsadlarga bo‘lgan ehtiros va qat’iyat bilan bog‘liqligini tahlil qilgan. Tadqiqotda o‘smirlarning kuchli motivatsiyasi va qat’iyatliligi ularning lider sifatida rivojlanishida katta ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatilgan.

Muhokama. O‘smirlik davrida liderlik qobiliyatlarini shakllantirish jarayoni ko‘plab psixologik, ijtimoiy va madaniy omillarga bog‘liqdir. O‘smirlarning shaxsiy rivojlanishi, ularning lider sifatida o‘sishi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishi ko‘plab izlanishlar va tadqiqotlarda yoritilgan. Bu davrda o‘smirlar nafaqat o‘ziga ishonchini shakllantirish, balki emotsional intellekt va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham ehtiyoj sezadilar. Shuning uchun o‘smirlarning liderlik salohiyatini shakllantirish, nafaqat o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, balki ijtimoiy muhitda, ya'ni oila, maktab va tengdoshlari bilan munosabatlarni samarali boshqarish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishni talab qiladi.

Psixologik omillar o‘smirlik davrida liderlik qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘ziga bo‘lgan ishonch, o‘zini boshqarish, hissiy holatlarni nazorat qilish va emotsional intellekt o‘smirning lider sifatida rivojlanishiga yordam beradi. O‘smirlarning o‘zini tanib, o‘z his-tuyg‘ularini va fikrlarini boshqarish qobiliyati ular uchun mustahkam asos yaratadi. Shu bilan birga, emotsional intellektning rivojlanishi o‘smirlarning o‘zaro munosabatlarida muvaffaqiyatli bo‘lishiga, boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularni boshqarishda o‘ziga ishonchni oshirishga yordam beradi.

Ijtimoiy muhit, ayniqsa, oila, tengdoshlar va maktab muhitining o‘smirlarning liderlik qobiliyatlarini shakllantirishdagi roli katta. Oila va uy-joydagi qo‘llab-quvvatlash o‘smirlarning o‘zini anglash jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlarning ijtimoiy guruhlarga qo‘shilish, o‘zlarining maqsadlarini belgilash va boshqalar bilan hamkorlik qilish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishda bu omillar muhim o‘rin tutadi. Maktabdagi ta’lim jarayoni va guruh ishlari, o‘smirlarning jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida, ularning liderlik salohiyatini kuchaytiradi.

Motivatsiya o‘smirlik davrida liderlikni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Ichki motivatsiya o‘smirlarni maqsadga erishishga, yangi imkoniyatlarga o‘zini sinab ko‘rishga va o‘z salohiyatini rivojlantirishga undaydi. Shuningdek, o‘smirning ijtimoiy jihatlari, ya’ni guruhdagi o‘rni, tengdoshlari bilan muvaffaqiyatli munosabatlar o‘smirning harakat qilish motivatsiyasini kuchaytiradi. O‘smirlar uchun motivatsiya faqat tashqi mukofotlardan iborat bo‘lmaydi, balki ichki qiziqish va o‘ziga bo‘lgan ishonchning kuchayishi bilan ham bog‘liqdir.

Liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘smirlar uchun maxsus treninglar, psixologik qo‘llab-quvvatlash va maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatlar muhim ahamiyatga ega. Maktablarda, jamoa ishlarida va ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etish o‘smirlarning liderlik salohiyatlarini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, o‘smirlar uchun psixologik yordam ko‘rsatish, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish va stressni boshqarish bo‘yicha treninglar tashkil etish muhimdir.

O‘smirlik davrida liderlik qobiliyatlarini shakllantirishni chuqurroq tahlil qilganda, bir nechta muhim jihatlar va tadqiqotlar orqali yana qo‘shimcha ma'lumotlar keltirish mumkin. O‘smirlikda liderlikni rivojlantirish faqat psixologik va ijtimoiy omillar bilan cheklanmaydi, balki o‘smirlarning o‘ziga xos ehtiyojlari, qiziqishlari va shaxsiy rivojlanish bosqichlariga ham alohida e'tibor qaratish zarur.

O‘smirlik davrida o‘zini anglash jarayoni juda muhim. O‘smirlar o‘z qadrini bilish, o‘z imkoniyatlari va cheklovlarini tushunish orqali lider sifatida o‘sishga erishadilar. Shaxsiy rivojlanishning bu bosqichi ularning mustaqillik va o‘z-o‘zini nazorat qilishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Baxtiyorlik, o‘ziga bo‘lgan ishonch va o‘z imkoniyatlarini bilish, o‘smirlarning boshqalar bilan samarali muloqot qilishiga yordam beradi. O‘zini anglash o‘smirga qarorlar qabul qilishda muhim yordamsiz faqat tashqi omillarga tayanmasdan, o‘z ichki resurslaridan foydalanishga yordam beradi.

O‘smirlik davrida tengdoshlar bilan munosabatlar o‘smirning shaxsiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar va guruhdagi o‘rni ularning liderlik salohiyatini shakllantirishda bevosita rol o‘ynaydi. Tengdoshlari bilan qanchalik samarali ishlashlarini, boshqalarni o‘z orqasidan ergashtira olishlarini aniqlash uchun ijtimoiy guruhlar va faoliyatlar zarurdir. O‘smirlarning o‘ziga xos psixologik ehtiyojlari, ya’ni tengdoshlari bilan qabul qilinish, hurmat va qo‘llab-quvvatlashni istashlari ularning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga katta ta’sir qiladi.

Oila o‘smirlik davrida liderlik ko‘nikmalarining shakllanishida muhim o‘rin tutadi. O‘smirning oilaviy muhitda o‘rgangan qadriyatlari, me'yorlari, va turli vaziyatlarda o‘zini qanday tutishligi uning liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga ta'sir qiladi. Oilaviy ta'sir ko‘pincha ularning ijtimoiy qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi, shuningdek, o‘zlarini boshqarish va hissiy reaksiyalarni nazorat qilishga o‘rgatadi. Boshqalar bilan munosabatlarda muvaffaqiyatli bo‘lish va muammolarni hal qilishda yordam beradigan mustahkam oilaviy aloqalar o‘smirning lider sifatida shakllanishiga turtki bo‘ladi.

O‘smirlarni o‘z maqsadlariga erishishga rag‘batlantirishda ijtimoiy va psixologik motivatsiya katta ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarni o‘z maqsadlariga erishishda rag‘batlantirish va ularni motivatsiya qilishning eng samarali usuli — ichki motivatsiyani rivojlantirishdir. O‘smirning ichki motivatsiyasi uning shaxsiy maqsadlarini, ehtiroslarini va kelajakdagi rejalari bilan bog‘liq bo‘ladi. Liderlikni rivojlantirishda, ularni tashqi mukofotlarga tayanib emas, balki o‘z ichki ehtiroslari va maqsadlariga asoslanib harakat qilishga o‘rgatish kerak.

Maktab va boshqa ijtimoiy guruhlar o‘smirlarning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda muhim maydondir. Maktabda o‘smirlar turli jamoa ishlari, sport musobaqalari va boshqa ijtimoiy faoliyatlar orqali jamoada ishlash, boshqarish, muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini o‘rganadilar. Maktabda o‘qish faqat akademik bilimlar bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda ham katta rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, o‘smirlarning tashqi muhitga, masalan, sport, san’at yoki jamoaviy ishlarga qiziqishi ularning liderlik qobiliyatlarini yanada rivojlantiradi.

O‘smirlik davrida psixologik yordam va qo‘llab-quvvatlash ham muhim omil hisoblanadi. O‘smirlarning o‘zini anglash jarayonida, ular ko‘plab shaxsiy muammolarni, o‘zaro munosabatlar

bilan bog‘liq qiyinchiliklarni, va qarorlar qabul qilishdagi noaniqliklarni boshdan kechiradilar. Psixologik yordam va maslahatlar ularning stressni boshqarish, o‘z hissiyotlarini nazorat qilish va yetarlicha qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, psixologik yordamning o‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishda va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘smirlarni rag‘batlantirishda muvaffaqiyatga erishish va ijobiy natijalarni ta’minlash mexanizmlari ham katta rol o‘ynaydi. Lider sifatida muvaffaqiyatli rivojlanish uchun o‘smirlar o‘zlarining mehnatlari, bilimlari va ko‘nikmalari uchun rag‘batlantirishga ega bo‘lishlari kerak. Shuningdek, muvaffaqiyatga erishishdan kelib chiqadigan ijobiy his-tuyg‘ular o‘smirning o‘zini-o‘zi anglash va motivatsiyasini oshiradi. Bu esa o‘z navbatida, ularni yanada kuchli va mustahkam liderlarga aylantiradi.

O‘smirlik davrida liderlik qobiliyatlarini shakllantirish jarayonini o‘rganish uchun quyidagi metodologik jadvalni taqdim etaman. Ushbu jadvalda o‘smirlar bilan ishlashda qo‘llaniladigan tadqiqot metodlari, vositalari va tahlil qilish usullari ko‘rsatilgan.

Tadqiqot yo‘nalishi	Metodlar	Tahlil vositalari	Natija
O‘smirlik davrida liderlik ko‘nikmalarini aniqlash	1. So‘rovnoma (questionnaire)	1. Yopiq va ochiq savollar	O‘smirlarning o‘zini-o‘zi anglash darajasi va liderlik qobiliyatlari haqidagi ma'lumotlar.
O‘zini-o‘zi nazorat qilish ko‘nikmalarini o‘rganish	2. Psixologik testlar (self-control tests)	2. Natijalar tahlili	O‘smirlarning o‘zini boshqarish, stressni nazorat qilish va hissiy reaksiya darajalarini o‘lchash.
Ijtimoiy muhitning liderlik qobiliyatlariga ta’siri	3. Intervyu (individual and group interviews)	3. Analitik metodlar	Ijtimoiy muhit va tengdoshlari bilan o‘zaro aloqalar va munosabatlar orqali liderlik qobiliyatlarini aniqlash.
Motivatsiya va o‘ziga bo‘lgan ishonchni o‘rganish	4. Motivatsiya anketalari	4. Statistik tahlil	Ichki va tashqi motivatsiyaning o‘smirlarning liderlik salohiyatiga ta’sirini aniqlash.
Liderlik ko‘nikmalarining rivojlanishi uchun treninglar	5. Eksperimental guruhlar bilan ishlash	5. Pre-test va post-test tahlili	Treninglar va ijtimoiy faoliyatlarning o‘smirlarning liderlik qobiliyatlariga ta’sirini o‘lchash.
Liderlik va oila ta’siri	6. Oila a'zolari bilan so‘rovlar	6. Tahlil natijalari va sharhlar	Oila o‘smirlarning liderlik ko‘nikmalarini shakllantirishda qanday rol o‘ynashini tahlil qilish.
Liderlik qobiliyatlarini rag‘batlantirish va muvaffaqiyatni baholash	7. Tajriba va tahlil (Case study)	7. Taqqoslash va statistik usullar	O‘smirlarning rag‘batlantirish va muvaffaqiyatga erishish natijalarini o‘rganish.

Tavsif:

So‘rovnoma: O‘smirlarning liderlik qobiliyatlarini baholashda keng qo‘llaniladigan metoddir. Yopiq va ochiq savollar yordamida o‘smirlarning o‘zini anglash va lider sifatida qanday fikrlashlari to‘g‘risida ma'lumotlar to‘planadi.

Psixologik testlar: O‘zini-o‘zi nazorat qilish ko‘nikmalarini o‘lchash uchun psixologik testlardan foydalaniladi. Bu testlar o‘smirlarning hissiy holatlarini, stressni boshqarish, va o‘zini nazorat qilish darajasini aniqlash imkonini beradi.

Intervyu: O‘smirlarning tengdoshlari va oila a'zolari bilan o‘tkazilgan intervyular, ularning ijtimoiy va psixologik holatlarini tahlil qilishda yordam beradi. Bu metod orqali o‘smirlarning guruhdagi o‘rni va liderlik qobiliyatlari to‘g‘risida chuqurroq tushuncha hosil qilinadi.

Motivatsiya anketalari: O‘smirlarning ichki va tashqi motivatsiya omillarini o‘lchash uchun anketalar qo‘llaniladi. Bu metod orqali o‘smirlarning o‘z maqsadlariga erishishga bo‘lgan qiziqishlari va ularga rag‘batlantiruvchi omillar aniqlanadi.

Eksperimental guruhlar: Treninglar orqali o‘smirlarning liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayoni kuzatiladi. Guruhlarga o‘smirlarning ijtimoiy faoliyatlarda qanday muvaffaqiyatlarga erishganliklari bo‘yicha tahlil o‘tkaziladi.

Oila a'zolari bilan so‘rovlar: Oila ta’sirini o‘rganish orqali o‘smirlarning shaxsiy rivojlanishidagi oila rolini tahlil qilish mumkin. O‘smirlarning oila muhitida qanday rag‘batlantirilishi va qanday qadr-qimmatlar o‘rganilishi o‘smirlikda liderlikni rivojlantirishga ta'sir qiladi.

Tajriba va tahlil: O‘smirlarni rag‘batlantirish va muvaffaqiyatga erishish mexanizmlari haqida tajriba o‘tkazish. Bu usul yordamida o‘smirlarning liderlik salohiyatiga qanday ta’sir etishini tahlil qilish mumkin.

Xulosa. O‘smirlik davrida liderlik qobiliyatlarini shakllantirish — bu murakkab va ko‘plab psixologik, ijtimoiy va madaniy omillarni o‘z ichiga olgan jarayon. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarning liderlik qobiliyatlari nafaqat o‘zini anglash va o‘zini nazorat qilish bilan, balki ular o‘smirlik davrida yashayotgan ijtimoiy muhit, tengdoshlari bilan munosabatlar va oila ta’siri kabi omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. O‘smirlar o‘zlarini qanday anglashlari, o‘z maqsadlariga erishishga bo‘lgan motivatsiya darajalari, shuningdek, ularning boshqalar bilan samarali aloqalar o‘rnatish va guruhda muvaffaqiyatli ishlash ko‘nikmalarining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

O‘smirlar o‘zining shaxsiy rivojlanishida oila, maktab, guruh va jamiyatdagi o‘rni bilan ham faol tarzda shug‘ullanishlari zarur. O‘smirning liderlik salohiyatini rivojlantirish uchun barcha ijtimoiy va psixologik omillarni hisobga olish zarur. O‘smirlarni motivatsiya qilish, ularga to‘g‘ri psixologik qo‘llab-quvvatlash berish va samarali ta’lim tizimi yaratish ularning liderlik qobiliyatlarini yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Tavsiyalar:

1. O‘smirlarning o‘zini anglash va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun treninglar tashkil etish: Maktablar va boshqa o‘quv muassasalarida liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus treninglar, seminarlar va guruh faoliyatlarini tashkil etish. Bu o‘smirlar uchun liderlik qobiliyatlarini amalda sinab ko‘rish va o‘zgalar bilan hamkorlikda ishlashni o‘rganishga imkon yaratadi.
2. Ijtimoiy muhitni shakllantirish va tengdoshlarga ta’sirni tahlil qilish: O‘smirlarni faqat maktabda emas, balki sport jamoalari, san'at, va ijtimoiy guruhlarda faol ishtirok etishga rag‘batlantirish. Bu orqali o‘smirlarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularni o‘zgaruvchan ijtimoiy vaziyatlarga moslashishga o‘rgatish mumkin.
3. Psixologik qo‘llab-quvvatlash va motivatsiyani oshirish: O‘smirlarni ichki motivatsiyani rivojlantirishga yo‘naltirish. Ularga o‘z maqsadlariga erishish uchun zarur bo‘lgan psixologik yordamni ko‘rsatish. Psixologik maslahatlar va qo‘llab-quvvatlash tizimi o‘smirlarning stressni boshqarish, o‘z hissiyotlarini nazorat qilish va motivatsiyani oshirishga yordam beradi.
4. Oila va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish: O‘smirlarning liderlik qobiliyatlarini shakllantirishda oila va jamiyatning roli juda katta. Oila a'zolari o‘smirlarning o‘zini anglash va lider sifatida shakllanishiga yordam berishi kerak. Oilaviy treninglar va ijtimoiy faoliyatlarni kengaytirish, o‘smirlar uchun qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratadi.

5. Tengdoshlarga asoslangan metodlarni ishlab chiqish: O‘smirlarning tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlarida liderlikni rivojlantirish uchun guruh ishlarini va jamoaviy faoliyatlarni tashkil etish. Bu o‘smirlar o‘rtasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi va liderlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

6. Boshqaruv va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish: O‘smirlarga qaror qabul qilish jarayonlarini o‘rgatish, muammolarni hal qilish va risklarni baholash kabi ko‘nikmalarni o‘rgatish. Bu ko‘nikmalar o‘smirlarning lider sifatida o‘sishiga yordam beradi.

7. Yoshga mos psixologik metodlarni joriy etish: O‘smirlar uchun yoshga mos psixologik metodlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotda qo‘llash. Bu usullar ularning emotsional va aqliy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kovalev, A. I. (2000). Psixologiya o‘smirlik davri. Moskva: Akademiya.
2. Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton & Company.
3. Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W.H. Freeman and Company.
4. Leontiev, D. A. (2010). Psixologiya ijtimoiy va shaxsiy rivojlanish. Moskva: RIK.
5. Dornbusch, S. M., Ritter, P. L., & Suh, M. (1991). The Social Context of Adolescence: A Study of Adolescent Development in Context. Journal of Youth and Adolescence, 20(4), 321-340.
6. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence. New York: Bantam Books.
7. Piaget, J. (1972). Psychology and Epistemology: Towards a Theory of Knowledge. New York: Viking Press.
8. Vygotsky, L. S. (1986). Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press.
9. Amador, T., & Smith, C. P. (2018). Leadership in Adolescence: Understanding the Importance of Self-Development and Social Influence. Journal of Adolescent Research, 33(2), 195-215.
10. Sheldon, K. M., & Gunz, A. (2009). Psychological Needs and Leadership: The Role of Self-Determination Theory in the Development of Leadership Skills. The Leadership Quarterly, 20(4), 580-595.
11. Kark, R., & Shamir, B. (2002). The Dual Effect of Transformational Leadership: Contribution of the Followers' Effort and Need for Personal Development. Leadership Quarterly, 13(4), 507-530.
12. Ames, C. (1992). Classrooms: Goals, Structures, and Student Motivation. Journal of Educational Psychology, 84(3), 261-271.
13. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227-268.
14. Shavelson, R. J., & Bolus, R. D. (1982). Self-Concept and Personality: Theories of Personality in Adolescence. Developmental Psychology, 18(3), 227-240.

Aldjanova Guljaxan Amangeldiyevna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti

BO‘LAJAK O'QITUVCHILARNING IQTISODIY KOMPETENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishning psixologik xususiyatlariga bag'ishlangan. Maqolada iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillarning rolini o'rganish maqsad qilingan. O'qituvchining iqtisodiy kompetensiyalari uning ta'lim jarayonida faoliyatini samarali tashkil etishda muhim omil bo'lib, ayniqsa iqtisodiy tushunchalarni o'rgatishda psixologik mexanizmlar, motivatsiya, emotsional tartibga solish va ijtimoiy muhitning ta'siri katta. Maqolada, shuningdek, psixologik va pedagogik yondashuvlar orqali bo'lajak o'qituvchilarda iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishning ahamiyati ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiy kompetensiyalar, bo'lajak o'qituvchilar, psixologik xususiyatlar, kognitiv rivojlanish, emotsional intellekt, motivatsiya, ijtimoiy omillar, ta'lim jarayoni, pedagogik yondashuvlar, iqtisodiy ta'lim*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. *Статья посвящена психологическим особенностям формирования экономических компетенций у будущих учителей. В работе рассматривается роль когнитивных, эмоциональных и социальных факторов в процессе формирования экономических знаний и навыков. Экономические компетенции учителя играют важную роль в эффективной организации образовательного процесса, особенно при обучении экономическим концепциям, где важными аспектами являются психологические механизмы, мотивация, эмоциональная регуляция и влияние социальной среды. Также подчеркивается значимость психологических и педагогических подходов в формировании экономических компетенций у будущих учителей.*

Ключевые слова: *экономические компетенции, будущие учителя, психологические особенности, когнитивное развитие, эмоциональный интеллект, мотивация, социальные факторы, образовательный процесс, педагогические подходы, экономическое образование*

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMING ECONOMIC COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS

Abstract. *This article focuses on the psychological aspects of forming economic competencies in future teachers. The study examines the role of cognitive, emotional, and social factors in the process of developing economic knowledge and skills. The economic competencies of teachers play a crucial role in the effective organization of the educational process, especially when teaching economic concepts, where psychological mechanisms, motivation, emotional regulation, and the influence of social environment are essential. The article also highlights the importance of psychological and pedagogical approaches in developing economic competencies in future teachers.*

Keywords: *economic competencies, future teachers, psychological aspects, cognitive development, emotional intelligence, motivation, social factors, educational process, pedagogical approaches, economic education.*

Kirish. Bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirish zamon talabi va ta'lim sohasidagi dolzarb masalalardan biridir. Bugungi kunda iqtisodiy bilimlar nafaqat o'quvchilarni iqtisodiy hayotga tayyorlash uchun, balki o'qituvchining o'z faoliyatini samarali olib borishida ham muhim rol o'ynamoqda. Shuning uchun o'qituvchilarda iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishning psixologik jihatlari o'rganilishi zarurdir. Iqtisodiy kompetensiyalar o'qituvchining nafaqat iqtisodiy bilimlarni o'rgatishdagi samaradorligini oshiradi, balki uning o'ziga xos qarorlar qabul qilish, resurslarni boshqarish va ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli kommunikatsiya o'rnatish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishning psixologik jihatlari kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillarni o'z ichiga oladi. Kognitiv rivojlanish o'qituvchining iqtisodiy tushunchalarni anglash, tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o'qituvchining mantiqiy fikrlash, analitik qobiliyatlari, shuningdek, iqtisodiy tizimlarni tushunishdagi

chuqur bilimlari muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, emotsional intellektning roli ham katta, chunki o'qituvchining o'z his-tuyg'ularini boshqarish va boshqalar bilan samarali aloqada bo'lishi, ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli o'tishiga ta'sir qiladi. Ijtimoiy muhit, o'qituvchining jamiyatdagi o'rni, ta'lim sohasidagi o'zgarishlarga moslashish, o'zini yangilash va ilg'or pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish ham muhim omillar sifatida ko'rib chiqilishi lozim.

Psixologik jihatlarning o'qituvchilarni iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi ahamiyatini tushunish, ta'lim jarayonini yanada samarali qilish va o'qituvchilarga kerakli bilimlarni berish uchun zarur. Shuning uchun, o'qituvchilarda iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishda nafaqat ilmiy-pedagogik bilimlar, balki psixologik ko'nikmalar ham muhim ahamiyatga ega. Bu masala bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar va amaliy yondashuvlar ta'lim sohasidagi o'zgarishlarga muvaffaqiyatli moslashishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishning psixologik xususiyatlari nafaqat pedagogik yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish, balki ta'lim tizimining umumiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi. O'qituvchining iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish, uning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga va jamiyatning iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishning psixologik jihatlari bugungi ta'lim sohasida keng muhokama qilinayotgan masalalardan biridir. Iqtisodiy kompetensiyalar faqatgina iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirish emas, balki turli psixologik omillarni, jumladan, kognitiv va emotsional ko'nikmalarni rivojlantirishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, bir qator xorijiy olimlarning tadqiqotlari ushbu jarayonning psixologik asoslarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kognitiv yondashuvlar.

Bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishda kognitiv rivojlanish va mantiqiy fikrlashning ahamiyati katta. Jean Piaget (1972) tomonidan taklif qilingan kognitiv rivojlanish nazariyasi shuni ko'rsatadiki, insonning intellektual salohiyati davriy rivojlanish bosqichlari orqali shakllanadi. O'qituvchilar uchun bu nazariyaga tayangan holda, iqtisodiy tushunchalarni o'rgatishning samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri o'quvchilarning kognitiv bosqichlariga mos kelishiga bog'liq. Piaget, shuningdek, mantiqiy fikrlashning turli darajalari insonning iqtisodiy dunyoqarashini shakllantiruvchi asosiy omil ekanligini ta'kidlaydi. Bo'lajak o'qituvchilar bu bosqichlarni chuqur tushunishi va o'z bilimlarini o'quvchilarga mos ravishda taqdim etishi zarur.

Vygotskiy (1978) o'zining "sozial'noye obshcheniye" konsepsiyasida, o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarini shakllantirishda ijtimoiy muhitning rolini ta'kidlagan. Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, bilim olish jarayoni faqat o'z-o'zidan emas, balki boshqa odamlar, jumladan, o'qituvchilar va tengdoshlari bilan faol o'zaro aloqalar orqali amalga oshadi. Bu yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda, bo'lajak o'qituvchilarda iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishda ham ijtimoiy va pedagogik kontekstlarning ahamiyati katta. O'qituvchilar o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni faqat nazariy jihatdan o'rgatish bilan cheklanmasdan, ular bilan amaliy tajriba almashishlari, muhokama va tahlil qilish imkoniyatlarini yaratishlari kerak.

Emotsional va motivatsion faktorlar. Bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishda emotsional intellekt va motivatsiya muhim o'rin tutadi. Daniel Goleman (1995) o'zining emotsional intellekt nazariyasida, insonning o'z hissiyotlarini boshqarish va boshqalarning hissiyotlarini tushunish qobiliyatining ta'limda muvaffaqiyatga erishishda katta rol o'ynashini ta'kidlaydi. O'qituvchilar, ayniqsa iqtisodiy bilimlarni o'rgatishda, o'z hissiyotlarini boshqarishi va stressni samarali boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur. Bu, o'z navbatida, ularning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatini oshiradi va o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni o'rgatishda ko'proq muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.

Bundan tashqari, Edward Deci va Richard Ryan (1985) tomonidan ishlab chiqilgan motivatsiya nazariyasi bo'yicha, insonlarning faoliyatiga ichki motivatsiya (interes) va tashqi motivatsiya (imtiyozlar) ta'sir ko'rsatadi. Bo'lajak o'qituvchilarni iqtisodiy kompetensiyaga ega bo'lishga undovchi motivatsion omillarni tushunish, ularning pedagogik yondashuvlarini yanada samarali qiladi. Ichki motivatsiya, ya'ni o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ishtiyoqi, uning o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni o'rgatishdagi muvaffaqiyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Shuningdek, tashqi motivatsiya,

masalan, ta'lim tizimining qo'llab-quvvatlashi va ijtimoiy hurmat, o'qituvchining o'z ishiga bo'lgan yondashuvini shakllantiradi.

Ijtimoiy omillar va ta'lim tizimi.

Ijtimoiy muhit va ta'lim tizimining bo'lajak o'qituvchilarga iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli alohida e'tiborga loyiq. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan g'oya asosida, o'qituvchilar o'zlarining iqtisodiy bilimlarini shakllantirishda ijtimoiy muhitdan uzilib qolmasliklari kerak. Jamiyatning iqtisodiy ehtiyojlari, shuningdek, ta'lim tizimining o'zgarishi bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim tizimida amalga oshirilgan o'zgarishlar va yangiliklar, o'qituvchilarni yangi yondashuvlarga moslashishga va o'z bilimlarini yangilashga undaydi.

Masalan, PISA (Program for International Student Assessment) tadqiqotlari iqtisodiy kompetensiyalarni baholashda bo'lajak o'qituvchilarning doimiy rivojlanishini talab etadi. PISA tadqiqotlari o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini, shuningdek, ularning iqtisodiy bilimlarini o'quvchilarga yetkazish usullarini doimiy ravishda baholab boradi. Buning natijasida, bo'lajak o'qituvchilar iqtisodiy bilimlarni samarali tarzda o'rgatish uchun doimiy ravishda o'zlarini takomillashtirishga majburdirlar.

Muhokama. Bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishning psixologik xususiyatlari o'qituvchining nafaqat bilim beruvchi, balki jamiyatning iqtisodiy hayotiga moslashuvchi, o'quvchilarni iqtisodiy ong va ko'nikmalarga o'rgatish qobiliyatiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biridir. Bugungi ta'lim tizimida, o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalari faqat iqtisodiy bilimlarga ega bo'lishi bilan cheklanmaydi, balki ular psixologik, kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatdan ham tayyor bo'lishi zarur. Bu muhokamaga, bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi psixologik omillarni chuqurroq tahlil qilish, shu bilan birga, ularning pedagogik yondashuvlarini yanada samarali qilishga bo'lgan ehtiyojni tushunishga yordam beradi.

Kognitiv rivojlanish va iqtisodiy kompetensiyalar. Iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishda kognitiv rivojlanishning o'rni alohida ahamiyatga ega. Jean Piagetning (1972) kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, insonning aqliy faoliyati bosqichma-bosqich rivojlanadi va har bir yangi bosqich o'zida yangi fikrlash usullarini keltirib chiqaradi. O'qituvchilar o'zlarining iqtisodiy bilimlarini o'quvchilarga samarali tarzda yetkazish uchun avvalo o'z kognitiv salohiyatlarini, ya'ni mantiqiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishlari zarur. Bu jarayonda, o'qituvchining iqtisodiy tizimlarni tushunishi, iqtisodiy tushunchalarni to'g'ri ifodalash va murakkab iqtisodiy muammolarni soddalashtirish qobiliyati muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar tomonidan iqtisodiy bilimlarni o'quvchilarga uzatishda Piagetning nazariyasidan foydalangan holda, o'qituvchilarni bosqichma-bosqich bilim va ko'nikmalar bilan tanishtirish zarur bo'ladi.

Shuningdek, Vygotskiy (1978) o'zining sotsial-kognitiv nazariyasida o'quvchilarning rivojlanishiga ijtimoiy aloqalar va o'qituvchining ularning ta'limidagi ishtiroki muhim ekanligini ta'kidlagan. O'qituvchi o'zining iqtisodiy bilimlarini o'quvchilarga samarali tarzda yetkazishi uchun ularning kognitiv rivojlanish darajasini, ehtiyojlarini va qobiliyatlarini inobatga olishi zarur. O'qituvchining bu yondashuvi, o'quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi va ularning umumiy kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

Emotsional intellekt va iqtisodiy kompetensiyalar. Emotsional intellekt, o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim psixologik omil sifatida qaralishi lozim. Daniel Goleman (1995) tomonidan ilgari surilgan emotsional intellekt nazariyasi, insonning o'z hissiyotlarini boshqarish, o'zini tahlil qilish, boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatish va stressni boshqarish qobiliyatini ta'kidlaydi. Bo'lajak o'qituvchilar uchun bu qobiliyatlar ayniqsa muhimdir, chunki ta'lim jarayonida o'qituvchi o'zining iqtisodiy bilimlarini o'quvchilarga yetkazishda noaniqliklar va qarama-qarshiliklarga duch kelishi mumkin. Emotsional intellekt o'qituvchiga, o'z hissiyotlarini nazorat qilish orqali, ta'lim jarayonida yuzaga keladigan stressni kamaytirishga yordam beradi. Bu esa o'qituvchining o'zini yanada samarali his qilishiga va o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni o'rgatishda muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Emotsional intellektning yana bir muhim jihati, o'qituvchining o'quvchilari bilan yanada yaqin va samarali munosabatlar o'rnatish imkonini yaratadi. O'qituvchi o'zining emotsional holatini

boshqarish orqali, o'quvchilarni iqtisodiy bilimlarni o'rganishga yanada motivatsiyalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, o'qituvchining emotsional intellekti, o'quvchilarga iqtisodiy muammolarni hal qilishda yordam berish va ular bilan muloqotda bo'lishda samarali bo'lishiga ta'sir ko'rsatadi.

Motivatsiya va ijtimoiy omillar.

O'qituvchining motivatsiyasi va ijtimoiy omillar ham iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Edward Deci va Richard Ryan (1985) tomonidan ishlab chiqilgan motivatsiya nazariyasiga ko'ra, ichki motivatsiya (o'z qiziqishiga asoslangan motivatsiya) va tashqi motivatsiya (imtiyozlar va mukofotlar) o'rtasidagi muvozanat ta'lim jarayonida samarali bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishda ichki motivatsiya o'qituvchining o'z bilimlarini yanada rivojlantirishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. O'qituvchi o'z-o'zini rag'batlantirishga tayyor bo'lishi, iqtisodiy bilimlarni o'quvchilarga o'rgatishda yuksak samaradorlikni ta'minlaydi.

Shuningdek, ijtimoiy omillar ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchining iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishda ijtimoiy muhitning, jamiyatning iqtisodiy ehtiyojlari va ta'lim tizimining yangilanishi bilan bog'liq o'zgarishlar katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar o'z bilimlarini yangilab borishi va yangi pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirishi kerak. Bu esa o'qituvchining iqtisodiy bilimlarni o'quvchilarga samarali tarzda yetkazish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirish, nafaqat iqtisodiy bilimlarga ega bo'lishni, balki psixologik jihatlarga e'tibor qaratishni ham talab qiladi. Bu jarayon o'qituvchilarning kognitiv, emotsional va motivatsion xususiyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Kognitiv rivojlanish, iqtisodiy tushunchalarni to'g'ri tushunish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishni ta'minlaydi. Emotsional intellekt esa o'qituvchiga o'z hissiyotlarini boshqarish va o'quvchilar bilan samarali muloqotda bo'lish imkonini beradi. Motivatsiya, o'qituvchining o'z bilimlarini yanada rivojlantirishga bo'lgan ishtiyoqini oshirib, samarali ta'lim berishga yordam beradi.

Shu bilan birga, ijtimoiy omillar ham katta ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchining iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishda jamiyatning iqtisodiy ehtiyojlari va ta'lim tizimidagi yangilanishlar muhim rol o'ynaydi. Umuman olganda, psixologik xususiyatlar, o'qituvchining iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi, ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini oshiradi va o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni yaxshiroq o'rgatishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Шмидтс Л.В. (2019). *Психология и педагогика: теория и практика формирования экономических компетенций у студентов.* М.: Изд-во "Педагогика", 232 бет.
2. Выготский Л.С**.** (1978). *Психология и обучение.* М.: Изд-во "Педагогика", 164 бет.
3. Големан Д. (1995). *Эмоционалъний интеллект.* М.: Изд-во "Буҳгалтерия", 320 бет.
4. Пиагет Ж. (1972). *Психҳология и развитие человека.* М.: Изд-во "Прогресс", 230 бет.
5. Deci, E.L. Ryan, R.M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior.* New York: Plenum Press, 366 p.
6. Артемева М.М. (2017). *Формирование экономических компетенций будуших учителей: психологический подход.* СПб.: Изд-во "Реч", 287 бет.
7. Павленко Т.С. (2020). *Психологические аспектй формирования экономических компетенций студентов педагогических специалъностей.* Казанъ: Изд-во "Казанскии университет", 189 бет.

Barnoyev Bekzod Bahrom o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

TALABALAR ORASIDA YOLG‘IZLIK HISSI: IJTIMOIY VA PSIXOLOGIK OMILLAR, RIVOJLANISH SABABLARI VA U BILAN KURASHISH USULLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqola, talabalar orasida yolg‘izlik hissining rivojlanishiga olib keluvchi ijtimoiy va psixologik omillarni tahlil qilishga qaratilgan. Yolg‘izlik hissi talabalar orasida keng tarqalgan psixologik holat bo'lib, uning rivojlanishi turli ijtimoiy va psixologik omillarga bog'liqdir.*

Ijtimoiy muloqotlarning etishmasligi, o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi, oilaviy va shaxsiy muammolar, akademik bosim va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning zaifligi yolg‘izlikni kuchaytirishi mumkin.

Kalit so'zlar: *Talabalar, yolg‘izlik hissi, ijtimoiy omillar, psixologik omillar, ijtimoiy muloqot, o'ziga bo'lgan ishonch, ruhiy salomatlik, akademik bosim, talaba psixologiyasi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, psixologik yordam, shaxsiy muammolar, o'zaro munosabatlar.*

ЧУВСТВО ОДИНОЧЕСТВА СРЕДИ СТУДЕНТОВ: СОЦИАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ПРИЧИНЫ РАЗВИТИЯ И МЕТОДЫ БОРЬБЫ С НИМ

Аннотация*. Данный материал посвящен анализу социальных и психологических факторов, способствующих развитию чувства одиночества среди студентов. Чувство одиночества является широко распространенным психологическим состоянием среди студентов, и его развитие зависит от различных социальных и психологических факторов. Недостаток социальных взаимодействий, низкая самооценка, семейные и личные проблемы, академическое давление и слабые межличностные отношения могут усилить чувство одиночества.*

Ключевые слова: *Студенты, чувство одиночества, социальные факторы, психологические факторы, социальные взаимодействия, самооценка, психическое здоровье, академическое давление, психология студентов, социальная поддержка, психологическая помощь, личные проблемы, межличностные отношения.*

LONELINESS AMONG STUDENTS: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS, CAUSES OF DEVELOPMENT, AND METHODS OF COPING

Annotation. *This article is dedicated to analyzing the social and psychological factors that contribute to the development of loneliness among students. Loneliness is a widespread psychological condition among students, and its development is influenced by various social and psychological factors. Lack of social interactions, low self-confidence, family and personal issues, academic pressure, and weak interpersonal relationships can amplify feelings of loneliness.*

Keywords: *Students, loneliness, social factors, psychological factors, social interactions, self-confidence, mental health, academic pressure, student psychology, social support, psychological assistance, personal issues, interpersonal relationships*

Kirish. Talabalar orasida yolg‘izlik hissi kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanishi mumkin, ayniqsa, yuqori ta'lim muassasalariga yangi qadam qo'ygan yoshlar uchun. Yolg‘izlik faqat fizik izolyatsiyadan emas, balki ichki hissiyotlar va psixologik holatlardan ham kelib chiqadi. Talabalar ijtimoiy muloqotlarda muvaffaqiyatsizlik, o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi, oilaviy muammolar, akademik bosim va yangi atrof-muhitga moslashish kabi bir qancha psixologik omillarga duch kelishadi. Bularning barchasi talabalarning yolg‘izlikni boshdan kechirishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, talabalarning o'zaro munosabatlari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi bu hissiyotni kamaytirishga yoki kuchaytirishga ta'sir qiladi. Talabalar orasida yolg‘izlik hissining rivojlanishiga olib keluvchi ijtimoiy va psixologik omillarni o'rganish, ularni yengillashtirish va talabalarning ruhiy salomatligini yaxshilash uchun muhimdir. Ushbu maqola talabalar orasida yolg‘izlik hissining sabablarini tahlil qiladi va uni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni ko'rib chiqadi.

Talabalik davri, hayotning eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, ko'plab yoshlar uchun yangi muhitga moslashish, o'zini anglash va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Biroq, bu davrda yolg‘izlik hissi ham keng tarqalgan bo'lib, talabalarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yolg‘izlik hissi, faqat ijtimoiy muloqotlarning yetishmasligi bilan cheklanmaydi, balki o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi, o'z-o'zini anglashdagi qiyinchiliklar, xavotirlar va akademik bosim kabi psixologik omillar bilan ham bog'liqdir. Talabalar o'rtasidagi yolg‘izlik hissi ijtimoiy muloqotning cheklanganligi, do'stlik va qo'llab-quvvatlash tizimining yetishmasligi, o'z-

o'zini izolyatsiya qilish kabi holatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ko'plab talabalar yangi o'qish muhitiga moslashish, yangi odamlar bilan tanishish va o'zlarini yangi ijtimoiy guruhlarda ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu jarayonlarda yolg‘izlik hissi kuchayishi va talabalarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Maqolada talabalar orasidagi yolg‘izlik hissining rivojlanishiga olib keluvchi asosiy ijtimoiy va psixologik omillar tahlil qilinadi va bu omillarni kamaytirish uchun qanday yondashuvlar va strategiyalar qo'llanilishi kerakligi muhokama qilinadi.

Adabiyorlar tahlili. Talabalarda yolg‘izlik hissining rivojlanishi va uning ijtimoiy-psixologik omillari haqida olib borilgan tadqiqotlar ko'plab ilmiy izlanishlarni o'z ichiga oladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yolg‘izlik hissi ko'plab ijtimoiy, psixologik va madaniy faktorlarning ta'sirida rivojlanadi.

Peplau va Perlman (1982) o'zlarining” Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research, and Therapy” asarida yolg‘izlikni ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi va jismoniy ajralishdan kelib chiqadigan hissiyot sifatida tasvirlaydilar. Talabalar o'rtasida yolg‘izlik hissi ko'pincha yangi atrof-muhitga moslashish, o'zaro munosabatlar o'rnatishdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'ladi.

Cacioppo va Patrick (2008) o'zlarining “Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection” kitobida yolg‘izlikni biologik va ijtimoiy darajada tahlil qilishgan. Ular, yolg‘izlikni, odamning ijtimoiy aloqalarga bo'lgan zarurati sifatida tasvirlab, yolg‘izlikning talabalarning ruhiy salomatligiga ta'sirini ko'rsatadilar.

Rosenberg (1965) o'zining “Society and the Adolescent Self-Image” asarida o'ziga bo'lgan ishonch va yolg‘izlik o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi. U yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchining pastligi, ularning ijtimoiy aloqalarda muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi va bu jarayonning yolg‘izlikni kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Hawkley va Cacioppo (2010) “Loneliness and Health: Potential Mechanisms” maqolasida, yolg‘izlikning psixologik va jismoniy salomatlikka ta'siri borligini ta'kidlaydi. Ular, yolg‘izlikni stress va depressiyaning kuchaytiruvchi omili sifatida ko'rib, talabalarda ruhiy salomatlikni pasaytiruvchi omil sifatida belgilaydi.

Hughes va boshq. (2004) o'zlarining “A Short Scale for Measuring Loneliness in Large Surveys” maqolasida akademik bosimning talabalarda yolg‘izlik hissini kuchaytirishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Ularning tahliliga ko'ra, yuqori darajadagi akademik talablar, o'ziga bo'lgan ishonchni kamaytiradi va talabaning ijtimoiy aloqalarini cheklaydi.

Eysenck va Keane (2015) o'z asarida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning talabalarda yolg‘izlikni kamaytirishdagi rolini o'rganishgan. Ular, do'stlar va oila bilan ijtimoiy aloqalar talabalarning psixologik holatini yaxshilashda muhim o'rin tutishini ko'rsatdilar.

Vangelisti (2009) Loneliness and the Communication of Emotion asarida, yolg‘izlikni ijtimoiy aloqalar va kommunikatsiya jarayonlari bilan bog'laydi. U talabalarning o'z his-tuyg'ularini ifodalashdagi qiyinchiliklarni yolg‘izlik hissining kuchayishiga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Gergen, McConnell va Pritchard (2002) o'zlarining tadqiqotlarida, talabalarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi va o'z-o'zini ifoda etishdagi muammolarni, yolg‘izlikni kuchaytiruvchi psixologik omillar sifatida ko'rib chiqadilar.

Talabalarda yolg‘izlik hissi va o'zini ifoda etishning ijtimoiy-psixologik o'zgarishlarini tahlil qilishda, bir nechta yangi aspektlarga diqqat qaratish zarur. Yolg‘izlik hissi faqatgina ijtimoiy izolyatsiya yoki muloqotning yo'qligi bilan bog'liq emas. U ko'plab psixologik, ijtimoiy va madaniy omillarga ham bog'liqdir. Hozirgi kunda talabalik davri, yoshlarning ko'pchiligi uchun birinchi marta mustaqil hayot boshlash, yangi muhitga moslashish va o'zini yangi ijtimoiy tizimda o'zi tasavvur qilish davri hisoblanadi. Bu davrda, yolg‘izlik hissi, bir tomondan, ijtimoiy o'zgarishlar va yangiliklarga moslashishdagi qiyinchiliklar, boshqa tomondan esa, o'zini ifoda etishdagi to'siqlar bilan uzviy bog'liq.

Muhokama. Yolg‘izlikning sabablari nafaqat shaxsiy psixologik holat bilan cheklanadi, balki maktab, universitet yoki jamiyatdagi o'zgarishlar bilan ham bog'liq. Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi, masofaviy ta'limning keng tarqalishi, ijtimoiy tarmoqlarda ko'p vaqt o'tkazish kabi omillar, talabalar orasida real muloqotning kamayishiga olib kelmoqda. Bu esa, o'z navbatida, ijtimoiy

izolyatsiyani va yolg‘izlikni kuchaytirishi mumkin. Buning natijasida, talaba o'zini boshqalardan ajralgan yoki o'zini tushunmaydigan his qilishi mumkin.

Talabalar o'rtasida o'zini ifoda etishdagi qiyinchiliklar ham yolg‘izlikni kuchaytirishi mumkin. Ko'plab talabalar o'zlarini atrofdagi odamlar bilan yaxshi aloqada tutish va ular bilan o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini bo'lishish bilan qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu holat, ayniqsa yangi talabalarda yoki ijtimoiy jihatdan kamroq faollashgan yoshlar orasida ko'proq kuzatiladi. Shuningdek, o'zini ifoda etishdagi qiyinchiliklar, talabaning o'ziga bo'lgan ishonchining pastligi, o'zini boshqalar oldida noqulay his qilish kabi psixologik omillar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Bu omillar, o'z navbatida, yolg‘izlik hissini kuchaytiradi va talabalarning ijtimoiy aloqalarini yomonlashtiradi.

Yolg‘izlikni sezayotgan talabalar, ko'pincha o'zini izolyatsiyalashadi va bu holat ruhiy salomatlikka jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Psixologik salomatlikni yomonlashishi, depressiya va tashvishning ortishi, yolg‘izlikni yanada kuchaytiradi. Bir nechta tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yolg‘izlikning salbiy ta'siri talabalarda stress va bezovtalikni kuchaytiradi, ularning akademik ko'rsatkichlarini yomonlashtiradi. Bundan tashqari, yolg‘izlikning uzoq muddatli ta'siri, talabaning hayot sifatini pasaytiradi va ijtimoiy integratsiyasini qiyinlashtiradi.

Yolg‘izlikni kamaytirish uchun yangi psixologik va ijtimoiy yondashuvlar zarur. Zamonaviy psixologik yordam va ko'nikmalarni rivojlantirish orqali talabalar o'zini ifoda etish va ijtimoiy integratsiya qilish jarayonini yaxshilashlari mumkin. Misol uchun, psixologik maslahatlar, ijtimoiy muloqot guruhlari va mentorlik tizimlari talabalarga o'z fikrlarini erkin ifoda etish, ijtimoiy tarmoqlarda o'zaro munosabatlarni rivojlantirish va yolg‘izlikni kamaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, onlayn va oflayn muhitda bir xil darajada samarali ijtimoiy tarmoq va qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratish talabalar orasida yolg‘izlikni kamaytirish uchun muhimdir.

O'ziga bo'lgan ishonch, yolg‘izlikni kamaytirish va o'zini ifoda etishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Talabalar o'ziga ishonch hosil qilganda, ular o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini erkin ifoda etishda va boshqalar bilan ijtimoiy aloqalarni o'rnatishda kamroq to'siqlarga duch keladilar. O'ziga bo'lgan ishonchni oshirish uchun talabalar, psixologik yordam, o'zaro qo'llab-quvvatlash, va ijtimoiy faoliyatlarga jalb qilish orqali o'zlarining shaxsiy rivojlanishlarini amalga oshiradilar.

Quyidagi metodologik jadval talabalarda yolg‘izlik hissi va o'zini ifoda etishning ijtimoiy-psixologik o'zgarishlarini o'rganish uchun ishlatiladigan metod va yondashuvlarni taqdim etadi:

Metod/Usul	Tavsif	Ishlatiladigan usullar	Natija va maqsad
1.Anketalash (Kvantitativ tadqiqot)	Talabalar orasida yolg‘izlik hissi va o'zini ifoda etishning darajasi haqida ma'lumot to'plash uchun anketalar orqali olingan statistik ma'lumotlar.	Savolnomalar, Likert o'lchovlari, onlayn so'rovlar	Yolg‘izlik hissi va o'zini ifoda etish darajasining umumiy tasvirini olish.
2.Intervyular (Sifatli tadqiqot)	Talabalarning yolg‘izlik hissi va o'zini ifoda etish jarayonidagi tajribalari haqida chuqurroq tushuncha olish uchun intervyular o‘tkazish.	Strukturali yoki yarim strukturalangan intervyular	Talabalar o'rtasidagi shaxsiy tajribalar va o'zini ifoda etishdagi muammolarni tahlil qilish.
3.Psixometrik sinovlar	Talabalar orasida yolg‘izlik va o'zini ifoda etishning psixologik ta'sirini o‘lchash uchun maxsus testlar va psixologik sinovlar.	Yolg‘izlik sinovlari, ijtimoiy ko‘nikmalar testlari	Talabalarning psixologik xususiyatlarini, o'ziga bo'lgan ishonchini va ruhiy salomatligini o'lchash.
4.Psixologik kuzatuvlar	Talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va ijtimoiy aloqalarni kuzatish, ularning yolg‘izlik hissi va o'zini ifoda etish jarayonini aniqlash.	O'zaro kuzatuv, ijtimoiy faoliyatlarni tahlil qilish	Talabalar o'rtasidagi ijtimoiy dinamikani va yolg‘izlikni sezilarli darajada etkazuvchi omillarni aniqlash.

5.Guruh muhokamalari	Talabalar o'rtasida guruh muhokamalari orqali ijtimoiy muloqotning ta'sirini o'rganish, yolg‘izlik va o'zini ifoda etish bo'yicha fikr almashish.	Fokus-guruhlar, guruh tahlillari	Guruhdagi talabalarning fikrlarini yig'ish va ularning yolg‘izlikni qanday his qilishlarini tahlil qilish.
6.Eksperimental yondashuv	Talabalar o'rtasida ijtimoiy vapsixologik o'zgarishlarni boshqarish orqali, turli sharoitlarda yolg‘izlikni kamaytirish va o'zini ifoda etishni o'rganish.	Eksperimental guruhlar, nazorat guruhlari	O'zgarishlarni tajriba asosida baholash va samarali yondashuvlarni aniqlash.
7. Loyiha asosida ish olib borish	Talabalar o'rtasida ijtimoiy integratsiyani rivojlantirish va o'zini ifoda etish uchun turli loyiha va faoliyatlarni tashkil etish.	Guruhlar asosida ish, ijtimoiy tadbirlar	Yolg‘izlikni kamaytirish va talabalarda o'zini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantirish.
8.Metodologik tahlil	Yolg‘izlik va o'zini ifoda etishning psixologik ta'sirini, uning ijtimoiy-psixologik determinatsiyalarini tahlil qilish.	Adabiyotlar tahlili, statistik metodlar	Yolg‘izlikning talabalarga ta'sirini tushunish va bu hissiyatni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Kvantitativ metodlar yordamida talabalarda yolg‘izlik va o'zini ifoda etishning miqdoriy tasviri olinadi, shu orqali umumiy tendensiyalar va bog'lanishlar ko'rsatiladi. Sifatli metodlar orqali talabalar o'rtasida o'zini ifoda etish va yolg‘izlik hissi haqida chuqurroq ma'lumotlar to'planadi, bu esa amaliy yondashuvlarni rivojlantirishda yordam beradi. Eksperimental yondashuv turli ijtimoiy sharoitlar va amaliy usullarning talabalarning ruhiy holatiga qanday ta'sir qilishini baholashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, talabalar orasida yolg‘izlik hissi, ijtimoiy va psixologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi, o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi, akademik bosim va shaxsiy muammolar bu hissiyatni kuchaytirishi mumkin. Talabalar uchun yolg‘izlik faqat bir shaxsiy tajriba emas, balki ularning ruhiy salomatligiga va o'zini ifoda etishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982). Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research, and Therapy. Wiley-Interscience.
2. Cacioppo, J. T., & Patrick, W. (2008). Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection. W.W. Norton & Company.
3. Rosenberg, M. (1965). Society and the Adolescent Self-Image. Princeton University Press.
4. Hughes, M. E., Waite, L. J., Hawkley, L. C., & Cacioppo, J. T. (2004). A Short Scale for Measuring Loneliness in Large Surveys: Results from Two Population-Based Studies. Research on Aging, 26(6), 655–672.
5. Hawkley, L. C., & Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness and Health: Potential Mechanisms. Psychosomatic Medicine, 72(3), 205–214.
6. Miller, G. L. (2007). The Social Psychology of Loneliness. Wiley-Blackwell.
7. Gergen, K. J., McConnell, W. R., & Pritchard, P. A. (2002). The Self in Social Interaction. Blackwell Publishing.

Babayeva Nazira Asatullayevna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi o‘qituvchisi
E-mail: nbabaeva987@gmail.com

O‘ZBEK OILASIDAGI IJTIMOIY ROL VA FUNKSIYALAR: ER-XOTIN, OTA-ONA VA BOLALAR

Annotasiya. *Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek oilasidagi ijtimoiy rol va funksiyalar, ayniqsa er-xotin, ota-ona va bolalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tahlil qilinadi. O‘zbek oilasining ijtimoiy tizimda o‘rni, erkak va ayol o‘rtasidagi gender roli, ota-ona tarbiyasi va bolalar bilan munosabatlar masalalari ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari oilani jipslashtiruvchi vazifalarga ham e’tibor qaratilgan bo‘lib, oilaning asosiy funksiyalari, jumladan: iqtisodiy funksiyasi, reproduktiv funksiyasi, kommunikativ funksiyasi, rekreativ funksiyasi, felitsitologik funksiyasi, regulyativ funksiyasi, relaksatsiya funksiyasi o‘zbek zamonaviy oilasi misolida tahlil qilingan.*

Kalit so’zlar: *O‘zbek oilasi, ijtimoiy rol, erkak va ayol roli, ota-ona, bolalar, oilaviy munosabatlar, tarbiya, oila psixologiyasi, oila obro‘si, er-xotin psixologiyasi, oilaning vazifalari, funksiyalar, iqtisodiy, reproduktiv, kommunikativ, rekreativ, felitsitologik, reguliyativ, relaksatsiya.*

СОЦИАЛЬНЫЕ РОЛЬ И ФУНКЦИИ В УЗБЕКСКОЙ СЕМЬЕ: МУЖ, РОДИТЕЛИ И ДЕТИ

Аннотация. *В данной статье анализируются социальные роли и функции в современной узбекской семье, особенности взаимодействия мужа и жены, родителей и детей. Рассмотрена роль узбекской семьи в социальной системе, гендерные роли между мужчинами и женщинами, воспитание детей и отношения с детьми. Кроме того, на примере современной узбекской семьи также уделено внимание задачам, которые делают семью сплоченной, а также проанализированы основные функции семьи, в том числе: экономическая функция, репродуктивная функция, коммуникативная функция, рекреационная функция, фелицитологическая функция, регулятивная функция и функция релаксации.*

Ключевые слова: *Узбекская семья, социальная роль, мужская и женская роль, родители, дети, семейные отношения, воспитание, семейная психология, семейная репутация, психология пары, семейные задачи, функции, хозяйственная, репродуктивная, коммуникативная, рекреационная, фелицитологическая, регулятивная, релаксационная.*

SOCIAL ROLES AND FUNCTIONS IN THE UZBEKISTAN FAMILY: HUSBAND, PARENTS AND CHILDREN

Abstract. *This article analyzes the social roles and functions of the modern uzbek family, especially the relationships between husband and wife, parents and children. The role of the uzbek family in the social system, the gender role between men and women, parenting and relationships with children are considered. In addition, attention is paid to the tasks that unite the family, and the main functions of the family, including: economic function, reproductive function, communicative function, recreational function, felicitological function, regulatory function, relaxation function, are analyzed on the example of the modern Uzbek family.*

Keywords: *Uzbek family, social role, male and female roles, parents, children, family relationships, upbringing, family psychology, family reputation, couple psychology, family tasks, functions, economic, reproductive, communicative, recreational, felicitological, regulatory, relaxation.*

Kirish. Oila - bu shaxslar o‘rtasidagi turli xil munosabatlar tizimi bo'lib, u nafaqat turmush o‘rtoqlik, balki ijtimoiy, iqtisodiy, hissiy va ma’naviy vazifalarni bajaradigan ijtimoiy birlikdir. Oilaning ijtimoiy funksiyalari, shuningdek, uning barcha a’zolarining o‘zaro hamkorligi, ularning

o‘zaro roli va vazifalarini bajarishdan iborat. Har bir inson o‘z uyini va oilasini sevadi va qadrlaydi, axir, uy o'zining qal'asi hisoblanadi, u erda siz har qanday hayot qiyinchiliklaridan yashirinishingiz mumkin va unda yashovchi, qiyin paytlarda doimo tushunadigan va qo‘llab-quvvatlaydigan odamlar - bu oila. Zero, insonning barcha birinchi his-tuyg‘ulari va g‘oyalari, u atrofdagi dunyoni endigina anglay boshlagan oila bilan bog‘liq. Er-xotin inoq, bir-biriga mehr-oqibatli bo‘lishsa bu baxtdir. Zero, zamin yaxshi bo‘lsa nihol beshikast o‘sadi. O‘zbek oilasi, o‘zbek xonadoni shunday qurulganki, unga dunyo xalqlari havasmand desak sira xato bo‘lmas.[11.360]

Oila inson uchun muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. O‘zbek oilalari har bir shaxsda ilk yoshligidan boshlab shakllanadigan insoniy fazilatlar, qadriyatlar, ezgu-istaklar, ming yillar davomida shakllangan o‘zbek halqining qadriyatlari va ma’naviy merosi ravnaqini ta’minlovchi tarbiya maskanidir. O‘zbek oilalari haqida so‘z yuritarkanmiz, avvalo ko‘z o‘ngimizda ona siymosi shakllanadi. Darhaqiqat ona muqaddas va mo‘tabardir.[21]

Ota-onalar munosabatlarda namoyon bo‘luvchi o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy toifadagi qadriyatlar ularning o’zaro munosabatlarida uyg’unlasha boradi. Zamonaviy o‘zbek oilasida ushbu ijtimoiy jarayon yosh avlodning moddiy olam, ijtimoiy turmush haqidagi tasavvurlari, nuqtai nazarlari, tushunchalari, dunyoqarashlari va sharqona odob-ahloq qoidalari va ularga amaliyotda rioya etishning to‘g‘ri amalga oshirishi darkor.

Asosiy qism. Oila muqaddas maskan bor ekan, bu nafaqat o‘sha yurt, xalq-elning, balkim umuminsoniyatning siyosatidir. Negaki oilada o‘sib-rivojlanib kelayotgan yosh avlodning ham moddiy, ham ma’naviy, ham iqtisodiy, ham jismoniy, ham fiziologik , ham ruhiy jihatdan kamol topishi albatta oilaga, bizning oilalarimizga bog’liqdir. Avval g’ishtin qiyshiq qo’yarkan me’mor, Yulduzga yetsa ham qular bu devor. (Mirzo Bedil). Poydevori mustahkam bo‘lishi uchun oilada mehr-muhabbat, tinchlik-xotirjamlik, odob-axloq, sabr-toqat, sog’liq-salomatlik, iymon-insof, ishonch-e’tiqod, e’tibor kabi xislatlar bor bo’lsa bunday devor hech qulamaydi. Lekin aksincha bo‘lganida bunday oilalar necha yil birga yashab kelishlariga qaramay bir kun kelib qulashi mumkin. Hammasi jipslashgan holda kelishuvlar asosida amalga oshadi. Oilani mustahkam va tinch bo’lishi uchun albatta ikki taraf tengma-teng harakat qilishlari lozim bo’ladi. Aks holda ijobiy natijalarga erisha olmasliklari mumkindir. [22.120]

So‘rashibdi: “Kimga yaxshilik qilay?”, javob berishibdi: “Onangga”, “Onangga”, “Onagga” so’ngra “Otangga va yaqinlaringga” deb javob berishibdi. Hadisi sharifda onaning farzand kamolotidagi mehnati va uning qadri, otasining qadri haqida so’z boradi. Ona farzandini to’qqiz oy qornida ko‘tarib, ko‘p qiyinchiliklarni boshidan o‘tkazadi. Bola dunyoga kelganidan keyin, ona uning turli xarxashalarini ko‘tarib, tarbiyalaydi. Ota esa, bunday mashaqqatlarga aslo bardosh bera olmaydi. Bola kechalari uyg‘onib qolsa, ona o‘zining shirin uyqusidan voz kechib, bolasining qornini to‘ydirib, yana uxlatib qo‘yadi. [3]

O‘zbek oilasi tarixan mustahkam va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan. Qalbning iymonli va rahmonliligi yoki, aksincha, bag‘ritoshlik va eng yomon xulq ham oilada shakllanadi. Onalarimiz bu muqaddas vazifani juda oddiy yo‘l bilan, ya’ni odobi, demakki xalq odobining eng ibtidoiy, lekin umri boqiy, qadri baland qirralari-kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, kelishuv va er-xotin hamkorligi, yulduzi yulduziga to’g’ri kelib yashash kabilarni singdirish, bu fazilatlarni zamonga qarab rivojlantirish, oilaning har bir a’zosi ruhida turg’un qilish bilan o’taganlar. Oqibatda xalqimizga ulug‘ va buyuk farzandlarni yetishtirib berganlar.

O‘zbek oilasidagi erkak va ayol o‘rtasidagi munosabatlar an‘anaviy tarzda o‘ziga xos bo‘lgan. Erkak oilaning iqtisodiy ta‘minotini, ayol esa uy-joyni va bolalarni tarbiyalashni boshqaradi. Biroq, zamonaviy sharoitda bu rollar tobora ko‘proq tenglashmoqda. Ayollar nafaqat oilaning ichki ehtiyojlarini ta‘minlashda, balki tashqi faoliyatda, ijtimoiy hayotda ham faol qatnashmoqdalar. Erkaklar esa oilaning iqtisodiy holatini ta‘minlash bilan birga, bolalar tarbiyasiga ham ko‘proq e‘tibor bermoqdalar. Zamonaviy o‘zbek oilasida erkak va ayol o‘rtasidagi munosabatlar, gender tengligi va huquqiy masalalar muhim ahamiyatga ega. Ayolning ijtimoiy va iqtisodiy faolligi, uning oilada va jamiyatda o‘rni, jamiyatning taraqqiyotiga ta’sir etmoqda. Erkak va ayol o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va hamkorlik, oilaning barqarorligi va farovonligini ta’minlashga yordam beradi.

Bolalar oilaning kelajagi bo‘lib, ular oilada o‘zining hissiy va psixologik ehtiyojlarini qondiradigan muhitda o‘sib ulg‘ayadi. Oila bolalarni nafaqat ta’lim olishga, balki inson sifatida shakllanishga ham yordam beradi. O‘zbek oilasida bolalar o‘rtasidagi munosabatlar, ularning bir-biriga nisbatan hurmatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Oilada tarbiya olish, bolalar uchun nafaqat bilim, balki jamiyatda o‘z o‘rnini topishning asosidir. Zamonaviy O‘zbekistonda bolalarning huquqlari himoya qilinadi va ularning fikrlari tinglanadi, bu esa jamiyatda bolalarni hurmat qilish va ularning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

2018 yil mamlakatimizda zamonaviy o’zbek oilasi o‘rganilib, “Oiladagi muhit” so‘rovnoma o‘tkazilganda quyidagi natijalar qayd etilgan. So’rovnoma natijasi qo’yidagi ko’rinishda bo’lgan: Insonlar mehr-oqibatni unutishmoqda – 37%, savodxonlikni pastligi – 23%, oiladagi pul muammosi – 15% va boshqa sabablar. [5.1-2]. Hozirda o’zbek oilasida ham butun dunyoda bo‘lgani kabi insonlar o’rtasida mehr-oqibat kamayib bormoqda. Bularning negizida albatta tarbiya yotadi. Zamonaviy o’zbek oilalarida tarbiyaviy vazifalar o’z vaqtida bajarilmas ekan, biz o’zimizga kerakli sog’lom, baxtli, chiroyli va zamonaviy oilalarga erisholmaymiz. Biz insonlar pul deb yugurganimiz-yugurgan. Lekin bu pullar bilan mehr-oqibatni sotib olib bo’lmaydi. Ota-onamizni xolidan xabar olishimiz, aka-opa, uka-singlimiz bilan tez-tez ko’rishib turishimiz bizning mehrimizni yanada oshishiga yordam beradi.

Savodxonlikni pastligi zamonaviy o’zbek oilasida bu ota-onalarning kerakli tartibda bolalarga e’tibor bermasligidandir. Hozirgi vaqtda juda ko’p ota-onalar chet davlatlarida pul topay, uy quray, bolalarimni chiroylik kiyintiray, mashina olay, bolalarimni to’yini qilay deb chet davlatlarida (mardikor bo’lib) ishlab yurishibdi. Farzandlarini esa xolasiga, tog’asiga, ammasiga yoki yana boshqa bir qarindoshlariga tashlab ketishmoqda. Bora-bora bu farzandlar katta bo’lishadi, turmushga chiqishadi, uylanishadi. Natija esa ma’lum, savodxonlik, bilim saviya past. Oddiy muammoli vaziyatdan chiqib ketisha olishmaydi. Nima to’g’riyu, nima noto’g’riligini bilishmaydi. Hayot faqat chiroylik kiyinishdan, xursandchilikda iborat emasligi bilishmaydi. Natijada ajrimlar soni oshib boradi.[9]

So’rovnoma natijasi ko‘ra o‘zbek oilalarida pul muammosi bor. To’g’ri bu muammo bor. Lekin uni yechish yo’llari mavjud. Avvalambor pul muammosining sababini aniqlash kerakki, hech qayerda ishlamay qayerdandir pul kutish bu katta muammolardan biri hisoblanadi. Mehnat qilmay non yeyish. Hozirda aholi orasida bunday toifalar ko’paygan. Sababi ularga ish qilish yoqmaydi, dangasa bo’lib bormoqda. Ayrimlarimizda esa pul sarflash muammosi mavjud. Ma’lum vaqt mehnat qilinadida, maoshini olgach keraksiz narsalarga sarf qilib yuborishadi. [17]

Yuqoridagi sabablar tufayli ko’pgina oilalar buzilishiga olib keladi.

Buning oldini olish uchun har bir oila, er va xotin o’z vazifalarini sitqidildan bajarishlari kerak bo’ladi. Har bir oila ijtimoiy tizim sifatida jamiyat oldida ma’lum bir funksiyalarni bajaradi. Oilaning ijtimoiy vazifalari haqida gapirganda, bir tomondan jamiyatning oilaga ta’sirini, ikkinchi tomondan esa umumiy ijtimoiy tizimda oilaning o’rnini, oilaning hal qiladigan ijtimoiy (jamoatchilik)vazifalarini hisobga olish lozim. [22] Hozir oilaning asosiy funksiyalarini ko‘rib o’tsak.

Birinchi funksiya hozirda eng muhimlaridan biri iqtisodiy funksiyadir. Oila iqtisodi, byudjeti, daromadini rejali sarflash, kundalik xarajatga, zarur buyumlarga pul ajratish zarur. Oila o’zining iqtisodiy vazifasi orqali jamiyatga va davlatga katta foyda keltiradi.

Ikkinchi funksiya bu reproduktiv funksiyasidir. Ya’ni jamiyatning biologik uzluksizligini ta’minlash, bolalarni dunyoga keltirishdir. Reproduktiv funksiya oilaning bolalarni tarbiyalash, ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish va jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam berish bilan ham chambarchas bog'liq. Demak, oilada reproduktiv funksiya faqat yangi avlodning dunyoga kelishi bilan cheklanmay, balki ularning tarbiyasi, rivojlanishi va jamiyatda mas'uliyatli shaxslar bo'lib o'sishiga ham xizmat qiladi..

Uchinchi funksiya tarbiyaviy funksiyasi. Bu oilaning bolalarni ma’naviy, axloqiy, psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlantirish, ularni jamiyatda mas'uliyatli va hurmatli shaxslar sifatida tarbiyalashdagi funksiyasidir. Tarbiyaviy funksiya oilaning muhim vazifalaridan biri bo'lib, ota-ona, yoki boshqa oilaviy a'zolar bolalarga qanday o'rgatish va ko'rsatma berish orqali ularning fikrlash, hissiyotlar, munosabatlar va ijtimoiy faoliyatlarni shakllantiradilar.

To‘rtinchi funksiya bu kommunikativ funksiyadir. Bu oiladagi a'zolar o'rtasidagi o'zaro muloqot, fikr almashish, his-tuyg'ularni ifodalash, ehtiyojlar va istaklarni tushunish va qondirishga qaratilgan kommunikatsion jarayonlarning amalga oshirilishidir. Bu funksiya oilaning ichki muhitini yaratish va uning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Hissiy madaniyat, ustanovkalar, odamning axloqiy, ma’naviy va psixologik ustanovkalarni namoyon qilishlari, oiladagi ahloqiy-psixologik iqlimga bevosita bog’liqdir. Oiladagi kommunikativ funksiya oilaning ichki muhitida ishonch, hurmat va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Kommunikativ munosabatlar oilaning barqarorligini ta'minlashda, farzandlarning tarbiyasiga va o'zaro tushunishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Beshinchi funksiya rekreativ funksiyadir. Bu oilaning a'zolarining dam olish, ko'ngil ochish, hissiy va psixologik holatni tiklash, sog'liqni mustahkamlash va farovonlikni ta'minlashga qaratilgan faoliyatidir. Rekreativ funksiya oilaning ichki munosabatlarida hissiy barqarorlikni yaratish, stressni kamaytirish va umumiy farovonlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Rekreativ funksiya quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi: dam olish va ko'ngil ochish, sog'liqni saqlash va sport.

Oltinchi funksiya bu felitsitologik funksiya hisoblanadi. Oilaning felitsitologik funksiyasi-oilaviy munosabatlar tizimida shaxsiy baxtga erishishga intilishdir. Bu italyancha so’zdan olingan bo’lib “felitsite” ya’ni “baxt”degan ma’noni anglatadi. Baxtga intilish har bir inson uchun tabiiydir va ayni shu baxtga intilish ularni oila qurishga undaydi. Inson o’ziga ado etilgan baxtning to’rtdan uch qismini oiladan, choraktaga yetar-yetmas qismini boshqa narsalardan topadi. Oilada er-xotinning bir-birini shu qadar ardoqlashlari lozimki buni ko’rib katta bo’layotgan farzandlar mehr-muhabbatda kamol topishiga yordam beradi. Oilada er-xotin o’zlarini baxtli his qilishlari uchun o’zidagi mavjud tabiiy-ijodiy imkoniyatlar (iqtidor)ni ro’yobga chiqarish, jamiyat va oila doirasida sarflash ham insonga o’zini baxtli his qilish imkonini beradi. Keyingi vaqtlarda insonning imkoniyatlari ortgan sari uning baxtga intilish darajasi ham ortib bormoqda. [9.31]

Yettinchi funksiya bu regulyativ funksiyadir. Oilada regulyativ funksiya — bu oilaning a'zolarining xatti-harakatlarini boshqarish, nazorat qilish va tartibga solish, shuningdek, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy me'yorlarga muvofiqligini ta'minlashga qaratilgan faoliyatdir. Bu funksiya oilaning barqarorligini va tartib-intizomini saqlashda muhim ahamiyatga ega. Oilada regulyativ funksiya oilaning a'zolarining xatti-harakatlarini boshqarish, oilaviy munosabatlarni tartibga solish, shuningdek, ijtimoiy va axloqiy me'yorlarga muvofiqligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu funksiya oilaning ijtimoiy tizim sifatida muvaffaqiyatli ishlashini va barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

Sakkizinchi funksiya bu oilaning relaksatsiya funksiyasi hisoblanadi. Oilada relaksatsiya funksiyasi — bu oilaning a'zolariga stressni kamaytirish, ruhiy va jismoniy charchoqni yengillashtirish, dam olish va hissiy tiklanish imkoniyatlarini yaratish funksiyasidir. Relaksatsiya funksiyasi oilaning psixologik farovonligini ta'minlashga, a'zolarining bir-biriga bo'lgan aloqalarini mustahkamlashga va ular orasida ko'ngil ochish, tinchlik hamda huzur-halovat muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Bu funksiyalar hozirgi zamonaviy o’zbek oilalari uchun shu qadar muhimki, haqiqiy “Baxtli oila”ni mana shular orqali ko’rsak ajab emas.

Zamonaviy O‘zbek oilasi bir qancha ijtimoiy o'zgarishlar va muammolarga duch kelmoqda. O‘zbekistonda oilaviy munosabatlar, ayniqsa er-xotin o‘rtasidagi munosabatlar, gender tengligi, ajrimlar va oilaviy zo‘ravonlik kabi masalalar dolzarbdir. Bu muammolarni hal qilishda jamiyatning barcha qatlamlari birgalikda harakat qilishi zarur.

Zamonaviy oilada ota-ona va bolalar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va hamkorlikni mustahkamlash, oilaviy qadriyatlarni rivojlantirish, jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir zamonaviy o’zbek oilasi yuqoridagi funksiyalarni sitqidildan bajarishlari kerak. Chunki u yoki bu funksiyani bajarmay turib maqsadga erishib bo’lmaydi. Zamonaviy o’zbek oilasi bugungi kunda yanada dolzarblikni taqozo etmoqda va davlat siyosati darajasigacha ko’tarilib bormoqda. Chunki mustaqil davlatimizning taraqqiyoti kelajagimiz egalari bo’lgan yoshlarga, ularning dunyoqarashiga, oilaviy muhitning sog’lomligiga, mustahkamligiga uzviy bog’liqdir. O'zbek oilasi jamiyatning ajralmas qismidir va uning ijtimoiy rolini tahlil qilish, oilaviy funksiyalarni to'g'ri tushunish jamiyatning barqarorligi va rivojlanishiga yordam beradi. Er-xotin, ota-ona va bolalar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, oilaning barcha funksiyalarini amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy O'zbek oilasida oilaviy qadriyatlarni saqlab

qolish, gender tengligini ta'minlash, bolalar tarbiyasiga e'tibor qaratish, oilaning iqtisodiy va hissiy farovonligini oshirish muhim masalalardandir. Bu jarayonda jamiyatning har bir a'zosining, ayniqsa davlat va ta'lim tizimining o'rni kattadir. O'zbek oilasi o'zining mustahkam an'analarini saqlab qolgan holda, zamonaviy talablarga moslashib, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Зацепин В.И. «Психология семьи». Брак и семья. Издательский Дом «БАХРАХ-М»2002.
2. Агеев В.С. «Психология семьи». Психологические и соцыальные функции полоролевых стереотипов. Издательский Дом «БАХРАХ-М»2002.
3. Karimova Vasila. "Oila psixologiyasi".Toshkent-2007.
4. Arapbayeva Damegul Kurbanovna, Norkulova Nargiza Tashpulatovna. "Oilaviy munosabatlar psixologiyasining nazariy va amaliy masalalari". Toshkent-2009.
5. O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi. Toshkent-2018.
6. Mirzayeva S.R, Mirzayeva D.R "Oila salomatligini ta'minlashning ijtimoiy psixologik xususiyatlari".
Xalqaro miqiyosidagi ilmiy-amaliy anjuman 2022.
7. Akramova F.A. O'zbekistonda oilaviy psixologik xizmatning ijtimoiy psixologik muammolari. Psixologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent. 2022.
8. Arapbayeva D.K., Arapbayeva D.K. Yoshlarning oilaviy hayotga moslashuvida ma'naviy-ahloqiy masalalar. "Zamonaviy ta'lim" jurnali №5 – Toshkent, 2016.
9. G'oziyev E.G'. Sotsial psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2012.
10. Oila ensiklopediyasi [Matn] / Tuzuvchilar: Akramova F.A., Bilolova Z.B., Jovliyev I.S. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2019.
11. Олифирович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов. – СПб.: Речь, 2006.
12. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2008.
13. Zuzana Budayová. Family problems of today. The scientific monograph. ISBCRTI, Dublin, Ireland, 2020.
14. Sirojidinov X.S. Yangi O'zbekistonda yoshlar axloqiy madaniyatini shakllantirishning ahamiyati. Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, 5-to'plam. – T., 2022.
15. Babayeva N.A. "Zamonaviy o'zbek oilalarining asosiy funksiyalari". ILMIY AXBOROTNOMA.- Samarqand, 2023
16. Baratov, R. (2021). Prospects of Higher Education System (on the Example of Uzbekistan). International Journal on Orange Technologies, 3(3), 128-131.

Djurakulova Dilfuza Farxodovna
Samarqand davlat universiteti dotsenti

O‘SMIR YOSHDAGI BOLALARDA AYBDORLIK HISSINI YUZAGA KELTIRUVCHI OMILLAR

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o’smirlarda aybdorlik hissini yuzaga kelishi, namoyon bo‘lish xususiyatlari hamda undan xalos bo‘lish usullari qiziqarli tarzda bayon etilgan. Shu bilan birga turli metodikalar yordamida o’smirlarda aybdorlik hissining namoyon bo’lish shakllari va ko’rsatkichlari tahlili yoritib berilgan. Maqola keng o‘quvchilar jamoasi, pedagog va psixologlar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, kasbiy va shaxsiy hayotlarida foydalanishlari mumkin.*

Kalit sozlar: *ayb, aybdorlik hissi, uyat, vijdon, xato, qo‘rquv, agressiya, bola, ota-ona, axloq, baholash, xulq-atvor.*

ФАКТОРЫ, ВЫЗЫВАЮЩИЕ ЧУВСТВО ВИНЫ У ДЕТЕЙ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. *В данной статье описано возникновение чувства вины у подростков, его проявления и пути избавления от него. При этом с помощью различных методов освещен анализ форм и показателей проявления чувства вины у подростков. Статья предназначена широкому кругу студентов, педагогов и психологов, которые могут использовать ее в своей профессиональной и личной жизни.*

Ключевые слова: *вина, вина, стыд, совесть, ошибка, страх, агрессия, ребенок, родитель, мораль, оценка, поведение.*

FACTORS THAT CAUSE FEELINGS OF GUILT IN CHILDREN OF ADOLESCENT AGE

Annotation*. This article describes the emergence of guilt in adolescents, its manifestations and ways to get rid of it. At the same time, using various methods, the analysis of forms and indicators of manifestation of guilt in adolescents is highlighted. The article is intended for a wide range of students, teachers and psychologists who can use it in their professional and personal lives.*

Keywords: *guilt, guilt, shame, conscience, mistake, fear, aggression, child, parent, morality, assessment, behavior.*

Bolalar psixologiyasi sohasida tadqiqot olib borgan olimlar, bolalar o‘zlarini boshqa insonlar kechinmasining manbai bo‘lishi mumkinligini tushunib yetganlaridan so‘ng aybdorlikni his qila boshlaydilar va bu ularni boshqalarning kechinmasiga sezgir bo‘lishga olib keladi [2]. Biroq, R.Barrett tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ikki yoshli o‘g‘il bolalarda aybdorlik hissini boshdan kechirishga moyillik o‘sha yoshdagi qizlarga qaraganda yuqoriroq bo‘ladi. R.Tompson va M.Xoffman tomonidan kichik maktab o‘quvchilarida o‘tkazilgan shunga o‘xshash tadqiqotlarda ham, o‘g‘il bolalardagi aybdorlik hissi qizlarga qaraganda yuqoriroq bo‘lganligini ko‘rsatdi[4].

O‘smirlik davriga kelib aybdorlik kechinmasining dinamikasi o‘zgaradi, yani qizlar o‘g‘il bolalarga qaraganda ko‘proq aybdorlikni his qilishadi. Ehtimol, buning sababi qiz bolani tarbiyalash va unga «ayol»larga xos xatti-harakatlar stereotipini singdirishda ota-onalar ko‘pincha unda aybdorlik tuyg‘usini qo‘zg‘atishga qaratilgan usullardan foydalanishganidadir. O‘smir o‘g‘il bolalarda aybdorlik hissi kamroq darajada bo‘ladi, chunki, birinchidan jamiyatda gender rollar stereotipining bir qismi sifatida o‘g‘il bolalarda qat'iyatlilik, qaysarlik, ishonch va har qanday talabchanlik sifatlarining namoyon bo‘lishi atrofdagilar tomonidan rag‘batlantiriladi, ikkinchidan esa bu xatti-harakatlar uslubi o‘z tengdoshlari orasida uni qadr-qimmatini oshiradi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, o‘smirlik davrida aybdorlik kechinmasining intensivligi pasayadi, ammo ilk etuklik yoshiga etganda aybdorlik kechinmasining intensivligi qizlarda o‘g‘il bolalarga qaraganda yuqoriroq bo‘ladi.

O‘smirlik davridagi yoshlarda hissiy, kognitiv va xulq-atvor sohasida turli o‘zgarishlar sifat jihatidan yangilanib, takomillashib boradi. Mazkur yosh davrida aybdorlik hissining yetishmasligi «ijtimoiy qaramlik», mustaqillikning yetishmasligi, deviant xulq shakllanishi, sabr-toqatlilikning pasayishi va egosentrizmning ortishi kabi xulq-atvor xususiyatlari avj olishiga olib kelsa, aksincha, aybdorlik hissining ortib ketishi ularda turli hissiy buzilishlar kelib chiqishi, diqqat yetishmasligining ortishi, surunkali charchoq, o‘ziga bo‘lgan bahoning pasayib ketishi kabi salbiy holatlar yuzaga kelishiga olib keladi. Mazkur holatlar yuzaga kelmasligi uchun o‘smirlik yosh davridagi sinaluvchilarda turli psixologik profilaktika ishlarini amalga oshirish, yoshlar orasida mutaqillik, mas’uliyat hissini tarbiyalash, hissiy barqarorlikni tarkib toptirishda ularda aybdorlik hissini qabul qilish va adekvat baholash masalasiga to‘xtalib o‘tishimiz lozim.

O‘smirlik yosh davrida bolalarda ta’lim ta’siri ostida abstrakt-mantiqiy va tanqidiy tafakkur ancha o‘sadi. Bu yoshda o‘z-o‘ziga baho berish hissi kuchli ravishda o‘sadi [6]. N. Klimanskayaning so‘zlariga ko‘ra, aynan yoshlarga xos bo‘lgan hayotning shunday davri bo‘lib, u allaqachon o‘ziga xoslik inqirozini boshdan kechirgan, bu belgi ushbu yosh toifasi uchun o‘zgarish davridagi zamonaviy jamiyat sharoitida va uning hayotiy pozitsiyasini aniqlashga, unga aqliy muvozanatni saqlashga yordam beradi. Muallif fikriga qo‘shimcha ravishda shuni ta’kidlash lozimki, o‘smirlik yosh davridagi inqiroz uning «bola» pozitsiyasidan «katta» pozitsiyasiga o‘tishini ta’minlaydi. Bunda ulardagi irodaviy sifatlarning rivojlanishi aybdorlik hissini adekvatlashtirish va qaram yoki jabrlanuvchi xulq pozitsiyasi shakllanishiga qarshi muhim omil sifatida tahlil qilinadi. Ya’ni kishida irodaviy sifatlarning yuqori darajada rivojlanganligi, ularda turli muammolarning yechimini topish, mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Bu orqali o‘smirda xato ish qilish va muammodan qochishga qarshi faoll munosabat rivojlanadi. Natijada birgina irodaviy sifatning rivojlanishi bilan aybdorlik hissi yoki jabrlanuvchi xulqning yuzaga kelishining oldini olishga erishiladi.

A.P.Krakovskiy (1970)»Oltinchi sinf muammolari»ga bag‘ishlangan tadqiqot ishida shu yoshdagi bolalarning xulq-atvor xususiyatlari va turli xil fanlar bo‘yicha o‘zlashtirishning pasayishi bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarning o‘sib borishi quyidagicha namoyon bo‘lgan: Oltinchi sinf o‘quvchilari to‘rtinchi sinfga nisbatan 6 marta ko‘proq qaysarlik qilishlari, 10 marta ko‘proq o‘qituvchilarga qarshilik ko‘rsatishlari, 7 marta ko‘proq boshqalar irodasiga to‘sqinlik qilishlari, 9 marta ko‘proq boshqalar kamchiliklariga e’tibor berishlari, 5 marta ko‘proq faqat o‘z xohish-istaklariga bo‘ysunishlari va nihoyat 42 marta ko‘proq o‘z xatti-xarakatlari motivlariga ega bo‘lmasliklari aniqlangan [6].

Navoiyning «Hamsa» asarida bukilmas iroda, qat’iyatlilik, itoat,
insonparvarlik tuyg‘ulari, ijodiy hayolot, insonning murakkab ichki kechinmalari mohirona yoritib berilgan.

Shu bois biz tadqiqot ishimizda aybdorlik hissini keltirib chiqaruvchi omillar va uning oqibatlari sifatida o‘smirlarda yuzaga keladigan o‘zgarishlar tavsifini yoritishga harakat qildik. Dastlab, aybdorlik hissini keltirib chiqaruvchi omil sifatida shaxsning o‘zini-o‘zi baholash tizimini keltirishimiz mumkin.

Chelsi Grinvud o‘z maqolasida to‘ng‘ich farzandlarning muvaffaqiyatga erishish imkoniyati yuqori bo‘lishi, kenja farzandlarda esa hurmat va e’tibor uchun kurashishi, qoidalarni buzishi haqida qayd etib o‘tgan [2]. Oiladagi farzandlar soni yoxud ularning katta-kichikligiga qarab ularda ayniqsa, muvaffaqiyatga erishish imkoniyati yuqori bo‘lgan to‘ng‘ich farzandlarda aybdorlik hissining bo‘lmasligi, aksincha, kenja farzandlarda hurmat va e’tibor uchun kurashishi, qoidalarni buzish ehtimolining ortishi aybdorlik hissining yaqqol namoyon bo‘lishiga olib keluvchi omillardan biri sifatida keltirishimiz mumkin.

Xususan, o‘zbek olimlaridan N.G.Kamilova ishlarida ham o‘smirlarda o‘zini-o‘zi baholash tizimi (deviant xulqli o‘smirlar misolida) yoritilgan bo‘lib, ijtimoiy maqbul xulq-atvorni ta’minlashda yordam beradigan asosiy omil sifatida tavsiflab o‘tilgan. Bunda o‘ziga baho berishning asosiy xususiyati o‘ziga bo‘lgan emotsional-qadriyatli munosabatni belgilovchi, kongruentlik va o‘z-o‘zini anglash bilan xarakterlanuvchi konstruktivlik ekani ta’kidlanadi. Deviant xulq-atvorli o‘smirlarda esa destruktiv o‘z-o‘ziga baho berish xos bo‘lib, bu holat ularning shaxslararo munosabatlar jarayonida

o‘z o‘rnini topishiga to‘sqinlik qiladi, turli nizolarni vujudga keltiradi va shaxsdagi xulqiy buzilishlarga sabab bo‘ladi.

Alimova E.G. «O‘smirlik davrida shaxsni himoya qilish mexanizmlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari» nomli tadqiqot ishida o‘smirlardagi o‘ziga xos baholash xususiyati quyidagicha izohlangan: «yetakchi psixologik himoya mexanizmi inkor etish bo‘lgan o‘smirlar juda aqlli, o‘zini o‘zi taklif qiladigan, ochiq ko‘ngil, ko‘pincha o‘z-o‘zini tanqid qilmaydi va ular juda boy tasavvurga ega. Ko‘pincha bu o‘smirlar o‘zini yuqori baholaydilar. Bunday o‘zini o‘zi qadrlash o‘smirning o‘zi ham o‘z fazilatlariga ishonch hosil qilishi bilan birga kelganligi sababli, u jamiyat unga e’tibor qaratishi uchun hamma narsani qiladi. Ammo shu bilan birga, u o‘ziga nisbatan faqat ijobiy munosabatni sezishga moyildir. Bu shuni anglatadiki, o‘smirning har qanday salbiy ko‘rinishlari shunchaki e’tiborga olinmaydi.»

K. Muzdiboev aybdorlik hissining ikkita vazifasini belgilaydi:

1) ijtimoiy muvofiqlikni ta’minlash;

2) o‘z-o‘zini tartibga solish, bu shaxs o‘z «Ego»sining xatti-harakati haqida xabardor bo‘lishini ta’minlaydi.

Muallif aybdorlikni bilish inson xatti-harakatlarini tuzatishi, shaxsiy stressni yengillashtirishi va altruistik harakatlarni rag‘batlantirishi mumkinligini ko‘rsatadigan tadqiqotlarga ishora qiladi [3]. Demak, K. Muzdiboev tasnifidagi aybdorlik hissi vazifalari tahlili o‘smirlardagi o‘z «Men»ini nazorat qiluvchi tuzilma sifatida izohlaydi. Bunga qo‘shimcha ravishda E.P. Ilin bo‘yicha aybdorlikning uchta funksiyasini keltirib o‘tishimiz mumkin:

1) Aybdorlik ijtimoiy xulq-atvor normalarini saqlashga yordam beradigan axloqiy tartibga soluvchi sifatida.

2) O‘ziga bo‘lgan munosabatni shakllantirish.

3) Ruhiy kasalliklarning oldini olish. E.P. Ilin, aybdorlikni xavotirlanishni kamaytirishga va ruhiy kasalliklarning oldini olishga yordam beradigan mustaqil hodisa deb hisoblaydigan olimlarning fikrini qo‘llab-quvvatlaydi [2].

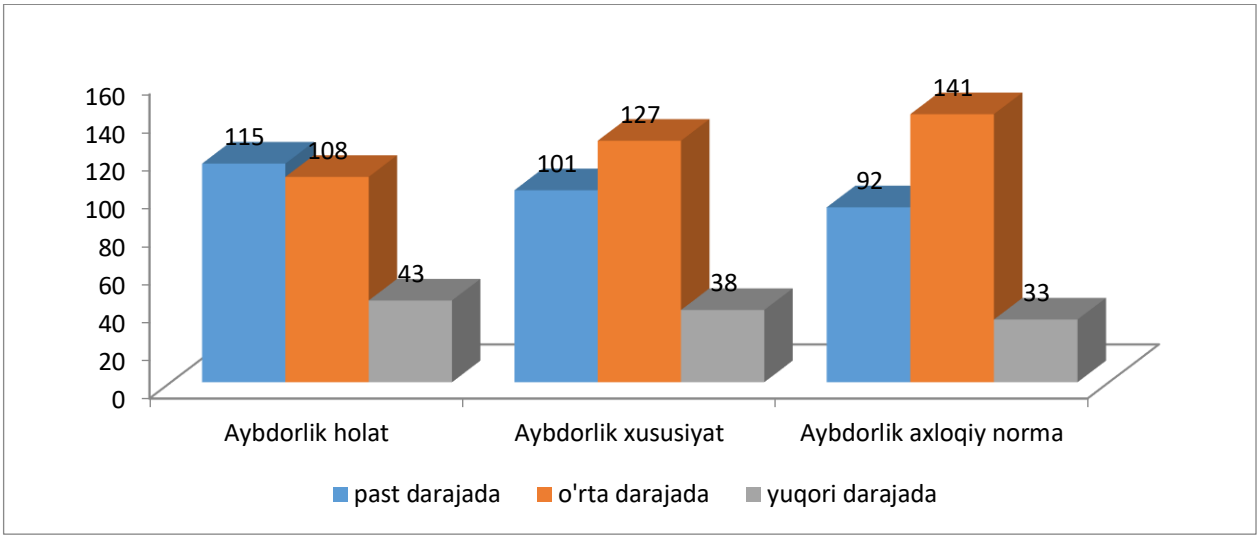
Bolaligida manipulyatsiya qilishni o‘rgangan odam, keyinchalik odatlarini o‘zgartirmasdan, o‘z «san’ati» ni yaxshilaydi. E.L. Dotsenko manipulyator ta’sirida bo‘lgan ruhiy tuzilmalarni belgilash uchun «ta’sir nishoni» atamasini ishlatadi [1]. O‘smirlik yosh davrida kattalar yoki jamiyat tomonidan ta’qiqlangan xatti-harakatlarni bajarishga intilgan o‘smir o‘zida aybdorlik hissini tuyadi. Shu bois ko‘p hollarda muammoli vaziyatlarga mustaqil ravishda yechim topishda, qaror qabul qilishda o‘zida qat’iyatsizlik, ojizlik hissini tuyadi. Natijada o‘smirda qaram xulqqa ega shaxs xususiyatlari tarkib topib boradi.

O‘smirning kelajakdagi ijtimoiylashuv jarayonida ehtiyojlarning qondirilishi ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Bunda ularga oila muhiti, ota-onaning munosabati va individual faollik yaqindan yordam beradi.

Mehribon, qo‘llab-quvvatlovchi oilalarning farzandlari maktabda va hayotda boshqalarga qaraganda yaxshiroq o‘qiydi va faol bo‘ladi. Ular o‘z-o‘zini hurmat qilish, yaxshi ijtimoiy ko‘nikmalar va martaba muvaffaqiyatga intiladilar. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, oilalarning bolalarga ta’siri muhim ahamiyatga ega. Zo‘ravonlik, agressiya yoki e’tiborsizlik ostida ulg‘aygan bolalar kattalarga qaraganda ko‘proq agressiv bo‘lishadi. Agressiv xulq-atvorning yaqqol namoyon bo‘lishi shaxsda turli muammoli vaziyatlarga nisbatan o‘zgalarni ayblash pozitsiyasining ortishiga xizmat qiladi.

Biz o’smir yoshdagi bolalar bilan Kugler-Djonsning «Aybdorlik hissini o‘rganish so‘rovnomasi» metodikasi yordamida tadqiqot o‘tkazganimizda ulardagi aybdorlik hissini uchta shkala yordamida aniqlashga muvaffaq bo‘ldik. Bular «aybdorlik – holat» sifatida, «aybdorlik – xususiyat» sifatida hamda «aybdorlik – axloqiy norma» sifatida respondentlarda namoyon bo‘ldi. Metodika tahliliga ko‘ra, agar o’smirlarda «aybdorlik – holat» sifatida kuzatilsa, demak ularda vaqtinchalik (hozirgi) hissiy holat sifatida, ayni damda yoki yaqinda sodir etilgan xatti-harakat uchun ma'lum bir vaqtda boshdan kechirilgan aybdorlik tuyg‘usi mavjud bo‘ladi. Agar ularda «aybdorlik – xususiyat» sifatida kuzatilsa, demak bu ularda aybdorlikning barqaror shaxsiy xususiyat sifatida shakllanganini

ko‘rsatadi, bunday aybdorlik ulardagi doimiy pushaymonlik, afsuslanish, o‘ziga nafrat, xatolarni tuzatish istagi bilan birgalikda kechadi. Uchinchi shkala bo‘yicha «aybdorlik – axloqiy norma» sifatida kuzatilsa, bunday shaxslarda axloqiy qadriyatlar, tamoyillar, me'yorlarga rioya qilishga asoslangan aybdorlikni boshdan kechirayotganini ko‘rsatadi. Olib borilgan tadqiqot natijasiga ko‘ra o’smirlarning ko‘rsatkichlari quyidagicha bo‘ldi.

Ushbu tadqiqotimizda jami 266 nafar o’smir yoshidagi o’quvchilar ishtirok etgan bo‘lsa, ulardan 43% da «aybdorlik holat» sifatida past darajada, 41% da o‘rta darajada hamda qolgan 16% da yuqori darajada ekanligi aniqlandi. Navbatdagi shkala, ya'ni «aybdorlik xususiyat» sifatida 38% respondentlarda past darajani, 48 % da o‘rta darajani hamda 14% da yuqori darajani ko‘rsatgan bo‘lsa, «aybdorlik axloqiy norma» sifatida 35% sinaluvchida past, 53% da o‘rta hamda qolgan 12% da yuqori darajada ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Olib borilgan tadqiqot natijalaridan ko‘rinib turibdiki talabalarning faqat 16% da «aybdorlik holat sifatida» yuqori ko‘rsatkichni ko‘rsatgan bo‘lsa, 14% da «aybdorlik xususiyat sifatida» yuqori natijani bermoqda, «aybdorlik axloqiy norma sifatida» esa 12% talabalarda yuqori ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Biz metodika tahlilidan shuni bilamizki talabalarda aybdorlik xususiyat sifatida yuqori bo‘lgandagina bu ularda aybdorlikning barqaror shaxsiy xususiyat sifatida shakllanganini ko‘rsatadi, bunday aybdorlik ulardagi doimiy pushaymonlik, afsuslanish, o‘ziga nafrat, xatolarni tuzatish istagi bilan birgalikda kechadi, bu esa aybdorlik hissining tarkibiy tuzilishidagi emosional komponentga to‘g‘ri keladi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, shaxslarda norozilikni keltirib chiqaruvchi aybdorlikni sababsiz ranjitish, xavotir omillarining ifodalanishiga ko‘ra shaxsiy hayot bilan bog‘liq xususiyatlarning namoyon bo‘lishida qo‘rquv, afsuslanish, pushaymonlik, vijdon azobi sifatlarini kuchayishi natijasida autoagressiya dominanta detirminantalar ustivorligi yuzaga keladi.

Natijalardan ko‘rinadiki, jamiyat a'zolarining deyarli barchasida aybdorlik hissi turli daraja va shakllarda yuzaga kelar ekan. Bu bejizga emas, sababi, aybdorlik hissi jamiyat uchun xos bo‘lgan qadriyatlar an'anasini o‘zlashtirishi natijasida, odamda o‘zidan va tashqi voqelikdan norozilikni his qilishi qobiliyati ta'sirida tarbiyalanadi. Faqat asta-sekin, o‘ziga va atrofdagi voqelikka nisbatan bir xil norozilikdan kelib chiqib, inson an'anaviy qadriyatlar tizimiga nisbatan tanqidiy pozisiyani rivojlantiradi. Agar bu sodir bo‘lsa, unda odam boshqa odamlarga o‘xshab o‘z munosabatlarini yaxshilashga intiladi. Insonning shaxsini shakllantirishda uning ideallarni yaratish qobiliyati hal qiluvchi rol o‘ynaydi, bu esa o‘z navbatida insonning ma'lumoti, hayotiy tajribasi va madaniyatiga bog‘liq, chunki aynan shu sifatlar unga qadriyatlar dunyosida muvaffaqiyatli harakat qilishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Изард К.Э. Психология эмоций / Перевод. СПб.: Питер, 2002. - 464с.

2. Ильин Е. П. Эмоции и чувства: Учеб. пособие. СПб. и др.: Питер, 2001. -749с.

3. Иванов И., Зуфарова М. “Умумий психология”. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. -2018. -480 б.

4. Кирилина Т. Ю. Совесть и ее роль в нравственном развитии личности. М.: Изд-во Моск. гос. ун-та леса, 2001. - 126 с.

5. Льюис, М. Самосознательные эмоции: смущение, гордость, стыд и вина / М. Льюис // Справочник эмоций. - Нью-Йорк - Лондон: The Guilford Press, 1993. - С. 563–573.

6. Майерс Д. Социальная психология. СПб .: Питер, 1997 .-- 688 с

7. Матюшин МГОПУ Г.Г. Стыд и совесть как формы моральной самооценки. М : Изд-во : НОУ, 1998. - 233 с

8. Муздыбаев К. Переживание вины и стыда. СПб.: С.- Петерб. фил. Ин-та социологии, 1995. — 39 с.

9. Djurakulova D.F. Shaxsda aybdorlik hissi namoyon bo’lishining psixologik xususiyatlari. Avtoreferat (PhD). Toshkent. 2023. -24b.

10. Djurakulova D.F. Aybdorlik va uyat psixologik fenomen sifatida. Monografiya. SamDU nashriyoti, 2023 yil. -132 bet

Hafizova Firuza Baxtiyorovna
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

TALABALAR ORASIDA KONFLIKTLARNI KONSTRUKTIV JIHATDAN BOSHQARISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annatatsiya. *Ushbu maqolada talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida konfliktlarni konstruktiv muammolarni tahlil qiladi. Talabalik davri shaxsiyatning muhim bosqichlaridan biri bo'lib, ushbu jarayonda moslashuv mexanizmlari, shaxsslararo munosabatlar va ziddiyatlarni hal etish ko'rinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda konfliktlarning usullari, hisob-kitoblarning akademik faoliyati va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri o'rganilgan. Ishlash, konstruktiv boshqarish usullari, shaxsiy, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, kommunikativ komptensiyalarni kuzatish va mediatsiya texnikalaridan foydalanishni yaxshilash tahlil qilingan. Tibbiy yordamga ko'ra, konftlarni konstruktiv yordamga yordam beradi.*

Kalit so'zlar*: Ijtimoiy-psixologik moslashuv, konfliktlarni konstruktiv boshqarish, talabalar moslashuvi, ijtimoiy kompetensiya, muloqot ko'rinishi, muammoli narsalarni hal qilish.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНСТРУКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ КОНФЛИКТАМИ СРЕДИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. *В данной статье анализируются конструктивные проблемы конфликтов в процессе социально-психологической адаптации учащихся. Студенческий период-один из важнейших этапов личности, и в этом процессе приобретает значение появление механизмов адаптации, межличностных отношений и разрешения конфликтов. В исследовании изучались методы конфликтов, влияние расчетов на академическую успеваемость и личностное развитие. Были проанализированы эффективность, методы конструктивного управления, личностная, социальная поддержка, мониторинг коммуникативных компетенций и улучшение использования методов посредничества. По мнению медиков, конфеты способствуют конструктивной поддержке.*

Ключевые слова: *Социально-психологическая адаптация, конструктивное управление конфликтами, адаптация учащихся, социальная компетентность, видимость общения, решение проблемных вопросов.*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONSTRUCTIVE CONFLICT MANAGEMENT AMONG STUDENTS

Annotation *This article analyzes conflict constructive problems in the process of socio-psychological adaptation of students. The student period is one of the important stages of personality, and in this process, adaptation mechanisms, interpersonal relationships and the appearance of conflict resolution are important. The study investigated the methods of conflicts, the impact of calculations on academic performance and personal development. Performance, constructive management methods, personal, social support, communicative comptensions tracking, and improved use of mediation techniques have been analyzed. According to medical care, the contours will help with constructive assistance.*

Keywords*: Socio-psychological adaptation, constructive conflict management, student adaptation, social competence, communication vision, solving problematic things.*

Kirish. Talabalik davri inson hayotining muhim bosqichlaridan biridir. Bu davrda talabalar nafaqat bilim olish bilan shug'ullanib, balki o'zlarining ijtimoiy va psixologik rivojlanishlarini ham amalga oshiradilar. Talabalar o'zaro munosabatlar, guruhda ishlash, yangi do'stlar orttirish va o'z shaxsiy qarashlarini shakllantirish kabi ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etadilar. Shu bilan birga, bu

jarayonda turli xil ijtimoiy va psixologik to'siqlar va ziddiyatlar ham yuzaga kelishi mumkin. Konfliktlar talabalar o'rtasida normal hol bo'lib, bu jarayonni konstruktiv tarzda boshqarish o'quvchilarning ijtimoiy moslashuviga va psixologik barqarorligiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Konfliktlarni boshqarish, ayniqsa konstruktiv tarzda hal qilish, talabalar orasidagi munosabatlar va guruh dinamikalarini yaxshilashga yordam beradi. Konfliktlar ko'pincha yomon tushunish, maqsadlarning qarama-qarshiligi, yoki shaxsiy xususiyatlar o'rtasidagi farqlardan kelib chiqadi. Biroq, bu muammolarni konstruktiv tarzda hal qilish, o'zaro hurmatni, muloqotni va samarali murosa usullarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalik davrida ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida ziddiyatlar va konfliktlar avj olishining bir qancha sabablari bor. Ular talabalarning o‘zaro muomala qilishida yuzaga keladigan tushunmovchiliklar, shaxsiy farqlar, turli qarashlar yoki mintaqaviy, madaniy va diniy tafovutlardan kelib chiqadi. Konfliktlar faqatgina ijtimoiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarmay, balki talabalarning shaxsiy rivojlanishiga ham to‘siq bo‘lishi mumkin. Shunday bo‘lsa-da, konfliktlar albatta salbiy natijalarga olib kelishi shart emas. Agar ular to‘g‘ri boshqarilsa, bu jarayon talabalarning psixologik va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Konfliktlarni konstruktiv tarzda boshqarish, o‘zaro hurmat, murosa, samarali muloqot va hamkorlik qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Konfliktlarni konstruktiv boshqarish – bu nafaqat ziddiyatlarni hal qilish jarayoni, balki talabalar o‘rtasida barqaror munosabatlar va ijtimoiy moslashuvni ta'minlashning samarali usulidir. Konfliktlarni boshqarish orqali talaba o‘zining shaxsiy va ijtimoiy qadr-qimmatini anglash, o‘zining va boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini to‘g‘ri tushunish, ehtiyoj va talablarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi talabalarning ruhiy salomatligiga, ijtimoiy moslashuviga va o‘zlarini guruh ichida qabul qilishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarda ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida konfliktlarni konstruktiv boshqarish masalasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar, konfliktlarni boshqarish va ijtimoiy moslashuv o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishga qaratilgan bir qator muhim tadqiqotlar va nazariy asoslarni taqdim etadi. Ushbu tahlil adabiyotlar orqali konfliktlarni boshqarishning ahamiyati, uning talabalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri haqida so‘z yuritiladi.

Konfliktlar insonlarning turli psixologik ehtiyojlari, qadriyatlari, va qarashlari o‘rtasidagi ziddiyatlardan kelib chiqadi. Krechmer (2013) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, konfliktlarni boshqarish, shaxsning o‘zini anglash va shaxsiy rivojlanishning bir qismi sifatida qaraladi. Ushbu tadqiqotda ta'kidlanishicha, konfliktlar psixologik rivojlanishga to‘sqinlik qilmaydi, aksincha, ular insonlarni o‘zini anglashga, o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishga va boshqalar bilan samarali muloqot qilishga o‘rgatadi. Talabalar uchun konfliktlarni konstruktiv tarzda boshqarish, ular uchun o‘z shaxsiy va ijtimoiy qadr-qimmatni anglash imkoniyatini beradi.

Konfliktlarni boshqarishning turli modellari mavjud. Ular orasida, Thomas va Kilmann (2002) tomonidan ishlab chiqilgan konfliktlarni boshqarish usullarining klassifikatsiyasi keng tarqalgan. Ular o‘zaro hamkorlik, cheklovlar va raqobatni hisobga olgan holda, turli strategiyalarni taqdim etadi: raqobat, hamkorlik, yengilmaslik, murosa va qo‘yish. Ushbu modellar talabalarning o‘zaro munosabatlari va ziddiyatlarni konstruktiv tarzda boshqarishiga yordam beradi. Shuningdek, konfliktni boshqarish usullari turli shaxsiy xususiyatlarga, ya'ni introversiya, extroversiya va emosional barqarorlikka bog‘liq bo‘lishi mumkin, bu esa konfliktlarni boshqarish jarayonining yanada individualizatsiyasini talab qiladi.

Ijtimoiy-psixologik moslashuvning o‘rganilishi konfliktlarni boshqarish jarayoniga ta'sir ko‘rsatadigan yana bir muhim omil sifatida ajralib turadi. Moslashuv jarayonida talabalar o‘zini o‘zgartirish, yangi guruhlarga qo‘shilish, va yangi muloqot usullarini o‘rganish orqali ijtimoiy boshqaruv ko‘nikmalarini shakllantiradilar. O‘quvchi va talabalar o‘rtasidagi ziddiyatlar ko‘pincha psixologik moslashuvning pastligi va ijtimoiy qobiliyatlarning yetishmasligi bilan bog‘liq. Shuning uchun, konfliktlarni konstruktiv tarzda boshqarish talabalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga yordam beradi. Lippitt (1986) tomonidan olib borilgan tadqiqotda ijtimoiy moslashuvning konfliktlarni boshqarishdagi roli alohida ta'kidlanadi va bu jarayon talabalarga murosaga kelish, o‘zini boshqarish va guruh bilan ishlashda yordam beradi.

Konfliktlarni konstruktiv boshqarishning talabalarga bo‘lgan ta'siri bir nechta tadqiqotlar orqali ko‘rsatilgan. Xususan, Hocker va Wilmot (2018) o‘zining "Interpersonal Conflict" asarida konfliktlarni konstruktiv boshqarishning ijtimoiy va psixologik rivojlanishdagi ahamiyatini keng yoritib, talabalarga o‘zaro muloqotda murosaga kelish va yangi ko‘nikmalarni o‘rganishga yordam berishini ta'kidladi. Ular, shuningdek, konfliktlarni konstruktiv tarzda boshqarish talabalarda stressni kamaytirishga, o‘zini anglashni kuchaytirishga va psixologik barqarorlikni oshirishga yordam berishini ta'kidladi.

Ijtimoiy ko‘nikmalar, jumladan, murosa qilish va samarali muloqot qilish, konfliktlarni boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Talabalar o‘rtasida yuzaga kelgan konfliktlarni konstruktiv tarzda boshqarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘rgatish, ijtimoiy moslashuvni yaxshilashga olib keladi. Yaxshi ijtimoiy ko‘nikmalarga ega talabalar o‘zlarining his-tuyg‘ularini boshqarishda, boshqalar bilan tushunish va murosaga kelishda muvaffaqiyatli bo‘ladilar. Shuningdek, konfliktlarni boshqarish jarayonida muhim bo‘lgan ehtiyotkorlik, empatiya va tinglash qobiliyatlari ham rivojlanadi. Asosiy maqsad shundaki, konfliktlar talabalarga o‘zaro muloqot va shaxsiy rivojlanishda ijobiy imkoniyatlar yaratadi.

Muhokama. Talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi – bu ularning oliy ta’lim muhitiga, yangi jamoadagi o‘zaro munosabatlarga, o‘quv jarayoniga va shaxsiy rivojlanish talablariga moslashish jarayoni hisoblanadi. Ushbu jarayon turli bosqichlarni o‘z ichiga oladi va bu davrda talabalar duch keladigan asosiy muammolardan biri – konfliktlar hisoblanadi. Konfliktlar talabaning guruhdagi o‘rnini topishi, psixologik muvozanatini saqlashi va samarali muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Talabalar yangi akademik va ijtimoiy muhitga moslashish jarayonida bir qancha stress omillariga duch keladilar. Bu omillar orasida:

- O‘quv yuklamasining ortishi va yangi metodlarga moslashish;
- Ijtimoiy munosabatlarning o‘zgarishi (yangi do‘stlar orttirish, ustozlar bilan muloqot);
- Mustaqil qaror qabul qilish zaruriyati;
- Turli xil dunyoqarash va qadriyatlarga ega bo‘lgan shaxslar bilan muloqot qilish.

Ushbu omillar ba’zan muayyan konfliktli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Masalan, guruh ichidagi rollarning noaniqligi, shaxslararo ziddiyatlar yoki ta’lim jarayonidagi talablar bilan bog‘liq kelishmovchiliklar talabalar orasida nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Konstruktiv konflikt boshqaruvi – nizolarni hal qilishning ijobiy strategiyalaridan foydalanish orqali kelishmovchiliklarni samarali yo‘lga qo‘yish jarayonidir. Bu yondashuv konfliktlarni faqatgina yo‘q qilish emas, balki ularni rivojlanish va o‘z-o‘zini anglash vositasiga aylantirishni maqsad qiladi. Talabalar konfliktlarni konstruktiv boshqarish orqali:

- Emotsional barqarorlik va stressga chidamlilikni oshiradilar;
- Kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradilar;
- Jamoadagi o‘zaro hamkorlikni yaxshilaydilar;
- Qaror qabul qilish qobiliyatlarini oshiradilar.

Talabalar o‘zaro nizolarni konstruktiv hal etishda turli yondashuvlardan foydalanishlari mumkin:

- Mediatsiya – nizolashgan tomonlarning vositachi (psixolog, murabbiy yoki neytral kishi) yordamida murosaga kelishi;
- Kompromiss – har ikki tomonning ma’lum bir oraliq qarorga kelishi orqali mojaroni hal qilish;
- Hamkorlik – tomonlar o‘zaro manfaatlarni hisobga olgan holda muammoni birgalikda hal qilishga intilishi;
- O‘zaro hurmat va aktiv tinglash – har bir shaxsning fikri va hissiyotlarini e’tiborga olish orqali konstruktiv muloqot yuritish.

Ta’lim muassasalarida talabalar uchun konfliktlarni boshqarish bo‘yicha trening va seminarlarni tashkil etish, ularning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, quyidagi tadbirlar samarali bo‘lishi mumkin:

- Emotsional intellekt va stressni boshqarish bo‘yicha mashg‘ulotlar;

• Jamoaviy ish va rolli o‘yinlar orqali nizolarni hal qilish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar;
• Psixologik maslahat va maslahat guruhlari orqali shaxsiy va akademik konfliktlarni hal etishga ko‘maklashish.

Talabalarning oliy ta’lim tizimiga moslashuvi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, ijtimoiy, psixologik va akademik omillarga bog‘liq. Ushbu jarayonda shaxslararo munosabatlar, jamoadagi rollarni o‘zlashtirish, o‘qituvchilar va guruhdoshlar bilan muloqot qilish muhim ahamiyatga ega. Har qanday moslashuv jarayonida ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq muammolar, tushunmovchiliklar va kelishmovchiliklar paydo bo‘lishi tabiiy holat hisoblanadi. Bunday sharoitda konfliktlarni konstruktiv boshqarish talabalar uchun asosiy psixologik ko‘nikmalar qatoriga kiradi.

Oliy ta’lim muassasalari – turli hududlardan kelgan, turli madaniy va oilaviy tarbiyaga ega bo‘lgan shaxslarning yig‘ilgan maskani hisoblanadi. Bu esa ularning dunyoqarashi, fikrlash usuli va qadriyatlarida sezilarli farqlarni keltirib chiqaradi. Aynan shu farqlar ba’zan tushunmovchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Konfliktlarning yuzaga kelishi tabiiy jarayon bo‘lib, ularning to‘g‘ri boshqarilishi muhim ahamiyatga ega.

Talabalarning moslashuv jarayonida konfliktlarning kelib chiqish sabablari turlicha bo‘lishi mumkin. O‘quv jarayonidagi bosim, baholash tizimiga bo‘lgan ishonchsizlik, jamoadagi rollarni aniqlash muammolari, mustaqil hayotga o‘tishdagi qiyinchiliklar konfliktlarni yuzaga keltiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shuningdek, shaxsiy xususiyatlar, temperament va muloqot uslublari ham nizolar kelib chiqishiga ta’sir qilishi mumkin.

Konfliktlarni konstruktiv boshqarish nafaqat nizolarni bartaraf etish, balki talabalar orasida ijobiy ijtimoiy muhit yaratish, psixologik barqarorlikni saqlash va kelajakdagi kasbiy faoliyatda zarur bo‘ladigan muhim ko‘nikmalarni shakllantirish imkonini beradi. Buning uchun talabalar o‘zaro hurmat, hamkorlik va muammolarni muloqot orqali hal qilish tamoyillarini o‘zlashtirishlari kerak.

Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, konfliktlarni konstruktiv boshqarish yo‘llarini biladigan talabalar kelgusida ijtimoiy moslashuvga osonroq erishadilar, psixologik jihatdan bardoshli bo‘ladilar va akademik hamda shaxsiy yutuqlarga erishish ehtimoli yuqori bo‘ladi. Konfliktlar turli yo‘llar bilan hal qilinishi mumkin, lekin eng samarali usul – ularni muloqot orqali konstruktiv tarzda boshqarishdir.

Ta’lim muassasalarida talabalarni konfliktlarni boshqarishga o‘rgatish muhim vazifalardan biri bo‘lib, bunga maxsus treninglar, psixologik maslahatlar va muammolarni muhokama qilish platformalarini tashkil etish orqali erishish mumkin. Shuningdek, talabalar psixologik moslashuv jarayonida o‘zlarining hissiy intellektini rivojlantirish, empatiya va aktiv tinglash kabi muhim qobiliyatlarni shakllantirishlari lozim.

Talabalarda ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida konfliktlarni konstruktiv boshqarish mexanizmlari

№	Tadqiqot Yondashuvi / Usul	Tushuncha va Maqsad	Ahamiyati
1	Psixologik tahlil	Talabalarning psixologik xususiyatlari va ularning konfliktnosozlik madaniyatiga ta'sirini aniqlash.	Talabalarda konfliktnosozlikka qarshi murosali yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi.
2	Eksperimental yondashuv	Konfliktologik madaniyatni shakllantirish jarayonida psixologik tajriba o’tkazish.	Talabalarning konfliktga munosabatini o’rganib, tajriba orqali o’zgarishlar kiritish.
3	Sotsiologik tadqiqot	Talabalarning jamiyatdagi roli va ularning o’zaro aloqalarini o’rganish.	Talabalarning konfliktni boshqarishdagi ijtimoiy va psixologik xususiyatlarini tushunishga yordam beradi.

№	Tadqiqot Yondashuvi / Usul	Tushuncha va Maqsad	Ahamiyati
4	Kognitiv psixologiya	Konfliktologik madaniyatni shakllantirish uchun talabalarning fikrlash va qaror qabul qilish jarayonlarini o'rganish.	Konflikt holatlarida talabalarning tahlil qilish va yechim topish qobiliyatini rivojlantirish.
5	Psixologik maslahat	Talabalarga konfliktli vaziyatlarda murosaga erishish bo'yicha psixologik maslahatlar berish.	Konfliktni hal etishda samarali psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish.
6	Treninglar va seminarlar	Konfliktologik madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan maxsus treninglar tashkil etish.	Talabalarda murosali va konstruktiv muloqot usullarini o'rgatish.
7	Ijtimoiy psixologiya	Talabalarning o'zaro munosabatlaridagi psixologik dinamika va ijtimoiy rollarni o'rganish.	Konfliktli vaziyatlarda talabalarning hissiy va kognitiv reaksiyalarini tushunish.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, konfliktlarni konstruktiv boshqarish – talabalarning psixologik rivojlanishi va akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli, ta'lim muassasalari bu jarayonga katta e'tibor qaratishi va talabalar o'rtasidagi sog'lom psixologik muhitni yaratishga harakat qilishi zarur. Konfliktlarni to'g'ri boshqarish jamoadagi ijobiy muhitni mustahkamlashga, o'qish jarayonini samarali tashkil etishga va talabalarning shaxsiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Берковиц, Л. (2016). Агрессия: причины, последствия и контроль. Москва: Питер.
2. Гришина, Н.В. (2020). Психология конфликта. Санкт-Петербург: Питер.
3. Додонов, Б.И. (2018). Эмоциональная сфера личности. Москва: Наука.
4. Кондратьева, Л.Г. (2019). Социально-психологическая адаптация студентов в вузе. Москва: Просвещение.
5. Лебедев, Л.Д. (2017). Конфликты в молодежной среде и их разрешение. Москва: Юрайт.

Xakimov Shuxrat Shodiyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti harbiy ta'lim fakulteti tyutori

SPORTCHILARDA PSIXOLOGIK MUHOFAZANI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Sportchilarda psixologik himoyaning shakllanishi sport faoliyatining muvaffaqiyatli bo'lishi, stressga qarshi turish va ruhiy salomatlikni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Sport faqat jismoniy qobiliyatni rivojlantirish bilan cheklanmay, balki sportchilarning psixologik salomatligini himoya qilishga ham katta e'tibor talab etadi. Ushbu maqolada sportchilarda psixologik himoyaning shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar, shu jumladan, stressni boshqarish, motivatsiya, o'zini anglash, psixologik yordam va guruhdinamikasi tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Sportchilar, psixologik himoya, stressni boshqarish, motivatsiya, o'zini anglash, guruhdinamika, psixologik yordam, ruhiy salomatlik, psixologik strategiyalar.*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ У СПОРТСМЕНОВ

Аннотация. *Формирование психологической защиты у спортсменов играет важную роль в успешной спортивной деятельности, сопротивлении стрессу и поддержании психического здоровья. Спорт не только развивает физические способности, но и требует особого внимания к защите психологического здоровья спортсменов. В данной статье анализируются основные факторы, влияющие на формирование психологической защиты у спортсменов, включая управление стрессом, мотивацию, самопознание, психологическую помощь и групповую динамику.*

Ключевые слова*: Спортсмены, психологическая защита, управление стрессом, мотивация, самопознание, групповая динамика, психологическая помощь, психическое здоровье, психологические стратегии.*

SPECIFIC FEATURES OF FORMING PSYCHOLOGICAL DEFENSE IN ATHLETES

Annotation. *The development of psychological protection in athletes plays a crucial role in successful sporting activities, resilience against stress, and maintaining mental health. Sports not only develop physical abilities but also require significant attention to the psychological well-being of athletes. This article analyzes the main factors influencing the formation of psychological protection in athletes, including stress management, motivation, self-awareness, psychological support, and group dynamics.*

Keywords*: Athletes, psychological protection, stress management, motivation, self-awareness, group dynamics, psychological support, mental health, psychological strategies.*

Kirish. Sportchilarda psixologik himoya shakllanishi sport faoliyatining muvaffaqiyatli bo'lishi, yuqori natijalarga erishish, shuningdek, stress va psixologik bosimlarga qarshi turishda muhim omil hisoblanadi. Sport faqat jismoniy faoliyat emas, balki ruhiy va psixologik salomatlikni talab qiladigan muhim jarayondir. Shuning uchun, sportchilarning psixologik himoyasi, ularning sportdagi muvaffaqiyatini davom ettirishda va jismoniy hamda ruhiy salomatlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Psixologik himoya shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari sportchilarning psixologik stressni boshqarish, o'zgarishlarga moslashish, emotsional barqarorlikni ta'minlash va yuqori maqsadlar sari intilish kabi faktorlar bilan bog'liqdir. Bu jarayonni shakllantirishda o'z-o'zini boshqarish, motivatsiya, stressga qarshi kurashish, samarali psixologik strategiyalarni qo'llash va to'g'ri psixologik yordamning ahamiyati muhim hisoblanadi.

Psixologik himoyaning shakllanishi sportchining stressni boshqarish, o‘z-o‘zini anglash va jamoaviy ruhni rivojlantirishga qaratilgan metodikalarga asoslanadi. Ushbu maqolada sportchilarda psixologik himoyaning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar, psixologik yordamni qo‘llash, stressni boshqarish va sportchilarning ijobiy ruhiy holatini saqlash uchun metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolada sportchilarda psixologik muhofazani shakllantirish uchun samarali metodlar, sportchilarning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan psixologik yondashuvlar va uzoq muddatli sog‘liqni saqlash borasida tavsiyalar beriladi.

Psixologik muhofaza shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari sportchilarning psixologik stressni boshqarishi, o'zgarishlarga moslashuvi, emotsional barqarorligini ta'minlashi va yuqori maqsadlar sari intilishi bilan bog'liqdir. Ushbu jarayonni shakllantirishda o'z-o'zini boshqarish, motivatsiya, stressga qarshi kurashish, samarali psixologik strategiyalarni qo'llash va to'g'ri psixologik yordamning ahamiyati katta.

Maqolada sportchilarda psixologik muhofazani shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar va bu jarayonni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan metodikalar tahlil qilinadi. Shuningdek, sportchilarni psixologik muhofazaga tayyorlash va bu borada samarali yondashuvlarni qo'llashning psixologik jihatlari o'rganiladi.

Sportchilar uchun psixologik muhofaza shakllanishi, ularning sport faoliyatidagi muvaffaqiyatlari va uzoq muddatli sog'liqni saqlashlari uchun zarur bo'lgan psixologik omillardan biridir. Psixologik muhofaza — bu sportchining stressga qarshi chidamliligini oshiradigan, ruhiy holatini himoya qiladigan va ularni psixologik muammolardan himoya qilishga xizmat qiladigan tizimdir. Bunday tizim sportchining psixologik barqarorligini saqlab qolishga, yuqori natijalarga erishishga va sport faoliyatidan tashqarida ham ularning ruhiy salomatligini yaxshilashga yordam beradi.

Psixologik muhofazaning shakllanishi sportchining psixologik va emosional jihatdan qanday tayyorgarlik ko‘rishiga, stressni boshqarish qobiliyatiga va muammolarga qarshi turish qobiliyatiga bog'liqdir. Bu jarayon sportchining o‘z-o‘zini anglashidan tortib, jamoaviy muhitda o‘zining rolini anglashigacha bo'lgan ko'plab omillarni o'z ichiga oladi.

Maqolada sportchilar uchun psixologik muhofazani shakllantirishning o‘ziga xos jihatlari, shu jumladan psixologik yordamni qo‘llash, stressni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish va sportchilarni ijobiy psixologik holatda saqlashning metodik yondashuvlari tahlil qilinadi. Ushbu psixologik qo‘llab-quvvatlash usullari sportchilarning raqobatbardoshligini oshiradi, shuningdek, ularni sportdagi muvaffaqiyatlarga olib keladi.

Adabiyotlar tahlili. Sportchilarda psixologik himoyaning shakllanishi va unga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganishda turli ilmiy izlanishlar asosiy rol o‘ynaydi. Bu izlanishlar sportchilarning psixologik barqarorligini oshirish, stressni boshqarish va umumiy ruhiy holatini yaxshilashga qaratilgan. A.V. Zhukov (2014) sportchilarda stressni boshqarish va psixologik bosimni yengish qobiliyatini oshirishda psixologik yordamning ahamiyatini ta’kidlagan. Uning fikricha, stressni boshqarish texnikalarini o‘rgatish sportchilarni yuqori ruhiy holatga keltiradi va ularning M.P. Zaharova (2012) sportchilarga psixologik yordamning ahamiyatini ta’kidladi. U sportchilarni stressdan himoya qilish va ruhiy salomatlikni yaxshilash uchun samarali psixologik yordam ko‘rsatish zarurligini aytadi. Psixologik yordamning samarali usullari sportchilarning stressni boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi va umumiy ruhiy holatni yaxshilaydi.

X.A. Aslanov (2016) sportchilarda psixologik himoya shakllanishi bo‘yicha metodikalarni ishlab chiqqan va psixologik qo‘llab-quvvatlashning sportchilar uchun muhimligini ko‘rsatgan. Uning tadqiqotlari psixologik himoya shakllanishining psixologik asoslarini tahlil qilib, sportchilarning sport faoliyatida muvaffaqiyatlarida yordam beruvchi asosiy omil sifatida ko‘rsatilgan.

Sportchi psixologiyasi va o‘zini anglash I.S. Kon (2000) o‘zining "O‘smirlik davri psixologiyasi" asarida psixologik muhofaza sportchilarning o‘z-o‘zini anglash va o‘z salohiyatini maksimal darajada namoyon etishiga yordam berishini ta’kidladi. Psixologik muhofaza shakllanishi sportchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ularni muvaffaqiyatga yo‘naltiradi. Konning fikriga ko‘ra, sportchilarda o‘z salohiyatini tushunish va o‘zini shakllantirishda psixologik tayyorgarlik katta rol o‘ynaydi.

M.S. Chernyshev (2005) motivatsiya va psixologik qo‘llab-quvvatlashning sportchilarga bo‘lgan ta’sirini tadqiq etgan. U sportchining psixologik barqarorligini ta’minlash va yuqori natijalarga erishishda jamoaviy ruhning muhimligini ta’kidlagan. Shu bilan birga, sportchilarni ijobiy psixologik holatda saqlash va jamoaviy ruhni rivojlantirishning ahamiyatini ham o‘rganish kerak.

Motivatsiya va sportchilarni qo‘llab-quvvatlash Motivatsiya sportchilarni natijalarga erishish uchun eng muhim psixologik omil sifatida qaraladi. M.S. Chernyshev (2005) motivatsiya sportchining o‘z sport faoliyatiga bo‘lgan yondashuvini belgilaydi va uning psixologik barqarorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, sportchilarning jamoaviy ruhini shakllantirish va ularni psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash metodlari ham ahamiyatga ega. Chernyshev sportchilarga nisbatan ijobiy psixologik yondashuvning ahamiyatini ta’kidladi, bu esa guruhdagi ko‘p sonli sportchilarni muvaffaqiyatga erishishga undaydi.

Psixologik yordam va resurslar Psixologik yordamning sportchilarda psixologik muhofaza shakllanishiga bo‘lgan ta’siri haqida M.P. Zaharova (2012) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham mavjud. Zaharova sportchilarni stressdan himoya qilish va ruhiy holatni yaxshilash uchun samarali psixologik yordamni ko‘rsatish zarurligini ta’kidladi. Sportchilar uchun psixologik qo‘llab-quvvatlashning eng muhim elementlari o‘zini anglash, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ruhiy yordam va stressni boshqarish usullaridir.

I.S. Kon (2000) o‘zining “O‘smirlik davri psixologiyasi” asarida sportchilarning o‘z-o‘zini anglashini psixologik himoyaning asosiy omili sifatida ko‘rsatgan. Ularning fikriga ko‘ra, sportchilarning o‘z salohiyatini maksimal darajada namoyon etishida psixologik tayyorgarlik va o‘z-o‘zini anglash katta rol o‘ynaydi. Bunda, o‘z salohiyatiga bo‘lgan ishonchning rivojlanishi sportchilarning psixologik himoyasini mustahkamlashga yordam beradi.

Muhokama. Sportchilarda psixologik himoya shakllanishi nafaqat ularning psixologik stressni boshqarish qobiliyatini oshiradi, balki sportdagi muvaffaqiyatlarida ham muhim rol o‘ynaydi. Stress va psixologik bosimlarga qarshi turish sportchining mental salomatligini mustahkamlashga yordam beradi, bu esa sportdagi yuqori natijalarga olib keladi. Bunday holat sportchining o‘z-o‘zini anglashiga, motivatsiyasiga va jamoaviy ruhiga ta’sir qiladi. Psixologik yordam va stressni boshqarish strategiyalarining samaradorligi sportchilarning psixologik salomatligini mustahkamlashda va sportdagi muvaffaqiyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Sportchilarda psixologik himoya shakllanishining psixologik va ijtimoiy aspektlarini o‘rganish, ularning stressga qarshi chidamliligini oshirish va ruhiy holatini himoya qilishda samarali usullarni ishlab chiqishga imkon beradi. Jamoaviy ruhni rivojlantirish, sportchilarga psixologik yordam ko‘rsatish va motivatsiya yaratishning ahamiyati shundaki, bularning barchasi sportchilarda psixologik himoyaning mustahkamlanishiga olib keladi. Shu bilan birga, sportchining o‘z-o‘zini anglashiga yordam berish va psixologik yordamni qo‘llash metodikalarini takomillashtirish sportchilarning uzoq muddatli muvaffaqiyatlarini ta’minlashda hal qiluvchi faktor bo‘ladi.

Sportchilarda psixologik muhofaza va uning rivojlanishi Shuningdek, sportchilarda psixologik muhofaza shakllanishi bilan bog‘liq metodikalarni ishlab chiqqan X.A. Aslanov (2016) tadqiqotlari ham muhimdir. Aslanov sportchilarning ruhiy salomatligini himoya qilish va stressni yengish bo‘yicha metodlarni yaratishda psixologik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyatini ko‘rsatdi. Uning tadqiqotlari sportchilarda psixologik muhofaza shakllanishining psixologik asoslarini tahlil qilib, ularni sportdagi muvaffaqiyatlarida yordam beruvchi faktor sifatida tasvirlaydi.

Sportchilarda psixologik muhofaza shakllanishining o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, jismoniy va ruhiy salomatlikni saqlash, yuqori natijalarga erishish uchun juda muhim ahamiyatga ega. Maqolada ko‘rsatilganidek, psixologik muhofaza shakllanishi sportchining faqatgina jismoniy, balki ruhiy holatini ham ta’minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, bu jarayonni sportchilarning ichki kuchlarini rivojlantirish va ularning psixologik salohiyatini oshirishda muhim vosita sifatida qarash lozim.

Bir tomondan, psixologik muhofaza shakllanishi sportchilarda stressni boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Stress va psixologik bosimni to‘g‘ri boshqarish, sportchi uchun eng yaxshi natijalarga erishish imkonini yaratadi. Xususan, stressni boshqarish uchun sportchilarga kerakli psixologik texnikalar va metodlarni o‘rgatish, ularning o‘zini tutish qobiliyatini oshirishga

xizmat qiladi. Psixologik yordam, ruhiy holatni saqlash, motivatsiya va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash metodlari sportchining muvaffaqiyatini oshirishda eng samarali vositalardan biridir.

Ikkinchi tomondan, sportchilarda psixologik muhofazani shakllantirishda guruhdinamizmini va jamoaviy ruhni rivojlantirishning ahamiyatini ta’kidlash kerak. Sport jamoalarida yaxshi o‘zaro munosabatlar, ishonch va hamkorlik – bu nafaqat jismoniy, balki psixologik jihatdan ham sportchilarning muvaffaqiyatlarini oshiradi. O‘zaro ishonch va qo‘llab-quvvatlash jamoaviy muvaffaqiyatga olib keladi, bu esa sportchilarda psixologik himoyaning mustahkamlanishiga olib keladi.

Shuningdek, motivatsiya va o‘z-o‘zini anglash ham sportchilarda psixologik muhofaza shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Motivatsiya yuqori bo‘lgan sportchilar o‘zlarining ruhiy va jismoniy salohiyatlarini maksimal darajada ochib ko‘rsatishadi. Psixologik muhofaza shakllanishi sportchining o‘zini anglashiga yordam beradi, u o‘z salohiyatiga bo‘lgan ishonchni oshiradi va bu natijada, uning psixologik holati yaxshilanadi.

Bundan tashqari, psixologik yordam va psixoterapevtik metodlarning samaradorligi ham juda muhim. Psixologik yordam orqali sportchilarga kerakli ruhiy ko‘mak ko‘rsatilishi, stressga qarshi kurashish qobiliyatlari rivojlantirilishi, jismoniy va ruhiy salomatlikni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Psixologik yordam metodlarining samaradorligi sportchilarning mental salomatligini mustahkamlashda ta’sirchan bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Sportchilarda psixologik muhofaza shakllanishi sport faoliyatining muvaffaqiyatli bo‘lishi, stressni boshqarish va ruhiy salomatlikni saqlashda muhim omil hisoblanadi. Sportchilarning psixologik holati jismoniy faollikdan tashqari, ruhiy barqarorlikni ta’minlashni ham talab qiladi. Maqolada ko‘rsatilgan omillar, ya'ni stressni boshqarish, motivatsiya, o‘zini anglash, guruhdinamika va psixologik yordam sportchilarning psixologik himoyasini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. A.V. Zhukov. (2014). Psixologik himoya va stressni boshqarish: Sportchilarda psixologik yordam. Sport psixologiyasi va psixologik yordam. Moskva: Rasmiy nashr.
2. I.S. Kon. (2000). O‘smirlik davri psixologiyasi. Moskva: Pedagogika.
3. M.S. Chernyshev. (2005). Motivatsiya va sportchi psixologiyasi. Oliy maktab nashri.
4. M.P. Zaharova. (2012). Sportchilarda stressni boshqarish va ruhiy salomatlik. Psixologiya va sport psixologiyasi. St. Petersburg: Bino nashri.
5. X.A. Aslanov. (2016). Sportchilarda psixologik himoyaning shakllanishi va metodikalar. Sport ta'limi: metodlar va yondashuvlar. Toshkent: Talim nashri.
6. R.A. Karimov. (2018). Psixologik himoya va jismoniy faollik. Sport va psixologiya, 12(2), 37-45.
7. M.I. Tsvetkova. (2010). Guruhdinamika va sportchilarda psixologik himoyaning shakllanishi. Psixologik resurslar va stressni boshqarish. Moskva: Yangi avlod nashri.
8. V.K. Korolev. (2011). Psixologik yordam va stressga qarshi kurashish metodlari. Psixologik yordam. Moskva: PSY nashri.

Hamroyeva Dilfuza Rahmatullayevna
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

O‘SMIRLAR PSIXOLOGIYASIDA ADDEKTIV XULQ DIAGNOSTIKASI VA KORREKSIYASINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqola o'smirlar psixologiyasida addektiv xulq-atvorning diagnostikasi va korreksiyasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganadi. Maqolada o'smirlarda addektiv xulq-atvorning shakllanishi, uning psixologik va ijtimoiy omillari tahlil qilinadi. Addektiv xulq o'smirlarning shaxsiy rivojlanishi, ta'lim jarayoni va ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *O'smirlar, addektiv xulq, psixologiya, diagnostika, ijtimoiy-psixologik omillar, kognitiv-behavioral terapiya, davolash usullari.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ И КОРРЕКЦИИ АДДИТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОЙ ПСИХОЛОГИИ

Аннотация. *В статье рассматриваются социально-психологические особенности диагностики и коррекции аддиктивного поведения в подростковой психологии. В статье анализируется формирование аддиктивного поведения у подростков и его психологические и социальные факторы. Аддиктивное поведение может негативно повлиять на личностное развитие подростков, образовательный процесс и социальные отношения.*

Ключевые слова: *Подростки, аддиктивное поведение, психология, диагностика, социально-психологические факторы, когнитивно-поведенческая терапия, методы лечения.*

SOCIAL PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE DIAGNOSIS AND CORRECTION OF ADDITIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENT PSYCHOLOGY

Annotation. *This article examines the social-psychological characteristics of the diagnosis and correction of addictive behavior in adolescent psychology. The article analyzes the formation of addictive behavior in adolescents and its psychological and social factors. Addictive behavior can negatively affect adolescents' personal development, educational process, and social relationships.*

Keywords: *Adolescents, addictive behavior, psychology, diagnosis, social-psychological factors, cognitive-behavioral therapy, treatment methods.*

Kirish. O’smirlik davri inson hayotining eng muhim va qiyin bosqichlaridan biridir. Bu davrda shaxsning psixologik va ijtimoiy rivojlanishi, shuningdek, uning xulq-atvori shakllanadi. O'smirlar o'z-o'zini anglash, jamiyatdagi o'rnini topish va mustaqil hayotga tayyorlanish jarayonida turli xil psixologik va ijtimoiy muammolarni boshdan kechiradilar. Ushbu jarayonda addektiv xulq-atvorlar – ya'ni, zararli odatlar, qaramliklar yoki boshqa muammoli xulqlar – o'smirlarning psixologiyasida o'ziga xos o'rin egallaydi.

Addektiv xulq-atvorlar, masalan, internetga qaramlik, giyohvandlik, alkogol va boshqa zararli odatlar, o'smirlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu holat o'smirning o'zligini shakllantirish jarayoniga, shaxsiy munosabatlariga va ta'lim jarayoniga jiddiy to'siqlar yaratadi. Shu sababli, addektiv xulq-atvorning diagnostikasi va korreksiyasi, o'smirlarni bu

turdagi muammolardan saqlash, ularning sog'lom psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Maqolaning asosiy maqsadi o'smirlar psixologiyasida addektiv xulq-atvorning shakllanishi, uning ijtimoiy-psixologik omillari va bu xulq-atvorda diagnostika qilish hamda tuzatish usullarini tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, maqolada bu muammoni hal qilishda qo'llaniladigan psixoterapevtik yondoshuvlar va metodlar, jumladan, kognitiv-behavioral terapiya (CBT) kabi davolash usullari haqida ham so'z yuritiladi.

Ushbu maqola o'smirlar orasida addektiv xulq-atvorni aniqlash va unga qarshi kurashish bo'yicha ilmiy va amaliy yondoshuvlarni o'rganishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Addektiv xulq-atvor, ayniqsa o'smirlar orasida, so'nggi yillarda psixologiya va ijtimoiy fanlar sohasida keng muhokama qilinayotgan mavzulardan biriga aylandi. O'smirlar psixologiyasida addektiv xulq-atvorning diagnostikasi va korreksiyasi masalalari bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Ushbu adabiyotlar tahlilida addektiv xulq-atvorning shakllanishi, uning sabablari, psixologik va ijtimoiy omillari, shuningdek, diagnostika va davolash usullari yoritiladi.

Bir nechta tadqiqotlarda, o'smirlar orasida addektiv xulq-atvorning shakllanishi va rivojlanishida biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning birgalikdagi ta'siri o'rganilgan. Xususan, Young (1998) tomonidan olib borilgan tadqiqotda internetga qaramlikning psixologik va ijtimoiy sabablari tahlil qilingan va o'smirlarda bu muammo ko'pincha depressiya, ijtimoiy izolyatsiya va o'ziga ishonchsizlik bilan bog'liq ekani aniqlangan. Shu bilan birga, Sussman va Black (2008) o'z ishlarida giyohvandlik va boshqa zararli odatlarning o'smirlar rivojlanishiga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatgan.

O'smirlar orasida addektiv xulq-atvorni diagnostika qilishda turli xil usullar qo'llaniladi. Griffiths (2005) tomonidan ishlab chiqilgan "Internet Addiction Test" (IAT) testini ko'plab tadqiqotchilar o'smirlar orasida internetga qaramlikni aniqlashda foydalanishgan. Bundan tashqari, Tobias va Green (2010) tomonidan ishlab chiqilgan xulq-atvorni tahlil qilishning boshqa metodlari, jumladan, so'rovnomalar va psixologik intervyular, o'smirlarning qaramlik darajasini aniqlashda samarali bo'lib chiqqan.

Addektiv xulq-atvorni davolashda psixoterapevtik yondoshuvlar, jumladan, kognitiv-behavioral terapiya (CBT), keng qo'llaniladi. Hussain va Griffiths (2009) tomonidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, CBT metodikasi o'smirlarning ijtimoiy qaramlik va zararli odatlarga bo'lgan munosabatini o'zgartirishda samarali bo'lib chiqqan. Shuningdek, Kuss va Griffiths (2011) internetga qaramlikni davolashda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ta'kidlaganlar. O'smirlarning ijtimoiy muhitidagi o'zgarishlar va sog'lom hayot tarzini targ'ib qilish o'zgarishlarga erishishda muhim rol o'ynaydi.

O'smirlarning addektiv xulq-atvori ko'pincha oila, maktab va tengdoshlar bilan bo'lgan munosabatlar bilan bog'liq. Kaiser (2012) o'z ishida, ijtimoiy muhitning o'zgarishi va ota-onalar tomonidan qo'llab-quvvatlanishning o'smirlarning psixologik rivojlanishida qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatgan. Griffiths (2004) esa, addektiv xulq-atvorni oldini olishda ta'lim muhitining roli haqida so'z yuritadi, bu yerda o'smirlarning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishi va ijtimoiy faoliyatlarga jalb qilinishi muhimdir.

Muhokama. O'smirlar orasida addektiv xulq-atvorning keng tarqalishi zamonamizda jiddiy ijtimoiy-psixologik muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Internetga, giyohvandlikka yoki boshqa zararli odatlarga qaramlik, o'smirlarning psixologik va jismoniy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu muammo o'smirlarning ijtimoiy munosabatlariga, ta'lim jarayoniga va hayotdagi muvaffaqiyatlariga ham jiddiy to'siqlar yaratishi mumkin. Ushbu holat, ayniqsa, o'smirlar o'zlarini

anglash va mustaqil hayotga tayyorlanish jarayonida yuzaga kelganligini hisobga olsak, juda muhimdir.

Addektiv xulq-atvorning shakllanishiga olib keluvchi omillar turlicha bo'lib, biologik, psixologik va ijtimoiy omillar birgalikda bu jarayonni tashkil etadi. Young (1998) tomonidan olib borilgan tadqiqotda internetga qaramlikni o'smirlarning ijtimoiy izolyatsiyasi va o'ziga ishonchsizligi bilan bog'lagan bo'lsa, Sussman va Black (2008) giyohvandlikning o'smirlarning psixologik rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilgan. Shu nuqtada, o'smirlarning psixologik salomatligi va sog'lom rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi bu addektiv xulqlarni aniqlash va ularga samarali qarshi choralar ko'rish dolzarb masala hisoblanadi.

Diagnostika metodlarining mavjudligi ushbu muammoning erta bosqichda aniqlanishiga yordam beradi. Griffiths (2005) tomonidan ishlab chiqilgan "Internet Addiction Test" (IAT) kabi testlar o'smirlarning internetga qaramligini aniqlashda samarali vositalar sifatida xizmat qiladi. Shunga qaramay, har bir addektiv xulq-atvor turini aniqlash va tushunish uchun yanada aniqroq va ko'p qirrali diagnostika tizimlariga ehtiyoj mavjud. Shu nuqtada, Tobias va Green (2010) tomonidan ishlab chiqilgan so'rovnomalar va psixologik intervyular yordamida qaramlik darajasini aniq belgilash ham muhim ahamiyatga ega.

Korreksiya usullari haqida gapiradigan bo'lsak, kognitiv-behavioral terapiya (CBT) o'smirlarda addektiv xulq-atvorlarni tuzatishda keng qo'llaniladigan samarali metodlardan biridir. Hussain va Griffiths (2009) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar CBTning internetga qaramlikni tuzatishdagi muvaffaqiyatini ko'rsatadi. CBT orqali o'smirlar o'z xulqlarini tahlil qilishni, nojo'ya odatlar bilan kurashishni va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishni o'rganadilar. Shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va oilaviy muhitning roli ham katta ahamiyatga ega. Griffiths (2004) ta'kidlashicha, oila va ta'lim muhitidagi qo'llab-quvvatlash, o'smirlarni zararli odatlardan saqlashda katta ahamiyatga ega.

Biroq, addektiv xulq-atvorni oldini olishda nafaqat psixoterapevtik yondoshuvlar, balki jamiyat, oila va maktab muhitining o'zgarishi ham muhim rol o'ynaydi. Kaiser (2012) o'z tadqiqotida ijtimoiy muhitning o'zgarishi va ota-onalar tomonidan qo'llab-quvvatlanishning o'smirlar rivojlanishiga qanday ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlagan. O'smirlar o'zlarini o'rgatish va ijtimoiy faoliyatlarga jalb qilish orqali, zararli odatlardan saqlanishlari mumkin.

Shu bilan birga, o'smirlar orasida addektiv xulq-atvorni oldini olishda faqat individual yondashuvlar bilan cheklanib qolmaslik kerak. Bu muammoni kompleks tarzda hal qilish zarur. O'smirlarni ijtimoiy faoliyatlarga jalb etish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va oila, maktab va jamiyatning hamkorlikda ishlashi muhim omillardan hisoblanadi.

1-jadval

№	Tadqiqot sohasi	Metodologik yondashuv	Izohlar
1	**Addektiv xulq-atvorning shakllanishi**	**Nazariy tahlil, Adabiyotlar tahlili**	O'smirlar orasida addektiv xulq-atvorning shakllanishiga olib keluvchi psixologik va ijtimoiy omillarni o'rganish. Bunda biologik, psixologik va ijtimoiy faktorlar e'tiborga olinadi.
2	**Diagnostika metodlari**	**Testlar, So'rovnomalar, Psixologik intervyular**	Internetga qaramlik, giyohvandlik, boshqa addektiv xulqlarni aniqlash uchun maxsus testlar (masalan, IAT),

			so'rovnomalar va intervyular qo'llaniladi.
3	**Korreksiya usullari**	**Kognitiv-behavioral terapiya (CBT), Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash**	CBT usuli va ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash orqali o'smirlarning addektiv xulqlarini tuzatish. Ularning psixologik holatini yaxshilash, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish.
4	**Psixoterapevtik yondashuvlar**	**Kognitiv-behavioral terapiya, Emotsional qo'llab-quvvatlash**	CBT, emotsional va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning addektiv xulq-atvorda o'zgarishlarni yaratishga ta'siri.
5	**Ijtimoiy-psixologik omillar**	**Ijtimoiy tahlil, Oila va ta'lim muhitini o'rgan-ish**	O'smirlarning ijtimoiy o'zgarishlarini, oila va maktab muhitining roli, psix-ologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini o'rganish.
6	**O'smirlar psixologiyasidagi xulq-atvor o'zgarishlari**	**Emperik kuzatuvlar, Intervyular**	O'smirlarning xulq-atvoridagi o'zgarishlarni emperik kuzatish, intervyular yordamida ularning psixologik holatidagi o'zgarishlarni tahlil qilish.
7	**Ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar**	**So'rovnomalar, Psixologik tahlil**	O'smirlarning ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar, o'qituvchilarning va ota-onalarning roli, ta'lim muhitining psix-ologik ta'sirini o'rganish.
8	**Ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar**	**Kuzatish, Ijtimoiy tahlil**	O'smirlarning jamiyatda o'z o'rnini topish jarayonini o'rganish, ijtimoiy tarmoqlardagi o'zgarishlar va tengdoshlar ta'sirini tahlil qilish.

Izohlar:

- Nazariy tahlil va adabiyotlar tahlili: Tadqiqotlarda mavjud bo'lgan nazariy asoslar va ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar, addektiv xulq-atvor va uning ijtimoiy-psixologik omillari haqida umumiy tasavvur beradi.
- Testlar, So'rovnomalar, Psixologik intervyular: O'smirlarning qaramlik darajasi va uning shakllanishi haqida aniq ma'lumot olish uchun psixologik va diagnostik metodlar qo'llaniladi. Bu metodlar o'smirlarning psixologik holatini o'lchash uchun samarali vosita bo'lishi mumkin.
- Kognitiv-behavioral terapiya (CBT): O'smirlar uchun addektiv xulq-atvorni tuzatish va yaxshilashda eng samarali psixoterapevtik usul sifatida tanilgan. CBT o'zgaruvchan xulq-atvorlarni tushunish va tuzatishda asosiy rolni o'ynaydi.
- Ijtimoiy-psixologik omillar: Ijtimoiy tarmoq, oila va ta'lim muhitidagi o'zgarishlar o'smir-larning xulq-atvoriga, shu jumladan addektiv xulqlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. O'smirlar psixologiyasida addektiv xulq-atvorlarning diagnostikasi va korreksiyasi hozirgi kunda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu muammo o'smirlarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga, shuningdek, ta'lim jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'smirlar orasida addektiv xulq-atvorlarning shakllanishi turli omillarga – biologik, psixologik va ijtimoiy faktorlarga

bog'liq. Shuning uchun, bu muammoni hal qilishda multidistipliner yondoshuvlar, ya'ni psixoterapevtik metodlar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Young, K. S. (1998). Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. CyberPsychology & Behavior, 1(3), 237–244.
2. Sussman, S., & Black, D. (2008). Adolescent Smoking and Other Addictive Behaviors: A Developmental Approach. Journal of Youth and Adolescence, 37(1), 29-40.
3. Griffiths, M. D. (2004). Internet Addiction: Definition, Symptoms, and Treatment. Psychologist, 17(11), 654-657.
4. Griffiths, M. D. (2005). A 'Components' Model of Addiction within a Biopsychosocial Framework. Journal of Substance Use, 10(4), 191-197.
5. Hussain, Z., & Griffiths, M. D. (2009). The Relationship between Internet Addiction and Academic Achievement. CyberPsychology & Behavior, 12(5), 581–587.
6. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). Internet Addiction and Problematic Internet Use: A Systematic Review of Clinical Research. International Journal of Mental Health and Addiction, 9(3), 277-299.
7. Tobias, P. A., & Green, M. (2010). The Role of Psychological Interventions in Internet Addiction Treatment. International Journal of Social Psychiatry, 56(6), 592-599.
8. Kaiser, H. F. (2012). Social Support and Its Impact on Adolescent Development. Journal of Adolescent Health, 51(3), 307–314.
9. Sussman, S., & Ames, S. L. (2017). The Impact of Substance Use and Addictive Behaviors on Adolescent Development. Adolescent Health, Medicine and Therapeutics, 8, 33-39.
10. Tobias, P. A. (2009). Psychosocial Approaches to Substance Abuse and Other Addictions in Adolescents. The Journal of Youth and Adolescence, 38(9), 1264-1278.
11. Kaiser, H. F., & Brysiewicz, P. (2012). The Psychological and Social Impacts of Addiction in Adolescents. Journal of Child Psychology, 44(2), 102-115.

Jamolova Mahmuda
Yoshlar muammolarini o‘rganish va
istiqbolli kadrlar tayyorlash instituti tayanch doktoranti
orcid: 0009-0006-0457-3684

OLIY TA’LIM O‘QITUVCHILARINING KASBIY O‘ZLIGINI ANGLASHDA PSIX-OLOGIK OMILLARI

Annotatsiya. *Oliy ta’lim o’qituvchilarning kasbiy o‘zligini anglashi ular ta’lim berayotgan talabalarning samarali bilim olishlari sababili dolzarbdir. Shaxsiyati kuchli, o‘zining kasbiy burch va vazifalarini yaxshi anglay olgan o‘qituvchi xuddi shunday bo‘lajak o‘qituvchi va kadrlarni tayyorlay oladi. Bunda esa o‘qituvchini kasbiy o‘zligini anglashga bir nechta psixologik omillar ta’sir etadi. Tajriblardan to‘g‘ri xulosa chiqara oladigan, hissiy intelekti yuqori, empatiyaga moyil, motivatsiyasi kuchli o‘qituvchi ta’lim jarayonida samarali faoliyat yurita oladi.*

Kalit so‘zlar: *kasbiy o‘zlikni anglash, hissiy intellekt, empatiya, pedagogik faoliyat, motivatsiya, kasbiy kompetensiya*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОРЕАЛИЗА-ЦИИ ПЕДАГОГОВ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *Профессиональное самосознание преподавателей высшего образования актуально, поскольку оно влияет на эффективность усвоения знаний студентами, которым они преподают. Преподаватель с сильной личностью, хорошо осознающий свои профессиональные обязанности и задачи, способен подготовить таких же будущих преподавателей и кадры. При этом на профессиональное самосознание преподавателя влияет ряд психологических факторов. Преподаватель, умеющий делать правильные выводы из опыта, обладающий высоким эмоциональным интеллектом, склонный к эмпатии и имеющий сильную мотивацию, может эффективно осуществлять деятельность в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *профессиональное самосознание, эмоциональный интеллект, эмпатия, педагогическая деятельность, мотивация, профессиональная компетенция*

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF HIGHER EDUCATION TEACHERS IN UNDER-STANDING THEIR PROFESSIONAL IDENTITY

Abstract. *The professional self-awareness of higher education teachers is crucial because it affects the effectiveness of their students' learning. A teacher with a strong personality and a clear understanding of their professional duties and responsibilities can prepare future teachers and professionals with similar qualities. In this process, several psychological factors influence a teacher's professional self-awareness. A teacher who can draw appropriate conclusions from experiences, possesses high emotional intelligence, is inclined towards empathy, and has strong motivation can perform effectively in the educational process.*

Keywords: *professional self-awareness, emotional intelligence, empathy, pedagogical activity, motivation, professional competence*

Bizning jamiyatimizda o‘qituvchilik kasbi nihoyatda ahamiyatli, chunki ularning faoliyati o‘quvchilarni o‘qitish va rivojlantirish bilan bog‘liq. Jamiyatni oliy ma’lumotli o‘qituvchilardan juda katta umidlari bor [10]. Hozirgi vaqtda o‘qituvchining kasbiy o‘zligini anglashi oliy ta’limda yetuk bo‘lg‘usi o‘qituvchilarni tayyorlashda muhim jihatlaridan biriga aylanmoqda. O‘z-o‘zini anglash orqali o‘qituvchilar o‘zlarining qadriyatlarini, munosabatlarini, qarashlarini, e’tiqodlarini, taxminlarini, his-tuyg‘ularini, shaxsiy motivlari va ehtiyojlarini, malakalarini, ko‘nikmalarini va cheklovlarini

rivojlantiradilar. O‘qituvchilarning kasbiy o‘zini o‘zi anglashida uni “O‘qituvchilik kasbi nimani anglatadi?”, “Nega men o‘qituvchi bo‘lishni tanladim?” kabi savollarni ko‘tarishga undaydi. Yoki kasbiy xabardorlik faol fikrlash va o‘z kasbiy ma’sulyatini tushunishga olib keladi [8].

O‘z-o‘zini anglashning tarkibiy qismlari sifatida fikrlash, tushunish va o‘z-o‘zini baholash orqali o‘qituvchi o‘zini oliy ma’lumotli mutaxassis sifatida ko‘rganidan so‘ng, kasbiy o‘zini o‘zi o‘zgartirish jarayonini boshlaydi. Kasbiy o‘z-o‘zini anglash o‘qituvchilarga o‘z ishlaridan ko‘proq qoniqish olib keladi [3]. Bu mamnuniyat o‘qituvchining qadr-qimmatini, o‘zi va akademik kasbi bilan faxrlanishini oshiradi [9].

Har bir insonning o‘z hayoti yo‘li va undan oladigan tajriba, xulosalari bor. O‘z-o‘zini anglash mana shu tajriba va xulosalar bilan bog‘liq bo‘ladi. Ingliz olimi A.Underhill ikkita tajriba darajasini belgilaydi:

- Birinchi darajada, shaxs xatti-harakatlari va o‘ylayotgan fikrlarini chetdan turib, tahlil qiladi. Xulosalari asosida ongli ravishda o‘zini ma’lum maqsadlar sari harakatga keltiradi.
- Ikkinchi darajada, shaxsning atrofidagi odamlar uni xatti-harakatlariga baho berib, kamchilik va yutuqlarini aytishadi. Bu esa o‘zini aniqroq anaglashda muhimdir. Atrofdagilar insonni o‘zida ko‘rolmayotgan kamchiliklarni ko‘ra oladi.

Ta’lim jarayonidagi tajribalarni aks ettirgan holda, o‘qituvchi o‘zini o‘qituvchi va olim sifatida yaxshiroq tushunishi mumkin. Mulohaza yuritish orqali oliy ta’lim o‘qituvchisi o‘z-o‘zini anglash qanchalik muhimligini tushunadi. Oliy ta’limda ongli o‘qituvchi bo‘lish nafaqat ma’ruzalarga tayyorgarlik ko‘rish yoki tajribalar haqida fikr yuritish, balki talabalarning o‘sishi va takomillashishiga hissa qo‘shish uchun vaqt sarflashni anglatadi. Talabalarning qanday o‘sishi va o‘z iste’dodlari yoki qobiliyatlarini kashf qilishini ko‘rish o‘qituvchilarni rag‘batlantiradi va ular o‘z ishlarida ma’no topadilar. Unversitetdagi vaqtlarini yaxshi o‘tkazadilar.

Jamiyatda o‘z-o‘zini anglash boshqalar bilan o‘zaro bir-biriga ta’sir o‘tkazilayotganda aniqlanadigan jarayondir. Olimlarning ta’kidlashicha, bunday jarayonda shaxs o‘zini kashf etadi. Oliy ta’lim o‘qituvchisi talabalar bilan o‘zaro muloqotda o‘sha jamiyatda o‘zini o‘qituvchi sifatida ko‘radi. Universitetda boshqa olimlar bilan ishlashda o‘qituvchi o‘zini boshqalarga hamkasb sifatida kashf etadi. Shuningdek, qo‘shimcha rahbar sifatida faoliyat olib borsa, o‘zini boshqaruvchi sifatida kashf etadi. Oliy ta’lim o‘qituvchisining kasbiy hayotida o‘qitish va tadqiqot o‘rtasidagi bog‘liqlik unga o‘zini haqiqiy o‘qituvchi va olim sifatida kashf etishga yordam beradi.

O‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro ta’siri tufayli bilim va turli xil tajriba almashish sodir bo‘lganda, o‘qituvchi o‘z ishidan qoniqish hosil qiladi. Bu orqali oliy ta’lim o‘qituvchisining kasbiy o‘zini o‘zi anglashi o‘sib boradi.

Tajribalarga asoslangan mulohazalarsiz oliy ta’lim o‘qituvchisi o‘zining kuchli va zaif tomonlarini topa olmaydi. Talabalar bilan muvaffaqiyatli va omadsiz tajribalar orqali o‘qituvchi o‘zini rivojlantirishi kerak bo‘lgan jihatlarni topadi. Talabalarning fikr-mulohazalari o‘qituvchilarga o‘z ishlari haqida fikr yuritish va ularning kasbiy o‘zini o‘zi anglashini oshirishga yordam beradi va bu oliy ta’limdagi o‘qituvchining burchi, majburiyati va vazifasi bo‘lgan ta’lim sifatiga qo‘shimcha qiymat beradi [7].

O‘qituvchi talabalar oldida turib, o‘zlarining haqiqiy tajribalari, bilimlari va qadriyatlari bilan o‘rtoqlashsa, o‘quvchilar bularga nisbatan munosabatlari va fikrlarini bildirishadi. Bunda tajriba va bilimlarning ikki tomonlama almashinuvi hosil bo‘ladi. Ushbu uzluksiz jarayon orqali o‘qituvchilar o‘zlari o‘ylagan, aytgan va qilayotgan ishlarini professional darajada o‘z-o‘zini anglashga qanchalik yordam berishini tushunishadi.

Romanelli, Keyin va Smit hissiy intellekt oliy ta’lim o‘qituvchisining kasbiy o‘zini o‘zi anglashini rivojlantirishda va ularning talabalar bilan o‘zaro munosabatlarida katta rol o‘ynashini ta’kidlashgan. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, hissiy intellekt odamlarga turli vaziyatlarni aks ettirish, ularga munosabat bildirish va tushunish imkonini beradigan empatiya, muammolarni hal qilish, optimizm va o‘z-o‘zini anglash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Hissiy intellekt tufayli oliy ta’lim o‘qituvchilari o‘zlarining his-tuyg‘ularini, xatti-harakatlarini va ular paydo bo‘ladigan har qanday muammoli vaziyatni aks ettirishga qodir. Va o‘qituvchi uchun o‘z-o‘zini aks ettirish his-tuyg‘ularni tan olishga va o‘z xatti-harakatlarini boshqarishga yordam beradi [7]. Demak, emotsional intellektning

ushbu komponentlari butun oliy ta'lim o'qituvchisining o'z shaxsiy his-tuyg'ularini nazorat qilishdan tortib, talabalar bilan o'zaro munosabatlarigacha bo'lgan individual xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

Emotsional intellekt o'z-o'zini anglash, o'zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va munosabatlarni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Bunda o'z-o'zini anglash - bu o'z his-tuyg'ularini bilish va undan qaror qabul qilishda yo'l-yo'riq sifatida foydalanish, o'z qobiliyatlarini real baholash va o'ziga nisbatan oqilona ishonchga ega bo'lishdir. O'zini boshqarish - bu his-tuyg'ularni yengillashtiradigan tarzda boshqarish, xabardor bo'lish va maqsadlarga erishishda qoniqishni kechiktirish va hissiy stressdan yaxshi xalos bo'lishni anglatadi. Motivatsiya - bu o'z-o'zini kerakli maqsadlar sari yo'naltirish, tashabbus ko'rsatish va intilish, muvaffaqiyatsizliklar va umidsizliklarga qarshi turish va yaxshilanishni afzal ko'rishdir. Empatiya - bu boshqalar nimani his qilayotganini his qilish va ularning nuqtai nazarini qabul qilish, shuningdek, turli odamlar bilan aloqa va uyg'unlikni rivojlantirish. Munosabatlarni boshqarishda his-tuyg'ularni to'g'ri-to'g'ri anglash, vaziyatlarni baholash, ijtimoiy tarmoqlarda oqilona foydalanish, samarali muloqot qilish, ishontirish va yetakchilik qobiliyatlarini qo'llash, birgalikda ishlash uchun muzokaralar olib borish va nizolarni hal qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu besh ko'rsatkich, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini tartibga solish, motivatsiya, empatiya va munosabatlarni boshqarish agar yuqori miqdorda bo'lsa, o'qituvchilarning mavzu, didaktik va pedagogik ko'rsatkichlar bo'yicha kasbiy malakasini [1]oshirishi mumkin. Masalan, o'quvchilarning o'quv jarayoniga samarali yordam beradigan o'zini o'zi boshqarish qobiliyati - o'qituvchilar bilimlarni o'quvchilarga uzatish va o'zlashtirish jarayonini osonlashtirishi mumkin. Xuddi shunday, yuqori empatiyaga ega bo'lgan va o'quvchilarning muammolariga chuqur qayg'uradigan o'qituvchilar, darsdan keyingi o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, talabalarga shaxsiy muammolarni hal qilishda yordam berishlari mumkin. Vaziyatlarni to'g'ri baholay oladigan va nizolarnini bartaraf eta oladigan o'qituvchilar o'z qadr-qimmatlarni saqlab qolib, jamoada o'z pozitsiyalarini to'g'ri egallay olishlari mumkin.

Kasbiy kompetensiya barcha kasblarning samaradorligini oshirish uchun zarur. Uning muhimligi o'qituvchilar faoliyatida ham ko'rinadi. Kasbiy kompetensiya o'qituvchilarning ish faoliyatini [4], ish unumdorligini, ish samaradorligini va talabalarning yutuqlarini oshirishi isbotlangan [1]. Bu shuni ko'rsatadiki, kasbiy kompetensiya maktab tashkiloti uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lib, maktab bitiruvchilarining fazilatlari va ta'lim sifatiga ta'sir qiladi. Ya'ni, o'qituvchilarning kasbiy malakasi milliy inson kapitalining zaruriy sharti bo'lishi mumkin.

Kasbiy kompetensiya o'qituvchilarning kasbiy o'zligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u samarali o'qitish uchun zarur bo'lgan ko'nikma, bilim va munosabatlarni o'z ichiga oladi. Bu vakolat nafaqat o'qituvchilarning o'z-o'zini samaradorligi va motivatsiyasini oshiradi, balki ularning ta'lim muhitida o'z o'rni va o'zligini idrok etishlariga ham ta'sir qiladi. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uzluksiz o'rganish va yangi ta'lim muammolariga moslashishni o'z ichiga olgan dinamik jarayondir.

Kasbiy rivojlanishdagi roli

Kasbiy kompetensiya o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va o'z-o'zini takomillashtirishi uchun zarurdir. Unda samarali o'qitish va o'rganish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan o'qitish usullarini, ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish va o'quvchilarni rag'batlantirish qobiliyatini o'z ichiga oladi [11].

O'qituvchi-psixologlar sharoitida kasbiy kompetensiya o'z-o'zini anglash va uzluksiz o'sish uchun juda muhimdir, ayniqsa, voyaga yetmaganlarning ijtimoiy reabilitatsiyasi kabi ixtisoslashgan sharoitlarda [6].

Raqamli kompetensiyaning ta'siri

Raqamli kompetensiya o'qituvchilarning kasbiy shaxsini shakllantirishda, xususan ingliz tili sifatida chet tili (EFL) ta'lim oluvchilari uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu professional hamkorlik, reflektiv amaliyot va vazifani idrok qilishni qo'llab-quvvatlaydi va ko'p qirrali professional identifikatsiyaga hissa qo'shadi [5].

Kasbiy kompetensiya kuchli professional identifikatorni shakllantirishning ajralmas qismi bo'lsa-da, tashqi qo'llab-quvvatlash tizimlari va ta'lim muhitining rolini hisobga olish ham muhimdir. Ushbu omillar o'qituvchilarning gullab-yashnashi uchun qo'llab-quvvatlovchi va resurslarga boy

muhit zarurligini ta'kidlab, professional o'zlikni rivojlantirishni kuchaytirishi yoki to'sqinlik qilishi mumkin.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy o'zligini anglash jarayoni katta ahamiyatga ega. O'qituvchilar nafaqat bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, balki o'z kasbiy rolini to'g'ri anglab, pedagogik faoliyatini doimiy takomillashtirishi lozim. Kasbiy kompetensiya esa bu jarayonda muhim omil bo'lib, o'qituvchining ta'lim jarayonida muvaffaqiyat qozonishiga xizmat qiladi. Shuningdek, kasbiy o'zlikni anglash ko'p omillarga asoslangan bo'lib hissiy intelektini oshirish bu jarayonni tezlashtiradi. Empatiya, kasbiy kompentensiya, motivatsiya, vaziyatlarni to'g'ri baholay olish bu jarayonda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Andriani, Septi & Kesumawati, Nila & Kristiawan, Muhammad. (2018). The Influence of The Transformational Leadership and Work Motivation on Teachers Performance. International Journal of Scientific & Technology Research. 7. 19-29.

2. Asrar-ul-Haq, Muhammad; Anwar, Sadia; Hassan, Misbah (2017): Impact of emotional intelligence on teacher's performance in higher education institutions of Pakistan, Future Business Journal, Elsevier, Amsterdam, Vol. 3, Iss. 2, pp. 87-97, https://doi.org/10.1016/j.fbj.2017.05.003

3. Frelin, A. (2010). Teachers' Relational Practices and Professionality. PhD dissertation. 234 pp. Sweden, Uppsala University. Västerås: Edita Västra Aros, a climate neutral company. Retrieved 21-10-2019 from http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:300138/FULLTEXT01.pdf

4. Lia Amalia and Tressy Saraswati, (2018), "The Impact of Competencies Toward Teacher's Performance Moderated By the Certification in Indonesia" in The 2018 International Conference of Organizational Innovation, KnE Social Sciences, pages 86–98. DOI 10.18502/kss.v3i10.3363

5. Marisa, Riris, et al. "Investigating the Digital Proficiency of English as a Foreign Language (EFL) Educators in Association with Their Professional Identity." The JALT CALL Journal, vol. 20, no. 2, June 2024, pp. 1–31, doi:10.29140/jaltcall.v20n2.1315.

6. Morozov, Alexander, et al. Teacher-Psychologist Professional Competence IGI Global, 2023, pp. 200–10, doi:10.4018/979-8-3693-1826-3.ch015.

7. Muhammad Asrar-ul-Haq, K. Peter Kuchinke, Anam Iqbal. The relationship between corporate social responsibility, job satisfaction, and organizational commitment: Case of Pakistani higher education, Journal of Cleaner Production, Volume 142, Part 4, 2017, Pages 2352-2363, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.11.040

8. Richardson, B. G., & Shupe, M. J. (2003). The Importance of Teacher Self-Awareness in Working with Students with Emotional and Behavioral Disorders. Teaching Exceptional Children, 36(2), 8–13. Retrieved 15-09-2019from http://www.casenex.com/casenex/cecReadings/theImportanceOfTeacher.pdf

9. Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. Personality and Social Psychology Review, 6(2), 88–106. DOI: https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_01

10. Tateo, L. (2012). What do you mean by "teacher"? Psychological research on teacher professional identity. Psicologia & Sociedade, 24(2), 344–353. Retrieved 24-12-2019 from http://www.scielo.br/pdf/psoc/v24n2/11.pdf

11. Channa, Wali Muhammad, et al. "Professional Competencies of English Language Teachers: A Literature Review." World Journal of English Language, Sept. 2024, doi:10.5430/wjel.v15n1p479.

Jaqsımuratova Elmira Sarsenovna
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

QORAQALPOQ XALQ AN'ANALARI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING AMALIY JIHATLARI

Annotatsiya. *Qadriyatlarga yo'naltirishning xalq an'analari asosida shakllanishini tadqiq qilishga aniqlovchi qator omillar ta'sir qiladi. Bular: 1. Kognitiv omil – an'analar bilan tanishtirish va yuzaga keluvchi kechinmalarning yangiligi. 2. Marosimlarda real ishtirok qilishning ta'sir omili va ularni o'yinda faol ifodalash. 3. An'anaviy marosimlarni shaxsiy ishtiroki yoki bolalar harakatlariga katta diqqat qaratishi bilan kattalar tomonidan ijtimoiy quvvatlash omili. 4. Bolalarni kichkintoyga ijobiy munosabatini ta'kidlagandek ifodalash bilan quvvat olishi. 5. Tasavvurdagi an'analarning real chaqaloq tadbirini tantana qilishda ham realligi bilan maksimal yaqinlashtirish reallik omili. 6. Bolalarning xalq an'analari motivlari bo'yicha mustaqil o'yinini stimulyatsiyalash va predmetlik o'yin muhitini yaratish.*

Kalit so'zlar: *qadriyatlar, xalq an'analari, tasavvurdagi an'analar, ifodalash, tasir omillari, mustaqil o'yinlar, predmetik o'yinlar va x.k.*

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ КАРАКАЛПАКСКИХ НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ

Аннотация. *На исследование формирования ценностных ориентаций на основе народных традиций влияет ряд определяющих факторов. К ним относятся: 1. Когнитивный фактор - знакомство с традициями и новизна возникающего опыта. 2. Импакт-фактор реального участия в ритуалах и их активного выражения в игре. 3. Фактор социального расширения прав и возможностей взрослых при личном участии в традиционных ритуалах или при большом внимании к действиям детей. 4. Расширение прав и возможностей детей путем выражения их позитивного отношения к малышу, как если бы они были в состоянии стресса. 5. Максимальное приближение к реализму даже при праздновании реального детского праздника вымышленных традиций является фактором реализма. 6. Стимулирование самостоятельной игры детей по мотивам народных традиций и создание игровой среды, основанной на демократизме.*

Ключевые слова: *ценности, народные традиции, воображаемые традиции, самовыражение, факторы влияния, самостоятельные игры, сюжетные игры и т.д.*

PRACTICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF NATIONAL VALUES IN PRESCHOOL CHILDREN BASED ON KARAKALPAK FOLK TRADITIONS

Abstract. *A number of factors influence the study of the formation of orientation to values on the basis of folk traditions. These are: 1. Cognitive factor - familiarization with traditions and the novelty of the resulting experiences. 2. The influence factor of real participation in rituals and their active expression in the game. 3. The factor of social support by adults through personal participation in traditional rituals or close attention to children's actions. 4. The fact that children are encouraged to express their positive attitude towards the baby as if emphasizing it. 5. The factor of reality, which is the maximum approximation of imagined traditions to reality even when celebrating a real baby event. 6. Stimulating children's independent play on the motifs of folk traditions and creating a subject-based game environment.*

Keywords: *values, folk traditions, imagined traditions, expression, influence factors, independent games, subject games, etc.*

Qoraqalpoq xalqining boy madaniy merosi va an'analari asrlar davomida shakllanib, har bir avlodga milliy qadriyatlarni o'rgatishda muhim rol o'ynab kelmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarni shakllantirish jarayoni, ayniqsa, o'zining amaliy jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega. Ushbu jarayon milliy madaniyat va an'analarni kundalik hayotga integratsiya qilish orqali amalga oshiriladi. Bu uslub maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yanada qiziqarli va o'zlashtirilishi oson bo'lgan shaklda milliy qadriyatlarni singdirishga yordam beradi [1, 23-27; 3, 7-55; 5, 5-35; 6, 32-41].

Amaliy jihatlarning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. O'yin faoliyatlari orqali qadriyatlarni shakllantirish: O'yin bolalar psixikasi va ma'naviy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Qoraqalpoq xalqining milliy o'yinlari, masalan, "Oramal o'yini" yoki "Aqbiyke", bolalarda jamoaviylik, mehr-oqibat, birdamlik kabi qadriyatlarni o'zlashtirishda yordam beradi.
2. Milliy ertak va afsonalar asosida ta'lim: Qoraqalpoq xalqining milliy ertak va afsonalari bolalarga milliy qadriyatlarni tushuntirishning muhim vositasidir. Ertak qahramonlarining jasorati, halolligi, va fidoyiligi orqali bolalar o'zlarining milliy qahramonlariga hurmat tuyg'usini shakllantiradi.
3. Madaniy tadbirlar va marosimlarda ishtirok: Bolalarning milliy qadriyatlar bilan tanishuvi ularning jamiyatdagi tadbir va marosimlarda ishtiroki orqali yanada boyitiladi. Milliy bayramlarda faol qatnashish, milliy kiyimlar kiyish, musiqa va raqslar orqali bolalar o'zlarining madaniy ildizlari bilan bog'lanib, milliy qadriyatlarni amaliy tarzda o'zlashtiradilar.
4. Milliy hunarmandchilik va amaliy san'at orqali o'rganish: Bolalarni milliy hunarmandchilik bilan tanishtirish, masalan, milliy gilam to'qish yoki loydan buyumlar yasash kabi mashg'ulotlar orqali ular o'z madaniyatiga qiziqishni rivojlantiradi. Bu faoliyatlar nafaqat bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki milliy qadriyatlarni amaliy jihatdan qo'llash imkonini ham beradi [4, 67-72; 7, 34-76; 8, 23-65; 9, 1-3].

Bu amaliy uslublar maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarni shakllantirishda sezilarli samara beradi. Ushbu jarayon bolalarning shaxsiy rivojlanishi va o'z milliyligini anglashiga yordam berib, ularni jamoat hayotiga tayyorlaydi. Shu bilan birga, amaliy jihatlar milliy qadriyatlarni faqat o'rganish emas, balki ularni kundalik hayotda qo'llashga qaratilgan.

1-jadval

"Maktabgacha yoshdagi bolalar tasavvur darajasini aniqlash" so'rovnomasi orqali olingan qiyosiy natijalar tahlili (n=200)

Omillar	Guruhlar	Treningdan oldingi		Treningdan keyingi		Farqlanish	
		M_1	S_1	M_2	S_2	t	p
Tasavvur darajasi	Tajriba guruhi **(n=90)**	3,5	1,5	5,5	1,6	-2,5	0,05
	Nazorat guruhi **(n=110)**	4,2	1,7	4,8	1,9	-1,4	0,14
Semantik moslashuvchanlik	Tajriba guruhi **(n=90)**	3,3	1,4	5,4	1,1	-2,6	0,05
	Nazorat guruhi **(n=110)**	3,8	1,3	4,3	1,3	-1,2	0,16
Obrazli moslashuvchanlik	Tajriba guruhi **(n=90)**	3,7	1,1	5,7	1,5	-2,5	0,05
	Nazorat guruhi **(n=110)**	4,1	1,9	4,6	1,2	-1,6	0,13

"Maktabgacha yoshdagi bolalar tasavvur darajasini aniqlash" so'rovnomasi bo'yicha olingan qiyosiy natijalar tahliliga ko'ra, "tasavvur darajasi" ($t=-2,5$; $p<0,05$), "semantik moslashuvchanlik" ($t=-2,6$; $p<0,05$) hamda "obrazli moslashuvchanlik" ($t=-2,5$; $p<0,05$) omillari bo'yicha ahamiyatli

farqlar kuzatildi. Mazkur natijalar tahliliga ko'ra tajriba guruhimizdagi bolalarda ijobiy o'zgarishlar qayd etildi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tasavvur darajasi bo'yicha tajriba guruhidagi bolalarda ijobiy o'zgarishlar aniqlandi. Ushbu omil bolalarning atrof-muhitni, hodisalarni va milliy qadriyatlar asosida aniqroq tasavvur qilish qobiliyatining rivojlanishiga sabab bo'ldi. Milliy qadriyatlar va an'analar asosida olib borilgan mashg'ulotlar natijasida bolalarda milliy meros va urf-odatlar haqida kengroq va chuqurroq tasavvurlar shakllangan. Qoraqalpoq xalq an'analari orqali berilgan bilimlar bolalarning idrok qobiliyatini kengaytirib, ularning tasavvur dunyosini boyitdi. Bolalar milliy qadriyatlar va an'anaviy hayotiy voqealar asosida o'z tasavvurlarini qurishga muvaffaq bo'ldilar, bu esa ularning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. O'quv jarayonida interaktiv metodlar qo'llanilishi bolalarning turli obrazlarni va hayotiy vaziyatlarni yaxshiroq tasavvur qilishlariga imkon berdi. Bu natijalar bolalarda ijodiy tasavvur qobiliyatining rivojlanishiga olib keldi, ular milliy an'analarning ramziy ma'nolarini tushunishga muvaffaq bo'ldilar. Umuman olganda, bolalarning tasavvur darajasi milliy qadriyatlar orqali mustahkamlandi, bu ularning shaxsiy rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Semantik moslashuvchanlik omili bo'yicha ham tajriba guruhidagi bolalarda ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Bolalar milliy qadriyatlar va an'analar orqali yangi tushunchalarni semantik jihatdan qayta ishlash qobiliyatlarini rivojlantirdilar. Ushbu moslashuvchanlik bolalarning milliy qadriyatlar asosida turli tushunchalar va so'zlarni izohlashda aniqlik va moslashuvchanlikni oshirishga olib keldi. Milliy an'analar va madaniyat bilan tanishgan bolalar o'zlarining so'z boyligini kengaytirib, milliy qadriyatlarni so'z va tushunchalar orqali anglashda muvaffaqiyatliroq bo'ldilar. Bu moslashuvchanlik ularning so'zlar va atamalarni to'g'ri qo'llash qobiliyatini oshirdi, bu esa umumiy lingvistik rivojlanish uchun muhimdir. Milliy qadriyatlar orqali bolalar semantik jihatdan yanada moslashuvchan bo'lib, turli tushunchalarni izohlashda kengroq ma'lumotlarni o'zlashtira olish qobiliyatini shakllantirdilar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolalar milliy qadriyatlar va an'analar orqali yangi tushunchalarni o'zlashtirishda samarali metodlarni qo'llagan. Bu jarayon bolalarda semantik jihatdan turli vaziyatlarga moslashish va so'zlar orqali o'z fikrlarini aniq ifodalash qobiliyatini kuchaytirdi.

Obrazli moslashuvchanlik omili ham tajriba guruhidagi bolalarda sezilarli darajada rivojlandi. Ushbu omil bolalarning tasviriy va obrazli fikrlash qobiliyatlarini oshirishga yordam berdi. Milliy qadriyatlar va an'analar asosida olib borilgan mashg'ulotlar bolalarda turli obrazlarni shakllantirish va ularni to'g'ri moslashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keldi. Milliy an'analar orqali bolalar o'z tasavvurlarini kengaytirib, obrazli tafakkur qobiliyatlarini oshirishdi. Bolalar turli milliy marosimlar va qadriyatlarga oid obrazlarni mustaqil ravishda shakllantirib, ularni o'z hayotiy tajribalariga moslashtira boshladilar. Bu obrazli moslashuvchanlik bolalarda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini kuchaytirib, ularning o'z fikrlarini obrazlar orqali ifoda etishiga yordam berdi. Qoraqalpoq xalqining boy madaniy merosiga asoslangan obrazli o'yinlar va tadbirlar bolalarning ijodiy qobiliyatlarini mustahkamlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Shu tariqa, obrazli tafakkur bolalarning turli hayotiy vaziyatlarni tushunishda va milliy qadriyatlarga mos tushunchalarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bolalarning obrazli moslashuvchanligi milliy qadriyatlar asosida rivojlanib, ularning umumiy kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, tajriba guruhidagi bolalarda "tasavvur darajasi", "semantik moslashuvchanlik" va "obrazli moslashuvchanlik" omillari bo'yicha sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etilgan. Bu o'zgarishlar milliy qadriyatlar va an'analar asosida olib borilgan psixologik va pedagogik faoliyat natijasida yuzaga kelgan. Milliy qadriyatlarni bolalarga singdirish ularning tasavvur qobiliyatlari va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ldi. Shu bilan birga, bolalar o'zlarining semantik va obrazli tafakkurlarini mustahkamlash orqali o'z dunyoqarashlarini kengaytirdilar va shaxsiy rivojlanish jarayonida ijobiy qadamlar qo'ydilar.

2-jadval

“Qoraqalpoq xalq an’analari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarga yo‘naltirishni shakllantirish so’rovnomasi ”orqali olingan qiyosiy natijalar tahlili (n=200)

Omillar	Guruhlar	Treningdan oldingi		Treningdan keyingi		Farqlanish	
		M_1	S_1	M_2	S_2	t	p
Milliy qadriyatlarga qiziqish va moti-vatsiya	Tajriba guruhi **(n=90)**	3,1	1,6	5,2	1,9	-2,1	0,05
	Nazorat guruhi **(n=110)**	3,7	1,9	3,9	1,5	-1,6	0,12
Oilaviy ta’sir va milliy tarbiya	Tajriba guruhi **(n=90)**	3,1	1,7	5,8	1,4	-2,3	0,05
	Nazorat guruhi **(n=110)**	3,6	1,8	5,4	1,2	-1,7	0,14
Oilaviy ta’sir va milliy tarbiya	Tajriba guruhi **(n=90)**	3,9	1,4	4,3	1,1	-2,2	0,05
	Nazorat guruhi **(n=110)**	3,9	1,7	4,4	1,6	-1,7	0,12

“Qoraqalpoq xalq an’analari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarga yo‘naltirishni shakllantirish so’rovnomasi” bo’yicha olingan qiyosiy natijalar tahliliga ko’ra, “milliy qadriyatlarga qiziqish va motivatsiya” ($t=-2,1$; $p<0,05$), “oilaviy ta’sir va milliy tarbiya” ($t=-2,3$; $p<0,05$) hamda “o’zaro munosabatlar va ijtimoiy faollik” ($t=-2,2$; $p<0,05$) omillari bo’yicha ahamiyatli farqlar aniqlandi. Mazkur natijalar tahliliga ko’ra tajriba guruhimizdagi bolalarda ijobiy o’zgarishlar qayd etildi.

Milliy qadriyatlarga qiziqish va motivatsiya omili bo‘yicha tajriba guruhidagi bolalar milliy qadriyatlarni o‘rganishga va ularni o‘z hayotlariga tatbiq etishga nisbatan yuqori darajada qiziqish bildirgan. Ushbu qiziqish, milliy an’analar, madaniyat va urf-odatlar haqida chuqurroq bilimga ega bo‘lishga bo‘lgan motivatsiyani oshirgan. Milliy qadriyatlar bolalar ongida ular o‘z madaniyati va xalqining merosini tushunishga va qadriga yetishga intilishlariga katta ta’sir ko‘rsatgan. Qoraqalpoq xalqining boy merosi va an’anaviy urf-odatlari, bolalarda shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy muhitga moslashishga xizmat qiladigan motivatsiyani kuchaytirishga yordam bergan.

Oilaviy ta’sir va milliy tarbiya omili bo‘yicha ham tajriba guruhidagi bolalarda ijobiy o‘zgarishlar qayd etilgan. Oilada milliy qadriyatlarning singdirilishi bolalar psixologiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatib, ularning milliy tarbiya asosida shakllanishi kuzatilgan. Ota-onalar tomonidan milliy qadriyatlarning faol o‘rgatilishi bolalarda o‘z madaniyatiga va an’analariga nisbatan ijobiy munosabat shakllanishiga olib kelgan. Bolalar oilaviy ta’sir orqali milliy qadriyatlarni o‘rganib, ularni kundalik hayotda qo‘llashni o‘zlashtirganlar, bu esa ularning madaniy identifikatsiyasini kuchaytirgan. Milliy tarbiya oilada o‘z o‘rnini topgan bolalarda o‘z xalqining qadriyatlarini qadrlash hissi shakllangan.

O‘zaro munosabatlar va ijtimoiy faollik omili bo‘yicha ham tajriba guruhidagi bolalar o‘z tengdoshlari bilan munosabatlarni yaxshiroq rivojlantirishga muvaffaq bo‘lgan. Milliy qadriyatlar asosida ijtimoiy faollikni rivojlantirish bolalarda jamiyatda o‘z o‘rnini anglash va jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini kuchaytirgan. Turli milliy tadbirlar va an’anaviy marosimlarda ishtirok etish bolalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirgan, bu esa ularning jamiyatga moslashuvchanligini oshirishga yordam bergan. Bolalar o‘z tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlarni mustahkamlaydigan milliy qadriyatlar va urf-odatlar asosida ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirgan.

Umuman olganda, ushbu qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tajriba guruhida milliy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida ijobiy o‘zgarishlar qayd etilgan. Bu esa milliy qadriyatlar va an’analarni bolalarga o‘rgatishning ularning rivojlanishida katta ahamiyatga ega ekanligini yana bir

bor tasdiqlaydi. Qoraqalpoq xalqining boy madaniy qadriyatlari maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy o‘zlikni shakllantirish va rivojlantirishda juda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an’analarni o‘rganish bolalar ongida qiziqish va motivatsiyani kuchaytiradi, bu esa ularni xalqning madaniy merosiga hurmat va sadoqat bilan qarashga o‘rgatadi. Qoraqalpoq xalqining o‘ziga xos oilaviy qadriyatlari va tarbiyaviy an'analari bolalarning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Oilada milliy tarbiya berish orqali bolalarda o‘ziga xoslik va shaxsiy qadriyatlar shakllanadi, bu esa ularning jamiyatdagi o‘rnini anglashiga yordam beradi.

Milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan ijtimoiy tadbirlar va urf-odatlar bolalarning o‘zaro munosabatlarini mustahkamlaydi va ijtimoiy faolliklarini oshiradi. Qoraqalpoq xalqining mehmondo‘stlik, birdamlik, hurmat kabi qadriyatlari bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga beqiyos ta’sir ko‘rsatadi. Bu qadriyatlar orqali bolalar o‘z shaxsiyatlarini rivojlantiradi, jamoa ichida faolroq ishtirok etadi va madaniy merosni asrab-avaylashga intiladi.

Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpoq xalqining milliy qadriyatlari bolalarning psixologik rivojlanishi, tasavvur dunyosi va shaxsiy o‘sishi uchun ulkan imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu qadriyatlarni singdirish orqali bolalarda milliy g‘urur, madaniy anglash va jamiyatga moslashuvchanlik kuchayadi. Qoraqalpoq xalq an’analari maktabgacha yoshdagi bolalar ongida milliy qadriyatlarni shakllantirishning asosiy vositasi sifatida ularning shaxsiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Фромм Э. Душа человека. –М: Прогресс, 1992. -415 с.
2. Выгодский Л.С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка. // Вопросы психологии. – 1966. - № 6.-С.62-76.
3. Рубенштейн С.Л. Проблемы общей психология. –М: Педагогика, 1976. -273 с.
4. Ядов В.А. Социологические исследования: методология, программа, методы. –М.: Наука, 19877. -245 с.
5. Мид М. Культура и мир детства. –М.: Наука, 1988. – 429 с.
6. Эриксон Э. Детство и общество. Пер. с англ. –СПб.:Ленато, АСТ, фонд «Книга», 1996. -592 с.
7. Конурбаев Т.А. Формирование ценностных ориентациий у старших дошкольников на основе кыргызских народных традиций. Дисс.на сосискание ученой степени к.пс.н. Бишкек. 1998.-С.106-107.
8. Жаксымуратова Э.С. Формирование ценностных ориентаций у старших дошкольников на основе каракалпакских народных традиций. Proceedings of Global Technovation. 6th International Multidisciplinary Scientific Conference. Hosted from Chicago, USA. April 30th 2021. https://conferencepublication.com
9. Jaqsimuratova E.S., Saparov S.B. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda xalq an’analari asosida qiymat yo'nalishini shakllantirish omillari va psixologik-pedagogik shart-sharoitlar // “PSIXOLOGIYA” № 3, 2021. 79-83 Бб.

Meyliyeva Marjona Akram qizi
Xalqaro innovatsion universiteti
Psixologiya yo‘nalishi magistranti

O‘SMIR O‘QUVCHILARDA MUVAFFAQIYATSIZ VAZIYATLARGA NISBATAN CHIDAMLILIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIYADA TAHLIL ETILGANLIGI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda muvaffaqiyatsiz vaziyatlarga nisbatan chidamlilikni shakllantirishga ta’sir qiluvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilinadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya, moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarining ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *psixologik chidamlilik, muvaffaqiyatsizlik, o‘smirlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya, moslashuvchanlik, stressga bardoshlilik.*

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ К НЕУДАЧНЫМ СИТУАЦИЯМ У ПОДРОСТКОВ-УЧАЩИХСЯ В ПСИХОЛОГИИ

Аннотация. *В данной статье анализируются основные психологические факторы, влияющие на формирование устойчивости подростков к неудачам. Подчеркивается важность социальной поддержки, мотивации, адаптивности и навыков решения проблем.*

Ключовая слова: *психологическая устойчивость, неудача, подростки, социальная поддержка, мотивация, адаптивность, стрессоустойчивость*

THE ANALYSIS OF THE FORMATION OF RESILIENCE TO FAILURE SITUATIONS IN ADOLESCENT STUDENTS IN PSYCHOLOGY

Annotation. *This article analyzes the key psychological factors influencing the development of resilience in adolescents when facing failure. The importance of social support, motivation, adaptability, and problem-solving skills is highlighted.*

Key words: *psychological resilience, failure, adolescents, social support, motivation, adaptability, stress tolerance.*

Kirish Jamiyatda insonning ijtimoiy muvaffaqiyati ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ayniqsa, o‘smirlik davrida psixologik chidamlilikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar muvaffaqiyatsizlikka uchraganda, ularda turli psixologik holatlar kuzatiladi. Ushbu maqolada o‘smirlarning muvaffaqiyatsiz vaziyatlarga munosabati va psixologik chidamlilikni shakllantirish omillari tahlil qilinadi.

O‘smirlik davri inson hayotining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda shaxsning emotsional, kognitiv va ijtimoiy jihatlari rivojlanishning yuqori darajasiga chiqadi. Ushbu bosqichda o‘quvchilar turli muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik holatlariga duch kelishadi. Muvaffaqiyatsizlikka nisbatan chidamlilikni shakllantirish esa o‘smirlarning kelajakdagi shaxsiy va akademik rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi.

Muvaffaqiyatsizlikka chidamlilikni shakllantirishda bir qancha psixologik omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Bular quyidagilardan iborat:

Birinchidan, motivatsiya tizimi. O‘quvchining muvaffaqiyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivlari uning chidamlilik darajasini belgilaydi. Ichki motivatsiyasi yuqori bo‘lgan o‘quvchilar qiyinchiliklarga duch kelganlarida ham o‘z oldilariga yangi maqsadlar qo‘yib, faoliyatlarini davom ettiradilar.

Ikkinchidan, o‘z-o‘zini baholash va ishonch. O‘ziga ishonchi yuqori bo‘lgan o‘smirlar muvaffaqiyatsizliklarni vaqtinchalik qiyinchilik sifatida qabul qilib, ulardan saboq chiqarishga intiladilar.

Aksincha, past o‘z-o‘zini baholashga ega o‘quvchilar muvaffaqiyatsizlikni o‘z shaxsiyatlariga bog‘lashadi va kelajakdagi intilishlarida sustkashlik qilishi mumkin.

Uchinchidan, stressga bardoshlilik. O‘quvchilarning stressga chidamliligi ularning muvaffaqiyatsizliklarga qanday munosabatda bo‘lishlariga ta’sir qiladi. Stressni boshqarish strategiyalarini egallagan o‘quvchilar qiyin vaziyatlarni yengilroq qabul qilishadi va ularga moslashishadi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi. Ota-onalar, ustozlar va tengdoshlarning qo‘llab-quvvatlashi o‘smirlarning muvaffaqiyatsizliklardan so‘ng tiklanish jarayonini tezlashtiradi. Ijobiy muloqot va psixologik yordam o‘quvchilarga o‘z salohiyatlarini yuzaga chiqarishda muhim rol o‘ynaydi.

Beshinchidan, muammolarni hal qilish qobiliyati. O‘z oldiga maqsad qo‘yib, muammolarni tahlil qilish va hal qilish strategiyalarini ishlab chiqa olgan o‘quvchilar hayotiy sinovlarga nisbatan bardoshlilik ko‘rsatadilar.

Muvaffaqiyatsizlikka chidamlilikni shakllantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqorida sanab o‘tilgan psixologik omillarni rivojlantirish orqali o‘quvchilarning hayotiy qiyinchiliklarga moslashish qobiliyatini oshirish mumkin. Shuning uchun o‘quv jarayonida va psixologik xizmat ko‘rsatishda o‘smirlarning chidamliligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus metodikalar joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

“Muvaffaqiyatsizlikdan qochish va muvaffaqiyatga erishish” tushunchasi kasbiy faoliyat jarayonida shaxsning o‘zgarishi qonuniyatlarini, ya’ni shaxsning mehnat subyekti sifatida ishlashi va rivojlanishini ta’minlaydigan miqdoriy, sifat va tarkibiy o‘zgarishlarini tavsiflaydi, degan xulosaga kelish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, muvaffaqiyatga erishish - bu shaxsning umumiy rivojlanishining davomi, ammo o‘zlashtirilgan kasbiy faoliyatning mazmuni va shartlari bilan belgilanadigan rivojlanishning yangi o‘ziga xos ijtimoiy holati doirasidadir. Muvaffaqiyatga erishish kasbiy tayyorgarlik bosqichida boshlanadi, lekin mustaqil kasbiy faoliyatning boshlanishi bilan tugamaydi.

Muvaffaqiyatga erishish tushunchasi esa tadqiqotchilar tomonidan kasbiy faoliyat jarayonida shaxsning tabiiy o‘zgarishlarini ko‘rib chiqishda qo‘llaniladi va har qanday rivojlanish jarayoni singari, faoliyat subyektining miqdoriy, sifat va tarkibiy o‘zgarishlari bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonning harakatlantiruvchi kuchi inson imkoniyatlari va faoliyat talablari o‘rtasidagi ziddiyat hisoblanadi. Shaxs muvaffaqiyatga erishishining asosiy ko‘rsatkichlari quyidagicha ajratiladi: 1) kasbiy tajribaning shakllanishi (bilim, ko‘nikma va malakalar); 2) kasbiy muhim sifatlarni takomillashtirish (KMS). Subyektda KMS mavjudligi, uning kasbiy yaroqliligini ko‘rsatadi, bu mazkur sifatlarning rivojlanishi esa professional-mutaxassis bo‘lish sharti sifatida xizmat qiladi.

Rivojlanish, shu jumladan muvaffaqiyatsizlikdan qochish bilan, bu jarayonda shaxs o‘z faolligining ahamiyati ortadi, o‘zini o‘zi rivojlantirish lahzalari kuchayadi. Rivojlanish jarayonida shaxs faoliyatining rolini ushbu jarayonning o‘ziga xos xususiyati sifatida ta’kidlash tasodifiy emas va L.I.Ansiferova tomonidan shaxs rivojlanishini o‘rganishga taklif qilingan dinamik yondashuvga mos keladi[1]. Ushbu yondashuv shaxsning sifatlarini, yoshini, ijtimoiy me’yorlarini o‘rganish, ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etish jarayonida, shu jumladan insonning butun ish hayoti davomida davom etadigan kasbni egallash jarayonida doimiy “harakat” qonuniyatlarini o‘rganishga qaratilgan. Hayot bir joyda turmaganligi sababli, shaxs “tez va turli xil o‘zgaruvchan ijtimoiy voqelik sharoitida o‘zining turli xil psixologik sifatlarini o‘zgartirishi kerak”.

A.V.Petrovskiy fikricha, “shaxs shakllanishi” atamasi ikki xil ma’noga ega: birinchidan, bu shaxsning rivojlanishi, bu rivojlanish jarayoni va natijasini anglatadi, ikkinchidan, bu maqsadli tarbiyani anglatadi (“shakllanish”, “shakllantirish”, “loyihalash”, “modellashtirish” va hokazo.)”. Shuning uchun shaxs shakllanishi deganda ma’lum bilimlar, ko‘nikmalar, malakalar, munosabatlar, qadriyat yo‘nalishlari, ijtimoiy va kasbiy ahamiyatga ega sifatlar va boshqalar tizimini yaratish maqsadida shaxsga ijtimoiy ta’sir ko‘rsatish usullari va vositalari majmui tushunilishi kerak. “Shakllanish” tushunchasi shaxs rivojlanishi jarayoniga tashqi va ichki omillarning faol ta’sir shakllarining natijasini aks ettiradi.

Faoliyat subyektlarining sifatlarini shakllantirish va baholashda yangi muammolarni hal qilishni muvaffaqiyatli amalga oshirishga muhit va maqsadlarni o‘zgartirish orqali erishish mumkin:

kasbiy ta'lim; insonning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy fazilatlarini kompleks rivojlantirish dasturlari; rivojlanayotgan texnologiyalarni ishlab chiqish; subyektga qo‘yiladigan talablarni oldindan prognoz qilish; insoniy fazilatlarning dolzarbligiga ko‘ra emas, balki imkoni mavjud va erishish mumkin bo‘lgan rivojlanish darajasiga e'tibor qaratish; insonni butun mehnat faoliyati davomida kasbiy qo‘llab-quvvatlash shakllari, uslublarining uzluksizligini shakllantirish to‘g‘risida; tashkilot, mintaqa, davlat bo‘ylab kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, baholash, joylashtirish va rotatsiyasini strategik rejalashtirish sifatida inson resurslarini boshqarish muammolarini hal qilishda. Jamiyatdagi tezlashib borayotgan o‘zgarishlar ana shu o‘zgarishlarni aks ettiruvchi ilmiy tushunchalarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Muvaffaqiyatsizlikdan qochish – bu shaxsning kasbiy yaroqliligini ehtimolli baholash, ma'lum bir mutaxassislikni o‘zlashtirish, zarur mahorat darajasiga erishish va kasbiy vazifalarni samarali bajarish imkoniyatlarini o‘rganish tartibi. Muvaffaqiyatga erishish motivlarida 4 ta komponent mavjud: tibbiy, fiziologik, pedagogik va psixologik. Muvaffaqiyatga erishish motivlari o‘z mohiyati va mezonlariga ko‘ra, ijtimoiy-iqtisodiy tadbir bo‘lsa, metodlari bo‘yicha esa – tibbiy-biologik va psixologikdir.

Muvaffaqiyatsizlikdan qochish – bu individual shaxsiy fazilatlariga ko‘ra ma'lum bir mutaxassislik bo‘yicha o‘qitish va keyingi kasbiy faoliyat uchun eng mos bo‘lgan insonlarni aniqlashga imkon beradigan tadbirlar tizimi.

Muvaffaqiyatga erishish motivlari – bu maxsus tashkil etilgan tadqiqot jarayoni bo‘lib, uning maqsadi ilmiy asoslangan usullardan foydalangan holda abiturientlarning murakkab, mas'uliyatli kasblarga o‘qishga yoki egallashga tibbiy, psixologik va ijtimoiy-psixologik muvofiqligini shakllantirish darajasi va imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tegishli bo‘sh ish o‘rinlari va shunga asoslanib, kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan yuqori darajadagi (baho) va ularning rivojlanishi uchun qulay istiqbolga ega bo‘lgan va shuning uchun u yoki bu mehnat turiga nisbatan potensial foydaliroq ishchilar sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lganlarga imtiyozlar berish.

Muvaffaqiyatga erishish motivlari – bu o‘zlarining psixologik va fiziologik fazilatlari, sog‘lig‘i va jismoniy rivojlanishi, asosiy ta'lim darajasi bo‘yicha ma'lum bir kasb (mutaxassislik) bo‘yicha o‘qish va keyingi ishlash uchun eng mos keladigan shaxslarni aniqlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir.

G.S.Abramovaning yozishicha, faoliyat quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

– Harakat jarayonining mavjudligi;

– Harakatlar ongli va atrof-muhit talablariga moslashishga qaratilgan;

– Harakat jarayoni shaxsning mavjudligi va rivojlanishi uchun muhimdir.

Demak, faoliyat - obyektiv voqelikni subyektivlashtirish, obyektiv voqelik va subyektning o‘zi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni amalga oshirish imkonining aqliy jarayonidir. Faoliyat orqali psixika yangi munosabatlar bilan boyib boradi va ushbu munosabatlarning mazmuni va qadr-qimmatini shaxs tomonidan tekshirib boriladi. Ayrim ilmiy manbalarda faoliyat - tarixiy, madaniy, ijtimoiy rivojlanish natijasida yuzaga keladigan hodisa sifatida ham ta'riflanagan.

O‘smirlik davri inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, ushbu jarayonda shaxsning o‘ziga bo‘lgan munosabati shakllanadi. Muvaffaqiyatsizliklar bu yoshdagi o‘quvchilarga ruhiy bosim o‘tkazib, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonch darajasiga ta'sir qiladi. Shu sababli, o‘quvchilarning muvaffaqiyatsizlikka bo‘lgan munosabatini o‘rganish va ularni to‘g‘ri yo‘naltirish dolzarb masalalardan biridir.

Psixologik chidamlilik insonning qiyinchilik va stressli vaziyatlarga bardosh bera olish qobiliyatidir. O‘smir yoshdagi o‘quvchilarda ushbu sifatni shakllantirish uchun bir qancha omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash o‘quvchilarning bardoshliligini oshirishda katta rol o‘ynaydi. Oila, do‘stlar va o‘qituvchilar tomonidan beriladigan hissiy yordam o‘smirlarning ruhiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Motivatsiya va ijobiy fikrlash muvaffaqiyatsizliklarni yangi imkoniyat sifatida qabul qilishga yordam beradi.

O‘quvchilarda o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga intilish hissi kuchayganda, ular qiyinchiliklarni yengish uchun ko‘proq harakat qiladilar. Moslashuvchanlik o‘quvchilarga yangi sharoitlarga tez moslasha olish qobiliyatini rivojlantirish orqali stressni yengish imkoniyatini beradi. Hayotiy vaziyatlarga

mos ravishda o‘z harakatlarini o‘zgartira olgan o‘quvchilar muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan bardoshlilik ko‘rsatadilar. Muammolarni hal qilish ko‘nikmalari ham psixologik chidamlilikni shakllantirishda muhim hisoblanadi. O‘quvchilar mantiqiy va tanqidiy fikrlash orqali muammolarga konstruktiv yondashganlarida, ular qiyinchiliklarni samarali yengib o‘tishlari mumkin.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda psixologik chidamlilikni shakllantirish nafaqat ularning akademik yutuqlari, balki kelajakdagi ijtimoiy hayoti uchun ham muhimdir. Shuning uchun ta’lim muassasalari, oila va jamiyatning birgalikdagi harakatlari bu jarayonda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Garmezy, N. (1991). Resilience in children's adaptation to negative life events and stressed environments. Pediatric Annals, 20(9), 459-466.
2. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. American Psychologist, 56(3), 227-238.
3. Werner, E. E., & Smith, R. S. (2001). Journeys from childhood to midlife: Risk, resilience, and recovery. Cornell University Press.
4. Rutter, M. (2012). Resilience as a dynamic concept. *Development and Psychopathology*, *24*(2), 335-344.
5. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development, 71*(3), 543-562.
6. Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry, 81*(1), 1-17.

Miraliyev Shahzod
Qarshı davlat universiteti
Psixologiya yo'nalishı magıstrantı

GLOBALLASHUV DAVRIDA O'SMIRLARDA AGRESSIYANI KELTIRIB CHIQARUVCHI BIOLOGIK VA IJTIMOIY OMILLAR

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'smir yoshdagi bolalarda agressiv xulqning nomoyon bo'lish sabablari, ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar, bunda oilaning roli, bolaning agressiyaga yetaklovchi bialogik garmonlar, ehtiyojlar, mayllar va boshqa shunga o'xshagan ta'sirlar, ta'sir doirasi ko'lami , bolaning yoshidan, shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda rivojlanishi va ularni bartaraf etish haqida fikr yuritiladi.*

Kalıt so'zlar*: agressiya, fiziologik ta''sir , psixologik tasir, tashabbus, faoliyat, ıjtimoiy muhit, shaxsiy fikr, psixolagik ınqiroz, raqobat.*

БИОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЫЗЫВАЮЩИЕ АГРЕССИВНОСТЬ У ПОДРОСТКОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются глубинные причины агрессивного поведения подростков, подчеркиваются преобладающие факторы, оказывающие на него влияние, включая решающую роль семейной динамики. Он исследует взаимодействие биологических гормонов, внутренних потребностей, врожденных предрасположенностей и других факторов, способствующих развитию агрессии. Кроме того, он изучает широту и масштабы этих влияний, а также траекторию развития такого поведения, принимая во внимание возраст ребенка и уникальные черты личности. Обсуждение также охватывает стратегии и методологии смягчения и эффективного решения этих проблем.*

Ключевые слова: *агрессия, физиологический, психологческий, инициатива, активность, социальный амуниция, личные мнения, кризис. конкуренцтя.*

BIOLOGICAL AND SOCIAL FACTORS CAUSING AGGRESSION IN ADOLESCENTS IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Annotatıon. *This article delves into the underlying causes of aggressive behavior in adolescents, highlighting the predominant factors that exert influence, including the pivotal role of family dynamics. It explores the interplay of biological hormones, intrinsic needs, innate predispositions, and other contributing determinants that precipitate aggression. Furthermore, it examines the breadth and extent of these influences, alongside the developmental trajectory of such behaviors, taking into account the child's age and unique personality traits. The discourse also encompasses strategies and methodologies for mitigating and addressing these issues effectively.*

Keywords: *agression. physiologikal. lead. activity. social atmospere. personal. opinion. decay. competition.*

Barchamizga ma'lumki shaxs shakllanishida ijtimoiy muhit ya'ni jamiyat eng asosiy rol o'ynaydi. Inson bolasi qanchalik sog'lom yoki yetuk tug'ilmasin ammo boshqa insonlar tomonidan ikkinchi signal sistemasi (ya'ni nutq) orqali bolaga ta'sir va yo'nalish ko'rsatilmasa u shaxs bo'la olmaydi. Insonlarning ijtimoiy muhitda shakllanishini (ruhan va aqlan shakillanishini) organuvchi fan psixologiyadir.

Psixologiya ham boshqa fanlar kabi, hali to'liq o'rganilmagan va yechimiga to'la - to'kis ega bo'lmagan bir qator muammolardan iborat yangi fandir. Boshqacha qilib aytganda psixologiya fani hozirgi kunda juda jadal -suratlarda kengayib yangi tarmoqlarga ega bo'lib bormoqda. O'z o'rnida aytib o'tishimiz lozimki jadal sutratlarda o'sayotgan bu fanning o'ziga yarasha ulkan muammolari ham bor bo'lib, bu muammolardan eng kattasi hozirda juda

ommalashgan va hatto global muammoga aylangan o'smir yoshlardagi agressiv holat muammosidir.

Agressiya haqqida so'z boshlashdan avval bu atama haqida biroz ma'lumot berib o'tsak.

Agressio – lotinchadan olingan bo'lib „ hujum '', „ bosqinchilik '', „ tajovuz '' degan manoni anglatadi.

Agressiv xulqqa ega bo'lgan yosh o'smirlar oxirgi vaqtda juda ko'payib bormoqda.

Bugungi kun ya'ni yigirma birinchi asrning eng katta muammosi bo'lgan agressiyaga bir qator asosiy omillar va bir qancha kichik sabablar bo'lib ular quyidagilar.

Agar bolaning shaxs bo'lib shakllanishida ilk omillar ta'siridan boshlaydigan bo'lsak va (bola uch yoshgacha individ) uch yoshdan so'ng shaxs bo'lib shakillanishini inobatga olsak bolalarga ilk psixolagik ta'sir ko'rsatuvchi eng kichik ijtimoiy omil bu oiladir.

Har bir bola dunyoga kelganda bir necha instinktlarga ega individ hisoblanadi. Yillar o'tishi bilan ijtimoiy muhit ta'sirida bu individdan shaxs rivojlanadi. Vaqt bolaning ko'p holatlariga ta'sir ko'rsatishi bilan birga bolaning xuiqiga ham ta'sir ko'rsatmay qolmaydi.

Bosh omillardan agressiyaning kelib chiqishiga oila va unda bo'ladigan nizoli holatlar juda kuchli ta'sir ko'rsatadi bolalar o'z navbatida ilk ta'surotni va emotsiyani oiladan oladi.

Bolalarda agressiyaning kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatuvch oiladagi asosiy muammo bu moddiy yetishmovchilik yoki moddiyatning ortiqcha miqdorda bo'lishi xisoblanadi.

Moddiy ta'minotning yetishmovchiligi o'z navbatida oilaviy nizolar va muammolarga sabab bo'ladi.

Oilaviy muammolar psixolagik zo'riqishlar hisobiga, onaning bolalarga jismoniy va fiziolagik ta'sir natijasida agressiya juda kuchli rivojlanadi.

Oilaviy muhit qanday bolishi bolaning agressiya darajasini belgilaydi, bolalarga e'tiborning kamligi ham bolalarda agressiyaning sabablaridan biri.

Ammo o'z o'rnida aytib o'tish kerakki bolalarni ortiqcha erkalatish ulardagi moddiy ta'minotning ortib ketishi ham bolada hukumronlik hissini rivojlanishiga olib keladi. Moddiy ta'minoti keragidan ortiq bo'lgan bolalar qiyinchilikka moslashmagan, stressga moyil hisoblanadi.

Har bir bola o'smirlik yoshiga yeta boshlashi bilan ularda biokimyoviy va psixofiziolagik o'zgarishlar jinsiy garmonlar natijasida jadal suratlarda rivojlana boshlaydi.

O'smirlikda agressiyaning asosiy sabablaridan yana bir nechtasi bor, bulardan eng qiyin bo'lgani kattalikka moslasha olmaslik va bolalik bilan xayrlasha olmaslik hisoblanadi.

O'smirlar agressiv xulqqa ega bo'lganliklari uchun ana endi jamiyatda o'z shaxsiy fikirlariga ega bo'la boshlaydilar.

O'z navbatida agressiya ham turli yoshlarda turli darajalarda rivojlanadi.

Shu bilan birgalikda namoyon bo'lish shakillari ham har xil.

Ba'zi bir o'smir yoshlar hukmronlik hissiyotiga moyil bo'lsa, ba'zi bir o'smirlar jinoyatga moyillik asosida namoyon bo'ladi.

O'smirlik davridagi agresiya jinsidan qat'iy nazar qarama-qarshi jins vakillariga bo'lgan qiziqish natijasida uyg'ona boshlaydi.

O'g'il bolalarda agressiya hissi o'zi tanlagan jufti ustidan hukumronlik va unga bo'lgan tazzeh hissini uyg'otadi.

Agressiya keng qamrovli mavzu bo'lganligi uchun biologik , nerv, fizologik, va biokimyoviy omillari bilan ham kengroq yoritib o'tish kerak.

Avvalombor barcha holatlar rivojlanish ya'ni biokimyoviy rivojlanishdan boshlanadi. Yuqorida keltirilgan ushbu jumlanin inobatga olgan holda ilk ma'lumotni agressiyaga biokimyoviy ta'sir bilan boshlasak.

Biokimyoviy ta'sir yuqorida biroz ma'lumot berib o'tganimiz kabi, insonning embrional rivojlanish davridan boshlab bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanadi.

Biokimyoviy tasirning agressiya namoyon bo'lishidagi o'rni quydagilardan iborat.

O'g'il bolalarda voyaga yeta boshlagandan ajralib chiqadigan (erkaklik garmoni hisoblanadi) testosteron bolalarning xulq og'ishiga juda katta ta'sir ko'rsatadi.

Qiz bolalarda yetishadigan (ayollik garmoni) estirogen ham o'smir qizlarda tajovuzkorlik hissini uyg'onishiga sabab bo'ladi.

Biokimyoviy tasir o'z – o'zidan tasir ko'rsatib qolmasdan balki tanada ishlab chiqariladigan (nafaqat jinsiy garmonlar balki) boshqa ko'plab turdagi garmonlarning nerv hujayralari va sistemasiga tasiri orqali namoyon bo'ladi.

Shu bilan birgalikda aytib o'tish kerakki, agressiyaning namoyon bo'lishiga biokimyoviy tasir bir xil turdagi bolalarda turli vaqtlarda namoyon bo'la boshlaydi.

Agressiv xulqning namoyon bo'lishida nerv sistemasining o'rni quydagilar hisoblanadi.

İlk yosh davrida bola rivojlanar ekan undagi hujayralar bo'linib ko'paya boshlaydi. Ammo nerv hujayralari bundan mustasno, nerv hujayralari insonning umri davomida shakillanib boradi. Nerv hujayralari murakkabroq shakllangani sari insonda ong, menlik va boshqalarga bo'lgan jismoniy kuch ishlatish moyilligi agressiya kuchaya boradi.

Nerv sistemasining shakillanishi, bolalarda turlicha yani tabiiy muhit omillari natijasida, biotik omillar natijasida , abiotik omillar natijasida ham yoki ijtimoiy muhit natijasida ham turlicha yoshda va turli darajalarda namoyon bo'lishi ma'lum bo'ladi.

Aytib o'tish kerakki, agressiyaning namoyon bo'lishida fiziologik ta'sirning ham o'z o'rni bor. Yani bolalarga atrof-muhitdan ko'rsatiladigan harqanday harakatli tasir fizyalagik tasir hisoblanadi.

Bularga misol qilib keltirishimiz mumkin ijtimoiy muhitdagi ba'zi holatlar, o'smirning o'qituvchi bilan o'rtasidagi muammolar, oilasidan ko'radigan, eshitadigan va o'rtoqlari orasidagi o'rni agressiya darajasini belgilab beradi.

Keyingi vaqtlarda o'sib kelayotgan yoshlarda etiborning turlichaligi va yuklamalarning haddan ortishi agressiyaning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Agressiyaning oldini olish uchun bugungi kunda yetishib kelayotgan yoshlarni imkon qadar band qilishlik lozim. Ya'ni qanday qilib bu holni amalga oshirsa bo'ladi. Bolalarimizni yoshlikdanoq o'zlari sevgan kasb, sport mashg'ulotlari yoki qo'shimcha mashg'ulotlar bilan band qilsa yanada yaxshiroq bo'lardi. O'smirlarni band qilish ulardagi emotsional holatlarni barqarorlashtirishga yordam beradi. Diqqatning bir nuqtada to'planishi, faol va sog'lom fikirlash xullas agressiyadan yiroq bo'lishga yordam beradi.

O'z o'rnida aytib o'tish kerakki, agressiya hozirgi paytda global muammoga aylanib bormoqda, negaki bugungi kun yoshlardagi tajovuzkorlik yuqori darajada va barcha davlatlarda keng ravishda namoyon bolmoqda.

Agressiv holatlarning oldini olishlik uchu bolaning ota onasi va unga masul bo'lgan ijtimoiy muhitdagi insonlar yani o'qituvchilar, inispektor xodimlar , mahalla xodimlari yana boshqa ko'plab mutasaddi xodimlar mas'uldir.

İnsondagi agressiya shaxslar aro munbosabatlarni dastlabki nuqtai nazarlar ichida

U. Makdaugol , Z.Freyd ,G.marey va boshqa olimlarning ,,Inson va hayvonlarda agressiyaning tug'ma instinkti mavjud bo'ladi'' degan qarashlarda ham ko'rib o'tish mumkin. XIX asrning ikkinchi yarmida italiyalik CH. Lombros biologik

Nazariya yo'nalishida dast;labki deviant xulq – atvor muammosi bilab shug'ullangan. CH. Lombros jinoyatchiliknimng asosiy sababi bu irsiy – biologik omillar deb uqtiradi .

Agressiyaning moddiyatga bog'liq tomoni ham bor. Agressiyaning moddiyatga bog'liq tomoni o'zgalarning mulkiga tajovuz bilan namoyon bo'ladi.

Ayrim olimlar agressiyaga salbiy yondashuv qilsalar (X.Delgado, A.A.Bass, L.M Semenyuk, G.Parens, A.Bandura, R.Uolter, Y.Mojginiskiy) ayrimlari agressiyani (I.Bender, D.Richardson, R.Beron) ijobiy baholaydilar.

Olimlar agressiyaning quydagi turlarni keltirib o'tadilar.

Jismoniy agressiya – boshqani qo'rqitishdan tortib, to'g'ridan to'g'ri jismoniy kuch ishlatish, bevosita insonlarga jismoniy zarar yetkazish, tan jarohatlari va boshqalar hisoblanadi.

Verbal agressiya – (ya'ni tovush orqali tajovuz), salbiy hislarni baqirish, janjal qilish, so'kish, haqoratlash , tahdid va boshqa usullar orqali bildirish.

Bolaning rivojlanish bosqichlariga qarar ekanmiz, ijtimoiy muhit faqatgina oila bo'lib qolmasdan, balki ta'lim maskani maktablar ham bola uchun muhim ahamiyatga ega.

Inson hayotiy faoliyatida uch davir asosiy o'rin tutadi ya'ni bolalikda o'yin davri , o'smirlik va o'spirinlikda o'qish davri, kattalikda esa ish faoliyati davri hisoblanadi.

Yuqorida berib o'tilgan malumotlarga asosan biz o'smirlik davrini olsak. O'smirlik davrida asosiy faoliyat turi talim olish va o'qishdir. Bu davrda ijtimoiy muhitni uchga bo'lib olsak.

1 Eng muhim ahamiyatga va kuchli tasir doirasiga ega bolgan oila.

2 Maktab o'smir uchun ikkinchi darajali tasir doirasi keng bo'lgan ijtimoiy muhitdir.

3 So'nggisi, maktab va oiladan tashqarida tashkil etiluvchi jamoadir (ko'cha, do'stlar davrasi)

1. Oila shaxsning rivojlanishida asosiy o'rin egallab kelayotgan faol ijtimoiy muhit. Bola shaklllanar ekan birinchi psixologik ta'sirni va e'tiborni uydan oladi . Bola psixikasi juda sodda va oddiy bo'lganligi uchun uning tasavvur doirasi ham shunga yarasha bo'ladi. Bola oilada avvalo, onasini taniy boshlaydi, keyinchalik bolaning psixikasi kengayishi bilan faoliyatlar ko'payadi bilimlar ortib boradi.

Bola ilk bilimlarni oiladan olishi bilan bir qatorda bolaning eng ko'p vaqti ham oilada kechadi shuning uchun shaxs rivojlanishida oila o'rni juda katta.

Foydalanılgan adabıyotlar ro'yxati.

1. R . Beron. D. Richardison- agressiya spb. Blair RJR .Durtusel ovuz norobıol.
2. Q . R. Abdurasulova 2007 ,,Kriminalogiya": darslik .
3. Toshpo'latova. N yosh avlodni tarbiyalashda o'quvchilar ruhiyatini hisobga olish.
4. Majidov. Jasur Baxtiyarovich (2022) sotsial intelekt va uning inson hayotidagi o'rni.
5. A. Shoxsanam J D P I ,, o'smirlarga xos agressivlik va uning ko'rinishlari'' .
6. Axmedova S. (2022) maktabda o'qitish tizimining talim oluvchilar bilan bog'liqligi.
7. Eshonqulova X. (2022) iqtidorlilik muammosining psixolagik tendensiyalari.

Mutalipova Feruzabonu Muxammatbek qizi
Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

KICHIK MAKTAB O'QUVCHILARINING AGRESSIV XATTI-HARAKATLARNING TIPOLOGIYASI

Anotatsiya. *Maqola yozishimdan maqsad odamlar, odamlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatt –harakatlar majmui hisoblangan agressiyaning barcha xususiyatlarini yoritish va uni oldini olishdan iboratdir. Bugun insoniyat tarixi ishonchli tarzda shuni isbotlamoqdaki, agressiya shaxs va jamiyat xayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, agressiya ulkan tortishish kuchi va yuqumlilik xususiyatiga ega, ko'pchilik o'zining agressiv ekanini inkor etadi, ammo o'zining kundalik xayotida esa, uni keng namoyish etadi. Aynan agressiv xulq atvor shaxslararo nizolarning vujudga kelishi va ularning hal etishning asossiz yo'llarini paydo bo'lishiga olib keladi. Har tomonlama yetuk va mustaqil fikrlaydigan shaxsning shakllanishida mas'uliyat hissi katta ahamiyat kasb etadi va albatta, shunday yoshlarni tarbiyalash bugungi kun ta'limidagi ustuvor tamoyillardan biri hisoblanadi.*

Kalit so'z: *Agressiv xulq-atvor profilaktikasi, fizik agressiya, verbal agressiya, emotsional agressiya, individual agressiya, ijtimoiy agressiya.*

ТИПОЛОГИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

Аннотация. *Целью моей статьи является освещение всех характеристик агрессии, представляющей собой совокупность индивидуальных или коллективных действий, направленных на причинение физического и психологического вреда людям или группам людей, а также ее предотвращение. Сегодня история человечества убедительно доказывает, что агрессия становится неотъемлемой частью жизни человека и общества. Более того, агрессия имеет огромную серьезность и заразительность: многие люди отрицают свою агрессивность, но при этом широко проявляют ее в повседневной жизни. Именно агрессивное поведение приводит к возникновению межличностных конфликтов и неразумным способам их разрешения. Чувство ответственности имеет большое значение в формировании всесторонне развитой и самостоятельно мыслящей личности, и, конечно, воспитание таких молодых людей является одним из приоритетных принципов современного образования.*

Ключевые слова: *Профилактика агрессивного поведения, физическая агрессия, вербальная агрессия, эмоциональная агрессия, индивидуальная агрессия, социальная агрессия.*

TYPOLOGY OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation. *Tselyu moey stati yavlyaetsya osveshchenie vsex kharakteristik agressii, predstavlyayushchey soboy sovokupnost individualx ili kollektivnyx deystviy, napravlennyx na prchinenie fichicheskogo i psychologicheskogo vreda lyudyam ili gruppam lyudey, a takje ee predotvrashchenie. Segodnya istoriya chelovechestva ubeditelno dokazyvaet, chto aggression stanovitsya neot'emlemoy chastyu jizni cheloveka i obshchestva. Moreover, aggression has great seriousness and contagiousness: many people lose their aggressiveness, but do not show it widely in everyday life. Imenno agressivnoe povedenie privodit k vozniknoveniyu mejlichnostnyx konfliktov i nerazumnym sposobam ix razreshenia. Chuvstvo otvetstvennosti imeet bolshoe znachenie v formirovanii vsestoronne razvitoy i samostoyatelno myslyashchey lichnosti, i, konechno, vospitanie takikh molodyx lyudey yavlyaetsya odnim iz prioritynyx principlesov sovremennogo obrazovania.*

Key words: *Prevention of aggressive behavior, physical aggression, verbal aggression, emotional aggression, individual aggression, social aggression.*

Shaxsga doir individual taraqqiyot samarasini hamda shaxslararo munosabatlarini belgilovchi xulq-atvor va xatti –harakatlarning eng muhim xususiyatlaridan biri agressivlikdir. Agressiya –bu odamlar , odamlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruxiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti –harakatlar majmui xisoblanadi. Bugun insoniyat tarixi ishonchli tarzda shuni isbotlamoqdaki, agressiya shaxs va jamiyat xayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, agressiya ulkan tortishish kuchi va yuqumlilik xususiyatiga ega, ko‘pchilik o‘zining agressiv ekanini inkor etadi, ammo o‘zining kundalik hayotida esa, uni keng namoyish etadi. Aynan agressiv xulq-atvor shaxslararo nizolarning vujudga kelishi va ularning hal etishning asossiz yo‘llarini paydo bo’lishiga olib keladi. Har tomonlama yetuk va mustaqil fikrlaydigan shaxsning shakllanishida mas'uliyat hissi katta ahamiyat kasb etadi va albatta, shunday yoshlarni tarbiyalash bugungi kun ta'limidagi ustuvor tamoyillardan biri hisoblanadi.

Agressiv xulq-atvor profilaktikasi — bu insonlarning agressiv faoliyatlarini kamaytirish, ularning ijobiy xulq-atvorini rivojlantirish va jamiyatdagi tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘plami. Agressiya insonning har qanday shiddatli, yomon xulq-atvorini bildirib, odatda boshqalarga yoki atrof-muhitga zarar etkazadi. Shuning uchun, agressiv xulq-atvorning profilaktikasi jamiyatdagi ijobiy munosabatlarni mustahkamlash uchun juda muhimdir

“Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan o‘ta muhim masala bu – unib-o‘sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog‘liq. Biz bir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz lozim: ota-ona, jamiyat e'tiboridan chetda qolgan bola oilaga quvonch va foyda o‘rniga faqat tashvish keltiradi. SHu bois bola tarbiyasi, yoshlar bilan ishlash biz uchun eng muhim va dolzarb vazifa bo‘lib qolishi shart”[1]. Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo‘lgan masala hisoblanadi[2], – deb ta'kidlangan SH.M.Mirziyoyevning ushbu fikrlari bola tarbiyasining o‘ta dolzarb masalalardan biri ekanligini yana bir bor isbotidir

O‘zbekiston chinakam mustaqillikni qo‘lga kiritib, taraqqiy etgan demokratik davlatlar qatorida xalqaro hamjamiyatda munosib o‘rinini egallamoqda. O‘zbekistonning mustaqillikka erishishi ilgari hukm surib kelayotgan siyosiy-iqtisodiy va tarbiyaviy tadbirlarga yangicha mazmun kiritadi. Ma'naviyat va axloqiy poklikni qayta tiklash, o‘zbek xalqining milliy va madaniy merosiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, qadimiy va zamonaviy milliy madaniy boyliklarni bilish, milliy, tarixiy va madaniy meros, an'analar tajribasini ta'lim, tarbiya tizimiga kiritish bugungi kunning **dolzarb vazifalaridir**. Hozirgi davrda fuqorolarning ongiga mustaqillik, vatanparvarlik, sadoqat kabi tushunchalarni singdirish, ularni kelajakka buyuk davlatning munosib farzandlari qilib kamol toptirish zamon talabidir.

Har bir millatning ma'naviy boyligi umuminsoniy qadriyatlarning birligidan tashkil topadi. Madaniy meros o‘tmishning yutug‘i, uni to‘la va oqilona egallash, takomillashtirish esa hozirgi zamon avlodlarining muqaddas vazifasidir. O‘zining madaniy meroslarining, qadriyatlarini bilmaslik yoki mensimaslik esa millat va uning istiqboli uchun katta fojiadir. «Jamiyat taraqqiyotining, asosiy, uni muqarrar falokatdan qutqarib qoladigan yagona kuch ma'rifatidir» .

Ma'naviyati yuksak darajada rivojlangan insongina istiqlol va mustaqillik uchun kurashda o‘zida irodaviy kuch va qudrat topa olishi mumkin. «Kim bo‘lishidan qat'iy nazar**,** jamiyatning har bir a'zosi o‘z o‘tmishini yaxshi bilsa bunday odamlarni yo‘ldan urush, har xil aqidalar ta'siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o‘rgatadi, irodasini mustahkamlaydi». Jamiyatimizdagi ijtimoiy munosabatlar, siyosiy mafkuraviy yo‘nalishlar tizimining o‘zgarishi tufayli milliy xarakter xususiyatlar ham ularga mos ravishda o‘zgarib boradi. Milliy xarakterning o‘zgaruvchanlik xususiyatidan kelib chiqqan holda zarur vazifalarni vujudga keltirish yo‘li bilan uni shakllantirishni uddalash muhim ahamiyatga ega.

[1] Мирзиёев Ш.М Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -64 б

[2] Мирзиёев Ш.М Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -136 б

Uzoq vaqtlar mobaynida inson ma'naviy dunyoqarashi, axloqiy vaziyatlarning shakllanishi va shaxsning ma'naviy kamoloti etika va pedagogika sohasidagi izlanishlarning predmeti bo‘lib qolgan edi.

Bu masalaning psixologik jihati borasidagi fikrlar ko‘plab psixologiklar, jumladan, taniqli rus psixologlari B.G. Ananev, L.I.Bojovich, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn va boshqalarning asarlarida xulq-atvor, ma'naviy va axloqiy xususiyatlari, axloqiy xulq, axloq motivlari, ehtiyojlari kabi qator ilmiy kategoriyalari doirasida ishlatiladigan bo‘lsa-da, lekin shaxsdagi xulq-atvor tasavvurlar va ularning shakllanish mexanizmlari va sotsial psixologik shart-sharoitlari muammosi maxsus ravishda tadqiqot qilinmagan. Agressiya, hatto kundalik muloqotda ham juda ko‘p ishlatiladigan tushunchadir. Psixologik tushuntirish nazariyalarini tanqid qilishga urg‘u berib, agressiyaning asosiy nazariyalari haqida qisqacha ma'lumot berish orqali tadqiqotimizning asosiy maqsadini ochib berish qator nazariyalarni o‘rganish va barcha zamonlarning eng buyuk tadqiqotchilari ushbu nazariyalarga kengroq yondashuvni ishlab chiqishlari va tushuntirishlaridagi asosiy tomonlarini va ba'zi e’tibor berish kerak bo‘lgan muammolarni tadqiq qilishga qaratilgan. Umumiy ma'lumot berish va nazariyalarning xilma-xilligi va agressivkor xatti-harakatlarni bashorat qiluvchi omillar bo‘yicha konsensusning yo‘qligiga e'tibor qaratish orqali, inson xulq-atvorini o‘rganishda modellashtirishning ahamiyati yoki kelajakdagi oqibatlarni kutish inson xatti-harakatlarini belgilashi mumkinligini asoslashga harakat qildik. Kichik maktab o'quvchilarining agressiv xatti-harakatlari, odatda, yoshligida boshlanadigan va rivojlanish jarayonida turli shakllarda namoyon bo'ladigan xatti-harakatlardir. Ushbu xatti-harakatlarni tahlil qilishda, o'quvchilarning rivojlanish bosqichlari va ijtimoiy o'zaro aloqalarini inobatga olish muhimdir. Agressiya, asosan, bolaning o'z his-tuyg'ularini, g'azab yoki tushunmovchilikni boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelganida paydo bo'ladi.

Kichik maktab o'quvchilarida agressiv xatti-harakatlar quyidagi asosiy tipologiyalarga ajratilishi mumkin:

1.Fizik agressiya - bu turdagi agressiya bolalar o'rtasida jismoniy ziddiyatlar va zarbalar shaklida namoyon bo'ladi. Bolalar bir-biriga urish, itarish, turli jismoniy tahdidlarni amalga oshirish-lari mumkin. Fizik agressiyaning sabablari o'zaro hurmatning yo'qligi, o'zini himoya qilish, boshqalar bilan to'qnashuvlar va hissiy boshqaruvning zaifligi bo'lishi mumkin.

2. Verbal agressiya (so'zli agressiya)- bu so'zli agressiya bolalarning tili orqali namoyon bo'ladi, masalan, haqorat qilish, g'azabli so'zlar ishlatish yoki boshqalarni masxara qilish. Bu agressiya turida o'zini ifodalash qiyinchiliklari, qo'pollikni ko'rsatish yoki xavf-xatardan qo'rqish sabab bo'lishi mumkin.

3. Emotsional agressiya - bu emotsional agressiya bolalar o'rtasidagi hissiy manipulyatsiya yoki o'zgarishlar bilan bog'liq. Bu holatda bola boshqa bolalarni hissiy jihatdan qiynaydi, masalan, ular bilan do'stona aloqalarini manipulyatsiya qilish. Emotsional agressiya ko'pincha bolaning o'zini izolyatsiya qilishga, ehtiyojlarini yoki xohishlarini qondirishga bo'lgan intilishlariga bog'liq bo'ladi.

4. Ijtimoiy agressiya - bu agressiya bolalar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarga ta'sir qiladi, masalan, bir bolani guruhdan chiqarib yuborish, uni izolyatsiya qilish yoki boshqalarni jamoaviy ravishda ta'qib qilish. Bunday agressiya o'quvchilarning ijtimoiy mavqei, o'zini boshqa bolalardan farqlash va guruhda o'zining mavqesini mustahkamlash istagi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

5.Individual agressiya - bu turdagi agressiya bolaning o'ziga nisbatan bo'lishi mumkin, ya'ni o'zini ba'zan o'ziga zarar yetkazish yoki o'zini qiynash. Ichki stress, xavotir yoki o'z-o'zini qoniqtirishdagi qiyinchiliklar yoki bolaning hissiy holatiga bog'liq.

Agressiv xatti-harakatlarning sabablarini tahlil qilish

Ijtimoiy ta'sirlar: Oila, do'stlar va maktab muhitidagi ta'sirlar bolalar xatti-harakatlariga bevosita ta'sir qiladi. Aksariyat hollarda, bolalar o'z oilasida yoki maktabda ko'rgan agressiv xatti-harakatlarni o'rganib, ularni takrorlashlari mumkin.

O'zini baholash va o'zgarishlar: Kichik maktab o'quvchilari o'zlarining o'ziga bo'lgan ishonchini rivojlantirish jarayonida ba'zan agressiv xatti-harakatlarga moyil bo'lishlari mumkin. Bu bolalarda o'zini ishonchli his qilish uchun boshqa bolalar bilan raqobatlashishni istash bilan bog'liq bo'lishi ham mumkin.

Psixologik holat: Ba'zi hollarda, bolalar o'zlarini xavf ostida yoki qo'rqqan holatda his qilganlarida, agressiv xatti-harakatlar yordamida o'zlarini himoya qilishga harakat qilishlari mumkin.

Xulosa. Kichik maktab o'quvchilarining agressiv xatti-harakatlari ko'pincha ularda ichki va tashqi muhitdagi stressga yoki rivojlanish bosqichlaridagi qiyinchiliklarga bog'liqdir. Bu holatlar o'qituvchilar, ota-onalar va psixologlar tomonidan ehtiyotkorlik bilan kuzatilishi va zarur bo'lganda intervensiya qilinishi lozim. Shuningdek, bolalar bilan samarali kommunikatsiya, hissiy rivojlanish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali agressiv xatti-harakatlar oldini olish mumkin. O‘quvchi uchun qiyin sharoitlarda o`zini-o`zi ongli ravishda boshqara olish imkoniyati irodaviy zo`r berishning yordami bilan yuzaga keladi va muayyan aniq maqsad, reja hamda uni ro`yobga chiqaruvchi xatti-harakatlar uning irodasiga yo`naltiriladi. Barkamol avlod shaxsning psixologik xususiyatlarida markaziy rolni motivatsiya doirasi bajaradi va u ehtiyojlar, qiziqishlar, e`tiqodlar va ma`naviy histuyg`ularda o`z aksini topadi.Inson shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhit (shaxslararo munosabatlar, o`zaro fikr almashish, hamkorlik)ning ahamiyati juda katta. U faqat odamlar orasida, jamiyatda tarbiyalangandagina komil inson bo`la olishi mumkin. Kichik maktab yoshi davri yosh xususiyatiga ko`ra emotsional beqarorlik davri bo`lganligi sababli bu davrdagi o`zgarishlarning klinik formalari turli xil xususiyat kasb etadi. Biz o`z tadqiqot ishimizda o‘quvchi shaxsining shakllanishi murakkab psixologik jarayon ekanligini, ulardagi agressiv va affektiv kabi holatlarning kelib chiqish sabablarini va psixologik xususiyatlarini o`rgandik. Adabiyotlar tahlili va o`tkazilgan tadqiqot natijalariga asoslangan holda kichik maktab yoshi o‘quvchilarining aksariyat qismida agressiv holat kuzatilib, bu holat ularning o`zo`ziga beradigan baholari hamda individual psixologik xususiyatlari bilan ham bog`liq degan fikrga kelish mumkin. Kichik maktab yoshi davrida eng asosiy ehtiyojlardan biri bo`lgan qaramlikdan ozod bo`lish ehtiyojini tushunmaslik, mustaqilligini cheklab qo`yish o`z-o`ziga bo`lgan ishonch hissining susayishiga olib keladi. Bu esa ulardagi xulq o‘zgarishlarga turtki bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Мирзиёев Ш.М Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -64 б
2. Мирзиёев Ш.М Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -136 б
3. Каримов И.А. “Тарихий хотирасиз келажак йўқ”.Тошкент, «Шарқ» 1998-31
4. Каримов И.А. “Тарихий хотирасиз келажак йўқ”.Тошкент, «Шарқ» 1998-31
5. Adler, A. Inson tabiatini tushunish / A. Adler. – SPb.: Akademik loyiha, 1997.– 59
6. Allan, J. Bolaning ruhi manzaralari. Maktablar va klinikalarda psixoanalitik maslahat / J. Allan - Sankt-Peterburg-Minsk: Dialog nashriyoti, 1997. - 256 p.
7. Belyauskayte, R.F. Chizma testlari bola shaxsining rivojlanishini tashxislash vositasi sifatida / R.F. Belyauskaite // Maktab psixologining diagnostika va tuzatish ishlari: Sat. ilmiy tr. – M., 1987. – B. 67– 80.
8. Brinskiy, B. Gestalt terapiyasi. Uslubiy qo'llanma seminarlar / B. Brinskiy. – Sankt-Peterburg, 1996. –34 b.
9. Butner, K. Agressiv bolalar bilan yashash / K. Butner - M.: Pedagogika, 1991. 144
10. Lorenz K. Agressiya / K. Lorenz - M.: Progress-Press, 1994. - P.272.
11. Lukin, S.E. Rasmlar assotsiatsiyasi testi S. Rosenzweig / S.E. Lukin, A.V. Suvorov. - Sankt-Peterburg, 1993. - 65 b.
12. McWilliams, N. Psixoanalitik diagnostika: Klinik jarayonda shaxsning tuzilishini tushunish / N. McWilliams - M.: Mustaqil firma "Class", 1998. - P. 473-475.
13. Mead, M. Bola rivojlanishi / M. Mead - M.: Pedagogika, 1968. - P. 13 -.
14. Oaklander, V. Gestalt terapiyasi bolalar bilan: g'azab bilan ishlash va Introjects / V. Oklender // Bolalar bilan geshtalt terapiyasi - M. - masala. 1.– 1996.– B. 12-41.

Nurullayev Firuz Fayzilloyevich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISHDA O‘Z-O'ZINI ANGLASH VA IJTIMOIY TA'SIRLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya. *Ushbu maqola o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda o‘z-o‘zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyatini tahlil qiladi. O'quvchilar o'z shaxsiyatini anglab yetish, qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlash orqali kasb tanlashda muvaffaqiyatga erishadilar. Shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy omillar - oilaviy munosabatlar, maktab muhitidagi ta'sirlar, ta'lim tizimining yordami, va jamiyatda mavjud bo'lgan kasbiy streotiplar o'quvchilarning qarorlariga bevosita ta'sir qiladi.*

Kalit so'zlar*: Kasbga yo'naltirish, o‘z-o‘zini anglash, ijtimoiy ta'sirlar, shaxsiyat va kasb tanlash, o'quvchilarning qobiliyatlari, jamiyatdagi normativlar, kasbiy streotiplar, ta'lim tizimi, oilaviy ta'sirlar, kasb tanlashdagi muvaffaqiyat.*

ЗНАЧЕНИЕ САМООСОЗНАНИЯ И СОЦИАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. *Данная статья анализирует важность самоосознания и социальных факторов в процессе профориентации учащихся. Студенты достигают успеха в выборе профессии, осознавая свою личность, определяя свои способности и интересы. Кроме того, социальные факторы, такие как семейные отношения, влияние школьной среды, поддержка образовательной системы и существующие профессиональные стереотипы, оказывают прямое влияние на решения учащихся.*

Ключевые слова: *Профориентация, самоосознание, социальные влияния, личность и выбор профессии, способности учащихся, общественные нормы, профессиональные стереотипы, образовательная система, семейное влияние, успех в выборе профессии.*

THE IMPORTANCE OF SELF-UNDERSTANDING AND SOCIAL INFLUENCES IN CAREER GUIDANCE FOR STUDENTS

Annotation. *This article analyzes the importance of self-awareness and social influences in guiding students towards career choices. Students achieve success in choosing a career by realizing their personality, identifying their abilities and interests. Additionally, social factors within society - such as family relationships, the influence of the school environment, the support of the education system, and existing professional stereotypes - directly affect students' decisions.*

Keywords: *Career guidance, self-awareness, social influences, personality and career choices, students' abilities, societal norms, professional stereotypes, education system, family influences, success in career selection.*

Kirish. O‘quvchilarning kasb tanlash jarayonida o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyati katta. O'z-o'zini anglash, ya'ni shaxsning o'z qobiliyatlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini tushunishi, kasb tanlashda asosiy omil hisoblanadi. Shu bilan birga, oila, do'stlar, o'qituvchilar va jamiyatning umumiy muhiti ham o'quvchilarning kasb tanloviga ta'sir ko'rsatadi.

Maqolada, o'quvchilarning kasb tanlash jarayonida o'z-o'zini anglashning ahamiyati va ijtimoiy muhitning ta'siri o'rganiladi. Bu jarayonda shaxsning ichki dunyosi va tashqi muhitning o'zaro ta'siri, shuningdek, oilaviy munosabatlar, maktab muhiti va jamiyatning umumiy qiymatlari muhim o'rin tutadi.

O'z-o'zini anglash jarayonida o'quvchilar o'z qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlab, kasb tanlashda to'g'ri qarorlar qabul qilishlari mumkin. Ijtimoiy muhit esa, ularning qarorlariga turli ta'sirlar ko'rsatadi, masalan, oilaviy qiymatlar, maktabdagi o'qituvchilarning tavsiyalari va jamiyatdagi umumiy qiymatlar.

Maqolada, o'quvchilarning kasb tanlash jarayonida o'z-o'zini anglash va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri, shuningdek, bu jarayondagi asosiy omillar va ularning ahamiyati tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyati haqida bir qator ilmiy tadqiqotlar mavjud. Masalan, "Kasbga yo'naltirish. Ta'lim oluvchilarga kasbiy o'z-o'zini anglashda..." nomli maqolada kasb tanlashda o'z-o'zini anglashning xususiyatlari va dolzarbligi muhokama qilingan. Shuningdek, o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan asosiy omillar haqida so'z yuritilgan.

"Ta'lim jarayonida o'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirish masalalari" nomli maqolada sinf o'quvchilarini kasbga yo'naltirishning asosiy maqsadi ularni mehnat, kasb turlari va yo'nalishlari bilan tanishtirish va kasb faoliyatiga qiziqishni shakllantirishdan iboratligi ta'kidlangan. Bunga erishish uchun o'z-o'zini baholash malakalariga o'rgatish, intellektual va hissiy-irodaviy xislatlarni rivojlantirish zarurligi ko'rsatilgan.

"O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda an'anaviy va innovatsion texnologiyalarning o'rni" nomli tadqiqotda kasbga yo'naltirishning an'anaviy va innovatsion texnologiyalari, jumladan, loyiha usuli, rolli o'yin, portfolio, internet-texnologiyalari va kasbga yo'naltirilgan ekskursiyalar haqida so'z boradi. Shuningdek, axborot va ta'lim salohiyatidan foydalanish imkoniyatlari ham muhokama qilingan.

"O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda Sharq allomalarining ma'naviy merosidan foydalanish imkoniyatlari" nomli maqolada Sharq ijodkorlarining boy ma'naviy merosi o'quvchilarni turli kasblarga yo'naltirishda qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganilgan. "Qobusnoma" asari misolida san'atning kasbiy yo'nalish va shaxsiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilingan.

"Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda dastlabki pedagogik jarayonlar" nomli maqolada boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda o'qituvchining pedagogik mahorati, kasb tanlashga oid bilim va ko'nikmalari, shuningdek, o'quvchi psixologiyasi va kasb tanlashga tayyorlik mezonlari tahlil etilgan.

"O'quvchilarni ta'lim jarayonida kasb-hunarga yo'naltirishning psixologik jihatlari" nomli maqolada o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning ijtimoiy-psixologik jihatlari, maktab psixologi va ota-onalarning o'zaro hamkorligi, shuningdek, kasbiy o'zlikni anglash haqida atroflicha fikr bildirilgan.

"O'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirishning samarali yo'llari" nomli maqolada kasbga yo'naltirish tadbirlari insonning kasbiy malakasini oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy tashabbuskorlik, intellektual va mehnat mustaqilligini rivojlantirishga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil etilgan.

"O'quvchilarni zamonaviy kasblarga yo'naltirishning o'ziga xos jihatlari" nomli maqolada o'quvchilarni zamonaviy kasblarga yo'naltirish zaruriyati va bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilingan.

Ushbu adabiyotlar o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Muhokama. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyati katta. O'z-o'zini anglash, ya'ni shaxsning o'z qobiliyatlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini tushunishi, kasb tanlashda asosiy omil hisoblanadi. Shu bilan birga, oila, do'stlar, o'qituvchilar va jamiyatning umumiy muhiti ham o'quvchilarning kasb tanloviga ta'sir ko'rsatadi.

Maqolada, o'quvchilarning kasb tanlash jarayonida o'z-o'zini anglashning ahamiyati va ijtimoiy muhitning ta'siri o'rganiladi. Bu jarayonda shaxsning ichki dunyosi va tashqi muhitning o'zaro ta'siri, shuningdek, oilaviy munosabatlar, maktab muhiti va jamiyatning umumiy qiymatlari muhim o'rin tutadi.

O'z-o'zini anglash jarayonida o'quvchilar o'z qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlab, kasb tanlashda to'g'ri qarorlar qabul qilishlari mumkin. Ijtimoiy muhit esa, ularning qarorlariga turli ta'sirlar ko'rsatadi, masalan, oilaviy qiyomatlar, maktabdagi o'qituvchilarning tavsiyalari va jamiyatdagi umumiy qiyomatlar.

Maqolada, o'quvchilarning kasb tanlash jarayonida o'z-o'zini anglash va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri, shuningdek, bu jarayondagi asosiy omillar va ularning ahamiyati tahlil qilinadi.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyati katta. O'quvchilarning kasbiy yo'nalishini tanlashda ularning ichki dunyosi va atrof-muhit, shu jumladan, ota-ona, do'stlar, o'qituvchilar va jamiyatning ta'siri muhim rol o'ynaydi.

O'z-o'zini anglashning roli: O'z-o'zini anglash jarayoni o'quvchilarning kasbiy yo'nalishdagi qarorlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Shaxsiy qobiliyatlar, qiziqishlar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi ularga kasb tanlashda yordam beradi. O'quvchilar o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini anglab, o'zlariga mos kasbni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyati: Ijtimoiy ta'sirlar, jumladan, ota-ona, do'stlar, o'qituvchilar va jamiyatning o'quvchilarning kasbiy yo'nalishiga ta'siri katta. Ota-onalar o'z farzandlariga kasb tanlashda o'z tajribalari va istaklarini yetkazishlari mumkin. Do'stlar va tengdoshlar o'rtasidagi muloqotlar ham kasb tanlashda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar o'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlashda va ularga mos kasbni tanlashda yordam berishlari mumkin. Jamiyatning mehnat bozoridagi talab va takliflari ham o'quvchilarning kasb tanlashiga ta'sir qiladi.

Pedagogik yondashuvlar: O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'quvchilarning qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlashda turli metodlarni qo'llashlari kerak. Kasbga yo'naltirishda o'z-o'zini baholash, intellektual va hissiy-irodaviy xislatlarni rivojlantirish, realistik qarorlar qabul qilish kabi vazifalarni amalga oshirish zarur. Bundan tashqari, o'quvchilarga zamonaviy kasblar haqida tushunchalar berish, ularning qobiliyatlari va qiziqishlariga mos kasbni tanlashda yordam berish muhimdir.

Xulosa. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyati katta. O'quvchilarning ichki dunyosi va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir kasb tanlash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Pedagogik yondashuvlar orqali o'quvchilarga o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarni hisobga olgan holda kasb tanlashda yordam berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Islomov, A. (2020). O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda ijtimoiy-psixologik omillar. Pedagogika va Psixologiya jurnali, 2(4), 45-56.

2. Karimov, S. (2018). Kasbga yo'naltirish tizimi: nazariy va amaliy masalalar. O'zbekiston ta'limi, 3(1), 22-30.

3. Tursunov, S. & Joraev, M. (2019). O'quvchilarni kasbiy o'zlikni anglashga yo'naltirishda metodik yondashuvlar. Pedagogika va ijtimoiy fanlar jurnali, 6(2), 78-85.

4. Baxramov, D. (2021). O'quvchilarning kasbga yo'naltirilishida ota-onalarning roli. Ta'lim ilmiy maqolalari, 12(5), 103-112.

5. Akramov, A. (2022). O'qituvchilar va ijtimoiy omillarning o'quvchilarni kasbga yo'naltirishdagi roli. Ijtimoiy fanlar jurnali, 4(7), 88-97.

6. Salimov, R. (2020). Kasb tanlashda psixologik motivatsiyaning o'rni. Ta'lim tizimi va psixologiya, 8(3), 111-119.

7. G'ofurov, B. (2018). O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda metodik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar. Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 7(1), 45-53.

Nusratov Azizbek Fatillo o‘g‘li
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti

O’QUVCHILARDA O’ZBEK MUSIQA FOLKLORI HAQIDAGI TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada, o‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Bundan tashqari maqolada, musiqa folklorining o‘quvchilar ongida qanday shakllanishi, uning psixologik jihatdan tasavvur va his-tuyg‘ularga qanday ta’sir qilishi nazariy jihatdan o‘rganilgan.*

Kalit so’zlar. *Musiqa, folklor, milliy madaniyat, estetik dunyoqarash, milliy an’ana.*

СОЦИАЛЬНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ У УЧАЩИХСЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ОБ УЗБЕКСКОМ МУЗЫКАЛЬНОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Аннотация. *В данной статье научно проанализированы социально-психологические особенности формирования у читателей представлений об узбекском музыкальном фольклоре. Кроме того, в статье теоретически исследуется, как музыкальный фольклор формируется в сознании читателей, как он психологически влияет на воображение и эмоции.*

Ключевые слова. *Музыка, фольклор, национальная культура, эстетическое мировоззрение, национальные традиции.*

SOCIO - PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF VISIONS OF UZBEK MUSICAL FOLKLORE IN STUDENTS

Annotation. *In this article, the socio-psychological features of the formation of perceptions of Uzbek musical folklore in Readers are scientifically analyzed. In addition, the article explores theoretically how musical folklore is formed in the minds of readers, how it psychologically affects imagination and emotions.*

Keywords. *Music, folklore, national culture, aesthetic worldview, national tradition.*

Kirish. O‘zbekistonning musiqa folklori boy va ko‘p qirrali merosdir. U xalqning tarixiy tajribasini, turmush tarzini, ruhiy holatini va estetik dunyoqarashini ifodalovchi muhim omil hisoblanadi. Musiqa folklori asrlar davomida o‘zbek xalqining og‘zaki ijodining ajralmas qismi sifatida shakllanib kelgan va bugungi kunda ham milliy madaniyatning poydevorlaridan biri sifatida qadrlanadi. O‘zbekistonning musiqa merosi turli janrlar, uslublar va usullarga ega bo‘lib, har bir hududda o‘ziga xos xususiyatlar va mintaqaviy farqlarni aks ettiradi. Bu musiqa xalqning o‘ziga xos ruhiyatini, ma’naviyatini, shuningdek, milliy an’analarini o‘zida mujassamlashtiradi.

O‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o‘rganilishi joriy ijtimoiy sharoitda, ayniqsa, ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Musiqa insonning ichki dunyosini va hissiyotlarini ifodalashda o‘ziga xos vosita bo‘lib, o‘quvchilarda estetik hissiyotlarni rivojlantiradi, milliy madaniyatga bo‘lgan hurmatni kuchaytiradi. O‘quvchilarning musiqa orqali o‘z xalqining madaniyatiga nisbatan tasavvurlari va qarashlari shakllanadi. Shu bilan birga, musiqa yoshlarning ruhiy holatiga ta’sir ko‘rsatib, ularning hissiy va estetik rivojlanishiga yordam beradi.

Shu sababli, o‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olish, ularni musiqa orqali ma’naviy va estetik rivojlantirish ta’lim tizimining muhim vazifasidir. Bu jarayon nafaqat musiqa san’ati, balki o‘quvchilarning umumiy psixologik holati, xarakteri, hissiyotlari va ijtimoiy munosabatlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun, musiqa folklorining ta’limdagi o‘rni va uning psixologik ta’siri to‘g‘risida chuqur o‘rganish zaruriyati tug‘iladi.

O‘zbekistonning boy musiqa folklori milliy madaniyatimizning ajralmas qismi bo‘lib, uning o‘ziga xosligi, shakllanishi va rivojlanishi turli ijtimoiy va psixologik omillarga bog‘liqdir. Xususan, o‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirish jarayoni nafaqat madaniy-ma’rifiy, balki psixologik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Musiqa folklori asrlar davomida xalqning turmush tarzini, his-tuyg‘ularini va ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi vosita bo‘lib kelgan. Bu jarayonning o‘quvchilarda tarbiyaviy ahamiyati, shuningdek, musiqaning inson ruhiy holatiga ta’siri psixologik nuqtai nazardan keng o‘rganilishi zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bo‘yicha Abduqodirov T, Olimova S, G‘afurov M, Ibragimov A, R.Tashmukhamedov kabi olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan. Ularning asarlari musiqa, psixologiya, pedagogika va madaniyatshunoslik sohalaridagi bilimlarni kengaytirish va rivojlantirishga hissa qo‘shgan. Quyida ularning asarlari haqida ma’lumot keltiriladi:

T. Abduqodirov tadqiqotlarida o‘zbek folklorining pedagogik va estetik ahamiyatini o‘rganib, o‘quvchilarda musiqa san’ati va folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda musiqa ta’limining rolini ta’kidladi. Abduqodirov o‘z asarlarida o‘quvchilarga musiqa folklori orqali milliy g‘urur, madaniyat va tarixga bo‘lgan qiziqishni oshirish zarurligini ko‘rsatgan. U musiqa ta’limining ijtimoiy-psixologik ta’sirini ham yoritgan, bu orqali o‘quvchilarni nafaqat estetik rivojlantirish, balki ijtimoiy qadriyatlarni anglash va qadrlashga undagan.

S. Olimova o‘z tadqiqotlarida musiqa va psixologiyaning o‘zaro aloqasini o‘rganishga katta e’tibor qaratgan. Uning ishlarida musiqa san’ati o‘quvchilarda emotsional va hissiy rivojlanishni shakllantiruvchi vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Olimova o‘quvchilarda musiqa orqali o‘zbek folkloriga nisbatan tasavvurlarni shakllantirish, estetik qadr-qimmatlarni tarbiyalash, hamda milliy musiqaning ruhiy holatga ta’siri haqida ilmiy fikrlar bildirgan.

M. G‘afurov o‘zbek musiqa folklorini o‘rganishda katta yutuqlarga erishgan va uning ta’limdagi ahamiyatini ta’kidlagan olimlardan biridir. Uning asarlari musiqa folklorining o‘ziga xos xususiyatlarini, uning ijtimoiy va psixologik rolini o‘quvchilarda tushuntirishga xizmat qiladi. G‘afurov musiqa san’atini o‘quvchilarda shakllanadigan estetik hissiyotlar va milliy ong bilan bog‘lagan holda musiqa folklorining ijtimoiy ahamiyatini o‘rgangan.

A. Ibragimov o‘z ilmiy ishlarida o‘zbek musiqa folklorining yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyatini yoritgan. U musiqa ta’limining psixologik va estetik jihatlarini tadqiq etgan bo‘lib, o‘quvchilarda musiqa orqali milliy madaniyatga nisbatan ijobiy tasavvurlarni shakllantirishda ta’limning roli haqida ilmiy izlanishlar olib borgan. Uning asarlarida musiqa san’ati va folklorining o‘quvchilarning ruhiy rivojlanishiga ta’siri ko‘rsatilgan.

R. Tashmukhamedov musiqa san’atining psixologik ta’sirini o‘rganishga bag‘ishlangan bir qator ilmiy ishlarda qatnashgan. U musiqa va psixologiya o‘rtasidagi aloqani o‘rganib, musiqa orqali o‘quvchilarda hissiy rivojlanish va estetik ongni shakllantirish masalalarini ko‘rgan. U o‘z asarlarida musiqa san’ati o‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishini, ayniqsa, milliy folklorning o‘quvchilarga ta’sirini batafsil tahlil qilgan.

O‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar turli ilmiy yo‘nalishlarni qamrab olgan va bu sohadagi izlanishlar nafaqat musiqa pedagogikasi, balki psixologiya, ijtimoiy fanlar va madaniyatshunoslikni ham o‘z ichiga olgan. Yuqoridagi olimlarning ilmiy izlanishlari bu mavzuning ahamiyatini va uning zamonaviy ta’lim jarayonida qo‘llanishi zarurligini ko‘rsatadi. Bu izlanishlar o‘quvchilarda musiqa folklori orqali ijtimoiy va psixologik rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda o‘z hissasini qo‘shmoqda.

Muhokama. O‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari mavzusi, nafaqat musiqa san’ati va ta’lim, balki insonning hissiy, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu jarayonni o‘rganishda bir nechta asosiy muammolarni muhokama qilish mumkin:

1. Musiqa va psixologik rivojlanish

Musiqa, odatda, odamning ruhiy holatiga ta’sir qiluvchi kuchli vosita hisoblanadi. O‘quvchilar musiqa orqali o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash va boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. O‘zbek musiqa

folklorining psixologik ta’siri shundaki, u nafaqat o‘quvchilarning hissiy, balki kognitiv (bilim olish) va ijtimoiy rivojlanishiga ham yordam beradi. Misol uchun, o‘quvchilar musiqani tinglash va unga bo‘lgan qiziqish orqali o‘zlarining ichki dunyosini anglashadi, shuningdek, turli psixologik holatlar – xursandchilik, qayg‘u, sevgini musiqa yordamida ifodalaydilar.

2. Musiqaning ijtimoiy-psixologik roli

Musiqa folklori o‘quvchilarda milliy g‘ururni shakllantirishga yordam beradi. Bu jarayonda o‘quvchilar o‘zbek xalqining musiqiy an’analari, qadriyatlari va tarixiga nisbatan tasavvurlarini rivojlantiradilar. Musiqa, shuningdek, o‘quvchilarning jamiyatdagi o‘rinlarini tushunishlariga, o‘zlarining ijtimoiy rolini anglashlariga yordam beradi. O‘zbek musiqa folklori, o‘quvchilarga milliy madaniyatni anglash, uning turli qirralarini qadrlashni o‘rgatadi, bu esa o‘z navbatida ijtimoiy birlik va hamjihatlikka olib keladi. Xususan, qo‘shiqlar va ashulalar orqali o‘quvchilar xalqning turmush tarzini, mehnat va bayramlaridagi musiqiy izlanishlarni o‘rganadilar, bu esa ularni ijtimoiy ongini shakllantiradi.

3. Musiqa folklorining ta’limdagi o‘rni

Musiqa folklori, o‘quvchilarga nafaqat musiqa san’ati va estetik qarashlar, balki ijtimoiy axloqiy qadriyatlarni ham o‘rgatadi. O‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirish, nafaqat musiqa bilimlarini oshirish, balki ularning ma’naviy va estetik dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Musiqa orqali o‘quvchilar tarixiy qadriyatlarni, xalqning mehnat va turmushdagi urf-odatlarini, mas’uliyatni anglashadi. Bu jarayon ta’lim jarayonida ham milliy identifikatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarda musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirish metodik jihatdan muhimdir, chunki bu jarayon o‘quvchilarning umumiy ma’naviy va estetik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.

4. Musiqaning o‘quvchilarning ruhiy holatiga ta’siri

Musiqa o‘quvchilarda estetik va hissiy rivojlanishni ta’minlash bilan birga, ularning psixologik holatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilar musiqa yordamida nafaqat o‘zining ichki dunyosini ifodalaydi, balki boshqalar bilan empatiya o‘rnatadi. O‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirish orqali ularning musiqaga bo‘lgan qiziqishi ortadi, bu esa ruhiy barqarorlikni ta’minlaydi. Xususan, musiqa orqali stressni kamaytirish, ruhiy holatni yaxshilash va hissiy muvozanatni tiklash mumkin. Bundan tashqari, musiqaning ta’siri o‘quvchilarning ijtimoiy munosabatlari va kommunikativ ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

5. Musiqa folklorining zamonaviy sharoitda o‘qitilishi

Zamonaviy ta’limda musiqa folklorining o‘qitilishi, o‘quvchilarda musiqa haqida to‘g‘ri tasavvurlarni shakllantirish uchun zamonaviy pedagogik usullarni qo‘llashni talab etadi. Ushbu jarayonda musiqa san’ati va folklori haqidagi bilimlar, faqatgina o‘quvchilarga ma’lum bir musiqiy asarlarni yodlatish bilan cheklanmasdan, balki ularni mustaqil tahlil qilishga, his etishga va boshqalarga ta’sir qilishga o‘rgatish zarur. O‘quvchilarga o‘zbek musiqa folklori orqali xalqning tarixiy-madaniy merosini o‘rgatish, ularning ruhiy holatini shakllantirishda yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega.

6. Muammolar va yechimlar

Shu bilan birga, o‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda ayrim muammolar ham mavjud. Bularning eng asosiysi, ba’zi o‘quvchilarda musiqa va folklor haqida yetarlicha bilimning yo‘qligi va ularning bu sohadagi qiziqishining pastligi bo‘lishi mumkin. Shuningdek, musiqa san’ati va folklori haqida ta’lim jarayonida o‘quvchilarga to‘g‘ri va samarali metodik yondashuvlarning etishmasligi ham muammolardan biridir. Ushbu muammolarni hal qilish uchun o‘qituvchilar musiqa folklorini zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida, shuningdek, o‘quvchilarning ijtimoiy va psixologik holatlarini hisobga olgan holda o‘rgatishlari lozim.

O‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o‘quvchilarning nafaqat estetik rivojlanishi, balki ijtimoiy va ruhiy holatini ham yaxshilaydi. Musiqa folklori o‘quvchilarda milliy madaniyatni anglash, qadrlash va o‘ziga xos ruhiy-tarbiyaviy fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida musiqa folklorini samarali o‘qitish orqali o‘quvchilarda to‘g‘ri estetik tasavvurlarni shakllantirish, ularning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa. O‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Musiqa san’ati o‘quvchilarning estetik, hissiy va ruhiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek musiqa folklori orqali o‘quvchilarga milliy madaniyat, tarix va xalqning qadriyatlarini o‘rgatish nafaqat musiqa san’atiga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, balki ularning ijtimoiy ongini va psixologik holatini ham rivojlantiradi.

Musiqa folklorining ta’limdagi roli, o‘quvchilarda milliy g‘urur va ijtimoiy-psixologik qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Musiqa yordamida o‘quvchilar o‘z hissiyotlarini anglaydi, ruhiy barqarorlikni ta’minlaydi va boshqalar bilan ijtimoiy munosabatlarni rivojlantiradi. Shuningdek, o‘zbek musiqa folklori orqali o‘quvchilar nafaqat xalqning musiqiy merosini o‘rganadilar, balki ularning estetik qarashlari, ijodiy tafakkuri va milliy onglarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, musiqa va psixologiyaning o‘zaro aloqasi, o‘quvchilarda ijtimoiy muammolarni hal qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Musiqa folklori orqali o‘quvchilarda xalqning tarixiy va madaniy qadriyatlarini anglash, milliy identifikatsiyani mustahkamlashga erishiladi.

Shu bilan birga, o‘quvchilarda musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda ayrim muammolar mavjud bo‘lishi mumkin, masalan, ta’lim jarayonida samarali metodik yondashuvlarning etishmasligi yoki o‘quvchilarning musiqa va folklor haqidagi bilimlari darajasining pastligi. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, o‘quvchilarga milliy madaniyatni tushuntirishda innovatsion yondoshuvlarni amalga oshirish zarur.

Umuman olganda, o‘quvchilarda o‘zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o‘quvchilarning estetik, ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Musiqa, nafaqat san’at, balki o‘quvchilarning shaxsiyati, psixologik holati va jamiyatdagi o‘rni haqida muhim bilimlarni shakllantiradi. Shuning uchun, musiqa folklorini o‘rgatish va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini anglash, zamonaviy pedagogik amaliyotlarda alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Umurova, M. Y., & Nurullaeva, N. K. (2020). Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования). Проблемы педагогики, 40.

2. Yorievna, U. M. R., & Karimovna, N. N. (2020). Innovative approach to the development of musical abilities in children with disabilities health opportunities. Проблемы педагогики, (2 (47)).

3. Yoshiyevna, U. M. R., & O'G'Li, R. A. R. (2021). Musiqa madaniyati darslarida "vena klassik maktabi" namoyondalari hayoti va ijodiyiy faoliyati bilan tanishtirish uslublari. Scientific progress, 1(3).

4. Radjabov, A., & Kenjabonu, T. (2021). Content of preparation of students for development in account process. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 1(01), 54-61.

5. Ражабов, А. Ш. (2020). Дирижирование, хор и управление им. Вестник науки и образования, (21-2 (99)).

6. Yarashev, J. T. (2019). Research on Bukhara music heritage through axiologic features. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).

Ostonov Jasur Shopirjonovich
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

TALABALARDA METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada talabalar metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni hamda uning ijtimoiy-psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Metakognitiv ko'nikmalar – bu shaxsning o'z bilim olish jarayonini anglash va boshqarish qobiliyatidir. Ular talabalarning mustaqil fikrlash, o'z-o'zini baholash, muammolarni hal qilish va samarali o'rganish jarayonlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Tadqiqotda metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishning psixologik va ijtimoiy omillari tahlil qilinib, samarali ta'lim muhitini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.*

Kalit so'zlar: *metakognitiv ko'nikmalar, talaba, ta'lim jarayoni, ijtimoiy-psixologik omillar, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕТАКОГНИТИВНЫХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ

.Аннотация. *В данной статье рассматривается процесс развития метакогнитивных навыков студентов и его социально-психологические аспекты. Метакогнитивные навыки – это способность личности осознавать и управлять своим процессом обучения. Они способствуют развитию у студентов самостоятельного мышления, самооценки, решения проблем и эффективного обучения. В исследовании анализируются психологические и социальные факторы развития метакогнитивных навыков, а также предлагаются рекомендации по формированию эффективной образовательной среды.*

Ключевые слова: *метакогнитивные навыки, студент, образовательный процесс, социально-психологические факторы, самостоятельное мышление, решение проблем*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF METACOGNITIVE SKILLS IN STUDENTS

Annotation. *This article examines the process of developing students' metacognitive skills and its socio-psychological aspects. Metacognitive skills refer to an individual's ability to be aware of and regulate their learning process. These skills help students enhance independent thinking, self-assessment, problem-solving, and effective learning. The study analyzes the psychological and social factors influencing metacognitive skill development and provides recommendations for creating an effective educational environment.*

Keywords: *metacognitive skills, student, educational process, socio-psychological factors, independent thinking, problem-solving.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalar nafaqat an'anaviy bilimlarni egallashi, balki o'z o'quv faoliyatini anglab, uni samarali boshqara olishi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu boisdan metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Metakognitiv ko'nikmalar shaxsning o'z bilim olish jarayonini ongli ravishda boshqarish, fikrlash strategiyalarini qo'llay olish va o'z faoliyatini nazorat qilish qobiliyatini ifodalaydi. Bunday ko'nikmalar talabalarning mustaqil ta'lim olishiga, muammolarni hal qilishga va o'zini rivojlantirishga yo'naltirilganligiga asos yaratadi.

Ta'lim jarayonida metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega, chunki insonning o'quv faoliyati faqat individual intellektual qobiliyatlar bilan cheklanmaydi. Ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar, motivatsiya darajasi va psixologik omillar talabalarning ta'lim olish jarayoniga bo'lgan yondashuviga bevosita ta'sir ko'rsa-

tadi. Xususan, pedagoglarning metodikasi, guruhdagi psixologik muhit va talabaning o‘z-o‘zini anglash darajasi metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida muhim o‘rin tutadi.

Metakognitiv ko‘nikmalarning rivojlanishi talabaning o‘z bilim olish jarayoniga faollik bilan yondashishini ta’minlaydi. Ushbu ko‘nikmalar orqali talabalar o‘z bilim olish usullarini takomillashtirib, yangi bilimlarni samarali o‘zlashtirish va o‘z o‘quv faoliyatini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, metakognitiv qobiliyatlar talabalarga hayotiy muammolarni hal qilish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqot metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni har tomonlama o‘rganish hamda samarali ta’lim muhitini shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Shu nuqtayi nazardan, ushbu mavzuni o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim bo‘lib, ta’lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlar so‘nggi yillarda ta’lim psixologiyasi va pedagogika sohasida keng ko‘lamda olib borilmoqda. Bu sohada olib borilgan ilmiy izlanishlar metakognitiv jarayonlarning shaxs intellektual faoliyatini boshqarishdagi muhim o‘rnini ko‘rsatmoqda. Jahon miqyosidagi olimlar ta’lim samaradorligini oshirishda metakognitiv strategiyalar va ularning ijtimoiy-psixologik omillar bilan bog‘liqligini chuqur o‘rganib kelmoqda.

Metakognitsiya tushunchasini ilmiy jihatdan birinchi bo‘lib amerikalik psixolog Jon Flavell muhokama qilgan bo‘lib, u metakognitiv ko‘nikmalarni shaxsning o‘z bilim olish jarayoni haqida mulohaza yuritishi, uni nazorat qilishi va tartibga solishi sifatida ta’riflagan. Flavellning tadqiqotlariga ko‘ra, metakognitiv qobiliyatga ega bo‘lgan shaxslar o‘z bilim olish jarayonlarini aniq rejalashtira oladi, muammolarni yechishda samarali strategiyalarni qo‘llaydi va o‘z xatolarini anglab, ularni tuzatish bo‘yicha faol harakat qiladi.

Shu bilan birga, Fransiyaning taniqli ta’lim tadqiqotchisi Andre Tricot metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishda ijtimoiy omillarning ahamiyatiga urg‘u bergan. U talabalarning o‘zaro hamkorligi, muhokama va munozaralar orqali bilimlarni chuqurroq anglashlarini ta’kidlagan. Uning fikricha, metakognitiv strategiyalar guruh bilan ishlash jarayonida yanada tez rivojlanadi, chunki talabalar fikrlarini izohlash, dalillash va himoya qilish orqali o‘z fikrlash jarayonlarini anglashadi va takomillashtiradilar.

Britaniyalik olim Filipp Vinington metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantirishning psixologik jihatlarini chuqur o‘rgangan. Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, talabalar mustaqil o‘rganish jarayonida o‘z-o‘zini nazorat qilish va baholash qobiliyatlarini shakllantirganda, ularning akademik natijalari yaxshilanadi. U ta’lim jarayonida o‘zaro fikr almashish, muammolarni muhokama qilish va o‘z-o‘zini baholash metodlarini qo‘llash talabalarni metakognitiv jihatdan rivojlantirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi.

Amerikalik olim Ann Braun esa metakognitiv strategiyalarning yoshga bog‘liq rivojlanish xususiyatlarini tadqiq etgan. Uning ilmiy ishlari shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv ko‘nikmalar tabiiy ravishda shakllanmaydi, balki ta’lim muhitida ongli ravishda rivojlantirilishi kerak. U metakognitiv strategiyalarni bolalar va talabalarga o‘rgatish uchun maxsus metodikalar ishlab chiqishni tavsiya etadi.

Metakognitiv qobiliyatlarning rivojlanishida ijtimoiy-psixologik omillarning ta’sirini o‘rganishda Rossiyalik psixolog Lev Vıgotskiy tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Uning nazariyasiga ko‘ra, insonning bilim olish jarayoni ijtimoiy muhit va tajriba almashinuvi orqali jadallashadi. Agar talaba bilim olish jarayonida atrofdagi insonlar bilan faol muloqotda bo‘lsa, u metakognitiv strategiyalarni tezroq egallaydi.

Finlandiyalik pedagog Marjo Niemivirta esa motivatsiyaning metakognitiv jarayonlarga ta’sirini o‘rgangan. U metakognitiv ko‘nikmalarga ega bo‘lgan talabalar yuqori darajadagi ichki motivatsiyaga ega ekanligini ta’kidlaydi. Bunday talabalar o‘z o‘quv jarayonini rejalashtirish va nazorat qilish orqali mustaqil o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradilar.

Umuman olganda, metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu jarayonda ta’lim metodlari, psixologik omillar va ijtimoiy muhitning ta’siri juda muhimdir. Jahon tajribasidan kelib chiqib, samarali o‘quv muhiti yaratish, talabalarni faol o‘rganishga undash, mustaqil fikrlash va o‘z-o‘zini baholash imkoniyatlarini kengaytirish metakognitiv strategiyalarning shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu boisdan, ushbu sohada amalga oshirilayotgan tadqiqotlar ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etish va talabalarning intellektual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Muhokama. Talabalarda metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish ta’lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Chunki metakognitiv qobiliyatlar shaxsning o‘z bilim olish jarayonini ongli ravishda boshqarish, o‘zining fikrlash strategiyalarini tahlil qilish va ta’lim faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beradi. Ushbu jarayon faqat individual intellektual qobiliyatlarga bog‘liq bo‘lmay, balki ijtimoiy va psixologik omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Metakognitiv ko‘nikmalar talabalarni mustaqil fikrlashga, muammolarni tahlil qilishga va samarali ta’lim strategiyalaridan foydalanishga yo‘naltiradi. Bu ko‘nikmalar talabalarga yangi bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, shuningdek, muammoli vaziyatlarda moslashuvchan strategiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Metakognitiv strategiyalarning rivojlanishi talabaning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini oshirish bilan bir qatorda, uning akademik muvaffaqiyatlariga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, metakognitiv qobiliyatlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlarini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Psixolog Lev Vıgotskiy o‘zining "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida bilim olish jarayoni faqat shaxsiy intellektual salohiyatga bog‘liq emasligini, balki u ijtimoiy o‘zaro ta’sir natijasida shakllanishini ta’kidlagan. Bu degani, talabalar o‘z bilimlarini mustaqil mustahkamlash bilan bir qatorda, guruh muhokamalarida ishtirok etish, bahs-munozaralar olib borish va pedagoglar bilan faol muloqot qilish orqali ham metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Metakognitiv strategiyalarning samarali shakllanishi uchun ta’lim muhiti va pedagogik yondashuv ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Ann Braun o‘z tadqiqotlarida metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish uchun talabalar bilim olish jarayonida faol ishtirok etishi lozimligini ta’kidlagan. Uning fikriga ko‘ra, o‘qituvchilar o‘quv jarayonini shunday tashkil etishlari kerakki, talabalar o‘z fikrlash jarayonlarini tahlil qilish, strategiyalar ishlab chiqish va o‘z bilim olish usullarini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘lsinlar.

Shuningdek, metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantirishda talabalar motivatsiyasining o‘rni ham katta ahamiyatga ega. Marjo Niemivirta metakognitiv strategiyalar bilan motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, yuqori darajadagi metakognitiv qobiliyatlarga ega bo‘lgan talabalar mustaqil ta’lim olishga ko‘proq moyil ekanligini aniqlagan. Bunday talabalar o‘z bilim olish jarayonida o‘zlarini boshqara olishadi, ta’limdan zavq olishadi va murakkab vazifalarni bajarayotganda motivatsiya pasayishiga uchramaydilar.

Shunga qaramay, ta’lim jarayonida metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish bir qancha muammolar bilan bog‘liq. Ko‘plab ta’lim tizimlarida hali ham talabalar bilimni o‘zlashtirish jarayonida passiv rol o‘ynashadi, ularning fikrlash va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalariga yetarlicha e’tibor qaratilmaydi. Natijada, talabalar o‘z bilim olish jarayonini boshqarishda qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa ularning mustaqil ta’lim olish qobiliyatining sust rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

Metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning samarali usullaridan biri – talabalarni muammoli vaziyatlarga jalb qilish va ularga o‘z bilimlarini qo‘llash imkoniyatini yaratishdir. Xususan, talabalar real hayotiy muammolar asosida tadqiqot olib borish, tahliliy fikrlashni rivojlantirish, turli strategiyalarni sinab ko‘rish orqali metakognitiv qobiliyatlarini mustahkamlashlari mumkin. Shuningdek, refleksiya, ya’ni o‘z fikrlash jarayonini anglash va tahlil qilish, talabalar uchun muhim vosita bo‘lib, bu jarayon o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa. Metakognitiv ko’nikmalar, ya'ni o’z-o’zini bilish va boshqarish qobiliyatlari, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu ko’nikmalar shaxsning o’qish,

fikrlash va muammoni hal qilish jarayonlarini tahlil qilish va boshqarish qobiliyatini anglatadi. Talabalar orasida metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish, ayniqsa, ijtimoiy-psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq.

Ijtimoiy-psixologik xususiyatlar metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zaro aloqalar, guruhdagi muhit va ijtimoiy tajriba, talabalar o'z fikrlarini tahlil qilish va boshqarishda yordam berishi mumkin. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi muloqot ham metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Talabalar o'zlarini va o'z faoliyatlarini baholashda ijtimoiy o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlash zarur.

Shuningdek, talabalar orasida metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishda o'z-o'zini anglash va o'zgarishga tayyorlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va xatolarni konstruktiv ravishda qabul qilish kabi psixologik xususiyatlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsiy motivatsiya va intellektual o'sishning shakllanishi, ijtimoiy muhitda samarali o'rganishga yordam beradi.

Shu tariqa, metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish ijtimoiy-psixologik muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayon talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlik, ijobiy tajriba va motivatsiyani kuchaytiradi. Bu ko'nikmalarni shakllantirish ta'lim jarayonining sifatini oshirishga, shuningdek, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xolmatov, Sh. (2018). Metakognitiv ko'nikmalar va ta'limda ularning o'rni. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.

2. Jumaniyozov, R. (2020). Ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish: ijtimoiy-psixologik yondashuvlar. Toshkent: "Fan" nashriyoti.

3. Muminov, B. (2019). Ijtimoiy-psixologik yondashuvlar va metakognitiv ko'nikmalar. Samarqand: "SamDU" nashriyoti.

4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

5. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new era of cognitive-developmental inquiry. American Psychologist, 34(10), 906-911.

6. Ostrosky, M., & Pineda, D. (2016). Metacognitive abilities and learning: Developing a framework for teaching students with learning disabilities. Mexico City: "UNAM" nashriyoti.

7. Akilov, S., & Saidov, M. (2017). Metakognitiv ko'nikmalarni o'qitish metodikasi. Farg'ona: "Fergana universiteti nashriyoti".

8. Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. Contemporary Educational Psychology, 19(4), 460-475.

Ozodova Madina Hamza qizi
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: m.h.ozodova@buxdu.uz

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QUVCHILARNING MULOQOT KO’NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ZARURATI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada kreativ yondashuv asosida o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik zarurati tahlil qilinadi. Muloqot ko‘nikmalari, o‘quvchilarning ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlarida muhim rol o‘ynaydi, shuningdek, ular shaxsiy va professional hayotda ham zarur bo‘ladi. Kreativ yondashuv, o‘quvchilarga turli vaziyatlarda ijodiy fikrlash va samarali muloqot qilishni o‘rgatish orqali bu ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada kreativ metodlar, shu jumladan guruh ishlar, o‘yinlar, rolli mashqlar va interfaol faoliyatlar yordamida muloqot ko‘nikmalarini qanday rivojlantirish mumkinligi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘qituvchilarga metodik ko‘rsatmalar berilib, bu yondashuvning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va o‘quvchilarga bo‘lgan ta'siri tahlil qilinadi. Maqola, kreativ yondashuvni ta'limda kengroq joriy etishning muhimligini va uning o‘quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga qanday ta'sir qilishi mumkinligini ta'kidlaydi.*

Kalit so‘zlar: *Kreativ yondashuv, muloqot ko‘nikmalari, o‘quvchilar, ta'lim metodikasi, ijodiy fikrlash, interfaol o‘qitish,guruh ishlari, rolli mashqlar, ta'lim jarayoni, o‘qituvchilar metodikasi, o‘quvchilarning rivojlanishi, ta'limda innovatsiyalar, muloqot strategiyalar.*

МЕТОДИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА.

Аннотация. *В данной статье анализируется методическая необходимость развития коммуникативных навыков студентов на основе творческого подхода. Коммуникативные навыки играют важную роль в социальных и академических успехах студентов, а также необходимы в их личной и профессиональной жизни. Творческий подход помогает учащимся развивать эти навыки, обучая их творчески мыслить и эффективно общаться в различных ситуациях. В статье рассматривается, как можно развивать коммуникативные навыки с помощью творческих методов, в том числе групповой работы, игр, ролевых игр и интерактивной деятельности. Также даются методические указания преподавателям, анализируется значение данного подхода в образовательном процессе и его влияние на учащихся. В статье подчеркивается важность более широкого внедрения творческого подхода в образовании и то, как это может повлиять на будущие успехи учащихся.*

Ключевые слова: *Креативный подход, коммуникативные навыки, учащиеся, методика обучения, творческое мышление, интерактивное обучение, групповая работа, ролевые упражнения, учебный процесс, методика учителя, развитие учащихся, инновации в образовании, коммуникативные стратегии.*

THE METHODOLOGICAL NEED TO DEVELOP STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS BASED ON A CREATIVE APPROACH

Abstract. *This article analyzes the methodological need for developing students' communication skills based on a creative approach. Communication skills play an important role in students' social and academic success, and they are also necessary in their personal and professional lives. A creative approach helps students develop these skills by teaching them to think creatively and communicate effectively in various situations. The article examines how communication skills can be developed using creative methods, including group work, games, role-playing exercises, and interactive activities. It also provides methodological guidelines for teachers and analyzes the importance of this approach in the educational process and its impact on students. The article emphasizes the importance of introducing a creative approach more widely in education and how it can affect students' future success.*

Keywords: *Creative approach, communication skills, students, teaching methodology, creative thinking, interactive teaching, group work, role-playing exercises, educational process, teacher methodology, student development, innovations in education, communication strategies.*

Kirish. Boshlang'ich ta'limda muloqotni rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Muloqot orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini ifodalash, boshqalar bilan o‘rtoqlashish va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Boshlang'ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda 4K tamoyili (kritik fikrlash, kommunikatsiya, hamkorlik va ijodkorlik) asosida o‘qitish usullaridan foydalanish samarali natijalar beradi. Interfaol metodlar, masalan, guruhli muhokamalar, rol o‘ynash va loyiha asosidagi o‘qish usullari orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. O‘qituvchilar o‘quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonida muloqot funksiyalarini rivojlantirish uchun maxsus mashg'ulotlar o‘tkazishlari, muloqot madaniyatini shakllantirishga qaratilgan faoliyatlarni tashkil etishlari lozim. Shuningdek, o‘quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda dialogik o‘qitish usullaridan foydalanish, o‘quvchilarning fikrlarini tinglash va qadrlash muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, boshlang'ich ta'limda muloqotni rivojlantirish uchun interfaol metodlar, 4K tamoyili asosidagi o‘qitish va muloqot madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan faoliyatlar tizimini joriy etish zarur. Bu o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirishga, shuningdek, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

O‘zbekistonlik olimlar ona tili va o‘qish savodxonligi ta'limida o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasini o‘rganish va ishlab chiqish bo‘yicha faoliyat olib borganlar. Kreativ yondashuv asosida bu borada bir nechta olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Ularning asosiy maqsadi – o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini samarali tarzda rivojlantirish va ularni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga rag'batlantirishdir.

Quyidagi olimlar kreativ yondashuv asosida o‘qish va ona tili savodxonligi darslarida o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasini o‘rganish bo‘yicha ilmiy ishlar olib borgan:

1. Davlatova Zulfiya – Zulfiya Davlatova kreativ yondashuv asosida ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini tashkil etishda o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratgan. Uning tadqiqotlari o‘qish va yozish savodxonligini rivojlantirishda interaktiv va kreativ metodlarni qo‘llashning samaradorligini ko‘rsatgan.
2. Shuxratov Nurmat – Nurmat Shuxratov ona tili ta'limida o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishni metodik jihatdan tadqiq qilgan. U kreativ yondashuvni, ya'ni o‘quvchilarning faolligini oshirish, o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun turli innovatsion usullarni sinovdan o‘tkazgan.
3. Abdukarimova Shavkat – Shavkat Abdukarimova ona tili o‘qish savodxonligi darslarini o‘qitishda kreativ yondashuvlardan foydalanishning muhimligini ta'kidlagan. U, shuningdek, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun o‘quvchilarning og'zaki va yozma nutqini birgalikda ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatgan.
4. Javlonova Sevara – Javlonova Sevara o‘qish savodxonligi darslarida kreativ yondashuv orqali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘rganishga alohida e'tibor bergan. Uning ishlarida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, yaratish va ifoda etish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yangi metodlar ishlab chiqilgan.

Bu olimlar o‘z ilmiy ishlarida ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida kreativ yondashuvni qo‘llashning o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini ko‘rsatganlar. Ularning tadqiqotlari O‘zbekiston ta'lim tizimida innovatsion metodlarni joriy etishda katta ahamiyatga ega.

Metodlar. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda kreativ metodlarni qo‘llashga katta e'tibor qaratilmoqda. Chunki bu kabi metodlar o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini samarali tarzda rivojlantirishga yordam beradigan yangi va innovatsion yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

1. Interaktiv metodlar

Bu metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirish va ularni o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga yordam beradi. Masalan, guruhli muhokama, rolli o‘yinlar, muammoni yechish uchun jamoaviy ishlar va boshqa metodlar yordamida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashishadi, shuningdek, nutq va tinglash ko‘nikmalarini rivojlantirishadi.

2. Boshqariladigan muloqot

Bu metod o‘quvchilarni muloqot jarayoniga kiritish, ularni savollar berish va muhokamalarni boshqarish orqali o‘z fikrlarini aniq va ravon ifoda etishga rag'batlantiradi. Boshqariladigan muloqotda o‘qituvchi o‘quvchilarni ma'lum bir mavzuda fikr yuritishga undaydi, bu esa ularning tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

3. Maqsadli yozma va og'zaki nutq faoliyatlari

Ushbu metod o‘quvchilarning yozma va og'zaki nutqini rivojlantirish uchun turli xil kreativ yozish va nutq mashqlarini taklif etadi. Masalan, o‘quvchilarga hikoyalar yozish, mulohazalar yaratish, erkin mavzularda insho yozish va boshqa yozma ishlarga qaratilgan vazifalar beriladi. Shu bilan birga, og'zaki nutqni rivojlantirish uchun tanqidiy suhbatlar, debatlar, va prezentatsiyalar o‘tkaziladi. Bu metodlar o‘quvchilarni nafaqat muloqot qilishga, balki o‘z fikrlarini aniq, aniq va izchil ifoda etishga o‘rgatadi.

4. Kreativ mashqlar va vazifalar

Kreativ yondashuvni o‘qish va ona tili ta'limiga kiritishda o‘quvchilarni ijodiy va tasavvufiy fikrlashga rag'batlantiradi. Misol uchun, ular o‘zlari tasavvur qilgan voqealarni yozib, o‘zlarini ixtiyoriy "yaxshi yoki yomon" rollarda namoyon qilishlari mumkin. Shuningdek, o‘quvchilarni yangi tasavvurlar yaratishga, hikoyalar yoki she'rlar yozishga undovchi mashqlar ham o‘qish savodxonligini oshiradi.

5. Kritik fikrlashni rivojlantirish

O‘quvchilarga yaratgan muloqot muhiti yordamida tahliliy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metod. Ular o‘qilgan matnlar asosida tahlil qilish, voqealar orasidagi bog'liqliklarni aniqlash, shuningdek, o‘qish materiallari bo‘yicha o‘z fikrlarini izchil ravishda bayon qilishga o‘rgatiladi. Bu metod o‘quvchilarga o‘z fikrlarini ilmiy tarzda asoslash va aniq ifoda etish imkonini beradi.

6. O‘quvchilarga individual yondashuv

Bu metod esa o‘quvchilarga individual yondashishni va ularning individual ehtiyojlariga qarab o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘rganadi. Masalan, o‘quvchilarning nutq va yozish ko‘nikmalari darajasi farq qiladi, shuning uchun har bir o‘quvchiga moslashtirilgan vazifalar va mashqlar berish kerak. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning o‘zlariga bo‘lgan ishonchini oshiradi va muloqot ko‘nikmalarini yanada mustahkamlaydi.

7. Texnologiyalardan foydalanish

O‘qish savodxonligi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan, jumladan, multimedia vositalaridan foydalanish. O‘quvchilarga video materiallar, interaktiv taqdimotlar, onlayn munozaralar va forumlar orqali muloqot qilish imkoniyatlari yaratiladi, bu esa ularning muloqotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va til ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bu metodlar, kreativ yondashuv asosida, o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga, ularga nafaqat tilni o‘rganishda, balki fikrlarni erkin va izchil ifoda etishda yordam beradi.

Natijalar. Kreativ yondashuv asosida o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik zarurati o‘quvchilarga ijodiy va samarali muloqot qilishda yordam beradigan turli metodlarni joriy etishni taqozo etadi. Maqolada ta'kidlanganidek, kreativ yondashuvni o‘quv jarayoniga qo‘llash o‘quvchilarga nafaqat til, balki fikrlash va muloqot qilish usullarini ham yaxshilash imkonini beradi. Rolli mashqlar, guruh ishlari, va boshqa interfaol faoliyatlar orqali o‘quvchilar o‘zaro muloqot qilishni o‘rganadilar, bu esa ularning shaxsiy va akademik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar va maslahatlar, kreativ yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Mulohazalar:

1. Kreativ yondashuvning ahamiyati: Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda kreativ yondashuvning ahamiyati katta. Bu yondashuv o‘quvchilarning o‘z fikrlarini aniq va ishonchli ifoda etishiga yordam beradi, shuningdek, ular orasida hamkorlik va o‘zaro tushunishni rivojlantiradi.

2. Ta'lim metodlarining moslashuvchanligi: Kreativ yondashuv o‘qituvchilarga turli metodlarni va texnikalarni qo‘llash imkonini beradi. Bu esa ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, o‘quvchilarning faolligini oshiradi.

3. O‘qituvchilarning tayyorgarligi: Kreativ yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi zarur. Ular turli usullarni bilishi va ulardan samarali foydalanish uchun o‘z bilim va ko‘nikmalarini muntazam ravishda oshirib borishlari kerak.

4. Muammolar va yechimlar: Biroq, ba'zi o‘qituvchilar uchun kreativ yondashuvni joriy etish o‘zgarishlarni talab qiladi, bu esa ba'zan qarshiliklarga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, o‘qituvchilarga yangi metodlarni o‘zlashtirishda qo‘llab-quvvatlash zarur.

Umuman olganda, kreativ yondashuv o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ta'lim jarayoniga joriy etilishi kerak. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi**.**

Xulosa va tavsiyalar. Kreativ yondashuv asosida o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik zarurati ta'lim jarayonida ijodiy va samarali yondashuvlarni joriy etishni talab qiladi. Muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishi o‘quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatlariga, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishlariga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Kreativ metodlar, masalan, guruh ishlari, rolli mashqlar va interfaol o‘yinlar, o‘quvchilarga o‘z fikrlarini aniq va ishonchli ifoda etish imkoniyatini beradi. Bu yondashuv orqali o‘quvchilarning fikrlash doirasi kengayadi va muloqotda ishtirok etish ko‘nikmalari oshadi. Ta'lim jarayonida bu metodlarning samarali qo‘llanilishi, o‘qituvchilarning yuqori metodik tayyorgarligini talab qiladi.

Tavsiyalar:

1. Kreativ yondashuvni keng joriy etish: O‘qituvchilar, o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda kreativ metodlarni yanada kengroq joriy qilishlari kerak. Bu, guruh ishlari, rolli mashqlar va interfaol o‘yinlar kabi metodlarni o‘z ichiga oladi.

2. O‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish: Kreativ yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qituvchilarni doimiy ravishda metodik tayyorgarlikdan o‘tkazish zarur. Ularning yangi pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni o‘zlashtirishi, o‘qitish samaradorligini oshiradi.

3. O‘quvchilarni motivatsiya qilish: Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undash zarur. Ularni kreativ faoliyatlarga jalb qilish, o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlariga imkon yaratadi va muloqotdagi ishtirokchilar sifatida o‘zlarini yanada ishonchli his qilishlariga yordam beradi.

4. Individual yondashuv: Har bir o‘quvchining muloqot ko‘nikmalari va ehtiyojlari turlicha bo‘lishi mumkin. Shuning uchun, o‘qituvchilar o‘quvchilarga individual yondashuvni qo‘llashlari, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, o‘qish jarayonini moslashtirishlari kerak.

5. Tadqiqot va tahlil: Kreativ yondashuvning ta'lim jarayonida qanday samaradorlikka erishishini o‘rganish uchun tadqiqotlar o‘tkazish zarur. Bu metodlarning o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalariga ta'sirini tahlil qilish va kelajakda yanada samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Kreativ yondashuv, o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib, ta'lim jarayonining sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. U o‘quvchilarning shaxsiy va akademik rivojlanishini ta'minlab, ularni kelajakdagi muvaffaqiyatlarga tayyorlaydi**.**

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Shayakhmetova, M. (2017). Kreativ yondashuv va uning ta'limdagi o‘rni. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.

2. Abdullaeva, N. (2019). Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish: nazariya va amaliyot. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

3. Xolmatov, M. (2018). Ijodiy o‘qitish va uning ta'lim jarayonida qo‘llanilishi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

4. Mirzayeva, A. (2020). Ta'lim jarayonida interfaol metodlar va ularning samaradorligi. Toshkent: O‘qituvchi.

Pulatova Firangis Naimovna
Buxoro davlat universiteti doktoranti

GLOBALLASHUV SHAROITIDA YOSHLAR SHAXSIY IDENTIF-IKATSIYASINING SHAKLLANISHIDA OILANING ROLI: AN'ANAVIY VA ZAMO-NAVIY TARBIYA USULLARI TAHLILI

Annotatsiya. *Yoshlarda shaxsiy identifikatsiyani shakllantirish jarayoni ularning o'zligini anglash va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada yoshlar shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishida oila tizimining roli tahlil qilinadi. Oila, yoshlarning shaxsiy rivojlanishida birinchi va eng ta'sirli muhit sifatida, ularning axloqiy qadriyatlarini, jamiyatga bo'lgan munosabatlarini va o'z-o'zini anglash jarayonlarini shakllantiradi. Maqolada oilaviy ta'sirning ijtimoiy-psixologik omillari, ota-onalarning ta'limiy yondoshuvlari va yoshlarning o'zlikni anglashdagi roli yoritiladi. Oila ichidagi munosabatlar, aloqalar va tarbiya metodlari yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasining rivojlanishida bevosita ta'sir ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar*: yoshlar, shaxsiy identifikatsiya, oila, oilaviy ta'sir, shaxsiy rivojlanish, o'zlikni anglash, ijtimoiy moslashuv, tarbiya, ota-onalar, psixologik omillar, axloqiy qadriyatlar, shaxsiy identifikatsiya jarayoni.*

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ МОЛОДЕЖНОЙ ЛИЧНОСТНОЙ ИДЕН-ТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: АНАЛИЗ ТРАДИЦИОННЫХ И СО-ВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. *Процесс формирования личной идентификации у молодежи играет важную роль в их самопознании и социальной адаптации. В данной статье анализируется роль семейной системы в формировании личной идентификации молодежи. Семья, как первое и наиболее влиятельное окружение, формирует их моральные ценности, отношения к обществу и процесс самопознания. В статье рассматриваются социально-психологические факторы семейного влияния, образовательные подходы родителей и роль семьи в процессе осознания собственной идентичности молодежью. Взаимоотношения в семье, отношения и методы воспитания непосредственно влияют на развитие личной идентификации молодежи.*

Ключевые слова*: молодежь, личная идентификация, семья, семейное влияние, личностное развитие, самопознание, социальная адаптация, воспитание, родители, психологические факторы, моральные ценности, процесс формирования идентичности.*

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE FORMATION OF YOUTH PERSONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: ANALYSIS OF TRADITIONAL AND MODERN METHODS OF UPBRINGING

Annotation. *The process of shaping personal identity in youth plays a crucial role in their self-awareness and social adaptation. This article examines the role of the family system in the formation of youth's personal identity. The family, as the first and most influential environment, shapes their moral values, attitudes toward society, and the process of self-awareness. The article discusses the social-psychological factors of family influence, parental educational approaches, and the role of the family in youth's self-identification process. Family relationships, interactions, and upbringing methods directly influence the development of youth's personal identity.*

Keywords*: youth, personal identity, family, family influence, personal development, self-awareness, social adaptation, upbringing, parents, psychological factors, moral values, identity formation process.*

Kirish. Yoshlarda shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi, ularning ijtimoiy moslashuvi va o'zligini anglash jarayonida muhim ahamiyatga ega. Shaxsiy identifikatsiya, yoshlarning o'z-o'zini

anglash va o‘zining jamiyatdagi o‘rnini aniqlash jarayonidir. Bu jarayonning muvaffaqiyatli o‘tishi, yoshlarning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Oila tizimi, yoshlarning ilk ijtimoiylashuvi va tarbiyasi uchun eng asosiy muhit hisoblanadi. Oila ichidagi munosabatlar, ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvlari, shuningdek, oilaviy qadriyatlar va normalar, yoshlarda shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishiga katta ta'sir ko‘rsatadi.

Yoshlar oilada o‘rgangan axloqiy qadriyatlar, o‘zaro aloqalar va ota-onalarning o‘zlikni anglashga yo‘naltiruvchi yondashuvlari ularning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bu jarayonda oila nafaqat jamiyatning an'analarini va normativlarini yoshlarga yetkazish, balki ularga o‘z-o‘zini anglash, shaxsiy qadriyatlar va kelajakdagi mas'uliyatni tushunishga yordam beradi. Maqolada oilaning yoshlarda shaxsiy identifikatsiyani shakllantirishdagi roli va uning ijtimoiy-psixologik omillari tahlil qilinadi, shuningdek, oilaviy ta'sirning yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga qanday ijobiy yoki salbiy ta'sir ko‘rsatishi ko‘rib chiqiladi.

Yoshlar davri shaxsning shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib, bu davrda o‘zlikni anglash va shaxsiy identifikatsiyaning rivojlanishi odamning kelajakdagi ijtimoiy, axloqiy va psixologik holatini shakllantiradi. Shaxsiy identifikatsiya – bu shaxsning o‘zini kim ekanligini, jamiyatdagi o‘rnini, qiymatlarini va maqsadlarini tushunish jarayonidir. Yoshlar uchun o‘zlikni anglash, o‘zining jamiyatdagi roli va o‘ziga xosligini aniqlash, o‘zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashish va ular bilan hamohang bo‘lish juda muhimdir.

Shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi faqat ichki omillar, masalan, o‘z-o‘zini anglash, psixologik holat va shaxsiy maqsadlar bilan bog‘liq emas. Bu jarayonning shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omil oila tizimi hisoblanadi. Oila yoshlarning dastlabki ijtimoiylashuvi va axloqiy qadriyatlarni o‘rganish muhitidir. Oila yoshlar uchun ilk va eng ta'sirli makon bo‘lib, ularning shaxsiy rivojlanishiga, o‘zlikni anglashga, o‘zaro munosabatlar va guruhda o‘rin topishga yordam beradi.

Oila ichidagi munosabatlar, ota-onalar tomonidan qo‘llaniladigan tarbiya usullari va o‘zaro muloqotning sifatiga qarab, yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy moslashuv jarayonlari turlicha shakllanadi. Oila, o‘zining ijtimoiy va psixologik ta'siri orqali yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga, o‘z-o‘zini anglashga va kelajakda ijtimoiy normalarga mos ravishda faoliyat yuritishlariga yordam beradi. Bu maqolada oilaning yoshlar shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishidagi o‘rni va unga ta'sir etuvchi psixologik hamda ijtimoiy omillar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Yoshlar shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda oila tizimining roli haqida ko‘plab psixologik, pedagogik va sotsiologik adabiyotlar mavjud. O‘smirlik davri va yoshlarning shaxsiy rivojlanishi, asosan, oila, jamiyat va ta'lim tizimi bilan bevosita bog‘liqdir. O‘smirlik yoshidagi shaxsiy identifikatsiya jarayoni individual va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shaxsiy identifikatsiya va oila o‘rtasidagi bog‘liqlik: Shaxsiy identifikatsiya – bu o‘zlikni anglash va jamiyatdagi o‘rni va roli haqida tushunchaga ega bo‘lishdir. Oila yoshlarning shaxsiy rivojlanishining dastlabki va eng ta'sirli muhitidir. Oila muhitidagi tarbiya, ota-onalar tomonidan ko‘rsatilgan sevgi, e'tibor va qo‘llab-quvvatlash yoshlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashi, ijtimoiy moslashuvi va identifikatsiya jarayonini muvaffaqiyatli shakllantirishi mumkin. Shuningdek, oila a'zolari o‘rtasidagi ijtimoiy muloqot va munosabatlar ham yoshlarning o‘zligini anglashiga ta'sir qiladi.

Stern, D. (2004). "The Interpersonal World of the Infant." Sternning ishlarida bolaning va yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda oilaning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Uning fikriga ko‘ra, oila yoshlarning o‘zlikni anglashidagi birinchi va asosiy manbadir, chunki oilada yoshlar jamiyatdagi normativlarni va qadriyatlarni o‘rganadilar.

Erikson, E. (1963). "Childhood and Society." Eriksonning identifikatsiya haqidagi tadqiqotlari yoshlar shaxsiyatining shakllanishida oila va ijtimoiy o‘rganishning rolini ta'kidlaydi. Uning "shaxsiy identifikatsiya" haqidagi nazariyasi yoshlarning o‘zligini anglash jarayonida oilaning ahamiyatini ko‘rsatadi. Eriksonning fikriga ko‘ra, oilaning o‘rni bolalikdan o‘sishga qadar o‘zgarmas ta'sir ko‘rsatadi.

Shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishida ota-onalar ta'siri: Ota-onalar tarbiyasida qo‘llaniladigan usullar, ya'ni demokratik yoki avtoritar yondoshuvlar, yoshlarning o‘zligini anglashiga

ta'sir qilishi mumkin. Ota-onalar o‘rtasidagi muloqot, ularning bir-biriga bo‘lgan munosabatlari va o‘zaro hurmat yoshlarning o‘zini anglashiga bevosita ta'sir qiladi.

Baumrind, D. (1967). "Child Care Practices Anteceding Three Patterns of Preschool Behavior." Baumrindning tadqiqotlari ota-onalar tarbiyasining turli usullari (demokratik, avtoritar va ruxsatsiz yondashuvlar) yoshlarning o‘zlikni anglashiga qanday ta'sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. U ota-onalar tomonidan ko‘rsatiladigan qo‘llab-quvvatlash va xushmuomalalikning yoshlar uchun o‘ta muhimligini ta'kidlagan.

Rosenberg, M. (1965). "Society and the Adolescent Self-Image." Rosenbergning tadqiqotlari o‘zlikni anglash va identifikatsiya jarayonida ota-onalar va oila tizimining ta'sirini o‘rganadi. U shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi ijtimoiy va oilaviy kontekstda mustahkamlanishi kerakligini ta'kidlagan.

Shaxsiy identifikatsiyani shakllantirishda oila va ijtimoiy-psixologik omillar: Yoshlarning o‘zlikni anglashida oila, shuningdek, ijtimoiy va psixologik omillar muhim rol o‘ynaydi. Yoshlar oila ichida o‘rgangan axloqiy qadriyatlar va jamiyatda qanday muomala qilish kerakligi haqida tushunchalar asosida o‘zlarini tanib, shaxsiyatlarini shakllantiradilar. Shu bilan birga, oilaviy aloqalar, o‘zgalar bilan munosabatlar va oiladagi ta'lim muhitida yoshlarning o‘zlikni anglashida samarali natijalar kuzatiladi.

Bowlby, J. (1969). "Attachment." Bowlbyning qarashlariga ko‘ra, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalar yoshlarning o‘zligini anglash va ijtimoiy moslashish jarayonida muhim o‘rin tutadi. Uning ishlarida bolalikdagi ota-ona bilan bo‘lgan mustahkam aloqalar shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi uchun asosiy tayanch hisoblanadi.

Shaxsiy identifikatsiya va oila psixologiyasi: Oiladagi psixologik omillar, xususan, ota-onalarning o‘zaro munosabatlari, oila a'zolarining hissiy qo‘llab-quvvatlashi va yoshlar bilan muloqotning sifatiga qarab, shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi rivojlanadi. Oila ichidagi qo‘llab-quvvatlash va ishonch, yoshlarni jamiyatda o‘z o‘rnini topishda yordam beradi.

Dweck, C.S. (2006). "Mindset: The New Psychology of Success." Dweckning psixologik yondashuvlari oila ichidagi tarbiya va shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishiga ta'sir ko‘rsatadi. U shaxsiy o‘sish uchun kerakli psixologik yondashuvlarni oilaviy ta'limda qo‘llashning muhimligini ta'kidlaydi.

Muhokama. Yoshlar shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishi murakkab va ko‘p omillar bilan belgilangan jarayondir. Bu jarayonning muvaffaqiyatli o‘tishi yoshlarning kelajakdagi ijtimoiy moslashuvini, o‘z-o‘zini anglashini va jamiyatdagi o‘rnini topishiga bevosita ta'sir qiladi. Oila tizimi yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda birinchi va eng asosiy o‘rin tutadi. Oila yoshlar uchun tarbiya va axloqiy qadriyatlarni o‘rganishning boshlang‘ich nuqtasidir. Ota-onalar yoshlar uchun ilk ijtimoiy o‘rnak bo‘lib, ular jamiyatga qanday moslashish, o‘zlikni anglash va shaxsiy sifatlarni rivojlantirishni o‘rgatadi.

Oila va shaxsiy identifikatsiya: Oila ichidagi ijtimoiy munosabatlar va ota-onalarning o‘zaro munosabatlari yoshlarning o‘zligini anglash jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Oila a'zolari o‘rtasidagi hurmat, sevgi, qo‘llab-quvvatlash va aloqalar yoshlarning o‘zlikni anglashiga yordam beradi. Ota-onalarning yondashuvi ham muhimdir: agar ota-onalar yoshlarni o‘z fikrini erkin ifoda etishga, qarorlar qabul qilishda mustaqil bo‘lishga va o‘zlarining hissiy holatini anglashga imkon bersa, bu yoshlarning o‘zlikni shakllantirish jarayonini yanada samarali qiladi. Biroq, agar oilada muomala avtoritar yoki repressiv bo‘lsa, bu yoshlarning o‘zlikni anglashida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Psixologik omillar: Yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishida psixologik omillar, xususan, o‘z-o‘zini anglash va o‘zining jamiyatdagi o‘rnini tushunish muhim rol o‘ynaydi. O‘zlikni anglash jarayonida yoshlarga psixologik yordam, masalan, o‘zaro muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, stressni boshqarish va o‘zini anglashga yordam beruvchi yondashuvlar zarur. Oila ichidagi ijtimoiy va hissiy aloqalar bu psixologik omillarni mustahkamlashda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Yoshlarning o‘zlikni anglashida oila, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy muloqotlarning muhimligi bu jarayonning samarali o‘tishiga turtki beradi.

Oilaviy ta'sirning ijtimoiy muhitdagi o‘rni: Oilaviy ta'sir yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Yoshlar oila muhitida qanday qadriyatlar, ijtimoiy normalar va munosabatlar ko‘rgan bo‘lsa, bu ularning jamiyatda qanday munosabatda bo‘lishlarini aniqlaydi. Ota-onalar, o‘z navbatida, yoshlarning oilada ko‘rgan, o‘rgangan va amalda qo‘llagan axloqiy qadriyatlarini jamiyatga tatbiq etishda yordam beradilar. Oila a'zolarining o‘zaro muloqoti, oila ichidagi hissiy qo‘llab-quvvatlash, sabr-toqat va hurmat yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Boshqa omillar bilan ta'siri: Oila tizimi yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishiga ta'sir ko‘rsatishda eng muhim omil bo‘lsa-da, bu jarayonda boshqa ijtimoiy va psixologik omillar ham mavjud. Masalan, yoshlar ta'lim olish jarayonida, do‘stlari va tengdoshlarining ta'siri, o‘quv muassasalaridagi ta'lim tizimi ham ularning o‘zlikni anglash va identifikatsiya jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli, shaxsiy identifikatsiya shakllanishining muvaffaqiyatli o‘tishi uchun ijtimoiy tizimning barcha qismlari, jumladan, oila, ta'lim muassasasi va ijtimoiy guruhlarning o‘zaro hamkorligi muhimdir.

Yoshlar shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishi – bu murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, ularning kelajakdagi ijtimoiy moslashuvi, axloqiy qarorlar qabul qilish va o‘zini anglashiga bevosita ta'sir qiladi. Oila tizimi bu jarayonda asosiy ro‘lni o‘ynaydi, chunki oila yoshlarning dastlabki tarbiyasi, axloqiy qadriyatlarni o‘rganishi va o‘z-o‘zini anglashini rivojlantiradi. Oila ichidagi ijtimoiy va psixologik aloqalar, ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvlari yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishiga kuchli ta'sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, oila a'zolari o‘rtasidagi sog‘lom muloqot va o‘zaro hurmat yoshlarning shaxsiyatini shakllantirishda samarali omil bo‘ladi.

Yoshlar shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishi, ayniqsa, oilada boshlanadi va bu jarayon jamiyatga moslashishda muhim ahamiyatga ega. Oila, yoshlarning axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy normalar, va shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi uchun birinchi o‘quv muhitidir. Ota-onalar va oila a'zolari yoshlar uchun boshlang‘ich ta'lim, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar nuqtai nazaridan ko‘p narsalarni o‘rgatadi. Yoshlarning o‘zlikni anglash jarayoni oilada yoshga mos tarzda tashkil etilgan va qo‘llab-quvvatlanadigan munosabatlarga tayanadi.

Ota-onalar, shuningdek, o‘z farzandlariga xatoliklardan qayg‘u va qo‘llab-quvvatlashni o‘rgatish orqali ularning o‘zlikni shakllantirishga yordam beradi. Biroq, oiladagi tarbiya va o‘quv yondashuvlari qanchalik ahamiyatli bo‘lsa-da, boshqa ijtimoiy omillar ham bevosita ta'sir qiladi. Masalan, yoshlarning do‘stlari, o‘quv muassasalaridagi o‘qituvchilar, boshqa o‘rtoqlari va jamiyatning o‘zi yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Do‘stlar, tengdoshlar va ijtimoiy guruhlar yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini va o‘zlikni anglashlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Oila ta'sirining ijtimoiy va psixologik mexanizmlari: Ota-onalar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalar, oila a'zolarining o‘zaro muomala usullari va munosabatlari yoshlar shaxsiyati uchun asos bo‘ladi. Oila ichidagi ishonch, mehr-muhabbat, hurmat va hurmat bilan munosabatlar yoshlar uchun ta'lim va rivojlanish manbai hisoblanadi. Agar oila ichidagi o‘zaro munosabatlar sog‘lom va qo‘llab-quvvatlovchi bo‘lsa, yoshlar o‘zlikni anglashni va shaxsiy identifikatsiyalarini ishonch bilan rivojlantirishadi.

Bundan tashqari, oilaning tarbiya yondashuvlaridagi farqlar ham yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Agar ota-onalar yoshlar bilan samimiy, ochiq muloqotda bo‘lsalar, ularning o‘zlikni anglashida yaxshiroq yordam bera oladilar. Ota-onalar, shuningdek, ularga ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni o‘rgatish orqali yoshlarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga turtki bo‘lishadi.

Oilaviy ta'sirning salbiy tomonlari: Biroq, oilaviy ta'sir har doim ijobiy bo‘lmasligi mumkin. Agar oilada o‘zaro ishonchsizlik, ziddiyatlar yoki avtoritar yondashuv mavjud bo‘lsa, bu yoshlarning o‘zlikni anglashida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Avtoritar ota-onalar, o‘z farzandlarini juda qat'iy va cheklangan tarzda tarbiyalashsa, bu yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasi va o‘zini anglashiga salbiy ta'sir qiladi. Shuningdek, oilada tashqi muhitning ta'siri ham hisobga olinishi lozim. Oila yoshlarning qarorlar qabul qilishda qat'iy bo‘lishi mumkin, ammo agar yoshlar jamiyatdagi qarorlar bilan to‘qnash kelsa, bu o‘zlikni shakllantirish jarayonini qiyinlashtirishi mumkin.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning roli: Yoshlarning o‘zlikni anglash jarayonini muvaffaqiyatli o‘tishida ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash muhim rol o‘ynaydi. Do‘stlar, o‘qituvchilar, psixologlar va jamiyatdagi boshqa odamlarning qo‘llab-quvvatlashi yoshlarning o‘zlikni shakllantirish jarayoniga yordam beradi. Shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning o‘ziga xosligi va farqlari yoshlarning jamiyatdagi o‘rnini topishlarini osonlashtiradi.

1-jadval

Tadqiqotning jihatlari	**Tadqiqot usullari**	**Tadqiqot obyekti**	**Tadqiqot maqsadi**	**Tadqiqot natijalari**
Tadqiqotning mazmuni	**Tadqiqotning usullari**	**Obyektlar**	**Tadqiqotning maqsadi**	**Natijalar**
Shaxsiy identifikatsiya	So‘rovnoma, intervyu, psixologik testlar	Yoshlar, ota-onalar, o‘qituvchilar	Yoshlarning o‘zlikni anglashidagi muammolarni aniqlash	Yoshlarning o‘zlikni anglash jarayonidagi psixologik xususiyatlar, muammolar va bartaraf etish usullari tasnifi
Oila tizimining roli	Guruh muhokamalari, psixologik kuzatuv	Oila a'zolari, yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillar	Oila ta'sirining yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasi shakllanishidagi roli tahlili	Oila va tarbiya yondashuvlarining shaxsiy identifikatsiyaga ta'siri, yondashuvlar va metodlarni aniqlash
Axloqiy qadriyatlar	Psixologik analiz, anketalar	Yoshlar, ota-onalar, jamiyatning axloqiy qarorlari va normativlar	Yoshlarning shaxsiy identifikatsiya jarayonida axloqiy qadriyatlarning roli	Axloqiy qadriyatlarning yoshlarning o‘zlikni anglashiga ta'siri va oilaviy ta'sirlar
O‘zlikni anglashdagi muammolar	Psixologik yordam, individual yondashuvlar	Yoshlar, oilaviy muhit, ijtimoiy guruhlar	Yoshlarning o‘zlikni anglashidagi psixologik muammolarni bartaraf etish metodlari	O‘zlikni anglashda muammolarni bartaraf etish uchun samarali psixologik metodlar va yondashuvlar tasnifi
Shaxsiy rivojlanishning omillari	So‘rovnoma, individual intervyu	Yoshlar, ta'lim tizimi, oilaviy muhit	Yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga ijtimoiy va oilaviy omillar ta'sirini tahlil qilish	Shaxsiy rivojlanishga ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va oila tizimining ta'siri, samarali tarbiya metodlari

Bu jadval yoshlar shaxsiy identifikatsiyasining shakllanishi jarayonini o‘rganish va oilaviy ta'sirlarni tahlil qilishni rejalashtirgan tadqiqot uchun qo‘llanilishi mumkin. Tadqiqotning usullari yoshlarning o‘zlikni anglashidagi muammolarni va bartaraf etish usullarini aniqlashga yordam beradi. Oila tizimi va oilaviy ta'sirni o‘rganish, yoshlarning o‘zlikni anglashidagi ijtimoiy va psixologik omillarning ta'sirini tahlil qilish uchun mo‘ljallangan.

Xulosa. Yoshlar o‘zlikni anglash jarayonida oilaning roli katta ahamiyatga ega. Oila yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda birinchi va eng muhim ta'sirchan omil sifatida chiqadi. Oilaviy ta'sir yoshlarning axloqiy qadriyatlari, jamiyatga bo‘lgan munosabatlari va o‘zlikni anglashidagi muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir qiladi. Oila a'zolari, xususan, ota-onalar o‘z farzandlariga to‘g‘ri tarbiya berish, muammolarni hal etishda yordam berish, ijtimoiy normalar va axloqiy qadriyatlarni o‘rgatish orqali ularning shaxsiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadilar. Yoshlarning o‘zlikni

anglash jarayonida ijtimoiy, oilaviy va ta'lim tizimidagi omillar bir-biriga ta'sir o‘tkazadi. O‘quv muassasalaridagi o‘qituvchilar va do‘stlar ham yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, agar oilada o‘zaro ishonch, hurmat va qo‘llab-quvvatlash bo‘lmasa, yoshlar o‘zlikni anglash jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Tavsiyalar:

1. Ota-onalarga tarbiya usullarini takomillashtirish**:** Ota-onalar yoshlar bilan samimiy va ochiq muloqotda bo‘lishi, ularni axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishtirishlari zarur. O‘zaro ishonch va hurmatni ta'minlash uchun o‘zgartirilgan tarbiya yondashuvlari yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasini muvaffaqiyatli shakllantirishda muhim omil bo‘ladi.
2. Oila ichidagi munosabatlarni yaxshilash**:** Oila a'zolari o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash va munosabatlarni hurmat asosida qurish yoshlarning o‘zlikni anglashida salbiy ta'sirlardan saqlanishga yordam beradi.
3. Psixologik qo‘llab-quvvatlashni rivojlantirish**:** Yoshlar o‘zlikni anglashda psixologik yordam olish imkoniyatlarini oshirish kerak. O‘quv muassasalarida psixologik xizmatlar va yoshlar uchun maslahatlar tashkil etish, ularning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga katta yordam beradi.
4. Axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni tarbiyalash**:** Oila va ta'lim tizimi yoshlarni axloqiy qadriyatlar, o‘zaro hurmat, hamkorlik va ijtimoiy mas'uliyatga o‘rgatishi kerak. Yoshlar o‘zlikni anglash jarayonida ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishib, ularga amal qilishda muhim tajriba orttirishlari zarur.
5. Yoshlar uchun ijtimoiy moslashuvni qo‘llab-quvvatlash: Yoshlarning ijtimoiy moslashuv jarayonini yaxshilash uchun ijtimoiy guruhlar, do‘stlar va tengdoshlari bilan faol aloqalar o‘rnatishlariga yordam berish zarur. Jamiyatning yoshlar uchun qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish, ularning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.
6. Ijtimoiy ta'lim dasturlarini yaratish: Oila va ta'lim muassasalarida yoshlarni ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatga o‘rgatish uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish zarur. Bu dasturlar yoshlarning o‘zlikni anglashini va jamiyatda o‘z o‘rnini topishlarini osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Alimov, N. (2010). Yoshlar psixologiyasi. Toshkent: Universitet nashriyoti.
2. Axmedov, X. (2015). Shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy moslashuv. Toshkent: Akademnashr.
3. Raxmatov, B. (2018). Psixologik maslahat va yoshlarning o‘zlikni anglash jarayoni. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.
4. Maqsudov, T. (2012). Oila va shaxsiy rivojlanish. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
5. G‘afurov, K. (2014). Yoshlar va axloqiy qadriyatlar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
6. Sharipov, Sh. (2017). Yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasi va psixologik yondoshuvlar. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
7. Pirov, U. (2013). Oila psixologiyasi va yoshlarning ijtimoiy moslashuvi. Toshkent: O‘zbekiston milliy nashriyoti.
8. Zaripov, M**.** (2016). Ijtimoiy va psixologik ta'lim. Toshkent: Moliya nashriyoti.
9. Latifov, A. (2019). Yoshlarning ijtimoiy rivojlanishi va oilaviy ta'sirlar. Toshkent: Psixologiya instituti.
10. Saidova, R. (2014). O‘zlikni anglash va identifikatsiya jarayonlarining psixologik xususiyatlari. Toshkent: Yoshlar nashriyoti.

Qodirova Dilnoza Murtazoyevna
Psixologiya fanlari bo‘yiva falsafa doktori (PhD)

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Annotation. *This article explores the communicative competence of prospective psychologists. Also, socio-psychological factors that occur in the formation of communicative abilities are considered. Scientific-theoretical concepts on improving communicative competence are presented.*

Keywords: *communication, competence, intelligence, perception, thinking, memory, attention, emotion.*

BO‘LAJAK PSIXOLOGLARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqola bo‘lajak psixologlarning kommunikativ kompetentligi xususiyatlari o‘rganilgan. Shuningdek, kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishda yuzaga keladigan ijtimoiy-psixologik omillar ko'rib chiqilgan. Kommunikativ kompetentsiyani takomillashtirish bo'yicha ilmiy-nazariy tushunchalar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar*: aloqa, kompetentsiya, aql, idrok, fikrlash, xotira, diqqat, hissiyot.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация. В данной статье исследуется коммуникативная компетентность будущих психологов. Также рассматриваются социально-психологические факторы, которые имеют место при формировании коммуникативных способностей. Представлены научно-теоретические концепции повышения коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: коммуникация, компетентность, интеллект, восприятие, мышление, память, внимание, эмоции.

Entrance. At a time when the importance of the communication process in modern society is growing, psychological knowledge and skills are very important in order for human interaction and communication to be qualitative and effective. Especially for future psychologists, the development of communicative competence is one of the main factors in their professional activities. The role of a psychologist requires not only listening to people, but also being able to react correctly to them, understand their emotional state and apply the necessary approaches. Therefore, communication skills in psychological activities should be formed at a high level.

Communicative competence of future psychologists is the main tool in their professional activity, which indicates the ability to establish correct and effective communication in the process of interpersonal relationships. By developing communicative competence, psychologists will be able to effectively build relationships with clients, understand their inner world and give the necessary advice. Thanks to this, they achieve personal and professional growth and succeed in solving complex socio-psychological problems.

Within the framework of this topic, the socio-psychological characteristics of the process of developing communicative competence of future psychologists are analyzed. This process depends on the social life and psychological development of a person, and factors such as interpersonal relationships, empathy, culture of behavior play an important role in the formation of this competence. In the process of studying the topic, it is important to analyze these factors, determine how to effectively develop and apply them.

Literature analysis. The topic of the development of communicative competence of future psychologists is widely studied in the science of psychology. Many scientists have conducted scientific research on this issue.

The scientific views of Lev Vygotsky are based on the important role of communication and interaction in development. His cultural-historical theory emphasizes the development of human consciousness in a social context. According to this theory, people develop their knowledge and skills in the process of social communication. Vygotsky believes that the spiritual development of personality is achieved through social experience and education, this process is carried out precisely through communication.

A special place in his research is occupied by the concept "zone of immediate development", through which psychologists can determine what approach they take to be effective in communicating with their clients. This approach is important in the interaction between psychologists and clients, and the role of the psychologist is to manage communication and allow the client to master it more efficiently. Vygotsky believes that in order to form the communicative competence of future psychologists, they need to actively engage in the processes of learning and interaction.

Vygotsky believes that communication tools-language, gesture, and writing — are important in the management of human thought processes. He sees language as the main factor that makes up interpersonal relationships, because through it knowledge and experience are exchanged. For psychologists, this, in turn, requires understanding and clarity in communication with clients. For future psychologists, the development of communication skills is crucial, revealing the inner world of the individual and working with him effectively.

As Vygotsky noted, the communicative competence of a psychologist is manifested not only in the accurate communication of information in the process of communication, but also in the correct understanding of the emotional state of the client. The socio-psychological relationship between the psychologist and the client helps to better understand the client's mental state and choose a suitable approach to it. At the same time, Vygotsky believes that the learning process and social influences constantly play a role in the formation of communicative skills. This is important in the professional training of prospective psychologists.

Gordon Allport is one of the scientists who made important scientific contributions to the field of personality and Social Psychology, and his views are of great importance in the development of communicative competence of future psychologists. On the basis of Allport's personality theory, he argues that each individual has unique personality traits and builds relationships with others through these traits. He believes that human interactions and communication processes have a major impact on the development and formation of personality.

Allport's scientific views on "attitudes" (attitudes) are decisive in the communication process of prospective psychologists. In his opinion, attitudes that determine the interaction of individuals with others control social and psychological processes. From this point of view, psychologists should focus on understanding and considering their personal attitudes when communicating with clients. Also, according to Allport's views, communicative competence develops not only through the explicit expression of oneself, but also through the correct perception of the feelings and opinions of others.

Allport sees personality as a robust structure, and this structure is based on a person's actions, feelings, and relationships with other people. For psychologists, these views play an important role in understanding the personality characteristics of clients and communicating with them effectively. He believes that when an individual has a high level of self-awareness, they will be able to express their thoughts clearly and reliably. This helps psychologists develop the skills they need to work with their clients.

Gordon Allport's socio-psychological research highlights the need to avoid people's stereotypes and discrimination - based interactions. This means, for psychologists, the need to avoid social discrimination in communication with clients, respectfully approach each person as a person and take into account their emotions. Allport's views on "social flexibility" (social adaptability) also suggest that psychologists should conduct communicative interactions with clients in a flexible and dynamic manner.

Also, Allport pays great attention to the concepts of empathy and humanism in the development of communicative skills of psychologists. He believes that psychologists should sincerely understand their clients and have a desire to help them. According to Allport's personality theory, humans constantly evolve and form their own personalities through interaction, which requires psychologists to constantly update and develop their skills in communication with clients.

In addition, Allport's social learning theory emphasizes the development of skills through interaction and experience in teaching communicative competence to psychologists. In his opinion, future psychologists form their communication skills through practical contacts with clients. Therefore, in the process of psychological education, the development of communication skills based on practical experience and mutual communication is of great importance.

Allport's research highlights the need for future psychologists to increase self-awareness and social sensitivity to others. At the same time, Allport shows the importance of building open, trustworthy relationships with social support and others in the development of communicative competence. This helps prospective psychologists build trustworthy relationships through openness and commitment in the communication process.

Results.

In our research, we aimed to assess the communicative competence of future psychologists by using M.I. Shchetinin's "Assessment of Communicative and Social Competence" questionnaire. The communicative abilities of future psychology students were studied based on four scales. For this process, we involved a total of 100 students, including 50 first-year students and 50 fourth-year students.

Initial results (M. I. Schetinin)

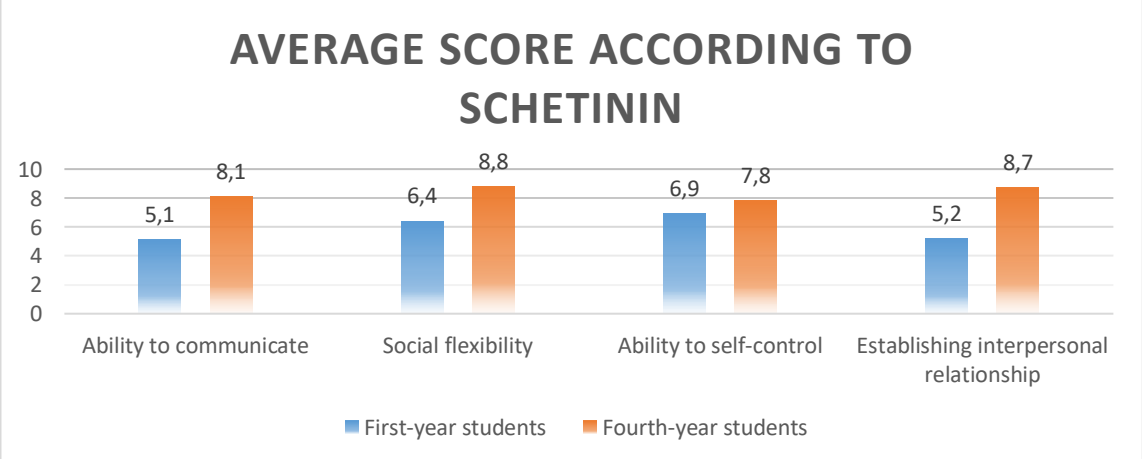
Scales	First-year students N- 50		Fourth-year students N- 50		Student T test	P value
	M	**Σ**	**M**	**Σ**		
Ability to communicate	5,1	3,2	8,1	2,4	-3,01	***0,009
Social flexibility	6,4	2,4	8,8	1,6	-1,94	**0,003
Ability to self-control	6,9	2,9	7,8	3,2	-0,49	*0,05
Establishing interpersonal relationship	5.2	1,7	8,7	2,2	-2,45	**<0,05

Note:

M – average score

Σ – standard deviation

* p≤0,05; ** p≤0,01; *** p≤0,001

First-year students averaged 5.1 points, indicating that their communication skills were still in development. A newly arrived student at the university will be in the process of adaptation. The fact that their social communication is limited, the need to adapt to a new environment, requirements and communication with people affects their ability to communicate. At this stage, it is observed that students feel insecure in communication, not having sufficient experience in their handling skills. They still learn how to behave in a university environment, which in turn directly affects their communication skills.

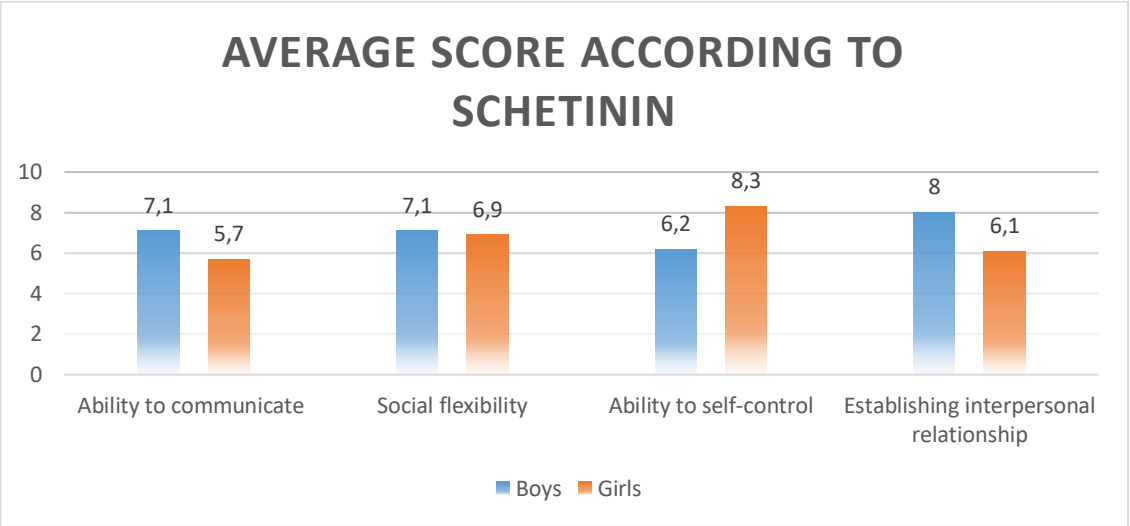
4th year students were rated at an average of 8.1. This suggests that their communication skills are highly developed. By year 4, students have acquired the knowledge, experiences, and skills formed in a social environment that they have learned over four years, making them more confident and effective in communicating. They acquire important communication skills, not only to convey their thoughts clearly and clearly, but also to listen to others, adapt to various social situations. This has a positive effect on their communication skills and causes significantly higher scores.

The T = -3.1 and P = 0.009 values obtained as a result of the T-test show that there is a significant difference between the communication skills of 1st year and 4th year students. The fact that the p value in the T-test result is less than 0.05 means that this difference is not random. So this difference proves that there is a real change in the development of students' communication skills. From First-year to Year 4, students ' communication skills grow significantly, which is an integral part of the process of personal and social development.

First-year students averaged 5.2 points. This suggests that their ability to build interpersonal relationships is moderate. Entering a new learning environment, the student will be in the process of developing his social abilities at this stage. They are new to the university environment and have not yet gained experience in adapting to social situations. The formation of interpersonal relationships will be associated with the level of confidence in communication, communication with new people, acquaintance with a new team and difficulties in the processes of social adaptation. This causes their scores to be relatively low. 4th year students, on the other hand, have an average score of 8.7, indicating a high level of development in their ability to build interpersonal relationships. These students accumulated various social experiences over the course of four years of their university life, establishing new connections and gaining extensive skills in interpersonal relationships. For four years, they gained not only knowledge, but also experience in social communication and interpersonal relationships. Students will have developed skills to build and develop effective relationships while understanding their role and place in the team. This is reflected by their high scores. The T = -2.45 and P < 0.05 values obtained as a result of the T-test show that there is a significant difference between the 1st year and 4th year students ' ability to build interpersonal relationships. The fact that the p value is less than 0.05 confirms that this difference is statistically significant. These results mean that experience among students and the ability to build interpersonal relationships with increasing age develop significantly. 1st year students begin to new shape social relationships, while 4th year students show this ability at a much higher level.

We also analyzed gender differences from our study.

Scales	Girls N- 50		Boys N- 50		Student T test
	M	**Σ**	**M**	**Σ**	
Ability to communicate	5,7	2,9	7,2	2,8	-2,21
Social flexibility	6,9	1,7	7,1	1,9	1,73
Ability to self-control	8,3	2,1	6,2	3,3	0,41
Establishing interpersonal relationship	6,1	1,68	8	2	-2,45

The given data allows for a psychological analysis of the differences in communication skills between male and female students.

The average communication skills score for female students is 5.7, indicating a moderate level of competence. Male students, on the other hand, have an average score of 7.2, showing that they possess stronger communication skills compared to their female counterparts. These results highlight the differences in communication abilities between male and female students.

The T-test result of $T = -2.21$ and $P < 0.05$ indicates that this difference is statistically significant. This suggests that the disparity in communication skills between males and females is not random but is linked to their social experiences, self-expression styles, and personal development differences.

From a psychological standpoint, these findings reflect the different factors that influence male and female communication abilities. Males often present themselves more actively in social situations and tend to be more confident in communication. They may feel more dominant in conversation, which leads to a higher rating of their communication skills. Males frequently take on leadership roles in group settings, managing problem-solving tasks, which increases their engagement in communication.

In contrast, females' communication skills are rated somewhat lower, possibly due to their more cautious or softer approach in communication. Females are typically more emotionally intelligent in communication, but this affects how they express themselves during interactions. They tend to focus more on listening and display greater empathy, which results in their communication skills being rated at a moderate level. Additionally, social norms and gender stereotypes may contribute to females feeling more restrained in their communication.

Considering that the maximum score for communication skills in the method is 10, females, with an average score of 5.7, fall within the moderate range, suggesting they are effective in communication but have areas for improvement. Males, with a score of 7.2, demonstrate more advanced communication abilities compared to females.

From a psychological perspective, these results show that various social, cultural, and gender factors influence students' communication abilities. Males tend to adopt more dominant and active communication styles, while females lean towards listening and emotionally intelligent communication methods. These differences, in turn, are reflected in their communication skill ratings.

Conclusion. The development of communicative competence in future psychologists is shaped by both social and psychological factors, which are essential for effective professional practice. Psychologists need strong communication skills to engage with diverse clients, collaborate with colleagues, and convey complex ideas clearly. Socio-psychological aspects such as emotional intelligence, empathy, active listening, and verbal/non-verbal communication are fundamental in building trust and rapport. Socialization processes, academic training, and hands-on experience contribute to shaping these skills. As future psychologists progress through their education, their communicative

competence becomes increasingly refined, integrating theoretical knowledge with practical interpersonal skills to address the diverse needs of individuals and communities.

List of used literature.

1. Allport, G. W. Personality: A Psychological Interpretation. 2011 y, Martino Fine Books. 588 p.
2. Allport, G. W. (1961). Pattern and Growth in Personality. Routledge 2018 y. 660 p.
3. Vygotsky, L. S. (1986). Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press. 166 p.
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. 174 p.

Ramazonov Jasur Elmurodovich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

ICHKI ISHLAR XODIMLARIDA IJTIMOIY MOSLASHUV QOBILIYATI VA STRESSGA CHIDAMLILIKNI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM TRENINGLARNI TASHKIL ETISH AFZALLIKLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ichki ishlar xodimlari uchun ijtimoiy moslashuv va stress boshqaruviga qaratilgan ta'lim treninglarining samaradorligi va afzalliklari o'rganiladi. Adabiyotlar tahlili asosida ta'lim treninglarining nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari va amaliy ahamiyati ochib berilgan. Tahlillar natijasida ichki ishlar tizimida ta'lim treninglarini tashkil etishning optimal modeli taklif etilgan.*

Kalit so'zlar: *ichki ishlar xodimlari, ijtimoiy moslashuv, stress boshqaruvi, ta'lim treninglari, kasbiy rivojlanish*

ПРЕИМУЩЕСТВА ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧАЮЩИХ ТРЕНИНГОВ В РАЗВИТИИ УМЕНИЙ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ И СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ У СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Аннотация. *В этой статье исследуются эффективность и преимущества обучения сотрудников внутренних дел, направленного на социальную адаптацию и управление стрессом. На основе анализа литературы раскрыты теоретические основы, методологические подходы и практическая значимость образовательных тренингов. В результате проведенного анализа предложена оптимальная модель организации учебного обучения в системе внутренних дел.*

Ключевые слова: *персонал внутренних дел, социальная адаптация, управление стрессом, образовательное обучение, профессиональное развитие*

ADVANTAGES OF ORGANIZING EDUCATIONAL TRAININGS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ADAPTATION ABILITY AND STRESS RESISTANCE IN EMPLOYEES OF INTERNAL AFFAIRS

Abstract. *This article will explore the effectiveness and benefits of educational training aimed at social adaptation and stress management for Interior workers. On the basis of literature analysis, the theoretical foundations, methodological approaches and practical significance of educational trainings are revealed. As a result of the analysis, an optimal model for the organization of educational training in the Internal Affairs system was proposed.*

Keywords: *internal affairs staff, social adaptation, stress management, educational training, professional development*

Kirish. Ichki ishlar tizimi xodimlarining kasbiy faoliyati doimo yuqori darajadagi stress, ruhiy zo'riqish va murakkab vaziyatlarga duch kelish bilan bog'liq. Xodimlar kundalik faoliyatlarida jamiyat xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va fuqarolar huquqlarini himoya qilish kabi mas'uliyatli vazifalarni bajaradilar. Bu esa ularning psixologik barqarorligi va ijtimoiy moslashuv qobiliyatiga jiddiy talablar qo'yadi [1].

Zamonaviy sharoitda ichki ishlar xodimlarining vazifasi yanada murakkablashib bormoqda. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, yangi turdagi jinoyatlarning paydo bo'lishi, axborot texnologiyalarining rivojlanishi - bularning barchasi xodimlardan yuqori darajadagi kasbiy mahorat va psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Shu bilan birga, xodimlarning shaxsiy hayoti va oilaviy munosabatlarida ham muvozanatni saqlash muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Ta'lim treninglari xodimlarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Ular nazariy bilimlarni mustahkamlash bilan bir qatorda, amaliy ko'nikmalarni

shakllantirish va takomillashtirishga yordam beradi. Treninglar orqali xodimlar stress holatlarini boshqarish, nizoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, hamkasblar va fuqarolar bilan samarali muloqot o'rnatish kabi muhim ko'nikmalarni egallaydilar [3].

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi ichki ishlar xodimlari uchun ijtimoiy moslashuv va stress boshqaruvi bo'yicha ta'lim treninglarining afzalliklarini har tomonlama tahlil qilish, mavjud tajribalarni o'rganish va kelgusida bu yo'nalishni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqotda metodologik asos sifatida tizimli va qiyosiy tahlil usullari qo'llanilgan. O'zbek, rus va xorijiy manbalardagi mavjud ilmiy adabiyotlar, ilmiy tadqiqotlar natijalari va amaliy tajribalar chuqur o'rganib chiqilgan. Adabiyotlar tahlili jarayonida so'nggi besh yil ichida chop etilgan manbalarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan.

Xolmatov va Karimova [3] ning fundamental tadqiqotlarida huquq-tartibot organlari xodimlarining psixologik tayyorgarligi uchta asosiy komponentdan iborat ekanligi aniqlangan: kognitiv (bilim va tushunchalar tizimi), emotsional (his-tuyg'ularni boshqarish va emotsional barqarorlik) va xulq-atvor (amaliy ko'nikmalar va harakat modellari). Mualliflarning ta'kidlashicha, har bir komponent maxsus ishlab chiqilgan treninglar orqali rivojlantirilishi va takomillashtirilishi mumkin.

Johnson va Williams [4] tomonidan o'tkazilgan keng qamrovli meta-tahlil natijalari alohida e'tiborga molik. Ular Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlarida o'tkazilgan 50 dan ortiq tadqiqot natijalarini tahlil qilib, muntazam ravishda o'tkaziladigan stress-menejment treninglarining huquq-tartibot xodimlari faoliyatiga ta'sirini o'rganishgan. Natijalar ko'rsatishicha, to'g'ri tashkil etilgan treninglar xodimlarning ish samaradorligini 30-40 foizga oshirish imkonini beradi.

O'zbekiston konteksida olib borilgan tadqiqotlarda Rahimov [5] milliy va madaniy xususiyatlarning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, G'arb mamlakatlarida ishlab chiqilgan trening dasturlarini to'g'ridan-to'g'ri O'zbekiston sharoitiga ko'chirish samarali natija bermaydi. Trening dasturlarini ishlab chiqishda mahalliy mentalitet, an'analar va qadriyatlar tizimini hisobga olish zarur.

Antonov [6] ning tadqiqotlari treninglarning optimal davomiyligi va intensivligini aniqlashga qaratilgan. Uning xulosalariga ko'ra, qisqa muddatli (1-2 kunlik) treninglar vaqtinchalik samara bersa-da, uzoq muddatli natijalarni ta'minlamaydi. Eng samarali format - bu 3-6 oy davomida muntazam ravishda (haftada 1-2 marta) o'tkaziladigan trening dasturlari hisoblanadi.

Yo'ldoshev va Nuriddinov [7] ning innovatsion tadqiqotida turli xil trening metodlarining samaradorligi qiyosiy tahlil qilingan. Ularning xulosalariga ko'ra, an'anaviy ma'ruza shaklida o'tkaziladigan treninglarga nisbatan amaliy mashqlar, rolli o'yinlar va keys-stadi metodlari orqali o'tkaziladigan treninglar ancha samarali hisoblanadi. Bu xodimlarning bilim va ko'nikmalarni yanada chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Brown [8] o'z tadqiqotida guruhiy treninglarning afzalliklarini o'rgangan. Uning aniqlashicha, guruh dinamikasi va hamkorlikda o'rganish jarayoni individual treninglarga qaraganda ko'proq ijobiy natija beradi. Guruhiy mashg'ulotlar davomida xodimlar bir-birining tajribasidan o'rganish, muammoli vaziyatlarni birgalikda muhokama qilish va yechim topish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ushbu tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ichki ishlar xodimlari uchun ta'lim treninglarini tashkil etishda kompleks yondashuv zarur. Bunda nazariy va amaliy komponenetlarning optimal nisbati, treninglarning davomiyligi va muntazamligi, guruhiy dinamika va individual yondashuvning uyg'unligi, shuningdek milliy-madaniy kontekst kabi omillarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sharoitida ichki ishlar xodimlari uchun maxsus trening dasturlarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini o'rganish bo'yicha yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish zarur. Bu sohada xorijiy tajribalarni o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish bo'yicha tizimli ish olib borish talab etiladi.

Natijalar va muhokama. O'tkazilgan adabiyotlar tahlili natijasida ichki ishlar xodimlarida ijtimoiy moslashuv qobiliyati va stressga chidamlilikni rivojlantirishda ta'lim treninglarining bir qator muhim jihatlari aniqlandi.

Ta'lim treninglarining samaradorligi bir qator muhim omillarga bog'liq ekanligi aniqlandi. Antonov [6] ning tadqiqotlari ko'rsatishicha, treninglarning davomiyligi, intensivligi va muntazamligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Optimal natijaga erishish uchun treninglar kamida 3-6 oy davomida muntazam ravishda o'tkazilishi, har bir trening mashg'uloti 2-4 soatdan kam bo'lmasligi va haftada kamida bir marta tashkil etilishi lozim. Bunday format xodimlarda yangi ko'nikmalarning shakllanishi va mustahkamlanishini ta'minlaydi.

Treninglarning mazmuni va shakli xodimlarning real ehtiyojlariga mos kelishi muhim ahamiyatga ega. Chen va Lee [7] ning kuzatishlariga ko'ra, amaliy yo'naltirilgan mashqlar va rolli o'yinlar nazariy ma'ruzalarga qaraganda sezilarli darajada samaraliroq natija beradi. Ayniqsa, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan keys-stadilar va simulyatsion mashqlar xodimlarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Stress boshqaruvi bo'yicha treninglarni tashkil etishda guruhiy va individual yondashuvlarning optimal nisbatini ta'minlash zarur. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, guruh dinamikasi va hamkorlikdagi o'rganish jarayoni katta ahamiyatga ega. Guruhiy mashg'ulotlar davomida xodimlar nafaqat trenerdan, balki bir-birlarining tajribasidan ham o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar [8].

Treninglarning afzalliklari quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

Kasbiy stress darajasining pasayishi - muntazam treninglarda ishtirok etgan xodimlarda stress darajasi sezilarli darajada pasayishi, ularning stressli vaziyatlarga bo'lgan bardoshliligi oshishi kuzatilgan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, treninglardan so'ng xodimlarning 65-70 foizida stress ko'rsatkichlari me'yoriy darajaga tushgan.

Ijtimoiy munosabatlarda moslashuvchanlikning ortishi - treninglar natijasida xodimlarning hamkasblar, fuqarolar va boshqa ijtimoiy guruhlar bilan muloqot qilish ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilangan. Bu esa o'z navbatida xizmat vazifalarini yanada samaraliroq bajarishga imkon bergan.

Qaror qabul qilish ko'nikmalarining rivojlanishi - treninglar davomida xodimlar turli vaziyatlarda tezkor va to'g'ri qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirganlar. Bu ayniqsa favqulodda vaziyatlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Emotsional intellektning oshishi - treninglar natijasida xodimlarning o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarish, boshqalarning emotsional holatini tushunish qobiliyati sezilarli darajada yaxshilangan.

Jamoaviy ish samaradorligining yaxshilanishi - treninglar nafaqat individual ko'nikmalarni, balki jamoa bo'lib ishlash qobiliyatini ham rivojlantirgan. Bu esa murakkab operativ vazifalarni bajarishda muhim ahamiyatga ega.

Treninglarning samaradorligini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Virtual reallik texnologiyalari, kompyuter simulyatorlari va maxsus dasturiy ta'minotlar orqali yanada samarali trening muhitini yaratish mumkin.

Treninglarning samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish zarur. Bu nafaqat trening-dan keyingi bevosita natijalarni, balki uzoq muddatli ta'sirni ham o'lchash imkonini beradi. Baholash tizimi miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishi, shuningdek xodimlarning o'zlari, ularning rahbarlari va hamkasblari tomonidan berilgan baholarni hisobga olishi kerak.

Trenerlarning malakasi va professional tayyorgarligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Trenerlar nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy tajribaga ham ega bo'lishlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni bilishlari va xodimlar bilan samarali muloqot o'rnata olishlari zarur.

Treninglarni rejalashtirish va tashkil etishda xodimlarning ish grafigi, xizmat xususiyatlari va shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olish muhim. Bu treninglarda ishtirok etish imkoniyatini oshiradi va ularning samaradorligini ta'minlaydi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili va mavjud tajribalar o'rganishi natijasida ichki ishlar xodimlari uchun ta'lim treninglarini tashkil etishning asosiy tamoyillari va yo'nalishlari aniqlandi. Bu ma'lumotlar kelgusida yanada samarali trening dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Ichki ishlar xodimlari uchun ijtimoiy moslashuv va stress boshqaruvi bo'yicha ta'lim treninglarini tashkil etish zamonaviy sharoitda dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'tkazilgan adabiyotlar

tahlili shuni ko'rsatadiki, professional darajada tashkil etilgan treninglar xodimlarning kasbiy faoliyatida psixologik barqarorlikni ta'minlash, stress holatlarini boshqarish va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, ichki ishlar tizimida ta'lim treninglarini tashkil etish - bu bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz va tizimli jarayon bo'lishi lozim. Bu sohada olib borilayotgan ishlarni yanada takomillashtirish va zamonaviy yondashuvlarni joriy etish orqali xodimlarning kasbiy faoliyati samaradorligini va ularning psixologik barqarorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Smith, J.K. (2023). Psychological resilience in law enforcement. Journal of Police Psychology, 45(2), 112-125.
2. Ivanov, A.P. (2024). Sovremennye podxody k psixologicheskoy podgotovke sotrudnikov pravooxranitelnyx organov. Psixologiya i Pravo, 12(1), 45-58.
3. Xolmatov, A.A. & Karimova, M.B. (2023). Huquq-tartibot organlari xodimlarida kasbiy stress va uni bartaraf etish usullari. O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining Axborotnomasi, 4(1), 123-135.
4. Johnson, R.B., & Williams, T.M. (2023). Meta-analysis of stress management training effectiveness in law enforcement. Police Psychology Quarterly, 38(3), 234-248.
5. Rahimov, S.S. (2024). Ichki ishlar xodimlarining psixologik tayyorgarligi: milliy xususiyatlar. O'zbekiston Psixologiya Jurnali, 15(2), 67-82.
6. Antonov, K.L. (2023). Effektivnost treningovyx programm v sisteme MVD. Psixologicheskaya Nauka i Praktika, 10(3), 145-159.
7. Yo'ldoshev, B.S., Nuriddinov, A.A., & Usmonov, M.M. (2024). Ichki ishlar organlari xodimlarida emotsional barqarorlikni shakllantirishning zamonaviy usullari. O'zbekistonda Psixologik Xizmat, 8(3), 45-58.
8. Brown, M.A. (2023). Group dynamics in police training programs. Law Enforcement Psychology Review, 28(4), 178-192.

Rasulqulova Sitora Shodmonjonovna
International school of finance and technology, EFL teacher
E-mail. sitorarasulqulova@mail.ru

BILINGVIZM BOLALARDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH BORASIDA OTA-ONALARGA TAKLIF VA MULOHAZALAR

Annotatsiya. *Maqolada ikki tilli bolalar nutqining shakllanishida uchraydigan muammolar xususida so'z boradi. Bolalarda uchraydigan bunday holatlarda ota-onalarga takliflar, ko'rsatmalar va qiyin vaziyatlarni bartaraf etuvchi omillar haqida qiziqarli mulohazalar berib boriladi. Ikki tilni bilish zaruriy ehtiyoj ekanligi, ilk yoshlarda bir vaqtning o'zida bir necha tilda so'zlash borada qiyinchilikni yuzaga keltirsa-da, zarurat bo'lgani sababli bu yo'ldagi qiyinchiliklarni ota-onalar bilan birgalikda yechish borasidagi amaliy tajribalar juda dolzarb sanaladi.Ushbu ilmiy maqoladan maqsad ikki tilli bolalarda duch kelinadigan muammolarni bartaraf etish yo'llarini tajribalarga asoslanib yoritib berish, ota-onalarga bu yo'lda ko'mak berish kerakligi asosiy maqsad qilib belgilab olingan. Maqolaga bilingvizm mavzusi yoritilgan maqolalar va psixologik tadqiqotlarni material sifatida olingan. Amaliy kuzatuv jarayonida turkman , o'zbek tilida so'zlashuvchi oilada tarbiyalangan bolalarning o'zga tilli maktablarda va maktabgacha ta'lim muassasalarida ikkinchi tildan foydalanishi manbalariga tayangan holda asosli fikr-mulohazalar bayon qilindi.Qiyosiy metoddan foydalanilgan holda bilingvizm bilan bog'liq muammolar yechimi bayon qilindi.*

Kalit so'zlar: *bilingvizm, ikki tillilik, nutq, dominant til, muloqot, qo'shimcha til, rivojlanish tilshunosligi,murakkab ikki tillilik, subkoordinatali ikki tillilik.*

BILINGUISM OFFERS AND FEEDBACK TO PARENTS ON THE ELIMINATION OF PROBLEMS ENCOUNTERED IN CHILDREN

Annotation. *The article will talk about the problems encountered in the formation of bilingual children's speech. In such cases that occur in children, parents are given suggestions, instructions and interesting feedback on factors that eliminate difficult situations. While the fact that bilingualism is a necessary need presents a challenge in the early years to speak more than one language at a time, due to the necessity, practical experiments on solving difficulties on this path together with parents are considered very relevant. fFrom this scientific article, the main goal is to highlight the ways to eliminate problems faced by bilingual children based on experiences, to provide support to parents along the way the article includes articles and psychological research on the topic of bilinguism as material. In the process of practical observation , reasonable feedback was expressed, relying on the sources of Turkmen, Uzbek-speaking children's use of the second language in foreign-language schools and preschool educational institutions.Using a comparative method, a solution to problems with bilingualism was described.*

Keywords*: bilingualism, bilingualism, speech, dominant language, communication, additive language, developmental linguistics, complex bilingualism, subcoordinate bilingualism*

ПРЕДЛОЖЕНИЯ И СООБРАЖЕНИЯ РОДИТЕЛЯМ ПО ПРЕОДОЛЕНИЮ ПРОБЛЕМ, С КОТОРЫМИ СТАЛКИВАЕТСЯ БИЛИНГВИЗМ У ДЕТЕЙ

Аннотация. *В статье рассматриваются проблемы, возникающие при формировании двуязычной детской речи. В таких случаях, которые случаются с детьми, родителям даются предложения, рекомендации и интересные комментарии о факторах, которые облегчают сложные ситуации. Хотя тот факт, что знание двух языков является необходимой необходимостью, в раннем возрасте создает трудности с одновременным владением несколькими языками, практический опыт совместного решения трудностей на этом пути с родителями считается очень актуальным из-за необходимости, цель этой научной статьи состоит в том, чтобы осветить пути решения проблем, с которыми сталкиваются двуязычные дети,*

основываясь на опыте, чтобы помочь родителям на этом пути. В качестве материала взяты статьи и психологические исследования, посвященные теме билингвизма. В ходе практического наблюдения были высказаны обоснованные соображения , основанные на источниках использования второго языка детьми, воспитывающимися в туркменской, узбекскоязычной семье, в иноязычных школах и дошкольных учреждениях.С помощью сравнительного метода изложено решение задач, связанных с билингвизмом.

Ключевые слова: *билингвизм, двуязычие, речь, доминирующий язык, общение, дополнительный язык, Лингвистика развития, сложное двуязычие, субкоординатное двуязычие.*

Ikki tilda gapirish har qanday bola uchun astoydil mahorat talab qiladi. Buni samarali uddalash, ikki yoki undan ortiq tilni o'rganish uchun bolalarga ota-onalar yordam berishi kerak bo'ladi. Bolalar uyda, bog'chada, maktabda yoki, umuman, jamiyatda ikki til -ya'ni bilingvizmni o'rganishlari mumkin. Ba'zi bolalar ikkala tilni ham juda yaxshi o'rgansalar, ba'zilari nutqida qo'llaydigan qaysidir bir tilni boshqasidan yaxshiroq bilishadi. Bola yaxshi o'zlashtirgan til dominant til deb ataladi[1]. Vaqt o'tishi bilan dominant til o'zgarishi mumkin, ayniqsa, bola uni muntazam ravishda ishlatmasa, shunday holat ro'y beradi. Ota-onalardagi yetarlicha tajriba bu borada qo'l keladi. Endigina muloqotga kirishayotgan, so'zlashuvda tajribasiz bolalar uchun ikkala tilda ham atrofdagilarni tushunish yoki gaplashish qiyin bo'lishi tabiiy hol hisoblanadi. Bugungi til o'rganish zaruriy ehtiyoj hisoblangan bir davrda bolalarda ikki tilni o'rganish-bilingvizm nutq yoki til muammolariga olib keladimi? degan haqli savol atrofimizdagi insonlarni, ayniqsa, ota-onalarni nihoyatda qiziqtiradi.

Butun dunyodagi bolalar hech bir muammolarsiz bir nechta tillarni o'rganadilar va uni o'z nutqlarida qo'llay biladilar. Ikki tilli bolalarda boshqa bolalarga nisbatan til ko'nikmalari erta rivojlanadi. Kunimizda bog'cha yoki maktab yoshidagi bolalarni o'zga tillarda faoliyat olib boradigan ta'lim muassasalarida o'qitish ancha odatiy holga aylanib qolgan. Bu o'rinda ota-onalar tomonidan eng ko'p quyidagi savollar beriladi: "Farzandim bir nechta tillarni o'rgansa, istiqbolda uni nima kutyapti, kelajakda buning foydali xususiyati bormi?"

Ikki tilli har bir bola noyobdir, ikki tilning rivojlanishi bolaning har ikkala tilda qabul qiladigan ma'lumotlarning turi va miqdoriga bog'liq holda rivojlanadi. Boshqa bolalar singari, ko'pchilik ikki tilli bolalar birinchi so'zlarini bir yoshga to'lgunga qadar aytadilar: masalan, "ona" yoki "dada" so'zlarini talaffuz qila olishlarini misol tariqasida keltirib o'tish mumkin. Ikki yoshga kelib, ko'pchilik ikki tilli - bilingvist bolalar ikki so'zli iboralarni ishlatishi mumkin: masalan, "mening akam" yoki "qo'g'irchog'im yo'q" shaklida ifodalaydi. Bu faqat bitta tilni o'rganadigan bolalarda ko'rinadigan til rivojlanishining bir xil bosqichlari hisoblanadi. Ikki tilli bolalarda bo'lsa, bu jarayon birdaniga bir vaqtning o'zida ikki tilda so'zlarni ishlatish imkonini beradi. Masalan, shu so'zlar turkman tilida ham so'zlay oladigan bola nutqida quyidagicha o'z aksini topadi: "mening dog'anim", "gurjakim yo'k"[2] kabi ikki so'zdan iborat nutq shakllarini bemalol har ikkala tilda ham ifodalay olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Vaqti-vaqti bilan bolalar grammatika qoidalarini aralashtirib yuborishlari yoki ikkala tildagi so'zlarni bir xil jumlada ishlatishlari mumkin. Bunday jarayon bilingvizmda til rivojlanishining normal qismi hisoblanadi. Muomalaga ikkinchi til kiritilganda, ba'zi bolalar bir muncha vaqt ko'p gapirmasligi, har ikkala tilni aralashtigan holda so'zlarni qo'llashda adashtirib yuborishi, ishlatishi kerak bo'lgan so'z tezda xotirasiga kelmaganda toki eslab olguncha biroz to'xtab qolishi holatlari kuzatilishi mumkin. Bu "jim davr" bir necha oy yoki bir yilgacha davom etishi mumkin. Shunga qaramay, bolalarda bu odatdagi holat hisoblanadi va tez muddatda o'tib ketadi.

Bolaning ikki tilli bo'lishiga yordam berish uchun qanday manbalardan foydalanish mumkinligi barcha ota-onalarni qiziqtiradi. Birinchi galdagi zarur vosita bu – kitoblar bo'lib, farzandingizga kitoblarni ikkala tilda ham o'qishingiz mumkin. O'zingizga kerakli kitoblarni kitob do'konlaridan, kutubxonalardan va internetdan topishingiz mumkin. Audio kassetalar va kompakt disklar ham bolalarning yangi bir tilni egallashlarida eng zarur va qulay yo'l hisoblanadi. Boshqa tillardagi lentalar va kompakt disklar ham bolalar nutqining rivojlanishi uchun yordam berishi mumkin. Qo'shiq aytish

[1] https://gradesfixer.com/free-essay-examples/language-extinction-immigrants-are-surrounded-by-dominant-language/
[2]Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. Iki tomluk. I tom. A-Ž – Aşgabat: Ylym, 2016 ý. – 494 sah.

bolangizga ikkinchi tilni tanishtirishning ajoyib usuli va bu juda qiziqarli, bola uchun yangi tilni o'zlashtirishda zavqli bir holatni paydo qiladi.

Bu borada yana video va DVD disklar ham qo'l keladi. Ulardagi o'rganilyotgan tilda yozilgan o'yinlar, multfilmlar, namoyish qilinadigan qiziqarli lavhalar bolalarda til o'rganishdagi qiyinchiliklarni ancha soddalashtiradi. Bundan tashqari, bolalar uchun xorijiy tillarni o'rganish dasturlari bir necha tillarda mavjud[1]. Ushbu dasturlar ko'pincha bolalarga raqamlar, harflar, ranglar va asosiy lug'at haqidagi tushunchalarni o'rgatadi. Ana shunday vositalardan eng samaralisi til dasturlari hisoblanadi. Shuningdek, bolalar til oromgohlarida yoki bilingvizm dasturlarida ikki tilli bo'lishni oson o'rganishlari mumkin, chunki bunday joylarda xorijiy tilni o'rgatishga ixtisoslashgan maxsus dasturlar asosida qulay usulda til bilish jarayonini mustahkamlashlari hisobga olingan. Bu bolalarga atrof-muhit bilan muloqot jarayonida ikki tildan foydalanish imkoniyatini beradi.

Agar bolalar muloqot qilishda qiynalayotgan bo'lsa, biz faqat bitta tilni ishlatishimiz kerakmi? degan ota-onalar o'rtasida fikr paydo bo'ladi. Bunday holda ota-onalar farzandlari bilan o'zlariga qulay bo'lgan tilda gaplashganlari ma'qul, deb hisoblanadi. Bola maktabda boshqa tildan foydalansa ham, siz tutgan yo'l to'g'ri bo'ladi. Ammo bolangizning ish tartibini, hayot tarzini birdaniga keskin o'zgartirmaslikka harakat qiling. Bu bolalarda ko'p hollarda stressga olib kelishi mumkin[2]. Bolalarda ikki tillilikning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud bo'lib, mavzuni yoritib berish davomida shu jihatlarga uzoq to'xtalamiz. Ayni paytda bolalarda ikki tillilik dolzarb mavzu sanaladi, negaki bugungi kunda ota-onalarning ko'p qismi farzandlarining ikki yoki undan ortiq tilda tahsil olishlarini xohlashadi. Albatta, bir nechta til o'rganish zarurati anglashilgan bir paytda bilingvizm juda muhim mavzu, shu bilan bir qatorda O'zbekistonda yangi jabha hisoblanadi[3]. Lekin bu dunyo tarixida, jumladan, Yevropada yangi tushuncha emas[4]. Masalan, bir necha o'n yillar oldindan beri deyarli barcha Italiya fuqarolari ikki tilda gaplashishgan. Darhaqiqat, italyan tili bolalar uyda gaplashadigan mahalliy shevalaridan tashqari maktabda o'qitiladigan "qo'shimcha" til ham hisoblanadi. Bugungi kunda vaziyat bu tariqa kechmayapti, chunki ikki tilli bolalarning avlodlari Italiyada o'sib ulg'aymoqda va ba'zan Italiyadan juda uzoqda qo'llanadigan ona tillariga italyan tilini qo'shib so'zlashmoqda[5]. Bu bolalarning ota-onalari italyan bo'lmagan, lekin erta bolalikdan Italiyada tug'ilgan yoki o'sgan, bu ularni "erta ikki tilli" qiladi va ularning ongini ikki yoki undan ortiq tilda so'zlashadigan boshqa odamlardan butunlay o'zgacha fikrlashiga imkon beradi.

Ikki tilli bolaning miyasi har ikkala tilda yoki uch va undan ortiq tilda so'zlashish jarayonida qanday ishlashi ham tadqiq qilish uchun qiziqarli mavzu sifatida qaraladi. Billingvizm haqida gapirganda, bu hodisaning ham o'z ichida turlari bir qadar xilma-xilligini inobatga olgan holda biz shu o'rinda bir vaqtning o'zida ikkita tilni o'rganadigan, ulardan bir xil chastotada va bir xil darajadagi mahorat bilan foydalanadigan bolalarni nazarda tutamiz. Biz ketma-ket ikki tillilik haqida gapirganda, bir ona tilida o'sib-ulg'aygan va keyinchalik ikkinchi tilni o'rgangan bolalar xususida so'z yuritamiz. Bu kabi bolalar bir vaqtning o'zida ikki tilli bo'lib ulg'ayganlarida, ular ikki xil o'rganish va foydalanish strategiyasini ishlab chiqishda har bir til uchun bittadan miyalarining ikkala tomonini ishlatadilar[6]. Bu shuni anglatadiki, bir vaqtning o'zida ikki tilda so'zlashuvchilar jumlalarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilmaydi, shunchaki ikkalasini ham gapira oladi. Agar ikkita til ketma-ket o'rganilsa, bolalar va hatto kattalar ham o'zlarining ikkinchi tillarida gapirishni o'rganish uchun o'z ona tillarining tuzilmalaridan foydalanadilar, shuning uchun o'zlarini miyaning chap tomonini ishlatish bilan cheklaydilar, bu ularga o'z ona tili va ikkinchi tildagi so'zlar o'rtasida bir qator moslik yaratishda qo'l keladi. Ikki tilli bola bo'lishning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinganda quyidagi xulosalarga kelindi. Bir vaqtning o'zida ikki tilda gaplashadigan bolalar kattalar ikkinchi tilni o'rganishdagi, ya'ni bir tildan boshqa tilga mexanik tarjimani bajarishgandagi kabi shunday holatni amalga oshirishlari shart emas. Shunday qilib, erta yoshdanoq ikki tilni o'zlashtirgan bolalar tarjima qilishda

[1] https://www.wired.com/gallery/best-language-learning-apps/
[2] Sirliyev.B.N,Ismailova N,Xakimova I.M.Stress va agressiya.O'quv-metodik qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi IIA,Toshkent-2014.B-48.
[3] bilingualism and multilingualism in uzbekistan: advantages of mastery of several languages. Vol.04,Issue 04, 2024. 48-bet
[4] https://www.euronews.com/culture/2023/02/21/which-european-countries-are-the-best-at-speaking-multiple-languages
[5] https://www.euronews.com/culture/2023/02/21/which-european-countries-are-the-best-at-speaking-multiple-languages
[6] https://www.verywellmind.com/benefits-of-learning-a-new-language-8695564

katta afzalliklarga ega. Ular bir tildan ikkinchi tilga o'tishda bir xil aqliy kuch sarflashlari shart emas, chunki ular ikkala tilni ham ona tili sifatida o'zlashtirgan. Bundan tashqari, ular murakkab jumla tuzilmalarini osongina va darhol tarjima qilishlari mumkin. Ikki tilli bo'lishning kamchiliklari faqat ketma-ket ikki tillilarga tegishli hisoblanadi. Ikkinchi tilda rivojlangan ko'nikmalar ona tilida rivojlanganidan ancha zaif bo'lishi odatiy hol sifatida qabul qilinmagan. So'zlashadigan ona tillari ham ikkinchi tilda gaplar tuzishda xulosa chiqarishga moyil sanaladi. Ketma-ket o'zlashtirilgan ikki tillilar ikkinchi tilning tuzilishi va sintaktiksisiga to'liq rioya qilmasdan, o'z ona tilidan jumlalarni "ko'chirish" bilan cheklanishga moyildirlar.

Kishilarlar turli tillarda gaplashadi, bugun davr talabidan kelib chiqib billingvizm- ikki tillilikni jiddiy muhokama qilish muhim hodisa deb hisoblaymiz. Negaki, bolalar umumiy tillarni qanday o'rganishlari haqidagi qarashlar doimo qiziqarli mavzu bo'lib kelgan. Bolalarning tilni o'zlashtirishi bilan bog'liq bo'lgan soha - bu rivojlanish tilshunosligi deb yuritiladi[1]. Ushbu soha tadqiqotchilari tipik rivojlanishga ega bo'lgan bolalarning bosqichlarini tasvirlab berishdi. Quyida bolalar nutqining rivojlanish bosqichlarni yosh davriga ko'ra tasnif qilinadi:

9-10 oylik: bola xirillay boshlaydi;
1 yil: bola odatda 2-3 ta keng qamrovli so'zlarga ega;
18 oy: bolaning nutqida ko'plab yangi so'zlar paydo bo'ladi;
2 yil: bola qisqa jumlalar hosil qilish uchun 2-3 so'zni bog'laydi;
3 yil: bola savol beradi va ko'p jumlalarni ishlatadi;
5 yil: bolaning ravon nutqi bor.

Ikki tilli bolalar uchun ham bu holat taxminan bir xil sanaladi. Avvaliga ularning lug'atida bir tilda gapiradigan bolaga qaraganda foydalanayotgan alohida tilida kamroq so'z bo'lishi mumkin, ammo ikki tilda ularning umumiy lug'ati bir xil daraja va miqdorga to'g'ri keladi. Ikki yoki ko'p tilli bolalar nutqida ham o'ziga xosliklar bo'lishi mumkin. Ko'p hollarda bir necha tilli bolalarda fikrini bayon qilish uch yoki to'rt so'z ishtirok qilgan bo'lsa, ulardagi so'zlar faqat bir tilda emas, ikki yoki undan ortiq tillarda ham ifodalanishi kuzatiladi. Lekin bu vaqtinchalik, tez o'tib ketuvchi jarayon bo'lib blat il o'rganish davrining ma'lum davridagina ro'y beradi. Ammo bir tilli bolalar nutqida ham g'ayritabiiy jihatlar uchraydi. Masalan, bolalar fe'l turkumiga tegishli so'zlarni odatdagidek emas, tartibsiz, chalkashtirib ishlatadigan bosqichdan o'tadilar, garchi bu bosqichdan oldin ular to'g'ri versiyadan foydalanishda hech qanday muammoga duch kelmagan bo'lsalar ham, "ketdi" o'rniga "keldi" shaklida fe'llarning ifodalanishi kuzatiladi.

Insonlarning ikki yoki ko'p tilli bo'lishining, odatda, quyidagi uch turi farqlanadi:

1. Murakkab ikki tillilar: ular bir vaqtning o'zida ikkita tilni bir xil matnda o'rganadilar. Masalan, Rossiyadan Angliyaga ko'chib o'tgan va bir xil muhitda ikki tilda gaplashadigan bolalar bu turga kiradi.

2. Ikki tillilarni muvofiqlashtirish: ular ikki tilni ikki xil matnda o'rganadilar. Masalan, uyda rus tilida gapiradigan, lekin maktabda ingliz tilida gapiradigan maktab o'quvchisi.

3.Subkoordinatali ikki tillilar: ular ikkinchi tilni o'z ona tilidan kelib chiqib o'rganadilar. Bu, odatda, balog'at yoshida ikkinchi tilni o'rganadigan odamlarga tegishli.

Ba'zi olimlar, keyinchalik hayotda til o'zlashtirgan odamni haqiqatan ham ikki tilli deb hisoblash mumkinmi, deb bahslashadi[2]. Ma'lumki, 5-6 yoshdan kichik bo'lgan bolalar tilni muammosiz o'zlashtirib olishlari mumkin. Chunki bu yosh birinchi o'zlashtirish davri hisoblanadi. Shundan so'ng, taxminan balog'at yoshida ikkinchi o'zlashtirish davri bor, undan keyin odam boshqa tilni o'z ona tili sifatida o'rgana olmaydi. Biroq tilni o'zlashtirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ushbu muhim davrlar uchun yoshning muhim xususiyatlari va ahamiyati xususida har xil va ko'plab munozaralar davom etmoqda.

Ko'p tillarda gapirishning afzalliklari xususida uzoq fikrlashish mumkin. Kattalar hayotida til o'rganish osonroq jarayon hisoblanadi. Dastlab bir vaqtning o'zida bir nechta tillarni o'rganishda bolalar kichik muammolarga duch kelishlari mumkin. Masalan, ular ko'proq grammatik xatolarga yo'l

[1] https://scispace.com/topics/developmental-linguistics-1kx9xhif
[2]https://www.vocabulary.com/dictionary/bilingual#:~:text=Bilingual%20is%20an%20adjective%20that,Polish%20is%20a%20bilingual%20neighborhood.

qo'yishi yoki o'z tillaridan biridagi so'zlarni boshqa tilda chalkashtirib ishlatishi mumkin. Biroq ular oxir-oqibat ravonlikka erisha oladilar va keyinchalik keyingi hayoti davomida ular bir tilli tengdoshlariga qaraganda chet tillarini osonroq o'rganishlari mumkin bo'ladi. Ular nafaqat bir tilning grammatikasi va lug'atiga tayanishi mumkin, balki o'zlashtirgan ikkinchi tili ularga umri davomida jiddiy foyda keltirishi mumkin.

Billingvizm mavzusi bevosita insonning biologik xususiyatlari bilan bog'liq. Hozir shu jihatni inobatga olib, miyaning plastikligi haqida so'z yuritamiz. Ikki tillilik miyada strukturaviy plastisiya va qayta tashkil etishni kuchaytiradi. Miyadagi yo'llar o'zgarishi kerak bo'lgan insultdan tiklanish kabi narsalar haqida gap ketganda, miyaning plastikligi juda e'tiborli hodisa sanaladi. Biroq bu xususiyat ko'p jihatdan tillarni bilish darajasi va o'zlashtirish yoshiga bog'liq bo'ladi. Altsgeymer kasalligini kechiktirish masalasi ham bevosita billingvizm bilan bog'liq hisoblanadi[1]. Ikki tillilik altsgeymer kasalligi belgilarining boshlanishini kechiktirishga yordam beradi. To'g'ri, bundan nafaqat bolaligida til o'rganganlar, balki keyinchalik til o'rganadiganlar ham foyda ko'radi. Ikki tillilikning aynan altsgeymer kasalligida ko'proq afzalliklari bor va hozirda aynan mavzuning shu jihati tibbiyot bilan aloqador dolzarb yechimini kutayotgan muammo sanaladi.Bu borada Yevropa olimlari tomonidan ko'plab izlanishlar olib borilmoqda[2].

Poliglotlar-ikki yoki uch tilda ravon so'zlasha oladigan odamlardan tashqari, bir nechta tillarda ravon gapira oladigan poliglotlar ham bor. Poliglot bo'lish ko'p tilli bo'lish bilan bir xil emas. Farqi shundaki, ko'p tilli odamlar tillarni erta bolalikdan o'zlashtiradilar, poliglotlar esa kattalar hayotida ko'plab chet tillarini o'rganishda davom etadilar. Sharq azaldan tillarni o'rganishda borasida ham yetakchilik qilgan, jumladan, qomusiy olimlar tajribasini misol qilib keltirish mumkin.

Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn O'zlug' Tarxon Forobiy shular jumlasidan bo'lib, 873-yilda Forobda tug'ilgan. Dunyo ahli Arastuni birinchi muallim deb bilishsa, Forobiyni «Muallimus-soniy», ya'ni «Ikkinchi muallim» deb atashgan. Forobiy 70 dan ortiq tilni bilgan, falsafa, arifmetika, geometriya, astronomiya, musiqa, tabiat, fizika, kimyo, optika, tibbiyot, biologiya va boshqa fanlar sohasidagi kashfiyotlari bilan katta shuhrat qozonib, turli tillarda 160 dan ortiq asar yozgan, bizgacha 40 ga yaqin asari yetib kelgan.

Eng mashhur poliglotlardan biri 19-asrda italyan kardinali bo'lgan Juzeppe Gasparo Mezzofantidir3. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, u kamida 30 ta tilda ravon so'zlasha olgan, ammo jami kamida 100 tilni bilgan. Hozirgi kunda yashovchi yana bir poliglot Richard Simkott4 bo'lib, u 16 tilda gapiradi. Juzeppe Gasparo Mezzofanti bilan solishtirganda, bu unchalik ta'sirli emasdek tuyulishi mumkin, ammo agar biz o'rtacha odamga solishtirsak, uning qobiliyatlari qanday ko'lamda ekanligini tushunamiz. Richard Simkott juda qisqa vaqt ichida (3 oy ichida) til o'rganishi va shundan so'ng til bilish darajasi imtihonini topshirishi mumkin. Ko'pgina poliglotlar turli tillarni o'zlashtirishda aqliy qobilyatlarining qaydarajada qabul qilyotgani va bu mashg'ulot ularda qanday his-tuyg'ularni uyg'otishi haqida gapiradi. Masalan, 15 tilda so'zlashuvchi Aleks Roulings til strukturasi jihatidan o'xshash tillar uning ongida aralashib ketmasligi va aksincha, qanday qilib til xususiyatlarining umumiy jihatlaridan, o'xshashligidan unumli foydalanishi haqida gapiradi.

Poliglotlar haqidagi nevrologiyaga kelsak, ular ona tilini qayta ishlash jarayonida biroz kuchli javob beradigan kichikroq miyaga ega va umuman olganda, poliglotizmning miya bo'ylab keng tarqalgan ta'siri borligi haqida tibbiyotda hech qanday dalil yo'q. Bu olimlar tomonidan olib borilgan o'ziga xos amaliyot va tajribalarda ko'rinadi, ammo har qanday xulosalar uchun ko'proq tadqiqotlar, shu jumladan, amaliy tajribalar va poliglotizmning genetik asoslari bo'yicha tadqiqotlar bo'lishi kerak. Umuman olganda, o'z ona tilingizdan tashqari har qanday boshqa tilda gaplashish yoqimli. Bu katta afzallik bo'lishi mumkin: masalan, bir nechta tilda gapiradigan aktyorlar undan katta foyda olishlari mumkin. Masalan, artistlar nemis va ispan tillarini yaxshi biladi, ingliz va fransuz tillarida erkin

[1] https://www.alzheimersresearchuk.org/news/speaking-second-language-shows-benefits-alzheimers/#:~:text=Previous%20studies%20have%20shown%20that,around%20a%204.5%2Dyear%20delay.

[2] Klimova B, Valis M, Kuca K: Bilingualism as a strategy to delay the onset of Alzheimer's disease. Clin Interv Aging 2017;12:1731–1737

[3] Kristian Molbex, Orxus 1819 va 1820 yillarda Tyskland, Franklar, Angliya va Italiyaga o'n ettinchi va o'n yettinchi sayohat, jild. 3, bet.

[4] Robson, David. "How to learn 30 languages". www.bbc.com. Retrieved 11 November 2022.

gapira oladi. Bu iqtidor ularga iqtisodiy va diplomatik munosabatlarda ham ma’nan afzallikni hadya qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ikki yoki ko'p tilli bola bo'lib ulg'ayish nasib qilmagan bo'lsa ham, bugungi taraqqiyot davrida hech kechiktirmasdan chet tilini o'rganishga harakat qilish lozim. Biz maqolamizda sanab o’tgan omillar ota-onalarimizga bolalarni ilk yoshdanoq tillarni o’rganishga sharoit yaratib berish borasida mulohazalar yuritdik. Bu nafaqat insonlarga ijtimoiy aloqa munosabat sifatida, balki miya faoliyati uchun ham foydali bo'ladi. Bugungi kunimizda butun dunyo bo'ylab ko'plab bolalar yoshligidanoq ikki tilni bilishadi. Ikki tilli chaqaloqlar va o'spirinlarning ota-onalari erta ikki tillilikning imkoniyatlari va foydalari, shuningdek, bolalarida tilni o'zlashtirishida yaqindan qo'llab-quvvatlashi juda muhim jihatlarga ega. Bu tadqiqotimizda ota-onalarning erta ikki tilli rivojlanish haqidagi eng ko'p uchraydigan savollariga javob berishga ilmiy tadqiqotlardan foydalangan holda harakat qildik

Foydalangan adabiyotlar ro’yxati.

1. Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. Iki tomluk. I tom. A-Ž – Aşgabat: Ylym, 2016 ý. – 494 sah.

2. Sirliyev.B.N,Ismailova N,Xakimova I.M.Stress va agressiya.O’quv-metodik qo’llanma. O’zbekiston Respublikasi IIA,Toshkent-2014.B-48.

3. Bilingualism and multilingualism in Uzbekistan: advantages of mastery of several languages. Vol.04,Issue 04, 2024. 48-bet

4. Klimova B, Valis M, Kuca K: Bilingualism as a strategy to delay the onset of Alzheimer’s disease. Clin Interv Aging 2017;12:1731–1737

5.Kristian Molbex, Orxus 1819 va 1820 yillarda Tyskland, Franklar, Angliya va Italiyaga o'n ettinchi va o'n yettinchi sayohat, jild. 3, bet.

6. Robson, David. "How to learn 30 languages". www.bbc.com. Retrieved 11 November 2022.

7. https://gradesfixer.com/free-essay-examples/language-extinction-immigrants-are-surrounded-by-dominant-language/

Rustamov Shavkat Shuxrat o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi dotsenti
Psixologiya fanlari doktori (DSc)

TALABALARNING INNOVATSION KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA KREATIV TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING ROLI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirishda kreativ ta’lim texnologiyalarining roli tahlil qilinadi. Innovatsion kompetentlik – bu zamonaviy talabalar uchun dolzarb bo‘lgan ko‘nikmalar majmuasi bo‘lib, ularning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi ta’lim jarayonida kreativ ta’lim texnologiyalari, jumladan, loyiha asosida o‘qitish, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar va muammoli ta’lim yondashuvlari talabalar fikrlash jarayonini rivojlantirishga, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishga va ijodiy yondashuvlarini kengaytirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar*: innovatsion kompetentlik, kreativ ta’lim texnologiyalari, interfaol o‘qitish, muammoli ta’lim.*

РОЛЬ КРЕАТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. *В данной статье анализируется роль креативных образовательных технологий в формировании инновационной компетентности студентов. Инновационная компетентность представляет собой совокупность навыков, актуальных для современных студентов, и играет важную роль в их профессиональном и личностном развитии. В современном образовательном процессе креативные технологии обучения, включая проектное обучение, интерактивные методы, цифровые технологии и проблемное обучение, способствуют развитию мыслительных процессов студентов, формированию их способности принимать самостоятельные решения и расширению их творческого подхода.*

Ключевые слова: *инновационная компетентность, креативные образовательные технологии, интерактивное обучение, проблемное обучение.*

THE ROLE OF CREATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF INNOVATIVE COMPETENCY OF STUDENTS

Annotation. *This article analyzes the role of creative educational technologies in the formation of students' innovative competence. Innovative competence is a set of skills that are highly relevant for modern students and play a crucial role in their professional and personal development. In today's educational process, creative teaching technologies, including project-based learning, interactive methods, digital technologies, and problem-based learning approaches, contribute to the development of students' thinking processes, the formation of independent decision-making abilities, and the expansion of their creative approaches.*

Keywords: *innovative competence, creative educational technologies, interactive learning, problem-based learning.*

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlanayotgan sharoitda talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirish masalasi ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Zamonaviy jamiyat tezkor o‘zgarishlar davriga kirgan bo‘lib, talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallashi, balki ijodiy fikrlash, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish va muammolarni mustaqil hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, kreativ ta’lim texnologiyalari talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ta’lim tizimida kreativ texnologiyalarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Xususan, loyiha asosida o‘qitish, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, STEAM (Science, Technology, Engineering,

Arts, Mathematics) yondashuvlari va raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish innovatsion kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu metodlar orqali talabalar nafaqat bilimlarni o‘zlashtiradi, balki mustaqil fikrlash, jamoada ishlash, qaror qabul qilish, kreativ va analitik tafakkurni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kreativ ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish talabalarning motivatsiyasini oshirish, ularning o‘quv jarayoniga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish va ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli, ta’lim tizimida kreativ texnologiyalarni keng joriy etish va ularning samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada talabalarning innovatsion kompetentligini rivojlantirish jarayonida kreativ ta’lim texnologiyalarining ahamiyati, ularning pedagogik samaradorligi va ta’lim jarayoniga integratsiya qilish usullari batafsil tahlil qilinadi.

Maqola zamonaviy ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan pedagoglar, ta’lim mutaxassislari va innovatsion metodlarni amaliyotga joriy etish bilan shug‘ullanuvchi tadqiqotchilar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirish va bunda kreativ ta’lim texnologiyalarining roli bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim jarayoni nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish, balki ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni shakllantirish bilan ham bog‘liqdir. Ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu jarayonning pedagogik, psixologik va metodologik asoslarini o‘rganishga imkon beradi.

Pedagogik nazariyalarga ko‘ra, Dewey (1916) tomonidan ilgari surilgan tajriba asosida o‘qitish konsepsiyasi innovatsion kompetentlikni rivojlantirishning dastlabki metodologik asoslaridan biri hisoblanadi. Deweyning fikricha, ta’lim shaxsga faqat bilim berish vositasi emas, balki amaliy tajriba va real hayotiy muammolarni hal qilish uchun platforma bo‘lishi lozim. Ushbu yondashuv zamonaviy loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim va interfaol metodlar uchun asos yaratdi.

Vygotsky (1978) tomonidan ishlab chiqilgan madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi ham kreativ ta’lim texnologiyalarining ahamiyatini tasdiqlaydi. Uning fikricha, talabalarning rivojlanishi ijtimoiy muloqot va faoliyat bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, innovatsion kompetentlik ham interaktiv o‘qitish, muhokama va tajribaviy faoliyat orqali shakllanadi. Vygotsky shuningdek, yaqin taraqqiyot zonasi (ZPD) tushunchasini ilgari surib, ta’lim shaxsning mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirishi lozimligini ta’kidlaydi.

Piaget (1952) esa shaxsning kognitiv rivojlanish bosqichlari orqali o‘quv jarayonining ijodiy va innovatsion jihatlariga ta’sirini o‘rganib, talabalar faol ishtirok etadigan ta’lim metodlari bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishini ta’kidlagan. Uning nazariyasi asosida muammoli ta’lim, tadqiqot asosida o‘qitish va tajriba o‘rganishga asoslangan metodlar rivojlantirildi.

Kreativ ta’lim texnologiyalarining samaradorligi haqidagi tadqiqotlarda Robinson (2011) ijodiy tafakkurning rivojlanishi va uni ta’lim tizimida qo‘llash masalalariga e’tibor qaratgan. Unga ko‘ra, an’anaviy ta’lim metodlari aksariyat hollarda ijodiy fikrlash imkoniyatlarini cheklaydi va talabalarga muammolarni nostandart yondashuvlar asosida hal qilish imkonini bermaydi. Shu sababli, Robinson innovatsion ta’lim muhitlarini yaratish, interfaol metodlar va loyiha asosida o‘qitish orqali kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish zarurligini ta’kidlagan.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar ta’lim jarayoniga keng kirib kelganligi sababli, Siemens (2005) tomonidan ishlab chiqilgan konnektivizm nazariyasi kreativ va innovatsion ta’lim texnologiyalarining muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Bu nazariyaga ko‘ra, bilimlar statik emas, balki doimiy o‘zgarib boruvchi axborot tarmoqlari orqali o‘zlashtiriladi. Shu sababdan, innovatsion kompetentlikni shakllantirish uchun raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va interaktiv platformalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahalliy tadqiqotlarga murojaat qilsak, Shodmonov (2018) o‘z ishlarida O‘zbekistonda innovatsion kompetentlikni shakllantirishga oid davlat strategiyalari va ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar haqida so‘z yuritgan. Uning fikricha, innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish jarayoni ta’lim muassasalarining infratuzilmasi, pedagoglarning malakasi va talabalar motivatsiyasiga bog‘liq.

Shuningdek, Karimov (2020) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda innovatsion kompetentligini rivojlantirishda STEAM yondashuvining samaradorligi tahlil qilingan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika asosida shakllangan interfaol ta’lim metodlari talabalarni kreativ tafakkurga undaydi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi.

Shuningdek, Sodiqov (2021) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, loyiha asosida o‘qitish metodikasi innovatsion kompetentligini shakllantirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Ushbu metod talabalarni mavjud muammolarni hal qilish, tadqiqot olib borish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltiradi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirish kreativ ta’lim texnologiyalaridan keng foydalanish bilan bog‘liq. Loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, STEAM va raqamli texnologiyalarni o‘z ichiga olgan interfaol metodlar talabalarning ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va innovatsion yondashuvlarni shakllantirish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababdan, innovatsion kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlarni chuqur o‘rganish, kreativ ta’lim muhitini shakllantirish va ilg‘or texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Muhokama. Talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirishda kreativ ta’lim texnologiyalarining roli bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim tizimi nafaqat bilim berishga, balki ijodiy va innovatsion tafakkurni rivojlantirishga ham qaratilishi lozim. Bugungi global ta’lim tendensiyalari shuni ko‘rsatmoqdaki, talabalarning innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun an’anaviy ta’lim usullaridan voz kechib, kreativ va interfaol texnologiyalarni keng joriy etish talab etiladi. Zamonaviy ta’lim jarayonida loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, STEAM yondashuvi, interaktiv dars metodlari va raqamli texnologiyalar innovatsion kompetentlikni shakllantirishning asosiy omillari sifatida qaralmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion kompetentlik shaxsning o‘z faoliyat sohasida yangilik yaratish, muammolarni kreativ usulda hal qilish va o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini ifodalaydi. Shu bois, ta’lim jarayonida kreativ yondashuvlar va interfaol metodlarni joriy etish talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish va tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydi: ta’lim jarayonida kreativ texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar qo‘llanganda, talabalar mustaqil fikrlash va yangi bilimlarni amaliy qo‘llash bo‘yicha yuqori natijalarga erishadi.

Psixologik va pedagogik nazariyalar ham kreativ ta’lim texnologiyalarining ahamiyatini tasdiqlaydi. Vygotsky (1978) ning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi bo‘yicha ta’lim samaradorligi talabaning mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy muloqot orqali bilim olishiga bog‘liq. Piaget (1952) esa kognitiv rivojlanish nazariyasida talabalar mustaqil muammolarni hal qilganda, ular ilmiy tafakkur va innovatsion kompetensiyalarni shakllantirishga qodir bo‘lishlarini ta’kidlagan. Shu nuqtayi nazardan, innovatsion kompetentligini shakllantirish uchun faqat nazariy bilimlarni yetkazish yetarli bo‘lmaydi, balki talabalarni ijodiy va tadqiqot asosida ta’lim olish jarayoniga jalb qilish lozim.

Shuningdek, kreativ ta’lim texnologiyalarining o‘rganilgan jihatlaridan biri raqamli texnologiyalar va media vositalaridan foydalanishdir. Siemens (2005) tomonidan ilgari surilgan konnektivizm nazariyasi innovatsion kompetentlikni rivojlantirish jarayonida axborot texnologiyalarining ahamiyatini ko‘rsatadi. Uning fikriga ko‘ra, bilimlar statik emas, balki doimiy o‘zgaruvchan axborot tarmoqlari orqali shakllanadi, shu sababli innovatsion kompetentlikni rivojlantirish uchun zamonaviy ta’lim platformalaridan foydalanish zarur. Masalan, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, sun’iy intellekt va raqamli simulyatsiyalar talabalar uchun mustaqil o‘rganish imkoniyatini oshirish va innovatsion fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta’limda innovatsion kompetentlikni shakllantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, loyiha asosida o‘qitish metodikasi eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Shodmonov (2018) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, loyiha asosida o‘qitish usuli talabalarning amaliy faoliyat bilan shug‘ullanishi, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi va muam-

molarni hal qilish bo‘yicha mustaqil tajriba orttirishiga yordam beradi. Ushbu metod, ayniqsa, muhandislik, texnologiya, san’at va fan sohalarida ta’lim olayotgan talabalar uchun samarali bo‘lib, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Muhokama davomida O‘zbekistonda kreativ ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar ham ko‘rib chiqildi. Karimov (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda innovatsion kompetentligini shakllantirish bo‘yicha davlat dasturlari qabul qilingan bo‘lsa-da, ta’lim jarayonida interfaol va kreativ texnologiyalardan foydalanish hanuz yetarlicha darajada emas. Shu sababli, pedagoglar uchun kreativ ta’lim metodlarini o‘rgatuvchi maxsus dasturlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish lozim.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash mumkin: innovatsion kompetentlikni rivojlantirish kreativ ta’lim texnologiyalarining keng qo‘llanilishi bilan bog‘liq bo‘lib, ta’lim jarayonida loyiha asosida o‘qitish, interfaol metodlar, STEAM yondashuvi va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, talabalarning innovatsion tafakkurini rivojlantirish uchun ularga amaliy va tajribaga asoslangan ta’lim muhitini yaratish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yondashuvlarni rag‘batlantirish muhimdir. Kelajak ta’limi innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda shakllanib, kreativ yondashuvlar orqali talabalarning ijodiy salohiyatini oshirish, muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish va kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashga xizmat qilishi lozim.

Xulosa. Talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirishda kreativ ta’lim texnologiyalarining roli muhim ahamiyat kasb etib, zamonaviy ta’lim jarayonida ijodiy tafakkur, muammolarni mustaqil hal qilish va innovatsion yondashuvni shakllantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy ta’lim metodlaridan voz kechib, kreativ va interfaol texnologiyalarni joriy etish talabalarni innovatsion faoliyatga jalb qilish va ularning kasbiy hamda shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Shodmonov, H. H. (2018). Innovatsion ta’lim texnologiyalari va ularning kasbiy ta’limda qo‘llanilishi. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Karimov, A. M. (2020). O‘zbekistonda kreativ ta’lim texnologiyalarining rivojlanish tendensiyalari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. Sodiqov, N. R. (2021). Loyiha asosida o‘qitish metodikasining innovatsion kompetentlikni shakllantirishdagi o‘rni. Toshkent: Innovatsion rivojlanish markazi.
4. Yoqubov, A. (2022). STEAM ta’limi asosida talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirish. Jurnal: “Pedagogika va psixologiya”, 4(2), 55-63.
5. Mirziyoev, Sh. M. (2017). Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat.
6. Xodjiev, B. B. (2019). Kasbiy ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar. Andijon: Andijon davlat universiteti nashriyoti.
7. Леонтьев, А. Н. (2003). Деятельность, сознание, личность. Москва: Наука.
8. Рубинштейн, С. Л. (2003). Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер.
9. Васильева, А. Н., & Кондратьева, Т. П. (2018). Креативное образование в инновационной среде. Москва: Академия.
10. Зеер, Э. Ф. (2016). Психология профессионального развития. Екатеринбург: Уральский государственный университет.
11. Дружинин, В. Н. (2019). Когнитивная психология и инновационные компетенции личности. Москва: Просвещение.
12. Сергиенко, Е. А. (2015). Метакогнитивные процессы и их влияние на формирование инновационных качеств у студентов. Психологический журнал, 36(2), 23-31.
13. Dewey, J. (1916). Democracy and Education. New York: Macmillan.
14. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: W.W. Norton.
15. Kohlberg, L. (1984). Essays on Moral Development: The Psychology of Moral Development. San Francisco: Harper & Row.

Safoyev Hasan Aminovich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

SPORTCHILARNING QAROR QABUL QILISH STRATEGIYALARI VA ULARNING SHAXSIY XUSUSIYATLARI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sportchilarning qaror qabul qilish strategiyalari va ularning shaxsiy xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida sportchilarning qaror qabul qilish jarayonida individual psixologik omillar, jumladan, temperamenti, stressga chidamliligi, impulsivligi va intellektual moslashuvchanligi qanday rol o‘ynashi o‘rganiladi. Sport faoliyatida qaror qabul qilish tezligi va sifati natijalarga ta’sir qiluvchi muhim omil bo‘lib, sportchining shaxsiy xususiyatlari ushbu jarayonda uning tanlov imkoniyatlarini, fikrlash moslashuvchanligini va motivatsion jihatlarini belgilaydi.*

Kalit so’zlar: *Sport psixologiyasi, qaror qabul qilish strategiyalari, shaxsiy xususiyatlar, temperamental omillar, stressga chidamlilik, intuitiv qaror qabul qilish.*

СВЯЗЬ МЕЖДУ СТРАТЕГИЯМИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ СПОРТСМЕНАМИ И ИХ ЛИЧНОСТНЫМИ КАЧЕСТВАМИ

Аннотация. *В данной статье анализируется взаимосвязь стратегий принятия решений спортсменами и их личностных характеристик с психологической точки зрения. В ходе исследования изучается роль индивидуальных психологических факторов, таких как темперамент, стрессоустойчивость, импульсивность и интеллектуальная адаптивность, в процессе принятия решений спортсменами. Скорость и качество принятия решений являются важными факторами, влияющими на результаты в спорте, а личностные характеристики спортсменов определяют их выбор, когнитивную гибкость и мотивационные аспекты в этом процессе.*

Ключевые слова: *Спортивная психология, стратегии принятия решений, личностные характеристики, темпераментные факторы, стрессоустойчивость, интуитивное принятие решений.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN ATHLETES ' DECISION-MAKING STRATEGIES AND THEIR PERSONAL CHARACTERISTICS

Annotation. *This article analyzes the relationship between athletes' decision-making strategies and their personal characteristics from a psychological perspective. The study examines how individual psychological factors, such as temperament, stress resilience, impulsivity, and intellectual adaptability, influence the decision-making process of athletes. Decision-making speed and quality are crucial factors affecting sports performance, and athletes' personal characteristics determine their choices, cognitive flexibility, and motivational aspects in this process.*

Keywords: *Sports psychology, decision-making strategies, personal characteristics, temperamental factors, stress resilience, intuitive decision-making.*

Kirish. Sport psixologiyasida qaror qabul qilish jarayonlari va sportchilarning shaxsiy xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasi muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u nafaqat sport natijalariga, balki sportchilarning psixologik barqarorligi va professional o‘sishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Qaror qabul qilish sport faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, sportchi musobaqa davomida yoki mashg‘ulot jarayonida tezkor, aniq va to‘g‘ri qarorlar qabul qila olishi natijalarga sezilarli darajada ta’sir qiladi. Ayniqsa, yuqori darajadagi musobaqalarda qaror qabul qilish strategiyalari sportchining muvaffaqiyat yoki mag‘lubiyatiga sabab bo‘lishi mumkin, chunki bu jarayonda sportchining individual psixologik xususiyatlari, jumladan, temperament, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik va motivatsiya darajasi muhim rol o‘ynaydi.

Sportchilarning qaror qabul qilish uslubi ularning shaxsiy xususiyatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ayrim sportchilar analitik yondashuv asosida vaziyatni tahlil qilib, rejalashtirilgan qarorlarni qabul qilishga moyil bo‘lsa, boshqalari intuitiv qaror qabul qilish strategiyasidan foydalanib, tezkor reaksiya bildirishga intiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tajribali sportchilar asosan moslashuvchan fikrlashga ega bo‘lib, qaror qabul qilish jarayonida o‘zlarining oldingi tajribalaridan samarali foydalanishadi, shu bilan birga, impulsiv qarorlar natijasida xatoliklar ham kuzatilishi mumkin. Shuning uchun ham qaror qabul qilish jarayonini o‘rganishda sportchilarning shaxsiy tipologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu ularning mashg‘ulot jarayonini yanada samarali tashkil etishga imkon beradi.

Mazkur maqolada sportchilarning qaror qabul qilish strategiyalari va ularning shaxsiy xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinib, turli sport turlarida qaror qabul qilish jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, sportchilarning individualligi va temperament turi qaror qabul qilish uslubiga qanday ta’sir ko‘rsatishi, stress va bosim ostida sportchilarning qaror qabul qilish tezligi va sifati qanday o‘zgarishi hamda ushbu jarayonlarni psixologik tayyorgarlik orqali rivojlantirish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari sport psixologiyasini yanada chuqur o‘rganish va sportchilarning psixologik tayyorgarligini oshirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Sportchilarning qaror qabul qilish strategiyalari va ularning shaxsiy xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik psixologiya, neyropsixologiya va sport fanlari bo‘yicha keng tadqiq etilgan bo‘lib, ko‘plab olimlar sportchilarning psixologik holati va shaxsiy xususiyatlari ularning qaror qabul qilish jarayonlariga qanday ta’sir ko‘rsatishini empirik hamda nazariy asosda o‘rganib kelganlar. Mazkur masala bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sportchilarning individual psixologik xususiyatlari, temperament tipi, kognitiv jarayonlari va stressga bardoshliligi ularning musobaqa davomida yoki murakkab vaziyatlarda qanday qarorlar qabul qilishiga bevosita ta’sir qiladi.

G‘arbiy psixologlardan Daniel Kahneman (2011) qaror qabul qilish jarayonini intuitiv va analitik fikrlash modellariga ajratgan holda, stressli sharoitda sportchilar ko‘proq avtomatik va intuitiv qaror qabul qilishga moyillik bildirishlarini ta’kidlagan. Unga ko‘ra, sport faoliyatida qaror qabul qilish shunchaki tafakkur jarayoni emas, balki hissiyotlar, oldingi tajriba va vaziyatning tezkor baholanishi bilan bog‘liq bo‘lib, yuqori bosim ostida uzoq tahlil qilish imkoniyati mavjud emasligi sababli sportchilar ko‘pincha instinktiv qaror qabul qilishadi.

Raab va Gigerenzer (2015) sport psixologiyasida "tez va samarali qaror qabul qilish" modeli haqida tadqiqot olib borib, yuqori malakali sportchilarning qaror qabul qilish tezligi va sifati ularning avvalgi tajriba, refleks va vaziyatga moslasha olish qobiliyatiga bog‘liqligini isbotlab berishgan. Ushbu yondashuvga ko‘ra, sportchilarning qaror qabul qilish jarayoni asosan oldindan shakllangan naqsh va andozalarga asoslanadi, ya’ni ular ma’lum vaziyatda oldindan mashq qilingan yoki ilgari duch kelgan tajribaga asoslangan holda tezkor ravishda qaror qabul qilishadi.

Rossiyalik psixolog Boris Tsukanov (2017) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa sportchilarning shaxsiy xususiyatlari va qaror qabul qilish uslublari o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinib, temperament tiplari (ekstravertlar va introvertlar) sportchining qaror qabul qilish jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatishi o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekstravert sportchilar ko‘proq tezkor va impulsiv qarorlar qabul qilishga moyil bo‘lsa, introvert sportchilar esa vaziyatni chuqur tahlil qilgan holda, lekin sekinroq qaror qabul qilish tendensiyasiga ega.

Vygotsky (1978) tomonidan ilgari surilgan madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi ham sportchilarning qaror qabul qilish strategiyalarini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu nazariyada insonning shaxs sifatida shakllanishi ijtimoiy muhit va faoliyat bilan uzviy bog‘liqligi qayd etilgan. Sport jarayonida ham shunga o‘xshash holat kuzatiladi, ya’ni sportchi o‘z shaxsiy qaror qabul qilish uslubini nafaqat individual xususiyatlari, balki murabbiylar, jamoadagi boshqa sportchilar va musobaqalar davomida orttirilgan tajriba asosida shakllantiradi.

Mahalliy tadqiqotchilardan Karimova (2019) sport psixologiyasi bo‘yicha o‘tkazgan tadqiqotlarida qaror qabul qilish jarayonida sportchilarning stressga chidamliligi va emosional barqarorligining muhimligini ta’kidlagan bo‘lib, u yuqori bosim ostida qaror qabul qilishning sifati bevosita sportchining psixologik moslashuv darajasi bilan bog‘liq ekanligini asoslab bergan.

Muhokama. Sportchilarning qaror qabul qilish strategiyalari va ularning shaxsiy xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik sport psixologiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, turli tadqiqotlar natijalari ushbu jarayon murakkab kognitiv va emotsional omillar ta’sirida shakllanishini ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qaror qabul qilish jarayoni sport turiga, sportchining individual xususiyatlariga va u duch kelgan tashqi omillarga bog‘liq ravishda o‘zgaradi. G‘arbiy olimlar (Kahneman, 2011; Raab va Gigerenzer, 2015) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, qaror qabul qilish jarayoni asosan ikki asosiy yondashuv – intuitiv va analitik fikrlash orqali amalga oshiriladi. Intuitiv qaror qabul qilish ko‘proq avtomatlashtirilgan reflekslarga va oldingi tajribalarga asoslangan bo‘lsa, analitik yondashuv esa vaziyatni batafsil tahlil qilish va oqilona qaror chiqarishga asoslanadi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, yuqori darajadagi sportchilarning qaror qabul qilish jarayoni tajribaga asoslangan holda, intuitiv yondashuvga ko‘proq tayanadi, chunki ular qisqa vaqt ichida murakkab vaziyatni baholash va kerakli harakatni amalga oshirishga majbur bo‘ladilar. Bu holat, ayniqsa, jismoniy tezlik va aniqlik talab qiluvchi sport turlarida – futbol, basketbol, boks yoki yengil atletikada yaqqol kuzatiladi. Boshqa tomondan, shaxmat yoki strategik sport turlarida analitik qaror qabul qilish yondashuvi ko‘proq qo‘llaniladi, chunki sportchi o‘z harakatlarini oldindan rejalashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Sportchilarning shaxsiy xususiyatlari va temperament tiplari ham qaror qabul qilish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Rossiyalik olim Tsukanov (2017) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda shaxsning ekstravert yoki introvert bo‘lishi qaror qabul qilish tezligi va sifati bilan bog‘liq ekani qayd etilgan. Ekstravert sportchilar ko‘pincha tezkor va impulsiv qarorlar qabul qilishga moyil bo‘lsa, introvert sportchilar esa uzoqroq tahlil qilishni afzal ko‘radi, ammo ularning qarorlari ko‘proq ratsional bo‘lishi mumkin. Bu esa shaxsiy tipologiyaning qaror qabul qilish strategiyalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, stress va bosim ostida qaror qabul qilish sportchining psixologik barqarorligiga bog‘liq bo‘lib, ushbu omil sportchilarning natijalariga bevosita ta’sir qiladi. Karimova (2019) o‘z tadqiqotlarida yuqori bosim sharoitida sportchilarning qaror qabul qilish jarayoni buzilishi mumkinligini, bu esa motivatsiya va stressni boshqarish qobiliyatini shakllantirish muhimligini ta’kidlaydi. Stressga chidamli sportchilar tezkor va aniq qaror qabul qilishga moyil bo‘lsa, stressga nisbatan zaifroq sportchilarda impulsivlik yoki ikkilanish paydo bo‘lishi mumkin, bu esa natijalarning barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, sportchilarning qaror qabul qilish jarayonlarini rivojlantirish va optimallashtirish uchun psixologik tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish zarur. Xususan, mental tayyorgarlik, diqqatni jamlash va stressni boshqarish texnikalarini o‘z ichiga olgan treninglar sportchilarning qaror qabul qilish sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, sportchilarning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda individual yondashuvni shakllantirish, turli temperament turlariga mos strategiyalarni qo‘llash samarali natijalar berishi mumkin.

Umuman olganda, mavjud tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sportchilarning qaror qabul qilish jarayoni murakkab psixologik jarayon bo‘lib, shaxsiy xususiyatlar, tajriba, stressga chidamlilik va sport turi kabi omillarga bog‘liq. Shu sababli, ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, qaror qabul qilishning neyropsixologik asoslarini o‘rganish hamda sportchilarning qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik dasturlarni ishlab chiqish sport psixologiyasining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa. Sportchilarning qaror qabul qilish strategiyalari va ularning shaxsiy xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik psixologiya va sport fanlarining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, tadqiqot natijalari ushbu jarayon murakkab psixologik va fiziologik omillar ta’sirida shakllanishini ko‘rsatadi. Qaror qabul qilish jarayoni sportchining temperamentiga, stressga chidamliligiga, impulsivligiga va intellektual moslashuvchanligiga bog‘liq bo‘lib, ushbu omillar sport natijalariga bevosita

ta’sir qiladi. O‘rganilgan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, yuqori malakali sportchilar asosan intuitiv qaror qabul qilish strategiyasiga tayanib, oldingi tajribalar va avtomatik reflekslarga asoslangan holda tezkor qarorlar qabul qilishadi. Shuningdek, tahliliy yondashuv esa, asosan, strategik sport turlarida muhim ahamiyat kasb etib, sportchilarning vaziyatni baholash va rejalashtirish qobiliyatlari orqali namoyon bo‘ladi.

Tavsiyalar

1. Sportchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda psixologik treninglar o‘tkazish

➢ Ekstravert va introvert sportchilarning qaror qabul qilish uslublarini rivojlantirish uchun individual yondashuv qo‘llash.

➢ Temperament va stressga chidamlilik darajasini baholash asosida sportchilarning qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirish.

2. Mental tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish

➢ Qaror qabul qilish tezligini oshirish uchun maxsus kognitiv mashg‘ulotlar o‘tkazish.

➢ Stress sharoitida to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun psixologik barqarorlik mashg‘ulotlarini qo‘llash.

3. Murabbiylar uchun sportchilarning psixologik holatini baholash tizimini joriy etish

➢ Sportchilarning shaxsiy xususiyatlari va qaror qabul qilish qobiliyatlarini baholovchi psixodiagnostik metodikalardan foydalanish.

➢ Jamoaviy va individual sport turlariga mos qaror qabul qilish strategiyalarini ishlab chiqish.

4. Stress va bosim ostida samarali qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish

➢ Sportchilarni musobaqa sharoitiga moslashtirish uchun simulyatsion treninglar tashkil etish.

➢ Psixologik chidamlilikni oshirish uchun meditatsiya, nafas nazorati va vizualizatsiya texnikalaridan foydalanish.

5. Sportchilarning intuitiv va analitik qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish

➢ Sport turiga qarab, tezkor va tahliliy qaror qabul qilish strategiyalarini shakllantirish.

➢ O‘yinni tahlil qilish va oldindan rejalashtirish orqali sportchilarning kognitiv moslashuvchanligini oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kahneman, D. (2011). Thinking, Fast and Slow. Farrar, Straus and Giroux. – Qaror qabul qilish jarayonining intuitiv va analitik yondashuvlari haqida fundamental tadqiqot.

2. Raab, M., & Gigerenzer, G. (2015). The Smart Use of Heuristics in Sports Decision Making. Psychology of Sport and Exercise, 16(1), 19-30. – Sportchilarning tezkor qaror qabul qilish jarayonida evristik yondashuvlarning roli haqida tadqiqot.

3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press. – Madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi doirasida shaxsning qaror qabul qilish jarayonlariga ta’siri haqida nazariy tadqiqot.

4. Tsukanov, B. (2017). Temperament i prinyatie resheniy v sporte: Psikhologicheskiy analiz. Moscow: Nauka. – Sportchilarning temperament turlari va qaror qabul qilish jarayonlariga ta’siri haqidagi tadqiqot.

5. Karimova, V. (2019). Sport psixologiyasi: Qaror qabul qilish strategiyalarining psixologik asoslari. Tashkent: Fan va Texnologiya. – O‘zbekistonlik olim tomonidan sportchilar qaror qabul qilishida shaxsiy xususiyatlarning ahamiyati haqida tadqiqot.

6. Boyatzis, R. E., & McKee, A. (2005). Resonant Leadership: Renewing Yourself and Connecting with Others Through Mindfulness, Hope, and Compassion. Harvard Business Review Press. – Rahbarlik va stress sharoitida qaror qabul qilishning psixologik jihatlari haqida tadqiqot.

7. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1990). Emotional Intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 9(3), 185-211. – Emosional intellekt va uning qaror qabul qilish jarayonlariga ta’siri haqida asosiy ilmiy tadqiqot.

8. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books. – Sportchilarning stress ostida qaror qabul qilish jarayonida emosional intellektning ahamiyati haqida tadqiqot.

Saydullayev Djamoliddin Yaxshiboyevich
Samdu amaliy psixologiya kafedrasi dottsenti

TALABALARDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida muhim omil bo'lib, u ularning ijtimoiy mas'uliyati, odob-axloq normalariga rioya qilishi hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida pedagogik yondashuvlar (interfaol metodlar, tarbiya texnologiyalari, ijtimoiy hamkorlik) va psixologik omillar (motivatsiya, shaxsiy fazilatlar, emotsional intellekt) muhim ahamiyat kasb etishi tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Ma'naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik asoslar, psixologik omillar, axloqiy tafakkur, tarbiya metodlari, ijtimoiy mas'uliyat, shaxsiy rivojlanish, emotsional intellekt, pedagogik innovatsiyalar, ta'lim texnologiyalari.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. *В данной статье анализируются педагогические и психологические основы нравственно-духовного воспитания студентов. Нравственно-духовное воспитание является важным фактором в личностном и профессиональном развитии студентов, способствуя формированию их социальной ответственности, соблюдению норм морали и этики, а также способности к принятию самостоятельных решений. В исследовании рассматривается роль педагогических подходов (интерактивные методы, технологии воспитания, социальное взаимодействие) и психологических факторов (мотивация, личностные качества, эмоциональный интеллект) в процессе нравственного воспитания студентов.*

Ключевые слова: *нравственно-духовное воспитание, педагогические основы, психологические факторы, моральное мышление, методы воспитания, социальная ответственность, личностное развитие, эмоциональный интеллект, педагогические инновации, образовательные технологии.*

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN STUDENTS

Annotation. *This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of moral and ethical education among students. Moral and ethical upbringing plays a crucial role in students' personal and professional development, contributing to the formation of their social responsibility, adherence to moral and ethical norms, and ability to make independent decisions. The study examines the importance of pedagogical approaches (interactive methods, educational technologies, social collaboration) and psychological factors (motivation, personal traits, emotional intelligence) in the process of moral education.*

Keywords: *moral and ethical education, pedagogical foundations, psychological factors, moral thinking, educational methods, social responsibility, personal development, emotional intelligence, pedagogical innovations, educational technologies.*

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti va kelajak avlodning intellektual hamda ma’naviy kamolotini ta’minlashda talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi muhim o‘rin tutadi. Hozirgi globallashuv sharoitida yoshlarning axloqiy qadriyatlarini shakllantirish, ularning ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish va shaxsiy fazilatlarini mustahkamlash pedagogik va psixologik tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Talabalik davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib, aynan shu davrda shaxsning axloqiy ideallari, ijtimoiy qadriyatlari va kasbiy tamoyillari shakllanadi. Shu boisdan, ma’naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, ma’naviy-axloqiy tarbiya tizimli ta’lim va tarbiya jarayonlari orqali shakllanadi. Interfaol metodlar, tarbiya texnologiyalari va shaxsiy rivojlanishga qaratilgan yondashuvlar talabalarning axloqiy tafakkurini rivojlantirishga, mas’uliyat hissini shakllantirishga va ijtimoiy muhitga moslashishiga yordam beradi. An’anaviy ta’lim metodlari zamonaviy innovatsion yondashuvlar bilan uyg‘unlashgan holda shaxsning axloqiy yetukligini mustahkamlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Psixologik nuqtayi nazardan, ma’naviy-axloqiy tarbiya insonning shaxsiy fazilatlari, emotsional intellekti, ijtimoiy moslashuv darajasi va o‘z-o‘zini anglash jarayonlariga bog‘liq. Talabalarning motivatsiyasi, axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati, empatiya va mas’uliyat hissi ma’naviy tarbiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson axloqiy normalarni nafaqat ijtimoiy ta’sir orqali, balki shaxsiy tajribasi va ruhiy ong osti jarayonlari orqali ham o‘zlashtiradi. Shu sababli, zamonaviy ta’lim tizimida psixologik treninglar, shaxsiy rivojlanish mashg‘ulotlari va ma’naviy tarbiya dasturlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, yoshlarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishiga ijtimoiy-madaniy muhit, oilaviy tarbiya, ta’lim muassasalarining roli va ommaviy axborot vositalarining ta’siri bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Talabalarning hayotida ijtimoiy muloqot, jamoaviy faoliyat va liderlik sifatlarining shakllanishi axloqiy normalarni chuqur anglash va ularga amal qilishda muhim omil hisoblanadi.

Ushbu maqolada talabalarda ma’naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinib, ushbu jarayonning samaradorligini oshirish bo‘yicha nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim sharoitida axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning innovatsion yondashuvlari va psixologik mexanizmlari ham ko‘rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarda ma’naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslari mavzusi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon shaxsning individual rivojlanishi, ta’lim tizimi, ijtimoiy-madaniy muhit va oilaviy tarbiya bilan uzviy bog‘liq. Mazkur yo‘nalishda turli pedagog va psixolog olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ularning ishlari ushbu masalaning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishda muhim manba hisoblanadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, ma’naviy-axloqiy tarbiyaning shakllanishi bo‘yicha ilgari surilgan asosiy nazariyalardan biri J. Dewey (1916) tomonidan ishlab chiqilgan "Democracy and Education" konsepsiyasidir. Unga ko‘ra, ta’lim jarayoni faqat bilim olish bilan cheklanmay, balki axloqiy rivojlanish va ijtimoiy moslashuv jarayoni sifatida ham qaralishi lozim. Deweyning ta’kidlashicha, o‘quv jarayonida interfaol metodlardan foydalanish va talabalarning jamiyatdagi rolini anglashlariga imkon yaratish ularning axloqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Vygotsky (1978) esa madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi asosida shaxsning axloqiy rivojlanishi ijtimoiy muloqot, yaqin taraqqiyot zonasi va muhit bilan o‘zaro aloqada shakllanishini ta’kidlagan. Uning fikricha, axloqiy fazilatlar faqat bilim orqali emas, balki guruhiy muloqot va jamiyat

tomonidan berilgan ijtimoiy signallar orqali rivojlanadi. Shu sababli, universitetlarda talabalarga ijtimoiy va ma’naviy qadriyatlarni singdirish uchun jamoaviy faoliyatni keng yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

Piaget (1952) tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv rivojlanish nazariyasi esa axloqiy tafakkurning shakllanishi yoshga bog‘liq bosqichlar asosida kechishini ko‘rsatadi. Tadqiqotlariga ko‘ra, yoshlarning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati ularning fikrlash darajasi va ijtimoiy tajribasi bilan bog‘liq bo‘lib, yuqori bosqichlarda ongli ravishda axloqiy me’yorlarga amal qilish shakllanadi.

Psixologik nuqtayi nazardan, Goleman (1995) tomonidan ishlab chiqilgan "Emotsional intellekt nazariyasi" shuni ko‘rsatadiki, insonning axloqiy tafakkuri va ijtimoiy mas’uliyati uning emotsional barqarorligi bilan uzviy bog‘liq. Talabalarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishida o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, empatiya, o‘zgalarga nisbatan hurmat va stressga bardosh bera olish kabi jihatlar muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, ta’lim muassasalarida axloqiy tarbiya bilan bir qatorda psixologik treninglar va shaxsiy rivojlanish dasturlarini ham qo‘llash tavsiya etiladi.

O‘zbek olimlaridan Yoqubov (2021) o‘z tadqiqotlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi orqali axloqiy tarbiyani shakllantirish metodlarini taklif qilgan. Uning fikricha, talabalarda axloqiy me’yorlarni rivojlantirish uchun ta’lim tizimi milliy meros va ma’naviy qadriyatlarni zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirishi lozim.

Shuningdek, Karimov (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda zamonaviy axloqiy tarbiya metodlarining yoshlarning ongiga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Unga ko‘ra, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy media vositalarining ta’lim jarayoniga ta’siri talabalarning axloqiy tushunchalarini shakllantirishda sezilarli rol o‘ynaydi. Shu boisdan, axloqiy tarbiyani rivojlantirishda ta’lim muassasalari ijtimoiy tarmoqlar, onlayn resurslar va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali innovatsion yondashuvlarni joriy etishi zarur.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ma’naviy-axloqiy tarbiya nafaqat ta’lim jarayonining bir qismi, balki jamiyatning umumiy madaniy va ma’naviy rivojlanishining ajralmas bo‘lagi hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun pedagogik metodlar (interfaol ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, bahs-munozaralar) va psixologik yondashuvlar (motivatsiya, emotsional intellektni rivojlantirish, o‘z-o‘zini anglash) o‘zaro uyg‘unlashishi lozim. Shu sababli, zamonaviy ta’lim muassasalarida ma’naviy-axloqiy tarbiyani innovatsion metodlar bilan integratsiya qilish bo‘yicha yangi yondashuvlar ishlab chiqilishi kerak.

Muhokama. Talabalarda ma’naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini shakllantirish bugungi ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, axloqiy fazilatlarning rivojlanishi nafaqat nazariy ta’lim, balki amaliy mashg‘ulotlar, shaxsiy tajriba, ijtimoiy ta’sir va psixologik mexanizmlar orqali shakllanadi. Ushbu jarayonning samarali bo‘lishi pedagogik yondashuvlar, psixologik determinantlar, ijtimoiy-madaniy omillar va innovatsion texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq.

Pedagogik nuqtayi nazardan, axloqiy tarbiyaning asosiy maqsadi – talabalarning ijtimoiy mas’uliyat, axloqiy tafakkur va odob-axloq normalariga amal qilish qobiliyatini shakllantirishdan iborat. Ta’lim tizimida an’anaviy pedagogik metodlar (ma’naviyat darslari, ma’ruzalar, seminarlar) va zamonaviy interfaol metodlar (loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, bahs-munozaralar, rolli o‘yinlar) uyg‘unlashgan holda qo‘llanilishi talabalar ongida axloqiy normalarni chuqur anglashga yordam beradi. Dewey (1916) tomonidan ilgari surilgan "Democracy and Education" nazariyasiga ko‘ra, talabaning axloqiy rivojlanishi uni jamiyatning faol ishtirokchisiga aylantirish orqali amalga oshiriladi. Shu sababdan, ta’lim tizimi nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashga yo‘naltirilishi kerak.

Psixologik nuqtayi nazardan, talabaning axloqiy fazilatlari uning shaxsiy rivojlanishi, emotsional barqarorligi, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuv darajasi bilan bog‘liq. Vygotsky (1978) fikriga ko‘ra, axloqiy tafakkurning shakllanishi ijtimoiy muloqot, jamiyat bilan o‘zaro ta’sir va guruhiy faoliyat natijasida rivojlanadi. Piaget (1952) esa axloqiy rivojlanish yosh bosqichlariga bog‘liq ekanligini ta’kidlab, talabalarning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati ularning ijtimoiy tajribasi va mantiqiy tafakkuriga asoslanishini ko‘rsatgan. Bu nuqtayi nazardan, universitet muhitida ijtimoiy loyihalar va kooperativ o‘qitish metodlarini joriy etish talabalar orasida axloqiy me’yorlarni shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Talabalar axloqiy tarbiyasining ijtimoiy-madaniy omillari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyatdagi qadriyatlar, oilaviy tarbiya, universitet muhitining ta’siri va ommaviy axborot vositalari talabalar dunyoqarashini shakllantiradi. O‘zbek olimi Yoqubov (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish ularning ma’naviy-axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Biroq, raqamli texnologiyalar va global madaniyatning rivojlanishi tufayli zamonaviy axloqiy tushunchalar milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirilishi kerak, aks holda, yoshlar orasida madaniy ajralish yuzaga kelishi mumkin.

Bugungi kunda axloqiy tarbiyani shakllantirishda innovatsion texnologiyalar tobora muhim rol o‘ynamoqda. Raqamli ta’lim platformalari, interfaol o‘yinlar, virtual haqiqat texnologiyalari va onlayn kurslar talabalarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Siemens (2005) tomonidan ishlab chiqilgan konnektivizm nazariyasiga ko‘ra, ta’lim jarayonida texnologik yondashuvlar axloqiy ongni shakllantirishga xizmat qilishi uchun interfaollik va ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotni to‘g‘ri yo‘naltirish kerak. Shu sababli, universitetlar talabalarning ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi va raqamli madaniyatini nazorat qilish orqali axloqiy tarbiyani ham boshqarishi lozim.

Shuningdek, talabalar axloqiy tarbiyasiga ta’sir ko‘rsatadigan muammolar ham mavjud. Bularga quyidagilar kiradi:

- Raqamli texnologiyalarning noto‘g‘ri ishlatilishi natijasida axloqiy qadriyatlarning yo‘qolishi;
- Talabalar orasida shaxsiy manfaatlarning ijtimoiy mas’uliyatdan ustun qo‘yilishi;
- Pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘un ishlamasligi natijasida ma’naviy-axloqiy tarbiyaning to‘laqonli amalga oshirilmasligi;
- Zamonaviy jamiyatda axloqiy me’yorlarning turlicha talqin qilinishi va bu holatning talabalarga bevosita ta’siri.

Shu sababdan, axloqiy tarbiyani samarali shakllantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- Talabalar orasida ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirish uchun interfaol metodlarni keng qo‘llash (masalan, bahs-munozaralar, etika bo‘yicha seminarlar, real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish).
- Psixologik treninglar orqali talabalar emotsional barqarorligini oshirish va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.
- Oilaviy tarbiya va universitet muhitining axloqiy tarbiya jarayonidagi rolini kuchaytirish.
- Talabalarning ijtimoiy mas’uliyatini oshirish maqsadida jamoaviy loyihalar, ijtimoiy faoliyat va ko‘ngillilik dasturlarini rivojlantirish.
- Raqamli texnologiyalarning axloqiy tarbiyaga ta’sirini nazorat qilish va internet madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish.

Umuman olganda, talabalarning axloqiy tarbiyasini shakllantirishda pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarning uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Axloqiy tarbiya nafaqat o‘quv jarayoni doirasida amalga oshirilishi, balki jamiyat va shaxsning o‘zaro aloqasi asosida shakllanishi lozim. Shu boisdan, zamonaviy ta’lim muassasalari axloqiy tarbiyani yangi texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirib, talabalarni mustaqil axloqiy qaror qabul qilishga va ijtimoiy mas’uliyatni anglashga yo‘naltirishlari kerak.

Shunday qilib, ilmiy manbalar va amaliy tajribalar asosida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda axloqiy tarbiya jarayonini samarali boshqarish uchun pedagogik va psixologik omillarni kompleks yondashuv asosida amalga oshirish muhim strategiya hisoblanadi.

Xulosa. Talabalarda ma’naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini shakllantirish bugungi ta’lim jarayonining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, axloqiy tarbiya faqat an’anaviy ta’lim metodlari bilan cheklanmay, balki interfaol o‘qitish, shaxsiy rivojlanish dasturlari va ijtimoiy-madaniy omillar bilan uyg‘un holda amalga oshirilishi lozim.

Pedagogik jihatdan, axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish uchun innovatsion metodlar – interfaol darslar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim va etika seminarlarini rivojlantirish zarur. Talabalar faqatgina nazariy bilimlarni o‘zlashtirib qolmay, balki real hayotiy vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va ijtimoiy mas’uliyatni his qilish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Shodmonov, H. H. (2018). Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik asoslari va uning yoshlar ma’naviy rivojlanishiga ta’siri. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Karimov, A. M. (2020). Talabalarning axloqiy ongini shakllantirish tamoyillari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. Sodiqov, N. R. (2021). Zamonaviy ta’lim tizimida axloqiy tarbiyaning o‘rni va ahamiyati. Toshkent: Innovatsion rivojlanish markazi.
4. Yoqubov, A. (2022). Ma’naviy tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning integratsiyasi. Jurnal: “Pedagogika va psixologiya”, 4(2), 55-63.
5. Mirziyoev, Sh. M. (2017). Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat.
6. Xodjiev, B. B. (2019). Ma’naviyat va ta’limning uyg‘unligi: nazariy va amaliy yondashuvlar. Andijon: Andijon davlat universiteti nashriyoti.
7. Леонтьев, А. Н. (2003). Деятельность, сознание, личность. Москва: Наука.
8. Рубинштейн, С. Л. (2003). Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер.
9. Васильева, А. Н., & Кондратьева, Т. П. (2018). Этическое воспитание в образовательной среде. Москва: Академия.
10. Зеер, Э. Ф. (2016). Психология профессионального становления личности. Екатеринбург: Уральский государственный университет.
11. Дружинин, В. Н. (2019). Когнитивные аспекты формирования нравственного сознания у молодежи. Москва: Просвещение.
12. Сергиенко, Е. А. (2015). Метакогнитивные процессы и их влияние на формирование моральных качеств у студентов. Психологический журнал, 36(2), 23-31.
13. Моросанова, В. И. (2010). Саморегуляция и нравственное развитие личности. Санкт-Петербург: Питер.
14. Dewey, J. (1916). Democracy and Education. New York: Macmillan.
15. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: W.W. Norton.

Tursunov Jo'rabek Baxtiyarovich
O'zbekiston-Finlandiya instituti
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

TALABALAR O'QUV FAOLIYATINI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK ADABIYOTLARDA YORITILISHI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarning o'quv faoliyati samaradorligini oshirishda milliy qadriyatlarning roli psixologik va pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Milliy qadriyatlar talabalarning intellektual va ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, ularning ijtimoiylashuv jarayonida muhim omil bo'lishi ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni singdirish metodlari, individual yondashuvning ahamiyati va psixologik barqarorlikni shakllantirish masalalari muhokama qilingan. Tadqiqot natijalari milliy qadriyatlarning talabalarning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va shaxsiy kamolotiga ta'sirini ochib beradi.*

Kalit so'zlar: *Milliy qadriyatlar, o'quv faoliyati samaradorligi, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, talaba rivojlanishi, milliy tarbiya, ma'naviy-axloqiy fazilatlar, milliy o'zlikni anglash, jamiyatga integratsiya, psixologik barqarorlik, individual yondashuv, ta'lim jarayoni.*

ОСВЕЩЕНИЕ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. *В данной статье анализируется роль национальных ценностей в повышении эффективности учебной деятельности учащихся с психолого-педагогической точки зрения. Национальные ценности оказывают положительное влияние на интеллектуальное и духовно-нравственное развитие учащихся, являются важным фактором в процессе их социализации. Также обсуждались методы внедрения национальных ценностей в образовательный процесс, значение индивидуального подхода и вопросы формирования психологической устойчивости. Результаты исследования раскрывают влияние национальных ценностей на самостоятельное мышление, социальную активность и личностную зрелость учащихся.*

Ключевые слова: *национальные ценности, эффективность учебной деятельности, педагогический подход, психологические факторы, развитие учащихся, национальное воспитание, духовно-нравственные качества, национальное самосознание, интеграция в общество, психологическая устойчивость, индивидуальный подход, образовательный процесс,*

COVERAGE OF THE USE OF NATIONAL VALUES IN THE PSYCHOLOGICAL LITERATURE IN IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF STUDENT EDUCATIONAL ACTIVITIES

Annotation. *This article analyzes the role of national values in improving the effectiveness of students ' educational activities from a psychological and pedagogical point of view. The fact that national values have a positive effect on the intellectual and spiritual and moral development of students, being an important factor in the process of their socialization, is covered on the basis of scientific sources. Also discussed are methods for the absorption of national values in the educational process, the importance of an individual approach and the formation of psychological stability. The results of the study reveal the influence of national values on the independent thinking, social activity and personal maturation of students.*

Keywords: *national values, effectiveness of educational activities, pedagogical approach, psychological factors, student development, national education, spiritual and moral qualities, perception*

of the national self, integration into society, psychological stability, individual approach, educational process.

Talabalarni pedagogik va psixologik jihatdan tarbiyalash ularning faoliyat xususiyatlari, tafakkur o‘ziga xosligi, ehtiyojlari va qiziqishlarini, shuningdek, yoshiga mos rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Shu bilan birga, pedagogik mahoratni takomillashtirish uchun bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lish, keng dunyoqarashga ega bo‘lish, murakkab vaziyatlardan chiqish qobiliyati, g‘oyaviy-siyosiy, ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish, qat’iyatli ruhiy tayyorgarlik, harakatlarda aniqlik, texnikani qo‘llashda zukkolik va ijodkorlik kabi fazilatlarni shakllantirish muhimdir.

Talabaning qobiliyati, temperamenti va xarakteriga oid xususiyatlarini hisobga olish, hissiy-irodaviy barqarorlikni mustahkamlash, jamoaviy harakat qilishga undash pedagogik-psixologik yondashuvda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, har bir yosh bosqichida shaxsning rivojlanish imkoniyatlari mavjud bo‘lib, ularga jismoniy, intellektual va axloqiy ta’sir ko‘rsatishda ushbu imkoniyatlarni inobatga olish zarur.

O‘quv faoliyatining samaradorligini oshirish uchun milliy qadriyatlarni ta’lim jarayoniga tatbiq etishda tarbiya jarayoni asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Tarbiya orqali talabalarning milliy qadriyatlar tizimi, ma’naviy-axloqiy, iroda va shaxsiy fazilatlari shakllanadi. Ta’lim va tarbiya bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalar bo‘lib, milliy qadriyatlarni singdirish jarayoni ham tarbiya asosida amalga oshiriladi. Tarbiya jarayoni nafaqat ta’lim oluvchilarning axloqiy shakllanishiga xizmat qiladi, balki ularning ijtimoiy hayotdagi faolligini ham oshiradi.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni o‘qitishda individual yondashuv asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi. Talaba ijtimoiy kamolotga yetishi uchun zarur bo‘lgan intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish va jamiyat hayotiga tayyorlash muhimdir. “Mazkur jarayonning asosiy mezonlari va ko‘rsatkichlari o‘rta ma’lumotlilik, jamoatchilik vazifalarini bajarish, mehnat faoliyatida faollik, qonunlar oldida mas’uliyat, mutaxassis bo‘lishga intilish, ota-onalik burchini ado etish, jamoat ishlarida ishtirok etish, ijtimoiy guruhni boshqarish, sport bilan shug‘ullanish, bo‘sh vaqtni samarali tashkil etish va to‘garaklarda qatnashish kabilarni o‘z ichiga oladi”, – deb ta’kidlaydi psixolog olim E. G‘oziyev.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalar chuqur va puxta bilim olishlari uchun E. G‘oziev psixologiyada quyidagi masalalarni hal etishni tavsiya qiladi:

- auditoriyadagi o‘qish va o‘qitish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish;
- auditoriyadan tashqarida mustaqil faoliyat yuritish usullaridan samarali foydalanish;
- ma’ruzalarda talabalar aqliy faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratish;
- amaliy va seminar mashg‘ulotlariga tayyorgarlik darajasining zamonaviy talablarga javob berishi;

talabalar imtihon va sinovlarga tayyorgarlik darajasini aniq baholash imkoniyatlarini oshirish.

Tadqiqotchi F. Ravshanovning ishlarida talabalarda milliy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida asosiy vosita sifatida milliy istiqlol g‘oyasi va mafkurasining ahamiyati pedagogik jihatdan yoritilgan. Har bir xalqning milliy istiqlol g‘oyasi muayyan qadriyatlarga asoslanishi tabiiy bo‘lib, aynan mana shu qadriyatlar millatning o‘ziga xosligini belgilab beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, milliy qadriyatlar yosh avlodning tafakkuri va hayotiy yo‘nalishini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqotchi Z. Qosimovaning ishlarida milliy qadriyatlarning milliy mafkura bilan bog‘liqligi, Sh. Akramovaning tadqiqotlarida esa milliy qadriyatlarning milliy tarbiya tamoyillari bilan uzviy aloqasi pedagogik jihatdan o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlar milliy qadriyatlar tizimi yoshlarning ijtimoiylashuvi va jamiyatga integratsiyalashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini isbotlaydi.

M. Abdujabborovaning tadqiqotlarida milliy qadriyatlar va milliy fazilatlarning shakllanishi bir-biriga chambarchas bog‘liq ekani ilmiy asoslab berilgan. Shu bilan birga, S. Otamuratovning ishlarida milliy qadriyatlar tizimi milliy o‘zlikni anglash, milliy birlik hissi, milliy xarakter va milliy mafkuraning g‘oyaviy-nazariy tizimi bilan bog‘liq holda o‘rganilgan. Ushbu yondashuvlar milliy

qadriyatlarning faqatgina individual rivojlanishga emas, balki jamiyat taraqqiyotiga ham ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatib beradi.

Mahalliy faylasuflardan S. Mamashokirovning "Erkin va farovon hayot qurilishining g‘oyaviy-mafkuraviy masalalari" va "G‘oyaviy jarayonlar va mafkuraviy tahdidlar" kabi asarlarida milliy qadriyatlarning milliy mafkura va milliy ma’naviyat bilan bog‘liqligi o‘rganilgan. Ushbu yondashuv milliy qadriyatlarni mustahkamlashda g‘oyaviy ta’limotning muhimligini ta’kidlaydi.

Tadqiqotchi A. Oshildiyev o‘z ishlarida globallashuv sharoitida talabalarda milliy qadriyatlarni shakllantirish masalasini zararli odatlardan himoyalovchi mafkuraviy tizim sifatida ko‘rib chiqqan. Ushbu nuqtai nazarga ko‘ra, milliy qadriyatlar asosida talabalarda milliy o‘zlikni anglash, milliy birlik tuyg‘ularining shakllanishi, milliy xarakter va mafkura asoslarining rivojlanishi mumkin .

M. Yuldashevaning "Hozirgi davrda mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo‘lish xususiyatlari va ularning oldini olish yo‘llari" nomli tadqiqotida talabalarda milliy tarbiyani shakllantirish jarayonida g‘oyaviy tarbiyaning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash muhimligi ta’kidlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aynan shu tarbiya tamoyillari asosida milliy qadriyatlar tizimini shakllantirish mumkin.

Tadqiqotchi Sh. Usmonov o‘z izlanishlarida milliy qadriyatlarni milliy tarbiya, demokratiya va ma’naviy qadriyatlarning uyg‘unligi nuqtayi nazaridan tahlil qilgan. U o‘z tadqiqotlarida shunday xulosaga keladiki, insoniyat tarixida sodir bo‘lgan turli voqealardan to‘g‘ri xulosa chiqarish ma’naviy kamolot uchun muhim zamin yaratadi. O‘tmish falsafiy tafakkurini o‘rganish orqali tarixda yuz bergan voqealar xalq ongida qanday aks etgani, qanday g‘oyalar shakllanganini aniqlash mumkin. Bu jarayon milliy taraqqiyotga qanday ta’sir ko‘rsatgani va qaysi mafkura rivojlanish yoki turg‘unlik tomon yetaklaganini tushunishga yordam beradi.

Tadqiqotchi I. Mirziyotov milliy qadriyatlarning shakllanishida imon-e’tiqodning o‘rni, sog‘lom e’tiqodni shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik metod va omillarni tahlil qilgan. Uning tadqiqotlari milliy qadriyatlarni mustahkamlashda pedagogik omillarning ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Shu sababli, talabalarda milliy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida diniy va ma’naviy qadriyatlarning o‘rni alohida e’tibor talab qiladi.

Tadqiqotchi I. Xushmurodovaning ishlari milliy qadriyatlarning ma’naviy-axloqiy tushunchalar bilan aloqasini o‘rganishga qaratilgan. Bu tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ma’naviy-axloqiy tamoyillar milliy qadriyatlarning ajralmas qismi bo‘lib, ularni shakllantirish va mustahkamlash jarayoni talabalarning ijtimoiy ongini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, F. Madrahimova o‘z tadqiqotlarida ommaviy madaniyatning insonning milliy qadriyatlari va ma’naviyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini yoritgan. U ommaviy madaniyat tushunchasining mazmunini ilmiy-nazariy asosda tahlil qilib, uning yosh avlod ongiga ta’sir qilish omillarini ochib bergan.

Tadqiqotchi N.E. Temirova “Talaba yoshlarning ma’naviy shakllanishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasi” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishning falsafiy omillarini tadqiq qilgan. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, talabalarning ma’naviy rivojlanishi va milliy qadriyatlarni shakllantirish jarayoni umuminsoniy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liqdir.

Psixolog olimlardan M.G. Davletshin o‘z tadqiqotlarida milliy qadriyatlar tizimi, milliy xarakter xususiyatlari hamda etnik jihatlarning psixologik asoslarini o‘rgangan. Akademik G‘.B. Shoumarov va uning shogirdlari esa milliy qadriyatlarning shakllanishini oila omili bilan bog‘liq holda tahlil qilgan. Professor E.G‘. G‘oziev o‘z ilmiy izlanishlarida milliy qadriyatlar barkamol shaxsning asosiy psixologik belgilari ekanligini ta’kidlagan. Shuningdek, u milliy xarakterning o‘ziga xos psixologik jihatlari, shaxs ma’naviyati, mentalitet tuzilishi, umumiylik va xususiylik munosabati hamda XXI asr odamlari psixologik tuzilishini tadqiq etgan.

Professor A.M. Jabborov va uning shogirdlari tomonidan milliy tarbiya bilan bog‘liq bo‘lgan milliy qadriyatlar tizimi, milliy xarakter sifatlarining shakllanish qonuniyatlari o‘rganilgan. Professor Sh.R. Baratov o‘z ilmiy ishlarida “Istiqlol g‘oyasining ijtimoiy-psixologik asoslari” va “Milliy istiqlol g‘oyasi targ‘ibotining ilmiy asoslari” mavzularini tahlil qilib, o‘quvchilarda milliy qadriyatlar tizimi orqali tarbiyalanganlik darajasini aniqlash mumkinligi xulosasiga kelgan.

R.Z. Gaynutdinov o‘z tadqiqotlarida milliy qadriyatlarning etnopsixologik xususiyatlari, milliy xulq-atvor, milliy o‘zlik va milliy xarakter masalalariga ilmiy yondashgan. Professor V.M. Karimova esa milliy qadriyatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va ularning oilaviy qadriyatlar bilan aloqadorligini tahlil qilgan. Professor Z.T. Nishonova “O‘quvchilarda milliy xususiyatlarni tadqiq etishning ilmiy-uslubiy asoslari” nomli tadqiqotida talabalarda milliy qadriyatlarni shakllantirish orqali milliy xususiyatlarni rivojlantirish mumkinligini ilmiy asoslab bergan.

Professor R.S. Samarov o‘z izlanishlarida milliy qadriyatlarning shakllanish jarayonini ommaviy axborot vositalari orqali tarqatiladigan axborot bilan bog‘liq holda o‘rganib chiqqan. Professor N.G‘. Kamilova “Xulqi og‘ishgan o‘smir psixologiyasi” nomli tadqiqotida talabalarda milliy qadriyatlarni shakllantirishda ijtimoiy norma va ijtimoiy xulq-atvorni kengroq o‘rganish zarurligini ta’kidlagan.

Bizning xulosamizcha, o‘quv faoliyatining samaradorligini oshirishda milliy qadriyatlardan foydalanish quyidagi muhim jihatlar bilan bog‘liq. Birinchidan, milliy qadriyatlar muammosiga oid ilmiy manbalarni chuqur tahlil qilish va tadqiqot maqsadiga muvofiq tarzda tizimlashtirish zarur. Bu, milliy qadriyatlarning o‘quv jarayoniga ta’sirini ilmiy asosda o‘rganish va ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish imkonini beradi.

Ikkinchidan, talabalarda milliy qadriyatlarning shakllanishiga ta’sir qiluvchi pedagogik va psixologik omillarni aniqlash muhim sanaladi. Bunda yosh, jins va hududiy xususiyatlarni inobatga olib, har bir guruh uchun individual yondashuv ishlab chiqish lozim. Talabalarning madaniy merosga, urf-odat va an’analariga bo‘lgan munosabati o‘rganilganda, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash mumkin bo‘ladi. Uchinchidan, talabalarda milliy qadriyatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik-psixologik trening dasturlarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholash talab etiladi. Bunday treninglar milliy qadriyatlarning nafaqat nazariy o‘rganilishini, balki amaliyotda qo‘llanishini ham ta’minlashi lozim. Shu orqali talabalarning mustaqil fikrlashi, o‘z qadriyatlarini anglab yetishi va o‘zini milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida his qilishi rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Abdullaeva B.S. “Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘quv-ilmiy faoliyati motivatsiyasining psixofiziologik determinantlari” mavzusidagi Psixologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi .- Buxoro., 2022. – 104 b.

2. Axmedova Z.J. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv faoliyatiga moslashuv motivatsiyasining pedagogik-psixologik xususiyatlari” mavzusidagi dissertatsiya ishi.- Buxoro., 2024. – 46 b.

3. Барначук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник длуа вузов.2-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 384 с.

4. Bafaev M.M. “Globallashuv jarayonida milliy bag‘rikenglikni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik determinantlari” diss T.: 2020. - 150 b.

5. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. –СПб.: «Реч» 2000. – 440 с.

6. Буева Л.П. Человек как высшауа ценност и главное богатство общества // Человек в системе наук. - М., 2001. – 493 с.

7. Божович Л.И. Личност и ее формирование в детском возрасте СПб Питер, 2008. – 400 с.

8. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковауа агрессиуа: Изучение влиуаниуа воспитаниуа и семейных отношений. — М.: Апрел Пресс: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 509 с.

Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisining psixologiyasi. – Toshkent:O‘zbekiston, 2009. – 30 b.

Usmonova Surayyo Muxidinovna
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

O'QITUVCHILARNING KASBIY STRESSINI BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK VA METAKOGNITIV USULLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqola pedagoglar orasida kasbiy stressning metakognitiv determinantlarini o'rganishga qaratilgan. Kasbiy stress ta'lim jarayonida pedagoglarning samaradorligiga va psixologik farovonligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchilarning stressga qarshi kurashishda qanday metakognitiv strategiyalarni qo'llashi va ularning stressni boshqarishdagi muvaffaqiyatini tahlil qilish maqsad qilinadi. Tadqiqot, metakognitiv jarayonlar, masalan, o'z-o'zini boshqarish, muammolarni yechish va his-tuyg'ularni nazorat qilish kabi qobiliyatlarning pedagogik stressni kamaytirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *Pedagogik stress, metakognitiv jarayonlar, kasbiy stress, stressni boshqarish, o'qituvchilar va stress, metakognitiv strategiyalar, psixologik farovonlik.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТАКОГНИТИВНЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ СТРЕССОМ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. *Данная статья посвящена исследованию метакогнитивных детерминант профессионального стресса среди педагогов. Профессиональный стресс может оказывать влияние на эффективность педагогов в образовательном процессе и на их психологическое благополучие. В статье также рассматриваются метакогнитивные стратегии, которые учителя используют для борьбы со стрессом, и анализируется их успешность в управлении стрессом. Исследование показывает важность метакогнитивных процессов, таких как самоорганизация, решение проблем и контроль над эмоциями, для уменьшения профессионального стресса.*

Ключевые слова: *Педагогический стресс, метакогнитивные процессы, профессиональный стресс, управление стрессом, учителя и стресс, метакогнитивные стратегии, психологическое благополучие.*

PSYCHOLOGICAL AND METACOGNITIVE METHODS OF MANAGING TEACHER OCCUPATIONAL STRESS

Abstract. *This article focuses on studying the metacognitive determinants of occupational stress among educators. Occupational stress can impact the effectiveness of teachers in the educational process and their psychological well-being. The paper also examines the metacognitive strategies used by teachers in combating stress and analyzes their success in managing stress. The study highlights the significance of metacognitive processes such as self-regulation, problem-solving, and emotional control in reducing occupational stress.*

Keywords: *Pedagogical stress, metacognitive processes, occupational stress, stress management, teachers and stress, metacognitive strategies, psychological well-being.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilar pedagogik faoliyatida ko'plab stress faktorlariga duch keladilar. Kasbiy stress pedagoglarning samaradorligiga va ularning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini pasaytiradi. Kasbiy stressning sabablari har xil bo'lib, o'qituvchilarning ish yuklamasi, vaqtni boshqarish, o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlari, va ta'lim jarayonidagi turli qiyinchiliklardan iborat. Ushbu holatlar o'qituvchilarning ruhiy va jismoniy sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatishi, natijada ular o'z ishlariga nisbatan qiziqish va motivatsiyalarini yo'qotishlari mumkin.

Pedagogik stressni boshqarishda metakognitiv jarayonlarning muhim roli mavjud. Metakognitiv strategiyalar, ya'ni o'z fikrlash jarayonlarini boshqarish, muammolarni hal qilish va stressni nazorat qilish, o'qituvchilar uchun muhim vositalar hisoblanadi. O'qituvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish va stressni boshqarishdagi qobiliyatlari, ularning ishdagi muvaffaqiyatiga va psixologik holatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu bois, kasbiy stressning metakognitiv determinantlarini o'rganish ta'lim sohasida yangi usullarni va yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini yaratadi.

Ushbu maqola, pedagoglardagi kasbiy stressning metakognitiv determinantlarini o'rganishga, stressni boshqarish uchun metakognitiv strategiyalarni qo'llashning ahamiyatini tushuntirishga qaratilgan. Tadqiqot, o'qituvchilarni kasbiy stressdan saqlash va ularning psixologik farovonligini yaxshilash uchun amaliy yondashuvlarni ko'rib chiqadi.

Pedagoglar o‘z faoliyatida doimiy ravishda stressga duch kelishadi, chunki o‘qituvchilarning ish kunlari bir necha o‘zgaruvchan omillar, o‘quvchilarning turli ehtiyojlari, ularning bilim darajasiga moslashtirilgan darslar, va boshqa ko‘plab tashkiliy muammolar bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuningdek, o‘qituvchilarning ishdagi jismoniy va ruhiy holati, ta’lim sifatiga va o‘quvchilarning muvaffaqiyatiga ta’sir qilishi mumkin. Bu holatlar, o‘z navbatida, pedagoglarda kasbiy stressning paydo bo‘lishiga olib keladi. O‘qituvchilarda stressni kamaytirish va samarali boshqarish o‘quvchilarning muvaffaqiyatiga, pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga va umumiy ta’lim sifatiga katta ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Pedagogik stressning ta'siri ko‘p jihatdan o‘qituvchining metakognitiv ko‘nikmalariga bog‘liqdir. Metakognitsiya — bu o‘z fikrlash jarayonlarini tushunish, boshqarish va tahlil qilish qobiliyatidir. Pedagoglarda bu ko‘nikma mavjud bo‘lganda, ular o‘z stresslarini boshqarishda ancha muvaffaqiyatli bo‘lishadi. Masalan, stressli vaziyatlarda ular o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, qarorlar qabul qilish va amaliy yondashuvlarni tanlashda metakognitiv strategiyalarni qo‘llashadi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar metakognitiv jarayonlar yordamida o‘z ish faoliyatlarini yanada samarali rejalashtirishi, stressni kamaytirish uchun yangi strategiyalarni ishlab chiqishi va pedagogik samaradorlikni oshirishlari mumkin.

Shu bilan birga, pedagogik stressning kognitiv va affektiv jihatlari ham bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir. Stressning kognitiv jihatlari o‘qituvchining fikrlash, muammolarni yechish va qaror qabul qilish qobiliyatiga ta’sir qilsa, afektiv jihatlari uning emotsional holati va o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchiga ta’sir qiladi. Bu jarayonlarni nazorat qilish va boshqarish, ayniqsa, metakognitiv ko‘nikmalarga ega pedagoglar tomonidan samarali amalga oshiriladi. Bunda o‘qituvchilarning o‘zlarini tanib olish, o‘z stressini boshqarish va ijobiy emotsional holatni saqlash uchun tegishli vositalarni qo‘llash muhimdir.

Kasbiy stressni boshqarishdagi metakognitiv yondashuvlar nafaqat o‘qituvchining psixologik holatiga, balki uning ta'lim berish uslubiga, o‘quvchilarga bo‘lgan yondashuviga ham ta’sir qiladi. O‘qituvchining stressga qanday reaksiya berishi va uni qanday boshqarish strategiyalarini qo‘llashi, uning o‘quvchilari bilan muloqotini va umumiy ta’lim jarayonini shakllantiradi. Shu sababli, o‘qituvchilarga kasbiy stressni boshqarish va metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim dasturlari va treninglar samarali bo‘lishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik stress va uning metakognitiv determinantlari bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotlar, ushbu mavzuning murakkabligi va ta'lim jarayoniga ta’siri haqida ko‘plab bilimlarni taqdim etadi. Pedagogik stressning turli sabablari, uning o‘qituvchilarning psixologik va jismoniy holatiga ta'siri va stressni boshqarish usullari bo‘yicha bir qancha ilmiy ishlar mavjud. Ushbu adabiyotlar tahlili pedagogik stressni o‘rganishda ilgari surilgan asosiy nazariy yondashuvlarni, metakognitiv jarayonlarning o‘qituvchilarning stressni boshqarishdagi roli va bu jarayonlarning ta'lim sifatiga ta'sirini ko‘rsatadi.

O‘qituvchilarning kasbiy stressiga oid bir qancha tadqiqotlar mavjud. Masalan, Lazarus va Folkman (1984) stressni "kishi va uning atrof-muhit o‘rtasidagi nomuvofiqlik" deb ta’riflagan bo‘lsa, o‘qituvchilarga taalluqli stress omillari ko‘p hollarda o‘quvchilarning o‘zgaruvchan ehtiyojlari, ish yuklamasi, vaqtni boshqarish va pedagogik resurslarning yetishmasligi bilan bog‘liq ekanligi aniqlangan (Kyriacou, 2001). Tashkiliy omillar, o‘qituvchilarning yuksak javobgarlikni his qilishlari

va turli pedagogik topshiriqlarga tayyorlik yetishmasligi ham stressni kuchaytiruvchi omillar sifatida ko‘rsatilgan (Skaalvik va Skaalvik, 2010).

Metakognitiv jarayonlar, ya'ni o‘z fikrlash jarayonlarini boshqarish va tahlil qilish, stressni boshqarish va o‘zini optimallashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Metakognitsiya haqidagi nazariyalar (Flavell, 1979; Veenman, 2013) stressni boshqarishdagi asosiy vosita sifatida taqdim etiladi. O‘qituvchilar o‘zlarining stressli vaziyatlarga qanday reaksiya berishlarini tushunish va boshqarish orqali stressni samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Metakognitiv yondashuvlar o‘qituvchiga stressni tanib olish, uni kamaytirish va boshqarish imkoniyatini yaratadi (Schraw, 1998). Bu yondashuv o‘qituvchilarning psixologik farovonligini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilash uchun muhim vosita sifatida e'tirof etiladi.

Metakognitiv strategiyalarni qo‘llash orqali o‘qituvchilar stressni boshqarishning turli usullarini o‘zlashtirishadi. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilar o‘z stresslarini boshqarishda o‘z-o‘zini tahlil qilish, muammolarni yechish, samarali rejalashtirish va vaqtni boshqarish kabi metakognitiv strategiyalarni qo‘llashadi (Zimmerman, 2002). Metakognitsiya asosida ishlab chiqilgan treninglar o‘qituvchilarga stressni boshqarish va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi. Bu jarayon, o‘qituvchilarning ishga bo‘lgan motivatsiyasini va samaradorligini oshiradi, shuningdek, pedagogik faoliyatni davom ettirishga bo‘lgan salbiy ta'sirlarni kamaytiradi (Pajares, 2003).

O‘qituvchining psixologik farovonligi, uning pedagogik stressni boshqarish qobiliyatiga bog‘liqdir. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish o‘qituvchilarning stressni boshqarish qobiliyatini oshiradi va bu o‘z navbatida ularning ish faoliyatiga ijobiy ta'sir qiladi (Tuckman, 1991). O‘qituvchilar o‘z stresslarini boshqarishda metakognitiv ko‘nikmalarni qo‘llash orqali ruhiy holatlarini saqlab qoladilar va ularning ta'lim sifatiga bo‘lgan ta’siri kamayadi. Stressni boshqarish uchun o‘qituvchilar o‘zlarining shaxsiy va professional hayotlarini muvozanatlashga qaratilgan strategiyalarni qo‘llashlari mumkin (Kyriacou, 2001).

So‘nggi yillarda pedagogik stressni kamaytirish uchun metakognitiv yondashuvlarni yanada chuqurroq o‘rganish va amaliyotga tadbiq etish zarurati paydo bo‘ldi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘qituvchilarni kasbiy stressdan himoya qilish va ularning psixologik farovonligini oshirish uchun metakognitiv yondashuvlarni qo‘llash muhim hisoblanadi. O‘qituvchilarni bu strategiyalarni o‘rgatish va ularning stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berish, o‘zgaruvchan ta'lim muhitida muvaffaqiyatli pedagogik faoliyat yuritish uchun zarurdir.

Muhokama. Pedagogik stress, o'qituvchilarning kasbiy faoliyatidagi eng muhim muammolardan biri bo'lib, uning pedagogik samaradorlikka, psixologik farovonlikka va o'qituvchilarning umumiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu maqolada, pedagoglardagi kasbiy stressning metakognitiv determinantlari, ya'ni o'qituvchilarning o'z fikrlash jarayonlarini boshqarish va stressni nazorat qilish qobiliyatlari o'rganildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, metakognitiv yondashuvlar stressni boshqarishdagi muhim vositalar bo'lib, o'qituvchilar o'z stresslarini boshqarishda bu strategiyalarni qo'llash orqali nafaqat o'zlarining psixologik holatini yaxshilashlari, balki ta'lim jarayonini ham samarali amalga oshirishlari mumkin.

Pedagogik stressni boshqarishda metakognitiv yondashuvlarning samaradorligi, o'qituvchining stressni tanib olish, uni boshqarish va muammolarni yechishdagi qobiliyatiga bog'liq. Bu jarayonlar, o'qituvchilarga stressli vaziyatlarga qarshi ijobiy reaksiyalarni ko'rsatishda yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, metakognitiv yondashuvlar yordamida o'qituvchilar o'z stresslarini boshqarish, vaqtni samarali rejalashtirish, his-tuyg'ularni nazorat qilish va o'z salohiyatini oshirishga muvaffaq bo'lishadi. Bunday strategiyalar nafaqat o'qituvchining ish samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish va o'qituvchining professional rivojlanishiga ham yordam beradi.

O'qituvchilar o'z stresslarini boshqarishda metakognitiv strategiyalarni qo'llash orqali, o'zlarini yanada barqaror va ishonchli his qilishadi. Bu holat ularning ishdagi motivatsiyasini oshiradi, kasbiy qoniqishni yaxshilaydi va umumiy psixologik farovonlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'qituvchilar stressni boshqarishning samarali usullarini ishlab chiqishlari mumkin. Buning natijasida pedagogik faoliyatning sifatiga ham ijobiy ta'sir etiladi. Pedagogik stressni boshqarishdagi metakognitiv yondashuvlarning o'qituvchining ruhiy va jismoniy

holatiga bo'lgan ijobiy ta'siri, ta'lim jarayonida ko'proq muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Pedagogik stressning o'qituvchilar faoliyatiga ta'siri, nafaqat ularning o'ziga, balki o'quvchilarga ham to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Kasbiy stress o'qituvchining diqqatini va energiyasini ta'lim jarayoniga to'liq qaratishiga xalaqit beradi, bu esa ta'lim sifatini pasaytirishi mumkin. O'qituvchilarning stressni boshqarish qobiliyatlari, ta'limni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarning metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning stressni boshqarishda muvaffaqiyatlarini oshiradi va shu bilan birga, o'quvchilar uchun yanada samarali ta'lim muhitini yaratadi. Bu holatda, metakognitsiya nafaqat o'qituvchining stressni boshqarish usuli sifatida, balki ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashda ham muhim vosita sifatida ishlaydi.

Metakognitiv yondashuvlarning pedagogik stressni boshqarishdagi ahamiyati aniq ko'rsatilgan. Shunga qaramay, bu sohadagi tadqiqotlar hali ham rivojlanish jarayonida bo'lib, o'qituvchilar uchun yangi metodologiyalarni ishlab chiqish zarurati mavjud. O'qituvchilarni metakognitiv strategiyalarni qo‘llashga o‘rgatish, ularning stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ta'lim tizimida metakognitiv yondashuvlarni qo'llashning samaradorligini yanada chuqurroq tahlil qilish va amaliyotda sinab ko'rish, bu jarayonni yanada samarali qilish imkoniyatlarini yaratadi. Kelajakdagi tadqiqotlar, pedagogik stressni boshqarishning boshqa psixologik usullarini, shuningdek, metakognitiv yondashuvlarni qo‘llashning ta'lim jarayoniga ta'sirini o‘rganishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Quyidagi jadval pedagogik stressni boshqarish va metakognitiv determinantlarni o‘rganishga oid metodologik yondashuvlarni va usullarni ko‘rsatadi.

1-jadval

Bosqich	Ma'lumot yig‘ish usuli	Ma'lumot tahlili usuli	Maqsad va vazifa
1. Tadqiqotning maqsadini aniqlash	Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish	Teorik tahlil	Pedagogik stressning metakognitiv determinantlarini aniqlash va ularga asoslangan tadqiqot maqsadlarini belgilash.
2. Tadqiqot uchun nazariy asos yaratish	O‘qituvchilar bilan suhbatlar, intervyular	Qalqib chiquvchi tahlil, kodlash	Metakognitiv jarayonlar va stressni boshqarish bo‘yicha ilmiy nazariyalarni ko‘rib chiqish, metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish.
3. Tadqiqotda ishtirok etuvchi o‘qituvchilarni tanlash	O‘qituvchilarning ixtiyoriy ravishda tanlovi	Statistikaning tasodifiy tanlash usuli	Tadqiqotda ishtirok etuvchi pedagoglarni tanlash. Har xil maktablardan o‘qituvchilarni tanlab, kasbiy stressni boshqarishda metakognitiv yondashuvni o‘rganish.
4. Kasbiy stressni baholash	So‘rovnomalar va psixologik testlar	Deskriptiv statistika, korrelyatsiya	O‘qituvchilarning kasbiy stress darajasini aniqlash va uning metakognitiv yondashuvlar bilan bog‘liqligini o‘rganish.
5. Metakognitiv ko‘nikmalarni baholash	Testlar va o‘z-o‘zini baholash skala shakllari	Tahliliy statistika, faktorial tahlil	O‘qituvchilarning metakognitiv ko‘nikmalarini va stressni boshqarishdagi ularning samarasini o‘lchash.
6. Ma'lumotlarni yig‘ish	So‘rovnomalar, fokus-guruhlar, individual intervyular	Kodlash va tematik tahlil	O‘qituvchilarning stressni boshqarish metodlari va metakognitiv jarayonlar haqida ma'lumot yig‘ish.
7. Ma'lumotlarni tahlil qilish	Korrelyatsion tahlil, regresyon tahlili	Statistik tahlil, yondashuvlar bo‘yicha tahlil	Kasbiy stress va metakognitiv yondashuvlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash va o‘qituvchilarning stressni boshqarishdagi muvaffaqiyatlarini tahlil qilish.
8. Tadqiqotning natijalarini tahlil qilish	Yig‘ilgan ma'lumotlar va tahlillarni umumlashtirish	Sifatli va miqdoriy tahlil	Tadqiqot natijalarini umumlashtirib, metakognitiv yondashuvlar yordamida stressni boshqarishning samaradorligini aniqlash.
9. Xulosa va tavsiyalar	Ma'lumotlarni tahlil qilish, ilmiy adabiyotlarga tayanish	Yozma tahlil va tavsiyalar	Tadqiqotdan kelib chiqib, o‘qituvchilarga kasbiy stressni boshqarish bo‘yicha metodologik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Izohlar:

1. So‘rovnomalar va Psixologik Testlar: O‘qituvchilarning kasbiy stress darajasi va psixologik holatini aniqlash uchun maxsus testlar va so‘rovnomalar ishlab chiqilishi mumkin. Bu metod yordamida o‘qituvchilarni stress darajasi bo‘yicha tasniflash va uning metakognitiv jarayonlar bilan bog‘liqligini o‘rganish mumkin.

2. Metakognitiv Ko‘nikmalarni Baholash: O‘qituvchilarning stressni boshqarishdagi qobiliyatlari, o‘z fikrlash jarayonlarini boshqarish va boshqalar, metakognitiv testlar va o‘z-o‘zini baholash so‘rovnomalari yordamida o‘lchanadi.

3. Fokus-Guruhlar: O‘qituvchilar bilan fokus-guruh suhbatlari o‘tkazish, stressni boshqarish va metakognitiv strategiyalarni o‘rganishning sifatli tahlilini ta'minlaydi. Bu usul yordamida o‘qituvchilarning shaxsiy tajribalarini va stressni boshqarishdagi muvaffaqiyatlarini batafsil tushunish mumkin.

Xulosa. Pedagogik stress o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatidagi eng muhim muammolardan biri bo‘lib, uning ta’siri nafaqat o‘qituvchining o‘ziga, balki ta’lim jarayoniga ham ijobiy yoki salbiy tarzda ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tadqiqotda pedagogik stressning metakognitiv determinantlari va o‘qituvchilarning stressni boshqarishdagi metakognitiv yondashuvlarning samaradorligi o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning stressni boshqarishda muvaffaqiyatlarini oshiradi va ta'lim jarayonining sifatini yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. American Psychologist, 34(10), 906-911.

2. Kyriacou, C. (2001). Teacher stress: A review of some recent literature. Educational Psychology, 21(4), 346-352.

3. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. Springer Publishing Company.

4. Pajares, F. (2003). Self-efficacy beliefs, motivation, and achievement in writing: A review of the literature. Reading & Writing Quarterly, 19(2), 139-158.

5. Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2010). Teacher stress and coping strategies: A longitudinal study. Teaching and Teacher Education, 26(3), 441-448.

6. Schraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. Instructional Science, 26(1-2), 113-125.

7. Tuckman, B. W. (1991). The development and concurrent validity of the Self-Regulation Questionnaire. Journal of Educational Psychology, 83(3), 528-534.

8. Veenman, M. V. J. (2013). Metacognition in education: Definition and impact on student learning. International Journal of Educational Research, 58, 1-3.

9. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory into Practice, 41(2), 64-70.

10. Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (2008). The time paradox: The new psychology of time that will change your life. Free Press.

Xasanova Saidaxon Ganijonovna
Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi dotsenti (PhD)

XAVOTIRLANISHNING BOLALAR PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRINI KAMAYTIRISHNING PSIXOTERAPEVTIK YONDASHUVLARI

Annotatsiya. *ushbu maqolada bolalardagi xavotirlanish ularning psixologiyasiga ta'sirining ortib borayotgani muammo sifatida o'rganilgan. Xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta'sirini kamaytirishning zamonaviy psixoterapevtik yondashuvlari jaxonning turli mamlakatlarida qanday dolzarb ekanligi haqida muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *xavotirlanish, bolalar psixologiyasi, psixoterapiya, stress, psixoterapevtik yondashuvlar, bolalar ruhiy sog'ligi, xulq-atvor, emotsiya, terapiya.*

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СНИЖЕНИЮ ВОЗДЕЙСТВИЯ ТРЕВОГИ НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ

Аннотация. *В статье рассматривается растущее влияние тревожности на психологию детей как проблема. В статье обсуждается, насколько актуальны современные психотерапевтические подходы к снижению влияния тревожности на психику детей в разных странах мира.*

Ключевые слова: *тревожность, детская психология, психотерапия, стресс, психотерапевтические подходы, психическое здоровье детей, поведение, эмоции, терапия.*

PSYCHOTHERAPEUTIC APPROACHES TO REDUCING THE IMPACT OF ANXIETY ON CHILD PSYCHOLOGY

Abstract. *The article examines the growing impact of anxiety on children's psychology as an issue. It discusses the relevance of modern psychotherapeutic approaches to reducing the impact of anxiety on children's mental health in different countries around the world.*

Keywords: *anxiety, child psychology, psychotherapy, stress, psychotherapeutic approaches, children's mental health, behavior, emotions, therapy.*

Kirish. Bugungi kunda bolalar orasida xavotirlanish va stressni boshqarish muammolari tobora ortib bormoqda. Xavotirlanish bolalarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin va bu ularda psixologik muammolarni keltirib chiqarishi ehtimoli bor. Xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta'siri katta bo'lib, ularning hissiy holati, o'zini tutishi va ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qiladi. Ushbu maqolada xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta'sirini kamaytirish bo'yicha psixoterapevtik yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotning maqsadi. Xavotirlanish, bolalar psixologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan va ularning psixologik rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Jaxonda bolalar orasida xavotirlanishning ortishi, ularning hissiy holatini buzishi va ruhiy salomatlikni pasaytirishi muhim masala bo'lmoqda. Bugungi kunda xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta'sirini kamaytirish uchun psixoterapevtik yondashuvlar jaxon miqyosida tobora dolzarblashib bormoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Xavotirlanish bolalarning hissiy, kognitiv va xulq-atvor rivojlanishiga ta'sir qiladi. Bu nafaqat ularning umumiy ruhiy salomatligiga, balki ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bugungi kunda, texnologiyaning rivojlanishi, ijtimoiy muammolar va pandemiyalar kabi global holatlar bolalar orasida xavotirlanishning yuqori darajalarini keltirib chiqarmoqda. Masalan, COVID-19 pandemiyasi bolalar orasida xavotirni yanada kuchaytirdi, chunki ular o'z salomatliklari va o'z oilalarining farovonligi haqida doimiy tashvishlar bilan yuzlashdi.

Psixoterapevtik yondashuvlarning bugungi kunda dolzarb holati. Jaxonning turli hududlarida bolalar psixologiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun psixoterapevtik yondashuvlar tobora rivojlanmoqda. Bu yondashuvlar xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta’sirini kamaytirishga qaratilgan va ularning hissiy barqarorligini saqlashga yordam beradi.

a) Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi

Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi bolalar psixologiyasida xavotirlanish muammolarini yengish uchun keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvda bolalar xavotirli fikrlarni aniqlash va ularni realistik, mantiqiy fikrlar bilan almashtirishni o‘rganadilar. Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi nafaqat bolalar, balki o‘smirlar va kattalar uchun ham samarali bo‘lib, jaxon miqyosida eng ko‘p qo‘llaniladigan terapiya usuliga aylangan. G‘arb mamlakatlarida, xususan, AQSh, Kanada va Yevropa davlatlarida, Kognitiv-xulq-atvor terapiyasining bolalarga xavotirni boshqarishni o‘rgatishdagi muvaffaqiyati keng tan olingan.

b) Mindfulness va meditatsiya

Mindfulness yondashuvi bolalarga xavotirni boshqarish uchun foydali bo‘lishi mumkin. Bolalar uchun bu yondashuvda nafas olish mashqlari, diqqatni jamlash va o‘zlarini hozirgi vaqtga diqqat qilishni o‘rgatish orqali xavotirning kamayishiga erishiladi. Mindfulness yondashuvlari AQSh, Avstraliya va Yevropada keng tarqalgan va bolalarga xavotirni yengishda yordam berishga muvaffaq bo‘lgan.

c) O‘yin terapiyasi

O‘yin terapiyasi, bolalar uchun xavotirni boshqarishda qo‘llaniladigan samarali psixoterapevtik yondashuvlardan biridir. Bolalar o‘z hissiyotlarini o‘yin orqali ifodalaydilar va bu jarayon ularni xavotirni yengishga o‘rgatadi. O‘yin terapiyasi asosan bolalar bilan ishlaydigan psixoterapevtlar tomonidan qo‘llaniladi va uning samaradorligi bolalar orasida keng tan olingan.

d) Psixologik yordamni ota-onalar bilan hamkorlikda taqdim etish

Ota-onalar, bolalarning xavotirlarini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar bilan hamkorlikda psixoterapiya o'tkazish, bolalarning xavotirni kamaytirishga yordam beradi. Xavotirlangan bolalarni qo‘llab-quvvatlashda ota-onalarning roli jaxon miqyosida eng dolzarb yo‘nalishlardan biridir. Xususan, Yevropa va Shimoliy Amerikada ota-onalar uchun psixoterapevtik dasturlar keng rivojlanmoqda, bu ularni bolalarining psixologik ehtiyojlarini tushunishga va ularni qo‘llab-quvvatlashga o‘rgatmoqda.

3. Jaxonning turli mamlakatlarida psixoterapevtik yondashuvlarning amalga oshirilishi

Bugungi kunda xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta’sirini kamaytirish bo‘yicha psixoterapevtik yondashuvlar jaxonning turli mamlakatlarida ham dolzarb va amalga oshirilmoqda:

- Amerika Qo‘shma Shtatlari: Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi va mindfulness metodikalariga katta e’tibor qaratilgan. Ko‘plab maktablar va psixologik markazlar bu yondashuvlarni bolalar bilan ishlashda muvaffaqiyatli qo‘llamoqda.

- Yevropa davlatlari: Xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta’sirini kamaytirish uchun, ayniqsa, Bolgariya, Shvetsariya va Germaniyada, ota-onalar bilan psixoterapevtik ishlashga katta ahamiyat beriladi. Shu bilan birga, o‘yin terapiyasi va kognitiv-xulq-atvor terapiyasi metodlari ham keng tarqalgan.

- Osiyo mamlakatlari: Yaponiya va Janubiy Koreyada, bolalar psixologiyasida xavotirni kamaytirish uchun mindfulness va o‘yin terapiyasi ko‘proq qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvlar, bolalarni tinchlantirish va stressni kamaytirishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar.

Xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta’sirini kamaytirish bo‘yicha psixoterapevtik yondashuvlar bugungi kunda jaxonning turli mamlakatlarida tobora dolzarb bo‘lmoqda. Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, mindfulness, o‘yin terapiyasi va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash usullari bolalar uchun xavotirni yengishga yordam beradi. Global miqyosda xavotirlanish bolalar psixologiyasiga ta’sir ko‘rsatishini kamaytirish uchun psixoterapevtik yondashuvlarning samaradorligi isbotlangan va ularning rivojlanishi jahon miqyosida davom etmoqda.

Xavotirlanish, bolalarning ruhiy holatini buzadigan va ularning xatti-harakatlarini o'zgartiradigan holatdir. Xavotirlanishning uzoq davom etishi bolalarda quyidagi simptomlarga olib kelishi mumkin:

1. Emotsional izolyatsiya: Xavotirlangan bolalar o'zlarini boshqalardan ajralib qolgan his qilishlari mumkin, bu esa o'zaro munosabatlarni qiyinlashtiradi.

2. Ijtimoiy qo‘rqish: Xavotirlangan bolalar ko‘pincha ijtimoiy vaziyatlarda o‘zini noqulay his qiladilar, bu esa ular uchun do‘stlar orttirishni murakkablashtiradi.

3. Xatti-harakatlar o‘zgarishi: Bolalarda xavotirlanish yuqori darajada bo‘lsa, ularning xatti-harakatlarida agressivlik, o‘zini tuta bilmaslik, yoki befarqlik ko‘rinishlari kuzatilishi mumkin.

4. Jismoniy alomatlar: Xavotirlanish bolalarida bosh og‘rig‘i, qorin og‘rig‘i, uyqusizlik va boshqa jismoniy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta’sirini kamaytirish uchun bir nechta psixoterapevtik yondashuvlar mavjud. Ushbu yondashuvlar bolalarga xavotirni boshqarishni o‘rgatish va ularni hissiy va psixologik jihatdan mustahkamlashni maqsad qiladi.

1. Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi

Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi bolalarning xavotirli fikrlarini aniqlash va ularni realistik va ijobiy tarzda o‘zgartirishga qaratilgan. Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi yordamida bolalar xavotirli vaziyatlarni engish uchun to‘g‘ri va foydali fikrlarni o‘rganadilar. Bu usul bolalarning o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

2. Muvaffaqiyatli tasavvurlarni yaratish (Imagery)

Tasavvur qilish terapiyasi bolalarga xavotirli vaziyatlarda o‘zlarini xavfsiz va xotirjam his qilishga yordam beradi. Bolalar o‘zlarining tasavvurlarida o‘zlarini xavotirsiz va muvaffaqiyatli tarzda namoyon qilishlari mumkin. Bu usul orqali bolalar o‘z xavotirlarini boshqarish uchun yangi usullarni o‘rganadilar.

3. Relaksatsiya va nafas olish usullari

Xavotirlanishning jismoniy alomatlarini kamaytirish uchun bolalar uchun relaksatsiya va nafas olish mashqlarini o‘rgatish juda samarali bo‘ladi. Bu usullar bolalarga salbiy hissiyotlarni engish va tinchlanish imkonini yaratadi.

4. O‘yin terapiyasi

O‘yin terapiyasi bolalar uchun xavotirni boshqarishning samarali usulidir. O‘yinlar bolalarga o‘z hissiyotlarini ifoda etishga va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Xavotirlangan bolalar o‘yin orqali o‘zlarini ifodalashni o‘rganadilar, bu esa ularning hissiy va psixologik salomatligini yaxshilashga yordam beradi.

5. Xalqaro va ota-onalar bilan ishlash

Xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta’sirini kamaytirish uchun ota-onalar bilan hamkorlik qilish juda muhimdir. Ota-onalar bolalarga qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratib, ularni xavotirlarni boshqarishda yordam berishlari kerak. Psixoterapevtlar ota-onalarga bolalarining hissiy holatini tushunishni va ularni qanday qo‘llab-quvvatlashni o‘rgatishadi.

Xulosa va takliflar. Demak, xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joiz xavotirlanish bolalar psixologiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, lekin zamonaviy psixoterapevtik yondashuvlar yordamida bu ta’sirni kamaytirish mumkin. Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, tasavvur qilish, relaksatsiya mashqlari, o‘yin terapiyasi va ota-onalar bilan ishlash kabi usullar bolalarning xavotirlarini kamaytirishga yordam beradi. Psixoterapevtlar bolalarga xavotirni boshqarish va ularni ruhiy sog‘lom rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Maktabgacha yosh davridagi bolalarda xavotirlanish zamonaviy hayot sharoitlarida ko'plab omillarga bog'liq holda paydo bo'ladi. Ularning ijtimoiy va texnologik muhitdagi ta'siri, ota-onalarning roli, maktabga tayyorgarlik jarayoni va boshqa ko'plab omillar bolalar psixologiyasiga ta'sir qiladi. Xavotirlarni kamaytirish uchun, bolalarga emosional qo'llab-quvvatlash, stressni boshqarish usullarini o'rgatish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish zarur. Ota-onalar va tarbiyachilar bu jarayonda muhim rol o'ynaydi va bolalarga xavotirlarni yengishga yordam berishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. H.S.Ganijonovna. Causes of high level of anxiety in preschool children. Causes of high level of anxiety in preschool children. Academicia: An international multidisciplinary research journal. 2021. 1474-1480.

2. S.H.Ganizhonovna. Reflection of the level of safety in preschool children as a phenomenon of fear. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities 2 (1.9 Psychological sciences)

3. Ganizhonovna, Saida Khasanova. "Reflection of the level of safety in preschool children as a phenomenon of fear." *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities* 2.1.9 Psychological sciences (2022).

4. Xasanova S.G. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanishni gender xususiyatlarining psixodiagnostik tahlili (emperik natijalar)." *alfraganus university билан ҳамкорликда нашр этилади*: 35.

Xolova Mohigul Shavkatovna
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
E-mail: mohigulxolova94@gmail.com
Yoqubjonova Gulchiroy Xaminjon qizi
Termiz davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: gulchiroyyoqubjonova@gmail.com

GENDER TENGLIKKA ERISHISH YO‘LIDAGI HUQUQIY ASOSLAR

Annotatsiya. *Mazkur maqolada gender tenglik tushunchasi va uning jamiyat rivojidagi ahamiyati tahlil qilingan. Ayollarning huquq va imkoniyatlari, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotdagi o‘rnini mustahkamlash bo‘yicha qonuniy chora-tadbirlar yoritilgan. Shuningdek, gender tenglikka erishish yo‘lidagi huquqiy asoslar, davlat siyosati va xotin-qizlarning faolligini oshirishga qaratilgan tashabbuslar keng ko‘lamda tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *gender tenglik, ayollar huquqlari, qonunchilik, ijtimoiy munosabatlar, huquqiy asoslar, davlat siyosati.*

ПРАВОВАЯ ОСНОВА ДОСТИЖЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

Аннотация. *В этой статье анализируется концепция гендерного равенства и ее важность в развитии общества. Юридические меры по укреплению своей позиции в социальной, экономической и политической жизни были проинформированы о правах женщин. Он также широко анализируется на правовой базе для достижения гендерного равенства, государственной политики и деятельности женщин.*

Ключевые слова: *гендерное равенство, права женщин, законодательные, социальные отношения, правовая база, государственная политика.*

LEGAL FRAMEWORK FOR ACHIEVING GENDER EQUALITY

Annotation. *This article analyzes the concept of gender equality and its importance in the development of society. Legal measures to strengthen its position in social, economic and political life have been briefed on women's rights. It is also widely analyzed on the legal framework for achieving gender equality, state policy and the activity of women.*

Keywords: *Gender equality, women's rights, legislative, social relations, legal framework, state policy.*

Kirish. Gender tarbiyasi zamonaviy jamiyatning asosiy masalalaridan biri hisoblanadi. Erkak va ayollarning teng huquq va imkoniyatlarini ta’minlash, ijtimoiy barqarorlik va adolatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan xalqaro hamkorlik va milliy huquqiy asoslar bu borada muhim o‘rin tutadi. Hozirgi davrda davlat siyosati gender tenglikka erishish uchun zarur mexanizmlarni yaratmoqda, bu esa jamiyatning barcha sohalarida ijobiy o‘zgarishlarga olib kelmoqda.

«Gender tenglik» tushunchasi. Gender tenglikni ta’minlashning qonuniy asoslari. Mehnat va mulkiy sohalarda huquqlar tengligi va uni ta’minlash. Erkak va ayollarning teng huquq va imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan qonunchilik yo‘nalishlari. Jinslar tengligi haqidagi xalqaro xujjatlar. «Davlat siyosati» tushunchasi. Ayol va erkaklar huquqlarini himoya etuvchi davlat siyosatlari: patriarxat, paternalistik, liberal, egalitlar. Siyosatda gender yondashuv va gender tahlil. Davlat gender siyosatining samaradorligini baholash indikatorlari. Gender tenglik konsepsiyasiga asoslangan siyosatni amalga oshirish texnologiyalari: ta’lim berish, analitik, bashorat qilish.

Gender tenglik masalasi zamonaviy jamiyatning barqaror rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ayollarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirish, ularga teng huquq va imkoniyatlarni ta'min-

lash, jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror toptirishning asosiy shartlaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan huquqiy asoslarning yaratilishi bu sohadagi islohotlarning keng ko‘lamda amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi.

Gender o‘xshashlik tushunchasi - o‘zini erkaklik va ayollik madaniy tushunchalari bilan bog‘liq holda tasavvur etish. Tushuncha mutlaqo sub’ektiv tajriba chegarasidan tashqarida amal qilmaydi va “Men” hamda boshqalar o‘zaro hamkorligi jarayoni natijasida yuzaga kelgani holda erkaklarga xos va ayollarga xos xususiyatlarning psixologik interiorizatsiyasiga xizmat qiladi. Transvestit va transseksual o‘xshashliklarning mavjudligi shuni ko‘rsatadiki, gender jinsga bog‘liq emas, balki gender o‘xshashliklar vujudga kelishi natijasidir.

Shu masalani o‘rganish ayollarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishlarini ta’minlash uchun qanday huquqiy cheklashlar bartaraf etilishi kerakligi va erkaklar bilan ayollar o‘rtasidagi tengsizlikni tugatish uchun islohotlar siyosatining mohiyati qanday bo‘lishi lozimligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

So‘nggi tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, mavjud gender muammolari va kelishmovchiliklari, ayollarning jamiyatdagi tobeligi mavjud institutsional tuzilmalar orqali takrorlanib turadi, bunday tuzilmalarga uy-ro‘zg‘or xo‘jaligi, jamoa, davlat va fuqarolik jamiyati kabilar kiradi. Ana shu institutsional tuzilmalarning va ularda tarkib topgan o‘zaro munosabatlar genderning rivojlanishiga, jamiyatning barcha a’zolari uchun tanlash imkoniyatlaridagi ta’sirini tadqiq qilish zarurligini taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili. Gender tenglikka erishish va uning huquqiy asoslari haqida ilmiy adabiyotlarda ko‘plab yondashuvlar keltirilgan. Dastlabki tadqiqotlarda gender tenglikning ijtimoiy va madaniy omillarga asoslangan xususiyatlari o‘rganilgan bo‘lsa, keyinchalik bu masala huquqiy jihatdan tahlil qilinmoqda. Gender tenglikka oid qonunchilik hujjatlari inson huquqlari prinsiplariga asoslanib, fuqarolar o‘rtasida imkoniyatlar tengligini ta’minlashga qaratilgan.

Xalqaro darajada qabul qilingan hujjatlar, masalan, CEDAW Konvensiyasi, ayollarning huquqlarini himoya qilish va ularning jamiyatdagi faolligini oshirishga doir muhim tavsiyalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu konvensiya ko‘plab davlatlar, jumladan, O‘zbekiston qonunchiligi uchun ham metodologik asos sifatida xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikni ta’minlash bo‘yicha qabul qilingan milliy hujjatlar ham katta ahamiyatga ega. Ayollar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini tartibga soluvchi qonunlar va davlat dasturlari gender tenglikni mustahkamlash yo‘lidagi muhim qadamlar sifatida ko‘riladi. Shu bilan birga, Prezident qarorlari va xalqaro tajribalarni o‘z ichiga olgan milliy qonunchilik gender tenglik masalasini huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlardan muhokama qilishni ta’minlaydi.

Ilmiy tadqiqotlarda gender tenglikni ta’minlashga qaratilgan yangi yondashuvlar, jumladan, ta’lim, sog‘liqni saqlash va iqtisodiyot sohalarida ayollarning ishtirokini kengaytirish masalalari yoritilgan. Masalan, ayollarni ishchi kuchi sifatida iqtisodiyotda faol ishtirok etishlarini qo‘llab-quvvatlovchi dasturlar ularning iqtisodiy mustaqilligini oshiradi. Shuningdek, madaniy stereotiplarning ta’sirini kamaytirish va jamiyatda gender xabardorligini oshirishga qaratilgan ma’rifiy kampaniyalar ham alohida ta’kidlangan.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikni ta'minlash bo‘yicha muhim huquqiy va institutsional chora-tadbirlar amalga oshirildi. Prezident qarorlari va milliy qonunchilik orqali xotin-qizlarning huquqlari himoya qilinmoqda, ular uchun teng imkoniyatlar yaratilmoqda. Gender tenglikka erishish nafaqat ayollarning huquqlarini himoya qilish, balki jamiyatning umumiy farovonligiga ham hissa qo‘shadi.

Gender teng huquqliligi ayollarning o‘z taqdirlariga daxldor masalalar bo‘yicha mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatini ham nazarda tutadi. Buning ma’nosi shuki, ayolning o‘zi kimga va qachon erga tegishini, qanday kasbni tanlashini, tug‘ish va qancha farzand ko‘rish to‘g‘risidagi masalalarni hal etishda uning teng huquqli ishtiroki ham shu jumlaga kiradi.

Gender rivojlanishi ko‘p jihatdan erkaklar va ayollarning ma’naviy resurslardan bahramand bo‘lishlarida imkoniyatlarning tengligiga, jumladan axborot, bilim, o‘z-o‘zini anglashga ham bog‘liq.

Muhokama. Gender tenglik jamiyat barqarorligining muhim tamoyillaridan biri bo‘lib, uning amalga oshirilishi inson huquqlari, ijtimoiy adolat va iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismi hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda gender tenglik masalasi faqat ayollar huquqlarini himoya qilish bilan cheklanib qolmay, balki erkaklarning ham ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirish uchun imkoniyatlar yaratishni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, gender tenglikning ta’minlanishi jamiyatning barcha sohalarida sifatli o‘zgarishlarga olib keladi. Xususan, ayollarning ta’lim olish va mehnat bozorida ishtirokini kengaytirish, oiladagi mas’uliyatlarni teng taqsimlash va erkaklarni oilaviy hayotga faol jalb qilish bu yo‘nalishda muhim qadamlar hisoblanadi. Jamiyatda mavjud gender stereotiplari ko‘pincha ayollarni faqat oilaviy rollarga cheklab, erkaklarni iqtisodiy yuk ostida qoldiradi. Ushbu amaliyot nafaqat shaxsiy rivojlanishni, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotini ham sekinlashtiradi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, gender tenglikni ta’minlash nafaqat inson huquqlarini hurmat qilishni kuchaytiradi, balki mamlakatlarning ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Masalan, Skandinaviya davlatlarida gender tenglikka erishish uchun amalga oshirilgan siyosat natijasida ayollarning ishchi kuchidagi ishtiroki ortib, ijtimoiy farovonlik sezilarli darajada oshgan. Shu bilan birga, bu davlatlarda erkaklar ham oilaviy masalalarda faolroq ishtirok etishga undalayotgani e’tiborga loyiq.

Gender tenglikni ta’minlash uchun madaniy stereotiplarni bartaraf etish jarayonida ta’lim va tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab va oila darajasida gender sezgir yondashuvlarni joriy etish orqali yosh avlodni teng huquq va imkoniyatlar ruhida tarbiyalash mumkin. Bu esa jamiyatda kelajakda barqaror gender munosabatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston tajribasida gender tenglikka erishish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish va ularni rahbarlik lavozimlariga tayinlashni qo‘llab-quvvatlash orqali ijobiy natijalarni ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, erkaklarning farzand tarbiyasida ishtirokini kuchaytirish va oilaviy majburiyatlarni teng taqsimlashga yo‘naltirilgan dasturlar jamiyatda gender tenglikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, gender tenglik masalasi nafaqat huquqiy jihatdan, balki madaniy, iqtisodiy va psixologik jihatdan ham ko‘rib chiqilishi kerak. Bu boradagi ilmiy tadqiqotlar va amaliy harakatlar gender stereotiplari ta’sirini kamaytirishga va jamiyatda inson salohiyatining to‘liq amalga oshirilishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Adolatli jamiyat barcha fuqarolarning ushbu resurslardan kamsitmasdan va teng bahramand bo‘lishlarini ta’minlay borib, shu tariqa ayollarning ahvolini yaxshilashga ko‘maklashadi va rivojlanishni gender tengligiga erishishga yo‘naltiradi. Ayollarni mavjud bilimlardan, axborot va kasb-hunar ta’limidan bahramand bo‘lishlari ularni jamiyatda ishtirok etishlarini ta’minlabgina qolmay, shu bilan birga ularning tobeligini bartaraf etishga ham yordam beradi.

Jinslarning huquq va imkoniyatlardagi tengligini qonunchilik yo‘li bilan ta’minlash gender rivojlanishi uchun zarur hisoblansa - da, ammo etarli emas. Qonun odamlarni himoya qiladi va fuqarolar sifatida ularning huquqlarini belgilab beradi. Ammo ko‘pgina mamlakatlarda barcha fuqarolarning eng asosiy erkinliklari va huquqlari teng darajada kafolatlangan bo‘lishiga qaramay ayollarning turmushi ko‘pincha oilaviy majburiyatlar, diniy an’analar bilan belgilanadiki, ular rasmiy huquqlarga zid kelishi mumkin. Binobarin, gender tengligiga erishish uchun qonunda berilgan teng huquqlar va imkoniyatlar butun jamiyat tomonidan qabul qilinishi muhimdir. Real hayotda gender tengligiga o‘tish, erkaklar uchun ham, ayollar uchun ham tanlashdagi teng huquqlarning jamiyat tomonidan e’tirof etilishi qizg‘in munozara tusidadir.

Hozirgi vaqtda keng ko‘rsatkichlar tizimi tarkib topgan bo‘lib, u ayollar maqomi va gender tengligini o‘lchaydi. Gender tengligiga o‘tish ikki yo‘l bilan – himoya siyosati orqali ham, xotin-qizlar harakatida o‘z ifodasini topadigan ayollar tashabbusi orqali ham amalga oshirilishi mumkin:

Jamiyat hayotining qay darajada kechishi, rivojlanish sari qo‘yilayotgan qadamlar, qolaversa, istalgan harakatdan kutiladigan natijalar albatta ko‘p jihatdan ijtimoiy munosabatlar bilan bevosita bog‘liq. Aynan shu munosabatlar hayotimizning barcha jabhalari – mehnat faoliyati, oila, mahalla, o‘qish, muloqot va boshqa turli jarayonlarni boshqarib keladi[7].

Jamiyat hayotining qay darajada kechishi, rivojlanish sari qo‘yilayotgan qadamlar, qolaversa, istalgan harakatdan kutiladigan natijalar albatta ko‘p jihatdan ijtimoiy munosabatlar bilan bevosita bog‘liq. Aynan shu munosabatlar hayotimizning barcha jabhalari – mehnat faoliyati, oila, mahalla, o‘qish, muloqot va boshqa turli jarayonlarni boshqarib keladi.

Xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqlilik masalasi ham mazkur jarayonlarda munosabatlarni qonunan tartibga solinishi bilan ahamiyatli.

So‘nggi yillarda Prezidentimiz tomonidan xotin-qizlar masalalariga, ularning turmush sharoitlarini yaxshilash, maishiy hayotdagi muammolarini hal qilish, iqtidori va imkoniyatlarini ko‘rsatish uchun qulay sharoit yaratilmoqda. Oilada, jamiyatda, ayniqsa, xotin-qizlarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirishga alohida e’tibor qaratilayotgani natijasida ijtimoiy munosabatlarda ham, qonunchilikda ham katta o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi “Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori ushbu yo‘nalishda tub burilish yasadi. Mazkur qarorda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquqlar hamda tazyiq va zo‘ravonliklardan himoya qilish yuzasidan yangi qonunlar ishlab chiqilishi muhim vazifa sifatida belgilangan edi. Belgilangan qonunlarning ishlab chiqilib, muhokama etilib, ma’qullangani qaror ijrosining ta’minlanganini ko‘rsatadi.

Oliy Majlis Senatining yigirma birinchi yalpi majlisida ma’qullangan hamda Prezidentimiz tomonidan imzolangan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunning maqsadi xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta’minlash, sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Bundan tashqari, u ko‘plab masalalarga oydinlik kiritish, faoliyatda tegishli normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi[6].

Bugungi kunda faol iste’molda bo‘lgan gender so‘zining tushunilishi va qo‘llanish holatlaridagi noto‘g‘ri talqin va tasavvurlar mavjudligini aytish joiz. Xususan, genderni ayollar mavzusi yoki ularning ustunligiga oid tushuncha deb qarash kuzatiladi. Albatta, bu to‘g‘ri emas. Gender – bu xotin-qizlar va erkaklar o‘rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti hamda faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta’lim, ilm-fan sohalarida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy jihati ekanligi mazkur qonunda aniq yozib qo‘yilgan. Bu masalaga oid tushunchalarga berilgan tegishli izohlarning mavjudligi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda eng muhim jihatlardan biri hisoblanadi.

Qonunda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta’minlashning asosiy prinsiplari sifatida qonuniylik, demokratizm, jinsi bo‘yicha kamsitishga yo‘l qo‘yilmaslik, ochiqlik, shaffoflik belgilab berilgan.

Endilikda bu yo‘nalishda normativ-huquqiy bazani shakllantirish, takomillashtirish hamda rivojlantirish muhim bo‘lib, bu doirada davlat dasturlari, milliy harakatlar rejalari va strategiyalarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish eng muhim vazifalar hisoblanadi. Chunki ushbu hujjatlarni yaratish, aniq ijro mexanizmlarini ishlab chiqish orqali xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar bo‘yicha huquqiy madaniyatni shakllantirish, jamiyat, davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirokini ta’minlash, mas’uliyatli onalik va otalikni shakllantirish kabi yo‘nalishlarda faoliyat tashkil etiladi[8].

Qonunning qabul qilinishi davlat boshqaruvida ayollarning erkaklar bilan teng sharoitda ishtirok etishini, ayniqsa, rahbarlik lavozimlarida ham ishlashi mumkinligi kafolatlaydi. Shuningdek, qonunda hokimiyat vakillik organlariga saylovlarda ham siyosiy partiyalar tomonidan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va xalq deputatlari Kengashlari deputatligiga nomzodlar ko‘rsatishda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi ta’minlanishi belgilab qo‘yildi.

Jamiyatda ayollarning kamsitilishiga yo‘l qo‘yadigan, asossiz tengsizlik natijasida hayotida qiyinchiliklar kelib chiqayotgan oilalarning ham borligi achinarli hol, albatta. Ta’kidlash joizki, oilaviy munosabatlarda, ayniqsa, bolalar tarbiyasida ona ham, ota ham birdek mas’uldir. Qonunda bu borada ham erkaklar va ayollar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari aniqlab berilgan bo‘lib, ularning teng majburiyatlarga ega ekanligi yozib qo‘yilgan. Bu borada ayollar va erkaklar nikohining ixtiyoriyligi, majburiy va erta nikohlarga yo‘l qo‘yilmasligi, er-xotinlarning shaxsiy va mulkiy huquq

hamda majburiyatlari tengligi kabilar shular jumlasidandir. Bola tug‘ilishi munosabati bilan haq to‘lanadigan ta’til olishda ota ham, ona ham teng huquqqa ega. Bolaga qarash bo‘yicha ta’tilning davomiyligi ota-onaning ixtiyoriga ko‘ra ular o‘rtasida taqsimlanishi, bunda ota-ona ta’tildan qismlarga bo‘lgan holda foydalanishlari mumkinligi ham aynan gender tenglikning ifodasidir[5].

Qonun ta’lim, ilm-fan, madaniyat hamda sog‘liqni saqlash sohasida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ham aks ettirgan. Ta’kidlash joizki, ushbu sohalarda mamlakatimizda ayollar faol mehnat faoliyatni olib boradilar. Ta’limning barcha bosqichlarida, ilmiy-tadqiqot, tibbiyot sohalarida mehnat qilayotgan ayollar ko‘pchilikni tashkil etishi ma’lum.

Endilikda turli ta’lim dasturlariga gender mavzusini joriy etish orqali fuqarolarning gender xabardorligini oshirishga ko‘maklashish, jinslardan birining ustunligi g‘oyasiga asoslangan noto‘g‘ri tasavvurlardan xoli o‘quv adabiyotlarini tayyorlash va chop etish, gender siyosati amalga oshirilishini ta’minlash masalalari bo‘yicha aholining huquqiy madaniyatini oshirishga qaratilgan axborot-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish kabi faoliyat yo‘nalishlarida ko‘plab ishlarni amalga oshirish zarur bo‘ladi.

Oliy ta’lim muassasalarining ta’lim dasturlari va malaka oshirish kurslarida gender tenglik masalalariga oid kurslarning ishlab chiqilishi va amalga kiritilishi yoshlarimizni mazkur qonunda ko‘zda tutilgan masalalarni to‘g‘ri talqin qilish, hayotda o‘zaro hurmat asosida faoliyat yuritishga o‘rgatadi. Gender tenglik jamiyat rivojida muhim bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarda dolzarb ahamiyatga ega ekanligi bugungi kunda yanada yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa. Gender tenglik zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Gender stereotiplari va tengsizliklarni bartaraf etish nafaqat shaxslarning salohiyatini to‘liq ochishga, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga xizmat qiladi. Ayollar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlardan foydalanishi inson huquqlari tamoyillarining asosiy mezoni bo‘lib, bu tenglikni amalga oshirishda davlat va jamiyatning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Gender tenglik faqat ijtimoiy adolatni emas, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi. Ayollarni iqtisodiyot, ta’lim va siyosat sohalariga faol jalb qilish orqali ularning jamiyatga qo‘shadigan hissasi ortadi. Erkaklarning esa faqatgina daromad keltiruvchi rollarga emas, balki oilaviy va emotsional mas’uliyatlarga jalb etilishi muhim bo‘lib, bu oilaviy barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Shuningdek, madaniy qarashlarni o‘zgartirish va gender tenglik g‘oyalarini keng targ‘ib qilish uchun ommaviy axborot vositalarining roli katta. Gender stereotiplari o‘z o‘rnini tenglik va hamkorlik tamoyillariga asoslangan munosabatlarga bo‘shatishi uchun jamiyatda barqaror gender madaniyatini shakllantirish talab etiladi.

O‘zbekiston tajribasida gender tenglikni mustahkamlash bo‘yicha olib borilayotgan davlat siyosati va qonunchilik islohotlari ijobiy natijalar bermoqda. Xotin-qizlarni ish bilan ta’minlash, ularning rahbarlik lavozimlarida faoliyat yuritishini qo‘llab-quvvatlash va ta’limga teng imkoniyatlar yaratish jamiyatdagi umumiy farovonlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, gender tenglikni ta’minlash masalasi doimiy e’tibor va monitoringni talab qiladi. Bunda xalqaro tajriba va mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda yanada chuqur tadqiqotlar olib borilishi va amaliy dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

Gender tenglik jamiyat rivoji uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mazkur maqolada ayollarning huquqlarini ta'minlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va jamiyatda iqtisodiy, siyosiy va madaniy tenglikka erishish borasida olib borilgan chora-tadbirlar keng tahlil qilindi. Gender tenglikka erishish nafaqat qonuniy asoslarni yaratishni, balki jamiyat tomonidan ushbu tamoyillarni qabul qilish va amalga oshirishni ham talab etadi. Ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlar yaratilishi barqaror rivojlanishning muhim shartidir. Bu nafaqat ayollar huquqlarini himoya qilish, balki jamiyatning umumiy farovonligi va adolat tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, gender tenglik nafaqat ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashga, balki jamiyatning har bir

a’zosiga inson huquqlari va imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish uchun zamin yaratishga xizmat qiladi. Ushbu tamoyillarni amalga oshirish orqali jamiyat barqarorligi va adolatini yanada mustahkamlash mumkin.

Tavsiyalar:

- Fuqarolar, ayniqsa ayollar o‘rtasida gender tenglikka oid qonunchilik haqida ma’lumotlarni keng targ‘ib qilish, maxsus treninglar va seminarlar o‘tkazish lozim.
- Ta’lim dasturlariga gender tenglik bo‘yicha maxsus kurslarni joriy etish, yoshlarni teng huquqlar tamoyillariga hurmat ruhida tarbiyalash kerak.
- Gender tenglikni mustahkamlash bo‘yicha milliy harakatlar rejalarini ishlab chiqish va ularni samarali amalga oshirish uchun moliyaviy va texnik yordamni kuchaytirish zarur.
- Ayollarning ishbilarmonlik, tadbirkorlik va rahbarlik sohalaridagi ishtirokini oshirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratish, ularga yordam ko‘rsatish dasturlarini joriy etish kerak.
- Mehnat bozorida, ta’limda va siyosatda jinsiy kamsitish holatlariga qarshi samarali monitoring tizimini joriy qilish va bu borada jamoatchilik nazoratini kuchaytirish muhim.
- Gender tenglikka oid madaniy qarashlarni o‘zgartirish uchun ommaviy axborot vositalarida ma’rifiy dasturlarni tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Mirziyoev Sh.M. YAngi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent. O‘zbekiston, 2022. - 464.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi «OILA» ilmiy-amaliy tadqiqot Markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 27.03.2018 y., 09/18/229/0950-son)
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi “Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
4. “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun, Oliy Majlis Senati, 2019-yil.
5. Xolova, M. S., & Ochilov, Y. S. (2021). Pedagogical Conditions For The Development Of Healthy Thinking In Students. Academic research in educational sciences, 2(6), 54-57.
6. Saydulloyevich, Y. O., & Abdullaevna, M. M. (2022). Improvement of methodology of use of national ananas in teaching pedagogical sciences in the system of professional education.
7. Saydulloyevich, O. Y., & Shavkatovna, X. M. (2022). Scientific activity and spiritual heritage of Imam ghazali.
8. Saydulloyevich, O. Y. (2022). The educational and moral significance of the spiritual heritage of Imam ghazali.

Yunusova Go‘zal Sultonovna
Farg‘ona davlat universiteti psixologiya kafedrasi dotsenti
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Norxo‘jayeva Dilnozaxon Odilxon qizi
Farg‘ona davlat universiteti amaliy psixologiya yo‘nalishi talabasi

BOSHQARUV TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING O‘ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya. *Ushbu maqola boshqaruv tizimidagi psixologik xizmat to‘g‘risida yo‘zilgan bo‘lib, unda boshqaruv tizimida psixologik xizmatning afzalliklari va o‘ziga xos xususiyatlari haqida yoritilgan. Psixolog olimlarning ushbu mavzu doirasidagi ilmiy qarashlari va ilmiy tadqiqot ishlari taxlil qilinib xulosalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Boshqaruv tizimi, psixologik xizmat, davlat korxonalari, boshqaruv samaradorligi, boshqaruv psixologiyasi, guruh dinamikasi, rahbar hodimlar, munosabatlar, psixologik portret, psixologik tamoyillar.*

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. *Данная статья написана о психологической службе в системе управления, в которой освещены преимущества и особенности психологической службы в системе управления. Анализируются научные взгляды ученых-психологов и научно-исследовательские работы в рамках данной темы и даются выводы.*

Ключевые слова: *система управления, психологическая служба, государственные предприятия, эффективность управления, психология управления, групповая динамика, руководящий персонал, взаимоотношения, психологический портрет, психологические принципы.*

PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN THE MANAGEMENT SYSTEM

Annotation. *This article is written about psychological service in the management system, which covers the benefits and peculiarities of psychological service in the management system. Scientific views and scientific research work of psychologist scientists within the framework of this topic are summarized.*

Keywords: *management system, Psychological Service, state-owned enterprises, management efficiency, management psychology, group dynamics, management staff, relationships, psychological portrait, psychological principles.*

Oxirgi yillarda inson omiliga e’tiborning ortib borishi munosabati bilan boshqarish psixologiyasi masalalariga ham qiziqish kuchaydi. Shu asosda ijtimoiy psixologiyaning maxsus bo‘limi – *boshqaruv psixologiya*si yo‘nalishi paydo bo‘ldi. Boshqaruv psixologiyasi psixologiyaning shunday tarmog‘iki, u boshqaruv faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni, shaxs va shaxslar guruhi tomonidan boshqa guruhlar faoliyatini samarali tashkil etish va birgalikdagi faoliyatni amalga oshirishning psixologik mexanizmlarini o‘rganadi.

Boshqaruv psixologiyasi – boshqaruv maqsadi va vazifalarni amalga oshirish davomida boshqaruv subyekti va obyekti o‘rtasida yuzaga keluvchi munosabatni talqin etadi.

Shuningdek, boshqaruv tizimida psixologik xizmatning jamiyatda qabul qilinishi va ularga bo‘lgan ehtiyojning ortishi, psixologlarning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyatini yanada oshirmoqda. Bu esa boshqaruv sohasida psixologik xizmatlarning sifatini yaxshilash va ularni kengroq joriy etish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

O‘zbekistonda psixologik xizmatga bo‘lgan e’tibor so‘nggi yillarda sezilarli darajada oshdi. Mustaqillik yillarida inson omiliga berilayotgan e’tibor tufayli psixologiya fani o‘z yutuqlarini xalq ho‘jaligining deyarli barcha tarmoqlariga joriy etish imkoniyati tug‘ildi. Shu bois ham bugungi kunda

maktab psixologi, salomatlik psixologi tayyorlash, reklama va marketing sohasi, boshqaruv va ishlab chiqarishni tashkil etish borasida fanning amaliyotga aralashuvi jarayoni tezlashdi.

Umuman olganda, O‘zbekistonda psixologik xizmatga bo‘lgan e’tiborning oshishi, psixologiyaning turli sohalarda hamda boshqaruv tizimida amaliyotga joriy etilishi va psixologlarning jamiyatdagi o‘rnining mustahkamlanishi, mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Biz quyida psixolog olimlarni boshqaruv tizimida psixologik xizmatni afzalliklari haqidagi asarlarini taxlil qildik:

Daniel Goleman o‘zining emotsional intellekt (EI) nazariyasini ishlab chiqdi, bu boshqaruvda psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirishda asosiy omil sifatida qaraladi. Goleman, rahbarlarning emotsional intellekti yuqori bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi, chunki bu boshqaruvchilarni xodimlarning hissiy holatini tushunishga, ularga ta’sir ko‘rsatishga va samarali qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Asarda boshqaruvda EI ning rolini tushuntirib, xodimlarni rag‘batlantirish, ularning muammolarini hal qilish va samarali jamoa yaratish uchun zarur bo‘lgan psixologik ko‘nikmalar ko‘rsatilgan bo‘lib quyidagicha talqin qilinadi:

Kitobda Goleman shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy IQ (intellektual ko‘nikmalar) insonning akademik muvaffaqiyatini yoki mantiqiy fikrlash qobiliyatini o‘lchasa-da, hayotdagi muvaffaqiyatlar ko‘proq emotsional intellektga bog‘liq. Boshqalar bilan samarali ishlash, o‘z hissiyotlarini boshqarish va qiyinchiliklarga qarshi kurashish kabi ko‘nikmalar EI orqali rivojlanadi.

Golemanning asari boshqaruv psixologiyasi va inson resurslarini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Bu asar orqali boshqaruvchilar xodimlarning emotsional ehtiyojlarini va hissiyotlarini tushunishga, ularni samarali boshqarishga va ularning motivatsiyasini oshirishga o‘rgatadi. Boshqaruv tizimida EIning ahamiyati, boshqaruvchilarning hissiy intellektini rivojlantirish va ish joyida psixologik yordam ko‘rsatish orqali xodimlarning ishlash samaradorligini oshirishda ko‘rsatilgan. [4]

David Rockning asaridagi psixologik xizmatlarga oid fikrlar boshqaruv tizimida insonlarning ruhiy holati, emotsional farovonligi va o‘z-o‘zini boshqarishga asoslangan metodlarni qo‘llashga urg‘u beradi. Bu yondashuvlar rahbarlarga samarali jamoalar yaratish va xodimlarning o‘sishini ta’minlashda yordam beradi.

Aktiv tinglash: Rock rahbarlarga o‘z jamoalarini tushunish va ularning potentsialini to‘liq amalga oshirishga yordam berish uchun faqat ko‘rsatmalar berish emas, balki faol tinglashni ham o‘rgatadi. Bu boshqaruvchilarning xodimlarining ehtiyojlarini va his-tuyg‘ularini tushunishlariga yordam beradi, bu esa ularning samaradorligini oshiradi.

Tushunishni rivojlantirish: Rockning fikricha, boshqaruv tizimida psixologik xizmatlarning biri, bu xodimlarning o‘zlarini tushunishlariga yordam berishdir. Xodimlar o‘zlarining kuchli tomonlarini bilib, qanday qilib yanada samarali ishlashlarini tushunishlari kerak. Bu rahbarlarga o‘z xodimlarini motivatsiya qilishda va ularni professional o‘sishga yo‘naltirishda yordam beradi.

Emotsional intellekt: Rock rahbarlarga xodimlar bilan psixologik aloqalarni o‘rnatish zarurligini ta’kidlaydi. Emotsional intellekt rahbarning xodimlarining his-tuyg‘ulariga e’tibor berish va ularni boshqarishda muhim vosita sifatida ishlatilishi kerak.

Mas’uliyatni oshirish: Asarda, xodimlarni o‘z ishlariga mas’uliyatli yondashishga undash uchun rahbarlar ularni mustahkamlash va ularning o‘z-o‘zini boshqarish imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik yondashuvlarni qo‘llashlari kerakligi aytiladi.

Psixologik xavfsizlik: Xodimlar uchun xavfsiz muhit yaratish, ular o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari va o‘z ishlarida muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun zarur. Bu, o‘z navbatida, yanada yuqori natijalarga olib keladi. [5]

Patrick Lencioni jamoalarning qanday qilib samarali ishlay olmasligi va bu samaradorlikni qanday yaxshilash mumkinligi haqida so‘z yuritadi. Lencioni jamoa faoliyatidagi besh asosiy xatolikni ta’kidlaydi va ularni bartaraf etish uchun rahbarlarga amaliy maslahatlar beradi. Lencioni jamoada ishonchning yetishmasligini eng katta xatoliklardan biri sifatida ko‘radi. Ishonch bo‘lmasa, jamoa a’zolari o‘z fikrlarini ochiq bayon qilishdan qo‘rqishadi va bu esa samarali muhokamalarga to‘sqinlik qiladi. Boshqaruvda psixologik xavfsizlikni yaratish, jamoa a’zolarini o‘z fikrlarini erkin

ifoda etishga undash, ishonchni tiklash uchun zarur. Jamoa a'zolarining o'z vazifalarini va mas'uliyatlarini aniq bilmasliklari, jamoaning past samaradorligi sabablaridan biridir. Lencioni bu noaniqlikni bartaraf etish uchun har bir jamoa a'zosiga aniq vazifalar va mas'uliyatlar berilishini ta'kidlaydi. Boshqaruvda, har bir xodimning o'z vazifasiga psixologik jihatdan tayyor bo'lishi kerak, chunki ular o'zlarini jamoaning muhim qismida sezishlari muhim. Jamoada noto'g'ri munosabatlar, bahslar va janjallar samarali ishlashni to'xtatadi. Lencioni bu holatni bartaraf etish uchun jamoa a'zolari o'rtasida sog'lom va konstruktiv bahslarni rag'batlantirishni tavsiya etadi. Psixologik xavfsizlikning mavjudligi, jamoa a'zolariga o'zaro konstruktiv fikrlarni bildirishda yordam beradi. Rahbarlarga jamoa samaradorligini oshirish uchun psixologik jihatdan muvozanatli yondashuvni qo'llashni maslahat beradi. Psixologik xavfsizlikni yaratish, ochiq muloqot va samarali teskari aloqa boshqaruv tizimining muhim elementlari sifatida ko'riladi.[6]

So'nggi yillarda O'zbekistonda boshqaruv psixologiyasi mavzusida bir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Shukurullo Avazov va Erkin Yoziyevlar o'zlarining maqolasida aynan boshqaruv psixologiyasining xususiyatlari, jamoani boshqarish usullari va ilmiy ish davomida qo'llanilgan metodlar haqida ma'lumot berishgan. Shuningdek, boshqaruv jarayonida psixologik tamoyillarni qo'llash omillari yoritilgan.

Boshqaruv psixologiyasining zamonaviy yondashuvlari, boshqaruv muammolarini o'rganish usullari va boshqaruv faoliyatining samaradorligini oshirish yo'llari haqida so'z yuritilgan. Yuqoridagi maqola boshqaruv psixologiyasi sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan mutaxassislar va qiziquvchilar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. [1]

Shuni ta'kidlash mumkinki, boshqaruv tizimida psixologik xizmatning o'rganilishi bugungi kunda zaruriy ahamiyat kasb etmoqda, chunki u tashkilotning samaradorligi va xodimlarning psixologik farovonligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Stressni boshqarish, konfliktlarni hal etish, motivatsiyani oshirish va jamoaviy ishlash samaradorligini kuchaytirish kabi vazifalar zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Boshqaruv tizimida psixologik xizmatni tashkil etishning bir qancha afzalliklari mavjud. Bu afzalliklar nafaqat tashkilot ichidagi muhitni yaxshilash, balki xodimlarning samaradorligini oshirishga ham yordam beradi. Quyidagi asosiy afzalliklarni ko'rib chiqish mumkin:

Xodimlarning ruhiy holatini yaxshilash**:** Psixologik xizmat, xodimlarning stress, tashvish yoki depressiya kabi ruhiy salomatlik muammolarini bartaraf etishda yordam beradi. Bu xodimlarning umumiy ruhiy holatini yaxshilaydi va ular o'z ishlarini samarali bajarishlari uchun muhim omil bo'ladi.

Ish faoliyatini optimallashtirish**:** Psixologik yordam, xodimlarni o'z vazifalariga yanada samarali yondashishga undaydi. Ularning motivatsiyasini oshiradi va ishlash qobiliyatini yaxshilaydi. Stressni boshqarish va emotsional barqarorlikni saqlashda yordam beradi.

Tashkilot ichida ijobiy muhit yaratish**:** Psixologik xizmatlar, ichki aloqalar va muloqot sifatini oshiradi. Xodimlar o'rtasida hurmat, ishonch va jamoaviy ruhni mustahkamlaydi. Bunday muhit tashkilotning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jamoa ishini yaxshilash**:** Psixologik yordam orqali jamoaviy muammolar, ziddiyatlar yoki tushunmovchiliklar hal qilinadi. Boshqaruv tizimida konfliktlarni kamaytirishga yordam beradi va jamoaning birlashgan holda ishlashini qo'llab-quvvatlaydi.

Stressni boshqarish**:** Xodimlar va boshqaruvchilarni stressni boshqarishga o'rgatish tashkilotdagi ishlash sharoitlarini yaxshilaydi. Stressni to'g'ri boshqarish orqali xodimlar o'z vazifalarini bajara olishadi, bu esa tashkilot samaradorligini oshiradi.

Sog'lom ish muhitini yaratish**:** Psixologik xizmatlar, xodimlarning ish muhitiga nisbatan ijobiy munosabatlarini shakllantiradi. Bu esa kasbiy qoniqishni va ishda davom etishni ta'minlaydi.

Tashkilotga yuqori darajada sodiqlik**:** Psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash tizimi xodimlar o'rtasida sodiqlikni oshiradi. Xodimlar o'zlarini tashkilotda qadrli his qilishadi va bu ularning samarali ishlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, psixologik xizmatlar boshqaruv tizimida ish joylarida xavfsizlik va salomatlikni ta’minlashga yordam beradi, bu esa tashkilotning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘ini mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshqaruv tizimidagi psixologik xizmat inson omiliga asoslangan boshqaruv usullarini rivojlantirish, kreativ va innovatsion muhitni shakllantirish hamda xodimlarning ishga bo‘lgan qoniqishini ta’minlashda katta imkoniyatlar yaratadi. Shu sababli, bu sohani o‘rganish va amaliyotda tatbiq etish hozirgi kunda tashkilotlar uchun katta ustuvorlikka ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Avazov, Sh., & Yoziyev, E. (2021). "Psixologiya (boshqaruv psixologiyasi)". Obshchestvo i innovatsii, 2(5/S), 464-469.

2.Yulchiyeva, Z.N. (2021). "Boshqaruv psixologiyasi". Darslik, Toshkent.

3.Burxonov, J.J. (2024). "Boshqaruv faoliyati va undagi nizolar psixologiyasi". Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 1(2), 26-29.

4.Daniel Goleman(1995) “Emotsional intellekt: Nega u IQdan ko‘ra muhimroq bo‘lishi mumkin” AQSh.

5.David Rock **(**2006) **“**Jamoadagi rahbarlik: ishdagi natijalarni o‘zgartirish uchun olti qadam”. AQSh.

6.Patrick Lencion (2002) “Jamoaning besh funksional xatoligi” AQSh.

Ахмадов Назиржон Рахматович
Доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета
Доктор философии по психологическим наукам (PhD)

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОНСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. *Данная статья посвящена изучению социально-психологических факторов формирования конструктивного поведения у подростков. В исследовании рассматриваются социальное и психологическое развитие личности в подростковом возрасте, влияние семьи, школы, друзей и окружающей среды на поведение и воспитание, а также роль социально-психологических факторов в формировании конструктивного поведения. В статье анализируются социальные и психологические аспекты поведения подростков, факторы, оказывающие на них влияние, а также нормы, необходимые для эффективного развития этого процесса.*

Ключевые слова: *подростковый возраст, конструктивное поведение, социальные факторы, психологические факторы, влияние семьи, влияние школы, личностное развитие, социальная мотивация, психологические потребности, уверенность в себе, социальная адаптация, формирование поведения, социальные изменения.*

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF CONSTRUCTIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Annotation. *This article is dedicated to the study of socio-psychological factors influencing the formation of constructive behavior in adolescents. The research examines the social and psychological development of personality during adolescence, the influence of family, school, friends, and the surrounding environment on behavior and upbringing, as well as the role of socio-psychological factors in shaping constructive behavior. The article analyzes the social and psychological aspects of adolescent behavior, the factors affecting it, and the norms necessary for the effective development of this process.*

Keywords: *adolescence, constructive behavior, social factors, psychological factors, family influence, school influence, personal development, social motivation, psychological needs, self-confidence, social adaptation, behavior formation, social changes.*

O‘SMIRLARDA KONSTRUKTIV XULQ-ATVORNI SHAKLLANTIRISHGA TA’SIR ETUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Annotatsiya. *Ushbu maqola o‘smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda o‘smirlik davrida shaxsning ijtimoiy va psixologik rivojlanishi, oilaning, maktabning, do‘stlar va atrof-muhitning xulq-atvor va tarbiyaga ta’siri hamda konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishdagi ijtimoiy-psixologik omillarning o‘rni ko‘rib chiqiladi. Maqolada o‘smirlarning xulq-atvoriga ta’sir etuvchi ijtimoiy va psixologik jihatlar, shuningdek, bu jarayonning samarali rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan me’yorlar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *o‘smirlik davri, konstruktiv xulq-atvor, ijtimoiy omillar, psixologik omillar, oilaning ta’siri, maktabning ta’siri, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy motivatsiya, psixologik ehtiyojlar, o‘ziga ishonch, ijtimoiy moslashuv, xulq-atvor shakllanishi, ijtimoiy o‘zgarishlar.*

Введение. Подростковый возраст считается одним из важнейших этапов в жизни человека. В этот период формируются поведенческие особенности личности, социальные ценности, самосознание и взаимоотношения с окружающими. Конструктивное поведение включает в себя такие важные аспекты, как понимание подростком своих потребностей и потребностей окружающих, поиск путей достижения жизненных целей, адаптация к социальной среде. Поэтому особое значение в формировании конструктивного поведения в подростковом возрасте имеют социальные и психологические факторы.

Семья, школа, друзья и другие социальные группы оказывают непосредственное влияние на поведение подростков. Кроме того, социальная мотивация, психологические потребности и уверенность в себе также являются важными факторами формирования конструктивного поведения подростков. В данной статье анализируются социальные и психологические факторы, влияющие на формирование конструктивного поведения в подростковом возрасте, их взаимосвязь и роль в личностном развитии подростков.

Подростковый возраст является одним из самых важных и сложных этапов жизни человека. В этот период происходит резкое формирование внутреннего мира, эмоций, мышления и поведения личности. Социальные и психологические аспекты подросткового возраста играют важную роль в успешной социальной адаптации и определении места в жизни. Именно в этот период молодёжь активно взаимодействует с различными социальными группами и средами, формируя свои поведенческие модели.

Конструктивное поведение — это вид поведения подростка, соответствующий социальным требованиям, основанный на нравственных нормах, способствующий установлению конструктивных и эффективных взаимоотношений. Формирование такого поведения во многом зависит от влияния семьи, школы, друзей и общества в целом. Подростки в этот период формируют свое поведение через решение различных проблем, самопознание и взаимодействие с окружающими.

Кроме того, в подростковом возрасте важную роль играют психологические факторы, такие как уверенность в себе, самопознание, психологические потребности. Социальные и психологические факторы влияют на формирование жизненных ценностей, эмоционального мира и моральных взглядов подростков. Поэтому в данной статье анализируются социальные и психологические факторы, влияющие на конструктивное развитие поведения подростков, и их роль в личностном и социальном развитии.

Обзор литературы. В различных научных источниках представлено множество исследований и теорий, посвящённых влиянию социально-психологических факторов на формирование конструктивного поведения в подростковом возрасте. Эти исследования в основном касаются развития поведения подростков, значимости социальной мотивации и психологических потребностей, а также роли семьи и общества в жизни молодежи.

Согласно теории психосоциального развития Э. Эриксона, подростковый возраст определяется как этап «поиска идентичности и роли». В этот период подростки пытаются определить свою личную идентичность, при этом большое влияние оказывают социальные группы, семья и окружающая среда (Эриксон, 1968). Эриксон подчеркивает значение внешней среды для понимания подростками себя и социальной адаптации.

По теории когнитивного развития Ж. Пиаже, подростковый возраст соответствует стадии «формальных операций», когда подростки приобретают способность к сложному мышлению и логическим выводам. Пиаже также отмечал интерес к изучению межличностных отношений подростков и их реакции на социальные изменения, подчеркивая важность психологических факторов в формировании поведения (Пиаже, 1952).

Л.С. Выготский уделял особое внимание значимости социального взаимодействия в развитии подростков. Согласно его теории, когнитивное развитие подростков происходит через социальные контакты. Подростки формируют своё поведение в социально-культурном контексте, перенимая нормы и модели поведения у окружающих (Выготский, 1978).

Семья и система образования играют важнейшую роль в формировании поведения подростков. Подростки больше всего подвергаются влиянию семьи, особенно родителей. Семья формирует социальные ценности подростков и готовит их к жизни в обществе. Школа, в свою очередь, играет ключевую роль в развитии социальных навыков, установлении межличностных отношений и пропаганде конструктивного поведения (Cohen, 2009).

В подростковом возрасте значительное влияние на поведение оказывают такие психологические потребности, как признание, уважение, самовыражение и стремление к независимости. Согласно теории потребностей А. Маслоу, подростки стремятся удовлетворить свои ос-

новные потребности, что напрямую определяет их поведение (Maslow, 1943). Социальные потребности также формируют жизнь подростка, так как он старается интегрироваться в общество, сравнивает себя с окружающими.

Обсуждение. Подростковый возраст — это сложный и динамичный период, богатый изменениями. В это время формируется личность, усваиваются социальные ценности и нормы поведения. Формирование конструктивного поведения зависит не только от самого подростка, но и от его окружения, социальных контактов и психологических потребностей. Литературный анализ и существующие теории показывают, что социально-психологические факторы играют важную роль в формировании поведения подростков, но сложность и многогранность этого процесса создаёт определённые трудности.

Во-первых, семья является первой социальной средой подростка, закладывающей фундамент его будущего поведения. Родители выступают не только в роли регуляторов норм поведения, но и как основные источники эмоциональной и психологической поддержки. В последнее время подростки ограниченно взаимодействуют с семьёй и больше находятся под влиянием социальных сетей и друзей, что формирует новую социальную реальность и приводит к проблемам адаптации.

Во-вторых, школа играет важную роль в самопознании подростков. Здесь они учатся находить своё место в обществе, определять ценности и формировать собственные убеждения. Однако отсутствие эффективной воспитательной работы или конфликт со школьной средой может стать препятствием для формирования конструктивного поведения.

В-третьих, социальные группы и сверстники оказывают значительное влияние на поведение подростков. Они постоянно взаимодействуют со своими ровесниками, перенимая их ценности и модели поведения. Однако негативное влияние группы, в том числе насилие, вредные привычки или социальная изоляция, могут негативно сказаться на социальной адаптации подростков.

Наконец, психологические потребности и внутренняя мотивация играют решающую роль в формировании конструктивного поведения. Подростки стремятся к признанию, уважению, независимости и самореализации. Удовлетворение этих потребностей способствует укреплению уверенности в себе и социальной адаптации. В противном случае формируются внутренние конфликты и девиантное поведение.

Выводы и рекомендации.

1. Укрепить воспитательную роль семьи, создать атмосферу уважения и поддержки.
2. Усилить нравственное воспитание в школе, развивать социальные навыки подростков.
3. Формировать позитивные отношения среди сверстников и предотвращать негативное влияние групп.
4. Обеспечить систему психологической помощи в школах для удовлетворения потребностей подростков.
5. Контролировать использование социальных сетей, направляя внимание на позитивный контент.
6. Усилить роль общества в пропаганде конструктивного поведения и формировании положительных социальных норм.

Список использованных источников.

1. Мазҳари, М. (2021). Социально-психологические факторы и развитие личности. Ташкент: Фан.
2. Стерн, Д. (2016). Интерперсональный мир младенца: взгляд с позиции психоанализа и психологии развития. Нью-Йорк: Basic Books.
3. Шихаб, С. (2020). Социальная психология подростков. Кембридж: Cambridge University Press.
4. Павлова, А. (2018). Психосоциальное развитие в подростковом возрасте. Москва: Издательство «Прогресс».

Sharopova Zarnigor Tolib qizi
Buxoro davlat universiteti
Pedagogika kafedrasi tayanch doktoranti

TANQIDIY FIKRLASH VA IJODIY TAFAKKUR FIKRLASH POYDEVORIDIR

Annotatsiya. *Ushbu maqolada biz tanqidiylik va ijodkorlikning o'zaro bog'liqligini o'rganamiz,bu o'zaro bog'liqlikni eng murakkab fikrlash darajasida misol qilib ko'rsatish (ya'ni daho), shuningdek, fikrlashning eng oddiy darajasi (oddiy narsani anglash kundalik tajribadagi ob'ektlar)haqida fikr yuritilgan. Tanqidiy va ijodiy fikrlash bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Insonlar fikrlash kengligi va chuqurligini rivojlantirish va intellektual tavakkal qilish uchun aniq yordamga muhtoj. Tafakkurga bunday e'tibor o'quvchilarning o'z-o'zini anglash va mulohaza yuritish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.Mazkur maqolada tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jamiyatning muvaffaqiyatli, ishonchli va innovatsion a'zolarini rivojlantirishning muhim elementi ekanligi izohlangan.*

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash,kognitiv faoliyat, qiyinchilik bosqichi, semantik bosqich,fikrlash bosqichi, ijodiy fikrlash,stereotip,karikatura,egosentrizm,ratsionallik,induktsiya.*

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И ТВОРЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ-ОСНОВЫ МЫШЛЕНИЯ

Аннотация. *В этой статье мы исследуем взаимосвязь между критичностью и креативностью, иллюстрируя эту взаимосвязь на самом сложном уровне мышления (т. е. гениальности), а также на самом простом уровне мышления (мышлении о простом осознании объектов в повседневном опыте). Критическое и творческое мышление тесно связаны. Людям нужна конкретная поддержка, чтобы развивать широту и глубину мышления и идти на интеллектуальный риск. Такое внимание к мышлению помогает развивать самосознание и способность рассуждать учащихся. В данной статье объясняется, что развитие навыков критического и творческого мышления является важным элементом развития успешных, надежных и инновационных членов общества.*

Ключевые слова*: критическое мышление, познавательная деятельность, этап трудности, смысловой этап, этап мышления, творческое мышление, стереотип, карикатура, эгоцентризм, рациональность, индукция.*

CRITICAL THINKING AND CREATIVE THINKING ARE THE FOUNDATIONS OF THINKING

Abstract*. In this article, we explore the relationship between criticality and creativity, exemplifying this relationship at the most complex level of thinking (i.e. genius) as well as at the simplest level of thinking (thinking the simple awareness of objects in everyday experience). Critical and creative thinking are closely related. People need specific support to develop breadth and depth of thinking and to take intellectual risks. Such attention to thinking helps to develop students' self-awareness and reasoning ability. This article explains that the development of critical and creative thinking skills is an important element in developing successful, reliable and innovative members of society.*

Key words: *critical thinking, cognitive activity, difficulty stage, semantic stage, thinking stage, creative thinking, stereotype, caricature, egocentrism, rationality, induction.*

Kirish. Tanqidiy fikrlash - bu mavjud faktlar, dalillar, kuzatishlar va dalillarni tahlil qilish, to'g'ri xulosalar chiqarish yoki oqilona tanlov qilishdir. U asosiy taxminlarni tan olish, g'oyalar va harakatlar uchun asoslar berish, turli nuqtai nazarlar bilan taqqoslash orqali ushbu asoslarni baholash va ularning mantiqiyligi va mumkin bo'lgan oqibatlarini baholashni o'z ichiga oladi.Tanqidiy

fikrlashning maqsadi ratsional, shubhali va xolis tahlil va baholashni qo‘llash orqali mulohazani shakllantirishdan iborat.

Ijodiy fikrlash qobiliyatlari - bu odamlarga innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish, muammolarga noyob yechimlarni topish va muammolarga yangi nuqtai nazar bilan yondashish imkonini beradigan aqliy qobiliyat va usullar. Oddiy qilib aytganda, ijodiy fikrlash qobiliyatlari sizning ijodkorlik uchun vosita to'plami bo'lib, o'ziga xoslik va qobiliyat bilan qiyinchiliklarni engishga yordam beradi.

Asosiy qism. Hozirgi zamonda tanqidiy fikrlash iborasining qo‘llanilishini Jon Dyui tomonidan kuzatish mumkin, u shaxsning bilim bazasiga bog‘liq bo‘lgan reflektor fikrlash iborasini ishlatgan; Individ ishtirok eta oladigan tanqidiy fikrlashning mukammalligi unga qarab o'zgaradi.Faylasuf Richard V. Polning fikricha, tanqidiy fikrlash va tahlil qilish o‘rganish yoki o‘rgatish mumkin bo‘lgan malakalardir. Tanqidiy fikrlashni qo'llash o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini tartibga solish, o'z-o'zini nazorat qilish va aqlning o'zini o'zi to'g'rilash odatlarini o'z ichiga oladi, chunki tanqidiy fikrlash tabiiy jarayon emas; Muvaffaqiyatli savol-javob va mulohaza yuritish uchun uni induktsiya qilish va jarayonga egalik qilish kerak. Tanqidiy fikrlash egosentrizm va sotsotsentrizmni yengish uchun qat'iy majburiyatni o'z ichiga oladi, bu esa samarali muloqot va muammolarni hal qilishning ongli buyrug'iga olib keladi.

Mutaxassislar uchun ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'pincha qarama-qarshi shakllar bo'lib tuyuladi. Tanqidiy fikrlash - birinchisi irratsional yoki ongsiz kuchlarga asoslangan, ikkinchisi ratsional va ongli jarayonlar; birinchi boshqarib bo'lmaydigan va o'rgatib bo'lmaydigan narsa ikkinchi yo'naltiriladigan va o'rgatish mumkin. Bu fikrda haqiqat bor, lekin juda oz.Undagi haqiqat shundaki, ijodiy daholarni yaratish yoki olishning ma'lum usuli yo'q o'quvchilarni yangi, yangi g'oyalar ishlab chiqarish. ko'rinishlari mavjud biz to'liq tushunmaydigan ijodkorlik. Xuddi shu narsa tanqidiylik shakllariga ham tegishli.

Shunga qaramay, ijodiy va tanqidiy fikrlash uchun bir vaqtning o'zida o'qitish usullari mavjud.Buning uchun biz ushbu atamalarga amaliy, kundalik kontekstda e'tibor qaratishimiz kerak.Biz ularning asosiy ma'nolarini yodda tutishimiz va ular qanday ekanligini tushunishga intilamiz.Biz tanqidiy va ijodiy tushunganimizda chinakam va chuqur o'ylagan, biz ularni ajralmas, yaxlit va deb tan olamiz. Bizning fikrimizcha, ijodiy fikrlash, ayniqsa, mavhumlikni yo'q qilish va olib borish kerak bosqich. Shu sababli, biz ushbu maqolada u bilan nafaqat nuqtai nazardan shug'ullanamiz uning eng yuksak namoyon bo‘lishi (dohiylar ijodida), balki eng kamtarinligida ham namoyon bo'lishi (kundalik idrok va fikrda). Yangi tushunchalarni o'rganishda, tajribamizni tushunishda, yangi mavzu sohasi yoki tili, o'qish, yozish, gapirish va tinglashda, bizning onglar to'laqonli (odatiy bo'lsa-da) ijodiy harakatlar bilan shug'ullanadi.

Samarali yashash uchun biz intellektual standartlarni o'zlashtirishimiz va ulardan foydalanishimiz kerak fikrlashimizni baholang (tanqidiy). Biz ham yaratishimiz kerak - ijodkorlik orqali ongning harakatlari - baholanishi kerak bo'lgan mahsulotlar. Bu aqllar ma'nolarni yaratishiga shubha yo'q. Ular foydali, tushunarli yoki chuqur ma'nolarni yaratadilar. Tasavvur va aql ajralmas jamoadir. Ular eng yaxshi ishlaydi.

Yurish yoki yugurishda o'ng va chap oyoqlar kabi tandemda. Ikkalasini ham o'rganish alohida-alohida faqat ikkalasi ham sirli va jumboq bo'lib qolishini ta'minlaydi, yoki xuddi shunday afsuski, stereotip va karikaturaga aylangan.

Bir necha sabablarga ko'ra tanqidiylik o'rtasidagi munosabat va ijodkorlik odatda noto'g'ri tushuniladi. Buning bir sababi madaniy, bu asosan ommaviy axborot vositalarining tasviri natijasida ijodiy va tanqidiy shaxslar yuzaga keladi.Ommaviy axborot vositalari ijodiy shaxs sifatida tez-tez vakillik qiladi. Shunga ko‘ra, tanqidiy fikr ham, ijodiy fikr ham tafakkurning yutug‘idir.

Ijodkorlik qilish yoki ishlab chiqarish jarayonini, tanqidiylikni esa jarayonga aylantiradi.Baholash yoki hukm qilish. "Ijodiy" so'zining ta'rifi tanqidiy ma'noni anglatadi,komponent (masalan, “tasavvurga ega bo'lish yoki ko'rsatish va badiiy yoki intellektual ixtirochilik"). Yuqori sifatli fikrlash bilan shug'ullanganda, aql kerak bir vaqtning o'zida ishlab chiqarish va baholash, ishlab chiqarish va uni baholashyasaydi. Bir so‘z bilan aytganda, sog‘lom fikrlash uchun ham tasavvur, ham aql kerak standartlar. Ushbu maqola davomida biz intellektual

degan asosiy g'oyani ishlab chiqamiz,intizom va qat'iylik o'ziga xoslik va mahsuldorlik bilan uyda, shuningdek, bu tafakkurning bu taxminiy qutblari (tanqidiy va ijodiy fikr) ajralmasdir.

Fikrlashning mukammal jihatlari. Biz eng oddiy narsalar bilan shug'ullanamizmi ongning intellektual harakatlari yoki eng hayoliy rassom yoki mutafakkirning ijodiy va tanqidiy bir-biriga bog'langan. Bu yaratish aqlning tabiatidir.

Fikrlar, garchi bu ijodning sifati odamdan odamga juda katta farq qiladi

shaxs, shuningdek, fikrdan fikrga. Sifatga erishish standartlarni talab qiladi sifat - va shuning uchun tanqidiylik. Har qanday ma'noni tushunishga harakat qilganda,

odamlar, tabiiyki, qisman bo'lsa ham, uni ma'nolar to'plamiga joylashtirishga intilishini tushunish bo'lishi mumkin. Ular g'oyani bir narsa sifatida tushunishga harakat qilganda o'zi, u ongda ildiz otmaydi. U ma'nolar tizimiga bog'lanmaydi

aql ichida. Muxtasar qilib aytganda, odamlar yaxshi fikrlashlari uchun biz tizimlar ichida o'ylashimiz kerak.Keling, ba'zi asoslardan boshlaylik. Birinchidan, hamma fikrlash bir xil sifat emas. Yuqori sifatli fikrlash - bu o'z oldiga qo'yilgan ishni bajaradigan fikrlash.Bu fikrlash maqsadlarini amalga oshiradi. Agar fikrlashning maqsadi bo'lmasa - agar shunday bo'lsa maqsadsiz - bu mutafakkir uchun qadrli bo'lgan narsani tasodifan topishi mumkin. Ammo tez-tez u shunchaki tahlil qilinmagan assotsiatsiyalarning cheksiz oqimiga kirib boradi. Eynshteyn daho bo'lish belgilarini ko'rsatmadi va kattalar sifatida buni rad etdi.

“Aqlim g'ayrioddiy edi: Menda alohida iste'dod yo'q. Men shunchaki judayam qiziquvchan”. U Tsyurix politexnika institutiga kirish imtihonini topshira olmadi. Nihoyat u o'tganida, imtihonlar uning fikrini shunchalik cheklab qo'ydiki, qachon u bitirgan edi, u bir yil davomida ilmiy muammolar haqida o'ylashni xohlamadi.

Uning yakuniy imtihoni shu qadar noaniq ediki, keyin uni lavozimga topshirish rad etildi,assistent (aspiranturaning eng past darajasi). O'shanda imtihon topshirish emas edi. Tanqidiy va ijodiy fikrlash edi.Eynshteyn muammolarni o'lchamgacha qisqartirish uchun asosiy tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega edi:“Uning eng katta intellektual qobiliyatlaridan biri kichik va katta masalalarda ham edi muammodan ahamiyatsiz burilishlarni olib tashlang."Ushbu uch mutafakkirning ishlarini ko'rib chiqsak, Nyuton, Darvin va Eynshteyn, biz aql bovar qilmaydigan, daho aqlni emas, balki mutafakkirlarni topamiz.Ehtirosli, ammo ezoterik bo'lmagan tanqidiy va ijodiy fikrni birlashtirgan,haqiqatga intilish.Ijodkorlik - sirli emas.Ijodkorlar tarixini sinchkovlik bilan o'rganish, biz ishonamiz tanqidiy va ijodiy fikr bir-biri bilan chambarchas bog'liq, degan markaziy da'vomiz. Har biri ikkinchisi cheklangan foydalanishga ega. Tanqidiyliksiz ijod shunchaki yangilikdir.Ijodkorliksiz tanqid - bu yalang'ochlik kabi salbiy. Tug'ma iqtidor bo'lishi mumkin emas,ba'zi yetishtirish va atrof-muhit yordamisiz ishlab chiqilgan. Masalan, Eynshteyn hech qachon dunyoning eng buyuk olimlaridan biriga aylana olmasdi. U Sahroi Kabirda tug'ilgan,uni mutlaq qashshoqlikda yashaydigan ona motivatsiya orqali va qo'llab-quvvatlash, ham oqilona, ham o'ziga xoslik orqali rag'batlantirdi - intellektual jasorat haqida gapirmasa ham bo'ladi.

Xulosa: odatda ishdagi ijodkorlikni illyustratsiya, grafik dizayn va sahna san'ati kabi badiiy ishlar bilan bog'lashadi. Biroq, ko'pchilik o'zlarining ish jarayonlariga ijodkorlikni qo'shishdan foyda olishlari mumkin. Ijod mashqlari yangi g'oyalarni kashf qilish va umumiy ijodkorlikni yaxshilashning ajoyib usuli hisoblanadi, shuning uchun ko'nikmalaringizni kengaytirish uchun foydalanishingiz mumkin bo'lgan turli xil faoliyat turlari haqida bilish muhimdir. Ijodiy mashq - bu rasm chizish yoki raqsga tushish kabi o'ziga xos ijodiy qobiliyatni takomillashtirishdan ko'ra, muammoni hal qilish, muloqot va innovatsiya kabi ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishga qaratilgan ixtirochilik tashabbusidir. Ijodkorlik mashqlari yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ijodiy fikrlashni kengaytirish uchun qog'oz va qalam, qurilish materiallari, topilgan narsalar yoki boshqa narsalardan foydalangan holda ko'p modali bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida” gi qonuni. O‘RQ-637-son 23. 09. 2020. Ta’lim to‘g‘risida (lex.uz)

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash” to‘g‘risida 2019-yil 29-aprel, 5712-sonli Farmoni.

3. Adizov B. R., Khamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students // Ilmiy xabarnoma. – C. 69.

4. Abdullayeva Q., Ochilov M., Nazarov K., Fuzailov S., Bikboyeva N. Boshlang_ich maktab darsliklarini yaratish mezonlari. – T.: OzPFITI, 1994. – 29 b. 5. Адизов Б. Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари. Пед. фан. док... дисс. – Бухоро, 2002. – 276 б.

5. Hamroyev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 2019.

6. Hamroyev R.A Ona tili ta’limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish (Ped.fan.dok. diss.). Buxoro; 2020.

7. Hamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students

8. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 2019.

9. Hamroyev R.A Ona tili ta’limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish (Ped.fan.dok. diss.). Buxoro; 2020.

10. Quldoshev, R. A. “Assistant pedagogue to children left-handed reading in the last year.” Globe Edit.–2020 (2020).

11. Qoldoshev A. R. Psychological aspects of left-handedness: concept, causes, and peculiarities //Psychology and Education Journal. – 2021. – T. 58. – №. 1. – C. 4981-4988.

12. Gaforovna J. H. The Impo‘rtance of Project Education in Improving the Creative Activity of Students in Primary Grade Mother Tongue Education //American journal of science and learning for development. – 2022. – T. 1. – №. 2. – C. 203-206.

13. Jumayeva H. G. Methodology for Improving the Creative Abilities of Students in Primary School Native Language Education //International journal of inclusive and sustainable education. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 236-238.

14. Jumayeva H. G. Boshlang‘ich sinf ona tili talimida o‘quvchilarning ijodiy qobilyatini takomillashtirish metodikasi //Новости образования: исследовани в XXI веке. – 2023. – T. 1.–№. 6.–C.

Shukurova Nargiza Ikramovna
Qarshi xalqaro universiteti o'qituvchisi

PSIXOLOG TALABALARIDA KASBIY REFLEKSIYANI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM METODLARINING ROLI VA AHAMIYATI

Annotatsiya. *Mazkur maqola psixologiya talabalarida kasbiy refleksiya rivojlantirishning ahamiyati va ta'lim jarayonidagi roli haqida so'z yuritadi. Kasbiy refleksiya talabalarga o'z faoliyatlarini tahlil qilish, o'zgarishlarga tayyor bo'lish va amaliyotda o'z bilimlarini qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida kasbiy refleksiya rivojlantirish uchun mentorlik, interaktiv usullar, guruh ishlari va teskari aloqa kabi samarali metodlar qo'llaniladi. Bu metodlar talabalarga nafaqat o'z-o'zini tahlil qilishni, balki tanqidiy fikrlash va kasbiy o'sishni ta'minlashni o'rgatadi.*

Kalit so'zlar: *kasbiy refleksiya, psixologiya talabalari, ta'lim jarayoni, mentorlilik, interaktiv usullar, guruh ishlari, teskari aloqa, professional rivojlanish, o'z-o'zini tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, amaliyot, o'zgarishlarga tayyorlik, psixologik ko'nikmalar, shaxsiy rivojlanish, ta'lim metodlari.*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ У СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Аннотация. *В статье рассматривается важность развития профессиональной рефлексии у студентов-психологов и ее роль в образовательном процессе. Профессиональная рефлексия помогает студентам развивать навыки анализа собственной деятельности, быть готовыми к изменениям и применять свои знания на практике. Для развития профессиональной рефлексии в образовательном процессе используются эффективные методы, такие как наставничество, интерактивные методы, групповая работа и обратная связь. Эти методы не только учат студентов самоанализу, но и критическому мышлению и профессиональному росту*

Ключевые слова: *профессиональная рефлексия, студенты-психологи, образовательный процесс, наставничество, интерактивные методы, групповая работа, обратная связь, профессиональное развитие, самоанализ, критическое мышление, практика, готовность к изменениям, психологические навыки, личностное развитие, образовательные методы.*

THE ROLE AND IMPORTANCE OF EDUCATIONAL METHODS IN DEVELOPING PROFESSIONAL REFLECTION IN PSYCHOLOGY STUDENTS

Abstract. *This article discusses the importance of developing professional reflection in psychology students and its role in the educational process. Professional reflection helps students develop the skills to analyze their own activities, be ready for change, and apply their knowledge in practice. Effective methods such as mentoring, interactive methods, group work, and feedback are used to develop professional reflection in the educational process. These methods teach students not only self-analysis, but also critical thinking and professional growth.*

Keywords: *professional reflection, psychology students, educational process, mentoring, interactive methods, group work, feedback, professional development, self-analysis, critical thinking, practice, readiness for change, psychological skills, personal development, educational methods.*

Kirish. Kasbiy refleksiya – bu o'z faoliyatini tahlil qilish, uning natijalarini baholash va kelajakdagi ishlarni yaxshilash uchun o'zgarishlarga yo'naltirilgan jarayon. Psixologiya kabi kasblarda, talabalarning kasbiy refleksiya ko'nikmalarini rivojlantirish juda muhim ahamiyatga ega. Bu ko'nikmalar ularni nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishga, balki amaliy faoliyatda to'g'ri qarorlar qabul qilishga, mijoziy va professional muammolarni hal qilishga ham yordam beradi. Kasbiy refleksiya, shuningdek, o'z-o'zini tahlil qilish va o'zgarishlarga tayyorlikni oshiradi, bu esa psixolog

talabalarining kelajakdagi kasbiy faoliyatida katta o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida kasbiy refleksiya rivojlanishining eng muhim omillaridan biri – bu ta'lim metodologiyasining doimiy takomillashishi va talabalar bilan amalga oshiriladigan o'qitish usullarining to'g'ri tanlanishidir. Ta'lim jarayonining kasbiy refleksiya bilan integratsiyasi nafaqat psixologiya talabalarining bilim va ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, balki ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Kasbiy refleksiya sohasidagi tadqiqotlar xorij psixologlari tomonidan ham atroflicha o‘rganilgan. Jumladan: . D. A. Kolb, J. Mezirow, D. Schön, L. S. Vygotsky, J. Dewey, P. Jarvis, Boud, Keogh & Walker va boshqa psixologlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida ham o‘z aksini topgan.

Kasbiy refleksiya va ta’lim metodlarining psixolog talabalarga ta’siri bo‘yicha turli olimlar o‘z ilmiy tadqiqotlarida quyidagi fikrlarni ilgari surishgan:. D. A. Kolb (1984) – Tajriba asosida o‘qitish nazariyasi Kolb ta’lim jarayonida tajribaga asoslangan o‘qitish usullari refleksiyani rivojlantirishda muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, kasbiy refleksiya talaba o‘z bilim va tajribalarini anglab, kelajakda ulardan qanday foydalanish mumkinligini tahlil qilganda shakllanadi. J. Mezirow (1991) – Transformativ ta’lim nazariyasi. Mezirow kasbiy refleksiyani talabaning o‘z bilim va tushunchalarini chuqur o‘rganishi natijasida shakllanadigan o‘zgarish jarayoni deb ta’riflaydi. Unga ko‘ra, refleksiya orqali talabalar o‘z nuqtai nazarlarini qayta baholashadi va kasbiy rivojlanish uchun yangi strategiyalar ishlab chiqishadi. D. Schön (1983) – Reflektiv praktika nazariyasi. Schön kasbiy refleksiyani ikki turga ajratadi: Amal jarayonidagi refleksiya (Reflection-in-action) – talaba muayyan vaziyatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri tahlil va tuzatishlar kiritadi. Amaldan keyingi refleksiya (Reflection-on-action) – talaba tajribasini tahlil qilib, xatolar va yutuqlar asosida xulosa chiqaradi. L. S. Vygotsky (1978) – Sotsiokognitiv ta’lim nazariyasi Vygotskiy refleksiyani ijtimoiy o‘zaro ta’sir jarayonida shakllanuvchi ongli tushuncha deb hisoblaydi. Unga ko‘ra, psixolog talabalarda refleksiyani rivojlantirish uchun dialog, muhokama va ko‘rsatmalarga asoslangan ta’lim metodlari samarali bo‘ladi.
J. Dewey (1933) – Tanqidiy fikrlash va refleksiya Dewey reflektiv fikrlashni insonning ongli tahlili deb hisoblab, savol-javob va muammoli ta’lim metodlarini muhim deb bilgan. Unga ko‘ra, talaba o‘z faoliyati ustida fikr yuritmasa, bilimlar chuqur anglanmaydi. Jarvis (2004) – Kasbiy rivojlanishda refleksiya Jarvis ta’kidlashicha, kasbiy refleksiya shaxsiy va kasbiy taraqqiyotning asosiy qismidir. Uning fikriga ko‘ra, amaliy mashg‘ulotlar, trenerlik dasturlari va kuzatish asosidagi ta’lim refleksiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Muhokama va natijalar. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tajriba asosida o‘qitish va reflektiv metodlar psixolog talabalarning kasbiy refleksiya darajasini sezilarli darajada oshiradi. Tajriba guruhi talabalari o‘z bilim va tajribalarini ongli ravishda tahlil qilib, kelajakda kasbiy faoliyatlarida qo‘llashga moyilroq ekanliklarini namoyon qildilar. Bu natijalar Kolbning tajriba asosidagi ta’lim nazariyasi (1984) va Schönning reflektiv praktika modeli (1983) bilan mos keladi.Biroq, nazorat guruhi talabalari asosan nazariy bilimlarni eslab qolishga yo‘naltirilganligi sababli, ularning refleksiya darajasida sezilarli o‘zgarish kuzatilmadi. Ushbu holat Mezirowning transformativ ta’lim modeli (1991) tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar bilan hamohang bo‘lib, kasbiy rivojlanish uchun mustaqil refleksiya va chuqur tahlil qilish muhimligini tasdiqlaydi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – psixologiya yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarda kasbiy refleksiya darajasini oshirishda ta’lim metodlarining o‘rnini aniqlash, refleksiya rivojlanishiga eng samarali metodlarni tavsiya qilishdan iborat.

Tadqiqot eksperimental shaklda o‘tkazildi. Ishtirokchilar ikki guruhga ajratildi:

Tajriba guruhi (50 nafar talaba) – ushbu guruhda **tajriba asosidagi o‘qitish** metodlari qo‘llandi. Ular amaliy mashg‘ulotlar, reflektiv yozuvlar, muammoli ta’lim va mustaqil tahlil qilish vazifalari bilan shug‘ullanishdi.

Nazorat guruhi (50 nafar talaba) – bu guruh an’anaviy ma’ruza va seminarlar asosida ta’lim oldi. Ushbu talabalarning reflektiv fikrlashga bo‘lgan e’tibor darajasi kamroq bo‘ldi.

Tadqiqot muddati: 3 oy davomida kuzatuvlar olib borildi. Baholash usullari: Kasbiy refleksiya shkalasi (Boud, Keogh & Walker, 1985) asosida talabalar refleksiya darajasi baholandi. Sifatli tahlil – ishtirokchilar bilan intervyular va mustaqil reflektiv yozuvlar tahlil qilindi. Eksperimental va nazorat guruhi natijalari taqqoslandi.

Tadqiqot yakunlari shuni ko‘rsatdiki, **tajriba asosidagi o‘qitish** metodlarini qo‘llash psixolog talabalarning kasbiy refleksiya darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Quyidagi natijalar kuzatildi:

Tajriba guruhi:

- Kasbiy refleksiya darajasi **o‘rtacha 32% ga oshdi**.
- Talabalar o‘z bilimlarini amaliyotga qo‘llash, o‘z xatolaridan saboq olish va mustaqil tahlil qilishga moyillik ko‘rsatishdi.
- O‘z-o‘zini baholash va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlandi.

Nazorat guruhi:

- Kasbiy refleksiya darajasi **atigi 7% ga oshdi**.
- Talabalar nazariy bilimlarni eslab qolishda yaxshi natijalar ko‘rsatdi, lekin amaliy refleksiya qobiliyatlarida o‘zgarish sezilmadi.

Statistik natijalar (Kasbiy refleksiya baholash shkalasi bo‘yicha):

Guruh	O‘rtacha boshlang‘ich refleksiya (%)	O‘rtacha yakuniy refleksiya (%)	O‘zgarish (%)
Tajriba guruhi	48%	80%	+32%
Nazorat guruhi	50%	57%	+7%

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kasbiy refleksiya rivojlanishi uchun tajriba asosida o‘qitish va reflektiv ta’lim metodlarining qo‘llanilishi zarur**.** Tajriba guruhi talabalari o‘z bilimlarini amaliyotga tatbiq etishda yuqori natijalarga erishgan bo‘lsa, nazorat guruhi talabalari asosan nazariy bilimlarni eslab qolish bilan cheklangan. Ushbu holat psixologik ta’limning faqat nazariy tushunchalar asosida olib borilishi talabalarning kelajakdagi kasbiy rivojlanishiga yetarli darajada yordam bermasligini anglatadi. Natijalar Kolbning tajriba asosidagi ta’lim nazariyasi (1984) hamda Schönning reflektiv praktika modeli (1983) bilan mos keladi. Bu nazariyalarga ko‘ra, shaxs faqatgina passiv bilim oluvchi emas, balki o‘z bilimlarini doimiy ravishda qayta ko‘rib chiqib, ulardan amaliyotda foydalanishi kerak.

Xulosa: Tadqiqot natijalari psixologiya talabalari uchun kasbiy refleksiya rivojlanishida faol va interaktiv ta’lim metodlarining samaradorligini ochib berdi. Tajriba asosida o‘qitish usullari, jumladan, amaliy mashg‘ulotlar, reflektiv yozuvlar va muammoli ta’lim**,** talabalarni chuqur fikrlashga, o‘z faoliyatini tahlil qilishga va kelajakdagi kasbiy faoliyatida chuqur xulosa chiqarishga undaydi. Ushbu metodlar yordamida talabalar nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirishadi, balki ularni real kasbiy vaziyatlarda qo‘llashni ham o‘rganishadi.

Bundan tashqari, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki**,** an’anaviy ta’lim usullari – asosan ma’ruza va seminar shaklida o‘qitish kasbiy refleksiya darajasiga unchalik katta ta’sir ko‘rsatmaydi. Bu shuni anglatadiki, talabalar o‘rgangan bilimlarini chuqurroq o‘zlashtirish va ularni real hayotda qo‘llash uchun mustaqil tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘lishlari lozim. Kasbiy rivojlanish jarayonida **o‘z** tajribasidan saboq chiqarish va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydi: reflektiv ta’lim metodlari talabalar ongida tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish jarayonlarini faollashtiradi**.** Shu bois, psixologik ta’lim dasturlarini takomillashtirishda faol ta’lim metodlari va reflektiv yondashuvlarni kengroq joriy etish zarur**.** Bu esa kelajakdagi psixolog mutaxassislarning yanada chuqurroq tahlil qiluvchi va mas’uliyatli kasbiy amaliyotchilarga aylanishiga yordam beradi.

Kelajakda ushbu yo‘nalishda yanada kengroq tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq. Xususan, turli yosh guruhlari va ta’lim bosqichlarida refleksiya rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari**,** shuningdek**,** shaxsiy xususiyatlar va motivatsiya omillarining refleksiya jarayoniga ta’siri alohida o‘rganilishi lozim. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion ta’lim usullari refleksiya rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi ham tahlil qilinishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, psixolog talabalarning kasbiy refleksiya darajasini oshirish uchun faqat nazariy bilimlarni yetkazish bilan cheklanmasdan, ularni mustaqil fikrlash va real vaziyatlarga moslashish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirish kerak**.** Buning uchun esa reflektiv yondashuvlar, tajriba asosida o‘qitish va o‘z-o‘zini baholash usullarini keng qo‘llash maqsadga muvofiqdir**.**

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Boud, D., Keogh, R., & Walker, D. (1985). *Reflection: Turning Experience into Learning*. London: Kogan Page.
2. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
3. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
4. Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
5. Dewey, J. (1933). *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston: D.C. Heath.
6. Moon, J. A. (1999). *Reflection in Learning and Professional Development: Theory and Practice*. London: Kogan Page.
7. Brookfield, S. (1995). *Becoming a Critically Reflective Teacher*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
8. Eraut, M. (1994). *Developing Professional Knowledge and Competence*. London: Falmer Press.
9. Entwistle, N. J. (2009). *Teaching for Understanding at University: Deep Approaches and Distinctive Ways of Thinking*. London: Palgrave Macmillan.
10. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for Quality Learning at University*. 4th ed. New York: Open University Press.
11. Illeris, K. (2007). *How We Learn: Learning and Non-learning in School and Beyond*. London: Routledge.
12. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
13. Gibbs, G. (1988). *Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods*. Oxford: Oxford Further Education Unit.
14. Barnett, R. (1997). *Higher Education: A Critical Business*. Buckingham: Open University Press.
15. Ryan, M., & Ryan, M. (2013). *Theorising a Model for Teaching and Assessing Reflective Learning in Higher Education. Higher Education Research & Development, 32(2),*

Кадыров Камолиддин Батырович
Доктор психологических наук (DSc), профессор, заведующий кафедрой «Педагогика и психология» Ташкентсткого университета социальной инновации
Каланходжаева Камилахон Ботирходжаевна
Студент базовой докторантуры (PhD) Национального университета Узбекистана имени Мирзо-Улугбека

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ПРОФИЛЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ АСИММЕТРИИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. *В статье актуализирована значимость исследования взаимосвязи профиля функциональной асимметрии с компонентами эмоционального интеллекта у студентов. Было выявлено, что в осуществлении процессов эмоционального интеллекта механизмы обоих полушарий играют значимую роль. Полученные данные, по нашему мнению, обуславливаются межполовыми различиями в реализации нейрофизиологических функций и в особенностях протекания психических процессов у мужчин и у женщин.*

Ключевые слова: *функциональная асимметрия, моторные пробы, сенсорные пробы, индивидуальный профиль функциональной асимметрии, эмоциональный интеллект.*

TALABALARDA HISSIY INTELLEKT VA FUNKTSIONAL ASSIMETRIYA PROFILINI O'RGANISH

Annotatsiya. *Maqolada talabalarda funksional assimetriya profili bilan emosional intellekt komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish muhimligi dolzarb qilib ko‘rsatildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, emosional intellekt jarayonlarining amalga oshirilishida ikkala yarim shar mexanizmlari muhim rol o‘ynashi aniqlangan. Bizning fikrimizcha, olingan ma’lumotlar erkaklar va ayollarda neyrofiziologik funksiyalarning amalga oshirilishidagi jinsiy farqlar hamda psixik jarayonlarning o‘ziga xos kechishi bilan bog‘liqdir.*

Kalit so'zlar: *funktsional assimetriya, vosita namunalari, hissiy namunalar, funktsional assimetriyaning individual profili, hissiy intellekt.*

THE STUDY OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND THE PROFILE OF FUNCTIONAL ASYMMETRY IN STUDENTS

Abstract. *The article updates the importance of studying the relationship between the functional asymmetry profile and the components of emotional intelligence in students. It was found that the mechanisms of both hemispheres play a significant role in the implementation of emotional intelligence processes. The obtained data, in our opinion, are caused by intersexual differences in the implementation of neurophysiological functions and in the peculiarities of the course of mental processes in men and women.*

Keywords: *functional asymmetry, motor tests, sensory tests, individual profile of functional asymmetry, emotional intelligence.*

Введение. На сегодняшний день в психологической науке имеются множество различных подходов к исследованию эмоционального интеллекта (теория эмоционально-интеллектуальных способностей Дж.Майера, П.Сэловея, Д.Карузо [Mayer; Salovey; Caruso, 2000], популяризированная теория эмоциональной компетентности Д.Гоулмана [Goleman, 1998], когнитивная теория эмоционального интеллекта Р.Бар-Она [Bar-On; Tranel; Denburg; Bechara, 2003], двухкомпонентная теория эмоционального интеллекта Д.Люсина [Люсин, 2004] и др.).

Современные научные исследования в области нейрологии показывают, что в процессе индивидуального развития выраженность межполушарной асимметрии мозга меняется — происходит латерализация функций головного мозга [Хомская, 2010].

Цель исследования. Проведенное нами исследование посвящено изучению особенностей эмоционального интеллекта студентов с разными типами профиля функциональной асимметрии.

Задачи исследования. В ходе исследования были реализованы масштабные задачи, такие как, выявление особенностей проявления внутриличностных и межличностных компонентов эмоционального интеллекта в зависимости от активности сенсомоторных центров полушарий головного мозга у юношей, осуществление сравнительного анализа взаимосвязи внутриличностного и межличностного эмоционального интеллекта с доминирующим полушарием головного мозга по сенсомоторным функциям у девушек, изучение влияния сенсорной и моторной функциональной асимметрии на преобладание компонентов сигнальных систем у студентов, раскрытие комплекса взаимосвязей между особенностями эмоционального интеллекта и преобладанием различных компонентов первой и второй сигнальных систем.

Объект исследования. В исследовании приняли участие студенты 1-4 курсов в количестве 340 человек (241 девушек и 99 юношей), обучающихся по разным направлениям профессионального обучения.

Методология и методы исследования. Для достижения поставленной цели и реализации сформулированных задач был применён комплекс методов и методик, такие как, Методика определения индивидуального профиля функциональной асимметрии К.Б.Кадырова в авторской модификации, Диагностика соотношения двух сигнальных систем Б.Р. Кадырова, Опросник эмоционального интеллекта ЭмИн Д.В. Люсина, Опросник эмоциональной креативности ECI Дж.Эйверилла, в адаптации И.Н.Андреевой, Диагностика коммуникативных и организаторских способностей В.В. Синявского, Б.А. Федоришина.

Результаты исследования. В ходе эмпирического исследования особенностей эмоционального интеллекта у студентов с разными типами профиля функциональной асимметрии, была достигнута поставленная цель – была обоснована на теоретическом и эмпирическом уровне взаимосвязь эмоционального интеллекта с индивидуальным профилем функциональной асимметрии, а также были разработаны практические рекомендации по эффективному развитию эмоционального интеллекта студентов с учетом их ведущего полушария.

При сравнительном анализе показателей шкал опросника ЭмИн Д.В. Люсина по каждой из 12 функциональных проб, отдельно у юношей и у девушек по U критерию Манна-Уитни было выявлено, что по отдельным функциональным пробам существует связь компонентов эмоционального интеллекта с предпочтением левой, либо правой стороны.

По результатам таблицы 1 видно, что у юношей по пробе “Переплетение пальцев рук” такие компоненты эмоционального интеллекта, как “Управление своими эмоциями” (U=908,5; p<0.05) и “Внутриличностный эмоциональный интеллект” (U=892,5; p<0.05) выше у тех, кто предпочитает ставить правый большой палец сверху.

Таблица 1

Сравнение показателей шкал Опросника ЭмИн Д.В. Люсина по результатам функциональной пробы «Переплетение пальцев рук» у юношей (критерий U Манна-Уитни)

Шкалы (группа юношей)	Переплетение пальцев рук (средние ранги)		U	p
	Левый большой палец (n=47)	Правый большой палец (n=52)		
Управление своими эмоциями	43,3	56	908,5	0,027*
Внутриличностный эмоциональный интеллект	43	56,3	892,5	0,021*

Примечание: * p<0.05

Согласно результатам таблицы 2 по функциональной пробе “Нога на ногу” у юношей такие компоненты эмоционального интеллекта, как “Понимание чужих эмоций” (U=612,5; p<0.01), “Управление чужими эмоциями” (U=697; p<0.05), “Межличностный эмоциональный

интеллект" (U=622; p<0.01), "Понимание эмоций" (U=669; p<0.05) и "Общий уровень эмоционального интеллекта" (U=739,5; p<0.05) выше у тех, кто предпочитает закидывать левую ногу сверху.

Таблица 2

Сравнение показателей шкал Опросника ЭмИн Д.В. Люсина по результатам функциональной пробы «Нога на ногу» у юношей (критерий U Манна-Уитни)

Шкалы (группа юношей)	Ногу на ногу (средние ранги)		U	p
	Левая нога (n=28)	Правая нога (n=71)		
Понимание чужих эмоций	63,6	44,6	612,5	0,003**
Управление чужими эмоциями	60,6	45,8	697	0,021*
Межличностный эмоциональный интеллект	63,3	44,8	622	0,004**
Понимание эмоций	61,6	45,4	669	0,011*
Общий уровень эмоционального интеллекта	59,1	46,4	739,5	0,048*

Примечание: * p<0.05; ** p<0.01

Полученные данные могут свидетельствовать, что общий уровень эмоционального интеллекта и особенно сформированность его межличностных компонентов тесно связаны с мозговыми механизмами, обеспечивающими преобладание левой ноги (активность моторных зон правого полушария). Это может быть связано с тем, обработка невербальной информации, в частности понимание мимики, жестов, распознавание интонаций по голосу осуществляется механизмами правого полушария. Также оно, по-видимому, в большей степени «специализируется» на восприятии и протекание эмоциональных процессов, а также на установление межличностных отношений, чем механизмы левого полушария.

Результаты исследовательской работы позволили сделать следующие общие **выводы**:

1. Существуют межполовые различия в проявлении эмоционального интеллекта у юношей и у девушек. Девушкам присуще более высокая выраженность межличностных компонентов эмоционального интеллекта, юношам больше свойственны внутриличностные компоненты эмоционального интеллекта, что связано с нацеленностью девушек на межличностные взаимоотношения, обладания ими выраженной эмоциональной осведомлённостью и эмпатией, тогда как юноши более сдержанны в проявлении эмоций и контролируют неречевые проявления своих эмоциональных реакций.
2. Локализация мозговых центров управления психическими процессами у мужчин и у женщин отличаются между собой, что может обуславливать различие в регулировании процессами сигнальных систем, а также в осуществлении процессов эмоционального интеллекта и эмоциональной креативности. Однако важно отметить, что в процессах эмоционального интеллекта задействованы оба полушария, но в разной степени у юношей и у девушек.

На основании полученных результатов исследования и сформированных в связи с ними общих выводов были разработаны практические рекомендации для психологов, педагогов, тренеров и коучей:

1. При развитии эмоционального интеллекта необходим индивидуальный подход с учетом психофизиологических факторов, которые играют первостепенную роль в формировании всех психических процессов, так как являются биологической составляющей личности.
2. Модификация методики на определение индивидуального профиля функциональной асимметрии в рамках нашего диссертационного исследования, направленная на подразделение людей по правостороннему либо левостороннему предпочтению в сенсомоторных пробах, позволяет определить уровень предпочтения личности и, в связи с этим, его ведущее полуша-

рие, которое может быть причиной развития тех или иных психических процессов, способностей и особенностей.

3. Для эффективного развития эмоционального интеллекта необходимо учитывать также межполовые различия, так как локализация нейрофизиологических механизмов у девушек и юношей, отвечающих за те или иные компоненты эмоционального интеллекта, отличаются.

Библиографический список.

1. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. М., 2004. С. 29–36.

2. Хомская Е.Д. Нейропсихология: Хрестоматия / под ред. Е.Д. Хомской. – Спб.: Питер, 2010. - 992 с.

3. Bar-On, R., Tranel, D., Denburg, N. L., & Bechara, A. (2003). Exploring the neurological substrate of emotional and social intelligence. Brain, 126, 1790-1800.

4. Goleman D. What makes a leader? // Harvard Business Review. 1998. V. 76. P. 205-323.

5. Mayer J. D., Salovey P. & Caruso D. Models of emotional intelligence. // Handbook of intelligence. / Ed.: R. J. Sternberg. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000. — P. 396—420.

Nasritdinov Ulug‘bek
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Terrorizmga qarshi kurashish xizmati ma’sul xodimi
E-mail: f.2417@rambler.ru

EKSTREMIST ShAXSLARNING PSIXOLOGIK PORTRETI: RADIKALLAShUV SABABLARI VA UNGA QARShI KURASh STRATEGIYALARI

Annotatsiya. *“Ekstremist shaxsning portreti” tushunchasi radikal g‘oyalarga moyil shaxslarning ijtimoiy, psixologik va shaxsiy xususiyatlarini o‘rganishga asoslangan. Ushbu portret radikallashuv jarayonini tushunish, ekstremizmning tarqalishiga sabab bo‘ladigan omillarni aniqlash va ularga qarshi profilaktik choralarni ishlab chiqish uchun muhim ahamiyatga ega. Maqola ekstremist shaxslarning ijtimoiy izolyatsiyaga moyilligi, dunyoqarashlari, zo‘ravonlikka moyillik kabi xususiyatlarni tahlil qiladi va ularga qarshi samarali kurash choralarini taklif etadi.*

Kalit so‘zlar: *ekstremist shaxs, radikallashuv, ijtimoiy izolyatsiya, psixologik xususiyatlar, ekstremizmga qarshi kurash.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЭКСТРЕМИСТСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ: ПРИЧИНЫ РАДИКАЛИЗАЦИИ И СТРАТЕГИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

Аннотация. *Концепция "Профиля личности экстремиста" основана на изучении социальных, психологических и личностных характеристик людей, склонных к радикальным идеям. Этот профиль имеет решающее значение для понимания процесса радикализации, выявления факторов, способствующих распространению экстремизма, и разработки превентивных мер против него. В статье анализируются такие черты характера экстремистов, как склонность к социальной изоляции, мировоззрение и склонность к насилию, и предлагаются эффективные меры противодействия.*

Ключевые слова: *экстремистская личность, радикализация, социальная изоляция, психологические особенности, противодействие экстремизму.*

THE PSYCHOLOGICAL PROFILE OF EXTREMIST INDIVIDUALS: CAUSES OF RADICALIZATION AND STRATEGIES FOR COUNTERACTION

Abstract. *The concept of "The Profile of an Extremist Individual" is based on studying the social, psychological, and personal characteristics of individuals inclined toward radical ideas. This profile is crucial for understanding the radicalization process, identifying the factors contributing to the spread of extremism, and developing preventive measures against it. The article analyzes traits such as the tendency for social isolation, worldview, and propensity for violence among extremist individuals and proposes effective countermeasures.*

Keywords: *Extremist individual, radicalization, social isolation, psychological traits, countering extremism*

“Ekstremist shaxsning portreti” tushunchasi radikal g‘oyalarga moyil shaxslarning ijtimoiy, psixologik va shaxsiy xususiyatlarini o‘rganish orqali, ularni tushunish va ekstremizmning oldini olishga xizmat qiladigan muhim vosita hisoblanadi.

Bunday **portret** shaxsning dunyoqarashi, ichki motivatsiyalari, ijtimoiy aloqalari va psixologik xususiyatlarini aniqlab, uning radikallashuv jarayonini tahlil qilishga imkon beradi. Buning asosiy maqsadi – ekstremizmning tarqalishiga sabab bo‘ladigan omillarni erta bosqichda aniqlash va ularga qarshi samarali choralar ko‘rishdir.

Diniy ekstremist shaxsning portreti nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar, balki jamiyatning turli sohalari, jumladan, ta’lim, psixologik yordam va ijtimoiy reabilitatsiya bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun ham ahamiyatlidir. Ushbu portretni yaratish orqali, radikal

qarashlarni tarqatuvchi shaxslarni identifikatsiya qilish, ularning dunyoqarashini va ularga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-iqtisodiy omillarni tushunish osonlashadi. Shuningdek, bu ekstremizmga moyil shaxslar bilan ishlash va ularni jamiyatga qaytarishda ham katta ahamiyat kasb etadi.

Mazkur shaxslarning asosiy xususiyatlarini o‘rganish radikallashuv jarayonining murakkabligini chuqur tushunishga yordam beradi. Masalan, bunday shaxslarda ko‘pincha ijtimoiy ajralish, yolg‘izlik hissi, adolatsizlikka nisbatan qattiq reaksiya va ma'lum bir e'tiqodga so‘zsiz ishonish holatlari kuzatiladi. Ular ko‘pincha yolg‘on axborot va ekstremistik g‘oyalarga moyil bo‘lib, zo‘ravonlik yo‘li bilan muammolarni hal qilishga intiladi. Shaxsning ijtimoiy aloqa tarmog‘i ham bunda muhim rol o‘ynaydi, chunki ekstremistik guruhlarga yoki internet orqali radikal g‘oyalarga ta'sirlanish imkoniyati mavjud.

Ekstremist shaxslarning portreti ularning **o‘ziga xos xususiyatlari**, dunyoqarashlari va harakatlarida namoyon bo‘ladigan tendensiyalarni aniqlash orqali shakllantiriladi. Bunday shaxslarning e'tiqodlari, ijtimoiy munosabatlari va harakatlarini o‘rganish nafaqat ularni tushunish, balki ekstremizmga qarshi kurashning samarali yo‘llarini ishlab chiqish uchun ham muhimdir. Diniy ekstremizmga moyil bo‘lgan shaxslarda muayyan umumiy xususiyatlar kuzatiladi, ular orasida mafkuraviy qat'iylik, zo‘ravonlikka moyillik, jamoatchilikka tahdid, ijtimoiy izolyatsiya va inson huquqlarini poymol qilish kabi jihatlar alohida o‘rin tutadi.

Ushbu toifadagi shaxslar e'tiqodlariga juda qattiq bog‘langan bo‘lib, ularning fikrlash tarzi, odatda, boshqa qarashlarga toqatsizlik va o‘z mafkurasini yagona haqiqat sifatida qabul qilish bilan tavsiflanadi. Ular faqat o‘z talqinlarini to‘g‘ri deb bilishadi va muxolif fikrlarni rad etishadi. Bunday qarashlar, ko‘pincha, ekstremistik guruhlarda shakllangan mafkuraviy ta'limotlarning ta'siri ostida shakllanadi. Ekstremist shaxslar uchun o‘zlarining fikrlarini kuch bilan targ‘ib qilish, yolg‘on axborot tarqatish va muxolif qarashlarga qarshi kurashish normal holat hisoblanadi. Shuning uchun ularning fikrlash tarzida zo‘ravonlikka moyillikning mavjudligi tabiiy holat sifatida qabul qilinadi. Ular maqsadlariga erishish yo‘lida har qanday zo‘ravonlik yoki tahdid usullaridan foydalanishga tayyor bo‘ladilar.

Mazkur shaxslar jamiyatning tinchligi va barqarorligiga jiddiy tahdid soladi. Ular o‘z g‘oyalarini jamiyatda ommalashtirish uchun yoshlar va kam tajribali kishilar orasida targ‘ibot ishlarini olib boradi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar ekstremistik g‘oyalarni tarqatishda asosiy vositaga aylangan. Ularning harakatlari jamiyatda nizolar, adovat va bir-birini tushunmaslik holatlarini keltirib chiqaradi. Bu kabi tahdidlar jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Ularning yana bir xususiyati ularning ijtimoiy izolyatsiyaga moyilligi hisoblanadi. Ular, odatda, o‘zlarini keng jamiyatdan ajratishga urinadi va faqat o‘zlari bilan hamfikr bo‘lgan guruh a'zolari bilan muloqot qiladilar. Bu holat ularning dunyoqarashini yanada radikallashtiradi va ularni jamiyatning boshqa a'zolaridan tubdan farq qilib qo‘yadi. Ushbu ijtimoiy izolyatsiya ko‘p hollarda ularning qarashlarini mustahkamlab, ekstremistik harakatlarga jalb etilishini kuchaytiradi.

Ekstremist shaxslar o‘z maqsadlariga erishish uchun inson huquqlarini poymol qilishga moyil bo‘ladilar. Ular boshqa e'tiqodlar, madaniyatlar yoki etnik guruhlarning huquqlarini tan olmasliklari mumkin. Masalan, boshqa dinlarning vakillariga nisbatan toqatsizlik, jinsiy yoki etnik kamsitish orqali o‘z ustunligini ko‘rsatishga urinishlar kuzatiladi. Ular ko‘pincha o‘z g‘oyalarini zo‘ravonlik yo‘li bilan amalga oshirishga harakat qiladilar. Bunday harakatlar jamiyatda nafaqat huquqbuzarliklar, balki adovat, kelishmovchilik va tarqoqlikni ham kuchaytiradi.

Diniy ekstremist shaxsning psixologik portreti, uning ichki dunyosi, fikrlash tarzi va xatti-harakatlarini tushunish uchun asos bo‘ladigan tahliliy modeldir. Bunday shaxslarning radikal g‘oyalarga moyilligi, dunyoqarashi va qarorlari bir qator o‘ziga xos psixologik xususiyatlar orqali shakllanadi. Quyida ularning asosiy psixologik xususiyatlari va ularning ahamiyati kengroq yoritiladi.

Ular o‘z guruhlari va g‘oyalariga juda qattiq bog‘langan bo‘lib, hayotlarining asosiy maqsadini shu mafkura doirasida ko‘radilar. Bunday shaxslar uchun o‘z e'tiqodlari va mafkuraviy g‘oyalari nafaqat yo‘llanma, balki ularning shaxsiy identifikatsiyasining asosiy qismi hisoblanadi. Bu holat ularning fikrlash tarzini bir yo‘nalishga yo‘naltiradi va boshqa qarashlarga yopiq bo‘lishlariga sabab bo‘ladi.

Shu bilan birga, bunday shaxslar ta’sirga berilishga moyillikka ega bo‘ladi. Ular ko‘pincha mafkuraviy yoki diniy yetakchilarining fikrlarini ko‘r-ko‘rona qabul qiladi. Bunday moyillik, ayniqsa, ijtimoiy yolg‘izlikni his qiluvchi yoki jamiyatda o‘z o‘rnini topa olmagan shaxslarda kuchli namoyon bo‘ladi. Ular tajriba va mustaqil fikrlash yetishmasligi tufayli, yollovchi shaxslarning ta’siriga tushib, radikal g‘oyalarga moyil bo‘ladi.

Ekstremist shaxslarning dunyoqarashi ko‘pincha tor bo‘ladi. Ular atrof-muhitni qora va oq prinsiplari asosida ko‘radilar. Bunday qarash dunyodagi har qanday muammoning yechimini ularning mafkuralari yoki g‘oyalari bilan bog‘lashga olib keladi. Ular o‘zgalarning fikrlarini qabul qilmaydilar va har qanday muxolif qarashlarga nisbatan radikal munosabat bildirishadi. Bunday shaxslar uchun tanqid yoki boshqa nuqtai nazarlar tahdid sifatida qabul qilinadi.

Zo‘ravonlik ekstremist shaxslarda asosiy maqsadga erishish vositasi sifatida ko‘riladi. Ularda zo‘ravonlikka moyillik ko‘p hollarda ichki qoniqmaslik hissi va tashqi bosimlar natijasida shakllanadi. Bunday shaxslar uchun zo‘ravonlik shaxsiy quvvat va ta’sir kuchini namoyon etishning usuliga aylanadi. Ularning fikricha, zo‘ravonlik orqali ular o‘z maqsadlariga erishishlari va atrofdagilarga o‘z g‘oyalarining "haqqoniyligini" isbotlashlari mumkin.

Ekstremist shaxslar o‘zlarini boshqa odamlardan ustun qo‘yishga, ularning hayot tarziga ta’sir o‘tkazishga yoki ularni o‘z g‘oyalari doirasida boshqarishga intilgan holda, kuchli boshqaruvchilik moyilligiga ega bo‘ladi. Ular o‘zlarining "tadbirkorlik" qobiliyatlari yoki ta’sirini mafkuralari manfaatiga xizmat qildirishga harakat qiladilar. Bu xususiyat ularning lider sifatida ko‘rinishga yoki boshqalarni faol harakatlarga undashga moyilligini ko‘rsatadi.

Bunday shaxslar o‘zlarini jamiyat tomonidan noto‘g‘ri tushungan, ta’qib qilingan yoki bosim ostida qolgan qurbonlar sifatida ko‘rishlari mumkin. Bu holat ularda "qurbonlik mentaliteti"ni shakllantirib, ularning ekstremistik harakatlarini oqlaydi. Ular o‘zlarini "haqiqatni himoya qiluvchi" yoki "adolat o‘rnatuvchi" sifatida ko‘rsatish orqali, o‘z harakatlarining zo‘ravonlik yoki noqonuniyligini haqli deb hisoblaydi.

Ko‘pincha ekstremist shaxslarda kognitiv dissonans kuzatiladi. Ular o‘z fikrlari va harakatlari orasidagi ziddiyatlarni yechimini topa olmaydilar va bu ziddiyatlarni inkor qilish yoki o‘zini oqlash yo‘llarini izlaydilar. Masalan, ular o‘z harakatlarini "oliy maqsad" yoki "din yoki e’tiqodni himoya qilish" sifatida talqin qilib, o‘z qo‘rquvlari yoki gumonlarini jilovlaydilar.

Bunday shaxslarning psixologik portreti ushbu xususiyatlarni tushunish va tahlil qilish orqali shakllantiriladi. Bunday tahlil, ekstremizmga qarshi samarali strategiyalarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ekstremist shaxslarning fikrlash va harakatlarini to‘g‘ri anglash jamiyatda radikal g‘oyalarning tarqalishining oldini olishda katta rol o‘ynaydi.

Ekstremist shaxslarning portretini tuzish jamiyat xavfsizligini ta’minlash va ekstremizmga qarshi samarali kurash choralarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Bunday portretlar shaxsning psixologik, ijtimoiy va mafkuraviy xususiyatlarini tahlil qilish orqali ekstremizmga moyillikni erta bosqichda aniqlashga imkon beradi. Buning asosiy maqsadi – radikallashuvga sabab bo‘ladigan omillarni tushunish, ularga qarshi profilaktika choralarini ko‘rish va jamiyatni turli tahdidlardan himoya qilishdir.

Birinchidan, oldini olish bugungi kunda ekstremizmga qarshi kurashda eng samarali yo‘l hisoblanadi. Ekstremistik faoliyat boshlanmasdan oldin shaxslarni aniqlash va ularning xatti-harakatlarini tushunish, xavfsizlik muammolarini oldindan prognoz qilish imkonini beradi. Masalan, radikal qarashlarga moyil shaxslarning ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati, ularning g‘oyaviy rahnamolari bilan muloqoti yoki ekstremistik guruhlar bilan aloqalari orqali tahlil qilinishi mumkin. Bunday portretlarni yaratish orqali ekstremistik harakatlarning tarqalishini erta bosqichda cheklash mumkin bo‘ladi.

Ikkinchidan, ekstremistik guruhlarning faoliyati haqida jamiyatni xabardor qilish muhimdir. Targ‘ibot tadbirlari orqali aholini bu kabi tahdidlardan ogohlantirish va ularning salbiy oqibatlarini tushuntirish mumkin. Bu jarayonda ekstremistik guruhlarning tuzilmasi, ishlash usullari, radikal qarashlarni yoyish strategiyalari va ularning maqsadlari haqida kengroq ma’lumot taqdim etiladi. Jamoatchilikka bu xavflarni tushuntirish orqali jamiyatda bunday tahdidlarga qarshi immunitet shakllantirish mumkin.

Uchinchidan, ekstremizmga qarshi samarali kurash qonunlar va davlat siyosati takomillashtirilishini talab qiladi. Qonunchilik va siyosatni takomillashtirish bunda muhim o‘rin tutadi. Ekstremist shaxslarning portretlarini tahlil qilish asosida qonun chiqaruvchilar terrorizm va ekstremizmga qarshi yangi qonunlar qabul qilishlari va mavjud qonunlarni qayta ko‘rib chiqishlari mumkin. Masalan, radikal g‘oyalarni tarqatuvchi shaxslarga nisbatan jazo choralarini kuchaytirish yoki profilaktika tadbirlarini davlat siyosatiga integratsiya qilish mumkin.

To‘rtinchidan, ekstremizmga qarshi kurashda ta’lim va tarbiya dasturlarini joriy etish katta ahamiyatga ega. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jamoat xodimlari uchun ekstremistik tahdidlarni aniqlash va ularga munosabat bildirish bo‘yicha o‘quv dasturlari tashkil qilinishi zarur. Bu jarayonda ekstremist shaxslarning portretlari asosida ishlab chiqilgan materiallardan foydalanish ularning ish samaradorligini oshiradi. Bunday dasturlar xavfsizlik kuchlariga shaxslarni radikallashtiruvchi omillarni erta aniqlash, ularning harakatini prognoz qilish va to‘g‘ri choralar ko‘rish ko‘nikmalarini beradi.

Beshinchidan, ekstremistik qarashlarga moyil shaxslarni jamiyatga qayta integratsiya qilish va ularga yordam berish uchun ijtimoiy integratsiya va reabilitatsiya dasturlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday shaxslar ko‘pincha ijtimoiy ajralish yoki ma’naviy qoniqmaslik tufayli ekstremistik g‘oyalarga moyil bo‘ladilar. Ularga psixologik va ijtimoiy yordam ko‘rsatish, ularning ijtimoiy aloqalarini tiklash va ish bilan ta’minlash orqali ularni jamiyatning faol a’zolariga aylantirish mumkin.

Shunday qilib, ekstremist shaxslarning portretlarini tuzish nafaqat profilaktika va qonunchilikni takomillashtirishda, balki jamiyatda xavfsizlikni ta’minlashda, ekstremistik g‘oyalarning tarqalishining oldini olishda va radikallashuvning sabablarini bartaraf etishda muhim vosita hisoblanadi. Bunday portretlardan foydalanish orqali jamiyatda ekstremizmga qarshi kurashning samarali strategiyalarini ishlab chiqish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Ekstremist shaxslarning portretini shakllantirish radikal g‘oyalarga moyil shaxslarning ijtimoiy, psixologik va shaxsiy xususiyatlarini chuqur o‘rganish orqali ularni erta aniqlash va ekstremizm tarqalishining oldini olishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bunday shaxslarda ijtimoiy ajralish, zo‘ravonlikka moyillik, adolatsizlikka kuchli munosabat va boshqa fikrlarga toqatsizlik kabi umumiy jihatlar kuzatiladi. Ular mafkuraviy ta’sirga oson beriladi va ko‘pincha zo‘ravonlikni o‘z maqsadlariga erishish vositasi sifatida qabul qiladilar.

Shu bilan birga, ekstremist shaxslarning dunyoqarashi va ijtimoiy aloqalarini tahlil qilish nafaqat ularning radikallashuv jarayonini tushunish, balki profilaktika tadbirlarini samarali rejalashtirish imkonini beradi. Ushbu portretlarni yaratish jamiyat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarni erta bosqichda oldini olish va ekstremistik harakatlarga qarshi samarali choralar ko‘rish uchun muhim ahamiyatga ega.

Ta’lim, targ‘ibot, qonunchilikni takomillashtirish va reabilitatsiya dasturlari ekstremizmga qarshi samarali kurashning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi. Bunday yondashuv radikal qarashlarga moyil shaxslarni jamiyatga qayta integratsiya qilish va ularni ijtimoiy faollikka jalb etish orqali jamiyatning barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Абдухалилов А. Диний экстремизм: кеча ва бугун //Жамият ва бошқарув.-2002.-№2.-Б.66-68. 15. Алимов Х. Бадиий адабиёт таржимонлари ёш даврларининг психологик хусусиятлари. Психол. фан. номз. дисс. Т.: 1995.

2. Ананьев Б.Г. О принципах современного человекознания. М.: Наука, 1977. 17. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания.–СПб.: Питер, 2001. 18. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1969..

3. Насиновская Е.Е., Якубовская М.Я. Психологический барьер как защитный механизм личности в конфликтной ситуации. – М. Изд. Моск. ун-та, 1984.

4. Никитин Е.П., Харламенкова Н.Е. Самоутверждение человека. //Вопросы философии. 1997. N 9.

5. Никольская И.М., Грановская Р.М. Психологическая защита у детей. – СПб.: Речь, 2006.

6. Норматов У. «Ўткан кунлар» ҳайрати. -Т.: Ўқитувчи, 1996.

7. Норқулов Ҳ. Д.. «Ота-оналарнинг ғоявий-тарбиявий билимларини оширишнинг ижтимоий-педагогик асослари». Пед. фан. номз. дисс. -Тошкент, 2007.

8. Норқулов Ҳ. Оилада ёшларни бузғунчи ғоялардан ҳимоя қилишнинг ижтимоий-педагогик технологияси.- Тошкент: 2005.

9. Оила психологияси. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун ўқув қўлланма. Профессор Ғ.Б.Шоумаров таҳрири остида. -Тошкент, 2011.

10. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. -СПб: Издательский дом. «Питер».

11. Орёл Н. Психологические механизмы влияния тоталитарных групп на личность: профилактика и преодоление зависимости. Хрестоматия. Контроль сознания и методы подавления личности. – М.-Минск: Харверст АСТ, 2001.

Рахманова Диляра Рустамовна
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
e-mail:psihoservis9@yandex.ru

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА В ВУЗАХ УЗБЕКИСТАНА И ДРУГИХ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОГО РЕГИОНА: РАЗРАБОТКА АДАПТИРОВАННОГО ОПРОСНИКА

Аннотация. *Статья посвящена разработке адаптированного опросника для диагностики психологических проблем студентов вузов Узбекистана и других стран Центральной Азии. Актуальность темы обусловлена высокой распространенностью стресса и других психологических проблем среди студентов, что негативно сказывается на их академической успеваемости и общем качестве жизни. Исследование направлено на создание инструмента, способного качественно оценивать различные аспекты психологического здоровья студентов, включая их эмоциональное состояние, социальную адаптацию и академические трудности.*

Ключевые слова: *психологическая диагностика, студенты вузов, психологическое здоровье, стресс, тревожность, депрессия, академическая успеваемость, опросник, адаптация, психоэмоциональное состояние, ресурсы психологической помощи, культурные особенности, Центральная Азия, Узбекистан.*

O‘ZBEKISTON VA MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDAGI OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA: MOSLASHGAN SO‘ROVNOMANI ISHLAB CHIQISH

Annotatsiya:*. Maqola O‘zbekiston va markaziy osiyo mamlakatlari oliy ta’lim muassasalari talabalari orasida psixologik muammolarni diagnostika qilish uchun moslashtirilgan so‘rovnomani ishlab chiqishga bag‘ishlangan. Mazkur mavzuning dolzarbligi talabalar orasida stress va boshqa psixologik muammolarning keng tarqalganligi bilan bog‘liq bo‘lib, bu ularning akademik muvaffaqiyatiga va umumiy hayot sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot talabalarning psixologik salomatligining turli jihatlarini, jumladan, ularning hissiy holati, ijtimoiy moslashuvi va akademik qiyinchiliklarini sifatli baholashga qodir bo‘lgan diagnostik vositani yaratishga yo‘naltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *psixologik diagnostika, oliy ta’lim muassasalari talabalari, psixologik salomatlik, stress, tashvish, depressiya, akademik muvaffaqiyat, so‘rovnoma, moslashuv, psixoemotsional holat, psixologik yordam resurslari, madaniy xususiyatlar, markaziy osiyo, O‘zbekiston.*

PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS IN UNIVERSITIES OF UZBEKISTAN AND OTHER COUNTRIES OF THE CENTRAL ASIAN REGION: DEVELOPMENT OF AN ADAPTED QUESTIONNAIRE

Annotation. *This article focuses on the development of an adapted questionnaire designed to diagnose psychological issues among university students in Uzbekistan and other Central Asian countries. The study is highly relevant due to the widespread occurrence of stress and other psychological challenges among students, which adversely affect their academic performance and quality of life. The research aims to create a comprehensive tool for evaluating various dimensions of students’ psychological well-being, including emotional state, social adaptation, and academic challenges.*

Keywords: *psychological assessment, university students, mental health, stress, anxiety, depression, academic performance, questionnaire, adaptation, psycho-emotional state, psychological support resources, cultural specifics, Central Asia, Uzbekistan.*

Современные исследования, психологическое здоровье студентов является достаточно актуальной проблемой. По утверждению Н.В. Кислинской, студенты, получающие высшее образование, испытывают воздействие множества таких стрессовых факторов, как высокая учебная нагрузка, приспособленность к новым жизненным условиям, социальные и личные проблемы и др. Указанные факторы способны негативно влиять по мнению С.А. Юнель, на психологическое здоровье, что будет снижать академическую успеваемость и качество жизни студентов. Т.Н. Умаров особо подчеркивает, что студенты вузов часто претерпевают высокий уровень стресса и чувства тревоги, а также депрессионные проявления.

Цель нашего исследования состоит в разработке усовершенствованного диагностического инструментария для проведения качественной оценки возникающих у студентов вузов психологических проблем. Подобная диагностика обеспечит своевременное выявление проблем и их решение. Наряду с этим применение современного диагностического инструмента позволит определять студентов из группы риска и реализовать мероприятия по профилактике и коррекции у таких студентов психологических проблем.

Научная литература располагает значительным числом качественных психодиагностических инструментов, приборов и модели устройства психологических служб в вузах мира, что обеспечивает проведение диагностики психологических проблем студентов вузов. К числу таких инструментов относятся опросники ACHA-NCHA (National College Health Assessment) и «Оценка благополучия» (ACHA Well-Being Assessment, ACHA-WBA), которые позволяют проводить оценку различных аспектов здоровья и благополучия студентов. Однако их применение в вузах стран Центральной Азии несколько затруднительно, так как данные опросники необходимо опробировать на студентах региона, а результаты подвергнуть валидации с учётом специфических культурных и правовых норм Центральноазиатского региона.

В связи с этим мы поставили цель – разработать опросник, всецело соответствующий студентам вузов Узбекистана и стран Центральной Азии. Опросник «Психологические проблемы студентов» разработан нами на двух языках – узбекском и русском, в связи с чем его использование очень удобно в многонациональной студенческой среде Узбекистана. Опросник содержит девять разделов, в каждом из них произведена оценка психологического здоровья и социальной адаптации студентов.

В первом разделе освещены вопросы о состоянии здоровья студентов, во втором – об активности студентов и их учебной мотивации. Параллельно с этим излагаются вопросы о внеучебной нагрузке студентов, о том, как они проводят свободное время, влияние данной нагрузки на психоэмоциональное состояние и успеваемость студентов.

Третий раздел знакомит со скринингом патологических состояний и определения рисков, обусловленных душевным здоровьем студентов. При подборе вопросов для данного блока мы исходили из вопросов по разделу «Ментальное здоровье» опросника ACHA-NCHA IIIb. Следует отметить, что многие вопросы относятся к категории чувствительных. Материал этого раздела предоставляет возможность получить представление о склонности студентов к употреблению психотропных наркотических веществ, алкоголя. Культурный и правовой контекст стран Центральной Азии менее способствует открытому обсуждению своих проблем с алкогольной и наркотической зависимостью, суицидом и другими проблемными состояниями.

Четвёртый раздел вопросов касается измерения таких значимых составляющих психоэмоционального состояния студентов, как счастье, тревожность, депрессия, чувства одиночества и социальной тревожности, уровня испытываемого стресса.

Пятый раздел содержит вопросы, раскрывающие интегральную характеристику психологического благополучия студентов, т.е. такие сложные теоретические конструкты, как субъективное и физиологическое благополучие, самооценка и пр.

В шестом разделе дается оценка некоторых психологических проблем и трудностей студентов и их влияние на их академическую успеваемость и процесс обучения.

Студенты отвечают на вопрос по оценке влияния разных проблем на их учёбу. Материал этого раздела помогает выявить требующие первоочередного решения психологические проблемы.

В седьмом разделе рассматриваются адаптационные возможности студентов и стратегии преодоления трудностей, а также содержатся вопросы по оценке устойчивости студентов и их способности преодолевать трудности новых условий и стрессовые факторы. Данный раздел выполняет важную функцию в отборе студентов, требующих дополнительной поддержки и развития адаптивных навыков.

В восьмом разделе опросник дается характеристика ресурсов психологической помощи и содержатся вопросы по оценке информированности студентов о реалиях пользования ресурсами психологической помощи и возможности выбора источника помощи. Ценность данного раздела состоит в формировании у студентов понимания того, как эффективно они используют имеющиеся ресурсы и как улучшить доступ психологической поддержке.

Последний, девятый, раздел опросника насыщен социально-демографической информацией о студентах и содержит вопросы, касающиеся пола, возраста, этнической принадлежности, семейного положения, условий жизни и её уровня. Такая расширенная информация востребована при углублённым анализе факторов, негативно воздействующих на психологическое состояние студентов, и определения групп риска.

Анализ всех девяти разделов опросника «Психологические проблемы студентов» позволил дать всестороннюю оценку психологического здоровья и социального благополучия студентов. В свою очередь это позволяет воссоздать полную картину их потребностей и проблем, которые требуют своего решения и существенной поддержки психологической службой, функционирующей в вузе.

Основную целевую аудиторию исследования составляют студенты вузов Узбекистана. Выбор данной аудитории продиктован необходимостью оценки и улучшения психологического здоровья именно этой категории населения, так как студенты нередко подвергаются стрессу, тревожности и другим психологическим проблемам, которые могут негативно влиять на их академическую успеваемость и общее качество жизни.

Сбор данных был произведён на основе анонимного анкетирования с применением разработанного нами опросника «Психологические проблемы студентов». В связи тем, что анкетирование было осуществлено в бумажном и электронном форматах, нам удалось опросом охватить довольно широкую аудиторию. Проведение пилотного исследования в нескольких вузах Узбекистана способствовало сбору репрезентативной выборки для последующих анализов.

Предварительно до проведения основного исследования содержание опросника было проанализировано экспертами в области психологии и педагогики. Эксперты, дав высокую оценку материалу опросника, указывая на полное соответствие вопросов целям исследования и их способность определять заявленные конструкты. Затем было проведено пилотное исследование, после чего произведён расчёт коэффициента Альфа Кронбаха для каждой шкалы опросника, вследствие чего появилась возможность оценить внутреннюю согласованность вопросов внутри каждого раздела. Согласно результатам, получен приемлемый уровень надёжности для большинства школ. Нами предусматривается осуществление дополнительного валидационного исследования с привлечением независимой группы экспертов, чтобы подтвердить валидность опросника его шкал.

Заключение. Исходя из результатов анализа, можно считать, что разработанный нами опросник является существенно значимым шагом на пути к улучшению психологического благополучия студентов вузов Узбекистана и других стран Центральной Азии, а также к развитию института психологических служб в высших образовательных учреждениях региона. Содержавшийся в опроснике материал позволяет всесторонне изучить психологическое благополучие студентов в его различных аспектах, начиная от их субъективного восприятия здоровья и заканчивая уровнем стресса и психоэмоционального напряжения.

Безусловная значимость в психологической науке нашего опросника объясняется выявлением с его помощью ранних признаков психологических проблем у студентов региона, определением студентов из групп риска, обеспечением специалистов сведениями при разработке целевых программ психологической поддержки. Именно в этом и состоит ценность

опросника как инструментария исследования в области психологии и образования. Учитывая культурные и социальные особенности Центральноазиатского региона, заработанный нами опросник «Психологические проблемы студентов» может использоваться при выявлении и решении специфических проблем, с которыми сталкиваются студенты вузов Узбекистана и других стран Центральной Азии.

Список использованной литературы.

1. Кислинская Н.В. Категории психологического здоровья и психологического благополучия студентов в контексте деятельности психологической службы//Постсоветское пространство – территория инноваций. Материалы докладов и сообщений участников 7-й Международной научно-практической конференции, Видное, 23 ноября 2023 г. – М.: Издательство "Знание-М", 2023. – С. 330–337. – EDN FNANNS.
2. Умаров Т.Н. Некоторые проблемы психологического здоровья студентов/Умаров Т.Н., Кошонова С.Ш.//Эпоха науки. – 2023. – № 33. – С. 395–399. – DOI 10.24412/2409-3203-2023-33-395-399. – EDN EJAPGI.
3. Шутенко Е.Н. Проблема психологического здоровья студентов в контексте цифровизации обучения/Шутенко Е.Н., Сидорчук К.В.//Психология здоровья и болезни: клинико-психологический подход. Материалы X Юбилейной Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Курск, 26–27 ноября 2020 г. Часть I. – Курск: Курский государственный медицинский университет, 2020. – С. 280–284. – EDN SIGFNL.
4. Юнель С.А. К вопросу о проблеме психологического здоровья студентов//Актуальные проблемы правового, экономического и социально-психологического знания: теория и практика. Материалы IV Международной научно-практической конференции. В 3-х т. Донецк, 14 мая 2020 г. Донбасская юридическая академия. – Донецк: Цифровая типография, 2020. – Т. 3. – С. 563–567. – EDN ULOOQA.
5. Cerolini S., Zagaria A., Franchini C. et al. Psychological counseling among university students worldwide: a systematic review//European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education. Vol. 13. 2023. – P. 1831–1849.
6. Holm-Hadulla R.M., Hofmann F.-H., Sperth M. An integrative model of counseling//Asia Pacific Journal of Counselling and Psychotherapy. Vol. 2. 2011. – No. 1. – P. 3–24.
7. NCHA/ACHA. URL: https://www.acha.org/ncha/ (дата обращения: 05.09.2024).
8. Ray D.C., Hull D.M., Thacker A.J. et al. Research in counseling: a 10-year review to inform practice//Journal of Counseling and Development. Vol. 89. 2011. – No. 3. – P. 349–359.
9. Rükkert H.-W. Students' mental health and psychological counselling in Europe//Mental Health & Prevention. Vol. 3. 2015. – P. 36.
10. Well-Being Assessment/ACHA. URL: https://www.acha.org/resources-programs/data-solutions-assessments/well-being-assessment/ (дата обращения: 05.09.2024).

Mamajonova Shaxzodaxon Yoqubjon qizi
Tashkent international university of education
xalqaro universiteti o'qituvchisi

PSIXODIAGNOSTIKADA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYALARINI QO'LLASH XUSUSIYATLARI BO'YICHA OLIB BORILGAN ILMIY TADQIQOTLAR VA ULARNING AHAMIYATI

Annotatsiya. *Maqolada psixologiyada,xususan, psixodiagnostika soxasida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati va uni rivoji yo'lida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarning ayrimlarini ko'rib chiqamiz. Barchamizga ma'lum, bugungi kunda hayotimizning har bir jabhasida zamonaviy axborot texnologiyalari, kompyuter dasturlaridan foydalanish zaruratga aylanib bormoqda. Mana shu talablardan kelib chiqib, ushbu soxada zamonaviy axborot texnologiyalari va komyuter dasturlaridan foydalanishning qanchalik keng imkoniyatlar yaratishi, uning aniqlik va tezkorlik bo'yicha yuqori natijalar bera olishi masalasi keng yoritilgan. Bunday zamonaviy va cheksiz imkoniyatga ega bo'lgan kompyuter dasturlaridan foydalanish orqali ko'plab hal qilinmagan muammolarni hal qilish va inson omilini kamaytirish, ulkan yutuqlarga erishish mukinligi xususida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *psixodiagnostika, axborot texnologiyalari, axborot kommunikatsiyalari, kompyuter dasturlari, kompyuter psixodiagnostikasi, operatsiyalar,mantiqiy xotira, texnik vostilar, ishonchlilik.*

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ И КОММУНИКАЦИЙ В ПСИХОДИАГНОСТИКЕ И ИХ ЗНАЧЕНИЯ

Аннотация*. В статье мы рассмотрим значение использования информационных технологий в психологии, в частности, в области психодиагностики, а также некоторые научные исследования, проводимые в направлении ее развития. Как мы все знаем, сегодня использование современных информационных технологий и компьютерных программ становится необходимостью во всех аспектах нашей жизни. Исходя из этих требований, широко освещается вопрос о том, насколько широки могут быть возможности использования современных информационных технологий и компьютерных программ в этой области, и как это может обеспечить высокие результаты по точности и скорости. Речь идет о возможности решения многих нерешенных проблем, снижения человеческого фактора и достижения больших достижений с помощью таких современных и неограниченных компьютерных программ.*

Ключевые слова*: психодиагностика, информационные технологии, информационные коммуникации, компьютерные программы, компьютерная психодиагностика, операции, логическая память, технические подзадачи, надежность.*

SCIENTIFIC RESEARCH ON THE FEATURES OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN PSYCHODIAGNOSTICS AND THEIR SIGNIFICANCE

Abstract. *The article examines the importance of the use of information technologies in psychology, in particular, in the field of psychodiagnostics, and some of the scientific research conducted towards its development. As we all know, today the use of modern information technologies and computer programs is becoming a necessity in every aspect of our lives. Based on these requirements, the issue of how wide the possibilities of using modern information technologies and computer programs in this field are, and how they can provide high results in terms of accuracy and speed is widely covered. The article discusses the possibility of solving many unsolved problems and reducing the human factor, and achieving great achievements through the use of such modern and unlimited computer programs.*

Key words: *psychodiagnostics, information technologies, information communications, computer programs, computer psychodiagnostics, operations, logical memory, technical subroutines, reliability.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi loyihalarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2017 yil 29 avgustdagi PQ-3245-son qarorini bajarish yuzasidan hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda axborot va jamoat xavfsizligi, shuningdek huquq-tartibotni ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni kuchaytirish, Davlat axborot tizimlari va resurslari, shuningdek, internet tarmog‘i milliy segmentining axborot xavfsizligini ta’minlash sohasidagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish qarorlarining qabul qilinishi yurtimizda axborot manbaalariga bo‘lgan qaramliklarni oldini olish va axborot xavsizligini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Yuqorida aytganimizdek, aniq fanlararo ishni talab qiladigan psixodiagnostikada kompyuter texnologiyalaridan foydalanish asta-sekin mustaqil tadqiqot sohasiga aylanib bormoqda. Bu soxada ilmiy izlanishlar olib borishdan asosiy maqsad- psixodiagnostika vositalarini, shu jumladan kompyuter psixodiagnostika usullarini yaratish, shuningdek, eksperimental psixologik ma'lumotlar bilan ishlashning tubdan yangi turlari va usullarini ishlab chiqishdir[6].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Psixologik kompyuterlashtirish tarixida kamida uch bosqichni ajratish mumkin. Birinchi bosqichni XX asrning 40-yillaridan 70-yillari boshlarigacha mantiqan kompyuter psixologik texnologiyalarining "shakllanish bosqichi" deb atash mumkin. Bu davrda amaliy psixologiya fani analitik masalalarni yechishda avtomatlashtirilgan vositalardan faol foydalana boshlaydi. O'sha paytda psixologik eksperimentlarni kompyuterlashtirish eksperimental ma'lumotlarni tezlashtirilgan birlamchi qayta ishlash muammolarini hal qilish va ikkilamchi empirik ma'lumotlarni olish uchun psixologik materialni tahlil qilish uchun statistik usullarni qo'llashning aniqligini oshirishga qisqartirildi. Rossiyada ushbu muammolarni hal qilish uchun standart BESM amaliy dasturlar paketlari (sovet elektron kompyuterlari seriyasi) va kalkulyatorlardan faol foydalanilgan.

Tixomirovning ishlari psixologiya va kompyuter texnologiyalari o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirishga yordam berdi, bu esa zamonaviy psixologik diagnostika usullarining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Hozirgi vaqtda kompyuterlar psixodiagnostikada tobora ko'proq foydalanilmoqda. Shu bilan birga, to'plangan tajriba va maxsus tadqiqotlar [15;136-b.] shuni ko'rsatadiki, kompyuterlarning turli xil psixodiagnostik tadqiqotlarga kiritilishi turli yo'llar bilan sodir bo'ladi. Xususan, u o'quv maqsadlarida o'tkazilgan eksperimentda eng samarali amalga oshiriladi [15;139-b.] va psixodiagnostika kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasbga oid maslahatlar, psixoterapiya va boshqalarning amaliy muammolarini hal qilish bilan bog'liq bo'lsa, unchalik muvaffaqiyatli emas.

Psixodiagnostik kompyuterlashtirilgan tizimlarni optimallashtirish muammosi iqtisodiy, muhandislik, texnik, sotsiologik masalalardan tashqari, ularni ishlab chiqish va ishlatishning psixologik jihatlarini hisobga olishni o'z ichiga oladi. Xususan, kompyuterlashtirilgan psixodiagnostikani an'anaviydan ajratib turadigan neoplazmalarni aniqlash bilan bog'liq bo'lgan kompyuterlashtirishning psixologik oqibatlari muammosini o'rganish kerak. Ushbu muammo bo'yicha tadqiqot doirasida ushbu ishning maqsadi shakllantirildi: MMPI misolida amaliy, real hayotdagi psixodiagnostika tizimlarida kompyuterlardan foydalanish bo'yicha mavjud tajribani tahlil qilish, munozarali jihatlarni muhokama qilishga tegmasdan. Ushbu testni ishlab chiqishning uslubiy va uslubiy asoslari, chunki tadqiqotning vazifasi psixodiagnostiklar faoliyati tarkibidagi yangi shakllanishlarni va uning turli bosqichlarida tekshirilganlarni o'rganish edi.

Moskva davlat universitetining psixologiya fakultetining Butunrossiya chegara psixiatriyasi ilmiy tibbiyot markazi va Butunrossiya ilmiy tadqiqot institutining Saratov filiali bilan ilmiy va amaliy hamkorligi doirasida amalga oshirildi.

Natijalar. Olingan psixodiagnostik bilimlardan turli amaliy muammolarni hal qilishda haqiqiy foydalanish darajasi muammosi ham muhim emas. Masalan, an'anaviy tizimda test xulosalari ba'zi

hollarda faqat maslahat rolini o'ynaydi, ba'zan esa umuman ishlatilmaydi. Kompyuterlashtirish, ommaviy testlarni tezda o'tkazish imkoniyatini ideal tarzda oshirib, olingan psixodiagnostik bilimlar va amaliy muammolarni hal qilish o'rtasidagi yaqinroq bog'liqlik uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Biroq, ma'murlarning fikriga ko'ra, professional tanlash va kadrlarni joylashtirish muammolarini hal qilishda test xulosalaridan foydalanish uchun qonuniy asoslar ishlab chiqilmaguncha, bu ma'lumotlar muhim rol o'ynamaydi.

Kompyuterlashtirish sharoitida, kompyuter testlari hisobotlarini ommaviy ravishda tarqatish bilan, ulardan turli mutaxassislar tomonidan malakasiz foydalanish tendentsiyasi kuchayishi mumkin.

Amaliy qarorlar qabul qilishda psixodiagnostikning o'zi ham rol o'ynaydi. Kompyuter psixodiagnostikaga ma'mur nuqtai nazaridan ko'proq ob'ektiv ma'lumotlarni taqdim etish orqali o'z nuqtai nazarini himoya qilishga yordam beradi, ammo mas'uliyatni kompyuterga o'tkazish uchun noto'g'ri tendentsiya bo'lishi mumkin.

Kompyuterlashtirilgan test asosida qabul qilingan amaliy qarorlarning fanlarga ta'siri muammosi alohida e'tiborga loyiqdir. U noto'g'ri amaliy qarorlar qabul qilish va shu bilan sub'ektga zarar etkazish uchun javobgarlik chorasi sifatida muammolarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi; to'g'ri qarorlar qabul qilishda sub'ektlarning kompyuterlashtirilgan testlarga bo'lgan munosabatining o'zgarishi, ammo ishdan bo'shatish yoki ishdan bo'shatish bilan bog'liq bo'lib, bu vaqt o'tishi bilan aholi o'rtasida umuman psixodiagnostikaga salbiy munosabatning shakllanishiga olib kelishi mumkin. psixologlarga o'zlari haqida ishonchli ma'lumot.

Shunday qilib, kompyuterlashtirish test va amaliy muammolarni hal qilish o'rtasidagi yaqinroq bog'lanishni rag'batlantiradi, psixodiagnostikada mavjud bo'lgan bir qator muammolarni yanada kuchaytiradi va ularni shoshilinch hal qilishni talab qiladi. An'anaviy psixodiagnostikada ko'rib chiqilgan bosqichlar bir yoki turli xil psixodiagnostikachilar tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Muhokama. Kompyuter psixodiagnostikasining asosiy maqsadlari psixodiagnostika vositalarini yaratish, shu jumladan. kompyuter psixodiagnostika texnikasi, shuningdek, eksperimental psixologik ma'lumotlar bilan ishlashning printsipial jihatdan yangi turlari va usullarini ishlab chiqish. Psixologlarni yangi axborot texnologiyalari asosida yaratilgan yuqori sifatli psixodiagnostika vositalari bilan ta'minlash kompyuter psixodiagnostikasining asosiy vazifasi deb hisoblanishi mumkin. Kompyuterni rag'batlantiruvchi materialning tashkilotchisi sifatida ishlatadigan kompyuter psixodiagnostika usullarini yaratish, ya'ni, psixofiziologik testlarni, adaptiv, o'yin, masofaviy va multimediali test tizimlarini amalga oshirish. Kompyuter psixodiagnostika vositalari - bu psixologlarga mavzuni psixodiagnostik o'rganish imkonini beradigan murakkab apparat va dasturiy ta'minot majmuasi. Kompyuter testlari sub'ekt va kompyuter o'rtasidagi dialog ko'rinishidagi avtomatlashtirilgan test turidir. Test topshiriqlari displey ekranida taqdim etiladi va test topshiruvchi javoblarni klaviaturadan kompyuter xotirasiga kiritadi. Shunday qilib, protokol darhol magnit muhitda ma'lumotlar to'plami (fayl) sifatida yaratiladi. Standart statistik paketlar turli sohalarda olingan natijalarni matematik va statistik qayta ishlashni juda tez amalga oshirish imkonini beradi. Agar so'ralsa, siz ma'lumotni grafikalar, jadvallar, diagrammalar, profillar ko'rinishida olishingiz mumkin. Kompyuter yordamida eksperimentator kompyutersiz olish deyarli mumkin bo'lmagan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun oladi: individual test topshiriqlarini bajarish uchun ketadigan vaqt, to'g'ri javoblarni olish uchun ketadigan vaqt, testni bajarishni rad etishlar soni. qaror qabul qilish va yordam so'rash, sub'ektning qaror qabul qilishdan bosh tortganda javob haqida o'ylash vaqti, javobni (agar u murakkab bo'lsa) kompyuterga kiritish vaqti va boshqalar.

Xulosa. Psixologlarni yangi axborot texnologiyalari asosida yaratilgan yuqori sifatli psixodiagnostika vositalari bilan ta'minlash kompyuter psixodiagnostikasining asosiy vazifasi deb hisoblanishi mumkin. Bugungi kunda psixodiagnostikada ma'lumotlarni tahlil qilish, bilim injiniringi va Internet texnologiyalari kabi axborot texnologiyalaridan faol foydalanilmoqda. Ushbu texnologiyalarning har biri kompyuter psixodiagnostikasi sohasidagi ishning asosiy yo'nalishlarini belgilaydigan o'ziga xos psixodiagnostika vazifalariga asoslanadi[5;134-b.]. Ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyasiga asoslangan an'anaviy psixometrik paradigma doirasida, ma'lumotlarni tahlil qilishning sub'ektiv paradigmasiga asoslangan psixosemantik yondashuv doirasida psixodiagnostika usul-

larini qurish. Noan'anaviy yondashuvlar doirasida xatti-harakatni bashorat qilish uchun psixodiagnostik ekspert tizimlarini ishlab chiqish, masalan, stoxastik (ehtimollik) yondashuv (pretsedent ekspert tizimlari) doirasida tashqi mezonlar asosida. Kompyuter psixodiagnostikasi sohasidagi tadqiqotlarning har bir yo'nalishi psixodiagnostika vositalarini qurish uchun o'ziga xos yondashuv yoki paradigmaga asoslanadi. Sinov sohasida kompyuter psixodiagnostika usullaridan to'g'ri foydalanish ushbu sinf vositalarining asosini tushunishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida loyiha boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017 yil 29 avgustdagi PF-3245-son Farmoni.
2. Бодалев А.А., Столин В.А. Общая психодиагностика. СПб., 2000.
3. Hayitov O.E. Psixodiagnostika. O’quv qo’llanma.-T.,2007.
4. Rasulov A.I. Psixodiagnostika. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. -T.,2009.
5. https://bigenc-ru
6. https://studbooks-net

Baxramova Abira Abdullayevna
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Amaliy psixologiya kafedrasi dotsenti

MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNI MA’NAN VA RUHAN SHAKLLANISHIDA IJTIMOIY PSIXOLOGIYANING O‘RNI

Annotasiya. *Maqolada maktab yoshidagi o‘quvchilarni ma’nan va ruhan shakllanishida ijtimoiy psixologiyaning o‘rni haqida so‘z yuritiladi. Bu faoliyat o‘quvchilarning doimiy kamol topishlari va ta’lim olishlariga bog‘liq maktabdagi ijtimoiy psixologik faoliyatning barcha jihatlarini ochib berishga qaratiladi.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy psixolog, tibbiy psixolog, psixologik yordam, huquqiy bilim, ijtimoiy tarbiya, faoliyat, ko‘p bolali oila, hamkorlik, maktab rahbari.*

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ В ПСИХИЧЕСКОМ И ДУХОВНОМ СТАНОВЛЕНИИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. *В статье говорится о роли социальной психологии в психическом и духовном становлении школьников. Данная деятельность направлена на раскрытие всех сторон социально-психологической деятельности в школе, связанных с непрерывным развитием и воспитанием учащихся.*

Ключевые слова: *социальный психолог, медицинский психолог, психологическая помощь, правовые знания, социальное воспитание, деятельность, многодетная семья, сотрудничество, руководитель школы.*

THE ROLE OF SOCIAL PSYCHOLOGY IN THE MENTAL AND SPIRITUAL FORMATION OF SCHOOL-AGED STUDENTS

Abstract. *The article talks about the role of social psychology in the mental and spiritual formation of school-aged students. This activity is focused on revealing all aspects of social and psychological activity in the school related to the continuous development and education of students.*

Key words: *social psychologist, medical psychologist, psychological help, legal knowledge, social education, activity, large family, cooperation, school leader.*

Jahonda inson hayotida yuzaga keladigan muammolarni shakllanish qonuniyatlarini psixologik tahlil qilish, unga nisbatan zarur psixologik chora-tadbirlarni belgilab ularga oqilona yechim topish va natijalarni to‘g‘ri baholash hamda ilmiy asosda qarorlar qabul qilish muammolarini o‘rganishga yo‘naltirilgan tadqiqotlarga alohida ahamiyat berilmoqda. Jenevada Millatlar Ligasining Beshinchi Assambleyasida qabul qilingan “Bolalar huquqi to‘g‘risidagi Deklarasiya”da bolalarga jismoniy va ma’naviy rivojlanishi uchun barcha sharoitlar yaratib berilishi”, “gunoh qilgan bola to‘g‘ri yo‘lga solinishi”, “og‘ir damlarda bola mehr ko‘rib voyaga yetishi va himoya qilinishi” ta’kidlanadi. BMTning Ta’lim, Fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti – YuNESKO ma’lumotlariga qaraganda, bugunki kunda jahonda o‘n millionlab bolalar ta’lim olishdan mahrumligicha qolmoqda, 85 millionga yaqin bola mutlaqo o‘qish va yozishni bilmas ekan. Savodsizlik, o‘z navbatida, o‘smirlarning kelajagiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ularning bilib-bilmay jinoyat ko‘chasiga kirib qolishiga sabab bo‘lmoqda. Shunday ekan, maktab yoshidagi o‘quvchilarni ma’naviy shakllanishida ijtimoiy psixologik omillarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar jiddiy ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda maktab o‘quvchilari bilan ijtimoiy psixologik ish olib borish rivojlanmoqda. U qisman moziy tajribasi, qisman zamonaviy pedagogik tibbiy, psixologik, yuridik faoliyat turlariga tayanib ish olib bormoqda. So‘nggi yillarda pedagogik jamoalar ham paydo bo‘lib, ularda maktab nafaqat ta’lim-tarbiya masalalarini, balki o‘quvchining boshqa bir qator ijtimoiy muammolarini ham yechmoqda. Davlatimizdagi o‘zgarishlar mavjud ta’lim tizimiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatdi. Chunki

unda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy inqirozi aks etmasligi mumkin emas. Umumta'lim maktabi o'zining o'quv, tarbiya va ijtimoiy funksiyalarini ko'rib chiqib birinchi o'ringa quyidagi ijtimoiy funksiyalarni qo'yishi kerak edi: Ta'lim to'g'risidagi Qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturini bajarish lozim edi, biroq ta'lim bolalar va o'smirlar manfaati asosida tashkil qilinmoqda.

Maktabda tarbiya ishini ta'lim bilan teng yuritish. Maktab faoliyatini qayta yo'naltirish. Maktab ishini, bolalar faolligini oshirish, turli bolalar klublari tuzishga asoslash. Maktabning asosiy ijtimoiy vazifasi bolaning ta'lim-tarbiya olishga bo'lgan huquqini amalga oshirish hisoblanadi.

Zamonaviy maktab sharoitlarida bolalarning ijtimoiy psixologik himoyasi quyidagicha amalga oshmoqda: Maktab ma'muriyati, sinf rahbarlari, guruh tarbiyachilari, kam ta'minlangan oilalar farzandlariga moddiy yordam, bepul ovqatlanish tashkil qilishadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqida" ...bugungi kunda mahalladagi, ayniqsa, uyushmagan yoshlarning taqdiri bilan kim qiziqayapti? Bolalar kimlar bilan hamsuhbat bo'layotgani, o'qishga qachon borib, qachon kelayotganini kim nazorat qilayapti? Yoshlar, xususan, o'smirlar orasida bezorilik, jinoyatlar soni ortishiga qanday omillar sabab bo'layapti? Ba'zi yoshlarimiz uchun mehr-oqibat, axloq-odob tushunchalari butunlay begona bo'lib borayotgani, ularda befarqlik, mas'uliyatsizlik, mehnat qilmasdan kun ko'rishga intilish kabi illatlar paydo bo'layotgani – achchiq bo'lsa-da, haqiqat"[1] degan edilar.

Sinf rahbarlarning bolaning oiladagi holatini o'rganishadi. Tarbiyasi qiyin bolalar bilan alohida shug'ullanishadi. Maktabda psixologlari, bola qobiliyatlari va qiziqishlarini o'rganishadi. Psixoterapevt va psixologlar ota-onalar va bolalarga maslahat berishadi va yordam berishadi. Maktabda mavjud bo'lgan sog'liqni saqlash xizmati maktab o'quvchilarini tibbiy ko'rikdan o'tkazishadi, jismoniy tarbiya guruhlari tuzishadi, kuchsiz bolalarga maxsus ovqatlanish tashkil qilishadi, karantin sinflarini nazorat qilishadi. Maktabda ijtimoiy ishga maktab direktori yordamchilaridan biri rahbarlik qiladi. Tarbiya ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari maktabning maktabgacha tarbiya muassasalari, turli hukumat tashkilotlari bilan aloqasiga katta e'tibor qaratadi. Ota-onalar qo'mitasi ham o'z o'rnida tarbiyasi og'ir bilan ishlashga yordam beradi.

Turli davlatlarda ijtimoiy psixolog ishiga ikki yondashuv mavjud: u maktab bilan hamkorlik qiladi yoki u maktabning shtatli hodimi hisoblanadi. Maktab bilan hamkorlik qila turib ijtimoiy psixolog tez-tez maktabga borib turadi. Ota-onalar va o'quvchilarning o'zaro munosabatlarining yaxshilanishiga yordam beradi, dars qoldirish sabablarini aniqlaydi. U bolalar bilan qo'pol munosabatda bo'lgan oilalarni, jismoniy va ruhiy nuqsonli bolalarni aniqlaydi. Bola yoki oilaga yordam berish maqsadida bolaning uzoq davom etgan kasalligi sabablarini surishtiradi, bola o'qishda ortda qolmasligi uchun u bilan uyda va kasalxonada alohida shug'ullanadi. Bola tarbiyasidagi muammolarni xal qilish uchun huquqshunos, shifokor, militsiya hodimlari xizmatidan foydalanadi.

Ijtimoiy psixolog o'quvchining maktabdan tashqari vaqtini tashkillashtirib, o'z tarbiyaviy ishini olib borishida ota-onalar bilan hamkorlik qiladi. Hamkorlik yuzasidan seksiya, klublar, har xil mehnat, turistik bo'linmalar tashkil qiladi. Ijtimoiy psixolog pedagogik jamoaning tarbiyasi og'ir bolalar bilan ish olib borishini tartibga soladi. U maktab pedagogik jamoasiga doimiy tarzda sinfdagi psixologik muhit to'g'risida axborot beradi. Aynan shu holat maktabda ijtimoiy ish olib borishning rejasini tuzishda muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy psixolog maktabdan haydalgan bolalarga alohida e'tibor qaratishi kerak. U ularni boshqa maktabga joylashtirishga, yangi jamoaga ko'nikishlariga yordam ko'rsatadi. Ijtimoiy psixolog dars soatlari vaqtida noqonuniy ishlab yurgan bolalarni aniqlaydi, ularning o'qish masalasini hal qiladi. U ko'p bolali oilalarning barcha imtiyozlaridan foydalanishlari, bolalarning reabilitsiya markazlarga qatnashlarini nazorat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari va sinf rahbarlari tumandagi oila va o'quvchilarni o'rganib chiqishadi. ijtimoiy yordamga muhtoj bolalarga e'tibor berishadi, tarbiyasi og'ir bolalarni tarbiyalashda oilalarga yordam berishadi. O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari o'z faoliyatida to'garak, seksiya, klublarni tashkil qilish, o'tituvchining o'quvchilar bilan individual ishlashini, yashash joyida bolalar bilan konsultasiya o'tkazish, alohida pedagogik e'tiborga muhtoj bolalar bilan ish olib borishni nazorat qiladi.

[1] "Халқ сўзи" газетаси, 2017 йил 16 июнь, 119 сон, 2-бет.

Alohida fanlardan dars beruvchi o‘qituvchilar bolalarning qiziqishlarini o‘rganib chiqib, ularni turli to‘garak va seksiyalarga jalb qilishadi. Maktabda turli tadbirlar o‘tkazishadi. Bu tadbirlarni o‘tkazishda ota-onalar va sobiq o‘quvchilar yordamidan foydalanishadi, maktabga mashhur kishilarni chaqirishadi. Maktab yoshidagi bolalarning asosiy ijtimoiylashtiruvchi omili bolalar submadaniyatini shakllantiruvchi tengqurlar jamoasidir.

Ijtimoiy psixolog bu hodisalarning funksiyalarini bilishi, ularning o‘quvchilarning shaxsiy hislatlari va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishdagi o‘rinlarini ko‘ra olishi lozim. Bola ijtimoiylashuvining shartlaridan biri tengqurlar bilan munosabatga kirishishdir. Bu munosabat bolalar bog‘chasi guruhi, maktab sinflari, turli norasmiy bolalar va o‘smirlar birlashmalari kabi kichik guruhlarda shakllanadi. Bolalar va o‘smirlar guruhlarida tengdoshlar orasida funksional, emosional shaxsiy munosabatlar o‘rnatiladi. Tengqurlar guruhi odatda a’zolarining hududiy yaqinligi asosida shakllanadi. Tengqurlar guruhi individual qiziqishlarning mos tushishi, rasmiy tashkilot (sinf, gurux va boshqalar) borligi va guruh a’zolari o‘rtasida shaxsiy munosabatlar mavjudligi tufayli shakllanadi. Bu munosabatlar guruh a’zolarining xarakter va o‘zaro ta’sirlarida, shuningdek sinfda rollarni taqsimlashda namoyon bo‘ladi. Eksperimental tadqiqotlarda yetakchisi bo‘lmagan guruh aniqlanmagan. Sohaviy etakchilar ham bo‘lishi mumkin. Masalan, aqliy, emosional, ishbilarmon yetakchi bo‘lishi mumkin. Tenqurlar guruhini bir necha parametrlar bo‘yicha tasniflashimiz mumkin. Ijtimoiy tizimidagi yuridik maqomiga ko‘ra tengqurlar guruhlari rasmiy, ya’ni jamiyat tomonidan tan olingan, biror bir davlat yoki jamoat tashkiloti bilan bog‘liq bo‘lgan guruhlar va norasmiy o‘z-o‘zidan mavjud bo‘lgan guruhlarga bo‘linadi. Ijtimoiy psixologik maqomiga ko‘ra ular ikkiga bo‘linadi, ya’ni mansublik guruhi-uning haqaqiy a’zolari mavjud (sinf, sport klubi va boshqalar) va referent guruhi- bunga inson mansub emas, biroq hayolan tayanadi.

So‘nggi 10 yilliklarda tengqurlar guruhlari voyaga etayotgan avlod ijtimoiylashuvida eng muhim mikroomillardan biriga aylandi. Avvalgi davrlarga qaraganda ularning o‘rni ancha jiddiylashdi, bunga bir qator jarayonlar o‘z ta’siri ko‘rsatdi. Urbanizatsiya shunga olib keldiki, borgan sari ko‘p bolalar, o‘smirlar shaharlarda yashashyapti va u yerda ko‘proq tengdoshlar bilan muomala qilish imkoniga ega bo‘lishmoqda. bu muomalani kattalar to‘liq nazorat qila olishmaydi. Katta oilaning kichiklashuvi bir bolali va to‘liqsiz oilalarning ko‘payishi, oilalarning noto‘g‘ri tashkillashtirilganligi bolalar uchun oiladagi emosianal aloqalarning etishmovchiligini uydan tashqarida to‘ldirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bolalar, o‘smirlar va o‘spirinlar bir vaqtning o‘zida bir necha bir-birdan farqlanuvchi guruhlarga a’zo bo‘lishlari mumkin.

Rasmiy guruhlar (sinf, sport to‘garagi va boshqalar) bolalar ijtimoiylashuviga ular hayotiy faoliyatining mazmuni, ularda shakllangan o‘zaro munosabatlarning xarakteriga bog‘liq ravishda ta’sir ko‘rsatadi. Norasmiy guruhlar bolalar, o‘spirinlar va o‘smirlar ijtimoiylashuviga ularning tarkibi, yo‘naltirilganligi yetkachilik turiga ko‘ra ta’sir ko‘rsatishadi. Turli yosh va ijtimoiy madaniy xususiyatlarga ega bo‘lishiga qaramay tengqurlar guruhining ijtimoiylashuvdagi funksiyalari universaldir.

Birinchidan, guruh a’zolarini shu jamiyat madaniyatiga o‘rgatadi, ya’ni ularning xulq-atvorini guruh a’zolarining milliy, diniy, mintaqaviy, ijtimoiy mansubligiga moslashtiradi.

Ikkinchidan, tengqurlar guruhlarida ijobiy xulq-atvorga o‘rgatiladi. Bu ularga namunaviy xulq-atvorlarni ko‘rsatish, g‘ayri ijtimoiy xulq-atvorlarga nisbatan chora qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

Uchinchidan, tengdoshlar guruhlari bolalar, o‘smirlar va o‘spirinlarning kattalar, xususan ota-onalar ta’siridan avtanomlashuvlari jarayonida muhim o‘rin tutadi.

To‘rtinchidan guruh o‘z a’zolariga yosh submadaniyatidan mustaqil bo‘lish imkonini beradi. O‘rtoqlar va og‘aynilar guruhlari kiyinish, yurish-turish borasida tengdoshlar jamiyatiga mos bo‘lishga harakat qilishadi. Shu bilan bir vaqtda o‘z mustaqilliklarini ham saqlashadi. Ya’ni boshqa bolalarni o‘z guruhlariga qo‘shmaslikka harakat qilishadi.

Beshinchidan, tengdoshlar guruhlari bolalar tomonidan o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini belgilab olish masalalarini echishga qulay yoki noqulay sharoitlar yaratib beradi.

Oltinchidan, guruh o‘z a’zolari tomonidan “ekologik chuqurlik” sifatida qabul qilinadigan spesifik ijtimoiy tashkilot hisoblanadi. Guruhda emosional va shaxsiy munosabatlar ham shakllanadi. Bolalar va yosh o‘smirlar guruhlarida emosional munosabatlarning asosiy funksiyasi tengqurlar xulq-

atvorini umumqabul qilingan xulq-atvor normalariga moslashdir. Bu holatda do‘stlik rishtalari, simpatiya birinchi o‘ringa ko‘tariladi. Aslida ular ontogenezda ancha avval paydo bo‘lishgan. Agar maktabgacha yoshdagi bola ularga amal qilsa, bu holat boshqa bolalar tomonidan ijobiy qabul qilinadi.

Shaxsiy munosabatlar guruhdagi o‘zaro bog‘liqlik bo‘lib, bunda bir bola xulq-atvorining sababi boshqa bola uchun shaxsiy ma’noga ega bo‘ladi. Shaxsiy munosabatlar bola atrofdagilar bilan munosabatda kattalar rolini bajarganda yorqin namoyon bo‘ladi. Bolalar hamjamiyati bolalar submadaniyatining tashuvchisi hisoblanadi. Bolalar submadaniyati–bu bolalarga jamiyatga ko‘nikishlariga va o‘z normalarini yaratishlariga ko‘maklashuvchi madaniy hudud va muomala doirasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016 yil 14 sentyabr. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 37-son, 426-modda.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 2017. - 6 (766)-son.
4. Baxramova A.A. “Sud psixologik ekspertiza” // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2025. - 292 b.
5. Davletshin M.G va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T-2004 yil.
6. Nishonova Z.T, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. Toshkent-2003 yil
7. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – C. 454-462.
8. Qodirov O.S. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
9. Qodirov O.S., Sh.N.Xotamov. Ijtimoiy psixologiya // Darslik. - Samarqand, 2023. -360 b.

Ibodullayeva Iroda Nurula qizi
Nukus davlat pedagogika institute o'qituvchisi

YANGI O'ZBEKISTONDA ZAMONAVIY O'QITUVCHI VA O'QUVCHI MUNOSABATLARI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda zamonaviy o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari shakllanishining psixologik jihatlari masalalari tadqiq qilingan. Olib borilgan tadqiqotlar va tahlil natijalari asosida o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari shakllanishining psixologik jihatlarini rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan*

Kalit so'zlar: *o'qituvchi, maktab, zamonaviy o'qituvchi, shaxslararo munosabatlar diagnostikasi*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ ПЕДАГОГА И УЧЕНИКОВ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. *В статье рассматриваются психологические аспекты формирования современных отношений учителя и ученика в Новом Узбекистане. На основании результатов исследования и анализа разработаны предложения и рекомендации по развитию психологических аспектов формирования педагогико-ученических взаимоотношений.*

Ключевые слова: *учитель, школа, современный учитель, диагностика межличностных отношений*

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF MODERN TEACHER AND STUDENT RELATIONSHIPS IN NEW UZBEKISTAN

Abstract. This article examines the issues of psychological aspects of the formation of modern teacher-student relations in New Uzbekistan. Based on the results of the research and analysis, proposals and recommendations for the development of psychological aspects of the formation of teacher-student relations have been developed.

Key words: teacher, school, modern teacher, interpersonal relationship diagnostics

Kirish. O'qituvchi bilan o'quvchi hamkorligi muammosi yangi asrga kelib o'ziga xos tus ola boshlaganligi, ularning o'zaro munosabati, hamkorligi, shaxs sifatida bir-birini baholashi va qadriyatlar tizimining o'zgarib borayotganligi masalasi atroflicha hamda bosqichma-bosqich o'rganish kerakligini talab etadi. Tadqiqotimizning obyekti sifatida zamonaviy maktab tizimi o'quv muassasalarining o'qituvchi va o'quvchilarini tanlashni lozim topdik. Bugun yangi O'zbekiston ta'lim tizimining imidji o'ziga xosligi bilan ajralib turipti. Respublikamizning chekka-chekka xududlarigacha har bir maktab zamonaviy uslibda, XXI-asr talablariga javob bera oladigan darajada bunyod etilganligi fikrimizning yaqqol dalilidir. Aynan shu nuqtai nazardan kelib chiqib, biz tadqiqot ishimizda zamonaviy maktab terminiga to'xtaldik. Davlatimiz tomonidan berilayotgan keng imkoniyatlardan o'qituvchi va o'quvchilar qanday foydalanayapti, ulardagi o'zaro munosabatlarning psixologik, jihatlari va ularga o'zaro ta'sir etuvchi omillarni o'rganishni maqsad qilgan xolda, shu xayrli ishga bel bog'ladik.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili:

Respublika psixolog olimlaridan zamonaviy maktab o'qituvchisi bilan o'quvchilari o'zaro munosabatlarining psixologik xususiyatlarini M.G.Davletshin, V.M.Karimova, K.Q.Mamedovlar, Z.T.Nishanova, A.I.Rasulov, X.A.Ruxieva, R.I.Sunnatova, N.S.Safaev,

E.Z.Usmonova, G'.B.Shoumarov, B.R.Qodirov, E.G'.G'oziev va boshqa psixologlarning o'z ilmiy ishlarida shaxsning tarkib topishiga psixologik nuqtai nazardan yondashib, yosh davrlarining o'ziga xos tasnifini yaratib berdilar, lekin o'qituvchi va o'quvchilardagi o'zaro munosabatlar va psixologik shakllanish muammosi yuzasidan alohida izlanishlar o'rganilmagan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan M.K.Akimova, A.Yu.Akmalov, J.A.Balakshina, O.A.Belyaeva, L.M.Vekker, S.A.Vodyaxa, V.V.Gagay, P.Ya.Galperin, T.V.Galkina, Yu.B.Gatanov, L.L.Gurova, M.V.Gulakova, V.L.Danilova, V.N.Drujinin, M.S.Egorova, M.M.Kashapova, N.V.Kalacheva, V.T.Kozlova, I.M.Kishtimova, N.S.Leytes, I.A.Medvedeva, I.Nirenberg, L.F.Obuxova, S.N.Orlova va T.V.Proxorenko tomonidan tadqiq etilgan.

Uzoq xorijda O.M.Razumnikova, S.L.Rubinshteyn, I.F.Sibgatullina, Dj.Suleymanov K.Tixomirov, Y.E.Tunik, D.V.Ushakov, M.A.Xolodnaya, T.V.Xromov, N.I.Chernetskaya, S.M.Churbanova, D.Shakirova va boshqalar tomonidan muammoning o'ziga xos jihatlari tadqiq etilgan. Xorij olimlaridan R.A.Bachelo, J.P.Guilford, M.Michalko R.Cattel, D.Mc.Clelland, Z.Freyd, G.Kelli, J.Rotter, X.Xekxauzen va boshqalarning ilmiy ishlarida o'quvchilarning psixik rivojlanishi masalalari ilmiy o'rganilgan.

Tahlil va natijalar:

Zamonaviy o'qituvchi va o'quvchi o'zaro munosabatlari psixologik xususiyatlarini o'rganish maqsadida sinaluvchi o'quvchilarimizdan zamonaviy o'qituvchi deganda hayolida qanday shaxs gavdalanishi, o'quvchi uchun o'qituvchidagi qaysi sifatlar qadrli ekanligi, zamonaviy o'qituvchi imidjining pedagogik-psixologik modelida o'quvchi uchun nima muhim hisoblanishi, mahoratli o'qituvchi o'quvchining fikricha, qanday bo'lishi kerakligi va yuqoridagi sifatlarga ega zamonaviy o'qituvchilar ularning maktabida necha foizni tashkil etishi, sinaluvchi o'quvchining qaysi fanga qiziqishi, maktabida uni qaysi o'qituvchi uni eng yaxshi tushuna olishi mazmunidagi savollar alternativ variantlari va ochiq savol shaklida berildi.

Endi e'tiboringizga maqolamizda jalb etilgan Qoraqolpog'iston Respublikasi, Amudaryo tumanidan, Qashqadaryo viloyati, Qarshi shahridan va Toshkent viloyati, Chirchiq shahridan ishtirok etgan pedagoglar to'g'risidagi ma'lumotni havola etamiz. Bunda umumiy hisobda 16 nafar Chirchiq shahridan, 21 nafar Qarshi shahridan, 36 nafar Amudaryo tumanidagi maktablarning jami 73 nafar turli fan o'qituvchilari ishtirok etdilar. Yana biz tadqiqotimizda o'zaro munosabatlarda erkak yoki ayol o'qituvchilar, ularning qaysi biriga o'quvchilar bugungi kunda ishonch bildirayotganligini aniqlash maqsadini kiritib o'tdik. Tadqiqotga jalb etilgan o'qituvchilarning jins farqlari bilan quyidagi jadval orqali tanishishingiz mumkin.

1-jadval

Maktab o'qituvchilarining jins bo'yicha farqlari

O'qituvchilar kategoriyasi	Son (ta)	Foiz (%)
Erkak pedagoglar	15 ta	%
Ayol pedagoglar	58 ta	%
Jami:	73 ta	100,0%

Ushbu jadvalimizda ko'rinib turganidek, tadqiqotimizda Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumanidan 36 nafar, Qashqadaryo viloyati, Qarshi shaxridan 21 nafar, Toshkent viloyati Chirchiq shahridan 16 nafar o'qituvchilar qatnashdilar. Quyida keltirilgan diagrammalar asosida ishtirokchilarimizning fikrlarini taxlil qilib o'tamiz. Yuqoridagi savol yuzasidan sinaluvchi o'qituvchilarning o'quvchilari to'g'risidagi fikrlariga ham oydinlik kiritdik. Aynay shu savol yuzasidan pedagoglarimizning fikrlarini xukmingizga havola etamiz.

So'rovnomamizda ishtirok etgan o'qituvchilarimizning 2,2% zamonaviy o'qituvchi sizningcha qanday savolimizga zamonaviy kiyingan javob variantini, 32,6 % i IT ni yaxshi biladigan javob variantini, 31,1 % i muomala madaniyati yaxshi shakllangan javob variantini va 34,1% i xorijiy tilni chuqur o'zlashtirgan javob variantlarini tanlaganlar. Yuqoridagi javoblardan ma'lum bo'lishicha, zamonaviy o'qituvchilar nazarida ham o'quvchilari kabi moddiyat masalasi quyi o'rinni band etgan. Bugungi jamiyatni axborot texnologiyalarisiz tasavvur etish nihoyatda mushkul. O'qituvchilarimiz ham bu masalaga befarq bo'lmagan xolda axborot texnologiyalarini yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilarni zamonaviy o'quvchi sifatida ko'rar ekanlar.

Zamonaviy o'qituvchi fazilatlari orasida belgilangan standart meyorlar va talablarga muvofiq faol ishlash va o'z maqsadlariga erishish qobiliyati ta'kidlanadi. Belgilangan standart meyor va talablarga muvofiq mutaxassis sifatida muntazam va har tomonlama kamol topib borishi muhimdir. Bu

nafaqat o‘qituvchining o‘z mutaxassisligi bo‘yicha rivojlanishi balki, pedagogika va psixologiyaning samarali metodlarini qo‘llay olishi muhim hisoblanadi.

Sinaluvchilarimiz uchun taqdim etgan navbatdagi “o‘qituvchidagi qaysi sifatlar siz uchun qadrli” savoli bo‘lib, qatnashchilarimizning 31,1%i “har qanday vaziyatda chiroyli muomala” javob variantini tanlagan. Yuqoridagi savolimizda ham sinaluvchilarimiz zamonaviy o‘qituvchi timsolida “muomala madaniyati yaxshi shakllangan” degan javob variantini ko‘rsatganligida bugun ijtimoiy jamiyatda shaxslararo munosabat masalasida polshalik psixolog YE.Melibruda «Muloqot shaxslararo munosabatlarda biz uchun havodek ahamiyatga egadir» deganida naqadar haq ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Demak, bugungi shakllanayotgan avlod muloqotga extiyojmand. Muloqotga bo‘lgan extiyojini qondirish vositasi sifatida o‘qituvchisiga intilyapti. Zamonaviy o‘qituvchi va o‘quvchi o‘zaro muloqotchanligi quyidagicha ta’rif berish mumkin: muloqot o‘qituvchi va o‘quvchi uchun o‘zaro ta’sir jarayoni bo‘lib, bu ta’sir davomida axborot almashinadi, munosabat o‘rnatiladi, rivojlantiriladi.

Keyingi o‘rindagi javob variantimiz ya’ni umumiy sinaluvchilarimizning 30,7% “mexribonlik, g‘amxo‘rlik” javobini tanlaganligida to‘qqizinchi, o‘ninchi va o‘n birinchi sinf o‘quvchilari kattalikka qadam qo‘yish barobarida, xali o‘z bolaligi qobig‘idan chiqib ketishni istamayotganligi bilan izohlashimiz mumkin. 29% “o‘zgalarga bo‘lgan xurmat” javobida esa bugungi shakllanayotgan avlod timsolida o‘z qadrini “juda yaxshi biladigan” shaxslar jamiyatga kirib kelayotganligi bilan, 9,2% “xaqqoniylik” javoblari esa adolatsizlik bilan kurasha olish qobiliyatlari shakllangan o‘quvchilar avlodi tarbiyalanayotganligi bilan izoxlashimiz mumkin.

Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘qituvchi va o‘quvchilar yangi-yangi muammolarga va munosabatlardagi o‘zgarishlarga duch kelishadi. Jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlar va texnologik taraqqiyot zamonaviy o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarning psixologik xususiyatlariga ta’sir ko‘rsatishi tabiiy.

Yuqoridagi savolimizning yetakchi javob variantlaridan ma’lum bo‘lishicha, sinaluvchi o‘quvchilar zamonaviy o‘qituvchi modelida 19% sinaluvchi, zamonaviy o‘qituvchi o‘quvchi shaxsini mustaqil fikrlashga, yangi bilimlar olishga motivatsiya beruvchi bo‘la olishi zarurligini alohida qayd etishgan. Keyingi yetakchi javob variantlaridan birida 18 % sinaluvchilar zamonaviy o‘qituvchi modelida, pedagogika va psixologiya asoslarini puxta biladigan, ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan xolda o‘quv jarayonlarini tashkil eta oladigan ustozlarni ko‘rsa, sinaluvchilarning 18% i zamonaviy o‘qituvchi dunyoqarashi yuqori saviyada bo‘lishi kerakligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, insonparvar va adolatli, talanbchan va mehribon bo‘lishi kerakligini ta’kidlashgan. 18% sinaluvchi esa, zamonaviy o‘qituvchi modelida o‘z mutaxassisligi bo‘yicha zamonaviy bilimga ega bo‘lgan, yuksak ma’naviyatli va madaniyatli, ziyo tarqatuvchi bo‘la oladigan ustozni ko‘ra olsa, 11% sinaluvchi uchun esa, zamonaviy o‘qituvchi modelida chet tillarini mukammal biladigan o‘qituvchi timsolini ko‘rar ekanlar.

Sinaluvchi o‘quvchilarimizning ustozlaridan o‘tkazilgan navbatdagi o’quvchilardagi qaysi sifatlar siz uchun qadrli savolimizga tadqiqotimizda ishtirok etgan 27,9% o’qituvchilarimiz odob javob variantini tanlaganlar. Xalqimiz qadim-qadimdan axloq va odobda butun olamga o’rnak va namuna bo’lib kelgan. Odob axloq va buyuk ma’naviyatning asrlar davomida musaffo xolda bizgacha yetib kelishligida ota-bobolarimizning ulug’ allomalarimizning xizmatlari beqiyosdir. Odob – jamiyatda e’tirof etilgan xulq normasi bo’lib, shaxs ma’naviy kamolotining tashqi jihatini ifodalaydi va o’zgalar bilan munosabatida namoyon bo’ladi. So’rovnomamizda ishtirok etgan o’qituvchilarimiz tomonidan o’qiuvchidagi odobga e’tibor qaratilishi bejiz emas. O’qituvchilarimizning 31,7% i kattalarga bo’lgan xurmat javobini tanlaganlar. Muqaddas dinimizda insonlarning o’zaro munosabatlari belgilab qo’yilgan. Mazkur munosabatlar barqaror bo’lmagan joylarda kelishmovchiliklar vujudga keladi. Dono xalqimizda ustoz otangdek ulug’ degan naql bor. Shu kabi naqllarga rioya qilinmagan hollarda odob-axloq izdan chiqadi. Kattalarga nisbatan xurmatda bo’lish esa, har bir yoshning burchidir. Eng yuqori ko’rsatkichda ushbu javob variantining tanlanishi ham shaxslararo munosabatda dono xalqimizdan qolgan naqllar naqadar asosli ekanligini ko’rsatadi. Sinaluvchilarimizning 19,1 %i har qanday vaziyatdagi chiroyli muomala javobini belgilaganlar. Muomala madaniyati – o’zga insonga bo’lgan munosabat madaniyati bilan belgilanadi. Ichki madaniyatga ega bo’lgan odamgina har turli vaziyatlarda har qanday boshqa insonga nisbatan doimiy to’g’ri, samimiy va aniq munosabat ko’rsata

oladi. Muomala madaniyati insondan boshqa insonga nisbatan har doim bir tekis munosabat ko'rsatishni talab etadi. Demak, bugungi kun zamonaviy o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida muloqot va muomala madaniyatining o'z o'rni va ahamiyati mavjud. Va nihoyat ishtirokchilarimizning 21,3% i sinfdoshlariga nisbatan g'amxo'rlik javobini belgilagan. Fikrimizcha, g'amxo'rlik tuyg'usi ham dolzarb tushunchalardan biriga aylangan.

Quyida biz sinaluvchilarimizning ustozlaridan olingan Lirining shaxslararo munosabatlar metodikasi natijalarini havola etamiz.

O'qishlarda pedagogik yordam ham seziladi. Bundan tashqari, o'qituvchilar o'quvchilar bilan muloqot qilishda sabrli va do'stona munosabatda bo'lishadi, ularni tinglaydilar, maqtadilar va hazil tuyg'usidan foydalanadilar. Sabr-toqat va hazil bilan bir qatorda, o'qituvchilar hurmat ko'rsatadilar - o'quvchilarga sinfda qaror qabul qilishlariga imkon berish, ularning fikrlarini hurmat qilish va hokazo.

2-jadval

"Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi" metodikasining tavsiflovchi va normal taqsimlanish qonuniyati asosidagi ma'lumotlari (n=73)

Shkalalar	M	σ	Min	Max	Z qiymat	p (ishonch darajasi)
Liderlikka moyillik	10,30	3,72	1,00	16,00	1,436	0,032*
O'ziga ishonch	8,95	2,29	4,00	14,00	1,674	0,007**
Talabchanlik	8,41	1,57	4,00	12,00	1,404	0,039*
Ishonchsizlik	6,82	1,69	4,00	11,00	2,055	0,000**
Yon berishlik	7,46	1,65	4,00	11,00	1,806	0,003**
Ishonuvchanlik	6,87	1,64	4,00	9,00	1,601	0,012*
Ko'ngilchanlik	6,02	1,51	4,00	9,00	1,615	0,011*
Rahmdillik	7,20	1,64	4,00	11,00	1,508	0,021*

Izoh: *- p<0,05; **- p<0,01

Tadqiqotimizdan o'rin olgan psixodiagnostik metodikalarimizning tavsiflovchi ma'lumotlari tahliliga ko'ra T.Lirining "Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi metodikasi"dagi shkalalar aprobatsiyasi quyidagicha ko'rinish oldi: liderlikka moyillik (Z=1,436; p<0,05), o'ziga ishonch (Z=1,674; p<0,01), talabchanlik (Z=1,404; p<0,05), ishonchsizlik (Z=2,055; p<0,01), yon berishlik (Z=1,806; p<0,01), ishonuvchanlik (Z=1,601; p<0,05), ko'ngilchanlik (Z=1,615; p<0,01) hamda rahmdillik (Z=1,508; p<0,05) ko'rsatkichlarining barchasida ishonchli natijalar qayd etilgani holda keyingi bosqichlarda noparametrik mezonlarga muvofiq sharhlash lozimligi o'z aksini topdi. Metodikamiz shkalalarining o'rtacha qiymat ko'rsatkichlari taqqoslanganda, liderlikka moyillik (10,30), o'ziga ishonch (8,95), talabchanlik (8,41), ishonchsizlik (6,82), yon berishlik (7,46), ishonuvchanlik (6,87), ko'ngilchanlik (6,02) hamda rahmdillik (7,20) ko'rsatkichni ifodaladi. Pedagoglar jamoasida liderlikka moyillikning baland ko'rsatkichlarda ifodalangani ulardagi dars o'tish mahorati, o'ziga bo'lgan ishonchning yuqoriligi hisobiga ham boshqalarni undash, o'z yo'liga solish orqali liderligini namoyon qilish shaklida kechadi.

"Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi" metodikasining jins kesimidagi farqlariga ko'ra natijalarni quyidagicha izohlash mumkin. Xususan, liderlikka moyillik shkalasi bo'yicha erkak pedagoglarda o'rtacha rang ko'rsatkich 40,20 ni, ayol pedagoglarda esa bu ko'rsatkich 32,66 ni tashkil etgani holda ishonch ko'rinishidagi ahamiyatli tafovutlar kuzatilmadi (U=516,5; p>0,05). Sababi, pedagog u erkak yoki ayol bo'lsin ularda shaxslararo munosabatlarda hukmronlikka, yetakchilikka intilish kasbiy sifat sifatida shakllangan bo'lishi bilan izohlanadi.

Xulosa va takliflar: Demak, o'qituvchi va o'quvchining ijobiy munosabati tadqiqotchilarning fikricha, o'zaro tan olish, tushunish, iliqlik, yaqinlik, ishonch, g'amxo'rlik, hamkorlik va ochiq muloqot bilan ajralib turadigan munosabatlar shaklidir. Bundan tashqari, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari hurmat, xushmuomalalik va mas'uliyatni taqsimlashni o'z ichiga oladi, bu esa o'z navbatida o'quvchilarga sinfda o'zini qadrli ekanligini his qilish imkonini beradi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, zamonaviy o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlarida obyekt ham subyekt ham zamonaviy talablarga moslashishga tayyor bo‘lishi va zamonaviy ta’lim sharoitida o‘zaro muloqot qilish yo‘llarini topishi kerak. Tushunish va qo‘llab-quvvatlashga asoslangan o‘zaro ta’sirlar muvaffaqiyatli va samarali ta’lim munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

1. Pedagoglar jamoasida liderlikka moyillikning baland ko‘rsatkichlarda ifodalangani ulardagi dars o‘tish mahorati, o‘ziga bo‘lgan ishonchning yuqoriligi hisobiga ham boshqalarni undash, o‘z yo‘liga solish orqali liderligini namoyon qilish shaklida kechadi.
2. O‘quvchi bilan munosabatda, dars jarayonida o‘qituvchi qancha o‘quvchiga bilim, shaxs jihatidan o‘zini ko‘rsatishga imkoniyat yaratsa, o‘quvchida muvaffaqiyat qozona olaman, degan ishonch paydo bo‘ladi. Natijada o‘quvchi tavakkal qilishdan qo‘rqmaydi hamda muvaffaqiyat uchun motivatsiyasi ortadi.
3. O‘qituvchida ortidagi o‘quvchilarini ergashtirish uchun liderlikni namoyon qilishiga xatti-harakatlarining kuchayishi, o‘quvchida atrofdagilarga bo‘lgan munosabatda ishonch hissini takomillashtirishi mumkin. Shuningdek, o‘qituvchi shaxsidagi o‘ziga ishonchning yaqqol namoyon bo‘lishi, o‘quvchilarda boshqalarga ham ishonish mumkinligi haqidagi g‘oyalarni ilgari surilishiga yo‘l ochadi.
4. O‘qituvchi o‘z shogirdlarini nafaqat ma'lum bir ijtimoiy rolning tashuvchisi, balki o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan noyob shaxs sifatida o‘qitishi va tarbiyalashi sababli, o‘qituvchining o‘quvchiga bo‘lgan munosabatiga ta'sir qiluvchi shaxsiy fazilatlari alohida xususiyatga ega bo‘ladi.
5. Ustoz qanchalik o‘quvchilariga nisbatan talabchan bo‘lib, har bir ishidan kamchilik topaversa, o‘quvchida vazifani muvaffaqiyatli bajarishga bo‘lgan ishonch kamayadi. Talabchanlikning shaxslararo munosabatlarda yaqqol namoyon bo‘lishi, baribir, hech kim ideal emas tamoyiliga ko‘ra o‘quvchida o‘zini boricha ko‘rsatish, qadriyatlarini ochiqchasiga namoyon qilish orqali atrofdagilarning talablariga moslashish ehtimolini pasaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Баратов Ш.Р. Ўқувчи шаҳсини ўрганиш усуллари.-Т.: Ўқитувчи, 1995.-56 б.
2. Рухиева Х.А. Методологические рекомендации по психологии высшей школы для слушателей факультета повышения квалификации преподавателей вузов: ўқув методик қўлланма. 124бет Т.: ТашГУ, 1992 йил.
3. Рухиева Х.А. Психологические особенности самоуправления учебной деятельностью студентов Психол. фанл. номзод. дисс..- Тошкент,1993. -156-б.
4. Ruxiyeva X.A Boshqaruv muloqoti psixologiyasi: uslubiy qo’llanma O’zMU. 2012.- 57 b.
5. Рухиева Х.А Социально-психологический тренинг: учебно-методические пособие.- Т.: ТДИУ 2013г.-108 б.
6. Рухиева Х.А Вояга этмаган ўсмирлар хулқ-атворини ўзгаришига олиб келувчи психологик омиллар - Ўқув методик қўлланма. Т.: ЎзМУ.2014.-127б.
7. Рухиева Х.А. Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва суицидал ҳолатлар психопрофилактикаси: ўқув қўлланма.-Т: Тафаккур томчилари 2021.- 360 б.
8. Рухиева Х.А., Отамуратов Р.- Ўсмирлик даврига хос бўлган суицидал хулқ-атворнинг психодиагностикаси: ўқув қўлланма.-Т: Тафаккур томчилари 2021.- 368 б.
9. Ruxiyeva X.A., Pulatov Y.S. Yuridik konfliktologiya. Toshkent-2022.-345 b.

Qodirov Obid Safarovich
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Amaliy psixologiya kafedrasi mudiri,
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor

TARBIYASI QIYIN O‘SMIRLAR MUAMMOSINI BARTARAF ETISHNING SAMARALI PSIXOLOGIK TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada tarbiyasi qiyin o‘smirlar bilan ishlashning psixoprofilaktik mexanizmlari xos qonuniyatlar, yoshlar tarbiyasida yuzaga kelayotgan ba’zi bir qiyinchilik va kamchiliklarning ijtimoiy psixologik sabablari, barkamol yoshlarni tarbiyalashda ijtimoiy- madaniy va milliy-psixologik omillarning tarbiyaviy ta’siri haqida fikr bildirilgan. So‘nggi yillarda jamiyatning barcha sohalarida (iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy) global o‘zgarishlar sodir bo‘la boshladi. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan bu davrda yosh avlodning, ayniqsa, o‘smirlarning xulqiga ko‘proq ta’sir qilib, turli o‘zgarishlarga sabab bo‘lib ularda ma’naviy bo‘shliq hosil bo‘lishiga olib keldi.*

Tayanch so‘zlar: *psixika, aql-idrok, intellektual salohiyat, aqliy taraqqiyot, o‘z-o‘zini anglash, turmush tarzi, salbiy o‘zgarishlar, hamkor tarbiya, etnopsixika, psixoprofilaktika.*

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ УСТРАНЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ПОДРОСТКОВ С ТРУДНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Аннотация. *В статье рассматриваются психопрофилактические механизмы работы с трудно обучаемыми подростками, конкретные закономерности, социально-психологические причины некоторых трудностей и недостатков в воспитании молодежи, воспитательное влияние социокультурных и национально-психологических факторов в образование всесторонне развитой молодежи. В последние годы во всех сферах жизни общества (экономической, политической, духовной) стали происходить глобальные изменения. В этот бурно развивающийся период оно оказало большее влияние на поведение молодого поколения, особенно подростков, вызывая различные изменения и приводя к формированию в них духовного разрыва.*

Ключевые слова: *психика, интеллект, интеллектуальный потенциал, психическое развитие, самосознание, образ жизни, негативные изменения, совместное обучение, этнопсихика, психопрофилактика.*

EFFECTIVE PSYCHOLOGICAL TECHNOLOGIES OF ELIMINATING THE PROBLEM OF ADOLESCENTS WITH DIFFICULT EDUCATION

Abstract. *In this article, psychoprophylactic mechanisms of working with difficult-to-educate adolescents, specific laws, socio-psychological reasons for some difficulties and shortcomings in the education of young people, the educational influence of socio-cultural and national-psychological factors in the education of well-rounded young people are expressed. In recent years, global changes have begun to take place in all spheres of society (economic, political, spiritual). In this rapidly developing period, it had a greater impact on the behavior of the young generation, especially teenagers, and caused various changes, leading to the formation of a spiritual gap in them.*

Key words: *psyche, intelligence intellectual potential, mental development, self-awareness, lifestyle, negative changes, co-education, ethnopsychiatry, psychoprophylaxis.*

Hozirgi davrda o‘smirlarni voyaga yetkazishning o‘ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, hatti-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o‘smirlarni kamol toptirishda ularning xususiyatlarini to‘la hisobga olgan holda ta’limiy-tarbiyaviy tadbirlarni qo‘llash shaxslararo

munosabatda anglashilmovchilikni vujudga keltirmaydi, sinf jamoasi o‘rtasida iliq psixologik muhitni yaratadi.

Mamlakatimizda yoshlarning bilimi va ma’naviy dunyosini boyitish, intellektual salohiyatini oshirish borasida ko‘pgina ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Aksariyat yoshlar yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalanishyapti. Shu bois ham ular orasida jannatmakon yurtimiz dovrug‘ini olamga yoyayotgan iqtidorli, iste’dodlilari ko‘p. Biz bundan faxrlanamiz. Biroq;... Guruch kurmaksiz bo‘lmaganidek, hayotda o‘z yo‘lini topa olmagan va buning natijasida bilib-bilmay jinoyat ko‘chasiga kirib qolganlari ham bor. Ular yoshlikning jo‘shqinligini, kuch-g‘ayratini nomaqbul ishlarga sarflamoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, «bitta bo‘lsa ham jinoyat bo‘lgani xammamizni tashvishga solishi kerak». Eng achinarlisi shuki, ushbu jinoyatlarning aksariyati yoshlar tomonidan sodir etilgan. Bu esa, ulg‘ayib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi borasida hali o‘z yechimini kutayotgan muammolar mavjudligini ko‘rsatadi. Zero, buyuk ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir» degan so‘zlari bir asr avval millatimiz uchun qanchalik muhim va dolzarblik kasb etgan bo‘lsa, hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yuqotgani yo‘q.

Turg‘unlik yillaridagi “so‘z bilan ishning nomuvofiqligi”, axloq tarbiyasidagi qo‘pol xatolar o‘smirlarning ruhiy dunyosiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Insonning ruhiy dunyosini tubdan qayta qurish, shaxsni shakllantirishni insonparvarlashtirish harakati boshlangan hozirgi kunda o‘smirlar taqdiri masalasi ham g‘oyat jiddiy tus oldi. O‘smirlik davri taqlidchanligi, muqim nuqtai nazarning shakllanmaganligi, hissiyotliligi, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Shuning uchun tashqi ta’sirlarga beriluvchan o‘smir o‘g‘il-qizlarga alohida e’tibor berish zarur.

O‘smirlar muammosiga e’tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari: 1) fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, san’at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o‘zgarayotgani; 2) ommaviy axborot tizimining kengayishi tufayli o‘smirlar ongliligi darajasining ko‘tarilgani; 3) o‘g‘il va qizlarning dunyo voqyealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan, tarixdan yetarli darajada xabardorligi; 4) ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadallashgani; 5) o‘smirlar bilan ishlashda g‘oyaviy-siyosiy, vatanparvarlik va baynalmilal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi; 6) oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotgani; 7) o‘quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritish, o‘zini o‘zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani.

O‘smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko‘chish jarayoni sodir bo‘ladi. O‘smirda psixik jarayonlar keskin o‘zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda o‘quvchi bilan o‘qituvchining muloqotida, kattalar bilan o‘smirlarning muomalasida qat’iy o‘zgarishlar vujudga keladi. Bu o‘zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug‘iladi. Bular avvalo ta’lim jarayonida ro‘y beradi: yangi axborot, ma’lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o‘smirni qoniqtirmay qo‘yadi. O‘qituvchining yangi mavzuni batafsil tushuntirishi, darslar ma’ruza shaklida olib borilishi o‘quvchilarni zeriktiradi, ularda o‘qishga loqaydlik tug‘iladi. Ilgari o‘quv materialini ma’nosiga tushunmay yodlab olishga odatlangan o‘smir endi zarur o‘rinlarni mantiqiy xotira va tafakkurga suyangan holda o‘zlashtirishga harakat qiladi, o‘zlashtirilgan bilimlarni talab qilinganda o‘quvchi bilan o‘qituvchi o‘rtasida anglashilmovchilik paydo bo‘ladi, tahsil oluvchi unga qarshilik ko‘rsata boshlaydi. Odobli, dilkash o‘smir kutilmaganda qaysar, intizomsiz, qo‘pol, serzarda bo‘lib qoladi. Kattalarning yo‘l-yo‘riqlariga, talablariga muloyimlik bilan javob qaytarib yurgan o‘smir ularga tanqidiy munosabatda bo‘ladi. Uning fikricha, kattalarning talablari, ko‘rsatmalari mantiqan ixcham, dalillarga asoslangan, yetarli obyektiv va subyektiv omillarga ega bo‘lishi kerak. O‘smirda shaxsiy nuqtai nazarning vujudga kelishi sababli u kattalarning, o‘qituvchining qayg‘urishi, koyishiga qaramay, o‘zining fikrini o‘tqazishga harakat qiladi. Uning o‘z qadr-qimmati haqidagi tasavvuri, narsa va hodisalarga munosabati oqilonalikdan uzoqlasha boshlaydi, u ayrim ma’lumotlarni tushuntirib berishni yoqtirmaydigan bo‘lib qoladi. Serzardalik kundalik hatti-harakatning ajralmas qismiga aylanadi. O‘smir xulqidagi bunday o‘zgarishlar tajribasiz o‘qituvchi yoki ota-onani qattiq tashvishga soladi, asabiylashtiradi va ularning o‘quvchiga munosabatini o‘zgartiradi. Natijada kelishmovchiliklar, anglashilmovchiliklar, nizolar kelib chiqadi.

Ayrim pedagoglar o‘smirlik davri inqirozi to‘g‘risida kuyinib gapiradilar, ba’zi illatlarni tanqid qiladilar va ularning ijtimoiy-psixologik ildizini topishga intiladilar. Aslida esa o‘smirlarga yondashishda metodologik kamchilikka yo‘l qo‘yadilar. Mazkur illatlarning oldini olish chora va tadbirlari tizimini ishlab chiqa olmaydilar. Bu masalaga to‘g‘ri yondashish ayrim ilmiy tadqiqotlarda asoslab berilgan va o‘smirlik davri inqirozi haqida mulohaza yuritishdan ko‘ra, kattalar bilan o‘smirlar muomalasining inqirozi haqida gapirish to‘g‘riroq bo‘ladi, deb xulosa chiqarilgan.

Xo‘sh, o‘smirning psixik o‘sishini harakatga keltiruvchi kuch nima? O‘smirning psixik o‘sishini harakatga keltiruvchi kuch – uning faoliyatini vujudga keltirganligi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo‘lishidir. Mana shu dialektik qarama-qarshiliklar ortib borayotgan jismoniy, aqliy hamda axloqiy imkoniyatlar bilan barqarorlashgan stereotipga aylangan tashqi olamni aks ettirishning shakllari o‘rtasida sodir bo‘ladi. Vujudga kelgan ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarni, psixologik kamolotni ta’minlash, faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali o‘smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish bilan asta-sekin yo‘qotish mumkin. Bu davr insonning kamoloti yuqoriroq bosqichiga ko‘tarilishi bilan yakunlanadi. Kamol topish o‘smirdan umumlashtirish, hukm va xulosa chiqarish, mavhumlashtirish, obyektlar o‘rtasidagi ichki munosabatlarni o‘rnatish, muhim qonun, qonuniyat, xossa, xususiyat, mexanizm va tushunchalarni anglash, ixtiyoriy diqqat, barqaror qiziqish, ongli motiv va mantiqiy eslab qolishni talab qiladi. Bularning barchasi fanlarga doir bilimlar tizimini vujudga keltiradi, amaliy ko‘nikmalarni shakllantiradi, o‘zini o‘zi nazorat qilish, baholash, anglash singapi xususiyatlarni tarkib toptiradi.

Venalik psixolog Z.Freyd va uning shogirdlari o‘smirlik davrini baholashda insonga azaldan berilgan qandaydir ilk mayl nishonasi sifatida vujudga keladigan o‘z mavqyeini belgilashga ongsiz intilishni eng muhim asos deb hisoblaydilar. Bu intilish go‘yoki xudbinlik, boshqa kishilarni mensimaslik, paydo bo‘lishga, atrof-muhit bilan kelisha olmaslikka, hatto nizolarga olib kelar, ongsizlik ehtiyojlari va mayllari shaxsning faolligini belgilar emish. Sobiq sovet psixologlari Z.Freyd nazariyasining mutlaqo asossizligini ta’kidlab, o‘smirda imkoniyat bilan talabchanlik o‘rtasidagi kelishmovchilik, o‘zini ko‘rsatishga moyillik va o‘z ichki dunyosiga qiziqishning namoyon bo‘lishi bilan tavsiflanishini asoslab berdilar.

Ayrim psixologlar biogenetik o‘sishning biologik omillariga, ya’ni jinsiy yetilishga alohida ahamiyat beradilar. Ularning fikricha, o‘smirning psixik jihatdan inqirozga yetaklovchi, hayajonga soluvchi subyektiv ichki kechinmalari o‘g‘il va qizlarni tanholik psixologiyasiga tortar emish. O‘smir uchun xarakterli norozilik, qo‘pollik, qaysarlik, shafqatsizlik, tajanglik, ginaxonlik, tajovuzkorlik kabi illatlar jinsiy yetilishning mahsuli yangi tuyg‘ular, mayllar, kechinmalar o‘smir hatti-harakatida hukmron bo‘lib, uning xulq-atvorini boshqaradi deb tushuntirilmoqda. O‘smirlikning psixologik qiyofasi, holati, imkoniyati yagona sof biologik omilga bog‘liq emasligi hammaga ayondir.

Amerikalik psixolog R.Kulen o‘smirlik davri haqidagi biogenegik nazariyani qattiq tanqid qilib, o‘smirlik davri ijtimoiy-axloqiy kategoriyadir, degan g‘oyani ilgari suradi. Ammo noto‘g‘ri nuqtai nazardan o‘smirlikni biologik va psixologik kategoriyadan tashqari deb hisoblaydi. R.Kulenning fikricha, o‘smirlik davrida uchta asosiy ijtimoiy-axloqiy tamoyil mavjud bo‘lib, ular emansipasiya (kattalar ta’siridan qutulish) va mustaqillikka erishish, hayot yo‘li va kasb-hunar tanlashga jiddiy munosabatda bo‘lish, zarur ijtimoiy-axloqiy normalarni o‘zlashtirishdan iboratdir. Uning fikricha, bola yuqoridagi muammolarga e’tibor bermas ekan, o‘smirlik davri qancha bo‘lishidan qat’i nazar, u bolaligicha qolaveradi. R.Kulen o‘z nazariyasida biologik omillarni ham, o‘smirlik davridagi o‘sishning psixologik xususiyatlarini ham hisobga olmaydi, aksincha, ularni batamom inkor qiladi.

Psixologlarning fikricha, o‘smirlarga real ijtimoiy turmush shart-sharoitlari va shaxs faoliyatining mahsuli deb qarash mumkin emas, chunki o‘sishning biologik va psixologik qonuniyatlarini inkor qilishga haqqimiz yo‘q. Shuningdek, o‘smirlik davrining muayyan hyech o‘zgarmas xususiyati va xarakteristikasi mavjud emas. O‘smirlar o‘rtasidagi o‘ziga xos tipologik farqlarni ijtimoiy omillarning ta’siri bilan, ta’lim va tarbiya sharoitlarining xususiyatlari bilan izohlash mumkin. Shu bilan birga, o‘smirning jismoniy o‘sishi xususiyatlari, jinsiy yetilishining iqlim va milliy-etnografik omillari ham bor.

Mamlakatimizda yoshlarning bilimi va ma'naviy dunyosini boyitish, intellektual salohiyatini oshirish borasida ko'pgina ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Aksariyat yoshlar yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalanishyapti. Shu bois ham ular orasida jannatmakon yurtimiz dovrug'ini olamga yoyayotgan iqtidorli, iste'dodlilari judayam ko'p. Biz bundan faxrlanamiz. Biroq "guruch kurmaksiz bo'lmaganidek", hayotda o'z yo'lini topa olmagan, natijada bilib-bilmay jinoyat ko'chasiga kirib qolayotgan tarbiyasi qiyin o'smirlarni uchratish mumkin. Ular yoshlikning jo'shqinligini, kuch-g'ayratini nomaqbul ishlarga sarflamoqda.

Hozirgi maktab ta'limining bosh vazifasi o'quvchilarning fan asoslarini faol va ongli o'zlashtirishini ta'minlashdan iborat. O'zlashtirish hamisha faol aqliy jarayon natijasi bo'lib, odamning bilishga oid olamdagi xilma-xil noma'lum narsa va hodisalar mohiyatini anglash bilan belgilanadi. Psixologiya fani nuqtai nazaridan no'malum narsa va hodisalar mohiyatini anglash, bilish yoki uni ijodiy o'zlashtirish jarayoni asosan uchta yo'nalishga bog'liq bo'ladi.

Birinchidan, o'zlashtirilayotgan materialning mazmun-mohiyati o'zlashtiruvchi uchun qay darajada mos va tushunarliligiga, ahamiyatliligiga va u qanday usulda yetkazilayotganligiga bog'liqdir.

Ikkinchidan, ta'lim jarayonini boshqarayotgan mas'ul kishining shu sohadagi bilimi va tajribasiga, malaka va mahoratiga, shaxsiy va kasbiy fazilatlariga bog'liq.

Uchinchidan, o'quvchining aqliy taraqqiyoti darajasiga, emotsional-irodaviy holatiga, o'qishga nisbatan unda qaror topgan individual psixologik xususiyatlariga, qiziqishi va havaslariga bog'liqdir. Ana shu uchta yo'nalish to'la ta'minlangan ta'lim jarayonidagina samarali o'zlashtirish hosil bo'lishi allaqachonlar isbotlangan. Shu bois mamlakatimiz istiqlolining dastlabki kunlaridanoq buyuk ma'naviyatimizni tiklashga, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishga, uning milliy zaminini mustahkamlab, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarishga alohida ahamiyat berib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuniga binoan, ta'lim tizimida Davlat ta'lim standartlarining ishlab chiqilishi va uning tarkibiy qismi sifatida o'quv dasturi va darsliklarning tayyorlanishi hamda ularning amalda joriy etilishi ta'lim tizimini jahon andozalariga xos takomillashtirishning dastlabki bosqichi bo'ldi. Biroq ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan fidoyi insonlar va o'qituvchilar jamoasi har qancha urinmasin, baribir ta'lim jarayonida tarbiyasi qiyin o'smirlarning uchrab turishi hammani ajablantiradi.

Ana shunday tarbiyaviy muammolarni hal etishning qanday yo'llari va choralari mavjud? Hozirgi kunda psixologik olimlar tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha tarbiyasi qiyin, injiq, o'zi bilganicha ish tutadigan, quloqsiz, xulqida salbiy illat va ko'rinishlar oshkor ifodalanib turadigan bolalarning kelib chiqishida ijtimoiy sabablardan tashqari pedagogik, psixologik, iqtisodiy, etnomadaniy va hududiy sabablarning ham muhim ta'siri borligi isbotlandi. Ana shu muammolarni o'rganish borasida olib borayotgan tadqiqotlarimiz natijalarining tahliliga ko'ra o'smirlar tarbiyasida, xulq-atvorida, munosabatlarida, maqsad-intilishlarida nojo'ya xatti-harakatlar paydo bo'lishining sabablari va motivlari (turtkilari) har xilligi aniqlandi. Jumladan, shaxsning biologik o'sishidagi nuqsonlar, sezgi organlarining kamchiliklari, o'qishga salbiy ta'sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperamentning shakllanishidagi qusurlar ham tarbiyasi qiyinlikka olib kelishi mumkin. Shaxsning psixik o'sishidagi kamchiliklar, chunonchi, aql-idrokning zaif rivojlangani, irodaning bo'shligi, hissiyotning kuchsizligi, zarur ehtiyoj va qiziqishlarning mavjud emasligi, o'smirning intilishiga xos mavjud imkoniyati o'rtasidagi nomutanosiblik va hokazolar xatti-harakatni izdan chiqaradi.

Shaxsning fazilatlari tarkib topishidagi nuqsonlar:

- axloqiy hislarning yetishmasligi,
- o'qituvchi, sinf jamoalari, oila a'zolari bilan noto'g'ri muloqot,
- ishyoqmaslik, bo'sh vaqtni to'g'ri taqsimlamaslik ham salbiy qiliqlarni vujudga kelishiga asos bo'ladi.

Shaxsning bilim, o'quv faoliyatidagi kamchiliklari:

- aqliy faoliyat usullaridan keng foydalana bilmaslik, eng muhimi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashdagi uzilishlar;

maktab faoliyatidagi kamchiliklar:

- o'qitishdagi nuqsonlar,

- tarbiyaviy chora va tadbirlardagi xatolar ham shular jumlasiga kiradi.

Maktabdan tashqari muhitning ta'siridagi kamchiliklar, xususan,

- oilada pedagogik-psixologik bilimlarning yetishmasligi,
- oilaviy nizolar, ajralish, ota-onaning ichkilikka va noaxloqiy hayotga berilishi
- balog'atga yetmagan tengqurlarining ta'siri,
- madaniy-ma'rifiy ishlab chiqarish jamoalari hamda jamoatchilik qurshovidagi kamchiliklar ham tarbiyasi qiyin o'smirlar ko'payishiga sabab bo'ladi.

So'nggi yillarda jamiyatning barcha sohalarida (iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy) global o'zgarishlar sodir bo'la boshladi. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan bu davrda yosh avlodning, ayniqsa, o'smirlarning xulqiga ko'proq ta'sir qilib, turli o'zgarishlarga sabab bo'lib ularda ma'naviy bo'shliq hosil bo'lishiga olib keldi. Buning uchun:

– o'smirlarni zamonaviy kasbiy yo'nalishlar, boshqalarga zarari tegmaydigan, biroq foydali bo'lgan qiziqarli mashg'ulotlar bo'yicha xabardorligini oshirish maqsadida umumta'lim maktablari, mahallalarda uchrashuvlar, davra suhbatlari o'tkazish;

– aynan shu toifadagi bolalarda entuziazm kuchli ekanini inobatga olgan holda ularni ixtiyoriy ravishda "keksalarga yordam", "nogironligi bo'lgan farzandi bor oilalarga ko'mak" aksiyalariga jalb qilish;

– o'smirlarning bo'sh vaqtlarini oqilona tashkillashtirish yuzasidan maqsadli yo'naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Ma'lumki, yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi bilan oila, mahalla, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlar, ilmiy-pedagogik kadrlar shug'ullanadilar. Tarbiya jarayoni barcha ishtirokchilarining bahamjihatlik bilan olib boradigan ishlarigina o'zining ijobiy natijalarini berishi mumkin. Tarbiyasi og'ir bolalar va o'smirlarni e'tibor, g'amxo'rlik orqali tarbiyalash kelgusida ularning hayotga muvaffaqiyatli moslashishida muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida". Qonunchilik palatasi tomonidan 2010 yil 12 avgustda qabul qilingan. Senat tomonidan 2010 yil 28 avgustda ma'qullangan.// Qalqon. 2010. № 10 B- 2-13.

2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2018. - 80 b.

3. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, 2016 yil 14 sentyabrь. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 37-son, 426-modda.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2017. - 6 (766)-son.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojatnomasi. 2022 yil 20 dekabr. // www.uza.uz

6. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. – B.254.

7. Abdurasulova Q. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi va uning oldini olish muammolari. // Qonun himoyasida. 2001, 1- son, 23-26- b.

8. Karimova V.M. Yoshlarda o'zbek oilasi to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar. Psix. fan. dok. diss. - T.: ToshDU, 1994. - B.309.

9. Qodirov O.S. "O'smirlarda (11-15 yosh) jinoyat motivlari shakllanishining psixodiagnostikasi va psixokorrektsiyasi" // Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. T.: 2020, - 155 b.

10.Safarovich Q.O. et al. Tarbiyasi qiyin o'quvchilarning xulq-atvori bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.

Ummatova Sitora Shavkatullayevna
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Amaliy psixologiya kafedrasi dotsenti
E-mail: sitoraummatova5@gmail.com
Axatova Dilbar Botirovna
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi
E-mail:axatovadilbar@samdu.uz

O'ZBEK OILALARIDA AJRALISH SABABLARI VA OQIBATLARINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotasiya. *Maqolada psixologiya fanida oilalarda ajralishning sabablari va ularning oqibatlari muammosi ilmiy tahlil bo'yicha uning psixologik mohiyati yoritib berilgan. Ajralishning asosi sifatida kognitiv, xulq-atvor, affektiv jihatlari, ajralishning psixologik xususiyatlaridan, ishonchsizlik, psixologik holatlari, ajralishning tushunmovchilik, qo'pollik, hissiyot, rashk, ichkilikbozlik, xiyonat, moddiy qiyinchilik, zo'ravonlik sabablari va oqibatlari bayon etilgan.*

Tayanch tushunchalar. *Psixologiya, rashk, emotsiya, psixologik holat, ijtimoiy munosabatlar, ajralishning psixologik xususiyatlari, ishonchsizlik, qo'pollik, xiyonat, alkogolizm, giyohvandlik, jismoniy zo'ravonlik, ruhiy zo'ravonlik, kognitiv, xulq-atvor, affektiv.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЧИН И ПОСЛЕДСТВИЙ РАЗВОДА В УЗБЕКСКИХ СЕМЬЯХ

Аннотация. *В статье рассматриваются психологические аспекты семейных конфликтов и их взаимоотношения с окружающими. В качестве побочных эффектов причинами выступают когнитивные, поведенческие, аффективные расстройства, среди психологических свойств, неуверенность в себе, психические расстройства, среди свойств-невежество, депрессия, ревность, алкоголизм, физическое и психологическое насилие и их последствия.*

Ключвые слова *Психология, ревность, эмоции, психологическое состояние, социальные отношения, психологические особенности развода, незащищенность, грубость, неверность, алкоголизм, наркомания, физическое насилие, психическое насилие, когнитивное, поведенческое, аффективное.*

SOCIAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CAUSES AND CONSEQUENCES OF DIVORCE IN UZBEK FAMILIES

Annotation *The article examines the psychological aspects of family conflicts and their relationships with others. Cognitive, behavioral, and affective disorders are side effects of advertising; emotions, self-doubt, and mental disorders are among the psychological properties; ignorance, depression, jealousy, alcoholism, bullying, physical and psychological violence, and their consequences are among the properties.*

Key words *Psychology, jealousy, emotions, psychological state, social relationships, psychological features of divorce, insecurity, rudeness, infidelity, alcoholism, drug addiction, physical violence, mental violence, cognitive, behavioral, affective.*

O'zbekistondagi oilaviy ajralishlarning ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik muammolarini tadqiq etish borasidagi tadqiqod hukumat va xalqaro darajadagi muammolarning o'ziga xos bir ko'rinishi sifatida tadqiq etishni talab etadi. Shu sababli mazkur muammoni o'rganishda alohida tadqiqot dasturi va yo'nalishiga ega bo'lishni taqozo etadi. Oilaviy ajralishlar muammosi davlat siyosati darajasida doimiy ravishda statistik ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilinadigan, uzoq yillar

davomida hukumat tomonidan ajratiladigan mablag‘lar hisobida muammoning oldini olishning chora-tadbirlar izlanib boriladi. Shunday bo‘lsa-da, oilaviy ajralishlarning kamayish ehtimolligi va ularni oldini olish chora-tadbirlari doimiy tadqiqotlarga zarurat tug‘dirmoqda.

Psixologiyada ajralish nima?

Ajralish - bu nikohning rasmiy yoki shar’iy tugashi natijasida yuzaga keladigan emotsional, psixologik va ijtimoy jarayondir. Bu jarayon faqat huquqiy yoki moddiy masala bo‘lmay, u insonning psixologik (ruhiy) holatiga, shaxsiy rivojlanishiga va hayot tarziga katta ta’sir qiladi.

Psixologiyada ajralish -bu murakkab salbiy his-tuyg‘ular, tajribalar, g‘azab va alam, qayg‘u, depressiya, noto‘liq oila aralashmasi deb ataladi. U munosabatlar va tahdidga javoban yuzaga keladi. Ijobiy maqsadga (Shaxsiy rivojlanish va mustaqillikka erishish, ruhiy bosimdan, stress va depressiyalardan ozod bo‘lish) qaramay, bu munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ko‘pincha juftlikda shunday bo‘ladi: bir-birini tushunmasligi, alkogolizm, zo‘ravonlik va haddan tashqari rashk qilish oqibatlarida janjallar boshlanadi.

Psixologlarning fikricha, munosabatlarga tahdid sifatida ota-onaning ortiqcha aralashuvi ham sabab bo‘ladi.

Noto‘liq oilalardagi bolalar tarbiyasi

Er-xotinning ajralishi sababli yuzaga kelgan noto‘liq oilalarda “tirik yetim” bolalar qoladi. Noto‘liq oila haqida gapirganda shuni alohida ta’kidlab o‘tish joizki, noto‘liq oilalar ham turlicha yuzaga keladi. Oilalarda er-xotinlarning birini vafot etishi tufayli ham yuzaga keladi. Albatta oilada ota yoki onaning vafot etishi bu ulkan fojiyadir. Bunday oilalarda marhumninng ruhi hurmati, unga nisbatan uning sha’niga ijobiy munosabatlar saqlanib qoladi. Biroq er-xotinning ajralishi sababli

Birinchidan “tirik yetim”lik jamoatchilik o‘rtasida, ayniqsa bolalar jamoalarida (bog‘chada, maktabda, tengdoshlar davrasida) nisbatan kuchliroq qoralanadi.

Ikkinchidan ajrashgan oilalarda ota yoki ona tomonidan, ularning yaqinlari tomonidan sobiq turmush o‘rtog‘i sha’niga, uning shaxsiyatiga salbiy bo‘yoqlar beruvchi munosabatlar shakllanadi. Sobiq er-xotinlar tomonidan bir-birlarini qoralovchi fikr-mulohazalar ko‘proq bildiriladi. Bular albatta bolalarda o‘zaro psixologik noxushliklarni yuzaga kelishiga asos bo‘ladi.

Psixolog olim Z. Freydning nikoh, munosabatlar va ajralish mavzusiga psixologik nuqtai nazardan yondashgan. Uning psixoanalitik nazariyasiga ko‘ra, ajralish insonning ong osti jarayonlari, bolalikdagi tajribalari va his-tuyg‘ulari natijasi bo‘lishi mumkin.

1. Z.Freydning munosabatlar va ajralishga oid g‘oyalari quyidagicha

Z. Freyd inson munosabatlarini libido (ruhiy energiya, jinsiy intilish) asosida tushuntiradi. Agar juftlik o‘rtasidagi libido (emotsional va jismoniy joziba) yo‘qolsa, munosabatlar zaiflashadi va ajralish xavfi ortadi.

2. Oedip kompleksi va juftlik tanlovi

Z.Freydning fikricha inson bolalikda ota-ona bilan bo‘lgan munosabatlariga asoslanib, katta yoshda juft tanlaydi. Agar bu munosabatlarda psixologik muammo bo‘lsa, kelajakda nikoh muammolarga duch kelishi mumkin.

3. Ong ostidagi konfliktlar va ajralish

Z.Freyd inson ruhiyatida ong va ongosti o‘rtasida doimiy qarama-qarshilik bor deb hisoblaydi. Agar juftlik munosabatlari ong ostidagi ichki muammolarni qayta yuzaga chiqarsa, bu ajralishga olib kelishi mumkin.

4. Munosabatlarning nevroz bilan bog‘liqligi

Z.Freydning fikriga ko‘ra, ayrim odamlar bolalikdagi psixologik jarohatlar sababli doimo nosog‘lom munosabatlarga kirishadi. Bunday munosabatlar ko‘pincha ajralish bilan tugaydi, chunki ularda ruhiy muvozanat va garmoniya yetishmaydi.

5.Ajralish va depressiya

Z.Freyd ajralishni shaxs uchun katta psixologik yo‘qotish sifatida ko‘radi. Uning fikriga ko‘ra, inson ajralgandan keyin motam, depressiya holatiga tushishi mumkin chunki juftidan ajralganida inson o‘z shaxsiyatining bir qismini yo‘qotganday his qiladi.

Ajralishga sabab bo‘luvchi omillar

1. Xarakterning mos tushmasligi

2. Ota-onalarning ortiqcha aralashuvi
3. Xiyonat va yolg‘on
4. Qo‘pollik va haddan ortiq rashk
5. Moddiy qiyinchilik
6. Alkogolizm, giyohvandlik va igromanlik
7. Yashash sharoitining noqulayligi
8. Tarbiya va qarashlardagi farqlar
9. Munosabatlardagi ishonchsizlik
10. Bir-biriga nisbatan befarqligi
11. Befarzandlik
12. Er-xotindan birining oilaviy masalalarga nisbatan befarqligi
13. Shaxsiy yoki psixologik muammolar
14. Jismoniy va psixologik zo‘ravonlik kabilar ajralishga sabab bo‘lishi mumkin.

Psixologik tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki

O‘zbek oilalarida ajralishning motivlari sifatida ko‘rsatilgan ta’sirlardan asosiylari xiyonat, yolg‘on yoki sirlar oila a’zolari o‘rtasida ishonchning yo‘qolishiga va og‘ir psixologik jarohatlarga olib kelishi mumkin.

Gap nikoh, oila munosabatlari haqida borar ekan, shubhasiz jiddiy muhokama qiladigan masalalar qatorida nikoh, oila munosabatlarining buzilishi, er-xotinlarning ajralish muammosi turadi.

Ajralish muammosi hozirgi zamon insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy muammolaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun chet ellarda ham, O‘zbekistonda ham ajralish muammosini o‘rganishga keng ilmiy jamoatchilik e’tibori qaratilib kelinmoqda. Bu muammoni turli soha mutaxasislari yuristlar, demogroflar, iqtisodchilar, sotsiologlar, psixologlar va boshqa fan soha mutaxassislari o‘rganmoqdalar. Ularning e’tibori bu hodisa sabablari, omillari, motivlarini o‘rganish ularni bartaraf etish, ajralishning salbiy asoratlarini kamaytirish masalalariga qaratilgan. Chunki oilaning buzilishi tufayli nafaqat shu ajrashgan er-xotinlar va ularning farzandlari, balki jamiyat ham ko‘p zarar ko‘radi. Ajralishlar ko‘plab noxush hodisalarni, noto‘liq oilalar sonini ortishi, bolalar va o‘smirlar o‘rtasida qonunbuzarliklarning ko‘payishi, pedagogik nazoratsiz qolgan bolalar sonining ortishi, yolg‘izlik, sobiq er-xotinlar va qarindoshlarning o‘zaro munosabatlarining yomonlashuvi kabilarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Oila inqirozi oila tizimining barqarorligi, gomeostatik jarayonlarning buzilishi bilan tavsiflanadi. Bu oilaning odatiy usullaridan umidsizlikka olib keladi.

Psixolog olimlarining tadqiqot natijalari bo‘yicha

O‘zbekistonda oilaviy ajralishlar ko‘rsatkichi MDH davlatlari orasida eng past darajada bo‘lib, 2023 yilda har 1000 kishiga 1,4ta ajralish to‘g‘ri kelgan. 2024 yilda mamlakatda 49,2000 ta ajralish holati qayd etilgan, bu 2023 yilga nisbatan 0,8%ga ko‘paygan.

Ajrashganlarning o‘rtacha yoshi erkaklarda 37 yosh, ayollarda esa 32,9 yoshni tashkil etmoqda.

Nikohdan ajralishlarning asosiy sabablari oilaviy munosabatlardagi tushunishning yetishmasligi, moliyaviy muammolar va ijtimoiy bosimlardir. Ajralish holatlari asosan 35-37 yoshgacha bo‘lgan yoshlar orasida ko‘proq kuzatilmoqda. Shu bilan birga 2023 yilda adliya organlari tomonidan olib borilgan targ‘ibot va profilaktik suhbatlar natijasida qonuniy nikohdan o‘tmasdan yashab kelayotgan 30 000dan ortiq oilalarning nikohi qayd etilgan. Bu kabi chora tadbirlar oilaviy ajralishlarning oldini olish va oila mustahkamligini ta’minlashga qaratilgan muhim qarorlardir.

O‘zbek oilalarining ajralishlarini kamaytirish chora tadbirlari

Shunday qilib, ajralish muammosi hozirgi paytda jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Oilalarni ajralishlarining mavjudligi bizning respublikamizda ham keng jamoatchilik diqqatini o‘ziga qaratib, bu muammoning yechimini topish uchun kerakli choralarni ko‘rishga da’vat etmoqda. Chunki yuqorida qayd etilganidek, ajralishlar natijasida millionlab odamlar- eng avvalo farzandlar, ayollar, qolaversa erkaklar va hatto ajralganlarning yaqinlari ham “ma’naviy jarohat” oladilar.

Bularning barchasi o‘zbek oilasida ajralish masalasiga jiddiyroq e’tibor berish lozimligini va uning oldini olish, salbiy asoratlarni kamaytirish chora-tadbirlarini ilmiy asoslangan holda ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Psixologlar va oilashunoslar oilalarda ajralishlarni kamaytirish maqsadida bergan tavsiyalari quyidagicha

Muloqotni kuchaytirish

- Bir-birlariga ishonish
- Bir-birini eshitish va tushunishga harakat qilish
- Nizo va tushunmovchiliklarni ichida saqlab yurmaslik

Muammolarni birgalikda hal qilish

- Inqiroz va muammolarni sherik sifatida muhokama qilish.
- Bir-biriga yordam berishga tayyor bo‘lish.
- Har qanday vaziyatdan ham birga chiqish yo‘lini izlash

Hurmat va ishonchni saqlash

- Bir-birlarining fikr va his tuyg‘ularini hurmat qilish
- Insonlarni o‘zgartirishga emas, tushunishga harakat qilish
- Ishonch asosiy omil bo‘lib, uni saqlash muhim

Birgalikda vaqt o‘tkazish

- Oilaviy an’analarni shakllantirish
- Har kuni bir soat birgalikda mazmunli vaqt o‘tkazish
- Qiziqishlarga mos mashg‘ulotlar topish

Nizolarni to‘g‘ri hal qilish

- Jahl bilan emas, aqil bilan mulohaza yuritish
- Har qanday tortishuvda “Men haqman” emas, “Biz buni qanday hal qilishimiz mumkin?” degan fikrda bo‘lish muhim
- Bir-birini ayblamaslik va haqorat qilmaslik lozim

Bir-birini qo‘llab-quvvatlash

- Har ikki tomon bir-birining shaxsiy rivojlanishiga yordam berishi muhim
- Sherigining orzu-maqsadlarini qo‘llab-quvvatlashga harakat qilish
- Psixologik yordam va mehr-muhabbat berishni unutmaslik

Mutaxasis yordamiga murojaat qilish

- Oilaviy psixologga murojaat qilishdan uyalmaslik
- Er-xotin o‘rtasidagi muammolarni professional maslahat orqali yengillashtirish mumkin.
- Agar har ikki tomon bir-biriga mehr, hurmat va tushunish bilan yondashsa, ajralishning oldini olish mumkin.

Ajralish eng so‘nggi chora

1. Turmush o‘rtoq tanlashda shoshilmaslik va adashmaslik muhimdir

“Nikoh oldi omillari” va o‘zga mavzulardan tegishli xulosa chiqarish.

2. Hayot taqozosi bilan va tajribali kishilar maslahatlariga ko‘ra ajralish muqarrar bo‘lsa, vaqtni cho‘zmay farzand ko‘rishdan saqlanish.

3. Ajralish er-xotinlarga, ota-onalariga, farzandlariga imkoni boricha salbiy ta’sir qilmasligi choralarini ko‘rish.

4. Ajralishgan turmush o‘rtoqlar bilan ijobiy munosabatni saqlab qolishni ta’minlash. Bu avvalo farzandlar, ota-onalar va o‘z manfaati ekanligini unutmaslik muhim. Er-xotin ajralishi bolalari otasiz yoki onasiz o‘sishiga, ota va onadan ajralishiga olib kelmasligi kerak

5. Ajralib ketgan er yoki xotin haqida farzandlarga salbiy ma’lumotlar berib, u haqda salbiy tasavvur shakllantirishdan saqlanish, chunki bunday tasavvurning shakllanishi bolalarning kelgusi hayotiga, shaxsiy oila munosabatlariga, qaynona-kelin munosabatlariga va farzand, ota-ona munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

6. Ajralish eng so‘nggi chora! U faqat er-xotinning emas, balki yaqin qarindoshlarning taqdiriga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishini unutmaslik muhim. Shuning uchun asossiz yengil qarorlar chiqarishdan saqlanish zarur.

Bu borada katta hayotiy tajribaga ega bo‘lgan yaxshi insonlar bilan maslahatlashish lozim.

Imkoni boricha mutaxasis psixologlar bilan maslahatlashib, chuqur o‘ylab mulohaza qilib mas’uliyatni his qilish muhimdir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ajralish muammosi hozirgi zamon insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy muammolaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun chet ellarda ham, O‘zbekistonda ham ajralish muammosini o‘rganishga keng ilmiy jamoatchilik e’tibori qaratilib kelinmoqda. Bu muammoni turli soha mutaxassislari: yuristlar, demograflar, iqtisodchilar, sotsiologlar, psixologlar va boshqa fan sohalari mutaxassislari o‘rganmoqdalar. Ularning e’tibori bu hodisa sabablari, omillari, motivlarini o‘rganish, ularni bartaraf etish, ajralishlarning salbiy asoratlarini kamaytirish masalalariga qaratilgan. Chunki oilalarning buzilishi tufayli nafaqat shu ajralishgan er-xotin va ularning farzandlari, balki jamiyat ham ko‘p zarar ko‘radi. Ajralishlar ko‘plab noxush hodisalar: noto‘liq oilalar sonining ortishi, bolalar va o‘smirlar o‘rtasida qonunbuzarlikning ko‘payishi, pedagogik nazoratsiz qolgan bolalar sonining ortishi, yolg‘izlik, sobiq er-xotinlar va qarindoshlarning o‘zaro munosabatlarining yomonlashuvi kabilarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. G‘.B. Shoumarov, I.O.Xaydarov, N.A.Sog‘inov, F.A.Akramova, G.Solixova, G.Niyozmetova. Oila psixologiyasi “Sharq”Nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent-2010 184-190 b.
2. Baxramova A.A. “Sud psixologik ekspertiza” // O‘quv qo‘llanma. SamDU nashriyoti. - Samarqand, 2025. - 292 b.
3. Ummatova S.Sh. “Oila psixologiyasi” // O‘quv qo‘llanma. SamDU nashriyoti. - Samarqand, 2024. – 240 b.
4. S. Bozorova. R. Ro‘zmanova “Baxtli oila qurishning 5 qoidasi” - Toshkent; “Kitobdor nashr”, 2019 138-140 b.
5. Ziyovuddin Rahim. Dildagi gaplar. 41-b Toshkent “Nurafshon business” 2020
6. G‘.B. Shoumarov, U. Qodirov, I. Hojiboyev “Oilaga psixologik yordam ko‘rsatish asoslari” T; 221-b.
7. Shoumarov G‘.B. O.Xaydarov “Muhabbat va oila” -T..:, “Ibn-Sino”1994 120 b.
8. Qodirov O.S. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
9. Qodirov O.S., Sh.N.Xotamov. Ijtimoiy psixologiya // Darslik. - Samarqand, 2023. -360 b.

Xotamov Shuxrat Nosirovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

BOLALARNI KOMIL INSON QILIB TARBIYALASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bolaning komil inson sifatida shakllanishida biologik va tashqi ijtimoiy muhit omillari ta’sirining uyg‘unligi, bolaning rivojlanishida anomaliya (regress) holatining ruhiy ta’siri yetakchi psixolog va pedagog olimlar hamda Sharq mutafakkir olimlarining qarashlari, fikr-mulohazalari, ilmiy-tadqiqot ishlari hamda bir necha yillik ish tajribalari asosida yoritilgan.*

Tayanch so‘z va tushunchalar: *bolaning biologik omillari, ijtimoiy muhit, bolaning anomaliya (regress) holati, tarixiy tafakkur, ta’lim-tarbiya, bola psixikasi va uning rivojlanishi, inson, shaxs, individuallik, bolada ko‘nikma va malakalarni shakllantirish.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ КАК СОВЕРШЕННЫХ ЧЕЛОВЕКОВ

Аннотация. *Автор, опираясь на взгляды и научно-исследовательские работы ведущих психологов и педагогов – ученых, в том числе и ученых Востока, а также на опыт своей работы, раскрывает влияние важнейших биологических и внешних социальных факторов на аномальное (регрессивное) психическое состояние развития ребенка как всесторонне развитой личности.*

Ключевые слова и понятия: *ребенок, воспитание, биологические и психологические факторы, социальная сфера, индивидуальные качества, аномалия (регрессия), историческое мышление, личность.*

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF CHILDREN AS PERFECT HUMAN BEINGS

Annotation. *There is discussed in the article issues of child forming as comprehensively shaped person and prevention of influences of biological and social factors to children’s disability, implementing spiritual influences of psychologist and pedagogic scientists, as well views of East scientific researches and own experiments of author.*

Keywords: *shild`s biological factors, social condition, child`s disability condition, historic thought, education, bringing up, child`s psychic and its developing, human, person, individual, developing qualification in child.*

Ushbu masalaga psixologik omil sifatida qarashda bolalar ruhiyati rivojlanishini o‘rganuvchi va yetakchi amaliyotchi psixologlarning ilmiy qarashlari diqqatga sazovor. Jumladan, S.L.Rubinshteyn, L.S.Vigotskiy, Z.Freyd, D.S.Xoll, P.P.Blonskiy, D.X.Djekson, F.Xolsman, A.N.Leontyev, A.R.Luriya, E.Krechmer, J.Piaje, S.Skribner, K.Goldshteyn, G.S.Sallivan, Ya.Kazanin, X.Verner, B.Kaplan va boshqa ko‘plab psixolog olimlar mazkur muammo yuzasidan ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan qimmatli fikr hamda o‘z mulohazalarini bildirishgan. Shulardan L.S.Vigotskiyning fikricha, bola rivojlanishining psixologik orqada qolish ko‘rinishlaridan biri bola yoshiga nisbatan so‘z tushunchalarini o‘zlashtira olmasligi yoki harakatlaridagi yoshiga nisbatan nomutanosiblikdir. Bola o‘zining ruhan ichki menligini boshqarish, ya’ni tashqi ta’sir ob’yektiga nisbatan refleksiya vazifasini to‘liq va sifatli bajara olmaydi. Bola shuning natijasida rivojlanishdan orqada qoladi va tashqi hamda ichki harakat ruhiy xususiyatlar shakllanishini ta’minlab bera olmaydi, oqibatda bola harakatlarida o‘z tengdoshlariga nisbatan keskin nomutanosibliklar sezila boshlaydi. Ko‘rinib turibdiki, bola shaxsi nafaqat biologik omillar, balki individual hamda ijtimoiy- psixologik xususiyatlarning o‘zaro uyg‘unlikdagi ta’sirida rivojlanadi. Shuni ta’kidlash lozimki, psixologiya

sohasida biologik rivojlanishni psixologik rivojlanish omillardan ustun qo‘yuvchi nazariyachilar ham mavjud. Jumladan, biogenetik nazariyachilar va Z.Freyd hamda uning shogirdlari inson faoliyatini boshqaruvchi instinktlarni avloddan avlodga o‘tkazib berilgan asosiy omil – xususiyat, tug‘ma mahsulot, dastlabki ongsiz ehtiyojlarni va mayllarni harakatga keltiruvchi kuch ekanligini e’tirof etganlar.

Angliyalik genetik olim Sh.Aurbax bolaning aqliy taraqqiyot darajasi, boladagi maxsus qobiliyat, bolaning individual sifatlari tug‘ma bo‘lib, mana shu oldindan mavjud omillar muhit xususiyatlarini belgilab berishini nazarda tutadi. Avstraliyalik psixolog K.Bauler bolaning nafaqat aqliy taraqqiyoti, balki axloqiy sifat taraqqiyotida ham genetik omilni yetakchi deb hisoblagan bo‘lsa, amerikalik psixolog va pedagog D.Dyui «inson tabiatini o‘zgartirib bo‘lmaydi, irsiyat inson tabiatini belgilaydi», degan fikrni qo‘llab-quvvatlaydi [5]. Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan psixolog va pedagoglarning bola shaxsi va uning shakllanishi borasidagi fikrlari, albatta bir tomonlama yondashuvdan iborat bo‘lib, ular perenatal davrida homilaning psixofiziologik holati va unga ta’sir qiluvchi omillar, ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar, ta’lim-tarbiya kabi omillarni hisobga olmaganlar. Aslida psixologiya sohasida bir-biriga uyg‘unlik beruvchi, ammo, sifat jihatdan biri ikkinchisidan tubdan farq qiluvchi inson, shaxs va individuallik tushunchalari mavjud. Insonni biologik jihatdan olib qaraydigan bo‘lsak, u sut emizuvchilar sinfiga daxldor, biologik jonzot, ontogenetik rivojlanishi evaziga tik yurishi, qo‘llarining mehnat faoliyatga moslashganligi, yuksak taraqqiy etgan miyaga egaligi va hokazolar uning o‘ziga xosligini bildiradi.

Ijtimoiylashuv jihatidan esa insonning ong bilan qurollanganligi, u orqali borliqni idroki etishi ham mumkinligi nazarda tutiladi. Inson shaxs sifatida jamiyatning faol ongli a’zosi, nutqi yordamida o‘z hissiyoti va maylidan kelib chiqib, ma’lum me’yorlar asosida boshqalar bilan taassurotlarini o‘rtoqlasha biluvchi, o‘z ongi bilan boshqalarga ta’sirini o‘tkaza oluvchi ong sohibidir.

Yoshlarning ongu tafakkurini ma’rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash, bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. «Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, ...ular 2 milliard kishini tashkil etishini hisobga oladigan bo‘lsak, sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi shu yoshlarimizning qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq».[1] Shu jihatdan yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqish taklifini O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 20 sentyabr kuni BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi ma’ruzasida ta’kidlab o‘tdi.

Insonning individualligi esa dunyodagi barcha insonlarning betakrorligi, ular har biri xususiyatining o‘ziga xosligi, ular intellektual, emosional, irodaviy sifatlari bilan belgilanadi. Shulardan ham ko‘rinib turibdiki, inson tug‘ma ravishda tashkil topgan ko‘rish, eshitish, sezish, his qilish, tuyish va boshqa xususiyatlari bilan bir qatorda, hayot sharoitlari va faoliyatlarini ta’lim-tarbiya ta’siri asosida axloqiy va me’yoriy sifatlarga to‘yintira boradi. Taniqli rus psixologi S.L.Rubinshteyn ta’biri bilan aytganda, «... shaxs – bu tashqi ta’sirlar yo‘nalishini o‘zgartiruvchi ichki shart-sharoitlar majmuasidir». Psixologiya sohasida muammoli va turlicha qarashlarga ega bo‘lgan masalalardan yana biri – bu, inson psixik taraqqiyotida genetik, tug‘ma, orttirilgan yoki ijtimoiy omillarning qaysi biri yetakchi ekanligi masalasidir. Masalan, bolaning o‘z ota-onasidan meros sifatida o‘zlashtirgan anatomik-fiziologik xususiyatlari qo‘l, oyoq, yuz tuzilishi va boshqalarni ifodalaydi. Psixologik jihatdan uning muhitga moslashuvi, erkin harakat qilishi, narsa va hodisalarni ongida obrazli qilib aks ettirishi umumiy jarayon hisoblanib, uning qanday darajada bajarilishi esa har bir insonda farqlanadi. Chunki, inson tashqi olam bilan munosabatga kirishishda undagi orttirilgan yoki meros sifatda avloddan o‘tgan anatomik anomaliya (regress) (oyoq-qo‘lning kaltaligi, bo‘yning juda pastligi, tana tuzilishining nomutanosibligi va boshqalar) holati inson psixikasiga, uning jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham tashqi muhit bola psixikasining rivojlanishiga yetakchi omil sifatida ta’siri mavjud ekanligini inkor qilib bo‘lmaydi.

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 20 сентябрь БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи/ Халқ сўзи”, 2017 й, 23 сентябрь №192 (6886).

Yetakchi psixolog olimlar L.S.Vigotskiy, S.Rubinshteyn, A.Leontyev va boshqalar avlod merosi rolini inkor etmagan holda bolaning komil inson bo‘lib shakllanishiga ijtimoiy muhit yetakchi omil sifatida ta’sir ko‘rsatishini e’tirof etishgan.

Psixolog olimlar V.N.Kolbonovskiy, A.R.Luriya va A.N. Mironovlar tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki3, hatto bir tuxum hujayradan bo‘lgan egizaklarda bir xil tabiiy sharoitda, ta’lim metodlariga ko‘ra kombinatorlik, ya’ni ijodiy faoliyatning ma’lum turlarida mutlaqo boshqa-boshqa natijalar olingan. Demak, bolaning komil inson sifatida shakllanishida avloddan-avlodga o‘tuvchi omillar yetakchi, tashqi omillar shunchaki vosita yoki ijtimoiy muhit yetakchi, ota-onadan gen orqali o‘tgan omillar asosiy emas desak, ikkala tushunchada ham xatoga yo‘l qo‘ygan bo‘lamiz. Ularning o‘zaro teng va mos hamkorligi asosida bolaga to‘g‘ri ta’lim-tarbiya bera olsak, shundagina bolani komil inson sifatida shakllantira olamiz.

Bolaga to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim-tarbiya, oila va undagi a’zolarning o‘zaro munosabatlari xarakteri, bola muloqotda bo‘ladigan ijtimoiy guruhlar, u tanlagan kasb, bola ichki ruhiy imkoniyatlarining mukammalligi kabi qator ijtimoiy va biologik omillar shaxs bo‘lib shakllanishi, o‘zini-o‘zi anglashi va o‘zgalarga munosabati hamda uning intellektual taraqqiyotiga albatta ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi. Bu to‘g‘rida ko‘plab Sharq allomalari ham o‘z fikr-mulohazalarini bildirishgan. Jumladan, Abu Nasr Farobiy o‘zining «Fozil odamlar shahri» asarida inson va uning ruhiyati to‘g‘risida ajoyib mushohada yuritib, inson ruhiyatining taraqqiyoti biologik va muhit omillariga bevosita bog‘liqligi hamda mazkur omillar ta’sirida shakllanishini e’tirof etadi.

Ibn Sino «Tib qonunlari» asarida inson organizmining tuzilishi, undagi fiziologik jarayonlar va ular bilan bevosita bog‘lanishda bo‘lgan ruhiy omillar, ularning inson tanasiga ta’siri to‘g‘risida qimmatli ma’lumotlarni keltirgan.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asaridagi bosh masala komil insonni tarbiyalash, Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», «Tuhfatul ahror» va boshqa asarlarida bolani ilmli, ma’rifatli, ta’lim-tarbiyali va kasb- hunarga o‘rgatish haqida fikr yuritilgan bo‘lsa, Alisher Navoiy o‘zining «Xazoyinul-maoniy», «Mahbub-ul qulub» va boshqa asarlarida yetuk, barkamol inson, uning axloqi hamda qobiliyati to‘g‘risida ajoyib fikrlarni bayon etgan. Bundan tashqari, Bobur, Furqat, Bedil, Farg‘oniy, Mashrab, Gulxaniy, Nodira, Uvaysiy, Muqimiy, Zavqiy, Avloniy va boshqa ko‘plab mutafakkir, yozuvchi, shoir va shoiralarimiz ham o‘z asarlarida yoshlar tarbiyasi, fe’l-atvori, oilaviy hayot masalalari va insonlararo munosabat masalalariga alohida e’tibor qaratishgan. Demak, ilmiy asoslangan fikrlar va hayot tajribalari shuni ko‘rsatadiki, agar bola ota-onadan biologik jihatdan sog‘lom, to‘rt muchasi but dunyoga kelmas ekan (bolada anomaliya (regress) holati kuzatilsa), uni ruhan mutanosiblikdagi va komil inson sifatida shakllantirish yechimini topishi mushkul bo‘lgan masala sifatida qolgan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bolaning rivojlanishiga o‘zining ijobiy yoki salbiy ta’sirini ko‘rsatuvchi omillarga alohida e’tibor qaratish tarbiyachi va o‘qituvchilar hamda ota-onalar zimmasiga o‘ta mas’uliyatli vazifalarni yuklaydi. Ular e’tibor berishlari lozim bo‘lgan shart-sharoitlar va omillar sirasiga quyidagilarni misol sifatida ko‘rsatishimiz mumkin: avloddan-avlodga o‘tkazib berilgan bolaning irsiy omillari, oiladagi sog‘lom yoki nosog‘lom muhit, bola uchun tashkil qilingan gigiyenik yoki nogigiyenik muhit, bola uchun sog‘lom va to‘g‘ri tashkil qilingan yoki nosog‘lom bola yosh davriga nomuvofiq ta’lim-tarbiya muhiti, ekologik muhit omillari, texnik va texnologik axborot xurujlari va hokazolar. Bundan tashqari, bolani komil inson sifatida shakllantirishda uning har bir yosh davrida ruhiyatiga ta’sir etuvchi o‘ziga xos jismoniy, psixologik yangilanishlar, fiziologik o‘zgarishlar, ijtimoiy moslashish kabi murakkab jarayonlar sodir bo‘ladiki, ota-onalar, mahalla faollari va ta’lim maskanlari sohiblari hamkorligida bolani to‘g‘ri rivojlantirishga e’tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008 yil.

3. Filosofiya: Ensiklopedicheskiy slovar / Pod red. A. A. Ivina. — M.: Gardariki, 2004. -640 s.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 20 sentyabr BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi/ Halq so‘zi”, 2017 y, 23 sentyabr №192 (6886).

5. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T., 2006. 142 b.

6. Oila psixologiyasi: Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun. G‘.B.Shoumarov tahr. ost. – Toshkent, 2009. 338 b.

7. Qodirov O.S. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.

8. Qodirov O.S., Sh.N.Xotamov. Ijtimoiy psixologiya // Darslik. - Samarqand, 2023. -360 b.

Achilova Dilnoza Axmatovna
Renessans ta'lim universitetining dotsenti, PhD

TA'LIM JARAYONLARINI BOSHQARISHDA KLASTER TAHLILI

Annotatsiya. *Maqola oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayoni sifatini boshqarishga bag'ishlangan bo'lib, talabalarning motivatsiyasi va bilim darajasini kuzatishga qaratilgan. Birinchi kurs talabalarining yangi o'quv sharoitlariga moslashishi muhimligi va ta'lim traektoriyalarini individuallashtirish zarurligi ta'kidlangan. Shu maqsadda muhandislik grafikasi bo'yicha test topshiriqlari va motivatsiya turlarini aniqlash uchun savollarni o'z ichiga olgan anketadan foydalanish taklif etiladi. So'rov natijalari talabalarni bilim darajasi va motivatsiyasiga qarab klasterlarga bo'lish imkonini beradi, bu esa o'quv jarayonini yanada samarali boshqarish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *klaster tahlili, motivatsiya, anketa, korrelyatsiya.*

КЛАСТЕРНЫЙ АНАЛИЗ В УПРАВЛЕНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПРОЦЕССАМИ

Аннотация. *Статья посвящена управлению качеством образовательного процесса в высших учебных заведениях и направлена на мониторинг мотивации и уровня знаний студентов. Была подчеркнута важность адаптации студентов первого курса к новым условиям обучения и необходимость индивидуализации образовательных траекторий. Для этого предлагается использовать анкету, содержащую тестовые задания и вопросы для определения типов мотивации в инженерной графике. Результаты опроса позволяют разделить студентов на кластеры по уровню их знаний и мотивации, что помогает более эффективно управлять процессом обучения и повышать качество образования.*

Ключевые слова: *кластерный анализ, мотивация, анкета, корреляция*

CLUSTER ANALYSIS IN EDUCATIONAL PROCESSES MANAGEMENT

Annotation. *The article is devoted to the management of the quality of the educational process in higher educational institutions and is aimed at monitoring the motivation and level of knowledge of students. The importance of adaptation of first-year students to new educational conditions and the need to individualize educational trajectories are emphasized. For this purpose, it is proposed to use a questionnaire containing questions for determining the types of test tasks and motivation in engineering graphics. The survey results allow dividing students into clusters depending on their level of knowledge and motivation, which serves to more effectively manage the educational process and improve the quality of education.*

Keywords: *cluster analysis, motivation, questionnaire, correlation*

Kirish. Oliy ta'lim muassasasida ta'lim sifati ajralmas xususiyat bo'lib, ta'lim natijalari jamiyat va talabalarning me'yoriy talablari va shu talablarga qanchalik mos kelishini aks ettiradi. Sharhlash darajasiga, talab va ko'rsatkichlarni o'zgartirishga qarab, ushbu ta'rif oliy ta'lim uchun qo'llanma sifatida qo'llanilishi mumkin.

Universitetdagi o'quv jarayonining umumiy sifati alohida xodimlar va bo'limlarning ish sifati, shuningdek, ta'minlovchi resurslarning sifati va muassasaning ish sharoitlari bilan belgilanadi. Biroq, alohida birliklarning yuqori ishlashi yuqori sifatli umumiy natijaga erishishni ta'minlamaydi.

Sifatli yakuniy natija bitiruvchining kasbiy vazifalarini belgilangan va kutilayotgan talablarga muvofiq bajarish qobiliyati bilan bog'liq bilim, ko'nikma va malakalar majmuini o'z ichiga olgan ta'lim darajasida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasasida ta'lim sifatini boshqarish universitet tarkibiy elementlarining turli funksiyalarini o'z ichiga oladi, ularning o'zaro ta'siri turli natijalarga olib kelishi mumkin. O'quv

jarayonini boshqarishning elementlaridan biri talabalarning butun o'qish davridagi faoliyatini nazorat qilishdir.

Oliy o'quv yurtida o'qishning boshlang'ich bosqichi talabalar faoliyatining murakkab daqiqalaridan biri bo'lib, u bilim olishning yangi sharoitlariga moslashish jarayoni bilan bog'liq.

Universitetda o'quv jarayonini boshqarish ushbu jarayonning tomonlarini baholash va tezkor choralar ko'rish imkonini beradigan muayyan vositalarning mavjudligini talab qiladi. Bunday vositalar to'plamini yaratish bosqichlaridan biri bu oliy o'quv yurtida o'qishning dastlabki bosqichidayoq talabalarning dastlabki bilim bazasini va motivatsiyasini aniqlashdir. Universitetning zamonaviy o'quv jarayoni ta'limning individuallashuvi, o'z-o'zini tarbiyalash tendentsiyalarining kuchayishi, universallik, demokratiklik, mazmun va o'qitish usullarining xilma-xilligi bilan tavsiflanadi.

Tashqi va ichki tarkibiy qismlardan tashkil topgan motivatsion tuzilma o'quvchi shaxsining umumiy yo'nalishini belgilaydi va uning ta'lim faoliyati traektoriyasini beradi.

E'tiqodlari, qarashlari, qiziqishlari, ustuvorliklari, intellekt darajasi va atrof-muhit ta'siri ostida bo'lgan talabaning motivatsion sohasini turli baholash mezonlariga ko'ra ajratish mumkin:

- kasbiy motivlar (kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyat uchun malakali mutaxassis bo'lish);
- qochish motivlari (ya'ni, tengdoshlaridan ortda qolishni istamaslik, yomon o'quv natijalari uchun qoralash va jazodan qochish);
- obro'-e'tibor motivlari (o'zgalar roziligini qozonish, talabalar va o'qituvchilar orasida yuqori reytingga ega bo'lish);
- kommunikativ motivlar (keng tanishlar doirasiga ega bo'lish, foydali aloqalarni topish);
- tashqi ta'sir sabablari (ota-onalarning oliy ma'lumot olish talablari, atrof-muhitning ta'siri);

Talabalar faoliyatining ikkita asosiy komponentini - motivatsiya va bilimlar tuzilmasining darajasini kuzatish talabaning universitetda o'qish paytida ta'lim traektoriyasini qurishga imkon beradi. Shuningdek, ushbu traektoriyani qanday boshqarishni tanlash imkoniyati. Yuqoridagi komponentlarning o'zaro ta'siri ijtimoiy sharoitlar va talabaning shaxsiy fazilatlari bilan belgilanadigan ko'plab omillar ta'siri ostida dinamik xarakterga ega. Ma'lumki, motivatsiya murakkab tuzilishga ega, ammo eng muhim shakllar ichki (jarayon va natija) va tashqi (mukofot, qochish) motivatsiya tizimi bo'lib, bu yerda tashqi - maqsadga erishish vositasi va ichki - ichki nazorat tizimidir. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan so'rovnoma muhandislik grafikasi bo'yicha bilim darajasi va tuzilishini va universitetda o'qishning boshida talabalarning motivatsiyasi turlarini aniqlash uchun savollardan iborat.

Birinchi kurs talabalariga o'qishning birinchi haftasida taklif etiladi.

So'rovnoma 40 ta test topshiriqlardan iborat bo'lib, muhandislik grafikasining proyeksiya va dizayn masalalarini yechish hamda motivatsiya turini aniqlash savollarini o'z ichiga oladi. Natijada, talabalarning har bir akademik guruhi shartli ravishda kichik guruhlarga (klasterlarga) bo'linadi, bu yerda har bir klaster bilim darajasi va motivatsiya turlari ko'rsatkichlari yaqin bo'lgan talabalarni birlashtiradi.

Quyidagi uchta motivatsiya guruhlari tanlab olindi:

1 Malakali mutaxassis bo'lish
2 Yuqori maosh olish
3 Diplomga ega bo'lish
4 Ota-onalarning oliy ma'lumot olish uchun qo'yadigan talablari
5 O'rtoqlar bilan birga bo'lish
6 Yaqin atrofdagilarning qoralashidan saqlanish
7 Talabalik hayoti bilan tanishish
8 Keyinchalik muloqot qilish uchun tanishlar doirasini kengaytirish
9 Do'stlar va qarindoshlarning maslahati
10. Yaqin atrofdagilardan rozilik olish

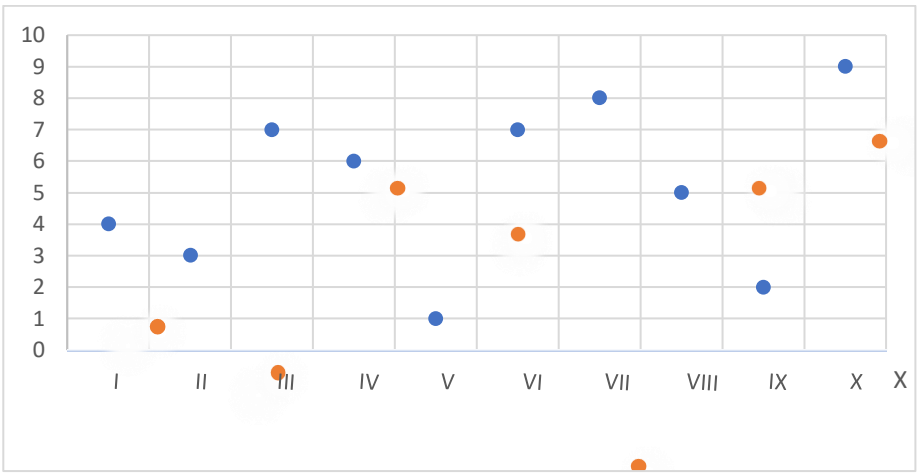
So'rovnomada, shuningdek, muhandislik grafikasining ob'yektning kerakli proyeksiyasini aniqlash, izometrik proyeksiya, mantiq bo'yicha grafik topshiriqlar va o'rta maktab dasturiga muvofiq loyihalash vazifalari kabi bo'limlari bo'yicha savollar mavjud.

Muhandislik grafikasi testlaridagi har bir to'g'ri javob 1/3 ballga tenglashtiriladi.

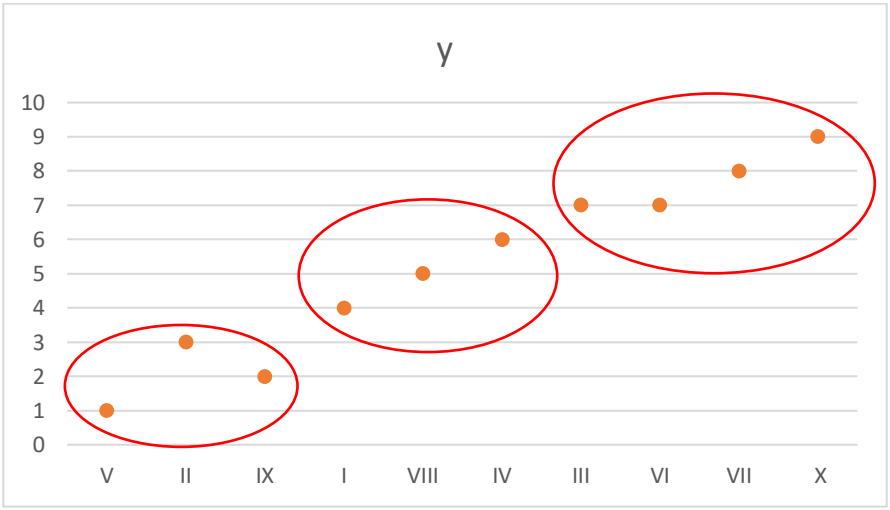
Motivatsiya turini va bilim darajasi va tuzilishini aniqlash uchun Dekart koordinatalari tizimida ikkita grafik tuziladi.

1-rasmda 10 nafar talabalardan iborat akademik guruhda motivatsiya turini aniqlash natijalari ko'rsatilgan (talabalar soni tasodifiy bo'lishi mumkin va motivatsiya turlarining uchdan ortiq guruhlari bo'lishi mumkin).

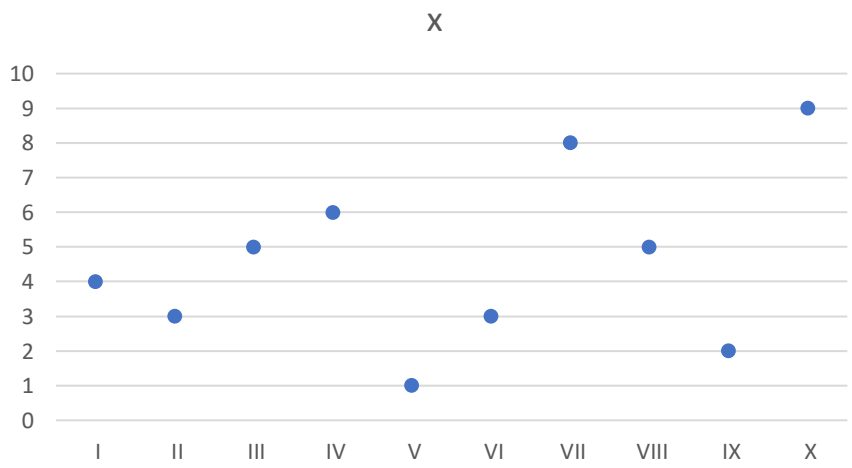
Har bir talaba o'z tartib raqamiga ega. 1-rasmda talabaning tartib raqami va motivatsiya raqami o'rtasidagi mos kelgan nuqtasi belgilangan.

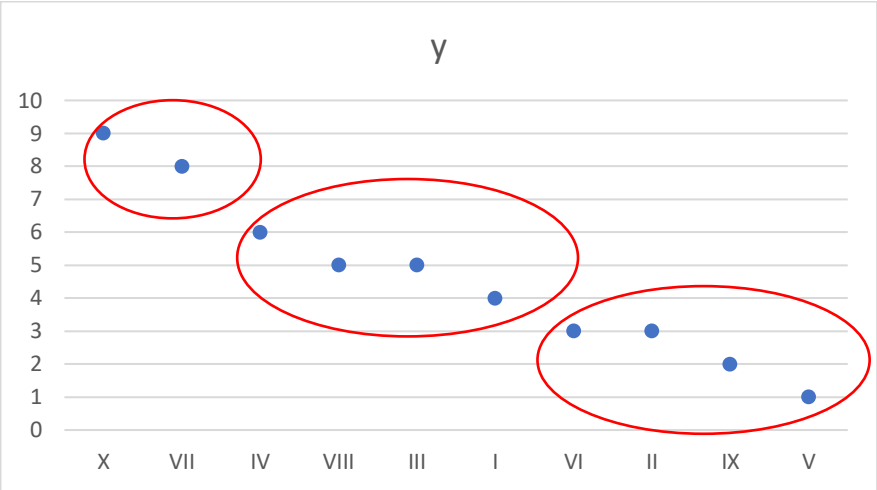
1-rasm Har bir talabaning o'ziga xos motivatsiya darajasi belgilangan

2-rasm Motivatsiya turlari bo'yicha talabalarning klasterlarga bo'linishi

3-rasm Har bir talabaning o’ziga mos bilim darajasi belgilangan

4-rasm. Talabalarning fan bo`yicha bilimlari asosida klasterlarga bo`lingan

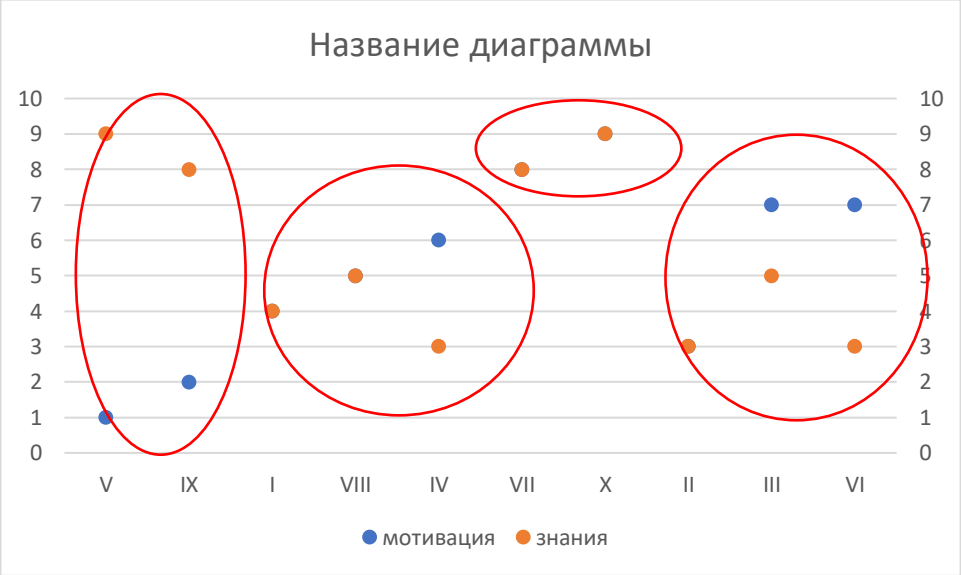
So’rovnomadan o’tish natijasida akademik guruh motivatsiya turi va mavzu bo'yicha bilimiga qarab bir nechta klasterlarga bo'lingan. Keyingi bosqichda ushbu klasterlar bilim va motivatsiya darajalariga ko'ra tahlil qilish orqali yangi klasterlarga qayta taqsimlanadi.

Motivatsiya: 1-chi klaster [V, II, IX], 2-chi klaster [I, VIII, IV], 3-chi klaster [III, VI, VII, X]

Bilimlar: 1-chi klaster [V, IX, III, VI], 2-chi klaster [I, III, VIII, IV], 3-chi klaster [VII, X]

Har bir talabaning motivatsiyasi va bilimining ko’rsatkichlari mos kelganini hisobga olib, klasterlarni birlashtiramiz.

Motivatsiya + bilim: 1-chi klaster [V, IX], 2-chi klaster [I, VIII, IV], 3-chi klaster [VII, X], 4-chi klaster [II, III, VI]

5-rasm Ikki omil bo'yicha klasterlarga bo'linish (motivatsiya + bilim)

Semestr davomidagi o’quv jarayonida talabalarning universitetda o’qishga moslashishi natijasida turli omillar ta’sirida motivatsiya ham, bilim tarkibi ham, uning darajasi ham o’zgaradi. Joriy, oraliq va yakuniy baholash natijalari bizga oliy ta’lim muassasasida bilimlarni egallash darajasini namoyon qiladi. Ko'rinib turibdiki, ta'lim natijalariga ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sir qiladi. Agar biz boshlang'ich motivatsiya butun semestr davomida o'zgarmagan deb hisoblasak, yakuniy baholash natijalari dastlabki motivatsiya va o'quv natijasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga imkon beradi.

1-jadvalda yuqorida qayd etilgan 10 nafar talaba guruhining oraliq va yakuniy baholash natijalari keltirilgan. Baholar 10 balllik baholash tizimiga muvofiq standartlashtirildi.

1-jadval

Talabalar	1-oraliq nazorati na-tijalari	2-oraliq nazorati natijalari	Yakuniy nazorat natijalari	Ballar yig'indisi
I	6	6	5	17
II	7	6	5	18
III	5	5	6	16
IV	4	4	6	14
V	8	7	7	22
VI	2	5	4	11
VII	7	7	6	20
VIII	7	5	5	17
IX	8	7	8	23
X	6	6	5	17

Bilimlarni tekshirish natijalarini qayta ishlash uchun ikkita usul qo'llanildi: bog'langan namunalar uchun F (Fisher) mezonidan foydalangan holda dispersiyaning bir faktorli tahlili va Fridman χ^2 usuli.

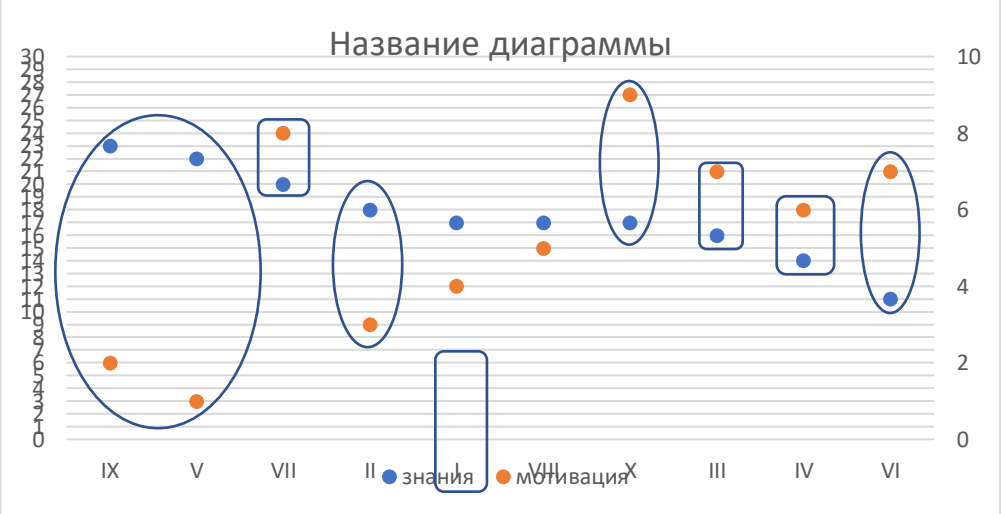
Quyidagi gipotezalar ishlab chiqilgan:

H_0 Talabalar o'rtasidagi individual farqlar tasodifiy sabablarga ko'ra farqlardan ko'ra aniqroq emas;

H_1 Talabalar o'rtasidagi individual farqlar tasodifiy sabablarga ko'ra farqlarga qaraganda ko'proq aniqlanadi.

6-rasm Semestr oxiridagi umumiy ball bo'yicha klasterlar

7-rasm Yangi klasterlar motivatsiya + bilim

Ikki usulni qo'llash natijalariga ko'ra, 1-motivatsiya klasteri talabalari boshqa ishtirokchilarga nisbatan ko'proq intellektual qat'iyatni namoyish etadilar degan xulosaga kelish mumkin. Nazorat natijalari shuni ko'rsatadiki, 2-klaster o'quvchilari dastlabki kutishlarni oqlamasdan, o'rtacha intellektual qat'iylikni namoyish etadilar. H_0 gipotezasi tasdiqlandi.

3-klaster o‘quvchilari 2-klaster o‘quvchilariga nisbatan yuqori ball ko‘rsatdilar. 4-klasterda talabalar o'rtacha ball to'plashdi va faqat bitta talaba o'rtacha balldan past ball oldi. H_1 gipotezasi tasdiqlanmadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ikkita asosiy omil - motivatsiya va birinchi kurs talabalarining bilim darajasi - dinamik ravishda o'zgarib turadi va bir-birini to'ldiradi. Umumiy xulosalar chiqarish uchun katta reprezentativ tanlamaga ega bo'lish kerak. Yuqorida aytib o'tilgan talabalarning aniq guruhi uchun bilim darajasi va motivatsiya turi to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lgan o'qituvchining vazifasi individual, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv uchun metodologiyani ishlab chiqishdan iborat degan xulosaga kelish mumkin. Universitetdagi har bir fanning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, talabalarga tabaqalashtirilgan topshiriqlarni taklif qilish, shuningdek, eng g'ayratli talabalarni kelajakdagi mutaxassisliklarga qaratilgan turli loyihalarga jalb qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Duran B. Klaster tahlili / B. Duran. - M.: Книга по Требованию, 2012. - 128 b.
2. Berdnikova D.V., Vindeker O.S. Muvaffaqiyat motivatsiyasi va akademik motivatsiya va boshqa shaxsiy xususiyatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish //Ural federal universitetining Psixologiya axborotnovasi 2013. №. 10. B. 6-14
3. Vindeker O.S. Talabalarning intellekt va o'quv maqsadlari haqidagi g'oyalari kontekstida muvaffaqiyat motivatsiyasining tuzilishini o'rganish. /Vindeker O.S., M. E. Lukanin.: bevosita //Ural federal universitetining axborotnomasi. Ser. 1, Ta'lim, fan va madaniyat muammolari. -2020. — T. 26, № 2 (197). — B. 111-123.
4. Goredeeva T. O., Sichev O. A. Motivatsion profillar talabalarda o'z-o'zini tartibga solish va akademik muvaffaqiyatning prognozi sifatida // Moskva universiteti xabarnomasi. Ser 14. Psixologiya. 2017. №1. – 15 b.
5. D Kuchkarova. D. Achilova Quality Management of Teaching Graphic Disciplines in a Technical University International Conference on Geometry and Graphics, (ICGG) Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies., 2024, 216, 207–214 pp

Sadikova Umida Botirovna
Ma'mun universiteti dotsenti,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail:sadikova.umi@gmail.com
Xujayev Ruzmat Rahmonovich
Ranch universiteti magistri

QANDLI DIABETGA CHALINGAN BEMORLARNING PSIXOLOGIK HOLATI: IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATDAN SO'ROVNOMA NATIJALARI TAHLILI

Annotatsiya. *Maqolada qandli diabet kasalligining psixologik jihatdan o'rganish dolzarbligi, uni o'rganishdagi tadqiqotlarning ahamiyati, tibbiyot sohasiga psixologik so'rovnomalar asosida o'rganilshi va aralashuvi, hududda qandli diabet kasalligidagi bemorlarni psixologik tadbiq etishga doir bir qancha amalga oshirilgan ishlar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Qandli diabet, kasallikning psixologik jihatlari, insulin, stress, emotsional holat, kechinma*

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ БОЛЬНЫХ САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ: АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ АНКЕТИРОВАНИЯ С СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Аннотация. *В статье анализируется актуальность психологического изучения сахарного диабета, значение научных исследований в области его изучения, изучения и вмешательства в области медицины на основе психологических опросников, психологического лечения больных сахарным диабетом в регионе.*

Ключевые слова: *Сахарный диабет, психологические аспекты болезни, инсулин, стресс, эмоциональное состояние, опыт*

PSYCHOLOGICAL STATE OF PATIENTS WITH DIABETES: ANALYSIS OF QUESTIONNAIRE RESULTS FROM A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE

Annotation. *The article analyzes the relevance of psychological study of diabetes, the importance of research in its study, study and intervention in the field of medicine based on psychological questionnaires, psychological treatment of patients with diabetes in the region..*

Key words: *Diabetes, psychological aspects of the disease, insulin, stress, emotional state, experience*

Butun dunyoda jamoat salomatligi bilan asrlar davomida butun jahon olimlari shug'ullanib kelganlar. Insonni sog'lomlashtirish muammolari bilan tarixiy olimlardan: Gippokrat, Ibn Sino, Aristotel, Ramansin va boshqalar qiziqqanlar. Ular, aholi salomatligiga turli ijtimoiy sharoitlar ta'sir etadi, degan fikrlarni keltirganlar.

So'nggi yillar davomida insonlar orasida turli kasalliklarning avj olishi kuzatilyapti. Bunday kasalliklar orasida ko'p uchraydiganlari va yosh tanlamaydigan kasalliklardan biri qandli diabetdir.

Qandli diabetning paydo bo'lishi aslida uzoq o'tmishga borib taqaladi, taxminan, antik davrlarida yashagan Imperator Tiberius davrida yashagan Aulus Kornelius Celsus (miloddan avvalgi 25-yillarda tug'ilgan taxminan 50-yillarga vafot etgan) qadimgi Rim imperyasining eng yirik shifokorlaridan biri bo'lib, bu dardga chalingan bemorlarga quyidagicha ta'rif berib o'tgan. Diabetning sababi ichki organlarning ovqatni to'g'ri hazm qilish qobiliyatiga ega emasligi va u ko'p miqdorda peshob qilishi, bu kasallikning asosiy belgisi deb hisoblagan.

Ushbu kasallik Aretus tomonidan fanga kiritilgan bo'lib, yunoncha "diabaino" so'zidan kelib chiqqan, bu "o'tish" degan ma'noni anglatadi. Aretus birinchi qarashda bunday g'alati ism berish

bilan nimaga urg‘u bermoqchi bo‘lgan? Bemor tomonidan ichilgan suv bemorning tanasi orqali chanqoqni qondirmasdan, tez oqib o‘tayotganligini aniqladi.

Aretusning bizga qoldirgan tibbiy qo‘lyozma merosidan shu xususiyatni qayd etganki, “Qandli diabet kasalligi ayollarda tez-tez uchraydi. Bu holatda tanani ham, oyoq-qo‘llarni ham eritib yuboradi ... Agar siz suyuqlikni ichishni rad qilsangiz, bemorning og‘zi quriydi, quruq teri, shilliq pardalar, ko‘ngil aynish, qusish, qo‘zg‘alish va o‘lim darajasiga olib boradi”-deya o‘z asarlarida qayd qilgan.[8] So‘nggi yillarda qandli diabetning 2-turi tashxisi qo‘yilgan bemorlar soni dahshatli sur’atlarda o‘sib bormoqda. JSST ma’lumotlariga ko‘ra, so‘nggi 40 yil ichida Qandli diabet va semizlik bilan kasallanganlar soni hozirgi kungacha uch baravar ko‘paydi. Mutaxassislarning fikriga ko‘ra 2030 yilga borib, dunyoda yoshi katta aholining 38% i ortiqcha vazn va 20% ida semizlik uchraydi. Qandli diabetning 2-turiga chalinayotgan bemorlarning safi ko‘payishi semizlik bilan bevosita bog‘liq bo‘lib , bemorlarning taxminan 90%i ortiqcha vaznli yoki semizlik bilan og‘rigan bemorlarning tashkil etishi va bu kasalliklar natijasida o‘lim soni ham ortib borishi qayd etilmoqda.

Ma’lumki, o‘limning asosiy sababi aholi yurak-qon tomir (48%) va saraton (21%) kasalliklari; umumiy 87 % i tuzilishda yuqumli bo‘lmagan kasalliklar orasida qandli diabet 3,5% ni tashkil etib, 6-o‘rinda turadi [2, 3]. 2008-yilda yurak-qon tomir va onkologik nisbati kasalliklar biroz boshqacha (39% va 27%) edi . Bir qator olimlar qandli diabetdan o‘lim allaqachon 5-o‘rinda ekanligiga ishonishadi va rivojlangan mamlakatlarda 8-9% qandli diabetdan vafot etishini ta’kidlaydilar. Va bu taxmin juda to‘g‘ri yurak-qon tomir kasalliklari (YuQK) bilan og‘rigan bemorlarning yarmi, xususan, yurak tomirlari kasalligi bilan og‘rigan bemorlarning yarmida uglevod almashinuvi buzilganligi ma’lum bo‘lganligi sababli va o‘lim holatlarida ular yurak-qon tomir kasalliklaridan vafot etgan bemorlar guruhiga kiritilgan, ammo koronar tomirlardagi o‘zgarishlarning sababi qandli diabetning mavjudligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligi qayd etishgan[5].

Kasallik tarixiga e’tibor beradigan bo‘lsak diabet kasalligini bu nomini bergan birinchi kishi miloddan avvalgi II-asrda Rimda yashagan shifokor E.Aretius edi. Keyinchalik 1776-yilda diabet bilan og‘rigan bemorlarning peshobini o‘rgangan shifokor DobSon (ingliz shifokori) uning shirin ta’mi borligini aniqladi, Unda shakar mavjudligi haqida gapirdi. Shunday qilib, diabet “shakar” deb, ya’ni qandli diabet deb nomlana boshlandi. [2].

Keyingi yillarda butun dunyo olimlarining e’tiborini qandli diabet bilan kasallanishning ko‘payishi jalb qilmoqda. Qandli diabet bizning davrimizning eng jiddiy muammolaridan biri bo‘lib, uning ko‘lami tobora ortib bormoqda va har qanday yoshdagi va mamlakatlardagi odamlarning manfaatlariga o‘z ta’sirni ko‘rsatmoqda.

Qandli diabet –tizimli geterogen kasallik bo‘lib, absolyut (1 tur) yoki nisbiy (2 tur) insulin yetishmovchiligi oqibatida rivojlanadi,birinchi navbatda uglevod almashinuvining buzulishi, so‘ngra moddalar almashinuvining barcha turdagi buzulishiga, oqibatda esa organizmning barcha funksional tizimlarini izdan chiqishiga olib keladi.[3]

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, dunyoda diabet qayd qilinishi bo‘yicha Xitoy birinchi o‘rinda turadi, ya’ni diabet bilan kasallanganlar 116 million kishini tashkil qiladi. Xitoydan keyin Hindiston (diabet kasalligi bilan kasallangan 77 million kishi), keyin esa AQSh 31 million kishini tashkil qiladi [4].

Mamlakatimizda ham qandli diabet bilan kasallangan bemorlar soni ortishi kutilmoqda. Mutaxassislarning qayd etishicha, 2018-yil olib borilgan tadqiqotlar va Namanganda o‘tkazilgan o‘rganishlar natijasida mamlakatimizda qandli diabet bilan kasallangan bemorlar soni (230 ming) kelgusida 4-5-martaga oshgani qayd etilgan. 2021-yil O‘zbekistonda qandli diabet bilan kasallanganlar soni 245 mingdan ko‘proqni tashkil etib, ulardan 2, 3 mingdan ortig‘i – bolalarni tashkil etmoqda [7]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2022 yil 26-yanvardagi «Endokrinologiya xizmatini takomillashtirish va ko‘lamini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 102-sonli qarorida 2022-2024 yillarda Respublika aholisiga endokrinologiya yordami ko‘rsatishni rivojlantirish dasturi qabul qilingan bo‘lib, unda belgilangan rejalarga ko‘ra, respublikaning 40 yoshdan oshgan aholisida yiliga bir marta qandli diabet kasalligiga skrining o‘tkazilishi va sohada ko‘plab islohotlar o‘tkazilishi qayd qilingan. Aynan mutaxassislar Covid pandemiyasidan

so‘ng ushbu dardga chalinganlar soni ortgani, umuman diabet Covid asoratlaridan biri ekanligini qayd etishmoqda [6].

Qandli diabet kasalligiga chalingan bemorlarning ko‘pchiligida noto‘g‘ri ovqatlanish asosiy omil hisoblansada, aksincha o‘rganishlarning ko‘pchiligi qattiq ruhiy stress natijasida vujudga kelishini ko‘rsatmoqda. Buning natijasida bemorlar bilan kasallikning keltirib chiqaradigan eng asosiy omillarni topish maqsadida shaxs emotsional xususiyatlarini aniqlaydigan ijtimoiy psixologik so‘rovnoma o‘tkazildi.

2-turdagi qandli diabet bilan og‘rigan bemorlarning klinik va psixologik xususiyatlarini (shaxs xususiyatlarini) o‘rganishda qator savol javoblar o‘tkazildi va shu savol javoblar asosida qandli diabet kasalligiga chalingan bemorlar uchun ijtimoiy psixologik so‘rovnoma tuzildi. So‘rovnoma 7 ta savoldan iborat bo‘lib 76 ta bemordan olindi. Tadqiqotni O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni Saqlash Vazirligi Xorazm viloyat Endokrinologiya disponser-akademik Yo.X.To‘raqulov nomidagi Respublika ixtisoslashtirilgan endokrinologiya ilmiy amaliy tibbiyot markazi Xorazm hududiy filialida davolanayotgan bemorlardan olindi.

Tadqiqot quyidagicha so‘rovnoma o‘tkazish orqali olib borildi.

1. Kasallikni bilganda qanday holatga tushgansiz?
2. Siz o‘zingizni jismoniy qobiliyatingizdan xavotirdamisiz?
3. Kasallik sizning psixologik holatingizga qanday o‘zgarishlarni vujudga keltirdi?
4. Kasallik sababli psixikangizdagi o‘zgarish boshqalar bilan munosabatlaringizga ta’sir qildimi?
5. O‘zingizdagi kasallik bilan kurashish ko‘pincha kimga yoki nimaga bog‘liq?
6. Odamlar orasida bo‘lishni xohlaysizmi yoki yolg‘izliknimi?
7. Psixolog bilan ishashni xohlaysizmi?

Yuqoridagi so‘rovnoma qandli diabet tashxisi qo‘yilgan 76 ta bemordan o‘tkazildi.

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra bemorlar ko‘rsatkichi quyidagi jadvalda keltirildi:

1-jadval.

1.	**Kasallikni bilganda qanday holatga tushgansiz?**		
1.	Yomon	25	32,89474
2.	Qo‘rqqanman	14	18,42105
3.	Yig‘laganman	14	18,42105
4.	Bedavo dardga chalindimki, buning davosi yo‘q	9	11,84211
5.	Uydan chiqmay qo‘ydim	6	7,894737
6.	O‘rtacha	4	5,263158
7.	Tabiiy	2	2,631579
8.	Befarq	2	2,631579
		76	100

Yuqoridagi jadval ko‘rsatkichini tahlil natijalariga ko‘ra kasallik aniqlangandan keyin yomon ahvolga tushdim deya javob berganlar 32,9% , kasallikning kutilmaganda aniqlanganidan qattiq qo‘rquv holatiga tushganlar 18,4% ni , kasallik aniqlanishi natijasida yig‘laganlarni 18,4 % ni ko‘rsatgan bo‘lsa, kasalligi tashxis natijalari yordamida aniqlangandan keyin bedavo dard deya qabul qilganlar 11.8% , kasalligi ma’lum bo‘lgach stressga tushib, uydan chiqmay o‘tirganlar 7,8% bu dardni o‘rtacha qabul qilganlar 5,2 %, tabiiy qabul qilganlar 2,6% , mutlaqo befarqlik bilan qabul qilganlar 2,6% da aniqlandi.

2-jadval

Siz o‘zingizni jismoniy qobiliyatingizdan xavotirdamisiz?			
1.	Xa	51	67,10526
2.	Yo‘q	16	21,05263
3.	Ba’zan	9	11,84211
4.		76	100

2-jadvalda ko‘rsatilgan natijalarga ko‘ra o‘zining jismoniy qobiliyatidan xavotirdagi 67,1 % ni , jismoniy qobiliyati kasallik sababli o‘zgarish deya qabul qilmaganlar ko‘rsatkichini 21,1% ni, kasallik sababli jismoniy qobiliyatimdan ba’zan xavotirlanaman degan javob bergan ishtirokchilar 11,8 % ni tashkil qildi.

3-jadval.

3.Kasallik sizning psixologik holatingizga qanday o‘zgarishlarni vujudga keltirdi?			
5.	Asabiy bo‘lib qoldim	23	30,26316
6.	Injiq bo‘lib qoldim	17	22,36842
7.	Xotiram pasaydi	12	15,78947
8.	Birdan qizib baqirib urushadigan bo‘ldim.	9	11,84211
9.	Ko‘p gapiradigan odamlar yoqmaydigan bo‘lib qoldi	8	10,52632
10.	Odamlar meni tushunmaydi nazarimda	4	5,263158
11.	Arzimagan narsaga tez xafa bo‘ladigan odamovi bo‘lib qoldim	3	3,947368
		76	100

3-jadvalga ko‘ra, kasallik sizning psixologik holatingizga qanday o‘zgarishlarni vujudga keltirdi? - deya berilgan savolga 30,2% sinaluvchi kasallik sababli juda asabiy bo‘lib qoldim, 22,3% ni juda injiq bo‘lib arzimagan narsadan bahona izlaydigan bo‘lib qoldim deya javob berishdi. Xotirasining sezilarli pasayishi bo‘yicha 15,7 % ni , birdaniga qizib ketib, yaqinlar bilan urushadiganligini ko‘rsatuvchi raqam 11,8 % ni tashkil qildi. Odamlar orasidan qochish,ayniqsa ko‘p gapiradigan odamlar bilan o‘tirishdan qochadigan bo‘lib qolganlar soni 10,5 % ni , negadir odamlar bilan chiqisha olmaydigan bo‘lib qolganligi, aslida odamlar meni tushunmaydi deya 5,2 % ni, odamovi bo‘lib qolganliklarini 3,9 % ni ko‘rsatdi.

4-jadval

Kasallik sababli psixikangizdagi o‘zgarish boshqalar bilan munosabatlaringizga ta’sir qildimi?			
1	Xa	43	56,57895
2	Yo‘q	27	35,52632
3	Qisman	6	7,894737
		76	100

4-jadval bo‘yicha natijalar tahliliga ko‘ra so‘rovnamadagi savolga nisbatan, kasallik sababli boshqalar bilan munosabatingizga ta’sir qildimi degan savolga ta’sir qilgani 56,6% ni, ta’sir qilmagani 35,5% ni, qisman deya 7,9 % ni tashkil qildi.

5-jadval.

O‘zingizdagi kasallik bilan kurashish ko‘pincha kimga yoki nimaga bog‘liq?			
1	O‘zimga	33	43,42105
2	Dietaga (ovqatlanish rejimiga)	21	27,63158
3	Tez-tez davolanishga	14	18,42105
4	Pulga	8	10,52632
		76	100

5-jadvalda kasallik bilan kurashish kimga yoki nimaga bog‘liq degan savolga 43,4 %ni o‘zimga bog‘liq deya javob bergan sinaluvchilar va 27,6 % ni dietaga (ovqatlanish rejimiga)bog‘liq , tez-tez davolanishga bog‘liqligini 18,4% ni, pulga bog‘liqligini 10,5% ni ko‘rsatdi.

6-jadval

Odamlar orasida bo‘lishni xohlaysizmi yoki yolg‘izliknimi?			
1	Xa	40	52,63158
2	Ba’zan	20	26,31579
3	Yo‘q	16	21,05263
		76	100

6-jadval ko‘rsatkichi bo‘yicha odamlar orasida bo‘lishni 52,6 % , odamlar orasida bo‘lish ba’zan xohlaydiganlar 26,3 %, umuman odamlardan yiroqda bo‘lishni 21,1 % aniqlandi.

7-jadval.

Psixolog bilan ishashni xohlaysizmi?			
1	Xa	43	56,57895
2	Ba’zan	20	26,31579
3	Yo‘q	13	17,10526
		76	100

7-jadvalda psixologlar bilan ishlash istagi so‘ralganda 56,5% ijobiy javob berishdi, ba’zan deya 26,3 %ni, salbiy javob bilan 17,1 % o‘rganildi.

Xulosa o‘rnida 2- tur qandli diabet tashxisi qo‘yilgan bemorlarning psixologik xususiyatlarida eng avval kasallik tashxisi qo‘yilgan bemorlarning qattiq stress va noto‘g‘ri ovqatlanish natijasida ulardagi kasallikning avj olishiga olib kelishi natijada bemorlarning atrof-muhitdagilar bilan munosabatining yomonlashuvi va aloqalarning buzulishi, agressiyaning kuchayishiga olib kelishi aniqlangan bo‘lsa, ulardagi ruhiy stresslarni bartaraf etish yo‘llarini psixologik jihatdan yechish, diabet kasalligi aslida hayotni tartibga soluvchi hastalik deya qarashni singdirib, ulardagi kasallik bilan kurashish immunitetini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Sh.T.Iskandarova , N.M.Maxmudova ,G.A.Djalilova - Jamoat salomatligi, sog‘liqni saqlashni -tashkillashtirish va boshqarish bo‘yicha-o‘quv qo‘llanma-T-2011
2. Z.T.Safarova, Sh.H.Shamsiyeva - Qandli diabet haqida nimalar bilamiz?-
(pp. 1315-1318)
3. B. Shagazatova Endokrinologiya -2020г - 235стр
4. IDF Diabetes Atlas, 2019
5. Ergasheva Gulshan Toxirovna Klinik fanlar kafedrasi assistenti Osiyo Xalqaro Universiteti, Bukhoro, O‘zbekiston E-mail: ergashevagulshantoxirovna@oxu.uz
6. https://kun.uz/uz/news/2022/02/28/oshib-borayotgan-qandli-diabet-uni-davolash-va-profil-aktika-qilish-rejalari
7. https://kun.uz/uz/news/2021/11/16/ozbekistonda-qandli-diabetga-chalinganlar-soni-ma-lum-qilindi

Saidova Nigora Amanovna
Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti o'qituvchisi
E-mail: nigora.saidova.1992@mail.ru

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATSIYA JARAYONIDAGI PSIXOLOGIK QIYINCHILIKLARINI DIAGNOSTIKA QILISH NATIJALARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida kommunikativ kompetentliklarning rivojlanishi muloqotchanlik, mantiqiy fikrlash, emotsional barqarorlik, optimizm, ijodiy tafakkur, o'zini nazorat qilish, o'zgalarga yo'nalganlikning shaxs xususiyatlari bilan integratsiyasi tahlil qilgan.*

Kalit so`zlar: *ifodali nutq, ijtimoiy-perseptiv xususiyatlar, muloqot munosabatlari, hamkorlik ko'nikmalari, muloqot shartlari, psixologik qiyinchiliklarni diagnostika qilish, ma'lumotlar miqdori.*

РЕЗУЛЬТАТЫ ДИАГНОСТИКИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТРУДНОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ОБЩЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *В данной статье проанализировано развитие коммуникативных компетенций у будущих учителей английского языка интеграция коммуникативности, логического мышления, эмоциональной устойчивости, оптимизма, творческого мышления, самоконтроля, самоориентированности с особенностями личности.*

Ключевые слова: *выразительная речь, социально-перспективные особенности, коммуникативные отношения, навыки сотрудничества, условия общения, диагностика психологических трудностей, объем информации.*

RESULTS OF DIAGNOSING PSYCHOLOGICAL DIFFICULTIES IN THE COMMUNICATION PROCESS OF FUTURE ENGLISH TEACHERS

Annotation. *In this article, the development of communicative competencies in future English teachers analyzed communication, logical thinking, emotional stability, optimism, creative thinking, self-control, integration of orientation with personality traits.*

Keywords: *expressive speech, socio-perceptual characteristics, communication relations, cooperation skills, conditions of communication, diagnosis of psychological difficulties, amount of information.*

Respublikamiz ta'lim tizimida zamonaviy talablar asosida ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanilgan holda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining muntazam kommunikativ muloqoti o'sishida tahliliy, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion loyihalar, mustaqil ta'lim olishni kengaytirishni nazarda tutuvchi psixologik usullardan foydalangan holda malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish, ta'lim mazmuni va sifatini yuqori darajaga ko'tarish moddiy-texnik bazasini takomillashtirishning me'yoriy asoslari yaratildi. Shunga ko'ra, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini o'z sohasi bo'yicha malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirishda kommunikativ kompetentligini rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida: «xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish va ta'lim sifatini baholash, bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zaxirasini yaratish asosida ta'lim faoliyati sifati va samaradorligini oshirish» masalasi belgilanib, bu borada oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'lim usullarini qo'llash natijasida ta'lim sifatini oshirish, ta'lim jarayonini takomillashtirishga yo'naltirilgan tadqiqotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kommunikativ kompetentligini rivojlantirish ularni nafaqat o'quv faoliyatida, balki, shaxslararo munosabatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega,

chunki mazkur sifatlar talabalarning o‘zi-o‘zini yuqori baholashini qo‘llab-quvvatlaydi; talabalarni muvaffaqiyatga erishishga undaydi. Ayniqsa talabalik davrida muloqot yetakchi komponent ekanligini hisobga oladigan bo‘lsak, Mazkur yosh bosqichi bilan bog‘liq ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni o‘rganish muhim hisoblanadi. Shu bois sinaluvchilar guruhida V.A.Labunskayaning «Muloqotdagi psixologik qiyinchiliklarni diagnostika qilish» metodikasi o‘tkazildi. Metodika natijalari asosida to‘plangan ma’lumotlar miqdor va sifat jihatidan tahlil qilindi. Miqdoriy tahlil natijalari jadvalda aks ettirildi.

1-jadval

2-kurs talablarida muloqotdagi qiyinchilikning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik (n=120)

Muloqotdagi qiyinchilikning tarkibiy qismlari	Ifodali nutq	Ijtimoiy-perseptiv xususiyatlar	Muloqot munosabatlari	Hamkorlik ko‘ nikmalari	Muloqot shartlari
Ifodali nutq	1	0,79**	0,75**	0,75**	0,57**
Ijtimoiy-perseptiv xususiyatlar	0,79**	1	0,78**	0,84**	0,58**
Muloqot munosabatlari	0,75**	0,78**	1	0,80**	0,58**
Hamkorlik ko‘nikmalari	0,75**	0,84**	0,80**	1	0,67**
Muloqot shartlari	0,57**	0,58**	0,58**	0,67**	1

Jadval natijalariga ko‘ra, ifodali nutq ijtimoiy-perseptiv xususiyatlar (r=0,79; p≤0,01), muloqot munosabatlari (r=0,75; p≤0,01), hamkorlik ko‘nikmalari (r=0,75; p≤0,01), muloqot shartlari (r=0,57; p≤0,01) bilan ahamiyatli bog‘liqlikka ega ekanligi ma’lum bo‘ldi. Mazkur ko‘rsatkichlardan ma’lum bo‘ladiki, o‘z nutqini ifodali tarzda bayon eta oladigan insonlarda o‘zgalarni to‘g‘ri tushuna olish, muloqot jarayonidagi moslashuvchanlik, shaxslararo munosabatlarda hamfikrlilik, muloqotdagi turli vaziyatlarni anglash kabi xususiyatlar tarkib topadi.

Ijtimoiy-perseptiv xususiyatlar ifodali nutq (r=0,79; p≤0,01), muloqot munosabatlari (r=0,78; p≤0,01), hamkorlik ko‘nikmalari (r=0,84; p≤0,01), muloqot shartlari (r=0,58; p≤0,01) bilan o‘zaro aloqadorlikka egaligi kuzatildi. Natijalardan Ma’lumki, shaxsning ijtimoiy munosabatlarda o‘zgalarni to‘g‘ri idrok qila olishiga, nutqning tushunarliligi, ijobiy munosabat ko‘rsatish, o‘zgalarga nisbatan xayrixohlik, muloqot davomida turli shart-sharoitlarning qulayligi kabi xususiyatlar sezilarli ta’sir o‘tkazadi.

Muloqot munosabatlari ifodali nutq (r=0,75; p≤0,01), ijtimoiy-perseptiv xususiyatlar (r=0,78; p≤0,01), hamkorlik ko‘nikmalari (r=0,80; p≤0,01), muloqot shartlari (r=0,58; p≤0,01) bilan ahamiyatli bog‘liqlik aniqlandi. Mazkur ko‘rsatkichlar shuni anglatadiki, insonlardagi shaxslararo munosabatlarda o‘zgalarga nisbatan ijobiy hislarning namoyon bo‘lishida shaxs boshqalar nutqini anglash qobiliyati, suhbatdoshlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, muloqotda hamkorlik o‘rnatishga tayyorlik, munosabat o‘rnatishdagi shart-sharoitlar kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Hamkorlik ko‘nikmalari ifodali nutq (r=0,75; p≤0,01), ijtimoiy-perseptiv xususiyatlar (r=0,84; p≤0,01), muloqot munosabatlari (r=0,80; p≤0,01), muloqot shartlari (r=0,67; p≤0,01) bilan ahamiyatli bog‘liqlikka ega ekanligi qayd etildi. Bundan ko‘rinadiki, har qanday faoliyat jarayonida o‘zga shaxslar bilan hamkorlik qilishga moyillikning ortishi, o‘z navbatida, suhbatdoshlarning o‘z fikrini yetarlicha yetkaza olishi, muloqotda o‘zaro bir-birini tushuna olish, shaxslararo munosabatlardagi

samimiylik, suhbat davomida yuzaga keladigan turli talablarga moslashish darajalarining ham ortishiga sabab bo‘ladi.

Muloqot shartlari ifodali nutq (r=0,57; p≤0,01), ijtimoiy-perseptiv xususiyatlar (r=0,58; p≤0,01), muloqot munosabatlari (r=0,58; p≤0,01), hamkorlik ko‘nikmalari (r=0,68; p≤0,01) bilan ahamiyatli bog‘liqlik kuzatildi. Natijalardan ma’lum bo‘ladiki, shaxsda muloqot jarayonida yuzaga keluvchi turli shart-sharoitlarga moslashish ko‘nikmasining rivojlanishiga nutqning ifodaliligi, boshqa insonlarning holatini tushunisha bilish, ijobiy munosabatlarning namoyon bo‘lishi, faoliyat davomida o‘zgalarni qo‘llab-quvvatlash kabi omillar bevosita o‘z ta’sirini o‘tkazadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida kommunikativ kompetentliklarning rivojlanishi muloqotchanlik, mantiqiy fikrlash, emotsional barqarorlik, optimizm, ijodiy tafakkur, o‘zini nazorat qilish, o‘zgalarga yo‘nalganlikning shaxs xususiyatlari bilan integratsiyasi tufayli kommunikativ ijtimoiy kompetentlikni shakllanishiga to‘g‘ri proporsional ekanligi aniqlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Shayxislamov, N. (2020). Proverb as an object of linguistic analysis. Yoshlarning innovatsion faolligini oshirish, ma’naviyatini yuksaltirish va ilm-fan sohasidagi yutuqlari, 31-33.

2. Teslenko A. N. YUnogogika integrativnoe napravlenie nauchno- pedagogicheskogo osmыsleniya fenomena molodeji // Vestnik APN Kazaxstana. 2016. № 5. S. 19—28.

3. MudrikA. V. Vospitanie starsheklassnikov. M. :Prosveщenie, 1976. S. 5.

4. Semenova V. V. Sotsiologiya molodeji // Sotsiologiya v Rossii / pod red. V. A. YAdova. M., 1998. S. 140—141.

5.Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы / Под ред.

6.Б.Г. Ананьева, Н.В. Кузьминой. — Вып. 2. — Л.: ЛГУ, 1974. — С. 3— Выготский Л.С. Собр. соч. в 6 т. / Под ред. А.М. Матюшкина. — М.: Педагогика, 1982—1984. — Т. 3. — С. 673.

7. Ильин В.С. О повышении системности в педагогической подготовке студентов к работе в школе / Современные задачи общеобразовательной школы и проблемы подготовки педагогических кадров: Сб. науч. тр. АПН СССР НИИ общей педагогики. — М., 1978. — С. 24—36.

8.Кодирова Д.М. Социально-психологическая характеристика факторов профессиональной комретентности будущих психологов. // Zamonaviy psixologiyada Ilmiy tadqiqotlar: Muammolar, yutuqlar, innavatsiyalar” xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. – Buxoro: 2023. – B. 380-383.

9.Kadyrova D.M. Social formation of the personality of the psychologist the cultere of communicative competence.// Вестник интегративной психологии. Журнал для психологов. Вып. 30. Часть2: 2023. В. 165-169

10. Qodirova.D.M. Psixologlarning kommunikativ kompetentlik shakllanishining ijtimoiy psixologik determinantlari. // Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences. International scientific-online conference. 2023. 113-116.

Xaitov Abror Uralovich
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
mustaqil izlanuvchisi psixologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori(PhD)
E-mail: abrorhaitov@mail.ru

O‘SMIRLAR FUTBOL JAMOASIDAGI IJOBIY MUHIT FUTBOLCHILARNI MUSOBAQAGA MUVAFFAQIYATLI TAYYORLASHNING IRODAVIY-PSIXOLOGIK ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya. *O‘smir futbolchilarni musobaqalarga irodaviy tayyorlash jarayonida sport jamoasidagi psixologik muhitni o‘rganish samarali natija beradi. O‘smir futbolchilar jamoasidagi ijobiy psixologik muhit musobaqa jarayonida futbolchilarning muvaffaqiyatli harakat qilishi, murakkab vaziyatlarda kuchli iroda namoyon etishiga yordam beradi. Tadqiqotda o‘smirlar futbol jamoasidagi muhit tadqiq etilib, futbolchilarga yuqori natijaga erishish uchun muhim bo‘lgan jamoaviy ravishda muvaffaqiyatga intilish, hamkorlik, samaradorlik, o‘zaro qo‘llash kabi sifatlarning rivojlanilishiga erishildi.*

Kalit so‘zlar: *O‘smir, futbol, iroda, jamoa, muhit, muvaffaqiyat, hamkorlik, samaradorlik, qat’iyat, matonat, maqsadga intilish, muvaffaqiyatga erishish, vatanparvalik.*

POSITIVE CLIMATE IN A TEENAGE FOOTBALL TEAM AS A VOLITIONAL-PSYCHOLOGICAL BASIS FOR SUCCESSFUL PREPARATION FOOTBALL PLAYERS FOR COMPETITIONS

Annotation. *Studying the psychological climate in a sports team during the volitional preparation of young football players for competitions gives effective results. A positive psychological climate in a team of young football players helps players move successfully during competitions and show strong will in difficult situations. The study examined the atmosphere in a youth football team, and also achieved the development of qualities in players such as teamwork, cooperation, efficiency and support, which are important for achieving high results.*

Key words: *Teenager, football, will, team, atmosphere, success, cooperation, efficiency, determination, perseverance, pursuit of a goal, achievement, patriotism.*

ПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ КЛИМАТ В ПОДРОСТОКОВОЙ ФУТБОЛЬНОЙ КОМАНДЕ КАК ВОЛЕВАЯ-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА УСПЕШНОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ К СОРЕВНОВАНИЯМ

Аннотация. *Изучение психологической климат в спортивной команде при волевой подготовке юных футболистов к соревнованиям дает эффективные результаты. Положительная психологическая климат в команде юных футболистов помогает игрокам успешно двигаться во время соревнований и проявлять твердую волю в сложных ситуациях. В ходе исследования изучена атмосфера в юношеской футбольной команде, а также достигнуто развитие у игроков таких качеств, как командная работа, сотрудничество, работоспособность и поддержка, которые важны для достижения высоких результатов.*

Ключевые слова: *Подросток, футбол, воля, команда, атмосфера, успех, сотрудничество, работоспособность, решительность, упорство, стремление к цели, достижение, патриотизм.*

O‘smir yoshlar o‘rtasida futbolni yanada ommalashtirishga bugungi kunda alohida e’tibor qaratilmoqda. Futbol kuchli hissiyotlarga boy sport turi hisoblanib, o‘yin davomida sportchilarning o‘z hissiyotini irodaviy nazorat qilishni talab qiladi. [7] Musobaqa davomidagi kuchli hissiyot jamoadagi barcha futbolchilarga ta’sir etadi. [1] Futbol butun jamoaning o‘zaro himjihatligi, yagona

maqsad uchun kurashishini taqozo etadi. [6] Musobaqa jarayonidagi yuqori natija futbol jamoasidagi psixologik muhitning qanday tashkil etilganligi, jamoa a'zolarining o'zaro tushunishi va hamkorligiga bog'liq. [4] Ayniqsa futbol jamoasidagi psixologik muhitni ijobiy yo'lga qo'yish, sportchilarni murakkab vaziyatlarda o'zaro qo'llashga o'rgatish va kuchli irodali harakatlarni amalga oshirishini ta'minlash futboldagi muvaffaqiyat zamini bo'lib xizmat qiladi. [8] Futbol o'yinida muvaffaqiyatga erishish sportchilardan maqsadga intiluvchan, qat'iyatli va matonatli bo'lishni talab qiladi. [3] Bundan tashqari sportchilarda muvaffaqiyatga intilish, jamoa va yurt oldidagi burch, vatanparvarlik asosiy motiv rolini bajaradi. [2] Futbolchilarning muvaffaqiyatga intilishi va vatanparvar bo'lishida maqsadga intiluvchanlik, qat'iyat, matonat, jur'at, jasorat, sabotlilik irodaviy sifatlari asosiy o'rinda hisoblanadi. [5]

O'smir futbolchilar jamoasidagi psixologik muhitni aniqlash maqsadida 511 nafar o'smir futbolchilar (tajriba guruhida 276 nafar, nazorat guruhida 235 nafar) ishtirokida tadqiqot tashkil etildi. Tadqiqotda o'smir futbolchilar jamoasidagi muhitni aniqlash uchun "Jamoadagi psixologik muhit" Yu.L. Xanin metodikasi qo'llanildi. Ishtirokchilarda jamoaviy psixologik muhitni yaxshilash, irodani mustahkamlash bo'yicha tajriba guruhida "Jamoa muvaffaqiyati uchun kurashamiz" nomli trening dasturi asosida rivojlantiruvchi psixokorreksiya amaliyoti, nazorat guruhi bilan tavsiyaga asoslangan amaliyot tashkil etildi. Tajriba jamoaviy muhitni yaxshilash, irodaviy sifatlarni rivojlantirish, muvaffaqiyatga erishish motivini oshirishga qaratildi. Tajribadan keyin postdiagnostika o'tkazilib, tajribadan oldingi va keyingi natijalar taqqoslandi. (1-jadval)

1-jadval

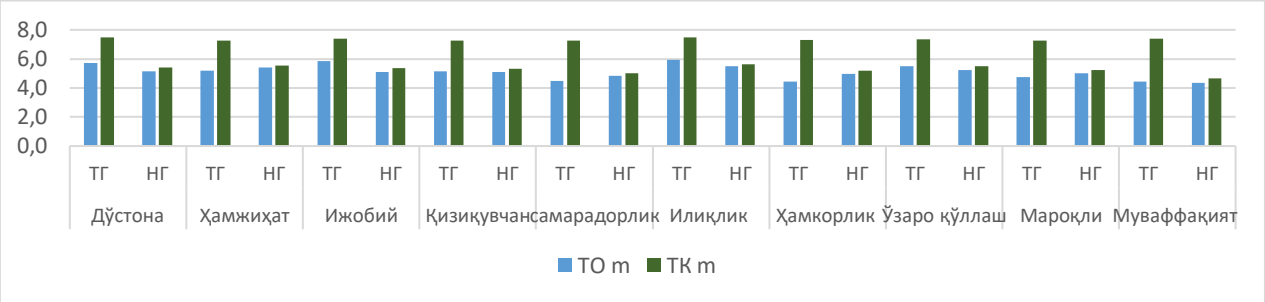
Jamoadagi psixologik muhit natijalari dinamikasi
N=511/ TG=276, NG=235

shkalalar	TGNG	TO						TK						t
		o'/b	%	q/b	%	m	%	o'/b	%	q/b	%	m	%	
Do'stona	TG	5,3	66,3	6,1	76,3	5,7	71,3	7,2	90,0	7,8	97,5	7,5	93,8	3,14**
	NG	4,8	60,0	5,5	68,8	5,2	64,4	5,0	62,5	5,8	72,5	5,4	67,5	1,35
Hamjihat	TG	4,8	60,0	5,6	70,0	5,2	65,0	6,9	86,3	7,6	95,0	7,3	90,6	3,41***
	NG	5,1	63,8	5,7	71,3	5,4	67,5	5,4	67,5	5,7	71,3	5,6	69,4	1,19
Ijobiy	TG	6,1	76,3	5,6	70,0	5,9	73,1	7,6	95,0	7,2	90,0	7,4	92,5	2,89**
	NG	5,4	67,5	4,8	60,0	5,1	63,8	5,6	70,0	5,1	63,8	5,4	66,9	1,24
Qiziquvchan	TG	5,7	71,3	4,6	57,5	5,2	64,4	7,7	96,3	6,8	85,0	7,3	90,6	3,48***
	NG	4,9	61,3	5,3	66,3	5,1	63,8	5,2	65,0	5,4	67,5	5,3	66,3	1,27
Samaradorlik	TG	4,8	60,0	4,2	52,5	4,5	56,3	7,6	95,0	6,9	86,3	7,3	90,6	4,15***
	NG	5,3	66,3	4,4	55,0	4,9	60,6	5,4	67,5	4,6	57,5	5,0	62,5	1,31
Iliqlik	TG	5,6	70,0	6,3	78,8	6,0	74,4	7,3	91,3	7,7	96,3	7,5	93,8	2,94**
	NG	4,9	61,3	6,1	76,3	5,5	68,8	5,1	63,8	6,2	77,5	5,7	70,6	1,17
Hamkorlik	TG	4,7	58,8	4,2	52,5	4,5	55,6	7,2	90,0	7,4	92,5	7,3	91,3	4,26***

	NG	4,8	60,0	5,1	63,8	5,0	61,9	5,1	63,8	5,3	66,3	5,2	65,0	1,38
O‘zaro qo‘llash	TG	5,2	65,0	5,8	72,5	5,5	68,8	7,2	90,0	7,5	93,8	7,4	91,9	3,51***
	NG	4,9	61,3	5,6	70,0	5,3	65,6	5,2	65,0	5,8	72,5	5,5	68,8	1,29
Maroqli	TG	4,3	53,8	5,2	65,0	4,8	59,4	6,8	85,0	7,7	96,3	7,3	90,6	3,84***
	NG	4,6	57,5	5,4	67,5	5,0	62,5	4,9	61,3	5,6	70,0	5,3	65,6	1,19
Muvaffaqiyat	TG	4,8	60,0	4,1	51,3	4,5	55,6	7,6	95,0	7,2	90,0	7,4	92,5	4,29***
	NG	4,1	51,3	4,6	57,5	4,4	54,4	4,5	56,3	4,8	60,0	4,7	58,1	1,35
Psixologik muhit	TG	51,3	64,1	51,7	64,6	51,5	64,4	73,1	91,4	73,8	92,3	73,5	91,8	3,97***
	NG	48,8	61,0	52,5	65,6	50,7	63,3	51,4	64,3	54,3	67,9	52,9	66,1	1,29

Izoh: **p≤0,01; ***p≤0,001

O‘smir futbolchilar jamoasidagi psixologik muhitni o‘rganish uchun o‘tkazilgan diagnostik natijalari va psixokorreksiya amaliyotidan keyingi ko‘rsatgichlari dinamikasi 1-rasmda diagramma shaklida keltirilgan.

1-rasm. Jamoadagi psixologik muhit natijalari dinamikasi

O‘smir futbolchilar jamoasidagi psixologik muhitni yaxshilash uchun o‘tkazilgan psixokorreksiya amaliyotidan keyingi (TK) ko‘rsatgichlarning tajribadan oldingi (TO) ko‘rsatgichlarga nisbatan dinamikasi tahliliga asosan, do‘stonalik shkalasi: TGda TO m - 5,7 (71,3%) dan TK m - 7,5 (93,8%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 5,2 (64,4%) dan TK m - 5,4 (67,4%) ga o‘zgargan. Hamjihatlik shkalasi: TGda TO m - 5,2 (65,0%) dan TK m - 7,3 (90,6%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 5,4 (67,5%) dan TK m - 5,6 (69,4%) ga o‘zgargan. Ijobiylik shkalasi: TGda TO m - 5,9 (73,1%) dan TK m - 7,4 (92,5%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 5,1 (63,8%) dan TK m - 5,4 (66,9%) ga o‘zgargan. Qiziquvchanlik shkalasi: TGda TO m - 5,2 (64,4%) dan TK m - 7,3 (90,6%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 5,1 (63,8%) dan TK m - 5,3 (66,3%) ga o‘zgargan. Mahsuldorlik shkalasi: TGda TO m - 4,5 (56,3%) dan TK m - 7,3 (90,6%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 4,9 (60,6%) dan TK m - 5,0 (62,5%) ga o‘zgargan. Iliqlik shkalasi: TGda TO m - 6,0 (74,4%) dan TK m - 7,5 (93,8%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 5,5 (68,8%) dan TK m - 5,7 (70,6%) ga o‘zgargan. Hamkorlik shkalasi: TGda TO m - 4,5 (55,6%) dan TK m - 7,3 (91,3%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 5,0 (61,9%) dan TK m - 5,2 (65,0%) ga o‘zgargan. O‘zaro qo‘llab-quvvatlash shkalasi: TGda TO m - 5,5 (68,8%) dan TK m - 7,4 (91,9%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 5,3 (65,6%) dan TK m - 5,5 (68,8%) ga o‘zgargan. Maroqlilik shkalasi: TGda TO m - 4,8 (59,4%) dan TK m - 7,3 (90,6%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 5,0 (62,5%) dan TK m - 5,3 (65,6%) ga o‘zgargan. Muvaffaqiyatga erishish shkalasi: TGda TO m - 4,5 (55,6%) dan TK m - 7,4 (92,5%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 4,4 (54,4%) dan TK m - 4,7 (58,1%) ga o‘zgargan. Umumiy psixologik muhit shkalasi: TGda TO

m - 51,5 (64,4%) dan TK m - 73,5 (91,8%) gacha ko‘tarilgan; NGda TO m - 50,7 (63,3%) dan TK m - 52,9 (66,1%) ga o‘zgargan;

Jamoadagi psixologik muhitning ijobiy bo‘lishi jamoa sportchilarining irodaviy sifatlari rivojlanganlik darajasiga bog‘liq. Irodaviy sifatlar murakkab vaziyatlarda ham jamoadagi muhitning barqarorligini saqlashga yordam beradi. Jamoadagi psixologik muhitni ifodalovchi sifatlarni rivojlantirish uchun qaysi irodaviy sifatlar ahamiyatli ekanligini aniqlash muhim bo‘lib, ushbu vazifani amalga oshirish maqsadida korrelyatsion tahlil amalga oshirildi. (2-jadval)

2-jadval.

Jamoadagi psixologik muhit sifatlari va irodaviy sifatlarning o‘zaro bog‘liqligi N=276 (TG)

shkalalar	Maqsadga intiluvchanlik	Qat’iyat, matonat	Jur’at, jasorat	Mustaqillik, tashabbuskorlik	Sabotlilik, o‘zini tut-ish
Do‘stona	0,61**	0,53**	0,33**	0,45**	0,57**
Hamjihat	0,72**	0,67**	0,58**	0,31**	0,71**
Ijobiy	0,69**	0,56**	0,46**	0,13	0,67**
Qiziquvchan	0,65**	0,72**	0,63**	0,71**	0,24**
Mahsuldor	0,78**	0,77**	0,72**	0,78**	0,61**
Iliqlik	0,59**	0,43**	0,12	0,48**	0,63**
Hamkorlik	0,79**	0,66**	0,69**	0,72**	0,68**
O‘zaro qo‘llash	0,74**	0,62**	0,64**	0,59**	0,53**
Maroqli	0,36**	0,17*	0,53**	0,38**	0,65**
Muvaffaqiyat	0,84**	0,75**	0,71**	0,74**	0,76**

Izoh: *p≤0,05; **p≤0,01

Jamoadagi psixologik muhitni belgilovchi sifatlar va irodaviy sifatlarning o‘zaro bog‘liqligi tahliliga asosan, jamoadagi do‘stonalik munosabati maqsadga intiluvchanlik (r=0,61), sabotlilik va o‘z- o‘zini tuta bilish (r=0,57), qat’iyat va matonat (r=0,53) irodaviy sifatlari bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan. Jamoadagi hamjihatlik maqsadga intiluvchanlik (r=0,72), sabotlilik va o‘zini tutish (r=0,71) irodaviy sifatlari bilan yuqori darajada, qat’iyat va matonat (r=0,67), jur’at va jasorat (r=0,58) irodaviy sifatlari bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan. Jamoadagi ijobiylik muhiti maqsadga intiluvchanlik (r=0,69), sabotlilik va o‘zini tutish (r=0,67), qat’iyat va matonat (r=0,56) irodaviy sifatlari bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan. Jamoa a’zolarining qiziquvchanligi qat’iyat va matonat (r=0,72), mustaqillik va tashabbuskorlik (r=0,71) irodaviy sifatlari bilan yuqori darajada, maqsadga intiluvchanlik (r=0,65), jur’at va jasorat (r=0,63) irodaviy sifatlari bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan.

Jamoaning mahsuldorligi maqsadga intiluvchanlik (r=0,78), qat’iyat va matonat (r=0,77), jur’at va jasorat (r=0,72), mustaqillik va tashabbuskorlik (r=0,78) irodaviy sifatlari bilan yuqori darajada, sabotlilik va o‘zini tutish (r=0,61) irodaviy sifati bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan. Jamoadagi muhitning iliqligi sabotlilik va o‘zini tutish (r=0,63), maqsadga intiluvchanlik (r=0,59) irodaviy sifati bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan. Jamoadagi hamkorlik maqsadga intiluvchanlik (r=0,79), mustaqillik va tashabbuskorlik (r=0,72) irodaviy sifatlari bilan yuqori darajada, qat’iyat va matonat (r=0,66), jur’at va jasorat (r=0,69), sabotlilik va o‘zini tutish (r=0,68) irodaviy sifati bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan. Jamoadagi o‘zaro qo‘llash sifati maqsadga intiluvchanlik (r=0,74) irodaviy sifati bilan yuqori darajada, qat’iyat va matonat (r=0,62), jur’at va jasorat (r=0,64), mustaqillik va tashabbuskorlik (r=0,59), sabotlilik va o‘zini tutish (r=0,53) irodaviy sifati bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan. Jamoadagi maroqlilik holati sabotlilik va o‘zini tutish (r=0,65), jur’at va jasorat (r=0,53) irodaviy sifati bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega bo‘lgan. Jamoaning muvaffaqiyatga erishishi maqsadga intiluvchanlik (r=0,84), sabotlilik va o‘zini

tutish (r=0,76), qat'iyat va matonat (r=0,75), mustaqillik va tashabbuskorlik (r=0,74) jur'at va jasorat (r=0,71) irodaviy sifatlari bilan yuqori darajada bog'liqlikka ega bo'lgan.

Jamoadagi psixologik muhitni ifodalovchi sifatlarning namoyon bo'lish darajasi sportchilarning faoliyat motivatsiyasiga ta'sir etadi. Sportchilarning musobaqa jarayonida g'alaba uchun intilishi jamoadagi hamkorlik asosida faoliyat tashkil etilishiga bog'liq holda kechadi. Sportchilarning muvaffaqiyatga intilishida jamoadagi muhitni belgilovchi qaysi sifatlar bog'liq ekanligini aniqlash uchun korrelyatsion tahlil amalga oshirildi. (3-jadval)

3-jadval.

Jamoadagi psixologik muhit sifatlari va sport faoliyat motivlari o'zaro bog'liqligi N=276 (TG)

shkalalar	Emotsional zavqlanish	Ijtimoiy o'zini-o'zi tasdiqlash	Jismoniy o'zini-o'zi tasdiqlash	Ijtimoiy-emotsional	Ijtimoiy-axloqiy	Muvaffaqiyat-ga erishish	Sport bilish	Ratsional-rekreativ	Kasbiy faoliyat	Fuqarolik-vatanparvarlik
Do'stona	0,64**	0,12	0,28**	0,47**	0,65**	0,59**	0,13	0,31**	0,11	0,54**
Hamjihat	0,53**	0,16*	0,31**	0,41**	0,67**	0,52**	0,46**	0,27**	0,29**	0,51**
Ijobiy	0,62**	0,28**	0,26**	0,26**	0,58**	0,53**	0,34**	0,12	0,16*	0,63**
Qiziquvchan	0,57**	0,59**	0,55**	0,24**	0,11	0,71**	0,67**	0,56**	0,57**	0,56**
Mahsuldor	0,35**	0,62**	0,53**	0,15*	0,52**	0,73**	0,64**	0,54**	0,61**	0,72**
Iliqlik	0,59**	0,24**	0,15*	0,37**	0,47**	0,48**	0,31**	0,34**	0,24**	0,45**
Hamkorlik	0,47**	0,16*	0,29**	0,64**	0,56**	0,75**	0,68**	0,42**	0,22**	0,74**
O'zaro qo'llash	0,61**	0,31**	0,31**	0,52**	0,68**	0,69**	0,41**	0,18**	0,29**	0,67**
Maroqli	0,63**	0,26**	0,32**	0,58**	0,55**	0,17*	0,15*	0,27**	0,19**	0,31**
Muvaffaqiyat	0,53**	0,54**	0,64**	0,48**	0,63**	0,86**	0,57**	0,58**	0,35**	0,83**

Izoh: *p≤0,05; **p≤0,01

Jamoadagi psixologik muhitni belgilovchi sifatlar va sport faoliyati bilan shug'ullanishning asosiy motivlari o'rtasidagi bog'liqlik tahliliga asosan, jamoadagi do'stonalik munosabati ijtimoiy-axloqiy (r=0,65), emosional zavqlanish (r=0,64), muvaffaqiyatga erishish (r=0,59), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,54) motivlari bilan o'rta darajada bog'liqlikka ega. Jamoadagi hamjihatlik ijtimoiy-axloqiy (r=0,67), emosional zavqlanish (r=0,53), muvaffaqiyatga erishish (r=0,52), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,51) motivlari bilan o'rta darajada bog'liqlikka ega. Jamoadagi ijobiylik muhiti fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,63), emosional zavqlanish (r=0,62), ijtimoiy-axloqiy (r=0,58), muvaffaqiyatga erishish (r=0,53) motivlari bilan o'rta darajada bog'liqlikka ega. Jamoa a'zolarining qiziquvchanligi muvaffaqiyatga erishish (r=0,71) motivi bilan yuqori, sport bilish (r=0,67), ijtimoiy o'zini tasdiqlash (r=0,59), emosional zavqlanish (r=0,57), kasbiy faoliyat (r=0,57), rasional-rekreativ (r=0,56), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,56), jismoniy o'zini tasdiqlash (r=0,55) motivlari bilan o'rta darajada bog'liqlikka ega. Jamoaning mahsuldorligi muvaffaqiyatga erishish (r=0,73), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,72) motivi bilan yuqori, sport bilish (r=0,64), ijtimoiy o'zini tasdiqlash (r=0,62), kasbiy faoliyat (r=0,61), rasional-rekreativ (r=0,54), jismoniy o'zini tasdiqlash (r=0,53), ijtimoiy-axloqiy (r=0,52) motivlari bilan o'rta darajada bog'liqlikka ega.

Jamoadagi muhitning iliqligi emosional zavqlanish (r=0,59) motivi bilan o'rta darajada, muvaffaqiyatga erishish (r=0,48), ijtimoiy-axloqiy (r=0,47), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,45) motivlari bilan ahamiyatli bog'liqlikka ega. Jamoadagi muhitning iliqligi emosional zavqlanish (r=0,59) motivi bilan o'rta darajada, muvaffaqiyatga erishish (r=0,48), ijtimoiy-axloqiy (r=0,47), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,45) motivlari bilan ahamiyatli bog'liqlikka ega. Jamoadagi hamkorlik muvaffaqiyatga erishish (r=0,75), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,74) motivlari bilan yuqori, sport bilish (r=0,68), ijtimoiy-emosional (r=0,64), ijtimoiy-axloqiy (r=0,56) motivlari bilan o'rta darajada bog'liqlikka ega. Jamoadagi o'zaro qo'llash sifati muvaffaqiyatga erishish (r=0,69), ijtimoiy-axloqiy (r=0,68), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,67), emosional zavqlanish (r=0,61), ijtimoiy-emotsional (r=0,52) motivlari bilan o'rta darajada bog'liqlikka ega. Jamoadagi maroqlilik holati emosional

zavqlanish (r=0,63), ijtimoiy-emosional (r=0,58), ijtimoiy-axloqiy (r=0,65) motivlari bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega. Jamoaning muvaffaqiyatga erishishi muvaffaqiyatga erishish (r=0,86), fuqarolik-vatanparvarlik (r=0,83) motivlari bilan yuqori, jismoniy o‘zini tasdiqlash (r=0,64), ijtimoiy-axloqiy (r=0,52), ijtimoiy-axloqiy (r=0,63), rasional-rekreativ (r=0,58), sport bilish (r=0,57), ijtimoiy o‘zini tasdiqlash (r=0,54), emosional zavqlanish (r=0,53) motivlari bilan o‘rta darajada bog‘liqlikka ega.

Xulosa. O‘smir futbolchilarni musobaqaga irodaviy tayyorlash jarayoni jamoadagi psixologik muhitni ijobiy ekanligiga e’tibor qaratishni talab qiladi. Jamoaning hamkorlikdagi harakati, muvaffaqiyatga erishishi, samaradorligi, o‘zaro qo‘llashi sportchilarning maqsadga intiluvchanlik, qat’iyat, matonat, sabotli bo‘lish, murakkab vazyaitlarda jur’atli bo‘lish kabi irodaviy sifatlariga bog‘liq ekanligi aniqlangan. Shu bilan birga o‘smir futbolchilarning faoliyat motivasiyasi yuzaga kelishi jamoviy muhitga bog‘liq ekanligi, xususan sportchilarning yuqori natijalarga erishishida asosiy motivlar hisoblangan muvaffaqiyatga intilish, fuqarolik-vatanparvarlik motivlari jamoaviy muhitni ifodalovchi muvaffaqiyatga erishish, hamkorlik, samaradorlik, qiziquvchanlik sifatlari bilan bog‘liq ekanligi tahlil qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Xaitov A.U. Sport psixodiagnostikasi va psixokorreksiya. Darslik. - T.: “O‘zkitobsavdonashriyoti”, 2020. – 343 b.

2. Xaitov A.U. O‘smir futbolchilarning irodaviy sifatlar asosida sport faoliyati motivlari yuzaga kelishi. Fan va jamiyat. Nukus 2024. №4/2. 102-104-b.

3. Xaitov A.U. O‘smir futbochilar irodaviy sifatlarini rivojlantirishning psixologik asoslari. Maktab va hayot. Toshkent 2023. №5. 25-27-b.

4. Gapparov Z.G. Sport psixologiyasi. Darslik. – T.: “O‘zkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi”, 2021. – 300 b.

5. Ильин Е.П. Психология спорта. СПб., Питер. ООО «Питер Пресс» 2008. 352 с.

6. Родионов В. А., Родионов А. В., Сивицкий В. Г. Спортивная психология: учебник для академического бакалавриата. - М .; И здательство Юрайт, 2018. - 367 с.

7. Сопов В.Ф. Теория и методика психологический подготовки в современном спорте. Методическое пособие. М. 2010. 118 с.

8. Огородова Т.В. Психология спорта: учеб. пособие. Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. - Ярославль : ЯрГУ, 2013. - 120 с.

UO‘K: UO‘K: 156.423.24

Yusupov Tulanboy Ibrohimovich
Andijon davlat universiteti
Sport faoliyati nazariyasi va metodikasi kafedrasi dotsenti
E-mail: yusupovto’lanboy26@mail.ru

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN TEAM RELATIONS (ON THE EXAMPLE OF FOOTBALL TEAMS)

Annotation. *This article analyzes the psychological aspects of emotional intelligence in team relations, in particular, on the example of football teams. The study examines how the level of emotional intelligence of football players affects their team performance, communication skills and stress management skills. It also discusses the role of emotional intelligence in the development of emotional bonds between coaches and players, cooperation within the team and leadership qualities. The results of the study are aimed at providing practical recommendations for creating an effective psychological environment in football teams and increasing the motivation of athletes.*

Keywords: *emotional intelligence, team relations, football team, psychological aspects, communication, stress management, leadership, sports psychology.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В КОМАНДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ (НА ПРИМЕРЕ ФУТБОЛЬНЫХ КОМАНД)

Аннотация. *В статье анализируются психологические аспекты эмоционального интеллекта в командных отношениях, в частности, на примере футбольных команд. В исследовании изучалось, как уровень эмоционального интеллекта футболистов влияет на их командную игру, коммуникативные навыки и способность справляться со стрессом. В статье также обсуждается роль эмоционального интеллекта в развитии эмоциональных связей между тренерами и игроками, командной работе и лидерских качествах. Результаты исследования направлены на предоставление практических рекомендаций по созданию эффективной психологической среды в футбольных командах и повышению мотивации спортсменов.*

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, командные отношения, футбольная команда, психологические аспекты, коммуникация, управление стрессом, лидерство, спортивная психология.*

JAMOAVIY MUNOSABATLARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING PSIXOLOGIK JIHATLARI (FUTBOL JAMOALARI MISOLIDA)

Annotatsiya. *Mazkur maqolada jamoaviy munosabatlarda emotsional intellektning psixologik jihatlari, xususan, futbol jamoalarining misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda futbolchilarning emosional intellekt darajasi ularning jamoaviy o‘yin samaradorligiga, kommunikativ ko‘nikmalariga va stressni boshqarish qobiliyatiga qanday ta’sir ko‘rsatishi o‘rganilgan. Shuningdek, murabbiy va futbolchilar o‘rtasidagi hissiy aloqalar, jamoa ichidagi hamkorlik va liderlik sifatlarining rivojlanishida emosional intellektning roli muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari futbol jamoalarida samarali psixologik muhitni shakllantirish va sportchilar motivatsiyasini oshirish uchun amaliy tavsiyalar berishga yo‘naltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *emosional intellekt, jamoaviy munosabatlar, futbol jamoasi, psixologik jihatlar, kommunikatsiya, stress boshqarish, liderlik, sport psixologiyasi.*

Jahonning nufuzli futbol tashkilotlari FIFA (Halqaro Futbol Assotsiyatsiyasi Fediratsiyasi), UEFA (Yevropa Futbol Assotsiyatsiyalari ittifoqi), AFC (Osiyo Futbol Konfedratsiyasi), kabi futbol tashkilotlari futbol rivojiga katta etibor berib, uning inson salomatligidagi o`rnini alohida keltirib

ko`rsatishmoqda. FIFA Grassroots dasturi orqali kichik yoshdagi bolalar futbolini qo`llab quvvatlab kelmoqda. Jahon sportida futbolchilarning va ularning jamoasinining turli psixologik vaziyatlarni yengish bo`yicha va hissiy-emotsional holatlarini, ularni salbiy oqibatlarini yengishda psixologik tayyorgarlik, turli stresslar, frustratsiyalar, nevrotik holatlar va tushkunliklarni oldini olishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik masalalar bo`yicha ilmiy izlanishlar ma`lum darajada olib borilmoqda. Bu borada emotsional intellektning ta`sirlari, futbolchilarning ruhiy rivojlanishining eng muhim bosqich ekanligi, mazkur psixologik jarayon futbolchilarning jamoaviy shakllanishida, psixologik tayyorgarligida o`zgacha yondashuvni tanlash nuqtai nazaridan ahamiyati beqiyos ekanligi, futbolchilarning o`zini-o`zi anglashi, o`z o`zini faollashtirish, musobaqalarga refleksiv munosabatni shakllantirishga yo`naltirilgan masalalarga e`tibor qaratish muhimligi bois futbolchilarda emotsional intellektni jamoaviv munosabatlarga ta`sirining ijtimoiy-psixologik omillarini bilan bog`liqligini o`rganish zarurati kuzatilmoqda.

Respublikamizda so`nggi yillarda sport sohalariga alohida etibor bilan yondashilmoqda. Bu borada prizidentimiz yurtimiz sportchilariga katta etibor qaratib, ularni yutuqlarini o`z nutqlarida etirof etib, 2021-yil 13-avgust kuni Tokioda bo`lib o`tgan XXII yozgi Olimpiya o`yinlarida ishtirok etgan O`zbekiston sport delegatsiyasi vakillari bilan uchrashuvda Prezident Shavkat Mirziyoyev shunday dedi: "Hammamizga ayonki, xalqaro olimpiya o`yinlarida yer yuzining eng zo`r, manaman degan sport ustalari ishtirok etadi. Buyuk Alisher Navoiy bobomiz aytganlaridek, sherga qarshi sherdek kurashish, jang qilish kerak. Sizlar dunyo tan olgan sportchilar bilan mardona olishib, ularning o`zini ham, ular erishgan natijalarni ham ortda qoldirib, 3 ta Olimpiya rekordini yangilab, jahon sportida ham yorqin sahifa ochdi ngiz." Deya takidlab masullarga sport sohasini rivojlantirish va rag`batlantrish uchun alohida topshiriqlar beradi.

Sport insonlarning jismoniy kamoloti bilan birga uning ruhiy, axloqiy rivojlanishida alohida o`rin tutadi. Mamlakatimizda ham sportning futbol turi rivojlantirish borasida, uning jahon miqiyosida ko`rsatishga astoydil mehnat qilinmoqda, bu borada o`zbek psixolog olimlarining o`rini beqiyos. O`zbek olimlarimizdan G`.B.Shoumarov, B.M.Karimova, B.R.Qodirov, N.S.Safayev, Z.Nishonova, Sh.R.Baratov, R.S.Samarov, Z.G. Gapparov va boshqa olimlar o`z tadqiqotlarida sportchilardagi turli xissiy-emotsional kechinmalarni o`rganish borasida muayyan darajada ishlar olib borishgan.

MDH davlatlari olimlaridan A.V.Alikseyev, V.F.Sopov, L.S.Vigotskiy, D.A.Leontev, A.V.Petroviskiy, A.M.Stolyarenko, M.Sh.Magamed-Eminov, V.I.Medvedev va boshqa olimlar sport psixologiyasi bo`yicha olib borgan tadqiqotlarida emotsional intellektni jamoaga ta`sirlarini malum darajada yoritib o`tganlar. Y.M.Semyonova, I.N.Andreeva, D.V.Ushakova, E.A.Sergienko, I.S.Stepanov, D.V.Lyusin tadqiqotlarida emotsional intellektning turli yosh davrlariga xos nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Xorij olimlaridan Dj.Mayer, P.Salovey va D.Karuzolar emotsional intellekt tushunchasini fanga ilk bor ilmiy asosda kiritganlar. D.Goleman emotsional intellektni bosh miya yarim sharlari va mental soha bilan uzviy bog`liqligini tadqiq etgan. Reven Bar-On ilk bor EQ-emotional quotinent, emotsionallik koeffitsienti va shunga mos tarzda IQ-intellekt koeffitsienti bilan bog`liqligini o`rgangan, L.Terstoun, R.Stenberglar esa emotsional intellektni aqliy faoliyatni tartibga soluvchi omil sifatida o`rganganlar. E.Boadzis, K.V.Petrides va boshqa olimlar emotsional intellektni turli qarashlar doirasida o`rganish bilan shug`ullanishgan.

Disertatsiya tadqiqotining vazifalariga erishish va gipotezalarni tasdiqlash uchun futbolchilarning emotsional intellektini psixologik jihatlari bo`yicha emperik tadqiqot o`tkazildi.

Tadqiqotning asosiy ob`ektlari Andijon, Namangan va Buxoro viloyatlarining oliy o`quv yurtlaridagi “jismoniy madaniyat va futbol turi” yo`nalishida tahsil olayotgan talaba-yoshlarda olib borildi.

Tadqiqotni tashkil etishda quyida jihatlar e`tiborga olindi. Oliy ta`lim muassasalarida futbol yo`nalishida tahsil oluvchi jami 443 nafar respondent qamrab olindi. Ularning taqsimoti quyidagi jadvallarda aks etirildi.

1-jadval

Respondentlarning oliy ta`lim muassasalari bo`yicha taqsimoti

Oliy ta`lim muassasasi	Soni	Foizi
Andijon davlat universiteti	192	43,3
Namangan davlat universiteti	124	28,0
Buxoro davlat universiteti	127	28,7
Jami	443	100,0

Tadqiqot doirasida yuqoridagi jadval asosida har uchchala oliy ta`lim muassasasida futbol yo`nalishida tahsil olayotgan talabalar qamrab olindi. Ushbu bosqich tadqiqot natijalarining har tomonlama chuqur va ishonchli bo`lishini ta`minlashga qaratilgan bo`lib, turli oliy ta`lim muassasalarida o`qiyotgan futbolchilar orasidagi emotsional intellekt darajasi va jamoaviy munosabatlarga ta`sir o`rtasidagi bog`liqlikni tahlil qilish imkonini yaratdi.

Ushbu oliy ta`lim muassasalarining tadqiqotga jalb etilishi futbolchilarni tayyorlash tizimi, mashg`ulot uslublari, o`qituvchilarning psixologik yondashuvlari va talabalar o`rtasidagi ijtimoiy-psixologik omillarning futbolchilarning jamoaviy faoliyatiga ta`sirini chuqurroq o`rganish imkonini berdi. Shuningdek, turli universitetlarning talabalarini qamrab olish orqali futbolchilarning emotsional intellekti va jamoa ichidagi munosabatlari o`zgarishi mumkin bo`lgan akademik muhit va ta`lim usullarining farqlarini ham aniqlashga yordam berdi.

Mazkur bosqich natijalariga asoslangan holda, futbol yo`nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan maxsus trening dasturlarini ishlab chiqish, jamoaviy hamkorlikni mustahkamlash bo`yicha tavsiyalar berish hamda o`yinchilarning psixologik tayyorgarligini yaxshilashga yo`naltirilgan usullarni taklif etish ko`zda tutilmoqda.

2-jadval

Respondentlarning futbol jamoasida egallagan pozitsiyasi bo`yicha taqsimoti

Futbolchilar pozitsiyasi	Soni	Foizi
Darvozabon	41	9,3
Himoyachi	143	32,3
Yarim himoyachi	104	23,5
Hujumchi	155	35,0
Jami	443	100,0

Talabalarni emotsional intellektining jamoaviy munosabatlarga ta`sirini o`rganish doirasida tadqiqot jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning keyingi bosqichida yuqoridagi jadvalda ifodalanganidek, futbol jamoasi misolida futbolchilarning egallagan ampulasi (maydondagi pozitsiyasi) jihatidan ularning emotsional intellekti va jamoaviy munosabatlarga ta`siri o`rganilishi rejalashtirildi.

Bu bosqichda futbolchilarning turli pozitsiyalarda o`ynashlari ularning hissiy holatlari, qaror qabul qilish uslublari, jamoaviy muhitga moslashish darajasi va o`zaro munosabatlarini shakllantirishdagi o`rnini baholash imkonini beradi. Chunki futbol – jamoaviy sport turi bo`lib, unda o`yinchilarning o`zaro muvofiqligi, kommunikativ qobiliyatlari, stressga bardoshliligi va qaror qabul qilish tezligi jamoa natijalariga bevosita ta`sir ko`rsatadi.

Shunday qilib, ushbu tadqiqot bosqichining asosiy maqsadi – futbolchilarning egallagan ampulasi ularning emotsional intellekti va jamoaviy munosabatlarga ta`siri o`rtasidagi bog`liqlikni tahlil qilish orqali jamoa ichidagi o`zaro muvofiqlikni yaxshilash va samaradorlikni oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat bo`ladi.

3-jadval

Respondentlarning futbol jamoasida egallagan ampulasi bo`yicha taqsimoti

Futbolchilarning temperament tiplari	Soni	Foizi
Xolerik	57	12,9
Xolerik-sangvinik	64	14,4
Sangvinik	19	4,3
Sangvinik-flegmatik	50	11,3
Flegmatik	29	6,5
Flegmatik-melanxolik	8	1,8
Melanxolik	2	,5
Melanxolik-xolerik	51	11,5
Normal tip	163	36,8
Jami	443	100,0

Xolerik (57 nafar, 12,9%) – Xolerik temperamentga ega talabalar yuqori faollik, tezkorlik va hissiyotlarini ochiq ifodalash bilan ajralib turadi. Ular futbol jamoasida tashabbuskor, harakatchan va raqobatbardosh bo`lishlari mumkin. Xolerik-sangvinik (64 nafar, 14,4%) – Ushbu guruhdagi talabalar xolerikning energiyasi va sangvinikning ijtimoiylik xususiyatlarini o`zida mujassamlashtirgan bo`lib, jamoaviy o`yin uchun mos keladigan, faollik va moslashuvchanlik bilan ajralib turadi. Ular ham tezkor, ham optimistik bo`lib, jamoadagi dinamikani saqlashga yordam beradi. Sangvinik (19 nafar, 4,3%) – Sangvinik temperamentli futbolchilar optimistik, ijtimoiy va moslashuvchan bo`lishadi. Biroq, ularning past foizda uchrashi futbol sportida ulardan ko`ra tezkor va tajovuzkorroq tiplarga ko`proq ehtiyoj borligi bilan izohlanishi mumkin. Sangvinik-flegmatik (50 nafar, 11,3%) – Ushbu guruhdagi talabalar muvozanatli, barqaror va tinch temperamentga ega. Ular muammolarga xotirjam yondashib, barqaror o`yin namoyon etishadi. Flegmatik (29 nafar, 6,5%) – Flegmatik futbolchilar tahliliy fikrlashga ega, emotsiyalarini ortiqcha namoyon etmaydigan, ishonchli va barqaror o`yinchilardir. Biroq, ular ba`zan tez qaror qabul qilish va keskin harakatlarga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Flegmatik-melanxolik (8 nafar, 1,8%) – Ushbu guruh vakillari kam uchraydi. Ular barqarorlik va chuqur fikrlashga moyil bo`lishsa-da, sportning yuqori talablariga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Melanxolik (2 nafar, 0,5%) – Melanxolik futbolchilar sezgir, tahliliy va emotsional jihatdan kuchli bo`lishsa-da, ularning past moslashuvchanligi va stressga bo`lgan ta`sirchanligi sport jamoasida ularning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Melanxolik-xolerik (51 nafar, 11,5%) – Ushbu guruh murakkab psixologik xususiyatlarga ega bo`lib, kuchli hissiyotga ega, ammo ularni to`g`ri boshqarish orqali samarali futbolchi bo`lishi mumkin. Normal tip (163 nafar, 36,8%) – Eng katta foizni egallagan guruh bo`lib, ular turli temperament xususiyatlarini muvozanatli tarzda namoyon etuvchi futbolchilardir. Bunday talabalar jamoaviy muhitga moslashish, stressni boshqarish va optimal o`yin namoyish etish qobiliyatlariga ega bo`lishlari mumkin. Jadvaldan ko`rinib turibdiki, futbolchilar orasida eng keng tarqalgan temperament normal tip bo`lib (36,8%), bu esa jamoaviy muvozanat va barqarorlikni ta`minlovchi omil bo`lishi mumkin. Shuningdek, xolerik (12,9%), xolerik-sangvinik (14,4%) va melanxolik-xolerik (11,5%) guruhlari ham sezilarli foizni tashkil qiladi, bu esa jamoa tarkibida faol, tashabbuskor va raqobatbardosh futbolchilarning borligini ko`rsatadi. Temperamentlarning futbolchilarning jamoaviy muhitga moslashishi va jamoaviy o`yin samaradorligiga ta`sirini chuqurroq o`rganish ushbu tadqiqotning keyingi bosqichlari uchun muhim yo`nalish bo`lib xizmat qiladi. Tadqiqotning birinchi bosqichida Tomas-Kilmanning ziddiyatli vaziyatlarda xulq-atvor ko`rinishlari anketasidan foydalanib u orqali jamoaviy munosabatlardagi ziddiyatli vaziyatlarda futbolchilarning qanday xulq-atvor ko`rinishlari yetakchilik qilishini aniqlashga urindik. Tomas-Kilman so`rovnomasi nafaqat konfliktga odatiy munosabatni ko`rsatadi, balki uning qanchalik samarali va maqsadga muvofiqligini tushuntiradi, shuningdek, nizoli vaziyatni hal qilishning boshqa usullari haqida ma`lumot beradi. Tomas-Kilmann mojaroli vaziyatlarda shaxslarning xulq-atvorini tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan psixologik metodikadir.

Sorovnoma quyida jadval ko`rinishida taqdim etildi

Ko`rsatkichlar	Natijalar (%)	Izoh
Hissiyotlarni anglash va boshqarish	72% futbolchilar o`z hissiyotlarini anglashda qiynalmaydi, 6% esa qiyinchilik sezadi.	Hissiyotlarni anglash va boshqarish futbolchilarning emotsional intellekti darajasini belgilovchi muhim omildir.
Jamoaviy munosabatlar	54% futbolchilar jamoada muammolarni tinchlantirishga harakat qiladi, 17% esa muammodan qochish yoki janjalga qo`shilish ehtimoliga ega.	Jamoaviy hamkorlik va o`zaro tushunish sport natijalariga sezilarli ta`sir ko`rsatadi.
O`yin oldidan kayfiyatni boshqarish	74% futbolchilar o`yin oldidan kayfiyatni boshqarish strategiyalaridan foydalanadi, 6% esa bu borada qiyinchilikka duch keladi.	Stressni boshqarish qobiliyati futbolchining o`yinga tayyorgarligi va natijalariga bevosita ta`sir qiladi.
Aqliy yuklama	46% futbolchilar darvozabon pozitsiyasi eng katta aqliy yuklama talab qilishini tasdiqlagan.	Pozitsiya bo`yicha aqliy yuklamani hisobga olish, mashg`ulot jarayonlarini moslashtirishga yordam beradi.

So`rovnoma natijalari shuni ko`rsatdiki, futbolchilarning emotsional intellekt darajasi jamoaviy munosabatlarga sezilarli ta`sir ko`rsatadi. Jumladan, jamoaviy munosabatlarda 54% futbolchilar jamoada muammolarni tinchlantirishga harakat qiladi, lekin 17% respondentlar muammodan qochishga yoki janjalga qo`shilishga moyil. Futbol jamoasida muhit va psixologik iqlim jamoaviy hamkorlik va natijaviylikni belgilovchi asosiy omillardan biridir. Tadqiqot natijalariga ko`ra, 54% futbolchilar jamoada kelib chiqadigan muammolarni tinch yo`l bilan hal qilishga intilishlarini javoblarida aks etirgan bo`lsalar, 17% respondentlar esa muammodan qochishga yoki janjalga qo`shilishga moyillik bildirganlar. Jamoaviy munosabatlarning mustahkam bo`lishi nafaqat o`yin jarayonida, balki mashg`ulotlar davomida ham sportchilarning samaradorligini oshiradi. O`zaro tushunmovchiliklarni hal qilish va jamoaning birlikda ishlashini ta`minlash murabbiy va sardorlarning psixologik yetakchiligiga ham bog`liqdir. Liderlik va kommunikatsiyada 43% futbolchilar liderlik fazilatlarining jamoaga kuchli ta`sir qilishini qayd etgan. Futbol jamoasida liderlik fazilatlari muhim ahamiyatga ega. So`rovnoma natijalariga ko`ra, 43% futbolchilar liderlikning jamoaga kuchli ta`sir qilishini ta`kidlaganliklarini keltirib o`tishgan. Kuchli yetakchi nafaqat o`yin jarayonida, balki jamoaning umumiy iqlimini shakllantirishda ham muhim rol o`ynaydi. Jamoada samarali kommunikatsiya futbolchilarning o`zaro tushunishini yaxshilash bilan birga, o`yin strategiyalarining to`g`ri bajarilishiga ham ijobiy ta`sir ko`rsatadi. Shu boisdan, murabbiylar va sardorlar futbolchilarning kommunikatsiya va liderlik ko`nikmalarini rivojlantirish bo`yicha maxsus mashg`ulotlar tashkil etishlari lozim. O`yin oldidan kayfiyatni boshqarishda 74% futbolchilar o`yin oldidan kayfiyatini boshqarish strategiyalariga ega, lekin 6% futbolchilar hissiyotlarini umuman nazorat qila olmasligini bildirgan. O`yin oldidan futbolchilarning hissiy holati ularning natijalari va o`yinga bo`lgan motivatsiyasiga ta`sir qiladi. So`rovnoma natijalariga ko`ra, 74% futbolchilar o`yin oldidan kayfiyatni boshqarish bo`yicha strategiyalarga ega bo`lsa, 6% respondentlar bunday qobiliyatga ega emasligini bildirganlar. Stressli vaziyatlarda sportchilarning hissiy barqarorligini ta`minlash uchun maxsus psixologik tayyorgarlik va mashg`ulotlar zarur. Meditatsiya, nafas olish texnikalari va vizualizatsiya metodlari futbolchilarning kayfiyatini boshqarish va stressni kamaytirish uchun samarali usullardan biri hisoblanadi. Aqliy yuklamada darvozabonlar eng katta aqliy yuklama ostida ekanligi futbolchilarning 46% tomonidan tasdiqlangan. So`rovnoma natijalariga ko`ra, 46% futbolchilar darvozabon

pozitsiyasini eng katta aqliy yuklama talab qiluvchi rol deb hisoblaydi. Darvozabonlar o`yin davomida katta mas`uliyatni zimmasiga olgan bo`lib, ularning tezkor qaror qabul qilish qobiliyati jamoa natijalariga bevosita ta`sir qiladi. Aqliy yuklama darajasi himoyachi va yarim himoyachilarda ham yuqori bo`lishi mumkin, chunki ular o`yin taktikasini tushunishi, raqib harakatlarini oldindan taxmin qilishi va to`g`ri joylashuvi zarur. Shu sababli, aqliy yuklamani kamaytirish va stressga bardosh berish bo`yicha psixologik treninglar futbolchilarning o`yin sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, tadqiqot futbolchilarning emotsional intellekti va uning jamoaviy munosabatlarga ta`sirini o`rganishga qaratilgan bo`lib, tadqiqotning metodologik asoslari, empirik tekshiruv natijalari va ularning tahlili keng o`rganildi. Tadqiqotni samarali tashkil etish uchun psixologik diagnostika, ijtimoiy-psixologik so`rovnomalar, eksperimental tekshiruvlar va statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Bunday yondashuv futbolchilarning emotsional intellekt darajasini aniqlash, ularning jamoaviy muhitdagi xulq-atvori va shaxsiy xususiyatlari bilan bog`liq jihatlarini aniqlashga imkon berdi.

Tadqiqot davomida futbolchilarning emotsional intellekti ularning jamoaviy munosabatlariga ta`sir qiluvchi muhim omil ekani aniqlandi. Yuqori emotsional intellektga ega sportchilar jamoa ichida samarali muloqot olib borish, muammolarni konstruktiv hal qilish va stress holatlariga moslashish qobiliyatiga ega ekanligi kuzatildi. Bunday futbolchilarning jamoaviy birdamlik hissi yuqori bo`lib, ular yetakchilik qobiliyatlarini namoyon etishlari, o`zaro ishonch va hamkorlik muhiti yaratishlari mumkinligi aniqlandi.

Futbolchilarning emotsional intellektini empirik o`rganish natijalari shuni ko`rsatdiki, shaxsning individual xususiyatlari, jumladan, temperament turi, stressga chidamlilik darajasi, kommunikativ ko`nikmalari va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlari emotsional intellekt bilan uzviy bog`liq. Ushbu bog`liqlikni aniqlashda ijtimoiy-psixologik so`rovnomalar, test metodikalari va kuzatuv natijalari asosida keng tahlil o`tkazildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. https://xabar.uz /uz/sport/ shavkat-mirziyoyev-sherga-qarshi-sherdek-kurashish-jang-qilish utm_sourceю

2. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida.

3. Люсин, Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В. Люсин // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования; под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: Ин-т психологии РАН, 2004. – С. 29–3.

4. Akramova F. A. “ijtimoiy psixologiya” T. 2016.154-157 bю

5. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. - М.; Педагогика. - 1993.- 144 с.

Ali Asgarhon Kosimov
Ankara Yildirim Beyazit Universiteti
Barotov Shuxrat Sharipovich
Researcher at Bukhara International University

ONLINE PSYCHOLOGICAL SUPPORT: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES IN THE CONTEXT OF GLOBAL EXPERIENCE AND RESEARCH

Аннотация. *В данной статье представлен систематический обзор преимуществ и недостатков онлайн-психологической помощи (телепсихологии) в различных сферах, опирающийся на анализ мирового опыта и обширные исследования. Статья освещает вопросы доступности, удобства, экономической эффективности, конфиденциальности и масштабируемости онлайн-услуг, а также рассматривает вызовы, связанные с установлением прочного терапевтического альянса, техническими ограничениями, этическими дилеммами и диагностическими сложностями. Особое внимание уделено стратегиям преодоления этих вызовов и рекомендациям по оптимизации онлайн-психологической помощи для различных целевых групп.*

Ключевые слова: *онлайн-психологическая помощь, телепсихология, преимущества, недостатки, эффективность, этика, цифровое здравоохранение, технологии, мировые практики, исследования.*

ONLINE PSYCHOLOGICAL HELP: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES IN THE CONTEXT OF WORLD EXPERIENCE AND RESEARCH

Abstract. *This article presents a systematic review of the advantages and disadvantages of online psychological assistance (telepsicology) in various fields, based on an analysis of world experience and extensive research. The article highlights issues of accessibility, convenience, cost-effectiveness, confidentiality and scalability of online services, and also considers the challenges associated with establishing a strong therapeutic alliance, technical limitations, ethical dilemmas and diagnostic difficulties. Particular attention is paid to strategies for overcoming these challenges and recommendations for optimizing online psychological assistance for various target groups.*

Keywords: *online psychological assistance, telepsychology, advantages, disadvantages, effectiveness, ethics, digital health, technologies, global practices, research.*

ONLAYN PSIXOLOGIK YORDAM: JAHON TAJRIBASI VA TADQIQOTLAR KONTEKSTIDA AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada turli sohalarda onlayn psixologik yordam (telepsixologiya)ning afzalliklari va kamchiliklari tizimli tahlil asosida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, u jahon tajribasi va keng ko‘lamli tadqiqotlar asosida yoritilgan. Maqolada onlayn xizmatlarning mavjudligi, qulayligi, iqtisodiy samaradorligi, maxfiyligi va ko‘lamdorligi kabi jihatlar tahlil qilinadi, shuningdek, mustahkam terapevtik aloqa o‘rnatishdagi qiyinchiliklar, texnik cheklovlar, axloqiy muammolar va diagnostikadagi murakkabliklar ham ko‘rib chiqiladi. Ayniqsa, bu muammolarni yengib o‘tish strategiyalari va turli maqsadli guruhlar uchun onlayn psixologik yordamni optimallashtirish bo‘yicha tavsiyalarga alohida e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *onlayn psixologik yordam, telepsixologiya, afzalliklar, kamchiliklar, samaradorlik, etika, raqamli sog‘liqni saqlash, texnologiyalar, global amaliyot, tadqiqotlar.*

Introduction. In today's world, characterized by rapid technological changes and growing attention to mental health, online psychological assistance (telepsychology) is becoming an increasingly in-demand and widespread method of delivering psychological services. This form of support,

which utilizes information and communication technologies (ICT), offers new opportunities to expand access to qualified help and overcome traditional barriers related to geography, time, and stigmatization (APA, 2013).

However, along with its clear advantages, online psychological assistance also presents a number of challenges and limitations that must be taken into account when developing, implementing, and utilizing these services. To ensure the effectiveness, safety, and ethical integrity of online psychological support, it is essential to thoroughly examine both its benefits and drawbacks, based on global experience and the findings of scientific research.

Advantages of Online Psychological Assistance: A Wide Range of Opportunities

One of the main advantages is its accessibility and convenience, which allow for the overcoming of geographic constraints and provide flexible scheduling for sessions. This saves both time and money associated with traveling to a specialist. Cost-effectiveness is another important factor, as online psychologists can reduce overhead costs such as office rent, making their services more affordable. The use of group formats and integration into insurance plans also contributes to lowering the overall cost. Confidentiality and anonymity are further benefits, as online platforms reduce the stigma associated with seeking help from a psychologist or psychiatrist, offering a safe space for personal information. Scalability and broad reach enable the service of large population groups and the involvement of professionals from different regions and countries, allowing services to be adapted to the diverse needs of clients.

However, there are also disadvantages. A key concern is the therapeutic alliance, as establishing deep emotional connection and expressing emotions may be more difficult in an online format, potentially complicating the therapeutic process. Technical issues, such as reliance on stable internet connections and the need for technology use, may create barriers for some individuals. Ethical and legal challenges require adherence to ethical norms and standards, protection of confidentiality and data security, as well as legal resolutions concerning the provision of online psychological services across different jurisdictions. The competence and qualifications of professionals are also critical, as working effectively in an online environment demands additional training. Moreover, online psychological assistance may not be suitable for all clients—especially for individuals with severe mental disorders who require face-to-face contact.

Global Experience and Research: Overview of Key Directions

1. Effectiveness of Online Psychological Assistance:

- Meta-analyses indicate that online therapy can be just as effective as traditional therapy in treating various mental health disorders, including depression, anxiety disorders, and PTSD (Andersson & Cuijpers, 2009; Backhaus et al., 2012; Sucala et al., 2009).
- Some studies even suggest that online therapy may be more effective than traditional therapy due to its accessibility and convenience (Titov et al., 2015).

2. Factors Influencing Effectiveness:

- Type of therapeutic approach: Cognitive Behavioral Therapy (CBT) is frequently used in online settings and demonstrates positive outcomes.
- Quality of the therapeutic alliance: Establishing a strong, trust-based relationship between therapist and client is a key success factor.
- Client fit: It is important to consider the client's individual needs and preferences when selecting the format and content of online therapy.

3. Ethical Aspects of Online Psychological Assistance:

- Confidentiality: Ensuring secure protection of clients' personal information and correspondence is crucial.
- Informed consent: Clients must be fully informed about the benefits, risks, and limitations of online therapy, as well as their rights.
- Competence: Online therapists must possess appropriate qualifications and experience in remote service delivery.

To optimize online psychological assistance, it is critical to develop clear ethical norms and standards covering all aspects of practice—from ensuring strict confidentiality and verifying the competence of specialists to obtaining informed consent and effectively managing crisis situations. For example, ensuring confidentiality requires end-to-end data encryption, training professionals on ethical compliance, and implementing multi-factor authentication.

Enhancing specialist qualifications demands the development of training and certification programs that address ethical concerns, necessary technical skills, and nuances of working with diverse client populations. These programs should provide supervision and mentoring for beginning online therapists and ongoing support for experienced professionals.

Using secure and reliable platforms involves adopting systems that comply with standards such as HIPAA (Health Insurance Portability and Accountability Act) or other relevant regulations, along with regular security audits. Providing user technical support is necessary to resolve technical issues and ensure the seamless operation of online services. This includes creating detailed user manuals, organizing helplines, and responding promptly to technical problems.

Integration with traditional services implies creating seamless communication channels between online and in-person care to ensure continuity of support and the ability to refer clients when needed. Finally, ongoing research is needed to examine the effectiveness, safety, and ethics of online psychological assistance, to develop new methods and approaches, and to assess long-term outcomes.

Conclusion. Online psychological assistance represents a promising and innovative approach to delivering psychological services, with significant potential to expand access to qualified support and improve the mental health of the population. However, in order to realize this potential, it is essential to carefully consider both its advantages and limitations, as well as to develop and implement effective and ethical programs grounded in global experience and the results of scientific research.

List of used literature.

1. American Psychological Association (APA). (2013). Guidelines for the practice of telepsychology. American Psychologist, 68(9), 791-800.

2. Andersson, G., & Cuijpers, P. (2009). Internet-based and other self-help psychological interventions for adult depression: A meta-analysis. Cognitive Behaviour Therapy, 38(4), 196-205.

3. Backhaus, A., Agha, Z., Maglione, M. L., Repp, A., Ross, B., Zuest, D., … & Dehm, L. (2012). Videoconferencing psychotherapy: A systematic review. Psychiatric Services, 63(7), 643-658.

4. Titov, N., Andrews, G., Choi, I., Schwartzkopf, M., Robinson, E., & Einboden, R. (2015). An online clinic for the treatment of anxiety disorders: Randomized controlled trial. Journal of Medical Internet Research, 17(5), e114.

Qahhorov Siddiq Qahhorovich
Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va elektronika kafedrasi professori, p.f.d.
Hamdamova Nozima Muqimovna
Buxoro davlat universiteti doktoranti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSI BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli va ahamiyati tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida pedagogik ta’limda integrativ yondashuvning nazariy asoslari o‘rganilgan, texnologiya o‘qituvchilari uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyalar aniqlangan va integrativ yondashuv asosida ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish modeli taklif etilgan. Tajriba-sinov ishlari natijalari integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni an’anaviy ta’lim tizimiga nisbatan bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini samaraliroq rivojlantirishga imkon berishini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *integrativ yondashuv, kasbiy kompetentlik, texnologiya o‘qituvchisi, pedagogik ta’lim, kasbiy tayyorgarlik.*

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация: *В данной статье исследованы роль и значение интегративного подхода в развитии профессиональной компетентности будущих учителей технологии. В рамках исследования изучены теоретические основы интегративного подхода в педагогическом образовании, определены профессиональные компетенции, необходимые учителям технологии, и предложена модель развития этих компетенций на основе интегративного подхода. Результаты экспериментально-опытной работы продемонстрировали, что учебный процесс, организованный на основе интегративного подхода, по сравнению с традиционной системой образования позволяет более эффективно развивать профессиональную компетентность будущих учителей технологии.*

Ключевые слова: *интегративный подход, профессиональная компетентность, учитель технологии, педагогическое образование, профессиональная подготовка.*

DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

Abstract: *This article examines the role and importance of an integrative approach in the development of professional competence of future technology teachers. The research examines the theoretical foundations of an integrative approach in teacher education, identifies the professional competencies required by technology teachers, and proposes a model for the development of these competencies based on an integrative approach. The results of experimental work have demonstrated that the educational process organized on the basis of an integrative approach, compared with the traditional education system, makes it possible to more effectively develop the professional competence of future technology teachers.*

Key words: *integrative approach, professional competence, technology teacher, teacher education, professional training.*

Kirish.

Zamonaviy ta’lim tizimi o‘qituvchilardan yuqori darajadagi kasbiy kompetentlikka ega bo‘lishni talab qilmoqda. Ayniqsa, texnologiya fani o‘qituvchilari uchun bu talab yanada dolzarbdir, chunki ular nafaqat pedagogik bilimlarga, balki texnika va texnologiyalar sohasidagi zamonaviy

bilimlarga ham ega bo‘lishi lozim. Bugungi kunda texnologiya o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi nafaqat o‘z predmeti doirasidagi bilimlarni, balki informatika, dizayn, iqtisod, ekologiya kabi turli sohalarni ham qamrab olishi zarur. Bunday murakkab vazifalarni hal etishda integrativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Integrativ yondashuv – bu turli fan sohalari, pedagogik nazariyalar, amaliyot va innovatsion texnologiyalarni o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganish va qo‘llashga asoslangan yondashuvdir. Ushbu yondashuv bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini tizimli va samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Integrativ yondashuv turli fanlar va bilim sohalari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rnatish orqali yaxlit, tizimli bilimlarni shakllantirishga imkon beradi. Bu yondashuv o‘qituvchilarning zamonaviy ta’lim va ishlab chiqarishdagi integratsion jarayonlarga moslashuvchanligini ta’minlaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuvdan foydalanish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishi emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi.

M.M.Yusupovning “Bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchilarini o’quv jarayonini natijalarini baholashga o’rgatish metodikasi” mavzusidagi pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori dissertasiyasida kompetensiyaviy yondashuv sharoitida bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchilari o’quv jarayoni natijalarini baholash kompetentligini shakllantirish modeli ishlab chiqilgan, talabalarda zamonaviy baholash ko’nikmalarning mavjud darajasini auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg’ulotlarda rivojlantirish metodikasi takomillashtirilgan [6; 7-b.].

L.R.Zaripovning “Kredit-modul tizimi asosida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilari kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish” mavzusidagi doktorlik dissertasiyasida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayoni pedagogika oliy ta’lim muassasalarining mutaxassislik fanlari, pedagogik-psixologik va metodik fanlar tarkibini texnologiya fani talablariga bosqichma-bosqich moslashtirish, ta‘lim subyektlarining o‘zini o‘zi tarbiyalash, anglash qobiliyatlarini uyg‘un rivojlantirish hamda kasbiy bilimlarning eristemologik, aksiologik va praksiologik komponentlarini sintezlash hamda texnologik g‘oyalar bankini, dizayn hujjatlarini, shaxslararo munosabatlar va insonning ijtimoiy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatini aniqlash asosida takomillashtirilganligiga doir ma’lumotlar bayon qilingan [27, 40, 45].

Muhokama (Discussion)

Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini integrativ yondashuv asosida rivojlantirishning nazariy asoslari, bosqichlari, metodlari va vositalarini o‘z ichiga oladi. Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuvning samaradorligi tadqiqotlarda o‘z tasdig‘ini topgan. Bu yondashuv talabalarga bilimlarni tizimli o‘zlashtirish, turli sohalardagi axborotlarni birlashtirish va amaliy muammolarni kompleks hal qilish imkoniyatini beradi.

Integrativ yondashuvni amalga oshirishning asosiy mexanizmlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

1. Integrativ o‘quv fanlarini yaratish va joriy etish
2. O‘quv rejalarni integrativ mazmun bilan boyitish
3. Fanlararo aloqalarni aks ettiruvchi o‘quv-metodik materiallarni ishlab chiqish
4. Integrativ loyihalarni tashkil etish
5. Kasbiy amaliyotning integrativ xarakterini kuchaytirish

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, integratsion kompetentlik darajasining oshishi boshqa turdagi kompetentliklar rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida, umumiy kasbiy kompetentlikning yuqori darajada shakllanishiga olib keladi.

Albatta, integrativ yondashuvni amalga oshirishda qator qiyinchiliklar ham mavjud:

- Professor-o‘qituvchilarning integrativ yondashuv metodologiyasini o‘zlashtirish zaruriyati

• Integrativ o‘quv dasturlari va materiallarini yaratish uchun qo‘shimcha vaqt va resurslar talab etilishi

• Turli fanlar o‘rtasidagi mazmuniy nomuvofiqliklarni bartaraf etish

Biroq, tadqiqot natijalari ko‘rsatganidek, bu qiyinchiliklarni yengib o‘tish natijasida erishiladigan natijalar an’anaviy yondashuvga nisbatan ancha samaralidir.

Texnologiya o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi – bu pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlar yig‘indisidir. Texnologiya o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi quyidagi komponentlardan iborat:

• Metodik kompetentlik – texnologiya fanini o‘qitish metodlarini bilish va qo‘llash qobiliyati;

• Texnologik kompetentlik – zamonaviy texnologik jarayonlar va ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar;

• Dizaynerlik kompetentligi – loyihalash va modellashtirish ko‘nikmalari;

• Axborot-kommunikatsiya kompetentligi – zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar;

• Tadqiqotchilik kompetentligi – ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish qobiliyati;

• Kreativ kompetentlik – ijodiy fikrlash, yangi g‘oyalarni yaratish qobiliyati;

• Tashkilotchilik kompetentligi – o‘quv jarayonini samarali tashkil etish qobiliyati.

Texnologiya o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi – bu pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlar yig‘indisidir. Texnologiya o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi quyidagi komponentlardan iborat:

• Metodik kompetentlik – texnologiya fanini o‘qitish metodlarini bilish va qo‘llash qobiliyati;

• Texnologik kompetentlik – zamonaviy texnologik jarayonlar va ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar;

• Dizaynerlik kompetentligi – loyihalash va modellashtirish ko‘nikmalari;

• Axborot-kommunikatsiya kompetentligi – zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar;

• Tadqiqotchilik kompetentligi – ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish qobiliyati;

• Kreativ kompetentlik – ijodiy fikrlash, yangi g‘oyalarni yaratish qobiliyati;

• Tashkilotchilik kompetentligi – o‘quv jarayonini samarali tashkil etish qobiliyati.

Integrativ yondashuv quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

1. Tizimlilik tamoyili – kasbiy tayyorgarlik jarayonini yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish;
2. Fanlararo bog‘liqlik tamoyili – turli fanlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni ta’minlash;
3. Nazariya va amaliyot birligi tamoyili – nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtirish;
4. Uzluksizlik tamoyili – kasbiy kompetentlikni bosqichma-bosqich rivojlantirish;
5. Innovatsion tamoyil – ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish;
6. Refleksiv tamoyil – o‘z-o‘zini tahlil qilish va baholash qobiliyatini rivojlantirish.

Integrativ yondashuv asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayoni quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Motivatsion-qadriyatli bosqich – talabalarda kasbiy qadriyatlar va motivatsiyani shakllantirish;
2. Kognitiv bosqich – integrativ bilimlarni o‘zlashtirish;
3. Faoliyatli bosqich – amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish;
4. Refleksiv-baholash bosqichi – erishilgan natijalarni tahlil qilish va baholash.

Natijalar

Texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida integrativ ta’lim mazmunini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

1. Fanlararo integratsiya – texnologiya fani mazmunini fizika, matematika, informatika, iqtisod, dizayn, ekologiya kabi fanlar bilan bog‘lash;
2. Nazariya va amaliyot integratsiyasi – o‘quv materialini ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog‘lash;

3. An'anaviy va innovatsion texnologiyalar integratsiyasi – zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini an'anaviy o'qitish metodlari bilan uyg'unlashtirish;

4. Ilmiy-tadqiqot va o'quv faoliyati integratsiyasi – talabalarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish.

Integrativ yondashuv asosida quyidagi o'quv kurslari va modullarni ishlab chiqish tavsiya etiladi:

1. "Texnologiya ta'limi metodikasi" – texnologiya fanini o'qitish metodikasi, pedagogik texnologiyalar va psixologik-pedagogik bilimlarni integratsiyalashtiruvchi kurs;

2. "Innovatsion texnologiyalar va dizayn" – texnik, texnologik va dizaynerlik faoliyatini integratsiyalashtiruvchi kurs;

3. "Raqamli texnologiyalar va texnik ijodkorlik" – informatika, texnologiya va texnik ijodkorlikni bog'lovchi kurs;

4. "Loyihalash texnologiyalari" – loyihalash, modellashtirish va ishlab chiqarish texnologiyalarini o'zaro bog'lovchi kurs;

5. "Tadbirkorlik asoslari" – texnologiya, iqtisod va tadbirkorlik faoliyatini bog'lovchi kurs.

Kasbiy kompetentlikni integrativ yondashuv asosida rivojlantirishda quyidagi metodlar va texnologiyalardan foydalanish samarali hisoblanadi:

1. Integrativ ma'ruza – turli fan sohalarini qamrab oluvchi ma'ruza;
2. Muammoli ta'lim – kompleks muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan ta'lim;
3. Loyiha metodi – integrativ loyihalarni ishlab chiqish;
4. Keys-stadi – real kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish;
5. Seminar-trenning – nazariy va amaliy bilimlarni uyg'unlashtiruvchi mashg'ulot;
6. Ustoz-shogird – tajribali mutaxassislar bilan hamkorlik;
7. Portfolio – kasbiy yutuqlarni jamlab borish;
8. Simulyatsion o'yinlar – kasbiy faoliyatni modellashtirish.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuvni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur hujjatda integrativ yondashuv asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan dars ishlanma taqdim etilgan.

Mavzu: Integrativ yondashuv asosida texnologiya fanini o'qitish metodikasi

Maqsad: Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarida integrativ yondashuv asosida darslarni loyihalash ko'nikmalarini shakllantirish.

Dars turi: Nazariy-amaliy

Dars shakli: Integrativ ma'ruza va amaliy ish

Dars vaqti: 80 daqiqa

Zarur vositalar: Proektor, kompyuter, tarqatma materiallar, plakatlar, markerlar.

Darsning rejasi

1. Kirish (10 daqiqa)
2. Asosiy qism (60 daqiqa)
   - Nazariy qism: Integrativ yondashuvning mohiyati va ahamiyati
   - Amaliy qism: Integrativ dars ishlanmasini tayyorlash
3. Yakuniy qism (10 daqiqa)

Darsning borishi

1. Kirish (10 daqiqa)

- Salomlashish va davomatni tekshirish
- Dars mavzusi va maqsadini e'lon qilish
- Motivatsion kirish: "Texnologiya fani boshqa qaysi fanlar bilan bog'liq?" mavzusida fikrlarni jamlash (klaster metodi)

2. Asosiy qism (60 daqiqa)

Nazariy qism (25 daqiqa):

O'qituvchi tomonidan quyidagi mavzular bo'yicha ma'ruza:

- Integrativ yondashuvning mohiyati va turlari

- Texnologiya fanining boshqa fanlar bilan integratsiyasi
- Integrativ darslarning turlari va ularni tashkil etish xususiyatlari
- Integrativ darslarni loyihalash bosqichlari

Amaliy qism (35 daqiqa):

1. Talabalarni 4-5 kishilik guruhlarga ajratish
2. Har bir guruhga umumiy o‘rta ta’lim maktablarida texnologiya fani doirasida o‘tiladigan mavzulardan birini tanlash imkonini berish
3. Guruhlar integrativ dars ishlanmasini tayyorlash:
   - Tanlangan texnologiya fani mavzusini boshqa 2-3 fan bilan integratsiyalash
   - Integrativ darsning maqsad va vazifalarini aniqlash
   - Darsda qo‘llaniladigan integrativ metodlarni tanlash
   - Darsning qisqacha rejasini tuzish
4. Har bir guruh tomonidan tayyorlangan ishlanmaning taqdimoti (3-4 daqiqadan)

3. Yakuniy qism (10 daqiqa)

- Guruhlar ishini tahlil qilish va baholash
- Dars mavzusi bo‘yicha xulosalar chiqarish
- Talabalarning savollariga javob berish
- Uyga vazifa: Integrativ yondashuv asosida texnologiya fani doirasida to‘liq dars ishlanmasini yakka tartibda tayyorlash

Kutilayotgan natijalar

Dars yakunida talabalar:

- Integrativ yondashuvning mohiyati va ahamiyatini tushunadilar
- Texnologiya fanini boshqa fanlar bilan integratsiyalash imkoniyatlarini aniqlay oladilar
- Integrativ darslarni loyihalash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar
- Jamoada ishlash va o‘z fikrini bayon qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar

Xulosa. Integrativ yondashuv asosida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi zamonaviy ta’lim talablariga javob beruvchi, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga yo‘naltirilgan tizimli yondashuvdir. Ushbu metodikani amaliyotga tatbiq etish natijasida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligi sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tariladi.

Ushbu metodika asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarini zamonaviy mehnat bozori talablariga muvofiq, innovatsion faoliyatga tayyor, yuqori malakali mutaxassislar sifatida tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish texnologiyasi. – Toshkent: Fan, 2023. – 160 b.
2. Tolipov O‘.Q. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2020. – 182 b.
3. Choriev R.K. Texnologiya fani o‘qituvchisini tayyorlashning innovatsion modeli. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021. – 148 b.
4. Yusupov M.M. Bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchilarini o’quv jarayoni natijalarini baholashga o’rgatish metodikasi. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). Diss. –J.: 2021. – 135 b.
5. Zaripov L.R. Kredit-modul tizimi asosida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilari kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Пед. фан. докт. (DSc) дисс. - Toshkent: 2023. - 211 б.
6. Johnson, R. Digital competencies in technology education. // Journal of Technology Education. – 2023. – Vol.35. – No.2. – P.47-58.
7. Williams, P. Technology teachers' professional development: integrative approach. // International Journal of Technology and Design Education. – 2022. – Vol.32. – No.3. – P.875-889.
8. Zimmerman, K. Integrative learning in technology teacher education. // Journal of Education for Teaching. – 2024. – Vol.50. – No.1. – P.78-92.

Hamidova Yulduz Kamoliddin qizi
Termiz davlat universtiteti Ta'lim muassasalari
boshqaruvi mutaxassisligi magistranti
yulduzhamidova@gmail.com

UMUMTA'LIM MAKTAB RAHBARLARIDA BOSHQARUV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. *Maqolada umumta'lim maktabi rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirish imkoniyatlari, umumiy o'rta ta'lim maktabi rahbarlarida boshqaruv madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari, ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning pedagogik va psixologik imkoniyatlari haqida ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar:*boshqaruv, maktab, rahbar, boshqaruv, madaniyat, aksiologik, gnoseologik, texnologik, shakllanish,pedagogik, yo'naltiruvchi, nazariy, tahliliy,kasbiy, ijodiy maqsadlar, mazmun, vosita yo'naltirish, yondashuv, pozitsiya.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ У РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Аннотация. *В статье представлена информация о возможностях развития культуры управления руководителей общеобразовательной школы, основных компонентах культуры управления руководителей общеобразовательных школ, педагогических и психологических возможностях развития культуры управления руководителей общеобразовательных учреждений.*

Ключевые слова: *менеджмент, школа, лидер, менеджмент, культура, аксиологические, гносеологические, технологические, формационные, педагогические, направляющие, теоретические, аналитические, профессиональные, творческие цели, содержание, инструментальная направленность, подход, позиция.*

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING MANAGEMENT CULTURE AMONG GENERAL SCHOOL LEADERS

Abstract. *The article provides information on the possibilities of developing the management culture of general education school leaders, the main components of the management culture of general secondary school leaders, pedagogical and psychological opportunities for the development of management culture of educational institution leaders.*

Key words: *management, school, leader, management, culture, axiological, epistemological, technological, formation, pedagogical, guiding, theoretical, analytical, professional, creative goals, content, tool orientation, approach, position.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida rahbarlarning boshqaruv madaniyatini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv madaniyati nafaqat ta'lim sifatiga, balki jamoaning umumiy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda global raqobatbardoshlik va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning tezkor rivojlanishi rahbarlardan ijodiy yondashuv, innovatsion qarorlar qabul qilish va jamoani samarali boshqarish ko'nikmalarini talab qilmoqda. Shu sababli, boshqaruv madaniyati rahbarning nafaqat kasbiy mahoratini, balki ax-

loqiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishni taqozo etadi. Maqolada umumta'lim maktablari rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning pedagogik va psixologik imkoniyatlari tahlil qilinadi hamda bu borada amaliy takliflar ilgari suriladi.

Jahon ta'lim muassasalarining ustuvor vazifalardan biri ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqarish madaniyatini rivojlantirish, faol, tashabbuskor, nostandart sharoitlarda turli xil muammolarni mustaqil hal qila oladigan mutaxassislar tayyorlash mexanizmlari joriy qilinmoqda.Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar ta'lim tizimini boshqarish mexanizmlarini o'zgartirish, takomillashtirishni, ya'ni boshqaruvning ma'muriy buyruqbozlik metodlaridan voz kechib, ijtimoiy-iqtisodiy, zamonaviy talablarga mos keladigan, demokratik tamoyillarga asoslangan boshqaruv tizimini shakllantirishni taqozo etmoqda. Huquqiy demokratik davlat, fuqarolik jamiyati barpo etish, jamiyatimiz hayotining barcha jabhalarini yanada erkinlashtirish rahbar kadrlarning kasbiy mahorati, ma'naviy qiyofasidagi axloqiy jihatlari masalalarining mavqeini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili. Umumta'lim maktablari rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Boshqaruv madaniyati nafaqat rahbarlarning kasbiy mahoratini oshirish, balki ta'lim muassasasida jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish va ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan. Rahbarlarning boshqaruv madaniyatini shakllantirish uchun zamonaviy pedagogik va menejment yondashuvlaridan foydalanish zarur. Xususan, rahbarlarning aksiyologik (qadriyatlarga asoslangan), gnoseologik (bilim va bilimni o'zlashtirish jarayonlari) va texnologik yondashuvlarni uyg'unlashtirishi muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda ta'lim tizimidagi o'zgarishlar rahbarlardan nafaqat yuqori darajadagi kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki o'z sohasidagi global tendensiyalarni tushunishni talab qiladi. Shu ma'noda, rahbarlar boshqaruv madaniyatini rivojlantirish jarayonida zamonaviy menejment nazariyalari va pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishi zarur. Masalan, kreativlik va innovatsion yondashuv rahbarlarning tashabbuskorligi va tashkilotchiligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni boshqaruv jarayonlariga integratsiya qilish muassasaning samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Ta'lim muassasasida boshqaruv madaniyatini shakllantirishning yana bir muhim jihati – bu rahbarlarning shaxsiy fazilatlari va axloqiy tamoyillaridir. Rahbarning o'z xodimlari va o'quvchilar bilan muloqot madaniyati, adolat, shaffoflik va mas'uliyat kabi xususiyatlari ta'lim jarayonining umumiy ijobiy natijalariga ta'sir qiladi. Rahbar nafaqat buyruq beruvchi, balki jamoa ichida ishonch va hamkorlik muhitini yaratishga qodir bo'lgan yetakchi bo'lishi lozim.

Rahbarlarning boshqaruv madaniyatini rivojlantirishda malaka oshirish kurslari, treninglar va xalqaro tajriba almashish dasturlari katta ahamiyatga ega. Xususan, rahbarlarni tayyorlashda amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim modellaridan foydalanish ularning real boshqaruv muammolarini hal qilish qobiliyatini oshiradi. Bu esa rahbarlarning nafaqat nazariy bilimlari, balki amaliy ko'nikmalarini ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

Boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning yana bir muhim jihati – bu jamoaviy hamkorlikni kuchaytirishdir. Ta'lim muassasasi rahbari o'z xodimlarini qo'llab-quvvatlash, ularga yetarli resurslar taqdim etish va muammolarni birgalikda hal qilishni tashkil qilish orqali jamoada ishonchli munosabatlarni shakllantirishi mumkin. Jamoaviy hamkorlik rahbarning faoliyati samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, rahbarlarning boshqaruv madaniyatini rivojlantirish bo'yicha qabul qilinayotgan qarorlar ta'lim muassasasining strategik rivojlanishiga xizmat qilishi zarur. Strategik boshqaruv

qobiliyatlari rahbarlarga uzoq muddatli maqsadlarni belgilash, mavjud resurslarni samarali taqsim-lash va o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Shu ma’noda, rahbarlarning boshqaruv madaniyatini rivojlantirish nafaqat ta’lim muassasasi, balki umuman jamiyat rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Rahbar kadrlar jamiyatni harakatga keltiradi, xalq ichida mavjud bo‘lgan ijodiy kuchlarni uyg‘otadi, ijtimoiy-iqtisodiy hayotni jonlantiradi.Albatta, buning uchun jamoatchilik ongida rahbar namunaga aylanishi, odamlarni o‘z so‘ziga ishontira olishi, xalqni ortidan ergashtira olishi zarur. Muxtaram yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev takidlaganidek, “...bugungi kunda rahbar nafaqat aniq bir kasb-hunarning egasi, avvalo, o‘zining faoliyati va insoniyligi bilan xalqning ishonchiga munosib bo‘lishi, yuksak intellektual tafakkur sohibi, uzoqni ko‘ra oladigan, doimo yangilikka intilib, zamon bilan hamqadam bo‘lib yashaydigan, qat’iyatli shaxs bo‘lishi lozim” [1, B.59];.

Rivojlangan boshqaruv madaniyati, boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, zamonaviy ta’lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni oshirish uchun qulay muhit yaratish orqali ta’lim muassasasining tashqi moslashuvi va ichki integratsiyasini ta’minlaydi.

Bugungi kunda rahbar va pedagog xodimlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning ilg‘or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish yo‘li bilan ta’lim tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish zarur [2, B.124];.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari rahbarlarini boshqaruv madaniyatini rivojlantirish boshqaruv madaniyatining barcha jihatlarini maqsadli va tizimli o‘rganishni talab qiladi. Bunday holat ta’lim muassasalari rahbarlaridan o‘z madaniyatini muntazam oshirib borish, ta’lim sohasida menejmentning innovatsion nazariy va amaliy tajribasini o‘rganish, shuningdek, ta’lim sohasida menejment va marketing bo’yicha ko‘nikma va malakalarini shakllantirishni taqozo etadi.

Pedagogik boshqaruv madaniyati insoniyatni boshqarish tajribasi bo‘yicha mutaxassis tomonidan ma‘lum darajadagi mahorat, uning boshqaruv faoliyatidagi mukammallik darajasi, rahbar sifatidagi shaxsning erishilgan rivojlanish darajasi va nihoyat, o‘z faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirishga intilishi hisoblanadi. Bu rahbarning o‘z faoliyatiga munosabatini, uning mohiyatini tushunishni, muassasaning pedagogik jarayonini boshqarishdagi roli va o‘rnini, boshqaruvchi kadrlar tayyorlashning tabiatini, boshqaruv faoliyati uslubini, muloqotini, xulq-atvorini, o‘ziga bo‘lgan munosabatini ifodalaydi[3,B.79];.

Boshqaruv madaniyati inson madaniyatining tarkibiy qismi bo‘lish bilan birga qator o‘ziga xos xususiyatlarga xam ega. Madaniyatga ega bo‘lish menejer uchun faqat zarur emas, balki shartdir, chunki har bir tashkilotning har bir bo‘linmasi samarali ishlashi uchun uning xodimlari yuksak madaniyatga ega bo‘lishlari kerak. “Boshqaruv madaniyati – bu ma’muriy ijtimoiy va rahbarning psixologik jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi professional va ishchanlik sifatli sintezidir.

Demak, boshqaruv madaniyati psixologik-pedagogik e‘tiqod va malakalarning, umumiy rivojlanish va boshqaruvchi-pedagogik fazilatlarning, boshqaruv etikasi va ko‘p qirrali munosabatlar tizimi, faoliyat uslubi va xulq-atvorining sintezidir.Boshqaruv madaniyati boshqaruv va pedagogik faoliyat jarayonida uni amalga oshirishning zarur sharti sifatida vujudga keladi va rivojlanadi.

Boshqaruv madaniyati muayyan mehnat jamoasida shakllanadigan to‘g‘ri axloqiy-psixologik muhitni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Ya’ni, ta’limda direktor va menejer tushunchalarini birlashtirgan maxsus o‘ziga xos menejment fani rivojlanmoqda. Shuni ta’kidlash kerakki, ta’lim muassasalari yanada xilma-xil, ochiq va moslashuvchan bo‘lib, ta’lim muassasasining mazmuni, ish shakllari va usullari o‘zgarib borayotgan sharoitda ta’lim muassasasining kelajakdagi rahbari ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga to‘liq yordam

beradigan kadrlar tayyorlash tizimi zarur. Bundan tashqari, boshqaruv jarayonlarining tobora murakkablashishi ta'limdagi boshqaruv funksiyalarini ushbu faoliyat uchun tayyorlangan va boshqaruv madaniyatiga ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishini talab qiladi.Rahbarning boshqaruv madaniyati zamonaviy ta'limni takomillashtirish va rivojlantirishning eng muhim elementi hisoblanadi, chunki u ta'lim muassasasi faoliyatining tizimli tarkibiy qismi bo'lib, zarur o'zgarishlarning mazmuni va sur'atini belgilaydigan muhim o'zgarishlarni kiritadi.

"Rahbar" degan nomga ega bo'lgan har bir shaxs o'z tashqi qiyofasi, madaniyat kiyinishi, talabchanligi, bilimi, tashkilotchiligi bilan atrofdagilarga hamisha ibrat namuna bo'lmog'i lozim. Biz yuqorida ta'kidlangan mulohazalardan kelib chiqib, bugungi maktab ta'limida sohasida faoliyat olib borayotgan rahbarning kompetentligi yo'nalishidagi ba'zi kamchiliklari haqida quyidagi holatlarni tahlil qilindi:

-"maktablarda boshqaruv ishlarini talab darajada emasligi;
-fidoyilik, ijodkorlik, tashkilotchilik, kreativlikning yetishmasligi;
-huquqiy madaniyat va savodxonlikning pastligi;
-adolatlilik, halollik va insoflilikning yetishmasligi;
-ish jarayonida mahalliylik va urug' aymoqchilikning ustuvorligi;
-metodik birlashmalarga e'tibor bermaslik, tashabbuskorlik va tadbirkorlikning yo'qligi;
-maktablarda jamoa ishlarini noto'g'ri taqsimlash va nazoratning pastligi;
-kasbiy va ilmiy tajribaga ega emaslik" [9,B.83];

Boshqaruv madaniyati darajasi xodimlar, ayniqsa, boshqaruvchilar madaniyatini, boshqaruv texnikasi, ta'lim jarayonini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar bo'yicha baholanadi.Boshqaruv madaniyati unsurlarining turli-tumanligi boshqaruv jarayonida turli-tuman me'yorlarga, jumladan, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy, tashkiliy, texnikaviy, estetik me'yorlarga rioya qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bozor sharoitida bu tajriba boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilish kerak. Ta'lim muassasalari rahbarlarining madaniyati deganda, ularning tashqi ko'rinishi, yurish-turishi, nutqi, xodimlar bilan o'zaro munosabatlari, ish faoliyatida xodimlarga qo'yilgan talablarni adolatli va shaffof bo'lishini nazorat qilishi ma'naviy qiyofasini aks ettiradi.

Muhokama. Zamonaviy sharoitda pedagogik jarayonning dasturlari, usullari, vositalari va shakllarini tanlash imkoniyati, bir tomondan, umumiy o'rta ta'lim maktabi rahbarining ijodiy o'zini o'zi anglashi uchun yo'l ochsa, boshqa tomondan, alohida talablarni qo'yadi [4,B.46];.Ya'ni, umumta'lim maktabi pedagogik jarayonini boshqarishning kasbiy madaniyati darajasining rivojlanganligi muhim hisoblanadi.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda, umumiy o'rta ta'lim maktablarini boshqarish jarayonida yuzaga keladigan bir qator qarama-qarshiliklar aniqlandi: - ijtimoiyi-iqtisodiy o'zgarishlar, turli xil umumta'lim maktablarida pedagogik boshqaruv bo'yicha kasbiy faoliyatning o'zgargan shartlari va rahbarlarning boshqaruv madaniyati yetarli darajada rivojlanmaganligi, ijtimoiy-pedagogik tizimlarni boshqarishning to'plangan nazariy va amaliy tajribasi bilan umumta'lim maktabining boshqaruv madaniyatini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha nazariy va uslubiy asoslarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi.Tadqiqotimiz davomida quyidagi jihatlar muhimligi aniqlandi: umumiy o'rta ta'lim maktabi rahbarlarida boshqaruv madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari:

-aksiologik, gnoseologik va texnologik tarkibiy qismlarini shakllanishining yaxlit birligi bilan ifodalanadi;

-umumiy o'rta ta'lim maktabi rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirish bosqichlari jarayon (pedagogik — yo'naltiruvchi, nazariy — tahliliy va kasbiy — ijodiy) sifatida qaraladi, bu maqsadlar, mazmun, vositalarni izchil murakkablashtirishni nazarda tutadi;

-rahbarlarning boshqaruv madaniyatini rivojlantirish shaxsga yo'naltirilgan yondashuv sharoitida amalga oshiriladi, bu ularda pedagogik boshqaruv faoliyati sub'yekti pozitsiyasining namoyon bo'lishiga yordam beradi [5, B.134];.

Boshqaruv ta'limda ikki xil ma'noda qo'llaniladi: kognitiv jarayonni boshqarish, butun o'quv jarayonining boshqarish. Mutaxassis madaniyati - jamiyat sharoitlari va talablariga javob beradigan, muayyan kasbiy muammolarni mazmunli hal qila olishi, yuqori texnologiyalarni yaxshi bilishi, jamiyatning rivojlanish sur'atlariga muvofiq harakat qila olishi, shu bilan birga, umuminsoniy ustuvorliklarni tushunishga imkon berishiga xizmat qiladi.Ko'rib chiqilgan tadqiqotlar tahlili pedagogik madaniyatning tuzilishi uni o'rganishning turli darajalarini o'z ichiga olishini ko'rsatdi: ijtimoiy-pedagogik, ilmiy pedagogik, kasbiy-pedagogik, shaxsiy (ijtimoiy-boshqaruv, ilmiy-boshqaruv).

Pedagogik madaniyat umuminsoniy madaniyatning bir qismi bo'lib, unda ta'limning ma'naviy va moddiy qadriyatlari, shuningdek, avlodlar almashinuvi, ijtimoiylashuvining tarixiy jarayoniga xizmat qilish uchun zarur bo'lgan ijodiy faoliyat usullari mavjud deb hisoblash mumkin.

1. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv madaniyati refleksiv munosabatlar natijadorligi, boshqaruv madaniyatining mohiyatini asoslab berish, axborot konstruktiv texnologiyalar hamda mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishning didaktik infratuzilmasini ishlab chiqish asosida takomillashtirildi.

2. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning pedagogik va psixologik imkoniyatlari subyekt-subyekt munosabatlariga integrallashgan bilan ijodiy refleksivlik hamda pedagogik jarayonlarning adaptivligiga moslashtirish asosida aniqlashtirildi.

3. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirish modeli aksiologik, gnoseologik va texnologik komponentlar, ijtimoiy-moslashuv, o'z-o'zini baholovchi va rivojlantiruvchi tashkiliy pedagogik shartlarni samarali muloqot jarayonlari bilan funksional integratsiyalash asosida takomillashtirildi.

4. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirish mezonlari boshqaruv malakasi, mahorat, professionallikni takomillashtirish hamda istiqbolli didaktik vazifalarga mos amaliy harakatlarni tashkil etishga doir pedagogik relaksatsiyani yuzaga keltirish asosida aniqlashtirildi.

5. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi rahbarlarining asosiy tarkibiy qismlarining shakllanishi uning kasbiy va shaxsiy fazilatlari muvozanat darajasining ko'rsatkichi sifatida ijtimoiy va qadriyat pozitsiyasini aks ettiradi, mutaxassisga to'plangan tajribadan samarali va ijodiy foydalanishga imkon beradi. Pedagogik boshqaruv texnologiyalarining shakli bo'lib, uning kasbiy-pedagogik qiyofasining o'ziga xosligida namoyon bo'ladi.

6. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida boshqaruv faoliyatini o'rganish tahlili shuni ko'rsatdiki, ularning xilma-xilligi pedagogik boshqaruvning moslashuvchan tizimini yaratishni talab qiladi[6, B.231];.

7. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirish jarayonining samaradorligiga hissa qo'shadigan pedagogik shart-sharoitlar quyidagilar orqali amalga oshirildi:

-rahbarlarning pedagogik madaniyatining boshlang'ich darajasini o'z vaqtida aniqlash;

-bu jarayonni rivojlantiruvchi sabab va oqibatlarni aniqlash;

-talabalarga pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari, vositalari va usullari majmuasini ishlab chiqish va qo'llash.

1. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning konseptual asoslarini tadqiq qilish va rivojlanishning pedagogik strategiyalarini belgilash.

2. Bo'lajak tarbiyachilar boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning metodik ta'minotini rivojlantirishga qaratilgan multimediali ta'lim resurslarini yaratish.

3. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi rahbarlarida boshqaruv madaniyatini rivojlantirish imkoniyatlarini aniq baholashga qaratilgan o'quv reja, o'quv dasturlari, darslik, o'quv-metodik qo·llanmalar ishlab chiqish.

Xulosa. Ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Rahbarlarning pedagogik, psixologik va boshqaruv kompetensiyalarini oshirish orqali jamoada sog'lom axloqiy-psixologik muhitni shakllantirish, ta'lim sifatini yuksaltirish va innovatsion boshqaruv uslublarini joriy etish mumkin. Maqolada keltirilgan tahlillar asosida boshqaruv madaniyatining tarkibiy qismlari, ya'ni aksiologik, gnoseologik va texnologik yondashuvlarning uzviy bog'liqligi asosida rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi. Shuningdek, rahbarlarning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini yanada takomillashtirish bo'yicha samarali usullar ko'rsatib o'tiladi.

Tavsiyalar.

- Rahbarlar uchun boshqaruv madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan maxsus trening va seminarlar tashkil qilish.
- Kasbiy kompetensiyani oshirishga qaratilgan o'quv dasturlarini joriy etish.
- Jamoada ochiqlik va ishonchga asoslangan muloqot muhitini yaratish.
- Rahbarlar o'rtasida adolat, halollik va javobgarlik tamoyillarini kuchaytirish.
- Zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini o'zlashtirish uchun maxsus platformalar va vositalarni joriy qilish.
- Ta'lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshiruvchi raqamli dasturlarni qo'llash.
- Maktab rahbarlarining pedagogik va boshqaruv salohiyatini rivojlantirish uchun xalqaro tajribalarni o'rganish.
- O'qituvchilar va menejerlar o'rtasida o'zaro tajriba almashish mexanizmini yo'lga qo'yish.
- Rahbarlarning boshqaruv madaniyatini doimiy monitoring qilish va baholash tizimini yo'lga qo'yish.
- Boshqaruvdagi muvaffaqiyat va kamchiliklarni aniqlash orqali samarali strategiyalar ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. //www.lex.uz.

2.Karimov I. A. Bizning yo'limiz-demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir. 20 - jild. - T.: O'zbekiston, 2012. 207-b.

3.Adizova T. M. Boshqaruv muloqoti.- Toshkent: Nizomiy nomli TDPU, 2000.

4.Boymurodov N. Rahbar psixologiyasi. T.: Yangi asr avlodi 2007, 34-36 b

5.Maxmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. -T., UNESCO, 2006.

6.Quronov M. Rahbarlik lavozimlari professiogrammalari haqida./ Rahbar va xodim (to'plam) -T., "Akademiya", 1998. 148-b

7.Мандрица В. М., Касьянов В. В. Правовые основы управления. Учебное пособие. –Ростов-на- Д.: "Феникс", 2002 Temirov D.

8.Ta’lim muassasalarini boshqarishda pedagogik tamoyillar uzviyligi. “Ta’lim menejmenti" jurnali. 2013 yil. №6 son. 95-96 betlar.

9.Kenjaboev A.E.Pedagogik rahbarning kasbiy kompetentligi va pedagogik mahorati. Zamonaviy ta’lim jur. 2020 № 10. 83 bet

Ikromova Dilfuza Abdirasulovna
IPU NTM magistranti
Choriyeva Zuhra Tolib qizi
IPU NTM dotsenti
E-mail: zuhrachoriyeva5975@gmail.com

O‘QUVCHILARDAGI KOGNITIVLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. *Ushbu maqola o’quvchilarda kognitivlik kompetensiyasini shakllantirish xususida bo’lib, unda kompetensiya nima ekanligi, u xususida o’zbek va rus pedagoglarining fikr-mulohazalari, ushbu kompetensiyani rivojlantirish uchun dars jarayonida qanday yondashuvlarga amal qilish lozimligi to’g’risidagi xulosa va tavsiyalar keltirib o’tilgan.*

Kalit so‘zlar:*kompetensiya, kognitivlik, kompetentlik, interfaol ta’lim, muammoga asoslangan ta’lim, tanqidiy fikr, metakognitiv yondashuv, metafora va analogiyalar*

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ

Аннотация. *Данная статья посвящена формированию когнитивной компетенции у учащихся, в которой рассматриваются понятие компетенции, мнения узбекских и русских педагогов по данному вопросу, а также выводы и рекомендации о том, какие подходы необходимо применять в процессе обучения для развития этой компетенции.*

Ключевые слова*:компетенция, когнитивность, компетентность, интерактивное обучение, обучение на основе проблем, критическое мышление, метакогнитивный подход, метафоры и аналогии.*

DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPETENCE IN STUDENTS

Abstract. *This article focuses on the development of cognitive competence in students, discussing the concept of competence, the opinions of Uzbek and Russian educators on this matter, and providing conclusions and recommendations on the approaches that should be followed in the teaching process to develop this competence.*

Keywords*: competence, cognition, competence development, interactive learning, problem-based learning, critical thinking, metacognitive approach, metaphors, and analogies.*

Kirish. “Muammolarimizning yechimi, savollarimizning javobi faqat va faqat ta’limda. Hamma eshiklarni ochadigan kalit ham – faqat va faqat ta’lim va tarbiyadir. Shu sababli maktab ta’limini isloh qilish bo‘yicha katta dastur qabul qildik. Maktablarimizda, avvalo, ona tili va adabiyotini chuqur o‘rgatishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Farzandlarimizga chet tillaridan sifatli ta’lim berish maqsadida xorijiy til egalarini olib kelmoqdamiz. Maktab o‘quvchilari jahondagi ilg‘or tajribalar asosida tayyorlangan zamonaviy darsliklar bilan ta’minlanmoqda”, — dedi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev mustaqillikning 33 yilligiga bag‘ishlangan bayram shodiyonasidagi nutqida. Bundan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston Respublikasida o‘quvchilarga ta’lim berishga jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim tizimi sohasida bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda, bu esa o‘quvchilarga yanada sifatli va zamonaviy ta’lim olish imkoniyatlarini yaratmoqda. Jumladan, O‘zbekiston hukumati ta’lim tizimida katta islohotlar olib bormoqda:

-ular o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish, o‘qituvchilarni malakasini oshirish, va texnologiyalardan foydalangan holda ta’limni sifatli qilishga qaratilgan;

-o‘quvchilarga ta’lim berishning yangi metodologiyalari, masalan, interfaol va amaliy mashg‘ulotlar, o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodlar keng tarqalgan;

-ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarga yanada keng imkoniyatlar yaratmoqda. Interaktiv ta'lim platformalari, onlayn darslar va elektron kitoblar kabi vositalar o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali qilishda muhim rol o'ynamoqda;

-O'zbekistonning ta'lim tizimi rivojlanishiga xalqaro tajriba ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Dunyodagi ilg'or ta'lim tizimlaridan foydalangan holda, o'quvchilarga sifatli ta'lim berish uchun yangi usullar joriy etilmoqda;

-o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishga katta e'tibor berilmoqda. O'zbekiston hukumati o'qituvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlarini ta'minlash uchun treninglar va seminarlar tashkil etmoqda. Umuman olganda, O'zbekistonda ta'limga bo'lgan e'tibor kundan-kunga oshib bormoqda, bu esa o'quvchilarning dunyoqarashi va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Fan-texnika asri va jadal taraqqiy etayotgan hayot talabalarda o'quv predmetlari bo'yicha faqatgina bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishning o'zi yetarli emasligini ko'rsatmoqda. Bu quyidagi holatlarda namoyon bo'lmoqda [107]:

ta'lim muassasasini muvaffaqiyatli bitirgan ayrim talabalar, hayotda ko'p muvaffaqiyatsizliklarga uchraydi;

oliy ta'lim muassasini bitirib yangi ishga borgan yosh mutaxassis oliy ta'limda kasbiga oid bilim va ko'nikmalarni yetarli darajada olgan bo'lsa-da, ish joyiga ko'nikishi uzoq vaqt davom etadi;

ko'pincha ta'lim muassasalarida olingan bilim va ko'nikmalar tezda hal qilinishi kerak bo'lgan hayotiy vaziyatlarga to'g'ri kelmaydi yoki umuman hayotida kerak bo'lmaydi.

Shunga ko'ra ta'lim jarayoniga talabalar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini bevosita kundalik hayotida qo'llashga o'rgatadigan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim standartlari va malaka talablarini yaratish va ta'lim jarayoniga qo'llash zaruriyati yuzaga keldi.

"Kompetensiya" lot. "competere" – so'zi "to compete" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "musobaqalashmoq", "raqobatlashmoq", "bellashmoq" degan ma'noni bildiradi. So'zma-so'z tarjima qilinsa¸ "musobaqalashishga layoqatlilik" ma'nosida keladi [29].

Ilmiy pedagogik-psixologik manbalarda berilishicha, kompetensiya, kompetentlilik o'ta murakkab, ko'p qismli, ko'pgina fanlar uchun mushtarak bo'lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqinlari ham hajman, ham tarkibiga ko'ra, ham ma'no, mantiq mundarijasi jihatidan turli-tuman. Atamaning mohiyati shuningdek "samaradorlik", "moslashuvchanlik", "yutuqlilik", "muvaffaqiyatlilik", "tushunuvchanlik", "natijalilik", "uquvlilik", "xossa", xususiyat", "sifat", "miqdor" kabi tushunchalar asosida ham tavsiflanmoqda [41].

Shunga ko'ra, egallangan kompetensiyalarini ta'rifi keltirilgan: Bilim - o'qib o'zlashtirgan ma'lumotlarni xotirada saqlab, uni qayta aytib bera olish;

Ko'nikma - o'qib o'zlashtirgan ma'lumotlarini mos keladigan kasbiy faoliyatda qo'llay olish;

Kompetensiya — egallangan bilim va ko'nikmalarni faoliyatda samarali qo'llay olishi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorligi uning ta'lim olgan yo'nalishi ta'lim dasturi talablarining o'zlashtirilishi davomida ega bo'lgan kasbiy kompetentlik sifatlari asosida belgilanadi.

Kasbiy kompetentlik sifatlarini rivojlantirish muammosini to'la, ijobiy hal qilishda ham tayanch tushunchalar va ularning mazmunidan xabardor bo'lish talab etiladi. Xususan, "kompetensiya", "kompetentlik" tushunchalarning tavsifi muammoni hal qilishga qaratilgan ilmiy-pedagogik faoliyatni to'g'ri tashkil etish tadqiqotni tashkil etishda samaradorlikka erishish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli tadqiqotni olib borishda masalaning bu jihatiga alohida e'tibor qaratildi [136].

Dastlab "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini aniqlashtirib olamiz. "Kompetensiya" va "kompetentlik" so'zlari dastlab 1957-yilda pedagogika sohasiga kirib keldi [101]. O'sha davrda bu ikkala tushunchani bir xil ma'noni anglatadi deb hisoblanildi, so'ngra esa farqli tomonlari tadqiq qilina boshlandi. 1960-1970 – yillarida Amerika ta'lim jarayoni sifati va samaradorligining pasayishi yuzaga kela boshladi, soha keskin tanqidga uchradi. Natijada yuzaga kelgan muammoni batafsil, har tomonlama tahlil qilib ko'rib chiqish, sabab-oqibat bog'liqligini sinchkovlik bilan tahlil qilish zarur bo'lib qoldi. Shunga ko'ra, olib borilgan izlanishlarning natijasi

kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bir xil ma'noni bildiradigandek tuyulsa-da, farqli ravishda har xil holatlarni ifodalashi aniqlandi.

"Kognitiv" so'zi lotincha so'zdan kelib chiqqan inson turlarining fakulteti o'z mulohazalarini atrofni o'rab turgan tabiatni anglashda qo'llash, o'zaro munosabatlarni o'rnatish, xulosalar chiqarish, hodisalarni bashorat qilish va loyiha nazariyalariga qodir. Ma'lum darajada, barcha tirik mavjudotlar keng ma'noda bilish qobiliyatiga ega, ya'ni o'z tajribalarini o'rganishga o'tkazish va shu bilan o'zlarining muhitiga yaxshiroq moslashish, xotira va axborot imtiyozlarining ayrim turlarini qo'llash. **Affektiv umuman olganda hissiyotlar, kayfiyat va hissiyotlarni anglatadi, kognitiv bilish jarayoni bilan bog'liq.** Bu affektiv va kognitiv o'rtasidagi asosiy farq.

Kompetensiya atamasi bir guruh olimlar tomonidan turlicha talqin qilingan:

SH.Qurbonov samarali faoliyatni amalga oshirishda bilim, ko'nikmalarni mahorat bilan amalda qo'llash qobiliyati [52];

N.A.Muslimov bo'lajak mutaxassisning axborot kompetensiyasiga ega bo'lishi muhim ekaniga e'tiborni qaratadi. "Kompetensiya o'z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o'z amaliy faoliyatida qo'llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo'lgan mutaxassis muammolarni yechishda o'zi o'zlashtirib olgan, aynan shu sharoitga mos metod va yo'llardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi vaziyatga munosib bo'lgan metodlarni tanlab olib qo'llashi, to'g'ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko'z bilan qarashi kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi" [75].

M.A.Innazarovning ko'rsatishicha, "kompetensiya kasbiy bilimlarini uzluksiz oshirib borishni, yangi ma'lumotlarni to'plash, o'zlashtirishni, muhim ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy talablarni bajara olish, qayta ishlash va faoliyatga samarali tadbiq qila olishi bilan belgilanadi" [53].

Yo.R.Najmiddinovaning fikricha kasbiy tayyorgarlik jarayonidagi harakatlarda har biri teng ahamiyatli bilim, ko'nikmalarga bo'lgan munosabatlar[90].

I.T.Aliyevning ta'kidlashicha kompetensiya tushunchasi ma'lum bir sohada talaba (masalan, bo'lajak o'qituvchi) tomonidan egallangan ma'lum bir sifatlarning to'liq shakllangan majmui tushuniladi [22].

O'quvchilarning **kognitivlik kompetensiyasini rivojlantirish** uchun darslarda bir nechta samarali yondashuvlar va metodlarni qo'llash mumkin. Bu yondashuvlar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini, tahlil qilish, ijodkorlik va muammolarni hal qilish kabi kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Quyidagi yondashuvlar bu maqsadga erishishda juda foydali bo'lishi mumkin:

- interfaol ta'lim metodlari;
- muammoga asoslangan ta'lim (PBL - Problem-Based Learning);
- tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;
- metakognitiv yondashuv;
- interaktiv texnologiyalarni qo'llash;
- ijodiy va amaliy ishlash;
- o'zaro baholash va fikr-mulohaza:
- takrorlash va mustahkamlash;
- metafora va analogiyalar

Natija va tahlillar. Qarshi shahrida joylashgan Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalariga pedagogik amaliyot faoliyati davrida shuni guvohi bo'ldikki, ta'lim jarayoni mantig'i bu tamoyillarga o'zaro aloqadorlikda qarashni talab etadiki, bunga ko'ra har bir kursda o'rganiladigan o'quv materiali hajm hamda mazmun jihatidan bir-biridan farq qiladi va quyidagi tamoyillar fan o'qitish va natijaga erishishda tez va samarali natija beradi.

O'quvchilarni kichik guruhlarga bo'lib, muayyan masalalarni muhokama qilish yoki yechimlar topishlarini ta'minlash. Bu metod o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va jamoaviy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'quvchilarga turli rollarni bajarishga imkon berish. Bu yondashuv o'quvchilarning kreativligini va vaziyatni turli nuqtai nazardan ko'rish qobiliyatini oshiradi.

O‘quvchilarga haqiqiy hayotdagi muammolarni taqdim etish va ularni hal qilishga yo‘naltirish. Bu metod o‘quvchilarning izlanish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, ekologik muammolar, ijtimoiy yoki global muammolarni tahlil qilib, ularni hal etishga harakat qilish.

O‘quvchilarga mavzularni tanqidiy tahlil qilish va chuqurroq o‘rganish uchun ochiq savollar berish. Masalan, "Nima uchun bu hodisa yuz beradi?", "Bu yechimning afzalliklari va kamchiliklari nimalardan iborat?" Yoki o‘quvchilarga masalalarni tahlil qilish va mantiqiy yechimlar topishga yordam beradigan faoliyatlar berish. Bu jarayon kognitivlikni rivojlantiradi, chunki o‘quvchilar har bir nuqtai nazarni va variantni tahlil qilishadi.

O‘quvchilarga o‘z fikrlash jarayonlarini o‘rganish va tahlil qilishni o‘rgatish. Masalan, o‘quvchilarni o‘zlarining o‘rganish uslublarini va metodlarini tushunishga undash. Bu ular uchun o‘z bilim va ko‘nikmalarini yaxshiroq boshqarishga yordam beradi. O‘quvchilarga o‘z bilimlarini qanday baholashni va o‘zlashtirilgan materialni qanday yaxshilashni o‘rgatish.

O‘quvchilarni interaktiv ilovalar va o‘yinlar orqali ta’lim berish. Masalan, bilimni mustahkamlash uchun online quizlar, simulyatsiyalar va interaktiv grafikalar yoki video, audiolar, infografikalar va animatsiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning tushuncha va tasavvurini kuchaytirish.

O‘quvchilarga o‘z g‘oyalarini amalga oshirish imkonini beradigan loyihalar yaratish. Bu o‘quvchilarni ijodkorlikka undaydi va bilimlarni amaliyotga qo‘llashni o‘rgatadi. O‘quvchilarga o‘zlarining innovatsion va ijodiy fikrlarini ishlab chiqish uchun masalalar taqdim etish. Bu ularni muammolarni yangi nuqtai nazardan ko‘rishga o‘rgatadi.

O‘quvchilar o‘zaro baholashni amalga oshirganida, ular boshqalarining ishini tahlil qilish va o‘z fikrlarini ifodalash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradilar. Bu, shuningdek, o‘z ishini yaxshilash uchun foydali fikrlar olishga yordam beradi.

O‘quvchilar o‘rgangan materialni doimiy ravishda takrorlab, uni mustahkamlash orqali fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Masalan, har bir yangi mavzu bilan eski bilimlar o‘rtasidagi bog‘lanishni ko‘rsatish va ularga tegishli misollar keltirish.

Kognitiv fikrlashni rivojlantirishda turli analogiyalar va metaforalardan foydalanish. Bu o‘quvchilarga murakkab konseptlarni soddalashtirishga yordam beradi va ularga yangi bilimlarni yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi.

Xulosa va tavsiyalar. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarga faqat bilim olishni emas, balki o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashni, tanqidiy fikrlashni va ijodiy yondashuvlarni o‘rganishni osonlashtiradi. Bu esa ularning kognitivlik kompetensiyasini mustahkamlaydi.

O‘quvchilardagi kognitivlik kompetensiyasini rivojlantirish o‘quv jarayonining ajralmas qismidir. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish o‘quvchilarga kelajakda muvaffaqiyatli va mustahkam ta’lim olish imkoniyatlarini taqdim etadi. Quyida bu boradagi xulosa va tavsiyalarni keltiraman:

Kognitiv kompetensiyaning rivojlanishi o‘quvchilarga o‘z bilimlarini samarali tarzda qo‘llash, muammolarni hal qilish va mustaqil fikrlash imkonini beradi. Bu ularning nafaqat akademik, balki hayotdagi muvaffaqiyatlarini ham ta’minlaydi.

Zamonaviy ta’lim metodlari o‘quvchilarning kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu uslublar o‘quvchilarning fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini mustahkamlaydi.

Kognitiv kompetensiya o‘quvchining ichki motivatsiyasiga ham bog‘liq. Agar o‘quvchi o‘z qobiliyatlarini yuqori baholasa, u yanada ko‘proq o‘rganishga tayyor bo‘ladi.

Har bir o‘quvchining kognitiv rivojlanishi individualdir. Shu bois, o‘qituvchi o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olib, o‘quv jarayonini tashkil etishi zarur.

O‘quvchilardagi kognitivlik kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi tavsiyalarni berishimiz mumkin.

O‘qituvchilar o‘quvchilarning kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish uchun kreativ va interfaol metodlarni (rol o‘ynash, guruhli ishlar, muammolarni yechish, va boshqalar) qo‘llashlari kerak. Bu usullar o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini mustahkamlaydi va ularni yanada faolroq o‘qitishga yordam beradi.

O‘quvchilarga kritik fikrlashni o‘rgatish, ya’ni materiallarni tahlil qilish, baholash va mustaqil qarorlar qabul qilishni o‘rgatish zarur. Buning uchun o‘quvchilarga savollar berish, ularni muammolarni yechishga undash foydalidir.

Zamonaviy texnologiyalar (kompyuterlar, internet, ilovalar) kognitiv kompetensiyani rivojlantirish uchun ajoyib vosita hisoblanadi. O‘quvchilarga onlayn resurslardan foydalanishni o‘rgatish, ularga turli xil o‘quv platformalarida mashqlarni bajarishga yordam beradi.

O‘qituvchilar o‘z pedagogik bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari zarur. Ular yangi o‘qitish metodlaridan xabardor bo‘lishlari va o‘quvchilarga kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali yordam bera olishlari uchun malakali bo‘lishlari lozim.

O‘quvchilarga o‘z bilim va ko‘nikmalarini baholash, o‘z-o‘zini tahlil qilish va o‘rganish jarayonini nazorat qilishni o‘rgatish muhimdir. Bu ularga o‘z rivojlanishini mustahkamlash imkonini beradi.

O‘quvchilarni yangi ilmiy, texnologik yutuqlar bilan tanishtirib borish, ularga o‘z qiziqishlariga asoslangan yangi bilimlar olish imkoniyatlarini yaratish, ularning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘quvchilarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish orqali, nafaqat bilim darajasi, balki mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni yechish qobiliyatlari ham kuchayadi, bu esa ularga kelajakda muvaffaqiyatli insonlar bo‘lish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Innazarov M.A. Malaka oshirish tizimida pedagog kadrlar kasbiy kompetentligini tashhislash va baholash texnologiyalari: ped.fanl.bo‘yicha ... falsafa doktori (PhD) ... dis. – T.: 2020. – 27-b.

2. Choriyeva Z.T. “Ona tilini o‘qitish jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish” pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss. –T., 2023.

3. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo‘jayev A.A. Kasbiy pedagogika. Darslik. Toshkent “Voris” nashriyoti – 2020. 517 b.

4. Ro‘zieva D., Tolipov O‘. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent,: Innovatsiya Ziyo, 2019. - B.71-79.

5. Z.T.Choriyeva “Development of professional as an important task of the higher education process” Current research journal of pedagogics, ISSN:2767-3278, SJIF(2023):7.226-USA, 2022, Vol.3 №9 https://masterjournals.com/index.php/crjp/article/view/1027

6. Z.T.Choriyeva “Development of professional qualities of future primary education teachers” Zien Journal of social Sciences and Humanities. SJIF(2023): 6.795// ISSN2769-996X-USA,2022. Vol.13 https;//zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/2585

Otanazarova Mohira Xamidbekovna
Buxoro davlat universitetining
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi tayanch doktaranti

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA MUTAXASSISLIK FANLARINI O‘RGANISH ASOSIDA KASBIY SIFATLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang’lich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda mutaxassislik fanlarining o‘lrni va ularning kasbiy sifatlarni takomillashtirishdagi ahamiyati muhokama qilinadi. O‘qituvchilarni tayyorlashda malaka va kompetensiyalarni shakllantirish, pedagogik bilimlar bilan birgalikda mutaxassislik fanlarining chuqur o‘lrganilishi o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarni tayyorlashda metodik yondashuvlar va yangi pedagogik texnologiyalarning qo‘llanilishi ham alohida e’tiborga olinadi.*

Kalit so‘lzlar: *Boshlang’lich ta’lim, mutaxassislik fanlari, kasbiy sifatlar, o‘qituvchi tayyorlash, pedagogik kompetensiya, ta’lim jarayoni, metodik yondashuvlar.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ НА ОСНОВЕ ИЗУЧЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН ПРИ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль специализированных предметов в подготовке будущих учителей начальных классов и их важность для улучшения профессиональных качеств. Формирование навыков и компетенций, а также глубокое изучение специализированных предметов помогает учителям добиться успеха в их профессиональной деятельности. В статье также подчеркивается значение методологических подходов и применения новых педагогических технологий в подготовке учителей.*

Ключевые слова: *начальное образование, специализированные предметы, профессиональные качества, подготовка учителей, педагогическая компетенция, образовательный процесс, методологические подходы*

IMPROVEMENT OF PROFESSIONAL QUALITIES BASED ON THE STUDY OF SPECIALIST SUBJECTS IN THE PREPARATION OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS

Annotation. *This article discusses the role of specialty subjects in the preparation of future primary school teachers and their importance in improving professional qualities. The formation of skills and competencies, along with the deep study of specialty subjects, helps teachers achieve success in their professional activities. Additionally, the article highlights the importance of methodological approaches and the application of new pedagogical technologies in teacher training.*

Keywords: *primary education, specialty subjects, professional qualities, teacher preparation, pedagogical competence, educational process, methodological approaches*

Kirish. Boshlang‘lich sinf o‘qituvchisi — ta’lim tizimining eng muhim qismlaridan biri bo‘lib, uning kasbiy faoliyati ta’lim jarayonining sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim jarayonini samarali tashkil etish va o‘quvchilarga bilimlarni to‘g‘ri o‘rgatish uchun boshlang’ich sinf o‘qituvchilari nafaqat pedagogik bilimlarga ega bo‘lishi, balki mutaxassislik fanlari bo‘yicha chuqur bilimlarni egallashlari ham lozim. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda kasbiy mahorat va sifatlarni oshirish, ta’lim tizimining samaradorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Mutaxassislik fanlari, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda bevosita rol o‘ynaydi. Ushbu

maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda mutaxassislik fanlarining o‘rni va ularning kasbiy sifatlarni takomillashtirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O‘quvchilarga yuqori sifatli ta’llim berish va ularga zarur bilimlarni etkazish, shubhasiz, o‘qituvchining malakasi va kompetensiyalariga bog’liq. Boshlang’lich sinf o‘qituvchisi — ta’lim tizimining asosiy bo‘g‘ini, chunki ular kelajakda jamiyatning barcha sohalarida muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatadigan shaxslar uchun poydevor yaratadi. Shu sababli, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda mutaxassislik fanlarini o‘rganish nafaqat ularning bilim doirasini kengaytiradi, balki pedagogik sifatlarini takomillashtirishga ham yordam beradi. Mutaxassislik fanlari o‘qituvchining kasbiy sifatlarini rivojlantirishda, shuningdek, ta’lim jarayonini yanada samarali qilishda muhim ahamiyatga ega.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda mutaxassislik fanlarining o‘rganilishining pedagogik va psixologik asoslari haqidagi adabiyotlarni tahlil qilish, o‘qituvchilarning kasbiy sifatlarini takomillashtirish jarayonini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, ushbu mavzu bo‘yicha bir qancha tadqiqotlar va ilmiy ishlar mavjud.

Mingachev (2018) o‘zining *"Boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish"* nomli asarida mutaxassislik fanlarining o‘qituvchilarni tayyorlashdagi o‘rni haqida so‘z yuritadi. U, o‘qituvchining o‘z kasbiga bo‘lgan ehtirosi va bilimlarini amaliyotga qo‘llash qobiliyatini oshirishda mutaxassislik fanlarining muhimligini ta’kidlaydi. Shuningdek, muallif pedagogik kompetensiyani rivojlantirishda kasbiy bilimlarning tizimli yondashuvga ega bo‘lishi zarurligini belgilaydi.

Shu bilan birga, Usmanova (2020) o‘zining “Pedagogik faoliyatda kasbiy sifatlarni takomillashtirish” nomli ilmiy ishida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda metodik yondashuvlarni va metodologik asoslarni ko‘rib chiqadi. Muallif, mutaxassislik fanlari orqali o‘qituvchining metodik va psixologik kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi. O‘qituvchining pedagogik metodlarni qo‘llashdagi yuqori darajadagi samaradorligi mutaxassislik fanlari va pedagogik metodika asosida shakllanadi.

G‘afurov (2017) “Pedagogik texnologiyalar va metodika” asarida o‘qituvchilarning kasbiy sifatlari va ularni takomillashtirishda zamonaviy metodik yondashuvlarni muhokama qiladi. Uning fikricha, boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari uchun mutaxassislik fanlarini o‘rganish, ularning pedagogik texnologiyalarni ishlatish malakasini oshiradi va o‘quvchilar bilan ishlashda samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, o‘qituvchining pedagogik kreativligi va muammolarni hal qilish qobiliyati mutaxassislik fanlarining chuqur o‘rganilishi orqali shakllanadi.

Ushbu maqolada kasbiy sifatlarni takomillashtirish jarayonini o‘rganish uchun bir nechta metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi. Asosan, bu yondashuvlar pedagogik, psixologik va amaliy metodlarga asoslanadi.

- Pedagogik yondashuv**:** Bu yondashuv boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda mutaxassislik fanlarining pedagogik vazifalariga qaratilgan. Pedagogik yondashuv o‘qituvchining pedagogik texnologiyalarni qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish, o‘quvchilarni motivatsiya qilish va ularning o‘quv faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beradi. O‘qituvchi mutaxassislik fanlarini o‘rgangan sari, uning pedagogik kreativligi va metodik bilimlari kuchayadi, bu esa kasbiy sifatlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.
- Psixologik yondashuv**:** Bu metod o‘qituvchining o‘quvchilar bilan ishlashdagi hissiy va psixologik holatini tushunishga qaratilgan. Psixologik kompetensiya – o‘qituvchining o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlarini tushunish va ularga moslashish qobiliyatidir. Mutaxassislik fanlari o‘qituvchining psixologik metodlarni qo‘llashda samarali ishlashini ta’minlaydi va o‘quvchilarning o‘qish motivatsiyasini oshiradi.
- Amaliy metodlar**:** Bu metodlar o‘qituvchining mutaxassislik fanlaridan olingan bilimlarini amaliyotda qo‘llashga yo‘naltirilgan. Mutaxassislik fanlarining amaliy yondashuvlari o‘qituvchining kasbiy sifatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, didaktik yondashuvlar, o‘quvchilarni ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga jalb qilish va o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samarali muloqotni ta’minlash uchun zarur metodlarni o‘z ichiga oladi.

• **Integratsion yondashuv:** Bu metodologiya o‘qituvchining turli sohalardagi bilimlarini birlashtirishni nazarda tutadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi mutaxassislik fanlarini o‘rganish orqali faqat bir soha bilan cheklanmay, turli fanning asosiy prinsiplarini o‘zlashtirishga erishadi. Bu yondashuv pedagogik faoliyatda integratsiyalashgan bilimlarni amaliyotda qo‘llashni osonlashtiradi.

1. Mutaxassislik fanlarining roli

Boshlang‘lich sinf o‘lqituvchilari uchun mutaxassislik fanlarining roli o‘ziga xosdir, chunki bu fanlar o‘qituvchilarga nafaqat o‘z kasbiy bilimlarini rivojlantirish, balki pedagogik yondashuvlar va metodikalarni mukammallashtirish imkonini ham yaratadi. Matematikadan tortib, tabiiy fanlar, adabiyot va san’atgacha bo‘lgan mutaxassislik fanlari o‘lqituvchining umumiy bilim doirasini kengaytiradi va uni o‘quvchilarga taqdim etishda yangi yondashuvlar, metodikalar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatini yaratadi.

Misol uchun, boshlang‘ich sinf o‘lqituvchisi matematika fanini o‘lqitishda faqat nazariy bilimlarni bera olmaydi. Uning vazifasi, shu bilan birga, o‘quvchilarga matematik fikrlashni rivojlantirish, amaliy masalalar yechish, muammolarni hal etish ko‘lnikmalarini shakllantirishdir. Bunda mutaxassislik fanlarining roli katta, chunki ular o‘qituvchiga murakkab ilmiy tushunchalarni o‘quvchilarga oddiy va tushunarli tarzda etkazish imkonini beradi. Shuningdek, tabiiy fanlar, masalan, biologiya yoki fizika fanlarini o‘qitish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarda ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi, analitik fikrlash va tasavvur qilish qobiliyatini shakllantiradi. Mutaxassislik fanlari o‘qituvchining malakasini oshirish va uning kasbiy sifatlarini rivojlantirishda bir qancha jihatlar bilan ta’minlaydi:

• Teoretik bilimlarni amaliyotga tadbiq etish: Mutaxassislik fanlari orqali o‘qituvchining bilimlari kengayadi va ularni amaliyotga qo‘llash ko‘nikmalari shakllanadi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilar bilan ishlashda yuqori natijalarga erishishga yordam beradi.

• Pedagogik ko‘nikmalarni rivojlantirish: O‘qituvchining pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, turli metodlarni sinfda ishlatish qobiliyati mutaxassislik fanlarining o‘rganilishi orqali rivojlanadi.

• Psixologik va pedagogik kompetensiyani oshirish: O‘qituvchining o‘quvchilarning ehtiyojlariga javob berish va ularning psixologik holatini hisobga olish qobiliyati, mutaxassislik fanlaridagi psixologik metodlarni o‘rganish jarayonida rivojlanadi.

2. Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish

O‘qituvchilarning pedagogik kompetensiyasi ta’lim jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu kompetensiyalar nafaqat o‘qitish usullari va metodikasini o‘z ichiga oladi, balki o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish, ularning ehtiyojlariga mos ta’lim yondashuvlarini ishlab chiqish qobiliyatini ham ta’lminlaydi. Mutaxassislik fanlari o‘qituvchining pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

O‘qituvchi o‘z kasbiy faoliyatida, faqat bilimlarni taqdim etishdan tashqari, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning ijodiy salohiyatini ochish, fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham e’tibor berishi kerak. Mutaxassislik fanlari, ayniqsa, ilmiy asoslangan metodikalar, o‘qituvchilarning bilimlarni taqdim etish usullarini aniq va tushunarli qilishda yordam beradi. Masalan, matematika fanini o‘lqitishda o‘lqituvchi nafaqat formulalarni yodlatishi kerak, balki amaliy masalalarni yechishda o‘quvchilarga mustaqil fikrlash imkoniyatini yaratib berish zarur. Shu tarzda, mutaxassislik fanlari o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun eng muhim kasbiy sifatlar quyidagilardan iborat:

• Pedagogik kreativlik: Yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish qobiliyati.

• Kommunikativ ko‘nikmalar: O‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish, ularning ehtiyojlarini tushunish va ularga yordam berish.

• Empatiya va hissiy intellekt: O‘quvchilarning hissiy holatini tushunish va ularni qo‘llab-quvvatlash.

• Pedagogik liderlik: Sinf ichidagi o‘quv jarayonini boshqarish, o‘quvchilarni maqsad sari yo‘naltirish va motivatsiya berish.

3. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash

Zamonaviy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning ahamiyati beqiyosdir. O‘qituvchilarning kasbiy sifatlarini takomillashtirishda pedagogik texnologiyalar, interaktiv darslar va multimedia vositalarini qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Bu metodlar o‘quvchilarning bilimni tezroq va samarali o‘zlashtirishiga yordam beradi, shuningdek, o‘qituvchilarni ta’llimda innovatsiyalarni qo‘llashga undaydi.

Pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘qituvchilarga o‘lquvchilarning turli xil ehtiyojlariga javob beruvchi interaktiv va dinamik darslarni tashkil etishga imkon beradi. Masalan, multimedialar va taqdimotlar yordamida darslar yanada jonli va qiziqarli bo‘ladi, o‘quvchilar esa ko‘proq ma’lumotni o‘zlashtiradilar. O‘qituvchi, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali, o‘quvchilarning o‘rganish jarayoniga yanada chuqurroq kirib boradi va ularning ta’lim olishdagi faolligini oshiradi. Shuningdek, onlayn resurslar va platformalardan foydalanish, o‘lqituvchiga o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

4. Pedagogik yondashuvlar va metodik ta’lim

Mutaxassislik fanlarini o‘lrganish o‘qituvchilarga faqatgina bilimlarni etkazish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilar bilan samarali pedagogik aloqalar o‘rnatish, ularning psixologik va didaktik ehtiyojlarini tushunish imkoniyatini ham beradi. Pedagogik yondashuvlar va metodik ta’lim bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘lquvchilar bilan yanada samarali aloqalar o‘rnata oladi. Bu esa o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ta’lim jarayonining samaradorligini yanada yuqori darajaga ko‘ltaradi.

Pedagogik yondashuvlar ta’lim jarayonida o‘qituvchining rollarini belgilab beradi va o‘quvchilar bilan o‘zaro aloqalarni yaxshilashga yordam beradi. Har bir o‘qituvchi o‘quvchilar bilan qanday muloqotda bo‘lishini, ularning individual ehtiyojlarini qanday inobatga olishni va o‘quvchilarning o‘rganish jarayoniga qanday yondashishni bilishi zarur. Mutaxassislik fanlarini o‘rganish o‘qituvchiga pedagogik yondashuvlar haqida chuqurroq tushuncha berib, unga o‘quvchilarga ta’lim berishda yangi metodikalarni qo‘llash imkonini yaratadi. Shu tariqa, pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish orqali o‘qituvchilar o‘z kasbiy sifatlarini takomillashtirishlari mumkin.

Xulosa. Bo‘lajak boshlang‘lich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda mutaxassislik fanlari o‘qituvchining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda muhim ro‘l o‘ynaydi. Bu fanlar o‘qituvchilarning bilim doirasini kengaytirish, pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish, yangi metodikalar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llashda yordam beradi. O‘qituvchilarni tayyorlashda mutaxassislik fanlarining o‘rni ta’lim jarayonining sifatini oshiradi va o‘quvchilarga yanada sifatli ta’lim berish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarni kasbiy sifatlarini takomillashtirishda metodik yondashuvlar, ta’lim texnologiyalarining qo‘llanilishi va o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishning ahamiyati katta.

Foydanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Karimov, I. A. “Ta’limda innovatsion texnologiyalar”. T.: O‘qituvchi. 2004-y.
2. Tohirov, M. “Pedagogik texnologiyalar va metodik yondashuvlar”. T.: Sharq. 2006-y.
3. Ergasheva,S. “Boshlang’ich sinf o‘qituvchilari tayyorlashda mutaxassislik fanlarining roli”. O‘qituvchi va jamiyat, 12(2), 34-40.
4. Xasanov, A. “Boshlang’lich ta’lim va o‘qituvchining kasbiy sifatlari”. T.: Iqtisodiyot va ta’lim. 2016-y.
5. Yo’ldoshev J.G‘., Usmonov S. “Ilg‘or pedagogik texnologiyalar”. - T.: O’qituvchi, 2004.
6. L.P.Krivshenko “Pedagogika”. Darslik, M., 2005. B. 418) Ch30.0 ... Pedagogik terminologik lug‘at.
7. B.X.Xodjayev “Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti”. T.: – 2017

Ochilov Yakub Saydulloyevich
Termiz davlat pedagogika instituti o`qituvchisi
yaqubochilov88@gmail.com
Ismoilova Barchinoy Jo‘raqul qizi
Termiz davlat pedagogika instituti talabasi
barchinoyismoilova@gmail.com

ABU HOMID G‘AZZOLIY NING ISLOM TA`LIMOTI TIZIMIGA QO‘SHGAN HISSASI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Abu Homid G‘azzoliy ning Islom ta'limoti tizimi haqidagi fikrlari yoritilgan bo‘lib, bu esa islomiy ta’lim tizimiga ehtiyoj nafaqat e’tiqod, balki insoniyat uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. G‘azzoliy Qur'oni karimga muvofiq ilm orqali voqelikni izlash musulmonlarning asosiy burchi ekanligini targ'ib qilgan. Bu yerda tarbiyaning maqsad va vazifasi inson yaxshi va yomonni ajrata olishi va yomonlikdan saqlanishi uchun odob-axloqni odat qilishdir. Ushbu maqolada, shuningdek, uning ta’lim falsafasi va nazariyasi, o‘quv dasturi, o‘qitish uslub va uslublari, ayollar tarbiyasi, psixologik qarashlari, Abu Homid G‘azzoliy qarashlarining ta’lim sohasida qo‘llanilishi, qarashlarining kuchli va zaif tomonlari haqida so‘z yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Islom ta'lim tizimi, tafakkur, ta'lim falsafasi, islom ta'limi, bilim manbai.*

ВКЛАД АБУ ХАМИДА ГАЗАЛИ В СИСТЕМУ ИСЛАМСКОГО УЧЕНИЯ

Абстрактный. *В данной статье излагаются мысли Абу Хамида аль-Газали об исламской системе образования, которые показывают, что потребность в исламской системе образования обусловлена не только верой, но и имеет решающее значение для человечества. Аль-Газали проповедовал, что поиск реальности посредством знания, в соответствии со Священным Кораном, является первостепенной обязанностью мусульман. Цель и функция образования здесь — привить хорошие манеры, чтобы человек мог различать добро и зло и избегать зла. В статье также обсуждаются его образовательная философия и теория, учебная программа, методы и приемы обучения, женское образование, психологические взгляды, применение взглядов Абу Хамида аль-Газали в сфере образования, а также упоминаются сильные и слабые стороны его взглядов.*

Ключевые слова: *исламская система образования, мысль, философия образования, исламское образование, источник знаний.*

ABU HAMID GHAZALI'S CONTRIBUTION TO THE SYSTEM OF ISLAMIC TEACHING

Abstract. *This article discusses Abu Hamid Al-Ghazali's views on the Islamic educational system, which are crucial not only for faith but also for humanity. Al-Ghazali preached that the search for reality through knowledge in accordance with the Holy Quran is the main duty of Muslims. Here, the goal and task of education is to instill morality so that a person can distinguish between good and evil and avoid evil. This article also discusses his educational philosophy and theory, curriculum, teaching methods and techniques, women's education, psychological views, the application of Abu Hamid Al-Ghazali's views in the field of education, and the strengths and weaknesses of his views.*

Keywords: *Islamic educational system, thought, philosophy of education, Islamic education, source of knowledge.*

Kirish. G‘azzoliy ning islom ta'lim nazariyasidagi ahamiyati uzoq vaqtdan beri e'tirof etilgan, garchi bu mavzu bo‘yicha aniq ilmiy ishlar hali juda kam. Imom G‘azzoliy o‘z davrining ta’lim-tarbiyasi bilan uzoq vaqt izlanish olib borgan, islom ta’lim tizimining asosiy tamoyillariga alohida qiziqish ko‘rsatib, bola shaxsini to‘g‘ri rivojlantirishga alohida e’tibor qaratgan. Abu Homid G‘azzoliy hijriy 450 (milodiy 1058) yili Eronning Tus qishlog‘ida tug'ilgan va uning ismi Abu Homid Muhammad, unvoni esa “Hujjatul Islom” (Islom dalili) va sulolaviy unvoni G‘azzoliy dir. Uning otasi mashhur inson, bobosi esa o‘sha davrning yetuk kishilaridan edi. Otasi yoshligida vafot etib, onasi va bobosining qaramog'ida qoldi.

Abu Homid G‘azzoliy ning otasi vafot etishidan avval ikki o‘g'li Muhammad va Ahamadni o‘qitishni ishonchli do‘stlaridan biriga topshirgan, u esa ularga boshlang'ich ta'lim bergan, so‘ngra ularni xususiy maktabga bergan. O‘g'il bolalar qisqa vaqt ichida Qur'onni to‘liq yod oldilar va shundan keyin arab tilini o‘rgana boshladi. Keyin ularni bepul madrasaga qabul qilishdi. Oradan ma’lum vaqt o‘tgach, Abu Homid G‘azzoliy oliy ta’lim olish uchun tug‘ilib o‘sgan qishlog‘idan Zarqonga jo‘nab, buyuk alloma Imom Abu Nasr Ismoil qo‘lida tahsil ola boshlaydi. U o‘z ma'ruzalarini yozib olardi, lekin bir safari davomida karvonni qaroqchilar tunadi va G‘azzoliy ni ham qo`lyozma va kitoblarini olib qo`ydi. Shunda u qaroqchilarning boshlig‘ini oldiga borib kitoblarini qaytarib berishini iltimos qildi. Uning samimiy iltimoslari bilan kitoblari unga qaytarildi. Keyin u Nishopurdagi Nishopur madrasasiga kirdi. Imom Haramain uning ustozi edi. Uning 400 ta shogirdi bor edi, ulardan uchtasi mashhur edi - Harrosiy, Ahmad ibn Muhammad va Imom G‘azzoliy lar bo‘lib, ustozlarining o‘limidan shu qadar qayg'urdilarki, Nishopurni tark etib, xalifalar poytaxti Bag'dodga jo‘nab ketishdi. O‘shanda u 28 yoshli yigit edi. Bag‘dodda turk hukmdori Malikshohning bosh vaziri Nizomul-Mulk tomonidan Nizomiya madrasasi mudirligiga tayinlangan. Shunday qilib, yoshligida bunday yuksak lavozimga tayinlanganidan so‘ng, uning buyuk olim sifatidagi mashhurligi uzoq-uzoqlarga tarqaldi, hukmdorlar va boshliqlar davlat ishlari va diniy masalalarda u bilan maslahatlashar edilar.

Adabiyotlar tahlili. Abu Homid G‘azzoliyning ta’lim nazariyasi Islomning axloqiy va ruhiy qadriyatlariga asoslangan bo‘lib, uning fikrlari nafaqat diniy, balki falsafiy jihatdan ham ahamiyatlidir. G‘azzoliy ta’limni insonning axloqiy va ma’naviy kamolotiga erishish yo‘li sifatida ko‘rgan. U ilmning maqsadini nafaqat bilim olish, balki insonni Yaratganga yaqinlashtirishda ko‘rgan. Shu sababli, uning ta’lim falsafasi har tomonlama shaxsni rivojlantirishga qaratilgan.

G‘azzoliy ilmni ikki asosiy turga ajratgan: dogmatik va dogmatik bo‘lmagan. Dogmatik bilim Qur’oni karim va Payg‘ambar sunnatlari asosida shakllanadi, bu bilimlar inson hayotining axloqiy va diniy tomonlarini belgilaydi. Dogmatik bo‘lmagan bilim esa matematik, tibbiyot va boshqa dunyoviy fanlarni o‘z ichiga oladi. G‘azzoliy fikricha, har ikki turdagi bilim insonni to‘laqonli rivojlantirish uchun muhimdir, ammo axloqiy va ruhiy jihatlarni ustuvor qo‘ygan.

G‘azzoliy ta’lim jarayonida bolalar va yoshlar tarbiyasini muhim deb hisoblagan. Uning fikriga ko‘ra, bola ongi "tabula rasa" (toza taxta) holatidadir va unga o‘rgatilgan har qanday narsa uning shaxsiyatiga chuqur ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, tarbiya jarayoni axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Bola qalbini ilm olishga ochiq va pok saqlash ta’limning asosiy maqsadi deb hisoblangan.

Shuningdek, G‘azzoliy ilmni amaliyotdan ajratmaslikka katta e’tibor qaratgan. Uning fikricha, nazariy bilimlar insonni faqat tushunchalar bilan boyitadi, ammo amaliy faoliyat orqali bu bilimlarni hayotga tatbiq qilish jamiyatning haqiqiy rivojlanishiga olib keladi. U ilmni insonning axloqiy xulq-atvorini yaxshilash va jamiyatni adolatli tamoyillar asosida qurish vositasi sifatida ko‘rgan.

Ta’lim jarayonida ustoz va shogird munosabatlari ham muhim o‘rin tutadi. G‘azzoliy ustozlarni o‘quvchilar uchun nafaqat bilim manbai, balki axloqiy o‘rnak sifatida ko‘rgan. Ustoz shogirdni

shaxsiy tajribasi va fazilatlari bilan ilhomlantirishi kerak, chunki bu ta'limning samaradorligini oshiradi. Shogird esa o‘z navbatida bilim olishga intiluvchan, xokisor va pok niyatli bo‘lishi kerak.

G‘azzoliy ayollar ta'limiga ham alohida e'tibor qaratgan. U ayollar tarbiyasini jamiyatning asosiy ustunlaridan biri deb hisoblagan va ularning farzand tarbiyasi, oilani boshqarish va jamiyat hayotidagi ishtirokini qo‘llab-quvvatlagan. Shu bilan birga, ayollar ta'limini ijtimoiy ehtiyojlarga mos ravishda rivojlantirishni taklif qilgan.

G‘azzoliyning ta'lim nazariyasi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham ahamiyatlidir. Uning ilmni axloqiy tamoyillar bilan uyg‘unlashtirishga oid qarashlari bugungi kunda inson kapitalini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Xususan, yosh avlodni axloqiy jihatdan tarbiyalash va ularning ilm olishga bo‘lgan qiziqishini oshirishda G‘azzoliy tamoyillari dolzarbdir.

Abu Homid G‘azzoliyning ta'lim falsafasi "Ihyo-al-ulumiddin"da G‘azzoliy o‘z tajribalari asosida o‘z tarbiya falsafasini targ'ib qiladi. Ilmning asl maqsadi ilohiy yo‘l-yo‘riqni olishdir, balki faqat ma'lumot olish va moddiy boylik orttirish emas. Haqiqiy ilm esa inson va uning Yaratuvchisi o‘rtasidagi sirli munosabatni ko‘rish va olamni qamrab oluvchi hamma narsani biluvchi Zot huzurida hayrat va ehtirom tuyg‘ulariga to‘lish uchun qalb ko‘zlaridan pardani olib tashlashdir. (Al- Qurayshi, 1983:102)

U islom dinining ta'lim tizimi foydali bilimlarning asosiy manbai bo‘lgan Qur'ondan kelib chiqishini targ‘ib qilgan. Bu haqiqatni tan olish uchun ilohiy nozil qilingan qo‘llanma. Bu insonni atrofidagi narsalarni o‘rganishga va o‘ylashga undaydi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ning urf-odatlari bu ilohiy ilmning amaliy izohi va tatbiqi sifatida payg'ambarlarning muayyan xatti-harakatlarni kuchaytirish va nomaqbul xatti-harakatlardan qaytarish amaliyotini ko‘rsatadi. Abu Homid G‘azzoliy fikricha, Qur'oni karimga muvofiq ilm orqali voqelikni izlash musulmonlarning asosiy burchidir. Bu insonni o‘zining Yaratuvchisi Ollohdan xabardor qilish yoki insonning Alloh bilan aloqasini o‘rnatishdir. Inson ogohlikka ega bo‘lsa, Alloh bilan aloqa o‘rnatishi mumkin.

Bolalarda paydo bo‘ladigan bu munosabat bolalar o‘rtasida boshidanoq shakllangan bo‘lib, bu musulmon jamiyatining katta boyligini isbotlashi mumkin. Bundan tashqari, bolalarni voqelikni ushbu vaqtinchalik hayotning odatiy qismi sifatida qabul qilishni va unga munosabatda bo‘lishni o‘rgatish uchun, inson Yaratganga bo‘ysunadi, o‘z axloqini anglaydi. Qolaversa, u bu ilmga ega bo‘lish uchun qalb (ruh) pok bo‘lsagina erishiladi, deb ta'kidlaydi. Shunday qilib, Abu Homid G‘azzoliy inson tabiatining axloqiy jihatini rivojlantirishga katta e'tibor beradi, uning poydevori bolalik davrida qo‘yilishi kerak. Uning fikricha, bolaning ongi tabula rasa yoki toza holatda bo‘ladi, shuning uchun bolalarda eng boshidanoq yaxshi fazilatlar va xarakterlarni tarbiyalash mumkin. Insonning Allohga (fitratga) iymon keltirish va Unga ibodat qilish bo‘yicha tug'ma qobiliyati hadisdan olingan bo‘lib, har bir bola fitrat holatida tug'iladi, lekin ota-onasi uni yahudiy, nasroniy yoki majusiy qiladi, deyiladi.

U musulmon ilohiyotshunoslarini to‘rt toifaga ajratadi: payg'ambarlar, xalifalar, ilohiy ilohiyotchilar va umumiy va'zchilar (Mohd Sharif Khan, 1986:78-79).

Ota-onalar va o‘qituvchilarning vazifasi o‘zlariga muqaddas omonat sifatida berilgan yosh bolalarga nafaqat bilim berish, balki ularda axloqiy ongni uyg'otish , ularni ijtimoiy hayot xususiyatlariga o‘rgatishdir. Demak, barcha ta'lim faoliyati shaxsning xarakterini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi va shu bilan birga axloqiy va ezgu jamiyat qurishga olib kelishi kerak. (Ruhan Samaeng , 1999)

Abu Homid G‘azzoliy ham bilimning foydaliligiga qat'iy ishonadi, ya'ni nazariy bilimlarni amaliyotdan ajratmaslik kerak. Barcha yaxshi fikrlar harakatga aylanishi kerak. Bilim insondan odamga uning qobiliyatiga qarab farqlanadi. Abu Homid G‘azzoliy o‘zining ta'lim falsafasini axloq

va ma'naviy o‘lchovga asoslagan holda, shogird va o‘qituvchining xatti-harakatlari va burchlari qoidalarini quyidagicha belgilaydi:

Talaba

•O‘z bilimi bilan faxrlanmasligi va hech qachon ustozi huzurida o‘zini ko‘rsatmasligi kerak.

•Noma'lum o‘qituvchilar qo‘lida o‘qish uchun g'ururlanmaslik kerak - o‘qituvchidan oldin shogird yomg'ir suvini o‘ziga singdiradigan yumshoq tuproq kabi bo‘lishi kerak.

•Har bir fanni hech bo‘lmaganda uning asosiy maqsadini biladigan darajada o‘rganishi kerak, chunki barcha fanlar o‘zaro bog'liq va hamkorlikdadir.

•O‘zini chalg'itadigan narsalardan tiyib, nafsini past odatlar va yomon xislatlardan poklash kerak, chunki ilm ilohiydir va u faqat pok qalblarga kiradi.

•Oq rangda kiyinish va kiyinishda oddiy bo‘lishi kerak - shoyi va boshqa bezaklarni kiyishdan saqlaning (chunki u boylik va kuchni ramziy qiladi).

•Jismoniy va ruhiy salomatlikni ta'minlash uchun jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi kerak va o‘zini Xudoga jo‘shqinlik va kuch bilan bag'ishlashga imkon beradi.

•Jismoniy jazobga bardosh bera olishi kerak, chunki sabr-toqat mard erkaklarga, yig'lash esa qul va ayollarga xos xususiyatdir.

• Aqlli talaba (Murid) zaiflarga dars berishni so‘rash mumkin - afzallik - ular darsda bezovtalanmaydi va o‘qituvchilik san'ati bilan shug'ullanishi mumkin.

• Ayollar ta'limi jamiyat ehtiyojlariga mos bo‘lishi kerak - bolalarni to‘g'ri tarbiyalash va uy vazifalarini bajarish. Biroq, ayollar uchun oliy ma'lumot muhim emas. (Fazul Karim, 1983:61-65).

O‘qituvchi:

•O‘qituvchi va shogird munosabatlari barcha talabalarga adolatli va teng munosabatda bo‘lishi kerak. O‘qituvchi o‘quvchilarga ota-onasidan ko‘ra mehribon bo‘lishi kerak - hamdard bo‘lishi va ularga o‘zinikidek munosabatda bo‘lishi kerak.

•Payg‘ambarga ergashish va talabalarga ta’lim berish uchun hech qanday haq talab qilmaslik. Ustoz umid qilishi kerak bo‘lgan yagona mukofot bu Allohning roziligidir.

•Ularni nasihat qilib, noto‘g'ri xatti-harakatlari va yomon yo‘llarida tanbeh berishi kerak. Ammo tanbehda uzoq va ochiq bo‘lmasligi kerak. Hamdard bo‘lish va takliflar berish kerak.

•O‘z o‘quvchilari oldida boshqa fanlarni haqorat qilmasligi yoki kamsitmasligi; Buning o‘rniga u o‘z mavzusini boshqa fanlarga ham muhabbat uyg'otadigan darajada o‘rgatishi kerak.

• Mavzuni taqdim etishdan oldin talabalarning intellektual darajasini hisobga olish kerak. Talabalar tushuna olmaydigan narsalarni o‘rgatishdan ehtiyot bo‘lishlari kerak. Ulardan o‘zlari tushuna olmaydigan narsani talab qilmaslik kerak.

•Darslarni kundalik hayot qiziqishlari bilan bog'lashi va ma'lumdan noma'lumga, oson narsadan qiyinga o‘tishi kerak.

• Mavzuni to‘liq o‘zlashtirish uchun darsga oldindan tayyorgarlik ko‘rish va o‘qitishni qiziqarli va samarali qilish uchun o‘quv qo‘llanmalaridan foydalanish kerak.

• Darslarni talabalarning faol hamkorligi va ishtirokida o‘tkazishi kerak.

•U o‘zi aytgan narsasiga amal qilsin, amali so‘zi yolg'on bo‘lmasin. Harakati, so‘zlari bilan o‘rnak bo‘lishi kerak, aks holda o‘quvchilar o‘qituvchini masxara qiladi.

Ilmlarning bo‘linishi. Abu Homid G‘azzoliy bilimlarni ikki qismga ajratadi. Ular dogmatik va dogmatik bo‘lmagan. Dogmatik bilim deganda bizga payg'ambarlar orqali kelgan bilim tushuniladi. Ularda donolik, tajriba yoki tinglovlarning roli yo‘q. Matematika, tibbiyot va she'riyat dogmatik bilim emas, chunki birinchisi donolik, ikkinchisi tajriba bilan, uchinchisi esa tinglash bilan bog'liq. Hatto dogmatik bo‘lmaganlar ham uch qismga bo‘lingan. Ular kerakli ilmlar va halol yoki joiz ilmlardir.

Kerakli ilmlar dunyo hayoti bilan bog'liq bo‘lgan tibbiyot va arifmetika kabi fanlarni o‘z ichiga oladi.

Nomaqbul bilimlarga sehr, qo‘l chaqqonligi kabi mavzular kiradi. Halol yoki joiz bilimga she'riyat kiradi, agar u axloqsiz bo‘lmasa, tarix, va hokazo. Dogmatik bilimlar ikki toifaga bo‘linadi, ular kerakli va nomaqbuldir.

Keraklilar, shuningdek, asosiy, yordamchi, kirish va qo‘shimchalarga bo‘linadi. Asosiy bilimlar Qur'oni karim, payg'ambar sunnatlari, musulmonlarning fikri va sahobalarining urf-odatlaridan iborat. Qo‘shimcha bilimlar yuqorida qayd etilgan asosiy bilimlarni tushunish orqali olinadi. Ular so‘zlari bilan emas, balki tushunish doirasidagi tushuntirishlari bilan tushuniladi. Ular tushunish doirasini kengaytiradilar. Ulardan ba'zilari dunyoviy fikrlar bilan bog'liq bo‘lsa, boshqalari esa oxirat obodligi bilan bog'liq. G‘azzoliy oxirat yo‘liga oid ilmlarni ham ikki toifaga ajratgan. Ular vahiy bilan bog'liq bilimlar va ishlar bilan bog'liq bilimlardir. Vahiy boshqa barcha ilmlarning haddan tashqari va ustunidir, ishlar bilan bog'liq bilimlar qalbning holatini bildiradi. Bu shartlarni bilishdir.

Muhokama. Abu Homid G‘azzoliy islom turmush tarziga muvofiq ta'limning maqsad va vazifalarini belgilab bergan. Uning fikricha, ta'limning maqsadi bolalarni taqvoga undash va yordam berishdir. Islomning barcha ta'limotlarida bunga birinchi navbatda ahamiyat berish kerak. Darhaqiqat, talaba taqvoga erishadi, bu qisman bolaning qalbining tayyorgarligi holatiga bog'liq. Ba'zi bolalarning qalblari boshqalarga qaraganda ochiqroq va taqvoni bolaga majburlab bo‘lmaydi, u tafakkur va tajriba orqali o‘rganiladi. Uning fikricha, inson yaxshi va yomonni ajrata olishi, yomonlikdan saqlanishi uchun odob-axloqni tarbiyalash, qurish va to‘ldirishdir. Boshqa tomondan, u keyinchalik boshqa faylasuflar tomonidan taqdim etilgan ta'lim orqali jamiyatni isloh qiladi. Shuning uchun inson shaxsiyati muvozanatli o‘sishi va insonning axloqiy shaxsga aylanishi va payg'ambarlik me'yoriga rioya qilishi uchun yashirin fazilatlar namoyon bo‘lishi uchun e'tiqodni tarbiyalash kerak.

Bu shuni anglatadiki, iymonni sidqidildan qabul qilish inson qalbiga ta'sir qiladi va shu orqali Alloh tomonidan in'om etilgan asosiy fazilatlar yotgan ruhga ta'sir ko‘rsatishi va aql-idrokni odamlar va odamlarda jamiyat muvozanatni o‘rnatish, saqlash va mustahkamlashga faol jalb qilish imkonini beradi.

Alloh taolo Qur'oni karimda zikr qilganidek, axloqning asosiy e'tibori qalbni iymon orqali poklashga qaratilgan.

Ular yer yuzida yurib yurmaydilarmi, shunda qalblari (va aqllari) hikmatni, quloqlari esa eshitishni o‘rgansin? Darhaqiqat, ularning ko‘zlari ko‘r emas, balki qalblari ko‘kslarida ko‘rdir.

Abu Homid G‘azzoliy ning ta'lim nazariyasi. Abu Homid G‘azzoliy ota-onalarni farzandlariga to‘g'ri qarash uchun mas'ul deb hisoblaydi, chunki u bolani ko‘zgudek, uning oldiga qo‘yilgan har qanday narsani aks ettirishga tayyor, shuningdek, qo‘llardagi muqaddas omonatdir. Uning fikricha, ta'lim orqali bola yaxshi fuqaro yoki jinoyatchiga aylanishi mumkin. U o‘zini hurmat qilish, hayo va samimiyatni o‘zining ajoyib fazilatlari deb biladi.

Ota-onalar uchun Alloh taoloni farzandlariga qo‘rqituvchi va qo‘rqituvchi emas, balki ijobiy, himoyachi va mehribon qilib ko‘rsatish juda muhim va davomiy jarayondir. Aksincha, bu va uning qat'iyatliligi uning ta'lim olishiga yordam berishi kerak. Bolani tarbiyalashning umumiy qoidalariga u quyidagilarni keltirib o‘tadi:

1. Uni nazorat qilishning birinchi xislati ovqatga ochko‘zlik bo‘ladi, u bu borada tartibli bo‘lishi kerak, Masalan, u ovqatni faqat o‘ng qo‘li bilan yeyishni, "Alloh nomi bilan" boshlashni, o‘ziga yaqin bo‘lgan narsadan yeyishni va boshqalardan oldin boshlamaslikni o‘rgatadi. Ovqatiga ham, hozir bo‘lgan boshqa odamlarga ham tikilmasligi, uni bo‘rttirmasligi, o‘rniga to‘g‘ri chaynashi, to‘xtovsiz qo‘lini og‘ziga olib bormasilgi, kiyimiga ovqat tushirmasligi, va u ba'zan nondan boshqa hech narsa

iste'mol qilmaslik odatiga ega bo‘lishi kerak, shunda u boshqa turdagi ovqatlarning mavjudligi muqarrar deb o‘ylamaydi.

2. Uni rangli yoki ipak liboslardan ko‘ra oq rangni yoqtirishga undash va bu kiyimning ayollarga yarasha, ayollarga xos ekaniga va (haqiqiy) erkaklar ularni kiymasligiga qat'iy ishontirish kerak.

3. O‘sishning dastlabki yillarida qarovsiz qolgan bola odatda yomon tabiatli, insofsiz, hasadgo‘y, o‘jar, o‘g'rilikka moyil, g'iybatchi bo‘lib ulg'ayadi, bularning barchasidan sog'lom tarbiya orqali asrasa bo‘ladi.

4. U maktabda Qur'on, urf-odat va taqvodor kishilarning ertaklarini o‘rganish bilan band bo‘lishi kerak, shunda uning qalbida solihlarga muhabbat ildiz otadi.

5. U bilan har safar uzoq gaplashmaslik kerak, chunki bunday so‘zlar uning yuragiga ta'sir qiladi.

6. Uning kunduzi uxlashiga ruxsat bermaslik kerak, chunki bu dangasalikka olib keladi va har doim tunda uxlashi kerak, lekin yumshoq to‘shakda emas, bu uning a'zolarining qattiqlashishiga to‘sqinlik qiladi.

7. Uning tanasining semirib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak, chunki bu unga to‘shak, kiyim-kechak va ovqatlanishni qiyinlashtiradi.

8. Uni yashirincha biror narsa qilishdan qaytarmoq kerak, chunki u narsalarni xunuk deb hisoblagandagina yashiradi, agar bu amallarni davom ettirsa, yomon ishlar qilishga odatlanib qoladi.

9. U kasallikka duchor bo‘lmaslik uchun kunning bir qismida yurish, harakat qilish va mashq qilish odatini olishi kerak, oyoq-qo‘llarini ochmaslik yoki tez yurmaslik, qo‘llarini osib qo‘ymaslik, balki ularni ushlab turish uchun harakat qilishi kerak.

10. U ota-onasining mol-mulkini, pulini, yeb-ichishini, kiyishini, hayot tarzini o‘rtoqlariga maqtanmasligi hamda kamtarona, saxovatli va o‘rtamiyona bo‘lishga odatlangan bo‘lishi kerak.

11.Uni hech kimdan oldin gapirmaslik, faqat savolga javob berish va ularga mutanosib ravishda gapirish, yoshi ulug‘ kishi (kirganida) uning uchun joy va unga qarab o‘tirish, gapirayotganda to‘g‘ri tinglash, o‘rnidan turib, so‘zlashishni odat qilish kerak.

12. Unga yolg'on gapirishdan, kimnidir so‘kishdan, haqorat qilishdan, bunday ishlarni qiladiganlar bilan aralashib ketishdan man qilish kerak, chunki bu odatlar muqarrar ravishda yomon tarbiyasining asosi va uning asl ildizidir.

13. Agar ustozi uni ursa, u qichqirmasligi va yig'lamasligi, birovdan shafoat so‘ramasligi, aksincha uning jazosini o‘tashi va buni qilish jasorat va yigitlik belgisi ekanligini, yig'lash esa qullar va ayollarga xos odat ekanligini aytishi kerak.

14. Maktabdan keyin unga darsdagi mashaqqatli mehnatidan keyin biroz dam beradigan tarzda o‘ynashga ruxsat berish kerak, lekin charchab qolishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Bolani o‘ynashdan haddan tashqari qarzdor qilish, uni doimiy saboqlar bilan charchatish uning qalbini o‘limga olib keladi va uning aql-zakovatiga putur etkazadi va unga hayotni shunchalik yomon ko‘radiki, u qandaydir qochish yo‘llarini o‘ylab topishga harakat qiladi.

Abu Homid G‘azzoliyning ta'lim, axloq va psixologiya sohasidagi qarashlari nafaqat o‘z davri, balki hozirgi zamon ehtiyojlariga ham javob beradi. Uning fikricha, ta'lim jarayonining asosiy maqsadi insonning nafaqat bilimdon, balki axloqiy barkamol bo‘lishini ta’minlashdir. G‘azzoliy insonning qalb va ruh tarbiyasini ilmiy taraqqiyotdan ustun qo‘yib, axloqiy kamolot orqali jamiyatda barqarorlikka erishish mumkinligini ta'kidlagan.

Bugungi globalizatsiya davrida axloqiy qadriyatlarning zaiflashishi kuzatilmoqda. Ushbu holatda G‘azzoliyning "o‘rtacha yo‘l" tamoyiliga asoslangan yondashuvi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tamoyil haddan tashqari radikal qarashlardan va o‘ta dunyoviy manfaatparastlikdan saqlanishni tavsiya etib, axloqiy barqarorlik va ma’naviy uyg‘unlikni ta’minlashni ko‘zlaydi. Mazkur yondashuv bugungi ta’lim tizimida ham shaxsni axloqiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashga xizmat qilishi mumkin.

G‘azzoliyning bolalar tarbiyasi bo‘yicha qarashlari ham zamonaviy pedagogikaga katta hissa qo‘shadi. U bolalar qalbini pok holda saqlash va erta yoshdan axloqiy qadriyatlarni singdirish orqali ularni jamiyat uchun mas'uliyatli shaxslar qilib tarbiyalash mumkinligini ta'kidlagan. Bolaning ilk odatlari va u bilan ishlash jarayoni uning butun hayotiga ta’sir ko‘rsatadi, deya qayd etgan G‘azzoliy, o‘qituvchi va ota-onalarning rolini alohida ta’kidlash bilan birga, ular tomonidan namuna bo‘lish muhimligini urg‘ulagan.

Shuningdek, G‘azzoliy ilm va amaliyotning ajralmasligini ta’kidlagan holda, bilimlarni hayotga tatbiq etish muhimligini ko‘rsatadi. Uning fikricha, nazariy bilim amaliy ko‘nikmalar orqali mustahkamlanadi, bu esa jamiyatning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. G‘azzoliy ustoz-shogird munosabatlarini chin dildan samimiylik, hurmat va mas'uliyat asosida qurishni taklif etgan. Bu yondashuv bugungi kunda o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi ishonchli aloqani shakllantirish uchun zarur bo‘lib, ta'limning samaradorligini oshiradi.

Ayollar ta'limi masalasida G‘azzoliyning qarashlari zamonaviy ta'lim tamoyillari bilan uyg‘unlashishi mumkin. U ayollarning ta’lim olishini oila va jamiyat rivojida muhim deb bilib, ularni bolalarning tarbiyasida hal qiluvchi shaxslar sifatida ko‘rgan. Uning fikricha, ayollarni ma’naviy va axloqiy jihatdan yuksaltirish jamiyatni umumiy rivojlanish sari yetaklaydi. Bu qarashlar ayollar ta’limini targ‘ib qilishda va ularning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Yuqoridagilarni hisobga olganda, G‘azzoliyning ta'limga oid qarashlari zamonaviy ta’lim tizimi uchun universal asos bo‘lib, uning metodologik tamoyillari yangi avlodni tarbiyalashda qo‘llanilishi lozim. Bu qarashlar insoniyatning nafaqat intellektual, balki ma’naviy jihatdan ham rivojlanishiga yo‘naltirilgan.

Xulosa. Ushbu maqola Abu Homid G‘azzoliyning Islom ta'limotiga qo‘shgan hissasini yoritadi. G‘azzoliy ta'lim falsafasi, tarbiya uslublari va ilmning maqsadi haqida chuqur mulohazalar bildirgan. U ilmni insonni Yaratuvchisi bilan bog‘lashning asosiy vositasi deb bilgan va ta'limning axloqiy, ruhiy va intellektual jihatlariga katta e'tibor qaratgan. Bolaning tarbiyasini erta yoshdan boshlash va unda ezgulikni shakllantirish muhimligini ta'kidlagan. G‘azzoliy ning fikricha, ta'lim jarayoni axloqiy ongni rivojlantirishga, yuksak jamiyat qurishga xizmat qilishi lozim.

G‘azzoliy ilmni ikkiga – dogmatik va dogmatik bo‘lmagan turlarga ajratgan. Uning ta'lim konsepsiyasi Qur'oni karim va payg‘ambar sunnatlaridan kelib chiqadi. Ustoz va shogirdning vazifalari, ta'lim metodlari, shuningdek, ayollar tarbiyasi borasida muhim qoidalar ishlab chiqqan.

G‘azzoliy ota-onalarni farzandlariga to‘g‘ri tarbiya berish mas'uliyatiga ega deb hisoblagan. Shuningdek, ilmni faqat nazariy bilim sifatida emas, amaliyot orqali hayotga tatbiq etilishi kerakligini qayd etgan.

Tavsiyalar:

Abu Homid G‘azzoliy ta'lim falsafasini chuqurroq o‘rganish va bugungi kunda undan samarali foydalanish uchun quyidagi tavsiyalarni taklif qilamiz:

- G‘azzoliy yozgan asarlarni keng ommaga tushunarli qilib tarjima qilish va targ‘ib etish.
- G‘azzoliy ta'kidlaganidek, bolalarni yoshligidan axloqiy qadriyatlarga o‘rgatadigan maxsus o‘quv dasturlari ishlab chiqish.
- Bolalar uchun interaktiv va tarbiyaviy o‘yinlar orqali ilm olishni rag‘batlantiruvchi muhit yaratish.

- O‘qituvchilar va ota-onalarga G‘azzoliy tamoyillari asosida maxsus trening va seminarlar tashkil etish.
- Ustoz-shogird munosabatlari bo‘yicha amaliy qo‘llanmalar ishlab chiqish.
- Ilm olish jarayonida axloqiy tarbiyani birlamchi maqsad qilib qo‘yish.
- O‘quv dasturlariga insonning ichki va tashqi tarbiyasi bilan bog‘liq fanlarni qo‘shish.
- Ayollar uchun maxsus dasturlarni rivojlantirish orqali ularning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash.
- Nazariy bilimni amaliyotga tatbiq qilishni o‘rgatadigan loyihalar va laboratoriyalar tashkil etish.
- Ilmning turli sohalarini birlashtirgan holda, dolzarb masalalarni hal qilishga qaratilgan tadqiqotlarni kengaytirish.

Bu tavsiyalar G‘azzoliy ta'lim falsafasi va metodlarini zamonaviy ta'lim jarayoniga uyg‘unlashtirishga yordam beradi. Shu orqali jamiyatda bilimga asoslangan axloqiy qadriyatlarni kuchaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida»gi 2017 yil 28 iyuldagi PQ-3160-son qarori. [Elektron resurs] https://lex.uz/docs/4071203
2. “Saodatga eltuvchi ilm” Abu Homid G‘azzoliy; tarjimon: Miraziz A`zam.-Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
3. "Islom Ensiklopediyasi" (1985 yilgi Istanbul nashri,1-jild, 45-47-betlar).
4. “Mukoshafatul qulub” (Qalblar kashfiyoti) Abu Homid G‘azzoliy; tarjimon: Miraziz A`zam. Toshkent: Munir nashriyoti, 2022.
5. “Ihyou ulumiddin” Abu Homid G‘azzoliy; tarjimon: Rashid Zohid. Toshkent “Matbaachi” 2022.
6. Ruhan Samaeng (1999). G‘azzoliy qarashlarining ta'lim sohasida tatbiqi.
7. Sayid Sajjod Rizaviy (1986). Islomdagi tarbiya masalalari.
8. TJ Winter (1990). Musulmon jamiyatining axloqiy poydevori.

Raximov Zoyir Jumayevich
Navoiy Innovatsiyalar universiteti
Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi boshlig'i

O‘QITUVCHINING PEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI OSHIRISHDA METAKOGNITIV KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH USUSLLARI

Annotatsiya. *O‘qituvchining pedagogik kompetensiyasi uning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli natijalarga erishishida muhim omil bo‘lib, bu kompetensiya nafaqat pedagogik bilimlarga, balki o‘qituvchining metakognitiv ko‘nikmalariga ham bog‘liqdir. Metakognitiv ko‘nikmalar - bu o‘qituvchining o‘z fikr va faoliyatini tahlil qilish, qayta ko‘rib chiqish va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatidir. Ushbu maqolada o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishda metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning ahamiyati va ularning samarali metodlari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar*: o‘qituvchi, pedagogik kompetensiya, metakognitiv ko‘nikmalar, o‘z-o‘zini boshqarish, ta'lim jarayoni, ta'lim samaradorligi, o‘quvchilar, metakognitiv metodlar, pedagogik rivojlanish, o‘qituvchining kasbiy faoliyati, innovatsiyalar.*

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ МЕТАКОГНИТИВНЫХ НАВЫКОВ В ПОВЫШЕНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЯ

Аннотация. *Педагогическая компетенция учителя является важным фактором для достижения успешных результатов в его профессиональной деятельности. Эта компетенция зависит не только от педагогических знаний, но и от метакогнитивных навыков учителя. Метакогнитивные навыки — это способность учителя анализировать свои мысли и деятельность, пересматривать их и управлять собой. В данной статье анализируется важность развития метакогнитивных навыков для повышения педагогической компетенции учителя и их эффективные методы.*

Ключевые слова*: учитель, педагогическая компетенция, метакогнитивные навыки, самоуправление, образовательный процесс, эффективность обучения, учащиеся, метакогнитивные методы, педагогическое развитие, профессиональная деятельность учителя, инновации.*

METHODS OF DEVELOPING METACOGNITIVE SKILLS IN ENHANCING THE TEACHER'S PEDAGOGICAL COMPETENCE

Annotation. *The pedagogical competence of a teacher is an essential factor in achieving successful results in their professional activities. This competence is not only related to pedagogical knowledge but also to the teacher's metacognitive skills. Metacognitive skills are the teacher's ability to analyze their thoughts and actions, reconsider them, and self-manage. This article analyzes the importance of developing metacognitive skills in enhancing the teacher's pedagogical competence and their effective methods.*

Key words*: teacher, pedagogical competence, metacognitive skills, self-management, educational process, learning effectiveness, students, metacognitive methods, pedagogical development, teacher's professional activity, innovations.*

Kirish. O‘qituvchining pedagogik kompetensiyasi uning ta'lim jarayonida o‘quvchilarga samarali ta'lim berishda, shuningdek, o‘zining kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Pedagogik kompetensiya - bu o‘qituvchining o‘quvchilarning intellektual va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir etish qobiliyatini tashkil etuvchi bilim, ko‘nikma va malakalarning butun majmuasidir.

Bugungi ta'lim tizimida o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirish zarurati, ayniqsa, metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Metakognitiv ko‘nikmalar - bu

o‘qituvchining o‘z faoliyatini anglash, tahlil qilish va unga moslashish qobiliyatidir. Bu ko‘nikmalar o‘qituvchining o‘quv jarayonini samarali boshqarishiga yordam beradi, ta'lim metodlarini tanlashda yuqori darajadagi qarorlar qabul qilishga imkon yaratadi. Metakognitiv yondoshuvlar o‘qituvchining o‘z-o‘zini o‘rganish va tahlil qilishni, o‘quvchilarning ehtiyojlariga qarab ta'lim jarayonini qayta shakllantirishni ta'minlaydi. Shuningdek, o‘qituvchining metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘quvchilarga yanada samarali ta'lim berish, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishda metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning metodologik yondoshuvlar va samarali usullari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. O‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirish va metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga oid ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlar keng qamrovli bo‘lib, ular ta'lim tizimidagi samarali yondoshuvlar, metodlar va psixologik omillarga qaratilgan. Bu sohada olib borilgan tadqiqotlar, asosan, metakognitiv ko‘nikmalarning o‘qituvchining pedagogik faoliyatiga qanday ta'sir qilishini, o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini qanday yaxshilashini va umumiy ta'lim samaradorligini qanday oshirishni o‘rganadi.

Metakognitiv ko‘nikmalar va ularning ta'lim jarayonidagi o‘rni: Metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish, avvalo, o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilish va o‘zgarishlarga moslashish qobiliyatini kuchaytiradi. O‘qituvchining o‘z-o‘zini anglash va boshqarish ko‘nikmalari, shuningdek, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur vositalarni taqdim etadi. Shuningdek, Baxtiyorova (2020) o‘zining ilmiy ishlarida metakognitiv ko‘nikmalarning o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ta'sirini ko‘rib chiqqan. Uning tadqiqotlarida metakognitiv yondoshuvlarning ta'lim jarayoniga samarali qo‘llanilishi o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, o‘z-o‘zini baholash va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Pedagogik kompetensiya va kasbiy rivojlanish: O‘qituvchining pedagogik kompetensiyasi faqatgina bilim va ko‘nikmalarni egallashni anglatmaydi. Aslida, bu o‘qituvchining ijtimoiy, psixologik va didaktik ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bog‘liq. Bunday kompetensiyani oshirishda metakognitiv yondoshuvlarning roli katta. Akademik va pedagogik ishlarida metakognitiv metodlarning qo‘llanilishi o‘qituvchilarning kognitiv jarayonlarini samarali boshqarish, o‘zgaruvchan o‘quv vaziyatlariga moslashish va stressni boshqarishda yordam beradi (G‘ulomova, 2019).

O‘quvchilar bilan interaktiv yondoshuvlar: O‘qituvchining metakognitiv ko‘nikmalari o‘quvchilar bilan interaktiv yondoshuvlarni rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Interaktiv metodlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning o‘z-o‘zini o‘rganish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, metakognitiv ko‘nikmalarni o‘qituvchida rivojlantirish orqali, uning o‘quvchilarga yanada samarali ta'lim berish imkoniyatlari oshadi. Hojieva (2018) metakognitiv metodlarni o‘quvchilarning ta'lim jarayoniga faolligini oshirishda va o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini tahlil qilishda qo‘llanishining samaradorligini o‘rgangan.

Pedagogik ko‘nikmalarni oshirishning metodologik yondoshuvlar: Metakognitiv ko‘nikmalarni o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishda qo‘llashning turli metodologik yondoshuvlari mavjud. Masalan, o‘qituvchilar uchun treninglar, seminarlar va amaliyotlar orqali metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin. Bunday yondoshuvlar o‘qituvchilarning o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangi pedagogik yondoshuvlar bilan birlashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, metakognitiv yondoshuvlarning samarali qo‘llanilishi o‘qituvchining o‘z-o‘zini baholash va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini nazorat qilishni yaxshilashga yordam beradi.

Muhokama. O‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishda metakognitiv ko‘nikmalarning roli haqida tahlil qilingan adabiyotlar, ta'lim jarayonini samarali boshqarish va o‘quvchilarga sifatli ta'lim berish uchun metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning zarurligini ta'kidlamoqda. Metakognitiv ko‘nikmalar o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilish, yangi pedagogik yondoshuvlarni o‘zlashtirish, o‘z-o‘zini boshqarish va o‘zgaruvchan o‘quv vaziyatlariga moslashish imkoniyatlarini oshiradi. Bu, albatta, o‘qituvchining o‘quvchilarga sifatli ta'lim berish qobiliyatini yaxshilaydi va o‘quvchilarning o‘z-o‘zini o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Metakognitiv ko‘nikmalar o‘qituvchining professional rivojlanishida muhim vosita sifatida ko‘riladi. Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali o‘qituvchi o‘zining pedagogik faoliyatini yanada samarali tashkil etishi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv ko‘nikmalarni o‘qituvchining shaxsiy rivojlanishida qo‘llash o‘zgaruvchan pedagogik sharoitlarga moslashishda va stressni boshqarishda ham muhimdir. O‘qituvchilar o‘z metodlarini tahlil qilib, yangi pedagogik usullarni ishlab chiqish, o‘quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olish orqali samarali ta'limni ta'minlaydilar.

Shu bilan birga, metakognitiv yondoshuvlarning o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishda samarali bo‘lishi uchun o‘quvchilar bilan o‘zaro aloqalar muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining o‘z-o‘zini anglash ko‘nikmalari va kognitiv jarayonlarni boshqarish qobiliyati o‘quvchilarga faqat ilmiy bilim berishdan tashqari, ularning mustaqil fikrlashini, tanqidiy yondoshuvlarini va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keladi. O‘quvchilarning faol ishtiroki, interaktiv metodlar yordamida o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishda yordam beradi.

Bundan tashqari, o‘qituvchining metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun tayyorlov kurslari, amaliyotlar va treninglar kabi metodlarni joriy etish zarur. Bunday yondoshuvlar o‘qituvchining yangi pedagogik usullarni o‘rganishiga va amaliyotga joriy etishiga yordam beradi. Shuningdek, metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning samarali metodlari o‘qituvchining pedagogik faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirishga imkon yaratadi.

O‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishda metakognitiv yondoshuvlarning samarali qo‘llanilishi, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga va kognitiv faoliyatini yaxshilashga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarni metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga undash, ta'lim tizimida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirishga yordam beradi. Bu esa, ta'lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning muvaffaqiyatlarini yaxshilashga imkon yaratadi.

Xulosa. O‘qituvchining pedagogik kompetensiyasi uning kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatli natijalarga erishishda muhim ahamiyatga ega. Bu kompetensiya nafaqat o‘qituvchining pedagogik bilimlari, balki uning metakognitiv ko‘nikmalariga ham bog‘liqdir. Metakognitiv ko‘nikmalar, o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilish, qayta ko‘rib chiqish va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati bo‘lib, ta'lim jarayonida o‘quvchilarning samarali o‘rganishiga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu maqolada metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishdagi o‘rni muhimligi tahlil qilindi. Metakognitiv yondoshuvlar o‘qituvchining shaxsiy rivojlanishiga va ta'lim jarayonining sifatini oshirishga yordam beradi.

Tavsiyalar:

1. Metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish: O‘qituvchilarga metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun treninglar va seminarlar tashkil etilishi zarur. Bu ko‘nikmalar o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilish va rivojlantirishda yordam beradi.

2. Innovatsion metodlardan foydalanish: O‘qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini oshirishda yangi metodik yondoshuvlar va texnologiyalardan foydalanish tavsiya etiladi. Metakognitiv metodlarni joriy etish ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.

3. O‘qituvchining o‘z-o‘zini baholashi: O‘qituvchining o‘z faoliyatini baholash va o‘z-o‘zini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, uning o‘zini yangilash va rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, o‘qituvchining o‘quvchilarga ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli yordam berish uchun psixologik moslashuvga e'tibor qaratilishi muhimdir.

4. Pedagogik muloqot va tajriba almashish: O‘qituvchilar o‘zaro tajriba almashish, muloqot qilish orqali metakognitiv ko‘nikmalarni o‘zaro rivojlantirishi mumkin. Jamoaviy ish va maslahatlar ta'limning sifatini oshiradi.

5. Tizimli yondoshuv: Metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishda tizimli yondoshuv qo‘llanilishi kerak. O‘qituvchilarni doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlash, metodik yordam ko‘rsatish va rivojlanishga rag‘batlantirish ta'limning samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Shatalova, O. V. (2018). Metakognitiv yondoshuvlar va ularning pedagogik kompetensiyani oshirishdagi o‘rni. Pedagogika va Psixologiya jurnali, 12(2), 42-48.
2. Davis, H. (2016). The importance of metacognitive skills in teachers' professional development. Journal of Teacher Education, 28(3), 99-115.
3. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81-112.
4. Moon, J. A. (2013). Reflection and employability: Reflection on learning and its impact on pedagogical practices. Education+ Training, 55(5), 406-418.
5. Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. Contemporary Educational Psychology, 19(4), 460-475.
6. Zhou, M., & Lee, C. (2017). Metacognitive strategies for professional development in education. Journal of Education and Learning, 6(1), 19-31.
7. Tuckman, B. W., & Monetti, D. M. (2011). Educational psychology: A practitioner-researcher approach. Wadsworth Publishing.
8. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
9. Leat, D., & Lin, L. (2018). Teaching and learning strategies for metacognitive development. Journal of Teaching and Learning, 10(2), 79-88.
10. Chick, H. L. (2015). Metacognition in the classroom: The importance of reflection. International Journal of Educational Research, 72(1), 91-105.
11. Costa, A. L., & Kallick, B. (2008). Learning and leading with habits of mind: 16 essential characteristics for success. ASCD.
12. Brown, A. L., & Campione, J. C. (1986). Metacognition, executive control, and the development of problem-solving skills. In Learning and cognition in education (pp. 49-72). Springer.
13. Pintrich, P. R. (2002). The role of metacognitive knowledge in learning, teaching, and assessing. Theory into Practice, 41(4), 220-227.
14. Schraw, G. (2006). Promoting general metacognitive awareness. Instructional Science, 34(1), 1-16.
15. Karpicke, J. D., & Roediger, H. L. (2008). The critical importance of retrieval for learning. Science, 319(5865), 966-968.

Sobirov Tolib Ro'ziyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti professori
Abulov To'lqin Mo'minovich
Buxoro psixologiya va chet tillari instituti magistranti.

AL-FOROBIY TADQIQOTLARIDA MUSIQIY MADANIYATINING INSON MA'NAVIYATIGA TA'SIRI

Annotatsiya. *Ma'lumki, IX-X asrlar Markaziy Osiyoda Renessans davri hisoblanadi. Bu davrda Buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan hududda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik fan va madaniyatning rivojlanishiga xizmat qildi. Maqolada o'sha davrning eng mashhur Sharq allomalaridan biri – Abu Nasr Al-Forobiy tomonidan olib borilgan musiqashunoslik sohasidagi tadqiqotlar va ularning ahamiyati tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Markaziy Osiyo, musiqa, madaniyat, ma'naviyat, etika, falsafa, Sirdaryo, Al-Forobiy, Movarounnahr*

ВЛИЯНИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ДУХОВНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ АЛЬ-ФАРАБИ

Аннотация. *Известно, что IX-X века считаются периодом Ренессанса в Центральной Азии. В этот период социально-экономическая стабильность на территории, расположенной на пересечении Великого шелкового пути, способствовала развитию науки и культуры. В статье анализируются исследования в области музыковедения, проведённые одним из самых известных восточных учёных того времени Абу Насром аль-Фараби, и их значение.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, музыка, культура, духовность, этика, философия, Сырдарья, аль-Фараби, Мавераннахр.*

INFLUENCE OF MUSICAL CULTURE ON HUMAN SPIRITUALITY IN AL-FARABI'S RESEARCH

Abstract. *It is well known that the 9th–10th centuries are considered the Renaissance period in Central Asia. During this time, socio-economic stability in the region, located at the crossroads of the Great Silk Road, contributed to the development of science and culture. This article analyzes the musicological research conducted by one of the most renowned Eastern scholars of that era, Abu Nasr al-Farabi, and its significance.*

Keywords: *Central Asia, music, culture, spirituality, ethics, philosophy, Syr Darya, al-Farabi, Maverannahr.*

Kirish. Insonni har tomonlama kamol toptirishda turli omillar mavjud bo'lib, ular ushbu jarayonga o'z ta'sirini o'tkazadi. Uning eng yuksak sifatlaridan biri ma'naviyatdir. Inson ma'naviy rivojlanishida musiqaning ta'siri haqida so'z yuritganda, Sharqning yirik mutafakkirlaridan biri – Al-Forobiyni eslamaslik mumkin emas. Al-Forobiy (873–950) – mashhur faylasuf va entsiklopedist olim bo'lib, jahon madaniyatiga katta hissa qo'shgan. Uning to'liq ismi – Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug Tarxon. O'rta asr Sharqi va Markaziy Osiyodagi ko'plab ilmiy yutuqlar, ijtimoiy-falsafiy fikrlar taraqqiyoti uning nomi bilan bog'liq. Al-Forobiy o'z davrida mavjud barcha fanlarni mukammal o'zlashtirgan va ularning rivojiga ulkan hissa qo'shgan. U qadimgi yunon faylasuflarining asarlarini sharhlab, ularni keng targ'ib qilgan. Shu bois, uni Sharq mamlakatlarida katta hurmat bilan «Al-Muallim as-Soniy» – «Ikkinchi ustoz» (Aristoteldan keyin) yoki «Sharq Aristoteli» deb atashgan. Al-Forobiy 873 yilda Sirdaryo sohilida joylashgan Farab (hozirgi O'troq) shahrida harbiy xizmatchi oilasida tug'ilgan. Abu Nasr Al-Forobiy musiqa ta'limi sohasida keng ko'lamli tadqiqotlar olib borgan. U faqatgina entsiklopedist-olim bo'lib qolmay, balki tanikli musiqashunos ham edi. Uning musiqa ilmidagi faoliyati faqat nazariy qarashlar bilan cheklanib qolmay, amaliyotda ham o'z

ifodasini topgan. Al-Forobiy «qanun» musiqiy asbobida benazir ijrochi bo‘lgan. U o‘z davri uchun yangi musiqiy asbob yaratgani va ijrochi hamda bastakor sifatidagi mahoratlari haqida ko‘plab rivoyatlar mavjud. Al-Forobiyning inson ma’naviy olamida musiqaning o‘rnini qanday yuksak tushunganini ajoyib bir hikoya tasdiqlaydi. Rivoyatga ko‘ra, vazir sharafiga uyushtirilgan tantana vaqtida u qo‘liga musiqiy asbobini olgan, bu asbob nozik qovunga o‘xshar va "gipchak" deb atalgan. Al-Forobiy ushbu asbobda kuylangan birinchi qismni ijro etganida, yig‘ilganlar hayajonlanib, kulguga tushgan. Ikkinchi qism esa tinglovchilarni shu qadar ta’sirlantirdiki, ular ko‘z yoshlarini to‘kmay iloj topmadilar.

Uchinchi qismdan keyin esa barcha yurakdan hayajonlanib, oxir-oqibat uhlab qoldilar. Al-Forobiy ilmiy bilimlar orasida musiqa ilmining paydo bo'lish sabablariini o'rganar ekan, uning axloqiy-tarbiyaviy jihatlariga alohida e'tibor qaratadi. U «Ihso al-ulum» asarida shunday yozadi: «Bu ilm insonlarning axloqini tartibga solish uchun foydali. U ichki hamohangligini yo'qotganlarning xatti-harakatiga ezgulik baxsh etadi va ma'naviy muvozanatga erishganlarning barqarorligini saqlab qoladi. Bundan tashqari, bu ilm tana sog'ligi uchun ham manfaatlidir, chunki agar tana xastalansa, ruh ham aziyat chekadi. Agar tana qiyinchiliklarga duchor bo'lsa, ruh ham to'siqlarga uchraydi. Shu sababli, tovushlarning ruhga ta'siri orqali uning sog'ligini tiklash mumkin, bu esa o'z navbatida tana bilan uzviy bog'liqdir.

2. Mavzuni o'rganganlik darajasi

Abu Nasr al-Forobiyning fundamental ijtimoiy-falsafiy qarashlari va pedagogik ta'limoti, bunyodkor-ensiklopedik olim sifatidagi ulug' insonning ijtimoiy va ma'naviy ilmiy merosi, shundan kelib chiqqan holda, ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Ular orasida M. Burabayev, B. G'afurov, A. Qosimjonov, A. Irisov, S. Satibekova, A. Kaziberdov, K. Jaribekova, Yu. Jumabayev, M. Boltayev, shuningdek, mamlakatimizda I. Muminov, M. Hayrullayev, O. Fayzullayev, M. Baratov, A. Sharipov, R. Nosirov, Z. Oripov kabi olimlar, zamondoshlarimizdan Farg'ona davlat universiteti san'atshunoslik fakulteti o'qituvchisi T. N. Shokirov Abu Nasr Forobiyning musiqa ilmira qo'shgan hissasi nomli maqolasida bir qator faktlarni keltirgan. Z. Oripov o'zining X-XV asrlar Markaziy Osiyo musiqa manbashunosligi nomli monografiyasida ham Forobiyning musiqa borasidagi tadqiqotlariga to'xtalib o'tgan. Uning siyosiy-falsafiy ta'limotining asoslari esa eronlik falsafashunos olimlar Said Muhammad Xotami va Samir Ali Said tomonidan chuqur o'rganilgan. MDH mamlakatlarining olimlari tomonidan Abu Nasr al-Forobiyning falsafiy, pedagogik va musiqa ta'limotlari alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan. Ushbu tadqiqotchilar orasida S. A. Ivanov, A. A. Ignatenko, K. B. Jarikbayev, Ye. I. Medinskiy, N. A. Konstantinov kabi olimlar bor. Mitxat Sagadatdinovich Bulatov 2080 yilda Moskvada chop qilgan “Geometricheskaya garmonizatsiya v arxitekture Sredney Azii” nomli asarida Al Forobiy faoliyatiga xususan uning musiqa san'ati borasidagi tadqiqotlariga alohida to'xtalib o'tgan.

Forobiy yashagan davrda qadimgi grek avtorlarining musiqa haqidagi ba'zi g'oyalari ma'lum edi. Forobiyga qadar musiqa nazariyasini o'rganish bilan Al Kindiy shug'ullangan. Fan tarixchisi G. Sarton Al Kindiy «ilk musulmon musiqashunosi bo'lgan» va uning ayrim asarlarida «ohanglar yozuvi» mavjud deb ko'rsatadi. Arab olimi prof. A. F. Exvoniy ham «Al Kindiy musiqa bo'yicha qator asarlar yaratgan. Ulardan biri yaqinda nemis tiliga tarjima qilingan», deb xabar beradi.

Forobiy muzika nazariyasiga doir bir qator asarlarining nashri olim G. Farmer qalamiga mansubdir. U bu asarlarni Forobiyning muzikaga doyr qiziqarli nazariy materiallari ichiga olgan ilmlarning klassifikatsiyasi bo‘yicha asarlarining arab va lotin tilidagi nusxalarini o‘rganish asosida nashr etgan. Farmerning Forobiy muzika nazariyasi haqidagi kitobi «Forobiyning muzika haqidagi arabcha-lotinch asarlari» nomi bilan 1934 yilda e’lon qilinib, 1960 yilda qayta nashr etildi. Unda bir necha yillik tadqiqotlar umumlashtirilgan. Bundan tashqari o‘tgan asrning 30-45 yillarida bir qator Yevropalik olimlarning al-Forobiyning musiqa sohasidagi tadqiqotlariga bag‘ishlangan ilmiy maqolalarini ko‘rish mumkin.

3. Materiallar va usullar:

• Amudaryo va Sirdaryo daryolari oralig‘ida joylashgan «Movarounnahr»ning IX-X asrlardagi ijtimoiy-iqtisodiy holati.

• Ushbu davrda fan sohasida ulkan muvaffaqiyatlarga erishgan bir qator olimlar haqidagi ma’lumotlar.

• Ensiklopedik olim sifatida Abu Nasr al-Forobiyning boshqa fanlarga qo‘shgan hissasi haqidagi ma’lumotlar.

• Abu Nasr al-Forobiy hayoti va faoliyatiga musiqa madaniyatiga oid materiallarni o‘rganish.

Asosiy usullar quyidagilardan iborat:

• Tadqiqot mavzusiga doir ilmiy nashrlarni tahlil qilish.

• Markaziy Osiyoda musiqiy san’atning shakllanishi va rivojlanishiga oid tarixiy faktlarni o‘rganish, tasvirlash va umumlashtirish.

• Shular asosida dars ishlanmasi ishlab chiqib Qarshi shahar 1-son bolalar musiqa va san’at maktabining 10-12 yoshli o‘quvchilarini mashg‘ulotlarga jalb qilish.

• Mavzuga oid tuzilgan test savollari orqali tadqiqot boshlanishidan oldin ikki guruhdan iborat 35 nafar o‘quvchilarning bilimini baholash.

• O‘tkazilgan mashg‘ulotlardan so‘ng takroriy test sinovi o‘tkazib natijalarni tahlil qilish.

• O‘quvchilar bilan yakuniy suhbat o‘tkazish va milliy musiqalarni chalishga qiziqishi qay darajada o‘zgarganligini aniqlash.

3.1. Tadqiqot natijalari

Qarshi shahar 1-son bolalar musiqa va san’at maktabining 10-12 yoshli o‘quvchilarini mashg‘ulotlar quyidagi test savollari orqali baholandi:

1. Markaziy Osiyoda IX-XI asrlarda yashab musiqa sohasida tadqiqot olib borgan qaysi olimni bilasiz?

a) Alisher Navoiy
b) Bobur
c) Al-Forobiy
d) Bo‘zjoniy

2. Al-Forobiy qaysi mintaqaning musiqa madaniyatiga hissa qo‘shgan?

a) Yevropa
b) Amerika
c) Markaziy Osiyo
d) Sharqiy Osiyo

3. Musiqa insonning qaysi jihatlariga ta’sir o‘tkazadi?

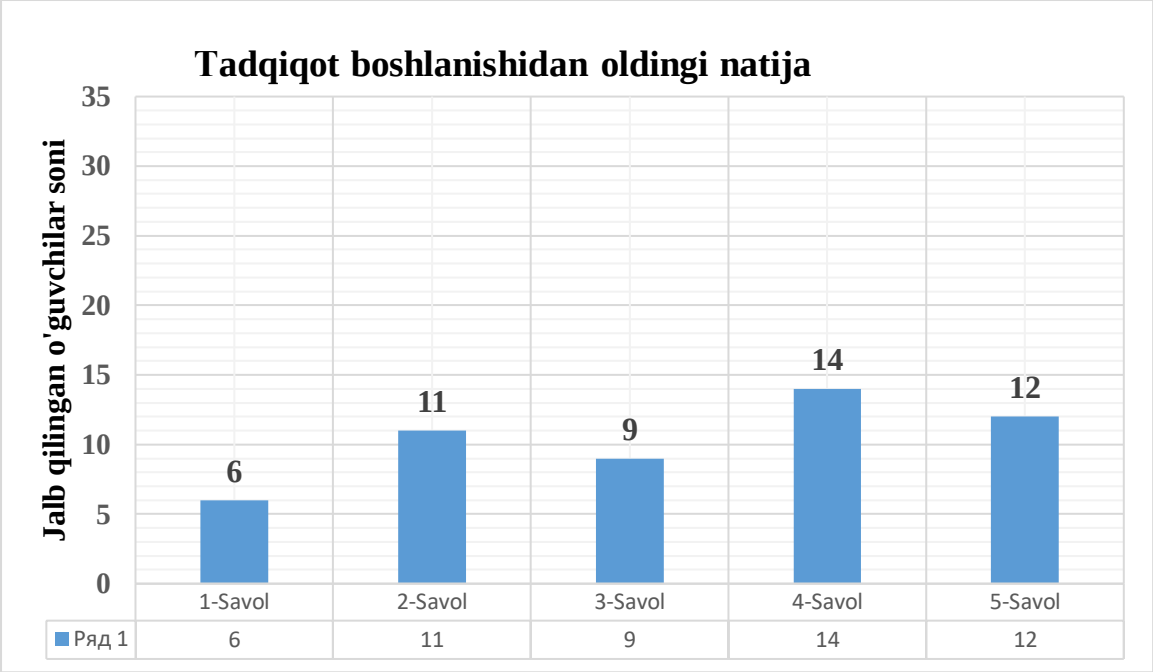
a) Faqat jismoniy tarbiyasiga
b) Axloqiy-estetik tarbiyasiga
c) Faqat ruhiy tarbiyasiga
d) Psixologik tarbiyasiga

4. Sizning milliy musiqamizga munosabatingiz qanday?

a) Ijobiy
b) Salbiy
c) Befarqman
d) Javob bera olmayman

5. Sizning fikringizcha musiqa madaniyati yoshlarning ta’lim-tarbiyasiga qanchalik ta’sir qiladi?

a) Ta’siri yo‘q
b) Ijobiy ta’siri bor
c) Salbiy ta’siri bor
d) Bilmayman

Shu bilan birga milliy musiqa chalishga qiziquvchi o‘quvchilar soni ham ijobiy tomonga o‘zgardi. Bu borada ko‘rsatkichlar quyidagicha, tadqiqot boshlanishidan oldin jalb qilingan 35 talabadan 19 nafar (52%) ni tashkil qilgan bo‘lsa, oxirida 31 nafar (88,5%)ga o‘zgardi.

3.2. Tadqiqotning ahamiyati. Maqolada Al-Forobiy sharq musiqashunosligining asoschilaridan biri sifatida inson qalbiga musiqaning ta’sirini tahlil qilgani, uning kishini ma’lum maqsadlarga yo‘naltirish qobiliyatini o‘rgani va shu asosda musiqiy-nazariy ta’limot yaratgani haqida ma’lumotlar keltirilgan. Markaziy Osiyo xalqlarining ulkan ilmiy va ma’naviy merosining bir qismi bo‘lgan buyuk mutafakkirlar va olimlarning ilmiy izlanishlarini o‘rganish yosh avlodning har tomonlama ma’naviy kamol topishiga hissa qo‘shadi. Xususan, jadall rivojlanayotgan zamonaviy jamiyatda turli g‘oyalar paydo bo‘layotgan bir paytda, ajdodlarimizning hayoti, ularning ilmiy va ma’naviy merosini o‘rganish yoshlarning madaniy va axloqiy fazilatlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Yangi O‘zbekiston jamiyatining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy-mafkuraviy hayotiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim jarayonlar kechmoqda. Ayniqsa, madaniyat va keng ma’noda – ma’naviyat alohida ahamiyat kasb etmoqda, zero, u jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omiliga aylanmoqda. Ma’naviyat o‘z-o‘zidan vujudga kelmaydi, u asrlar davomida millat rivojiga ulkan hissa qo‘shgan buyuk mutafakkirlar, olimlar va jamoat arboblarining faoliyati natijasidir. Bugungi kunda biz oldimizga maktab o‘quvchilarini – bizning kelajagimiz bo‘lgan avlodni buyuk mutafakkir va olimlarning ijodiy merosi, ularning asarlari va ilmiy tadqiqotlari bilan tanishtirish vazifasini qo‘ydik. Chunki buyuk davlat o‘z fuqarolarining kelajagi, ularning madaniyati, ta’limi va ma’naviyati haqida g‘amxo‘rlik qilishdan boshlanadi. Ma’naviyat – shaxs, millat, jamiyat va davlatning kuchidir. Ayni shu ma’naviyat ijtimoiy taraqqiyot va millatning tarixiy rivojlanishining garovi hisoblanadi.

Xulosa. Musiqa hayotga bo‘lgan ishtiyoqni tarbiyalaydi, ishlayotganlar, odamning siyosiy va estetik qarashlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Odamlar o‘z hayotini musiqasiz tasavvur qila olmaydilar. Musiqa madaniyati insonning ruhiy olamini boyitish va uni yuksaltirishda katta ahamiyatga ega bo‘lgan, insonlik madaniyatining eng qadimiy va eng ibratli san’at turlaridan biridir. Musiqa odamning his-tuyg‘ularini ta’sir etadi, uning axloqiy va estetik tarbiyasida muhim rol o‘ynaydi. Musiqa odamning psixologik holatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi, uni tinchlantirish yoki ilhomlantirishga yordam beradi. Ilmiy tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, musiqa stressni kamaytirish, depressiya bilan kurashish va ijobiy kayfiyatni oshirishga yordam berishi aniqlangan.

Al-Forobiy o‘zining musiqiy-pedagogik qarashlarida qadimgi yunon olimlari bilan bir xil fikrda bo‘lgan. Ular musiqani ta’lim va tarbiyaning zarur bo‘lgan mavzusi deb hisoblaganlar. Antika falsafalariga ko‘ra, gimnastika odamning tanasini shakllantiradi, musiqa esa uning ruhini. Al-

Forobiy, Sharq musiqiy fanining asoschilaridan biri sifatida, musiqaning inson ruhiga ta'sirini, uni muayyan maqsadlarga yo'naltirish qobiliyatini tahlil qilgan. Har bir millatning o'zining buyuk olimlari bor, bizda ham Al-Forobiy kabi buyuk olimlar bor, ular bilan faqatgina faxrlanib qolmasdan, balki ularning ilmiy merosini o'rganib, kelajak avlodlarga topshirishimiz kerak. Men Al-Forobiyning musiqiy merosini o'rganishni: • Ixtisoslashgan musiqa maktablarida; • Musiqa o'qitishga yo'naltirilgan o'quv yurtlarida; • Pedagogika oliy o'quv yurtlarining Musiqa ta'lim yo'nalishlarida joriy qilish maqsadga muvofiq deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Sobirov T.R., Abulov T.M. Abu Nasr Farobiyning musiqiy ta'limi borasidagi tadqiqotlari haqida // Экономика и социум. 2024. №1 (116).

2. Sobirov T.R., Majidova G.A. Musiqa va san'at maktablarida fortepiano o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlari // Экономика и социум. 2024. №1 (116)Sob

3.Собиров Т.Р. Аристотель ва эвклид тадқиқотларидаги илмий назарияларга фаробийнинг билдирган фикрлари //Экономика и социум. – 2023. – №. 11 (114)-1. – С. 1010-1013.

4.Булатов М. С. Геометрическая гармонизация и архитектура Средневековья IX-XV веков. Москва, 1988.358 с.

5.Ремпель Л.И. Далекое и близкое. Страницы жизни, бита, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары : Бухарские записи. Ташкент : Узбекистан,1981. 304с

6.Avesto".Tarixiy-adabiy yodgorlik. A. Mahkam tarjimasi –T.: Sharq nashriyoti- matbaa konserni. 2001.34-b.

7.Estetik tarbiya asoslari. N. Kushayev tahriri ostida. T,: O'qituvchi,1993-yil.

8.G. Sharipova. Musiqa o'qitish metodikasi (ma'ruzalar matni).- Toshkent.: TDPU, 2000-yil.

9.Musurmonova. O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi.- Toshkent, 1996. yil.

10.Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi O'.U.M. Sam Du, 2014-yil.

11..Nurmatov. H. Musiqa va estetik madaniyat. Tavsiyanoma. Toshkent:TDPI, Xudoyev G'. Buxoro mumtoz musiqa an'analari. San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktorlik dissertatsiyasi. –T.: O'zRFA San'atshunoslik instituti. 2018. –B.160.

12.Ўзбек халқ мусиқаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. I-том. -Т.: Ўзбекистон ССР Давлат бадиий Адабиёти нашриёти, 1955. -567 б.

13.Ўзбек халқ мусиқаси. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. II-том. -Т.: Ўзбекистон ССР Давлат бадиий Адабиёт нашриёти, 1959. -575 б.

14.Qadimgi tarixchilarO'rta Osiyo haqida.T.:-2008 y. Yurist-media nashriyoti.53-bet

15. History of Uzbek traditional singing culture. - Tashkent.: "Teacher" publishing house. 1996.-114-116 pages.)

Uspanova Rano Anuarovna
O'zbekiston Davlat san'at va madaniyat instituti
Nukus filiali San'atshunoslik fakulteti Xalq ijodiyoti kafedrasi o'qituvchisi

GLOBALLASHUV JARAYONIDA MILLIY QO'SHIQLAR ASOSIDA TALABALARNI MILLATLARARO TOTUVLIK RUHIDA TARBIYALASH IJTIMOIY PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. *Mazkur maqolada globallashuv jarayonida milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash ijtimoiy pedagogik muammo sifatida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, millatlararo totuvlik tafakkuri millatlar, elatlar, xalqlar, madaniyatlar, qarashlar, mafkuralar xilma-xilligi sharoitida ularni o'zaro hamkorlik va bir-birini qabul qilish, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari taqdim etgan teng huquq va imkoniyatlardan foydalanib tenglik va hurmat asosida yashash tartibi va jarayonlarini bildirishi muallif tomonidan alohida e'tirof etilgan.*

Kalit so'zlar: *millatlararo totuvlik, globallashuv, transformatsiya, xalqaro va mintaqaviy munosabatlar, geografik ko'lam, milliy qo'shiqlar, talaba, ma'naviyat, barqarorlik, do'stlik, hamjihatlik.*

ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ В ДУХЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПЕСЕН В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. *В данной статье в условиях глобализации научно и теоретически анализируется как социально-педагогическая проблема воспитание студентов в духе межнационального согласия на основе национальных песен. Также в статье выражено идея межэтнического согласия – это их взаимное сотрудничество и взаимное принятие в условиях многообразия наций, народностей, народностей, культур, взглядов, идеологий Узбекистана. Автор уделил особое внимание способам и процессам жизни на основе равенства и уважения, используя равные права и возможности, предусмотренные Конституцией и законами Республики.*

Ключевые слова: *межнациональное согласие, глобализация, трансформация, международные и региональные отношения, географический охват, национальные песни, студент, духовность, стабильность, дружба, солидарность.*

EDUCATING STUDENTS IN THE SPIRIT OF INTERETHNIC HARMONY ON THE BASIS OF NATIONAL SONGS IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION AS A SOCIAL PEDAGOGICAL PROBLEM

Annotation. *In this article, in the context of globalization, the education of students in the spirit of interethnic harmony based on national songs is scientifically and theoretically analyzed as a socio-pedagogical problem. The article also expresses the idea of interethnic harmony - this is their mutual cooperation and mutual acceptance in the context of the diversity of nations, nationalities, cultures, views, ideologies of Uzbekistan. The author paid special attention to the ways and processes of life based on equality and respect, using equal rights and opportunities provided for by the Constitution and laws of the Republic.*

Key words: *interethnic harmony, globalization, transformation, international and regional relations, geographical coverage, national songs, student, spirituality, stability, friendship, solidarity.*

Xalqaro va mintaqaviy munosabatlarda davom etayotgan globallashuv va transformatsiya, dunyoda iqtisodiy, siyosiy, milliy, diniy va boshqa ziddiyatlar kuchayib, axborot va kibermakonlarida

qarama-qarshi kurash ortib borayotgan bir vaqtda talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash ijtimoiy-pedagogik muammolar sirasida o'zining dolzarbligi va geografik ko'lamiga ko'ra umumbashariy ahamiyat kasb etmoqda.

Oliy ta'lim tizimining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xalqaro miqyosda tanilishi va raqobatbardoshligini ta'minlash, pedagogik ta'lim tizimi va uning istiqboldagi yo'nalishlarini belgilash jarayonlarida milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash jarayoni o'ziga xos muammo sanalib, mazkur jarayonni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Davlat va din, din va inson munosabatlari, insonning davlat oldidagi majburiyatlari, ko'p millatli katta oila his-tuyg'usi kabi masalalarda talabalar mas'uliyatini oshirish uchun millatlararo totuvlik tuyg'usini takomillashtirish nafaqat iste'mol manbai, balki talabalar ma'naviyatini o'stirish, milliy va umuminsoniy dunyoqarashini tarbiyalash omili hamdir. Shu sababli milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash yoshlar o'rtasida do'stlik va hamjihatlik istiqbolini kafolatlabgina qolmay, shu bilan birga kelgusi avlodning ma'naviy kamolotini ta'minlashga muhim manba sanaladi.

Internet sahifalari, adabiyotlarni varaqlaganimizda millatlararo totuvlik tushunchasi "Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik - tinchligimiz garovi" [9] "O'zbekiston millatlararo totuvlik yurti", "Millatlararo totuvlik-barqarorlik va taraqqiyot omili", "Millatlararo totuvlik-tinchlik va osoyishtalik omili" yozuvlariga ko'zimiz tushadi.

Dunyoviy davlatchilik millatlararo totuvlik g'oyalariga tayanadi. Shuning uchun ham davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri — jamiyatda millatlararo totuvlik va bag'rikenglikni ta'minlash, do'stlik muhitini va ko'p millatli katta yagona oila tuyg'usini mustahkamlashga qaratilgan. Talaba-yoshlarni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan qarash ruhida tarbiyalash, xorijiy mamlakatlar bilan madaniy-ma'rifiy aloqalarni kengaytirishga yo'naltirilgan ta'limiy-tarbiyaviy faoliyat mazmunini boyitish zaruriyati Oliy ta'lim tizimi zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish nazariy va amaliy jihatdan muhim va murakkab muammolardan sanalib kelingan.

Zamonaviy XXI asr takomilini millatlararo totuvlik tafakkurisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Chunki, millatlararo totuvlik tafakkuri millatlar, elatlar, xalqlar, madaniyatlar, qarashlar, mafkuralar xilma-xilligi sharoitida ularni o'zaro hamkorlik va bir-birini qabul qilish, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari taqdim etgan teng huquq va imkoniyatlardan foydalanib tenglik va hurmat asosida yashash tartibi va jarayonlarini bildiradi.

Millatlararo totuvlik sog'lom aqida va g'oya sifatida insonlararo munosabatlarni tartibga soladi, ularni sog'lom muloqot qilishga o'rgatadi. Shu nuqtai nazardan, millatlararo totuvlik tushunchasi genotsid, rasizm, ksenofobiya, etnotsentrizm, ekstremizm kabi tushunchalarga qarshi bo'lib, falsafiy-ijtimoiy ong tarkibidan joy oladi va inson tafakkurida, xulqida, fe'l-atvorida namoyon bo'ladi [4]

Hozirgi talaba-yoshlar har qanday salbiy ta'sirchan g'oyalardan, ong, tafakkur qaramligidan ozod, oilada, atrof-muhitda bo'layotgan voqea-hodisalarni haqqoniy baholaydigan va ularga erkin munosabatlarini bildira oladigan o'zining ilg'or fikrlari, namunasi bilan oila a'zolari, sinfdoshlari, do'stlariga ta'sir qila oladigan, intellektual kuchga ega, tirishqoq, bilimli, jasur va odobli bo'lmog'i nazarda tutiladi [5]. Shu o'rinda oliy ta'lim muassasalari zimmasiga talaba-yoshlarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash masalalariga jiddiy e'tibor qaratish kerakligi kabi mas'uliyat yuklangan bo'lib, uni ro'yobga chiqarish borasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda.

YUNESKO dunyoda tinchlik, dinlar va konfessiyalararo muloqot o'rnatish, millat va ellatlar hamkorligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib kelayotgani, ayni vaqtda bag'rikenglikka oid 70 dan ziyod xalqaro hujjat qabul qilinganligi biz tomonimizdan tadqiq qilinayotgan muammoning dolzarbligini ko'rsatadi.

Alohida qayd etib o'tish lozimki, yurtimizda azal-azaldan turli millat va din vakillarining tinch va osuda turmush kechirib kelayotgani, respublikamizda diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni mustahkamlash sohasida olib borilayotgan islohotlar natijasidir. Bilamizki, 1995 yil 16

noyabr' kuni Parijda YUNESKO Bosh Assambleyasi 28-sessiyasida "Bag'rikenglik tamoyili deklaratsiyasi" tasdiqlangan. Shu munosabat bilan mazkur sana butun dunyoda "Xalqaro bag'rikenglik kuni" sifatida keng nishonlanadi.

Mamlakatimizda 130 dan ziyod millat va elat vakillari 16 ta diniy konfessiyaga e'tiqod qilib yashab kelmoqda. Mamlakatimiz davlat ta'lim muassasalarida dars etti tilda olib boriladi. O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi ko'rsatuvlari jami o'n ikki tilda namoyish etiladi, o'ndan ortiq tilda gazeta, jurnal chop etilyapti. Madaniyat vazirligi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari qo'mitasi qoshida 156 ta milliy madaniy markaz faoliyat ko'rsatadi.[9]

Milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilganimizda, dastlab O'zbekistonda millatlararo totuvlik va dinlararo bag'rikenglik g'oyasini hayotga tatbiq etishga alohida e'tibor qaratilayotganligi, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni rivojlantirish uchun barcha huquqiy asos va zarur shart-sharoitlar yaratilayotganligi, shuningdek, bag'rikenglik madaniyatini mustahkamlash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib borayotganligi masalalariga alohida urg'u berib o'tish lozim.

Oliy ta'lim tizimida millatlararo do'stona munosabatlarni tarkib toptirishning muhim vositasi ta'lim-tarbiya jarayonidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son «O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmonida so'nggi 3 yilda oliy ta'lim muassasalarining 1 611 nafar professor-o'qituvchisi xorijiy oliy ta'lim muassasalarida stajirovka o'tashi va malaka oshirishi ta'minlanganligi, xalqaro hamkorlik doirasida xorijiy oliy ta'lim va ilmiy muassasalar magistratura mutaxassisligiga 112 nafar, doktoranturasiga 51 nafar yoshlar ta'lim olishga qabul qilinganligi qayd etib o'tilgan.

Shuningdek «El-yurt umidi» jamg'armasi orqali 46 nafar professor-o'qituvchining Kanada, Buyuk Britaniya va Italiya davlatlarida stajirovka o'tashi ta'minlangan. 2017 — 2019 yillarda ta'lim jarayoniga 1 154 nafar xorijlik yuqori malakali pedagog xodim va olim jalb etilgan (AQSHdan 94 nafar, Evropa mamlakatlaridan 445 nafar, Osiyo mamlakatlaridan 299 nafar, MDH mamlakatlaridan 316 nafar).

Shu nuqtai nazardan qaraganda, yangi ijtimoiy ehtiyoj va zamonaviy talablarga mos jamiyat hayotining barcha sohalarini izchil va barqaror rivojlantirishga doir olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning mazmun mohiyati yoshlarni baynalminallik ruhida tarbiyalash, ularda mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarni tarkib toptirish, ularda "Yagona Vatan" tuyg'usini takomillashtirishga qaratilgan.

Bu esa o'z navbatida, ilg'or xorijiy tajribalarga tayanib milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash masalasini fan va texnologiya yutuqlari bilan hamohang tarzda ilmiy tahlil qilish muhimligini ko'rsatmoqda.

Haqiqatdan qaraganda texnogen tsivilizatsiya dunyo miqyosida iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy integratsiya va globallashuv oqibatidagi insonlararo va mafkuralararo ziddiyatlarning ortishi, geosiyosiy jarayonlarning rivojlanishi, inson ongi va qalbi uchun mafkuraviy kurashlarning avj olayotganligi millatlar, elatlar, xalqlar, madaniyatlar, qarashlar, mafkuralar xilma-xilligi sharoitida o'zaro hamjihatlik falsafasi va madaniyatiga bo'lgan talab kundan kun ortib bormoqda. Bu esa zamonaviy sharoitda yoshlar o'rtasida mafkuraviy immunitet, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni shakllantirish, yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishni oldini olishga qaratilgan ta'sirchan targ'ibot usullarini joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish muhimligini, o'sib kelayotgan avlodni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash masalasini tadqiq etishni shart etib qo'ymoqda. [ ]

Shu nuqtai nazardan qaraganda, milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash jarayonining pedagogik mazmunini tahlil qilish, talabalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlik tuyg'usini mustahkamlash, shuningdek, ekstremizm, terrorizm va boshqa buzg'unchi g'oyalarga nisbatan murosasizlikni shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Fikrimizcha, milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash yoshlarning bugungi hayoti va kelajagi bilan bog'liq turli millat vakillarining urf-odatlari va an'analari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ijtimoiy jarayondagi o'zgarishlarni anglashga, hozirgi globallashuv jarayonida o'ziga to'g'ri yo'l tanlashga, xushyorlikka o'rgatadi.

O'zbekiston Respublikasi o'zining hududida yashovchi millat va elatlarning tili, urf-odati va an'analariga hurmat bilan munosabatda bo'lishni, ularni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish muhimligi Qomusimizda ham belgilab o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 17 noyabrdagi "Millatlararo totuvlik, bag'rikenglik va hamjihatlikni ta'minlash bo'yicha jamoatchilik kengashlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi 723-sonli qarorida "Millatlararo munosabatlar sohasida olib borilayotgan davlat siyosatining mazmun-mohiyati va ahamiyatini keng ko'lamda tushuntirish maqsadida davlat organlari rahbarlarining, fuqarolik jamiyati institutlari mutaxassislari, ekspertlari hamda vakillarining ommaviy axborot vositalaridagi chiqishlarini, uchrashuvlar, taqdimotlar, davra suhbatlari hamda boshqa tadbirlarni tashkil etish" kabi muhim vazifa ko'rsatib o'tilgan.

Shuningdek mazkur qarorda jamiyatda millatlararo totuvlik va bag'rikenglikni ta'minlash, do'stlik muhitini va ko'p millatli katta yagona oila tuyg'usini mustahkamlash, yoshlarda Vatanga sadoqat va qonunlarga hurmat ruhini kuchaytirish, ularni ijtimoiy, siyosiy, psixologik va ma'naviy-ma'rifiy jihatdan yuksaltirish;

-millatlararo totuvlik, bag'rikenglik va hamjihatlikni ta'minlash borasidagi ishlar samaradorligini oshirishga bag'ishlangan ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy anjumanlar, seminarlar, davra suhbatlarini tashkil qilish;

-jamoatchilik kengashi faoliyatini rasmiy veb-saytlarda hamda ommaviy axborot vositalarida yoritish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar natijalarini tahlil qilish masalalariga ham urg'u berib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 15 noyabr 2019 yildagi PF-5876-sonli "Millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmonida "Xalqaro va mintaqaviy munosabatlarda davom etayotgan globallashuv va transformatsiya, dunyoda iqtisodiy, siyosiy, milliy, diniy va boshqa ziddiyatlar kuchayib, axborot va kibermakonlarida qarama-qarshi kurash ortib borayotgan bir sharoitda millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada rivojlantirish" [9]

-millatlararo muomala madaniyatini tarbiyalash, O'zbekiston xalqining tarixi va an'analarini o'rganish bo'yicha ta'lim, axborot va madaniy-ma'rifiy chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish;

-millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada rivojlantirish, respublikamizda yashab turgan turli millat va elat vakillarining tili, madaniyati, an'analari va urf-odatlarini saqlash va rivojlantirish sohasida O'zbekiston Respublikasining davlat siyosatini samarali amalga oshirish uchun qo'shimcha ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar yaratish;

-jamiyatda ko'p millatli katta oila his-tuyg'usini, respublikamizda yashayotgan turli millat va elat vakillari o'rtasida do'stlik va totuvlikni yanada mustahkamlash, yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, fuqarolarning teng huquqliligini ta'minlash, ularning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik masalalari o'z aksini topgan bo'lib, fikrimizcha, yuqorida keltirilgan qonun hujjatlarida belgilangan vazifalari ijrosini ta'minlashda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan musiqa san'ati orqali talabalarda baynalminallik va toleriantlik tuyg'usini tarbiyalash dolzarblik kasb etadi.

Ilmiy izlanishlarimiz tahlili va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida turli millat vakillari jumladan ruslar, qozoqlar, ozarbayjonlar, turklar, tatarlar, tojiklar, koreyslar, afg'onlar tahsil oladi. Bunday ko'pmadaniyatlilik muhiti ta'lim oldida turli millat vakillari orasida do'stlik, o'zaro hamjihatlik, jipslik, insonparvarlik va bag'rikenglik madaniyatini takomillashtirishni taqozo etadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda Oliy ta'lim tizimida milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash - dolzarb pedagogik muammo sanaladi. Shuningdek, millatlararo madaniy munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan ta'limiy pedagogik, ma'naviy

tadbirlar, innavatsion didaktik vositalar mohiyatiga ko'ra voqelikni atroflicha o'rganish hamda chuqur idrok etishda muhim o'rin tutadi.

Global innovatsion indeksda rivojlangan mamlakatlarda ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy omil sifatida e'tirof etilib, xalqaro tashkilotlar hamda dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan 2030 yilgacha belgilangan yangi ta'lim kontseptsiyasida *"respublikamizda yashayotgan turli millat va elat vakillari o'rtasida do'stlik va totuvlikni yanada mustahkamlash, yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, fuqarolarning teng huquqliligini ta'minlash, ularning Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik*" dolzarb vazifa etib belgilandi [2]

Oliy ta'lim tizimida milliy qo'shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashdan ko'zlangan maqsad – millatlararo munosabatlar va chet mamlakatlar bilan do'stona aloqalarni yanada rivojlantirish, respublikamiz oliygohlarida tahsil olayotgan turli millat va elat vakillarining tili, madaniyati, an'analari va urf-odatlarini saqlash va rivojlantirish bilan bir qatorda milliy musiqa san'atimiz, musiqa asarlari, musiqiy risolalar, cholg'u sozlari ijodkorligi hamda musiqaning psixologik va pedagogik ta'sirini, tarbiyaviy ahamiyatini o'quv-tarbiya amaliyoti bilan uyg'unlashtirish zarurati kuchaymoqda.

Shuning uchun ham mazkur muammoning dolzarbligini belgilovchi omil bir tomondan jamiyat extiyoji bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan talabalarni etnomadaniy talablarini o'rganish, ularda vatanparvarlik, millatlararo bag'rikenglik mavzularidagi, oilaviy qadriyatlarni, millat va elatlarning O'zbekistonda yashab o'tgan va istiqomat qilayotgan, jahon tsivilizatsiyasini rivojlantirishga bebaho hissa qo'shgan atoqli namoyandalari ma'naviy-madaniy va ilmiy merosini targ'ib qiluvchi materiallarni yoritish amaliyotini kengaytirish dolzarb pedagogik muammo sifatida ilmiy nazariy jihatdan o'rganilishi muhimligini ko'rsatmoqda.

"2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonda, «inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish» masalasiga alohida urg'u berib o'tilgan [1].

Shuningdek mazkur farmonning 74-maqsad (Jamiyatda millatlararo totuvlik va dinlararo bag'rikenglik muhitini mustahkamlash)ida keltirib o'tilgan:.

-milliy madaniy markazlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomil-lashtirish;

-millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasining izchil amalga oshirilishini ta'minlash;

-turli millat yoshlari uchun qo'shimcha qulay shart-sharoitlar yaratish, ularda fuqarolik burchini anglash, vatanparvarlik, bag'rikenglikka asoslangan millatlararo muomala madaniyatini yuksaltirish;

-xorijiy tillarda faoliyat yuritayotgan hamda millatlararo munosabatlar sohasida davlat siyosatini yoritayotgan ommaviy axborot vositalarini davlat tomonidan qo'shimcha qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rish;

-xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini rivojlantirish maqsadida do'stlik jamiyatlari faoliyatini takomillashtirish muhimligi kabi vazifalar ijrosini ta'minlash yurtimiz oliygohlarida tahsil olayotgan turli millat va elatlarga mansub talabalarning tili, madaniyati, urf-odatlari va an'analarini o'rganish, shu jumladan badiiy, teatr jamoalari va klublarga ularni ishtirok etishini ta'minlash lozimligini ko'rsatmoqda.

Haqiqatdan ham "Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan "Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari" g'oyasini keng targ'ib etish orqali talaba yoshlar orasida sog'lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish" Oliy ta'lim tizimida tahsil olayotgan talaba yoshlarning O'zbekistonni rivojlantirishga o'z hissasini qo'shishga, uning madaniy, ilmiy, ma'naviy merosi va zamonaviy yutuqlarini saqlash va ommalashtirishga ko'maklashishga intilayotgani bilan bog'liqligini ijtimoiy hayotning o'zi ko'rsatmoqda.

Respublikamizda keyingi yillarda qabul qilingan bir qator hujjatlar yosh avlodni ko'p millatli O'zbekiston xalqining tarixiy o'tmishi va an'analariga hurmat ruhida tarbiyalashga, ularni toleriantlik, millatalararo totuvlik tuyg'usini takomillashtirish sohasida samarali me'yoriy-huquqiy bazani yaratish imkonini berdi. Bu davrda ta'lim dargohlarini chinakam ma'rifat, madaniyat

o‘chog‘iga aylantirish uchun ta’lim-tarbiyaning interaktiv usullarini qo‘llash, ma’naviy tarbiya sohasida o’qituvchilarning faoliyatini metodik ta’minlovchi o’quv materiallari, shu jumladan, millatlar va madaniyatlararo munosabatni takomillashtirishga oid metodik qo’llanmalar, talabalar uchun zarur darsliklar bilan ta’minlash masalalariga e’tibor qaratilmoqda. [1]

Shuning uchun ham maktabgacha ta’lim tashkilotlaridan boshlab oliy o’quv yurtigacha – ta’limning barcha bo’g’inlarida “Yoshlar — Yangi O‘zbekiston bunyodkorlari” shiori ostida “Yangi O‘zbekiston — Uchinchi Renessans” , “Yangi O‘zbekiston — ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasini amalga oshirish g‘oyasining ro‘yobga chiqarilishini ta’minlash, yosh avlodni yangiliklarni tez idrok etib, o’z faoliyatida qo’llaydigan ijodkor qilib tarbiyalash Oliy maktab va pedagogika fani oldida turgan muhim vazifalaridan bo’lib hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda yashab kelayotgan 130 dan ziyod millat va elat vakillarining o’z milliy-madaniy merosi, an’ana va qadriyatlari mavjud bo’lib, milliy musiqa san’ati yordamida millatlararo totuvlik g’oyasini madh etuvchi ijtimoiy–ahloqiy me’yorlar, qarashlarni tahlil qilishda har bir millatning milliy madaniy merosi o’ziga xos o’rin tutadi.

Mazkur musiqiy asarlar va ularda ilgari surilgan g’oyalarning yosh avlod rivojidagi o’rni va ahamiyati, ularda toleriantlik, bag’ikenglik, millatlararo totuvlik tuyg’ularini tarbiyalashda ta’lim-tarbiya jarayonidagi musiqiy asarlar imkoniyatidan foydalanish, talabalarda milliy qo’shiqlarga qiziqish uyg’otish, ularda milliy musiqani tinglash, ohanglar orqali ifoda etilayotgan fikrni tushunib etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Alohida qayd etish lozimki, O’zbekistonda yashayotgan har bir fuqaro mamlakat qonunlarini hurmat qilishi, rioya etishi va bo’ysunishi fuqarolik majburiyati hisobdanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, biz oldimizga quygan maqsad Oliy ta’lim tizimida milliy qo’shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishdan iborat bo’lib, xalq musiqa merosida o’zaro uyg’unlashgan so’z va ohanglarning ta’sir kuchi, tarbiyaviy imkoniyati beqiyos. Musiqa san’ati orqali ifoda etilgan o’git, pand-nasihat yoki Vatanni madh etuvchi satrlar yoshlar tomonidan tez qabul qilinadi. Ushbu holat insoniyatning ruhiy psixologik holatiga bog’liq holda kechadi. Musiqiy ohangni anglash, musiqiy asarlar mazmunini tushunish talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash, ijtimoiy borliqqa nisbatan mas’uliyatli yondoshuv ko’nikmalarini hosil qiladi.

Mazkur jarayonning samarali amalga oshirishda bir qator omillar:

-talabalar millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglik tushunchalarining tub mohiyatini chuqur anglay olishlari;

-milliy musiqiy an’analar doirasida ijro etiluvchi qo’shiqlardan namuna ko’rsatish asnosida, millatlar va millatlararo munosabatlar aks etadigan falsafiy, xalqshunoslik, pedagogik, psixologik, vatanparvarlik g’oyalarini mujassamlashtirib, ta’lim jarayonini integratsiyalashga erishish muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi

Xulosa qilib aytganda, qayd etilgan vazifalarni bajarish, uning uzviyligi va uzluksizligini ta’minlashda Oliy ta’lim tizimida tashkil etiladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar imkoniyatlaridan foydalanish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Milliy qo’shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishga yo’naltirilgan faoliyatni tashkil etish quyidagi masalalarni hal qilishga imkon beradi:

-talabalarni turli millat va elatlar an’ana va qadriyatlarini hurmat qilish ko’nikma va malakalarini rivojlantirish borasidagi, shuningdek o’zbek milliy musiqa san’ati tarixi namunalaridan muayyan bilimlarga ega bo’lishlari uchun imkoniyat yaratishga;

-talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashda milliy qo’shiqlarda ilgari surilgan g’oyalar mohiyatini tahlil eta olish layoqatini tarbiyalashga;

-milliy qo’shiqlar mazmunida o’z ifodasini topgan millatlararo munosabatlarni uyg’unlashtirish, o’zaro do’stlik, o’zaro hamjihatlik, jipslik, insonparvarlik va bag’rikenglik madaniyatini mustahkamlash, muayyan milliy madaniy markazlar bilan o’zaro hamjihatlik, hamkorlikni mustahkamlashga;

- talabalarning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodlari, ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar qonun oldidagi tengligini ta'minlashga qaratilgan millatlararo munosabatlarni takomillashtirishga;

- millat va elatlarning madaniy, til va diniy qadriyatlari, an'ana va urf-odatlarini o'zaro hurmat qilish madaniyatini tarbiyalashga;

- talaba yoshlarni ekstremizm va turmushdagi millatchilikning har qanday shakl va ko'rinishiga nisbatan toqatsiz munosabatni shakllantirishga;

-talabalarni kiberaxborot makonida uchraydigan ayrim tashqi buzg'unchi axborot-mafkuraviy ta'sirga samarali qarshi kurashish malakasini tarkib toptirishga erishish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июлдаги ПФ165-сон «2022–2026 йилларда Qзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш тқғрисида»ги Фармони, 06/22/165/0615

2.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон «Qзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тқғрисида»ги Фармони. ҚММБ. 9.10.2019. 06/19/5847/3887.

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2 fevral 2022 yildagi PQ-112-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori. https://lex.uz/docs

4.Кушакова Г.Э. Ёшларда толерантлик тафаккурини шакллантириш технологияси (олий таьлим муассасалари мисолида) Педагогика фанлари бqйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси Самарқанд 2019

5.Абдуманнотов Э. А.Умумий qрта таълим мактаби qқувчиларида экскурсия туризми воситасида ватанпарварлик туйғусини такомиллаштириш (умумтаълим мактабининг 5-9-синф qқувчилари мисолида) Педагогика фанлари бqйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси Самарқанд 2021

6.Давронова Д.С. Оилада вояга етмаган болаларнинг ижтимоий онгини тарбиялаш тизимини ривожлантириш. Педагогика фанлари бqйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс автореф. - Т., 2018, - 55 б

7.https://uza.uz/uz/posts

8.https://uza.uz/uz/posts

9.https://lex.uz/docs/4597662

Xamrayev Baxtiyor Tuyiyevich
Buxoro muhandislik texnologiya instituti mustaqil tadqiqotchisi

DEONTOLOGIK KOMPETENTLIKNI BO`LAJAK SPORTCHI-MURABBIYLARDA SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK TAMOYILLARI

Annotatsiya *Ushbu maqola deontologik kompetentlikni bolajak sportchi-murabbiylarda shakllantirishning pedagogik tamoyillarini o'rganadi. Maqolada deontologik kompetentlikning ahamiyati va uning sportchi-murabbiylar o'rtasidagi axloqiy munosabatlar va mas'uliyatni shakllantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, maqolada pedagogik tamoyillar, jumladan, insonparvarlik, konsistentlik, shaxsiy mas'uliyat, doimiy o'qish va rivojlanish hamda ijtimoiy hamkorlik tamoyillari batafsil tushuntirilgan. Ushbu tamoyillar bolajak murabbiylarga nafaqat sportchilarga jismoniy va texnik tayyorgarlik berishda, balki axloqiy fazilatlarni ham shakllantirishda muhim o'rin tutadi.*

Kalit so`zlar: *deontologik kompetentlik, sportchi, murabbiy, pedagogik tamoyillar, axloqiy me'yorlar, mas'uliyat, insonparvarlik, jismoniy tayyorgarlik, ijtimoiy hamkorlik, shaxsiy rivojlanish, axloqiy fazilatlar.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕОНТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ СПОРТСМЕНОВ-ТРЕНЕРОВ

Аннотация. *Данная статья изучает педагогические принципы формирования деонтологической компетентности у будущих спортивных тренеров. В статье освещается важность деонтологической компетентности и ее роль в формировании этических отношений и ответственности между тренерами и спортсменами. Также подробно объясняются педагогические принципы, такие как гуманизм, последовательность, личная ответственность, постоянное обучение и развитие, а также принципы социального сотрудничества. Эти принципы играют ключевую роль не только в подготовке спортсменов физически и технически, но и в формировании их этических качеств.*

Ключевые слова*: деонтологическая компетентность, спортсмен, тренер, педагогические принципы, этические нормы, ответственность, гуманизм, физическая подготовка, социальное сотрудничество, личное развитие, этические качества.*

PEDAGOGICAL PRINCIPLES FOR THE FORMATION OF DEONTOLOGICAL COMPETENCE IN FUTURE ATHLETE-COACHES

Annotation. *This article explores the pedagogical principles for developing deontological competence in future sports coaches. The article highlights the importance of deontological competence and its role in shaping ethical relationships and responsibility among coaches and athletes. It also explains in detail the pedagogical principles, including humanism, consistency, personal responsibility, continuous learning and development, and social cooperation. These principles play a crucial role not only in preparing athletes physically and technically but also in shaping their ethical virtues.*

Keywords*: deontological competence, athlete, coach, pedagogical principles, ethical norms, responsibility, humanism, physical training, social cooperation, personal development, ethical virtues.*

Kirish. Sport sohasidagi muvaffaqiyatlar faqatgina jismoniy va texnik tayyorgarlik bilan cheklanmaydi, balki murabbiy va sportchilarning axloqiy fazilatlari, ijtimoiy mas'uliyatliligi hamda deontologik kompetentligi ham muhim rol o'ynaydi. Deontologik kompetentlik – bu sportchilarning va murabbiylarning o'z vazifalarini axloqiy me'yorlarga muvofiq bajarish, ijtimoiy va professional mas'uliyatni his qilish qobiliyatidir. Bu kompetentlikni shakllantirishda pedagogik tamoyillar asosiy

rol o'ynaydi. Deontologiya, yunoncha "deon" (majburiyat) so'zidan olingan bo'lib, axloqiy me'yorlarni, qoidalarga rioya qilishni o'rgatadi. Sportchi-murabbiylar o'rtasidagi axloqiy munosabatlar, murabbiyning mas'uliyatni his qilishi va sportchining o'ziga bo'lgan hurmati, jamoaviy ishda o'zaro hamjihatlikni ta'minlaydi. Bu, o'z navbatida, sportchilarni muvaffaqiyatga erishishga undaydi. Deontologik kompetentlik, shuningdek, murabbiyning o'z vazifalarini adolatli va to'g'ri bajarishi, sportchilarni ruhiy va jismoniy jihatdan tayyorlashda axloqiy prinsiplarni qo'llashi zarurligini bildiradi. Boshqa tomondan, bunday kompetentlik sportchilarni nafaqat sportdagi muvaffaqiyatlarga, balki hayotda ham ijobiy axloqiy xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi.

Deontologik kompetentlikni bo`lajak sportchi-murabbiylarda shakllantirishda bir qator pedagogik tamoyillar mavjud. Insonparvarlik tamoyili bo`lajak murabbiylarga nafaqat sportchi sifatida, balki inson sifatida ham hurmat qilishni o'rgatadi. Har bir sportchi individual yondashuvni, uning axloqiy va psixologik ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Murabbiylar bu tamoyilni o'z faoliyatlarida qo'llashlari kerak, bu orqali ular sportchilarning shaxsiy rivojlanishini va ularning deontologik fazilatlarini shakllantiradilar. Sportchi-murabbiy munosabatlarida uzluksizlik, ya'ni doimiylik va intizom tamoyili juda muhimdir. Bu tamoyil orqali murabbiy sportchilarni faqat sportdagi yutuqlarga yo'naltirmaydi, balki ularni to'g'ri axloqiy prinsiplar va qadriyatlarni shakllantirishga undaydi. Murabbiy har doim o'z xatti-harakatlarida barqarorlikni namoyish etishi kerak. Bu tamoyilga ko'ra, sportchi-murabbiylar o'z mas'uliyatlarini to'liq his qilishi va ularni bajarishda o'z axloqiy me'yorlariga sodiq bo'lishlari zarur. Murabbiylar sportchilarni mas'uliyatli va axloqiy qarorlar qabul qilishga o'rgatishlari, ularni adolat va o'zaro hurmatni hurmat qilishga undashlari lozim [1].

Murabbiylarning doimiy ravishda yangi bilimlar olishga intilishi, o'zini takomillashtirishga harakat qilishi axloqiy yuksalishning asosiy sharti hisoblanadi. Pedagogik jarayonda murabbiylarning o'z bilimlarini yangilab borishlari va yangi metodlarni qo'llashlari kerak. Murabbiy va sportchilar o'rtasida samarali ijtimoiy hamkorlik o'rnatish, jamoaviy ish va o'zaro yordamni rivojlantirish deontologik kompetentlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Murabbiyning ijtimoiy axloqiy fazilatlari, sportchilarni bir-biriga nisbatan mehr-oqibat va hurmat bilan yondashishga undaydi. Deontologik kompetentlik sportchi-murabbiylarda axloqiy, ijtimoiy va professional javobgarlikni kuchaytiradi. Bu kompetentlikni shakllantirishda pedagogik tamoyillarni muvaffaqiyatli qo'llash, bo`lajak murabbiylarning nafaqat professional jihatdan rivojlanishiga, balki ularning axloqiy nuqtai nazaridan ham yuksalishiga olib keladi. Shu bilan birga, sportchilarning o'zaro munosabatlarida adolat, hurmat va mas'uliyat tamoyillarini o'zlashtirish, sportdagi muvaffaqiyatlarni yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologiyasi deontologik kompetentlikni bo`lajak sportchi-murabbiylarda shakllantirishning pedagogik tamoyillarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotda asosiy metodlar sifatida nazariy tahlil, empirik tadqiqotlar, anketalar va suhbatlar, hamda tajriba o‘tkazish usullari qo‘llaniladi. Nazariy tahlil metodidan foydalanish orqali deontologik kompetentlik va pedagogik tamoyillar haqidagi mavjud adabiyotlar o‘rganiladi. Tadqiqotda turli mutaxassislarning (Belyavsky, Gurevich, Zaporozhets, Karpov, Bogdanov, Zhiltsov) ilmiy ishlariga tayaniladi. Ushbu metod yordamida deontologik kompetentlikning ahamiyati, uning sportchi-murabbiy faoliyatidagi roli va shakllantirishning pedagogik tamoyillari chuqur tahlil qilinadi. Empirik tadqiqotlar metodidan foydalanib, bo`lajak sportchi-murabbiylar o‘rtasida deontologik kompetentlikni shakllantirishning amaliy jihatlari o‘rganiladi. Tadqiqot ishtirokchilari sifatida turli oliy ta'lim muassasalarining sport fakultetlarida tahsil olayotgan talabalar tanlanadi. Bu jarayonda ulardan anketalar, so‘rovnomalar va suhbatlar orqali ma'lumotlar to‘planadi. Bo`lajak sportchi-murabbiylarning deontologik kompetentligi haqidagi tasavvurlari, axloqiy me'yorlarga nisbatan munosabatlari va pedagogik tamoyillarni qabul qilish darajasini aniqlash uchun anketalar va so‘rovnomalar ishlatiladi. Anketalar sportchi-murabbiylar va sport o‘qituvchilari orasida so‘rov o‘tkazish orqali ulardan deontologik kompetentlikka bo‘lgan e'tibor va uning amaliyotga qanday tatbiq etilishi haqida ma'lumotlar yig‘iladi. Suhbatlar va intervyular o‘tkazish orqali bo`lajak murabbiylar va professor-o‘qituvchilar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot o‘rnatilib, ularning pedagogik yondashuvlari va axloqiy me'yorlarga bo‘lgan qarashlari o‘rganiladi. Suhbatlar natijasida deontologik kompetentlikni shakllantirishdagi amaliy usullar va pedagogik tamoyillarga bo‘lgan talab va ehtiyojlar aniqlanadi [2].

Tajriba o‘tkazish metodidan foydalangan holda, deontologik kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan pedagogik dasturlar ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi. Tadqiqot ishtirokchilari (bo`lajak sportchi-murabbiylar)ga axloqiy va professional mas'uliyatni oshirishga qaratilgan maxsus treninglar, seminarlar va mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Ushbu tajriba orqali murabbiylarning deontologik kompetentligi va axloqiy qarashlaridagi o‘zgarishlar kuzatiladi. Ma'lumotlar statistik tahlil va sifatli tahlil usullari yordamida qayta ishlanadi. Anketalar va suhbatlar orqali to‘plangan ma'lumotlar kvantitativ va sifatli tarzda tahlil qilinadi. Statistika tahlili orqali ishtirokchilarning deontologik kompetentlikka nisbatan o‘zgarishlar darajasi o‘lchanadi, sifatli tahlil esa ishtirokchilarning fikr-mulohazalari va tajribalari asosida o‘rganiladi [3]. Tadqiqotning metodologik yondashuvi deontologik kompetentlikni bolajak sportchi-murabbiylarda shakllantirishning pedagogik tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish orqali chuqurroq o‘rganishga imkon beradi. Nazariy tahlil, empirik tadqiqotlar, anketalar, suhbatlar va tajriba o‘tkazish metodlari birgalikda bolajak murabbiylarning axloqiy va pedagogik rivojlanishini yaxshilashga qaratilgan samarali yondashuvni taqdim etadi.

Adabiyotlar tahlili. Deontologik kompetentlik bolajak sportchi-murabbiylar uchun muhim axloqiy va professional fazilatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu kompetentlik, murabbiylarning axloqiy me'yorlarga rioya qilishini, sportchilarga adolatli yondashuvni ta'minlashni va umuman sport faoliyatini ijtimoiy va axloqiy jihatdan mas'uliyatli tarzda tashkil etishni o‘z ichiga oladi. Bolajak murabbiylarni tayyorlashda deontologik kompetentlikni shakllantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo‘lib, bu masala so‘nggi yillarda ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Adabiyotlarni tahlil qilish orqali deontologik kompetentlikni shakllantirishning asosiy pedagogik tamoyillari va metodologik yondashuvlari o‘rganildi. Bo`lajak sportchi-murabbiylar uchun deontologik kompetentlik, nafaqat sportdagi texnik va jismoniy tayyorgarlikni, balki sportchilarga axloqiy va psixologik yordam ko‘rsatishni ham ta'minlaydi. Belyavsky (2004) deontologik kompetentlikni sportchi-murabbiy faoliyatining asosiy jihatlari sifatida ajratadi. U, murabbiylarning axloqiy prinsiplarni o‘z ishida amalga oshirishini, sportchilarni nafaqat sportdagi muvaffaqiyatga erishishga, balki axloqiy va ma'naviy yuksalishga ham yo‘naltirishi zarurligini ta'kidlaydi. Belyavskyning fikriga ko‘ra, murabbiylar axloqiy me'yorlarga rioya qilish orqali sportchilarning ijtimoiy mas'uliyatli va ma'naviy barkamol shaxslar bo‘lib rivojlanishiga yordam beradi [4].

Deontologik kompetentlikni shakllantirishda pedagogik tamoyillar muhim rol o‘ynaydi. Zaporozhets (2007) o‘zining *Pedagogika va Etika* nomli asarida, murabbiylarga sportchi va o‘quvchilarga nisbatan insonparvarlik, doimiy o‘zgarishlarga moslashuvchanlik va adolat prinsiplarini o‘rgatishni ta'kidlaydi. Uning fikricha, bu tamoyillar murabbiylarning o‘z faoliyatida axloqiy va psixologik jihatdan murakkab vaziyatlarga to‘g‘ri javob berish qobiliyatini shakllantiradi. Zaporozhetsning ishlari, sportchi-murabbiy munosabatlaridagi axloqiy yondashuvlarni yanada chuqurlashtiradi va murabbiylarga individual yondashuvni o‘rgatadi. Karpov (2012) esa murabbiylarning doimiy o‘qish va rivojlanish tamoyilini asosiy elementlardan biri sifatida ko‘rsatadi. Uning fikricha, murabbiylar o‘zlarining pedagogik va axloqiy bilimlarini yangilab turishlari, yangi metodologiyalarga moslashishlari zarur. Bu yondashuv, deontologik kompetentlikni shakllantirishda eng muhim elementlardan biri bo‘lib, murabbiyning har bir vaziyatga nisbatan axloqiy qaror qabul qilishiga yordam beradi. Gurevich (2015) va Khusainov (2014) kabi tadqiqotchilar, murabbiylarning deontologik kompetentligini shakllantirishda ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatni muhim omil sifatida ko‘rsatadilar. Gurevich sportchi-murabbiylar o‘rtasida axloqiy hamkorlikni rivojlantirish, shaxsiy mas'uliyat va o‘zaro hurmatni shakllantirishga urg‘u beradi. U, shuningdek, murabbiylarning o‘z faoliyatlarida axloqiy tamoyillarga qat'iy amal qilishlari, sportchilarga adolatli yondashishlari va jamoa ichidagi muhitni barqarorlashtirishlari zarurligini ta'kidlaydi. Khusainovning tadqiqotlari esa murabbiylarning o‘z mas'uliyatlarini chuqur his qilishlari, ularni professional va ijtimoiy jihatdan to‘g‘ri yondashuvlarni amalga oshirishga undaydi [5,6].

Ismailov (2018) o‘z asarida, O‘zbekiston sport tizimida murabbiylarni tayyorlashda deontologik ta'limning o‘rni haqida fikr bildiradi. U deontologik yondashuvlarni murabbiylarni tayyorlash dasturlariga kiritish zarurligini, bu orqali murabbiylarning axloqiy savodxonligini oshirish va sportchilarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash mumkinligini ta'kidlaydi. Ismailovning fikriga ko‘ra, murabbiylarga axloqiy me'yorlarni o‘rgatish nafaqat ularning professional faoliyatida, balki umuman

sport muhitida adolatni ta'minlashga yordam beradi [7]. Adabiyotlar tahlili bo`lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirishda pedagogik tamoyillarni muvaffaqiyatli qo‘llashning ahamiyatini tasdiqlaydi. Belyavsky, Gurevich, Zaporozhets, Karpov va boshqa mutaxassislarning ishlari, deontologik kompetentlikni shakllantirishda axloqiy, ijtimoiy va pedagogik yondashuvlarning muhimligini ko‘rsatadi. Shuningdek, deontologik ta'limni o‘quv dasturlariga kiritish, murabbiylar va sportchilar o‘rtasidagi axloqiy muhitni yaxshilashga yordam beradi.

Muhokama va natijalar. Ushbu tadqiqotda bo`lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirishning pedagogik tamoyillari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, deontologik kompetentlikni shakllantirishda pedagogik tamoyillarning ahamiyati katta. Nazariy tahlil va empirik tadqiqotlar asosida shuni aytish mumkinki, murabbiylarning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish uchun axloqiy me'yorlarga, mas'uliyatli yondashuvlarga va doimiy o‘qish tamoyillariga rioya qilish zarur. Birinchidan, deontologik kompetentlikni shakllantirishda insonparvarlik tamoyili muhim o‘rin tutadi. Sportchi-murabbiy o‘rtasidagi munosabatlar nafaqat texnik va jismoniy ko‘nikmalarni o‘rgatishda, balki sportchilarni shaxs sifatida rivojlantirishda ham zarur. Buning uchun murabbiylarning individual yondashuvi, sportchilarga adolatli va shaxsiy hurmat bilan munosabatda bo‘lishi zarur. Ikkinchidan, doimiy o‘qish va rivojlanish tamoyili bo`lajak murabbiylarning o‘z bilimlarini yangilab turishlarini ta'minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, murabbiylarning o‘zlarining axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatlarini his qilishlari ham muhimdir. Bu mas'uliyat, nafaqat sportchilar bilan aloqalar, balki murabbiyning jamoa ichidagi munosabatlarida ham o‘z aksini topadi. Axloqiy mas'uliyatli yondashuv, murabbiylarning shaxsiy yuksalishi va jamoaviy ishning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Tadqiqotda ishtirok etgan bolajak sportchi-murabbiylar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovlar va suhbatlar shuni ko‘rsatdiki, ularning deontologik kompetentlikka nisbatan e'tibori turlicha. Ba'zilar, axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatni yetarlicha tushunib etmagan bo‘lsa, boshqalar esa o‘z faoliyatida axloqiy tamoyillarga ko‘proq e'tibor berishga intilishadi. Bu natija, bolajak sportchi-murabbiylarning axloqiy va deontologik ta'limga bo‘lgan ehtiyojining borligini ko‘rsatadi [8].

Tadqiqot natijalari bo`yicha quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Deontologik kompetentlikni shakllantirishda pedagogik tamoyillar muhim rol o‘ynaydi. Insonparvarlik, doimiy o‘qish, shaxsiy mas'uliyat va axloqiy me'yorlarga rioya qilish tamoyillari bo`lajak sportchi-murabbiylarning axloqiy savodxonligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.
2. Empirik tadqiqotlar natijasida olingan ma'lumotlar, bo`lajak murabbiylarning deontologik kompetentlikni shakllantirishga bo‘lgan ehtiyojlarini ko‘rsatdi. Ishtirokchilar o‘zlarining axloqiy va mas'uliyatli yondashuvlarida ba'zi muammolarni sezishdi, lekin ular o‘z faoliyatida bu jihatlarga e'tibor berishga intilishmoqda.
3. Tajriba o‘tkazishning samaradorligi: Deontologik kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan maxsus treninglar, seminarlar va mashg‘ulotlar orqali, ishtirokchilarning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyat darajasi aniq o‘zgarishlarni ko‘rsatdi. Bu tajriba shuni ko‘rsatdiki, axloqiy bilimlarni oshirish va amaliyotda qo‘llash bo`lajak murabbiylarning shaxsiy va professional rivojlanishiga yordam beradi.
4. Murabbiylarning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatga bo‘lgan e'tibori: Tadqiqotda ishtirok etgan murabbiylarning aksariyati, deontologik kompetentlikni shakllantirishning zarurligini tan olishdi, lekin bu borada ko‘proq ta'lim va amaliy yordamga ehtiyoj sezildi. Ularning fikricha, murabbiylik faoliyatida axloqiy yondashuvlarni yanada kuchaytirish zarur.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, deontologik kompetentlikni shakllantirishda insonparvarlik, doimiy o‘qish, shaxsiy mas'uliyat, axloqiy me'yorlarga rioya qilish kabi pedagogik tamoyillar muhim rol o‘ynaydi. Bu tamoyillar, murabbiylarning sportchilarga nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki ma'naviy va axloqiy rivojlanishlariga ham hissa qo‘shishini ta'minlaydi. Shuningdek, murabbiylarning o‘zlarining axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatlarini his qilishlari, ularning sportchilarga adolatli, hurmatli va mas'uliyatli yondashuvni ta'minlashiga yordam beradi.

Empirik tadqiqotlar va ishtirokchi murabbiylar bilan o‘tkazilgan suhbatlar, deontologik kompetentlikka bo‘lgan ehtiyojning borligini, lekin bu kompetentlikni shakllantirish uchun ko‘proq ta'lim va amaliyotda qo‘llash zarurligini ko‘rsatdi. Natijalar, murabbiylarni tayyorlashda deontologik ta'limni kengroq qo‘llash va axloqiy me'yorlarga rioya qilishni targ‘ib qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot bo`lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirishning pedagogik tamoyillari va metodologiyasini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, natijalar shuni ko‘rsatdiki, deontologik kompetentlik murabbiyning faqat jismoniy va texnik bilimlarini emas, balki axloqiy, ijtimoiy va psixologik fazilatlarini ham shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, bo`lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirishning pedagogik tamoyillari nafaqat sportchilarning jismoniy tayyorgarligini, balki axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatli shaxslar sifatida rivojlanishini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari, sport o'qituvchilari va murabbiylarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirishga, deontologik yondashuvlarni amaliyotga joriy etishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Khusainov, D.A. (2014). Deontologiya v sportivnom treneirovanii. Kazan: Kazan University Press.
2. Gurevich, R.V. (2015). Etika sportivnogo trenera. Petersburg: Nika Publishing.
3. Belyavsky, L.G. (2004). Deontologiya v sportivnom treneirovanii.Moscow: Physical Education and Sports Publishing.
4. Zaporozhets, V.A. (2007). Pedagogika i etika v sportivnom obuchenii [Pedagogy and ethics in sports education]. Kyiv: Vyshcha Shkola Publishing.
5. Karpov, A.P. (2012). Refleksivnaya praktika v sportivnom treneirovanii [Reflective practice in sports training]. Moscow: MSLU Publishing.
6. Gurevich, R.V. (2015). Etika sportivnogo trenera [Ethics of a sports coach]. St. Petersburg: Nika Publishing.
7. Khusainov, D.A. (2014). Deontologiya v sportivnom treneirovanii [Deontology in sports training]. Kazan: Kazan University Press.
8. Ismailov, F.M. (2018). O'zbekistonda sport murabbiylarini tayyorlashda deontologik yondashuv [Deontological approach in preparing sports coaches in Uzbekistan]. Tashkent: Fizkultura va sport universiteti.

Xodjayeva Mavluda Latipovna
Buxoro psixologiya va xorijiy
tillar instituti musiqa ta'limi va san'at yo'nalishi magistranti

NOAN'ANAVIY MUSIQA DARSLARIDA INTERFAOL QO'LLASHNING SAMARADORLIGI

Annotatsiya. *Musiqa darslarida interfaol uslublarini qo'llash orqali o'quvchilarning qo'shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqa savodidan faolligini oshirish, ularning musiqiy o'quvini idrokini nutqini rivojlantirish, hamda interfaol uslublarini amalda qo'llay olish bo'yicha metodik tavsiyalar berish, zamonaviy usullar, uslublar va o'qitish vositalari haqida ma'lumot berishdan iborat. O'zbekistonimizda o'quvchi-yoshlarni musiqa madaniyati fani orqali ma'naviy- ma'rifiy faoliyatga yo'naltirish, sifatli ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini faollashtirish, ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiyaviy ishlarining o'rni va rolini qayta ko'rib chiqish, ta'lim islohatlarini amalga oshirish jarayonini rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mos holda e'tirof etish, dolzarb muammo sifatida e'tirof etilmoqda.*

Kalit so'zlar: *Interaktiv, innovatsiya, modulli texnologiyalar, texnologiya, pedagogik texnologiya/ musiqa madaniyati/ o'quv-tarbiyaviy ishlar.*

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА НЕТРАДИЦИОННЫХ УРОКАХ МУЗЫКИ

Аннотация. *Использования интерктивных методов на уроках музыки является повышение уровня вокала, музыкального слушания, музыкальной грамотности учащихся, развитие их музыкального восприятия и речи, а также предоставление методических рекомендаций по практическому применению интерактивных методов, а также предоставление информации о современных методах, приемах и средствах обучения. В Узбекистане актуальными задачами признаны привлечение учащейся молодежи и студентов к духовно-просветительской деятельности через дисциплину музыкальной культуры, активизация их потребностей в качественном образовании, переосмысление места и роли воспитательной работы в образовательных учреждениях, приведение процесса реализации образовательных реформ в соответствие с приоритетными направлениями развития.*

Ключевые слова: *Интерактив, инновации, модульные технологии, технология, педагогическая технология/музыкальная культура/воспитательная работа.*

EFFECTIVE USE OF INTERACTIVE METHODS IN NON-TRADITIONAL MUSIC LESSONS

Abstract. *The use of interactive methods in music lessons is to improve the level of vocals, musical listening, musical literacy of students, develop their musical perception and speech, as well as provide methodological recommendations for the practical application of interactive methods, as well as provide information on modern methods, techniques and teaching aids. In Uzbekistan, the following tasks are recognized as urgent: attracting young people and students to spiritual and educational activities through the discipline of musical culture, activating their needs for quality education, rethinking the place and role of educational work in educational institutions, bringing the process of implementing educational reforms in line with priority areas of development.*

Keywords: *Interactive, innovations, modular technologies, technology, pedagogical technology / musical culture / educational work.*

O'zbekistonimizda o'quvchi-yoshlarni musiqa madaniyati fani orqali ma'naviy- ma'rifiy faoliyatga yo'naltirish, sifatli ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini faollashtirish, ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiyaviy ishlarining o'rni va rolini qayta ko'rib chiqish, ta'lim islohatlarini amalga oshirish

jarayonini rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mos holda e'tirof etish, dolzarb muammo sifatida e'tirof etilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Ta'lim-tarbiya- har qaysi davlat va jamiyatning nafaqat bugungi, balki ertangi kunini ham hal qiladigan eng muhum va ustuvor masalasidir. Hozirgi kunda davlatimiz tomonidan ta'lim tarbiya sohasiga juda katta e'tibor berilmoqda. Ta'lim sohasining musiqa va san'at yo'nalishida ham yoshlarning ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha kerakli tavsiyalar berilgan. Besh tashabbusning birinchi tashabbusi - yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, istedodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Ta'lim tarbiya jamiyat va millat ravnaqining boy omili va poydevoridir. Shu bois ham yangi O'zbekistonda ta'lim tarbiya masalalariga kuchli e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda davlat – bosh islohatchi bo'lib hisoblanadi. Ma'lumki, fuqarolari bilimiga ilmiy salohiyatiga tayangan davlatgina jiddiy o'zgarishlarni amalga oshiradi. Bugungi kunda siyosatimizda ma'naviy– barkamol insonlarni shakllantiruvchi muhim omil deb qaralmoqda. Jamiyatda kechayotgan islohatlarda, o'zgarishlarda ta'lim tarbiya sohasi muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlarga, innovatsion va axborot texnologiyalarga, multimedialarga bo`lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Bunga sabab, shu davrgacha an'anaviy ta'limda o`quvchi-talabalarga faqat tayyor bilimlarni o`zlashtirishga o`rgatilgan edi. Innovatsion texnologiyalar esa egallayotgan bilimlarni yechimini o`zlari qidirib topishlari, mustaqil o`rganib tahlil qilib, xato va xulosalarni ham o`zlari keltirib chiqishlariga o`rgatadi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayonda o`qituvchi va o'quvchi faolliyatiga yangilik, o`zgarishlar kiritadi va uni amalga oshiradi. «Interaktiv» metod deganda biz jamoa bolib fikrlash degan ma'noni tushunamiz. «Innovatsiya» so`zi esa «Yangilik kiritish» degan ma'noni anglatadi. Innovatsion texnologiyalarni eng asosiy maqsadi o`qituvchi va talabalarni belgilangan maqsadga natijaga hamkorlikda tez va oson erishishidir. O`qituvchi bu jarayonda «Boshqaruvchi», «Yo`naltiruvchi» vazifasini bajaradi. O'quvchilar esa asosiy «bajaruvchilar» vazifasini amalga oshiradilar. O`qitish jarayonida o'quvchilar mustaqil fikrlay olsalar, izlansalar, xulosa chiqara olsalar, guruhlar esa bir-birlariga baho bera olsalar, bu vaqtda o`qituvchilar ularga bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yaratib bersalar, bu o`qitish jarayonining asosi hisoblanadi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, maqsadni amalga oshirish, kafolatlangan natijaga erishish uchun tanlangan mazmun, metod, texnologik jarayonga va belgilangan ketma-ketlikka bog`liq. O`qituvchi va o'quvchilarni maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiya tanlashlari ularning ixtiyorida. Chunki ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga qaratilgan. Bunda o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiyalar tanlanadi. Masalan, kompyuter bilan ishlash, tarqatma materiallarni, chizma va slaydlarni, turli adabiyotlardan, axborot texnologiyalardan xohish-istaklariga qarab tanlashga bogliq. O`qituvchi har bir darsni yaxlit holatga ko`ra rejalashtirib, dars jarayonini loyihalashtirib olishi kerak. Har bir darsni rang-barang, qiziqarli bo`lishi uchun oldindan puxta oylab tuzilgan bo`lishi darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bogliq. Darsning texnologik xaritasini qay korinishda yoki shaklda tuzilishi oqituvchining tajribasi o'z oldiga qoygan maqsad hamda vazifalariga bog`liq. Texnologik xarita qanday tuzilgan bo`lmasin unda dars jarayoni «yaxlit» holda aks ettirgan bo`lishi hamda belgilangan maqsad-vazifalar kafolatlangan natijada dars jarayonida to'liq o'z ifodasini topgan bo`lishi shart.

Hozirgi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimida, modulli texnologiyalar va zamonaviy ta'lim vositalarini ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish talab etib kelinmoqda. Bu o`z navbatida, ta'lim jarayonini oldindan loyihalashtirishni amalga oshira oladigan texnologik bilimlar tizimiga ega bolgan zamonaviy o`qituvchilarga bo`lgan talabni oshiradi. Keyingi yillarda innovatsion pedagogik va modulli texnologiyalar bo`yicha mamlakatning olimlari tomonidan samarali ishlar amalga oshirildi. Jumladan, pedagogik amaliyotda keng qo`llaniladigan "metodika" va "texnologiya" tushunchalari mohiyatini tavsiflashga ko`plab adabiyotlarda turli yondashuvlar mavjud bolib, ular ma'lum ma'noda, ta'lim jarayonini samarali tashkil etadi. Umumiy ma'noda "metodika»" tushunchasi ma'lum bir ishni bajarish uchun zarur bo`ladigan metod va usullar qo`llaniladi. "Metodika» — bu o`qituvchini pedagogik faoliyatini tashkil etishning shakl, metod vositalari degan ma'noni anglatadi.

Yana metodika yunoncha “tadqiqot yo`li» degan ma’noni bildiradi. “Metodika» va “texnologiya” tushunchalari tahlili shuni ko`rsatadiki, mazkur tushunchalar o`zaro aloqadorligi va unumliligiga ega bo`lishi bilan bir qatorda o`ziga xosligi bilan ham ajralib turadi. “Metodika” tushunchasi turli fanlarni o`qitishda, o`qitish jarayoni mazmun qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalar yig`indisi degan ma’noni ham bildiradi. “Texnologiya” — so`zi yunoncha so`z bolib mahorat, san’at, ko`nikma degan ma’noni anglatadi. “Ta’lim texnologiyasi” iborasini ma’nosi ta’lim jarayonini yuksak mahorat bilan san’at darajasida tashkil etish to`g`risidagi fandir. Pedagogik texnologiya pedagogikaning va barcha fanlarning bo`limlarida foydalaniladi.

Interfaol ta’lim uslublarni mazmuni va mohiyati nihoyatda keng tushuncha bo’lib, ma’rifat, madaniyat, axloq,san’at, adabiyot kabilarni o’zida mujassam etadi. Pedagogik texnologiya - barkamol insonni shakllantirish faoliyati yoki ma’lumotlarni o`zlashtirishi uchun qulay shakl va usulda uzatush va o`zlashtirish jarayonidan iborat. Pedagogik texnologiya insonda oldindan paydo bo`lgan maqsad bo`yicha tasir o`tkazish faoliyati demakdir. Yuqorilardagidan shunday xulosa chiqarish mumkinki, pedagogik texnologiya ta’lim oluvchini bilim olishga qiziqishini orttirishda yangi usul va yo`llarni o`rgatuvchi, dars samaradorligini yuqori bo`lishida mustaqil fikrlashga o`rgatishni kafolatlaydigan jarayondir.

Musiqa madaniyati darslarida interfaol ta’lim turlari - pedagogikaning didaktik nazariyasi va tamoyillari asosida tuziladi. Mazkur prinsiplar o`qituvchi hamda o`quvchi tomonidan bajariladigan barcha ta’lim asoslari -dars mazmuni metodlari va darslarning tuzilishidagi asosiy talablar va uning yo`nalishlarini belgilab beradi.

Musiqa ta'limda interfaol uslublar quyidagi maqsadlarga erishishga yordam beradi:

- Kuy qo’shiqlar, milliy asarlar vositasida ta’lim jarayonini insonparvarlik go’yalari asosida takomillashtirish;
- O’quvchilarni kognitiv faolligini oshirish;
- Ta’lim va tarbiya ishlarini tashkil etish samaradorligini faollashtirish;
- O'quv materiallarini yil, chorak mavzulariga asosan metodika va didaktika tamoyillari asosida o'zlashtirish

Pedagogik jarayonga faol joriy etilayotgan yangi yondashuvlar belgilangan maqsadlarga erishishga yordam beradi. Ular ta'lim muassasalarida ishning yangi uslublarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. G.Sharipova “Musiqa o’qitish metodikasi” T.,2020 y
2. Azizxadjaeva N. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogic maxorat”(o‘quv qo‘llanma) T. 2006.
3. Pedagogik texnologiya: muammo va istiqbollar (zamonaviy pedagogik texnologiyaning ilmiy-nazariy asoslari).Mualliflar guruhi./T.:OO_MQHTRM, 320-bet;
4. Fayziyev O. «O‘quvchilarda musiqiy nafosat tarbiyasini shakillantirishyo‘llari»T 1992.
5. Ishmuhamedov R va boshqalar Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari tarbiyachi – o’qituvchilari va guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar) – T.: “Istedod”, 2010.

Yo‘ldashev Alisher Axrorovich
Buxoro davlat universiteti
Sport faoliyati kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: yulalisher777@gmail.com

INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI SPORT FAOLIYATIGA TADBIQ ETISHNING ASOSIY BOSQICHLARI

Annotatsiya. *Mazkrur maqolada raqamli texnologiyalar eng ilg’or innovatsion yangiliklarni sport faoliyatiga tadbiq etishning asosiy komponentlari tahlil etilgan. Mazkur komponentlarning yuqori natijaga yo’naltirilgan sport faoliyatiga tadbiq etilishi, yanada rivojlangan turlarini o’rgnish, asosan jamoaviy sport turlarida natijalarning oqsayotgani hamda mazkur sohaga ham keng ko’lamda raqamlashtrish, suniy intellektning singdirilishi, sport sohasidagi dunyodagi yetakchi mamlakatlar tajribasidan foydalanish kabi asosiy omillar o’rganilgan. Asosiy qismda jamoaviy sport turlaridagi natijalarning yakkakurash turlariga nisbatan natijasi ancha orqada qolayotgani hamda jamoaviy sport turlarini yanada takomillashgan komponentlar bilan boyitish kabi faoliyat tahlil qilingan.*

Kalit so’zlar: *sport, jismoniy tarbiya, komponent, faoliyat, pedagagogik texnologiyalar, raqamlashtirish, texnologiyalar, innovatsiya.*

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. *В данной статье анализируются основные составляющие применения самых передовых инновационных цифровых технологий в спортивной деятельности. Применение этих компонентов к спортивной деятельности, направленной на высокие результаты, изучение более продвинутых видов, отсутствие результатов преимущественно в командных видах спорта, а также масштабная цифровизация в этой сфере, освоение искусственного интеллекта, использование опыт ведущих стран мира в области спорта являются основными изучаемыми факторами. В основной части результаты игровых видов спорта сильно отстают от результатов единоборств, анализируются такие виды деятельности, как обогащение игровых видов спорта более развитыми компонентами.*

Ключевые слова: *спорт, физкультура, компонент, деятельность, педагогические технологии, цифровизация, технологии, инновации*

MAIN STAGES OF APPLICATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SPORTS ACTIVITIES

Annotation. *This article analyzes the main components of the application of the most advanced innovative innovations of digital technologies to sports activities. The application of these components to sports activities aimed at high results, the study of more advanced types, the lack of results mainly in team sports, as well as large-scale digitization in this field, assimilation of artificial intelligence, and the use of the experience of the world's leading countries in the field of sports are the main factors. studied. In the main part, the results of team sports are lagging far behind the results of martial arts, and activities such as enrichment of team sports with more advanced components are analyzed.*

Key words: *sport, physical education, component, activity, pedagogical technologies, digitization, technologies, innovation.*

Kirish. Jismoniy tarbiya va professional sport sohasida yuqori cho’qqilarga erishish jiddiy yondoshishni, katta mehnatni va moddiy xarajatlarni talab qiladi. Mamlakatimizda yuqori natijalarga yo’naltirilgan sport hamda jismoniy tarbiyaga qaratilayotgan har tomonlama e’tibor bundan mustasno

emas. Ko'pgina mamlakatlarning tajribalariga qaraganda, milliy sport va jismoniy tarbiya taqdirlari haqida davlat tomonidan g'amxo'rlik qilinishi shubxasiz juda katta foyda keltirmoqda. Ijtimoiy sohadagi ushbu moddalarni qo'llab-quvvatlashda birinchi navbatda o'smir bolalarni va jamiyatning yosh qatlam muhitini ruhiy-jismoniy sog`lomlashtirish maqsadida barcha qulay sharoitlarni yaratmoqda. Shuni ta'kidlash muhimki, mamlakatimiz mazkur yo'nalish bo'yicha yuksak ahamiyatini tushunadigan mamlakatlar qatoridan joy egallagan va uni tark etmay kelmoqda. Hukumat tuzilmalari, jamoat tashkilotlari va sport muassasalari sport va jismoniy tarbiya sohasida moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, ommaviylikka erishish, professional sportni kuchaytirish kabi muhim muammolarni har doim birgalikda yechishda hamjihat faoliyat olib bormoqda. Sport - bu so'glom ijtimoiy-siyosiy muhitni tadbiq etishning eng yaxshi vositasidir.Ayniqsa yoshlar orasida bu muhim ahamiyat kasb etadi. Bugun O'zbekistonda sport ta'lim va tarbiyaning ajralmas bo'lagidir. O'zbekiston aholisi yosh bo'lgan davlatdir, O'zbekiston hudida istiqomat qiluvchilarning qariyb 40 %idan ko'prog'ini 18 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etadi. Ularning har tomonlama rivojlanib, ham ma'nan ham jismonan kamolotga erishishlari muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun bolalar sportiga e'tibor va yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini ommalashtirish davlat siyosatining eng asosiy yo'nalishlaridan biridir. 2002 yildan buyon bolalar sportini har tomonlama qo'llab – quvvatlash maqsadida bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi faoliyat yuritib kelmoqda.

Markaziy Osiyo hududida yashagan ajdodlarimizdan meros qolgan juda ko'p boy manbalar mavjud. Bunday tugamas boyliklar orasida jismoniy madaniyat alohida ahamiyat kasb etadi. Jismoniy madaniyat insonlami bolalikdan sog'lom qilib o'stirish, ularning jismoniy va madaniy kamolotini ravnaq toptirishi, sog'lom turmush kechirish, mehnat qobiliyatini oshirish, uzoq umr ko'rishga ko'maklashuvchi muayyan faoliyatdir. Bunda ajdodlarimizning ov qurollarini yasash, tog', daryo, cho'llarda vahshiy hayvonlarni tutish uchun kuch-quvvat, epchillik, merganlikni o'rganganlar. Bunda otda turib kamondan o'q otish, nayza sanchish, kurashish, piyoda yugurish, to'siqlardan o'tish, an'anaviy urf-odatlar, ommaviy sayllarda harakatli o'yinlami tashkil qilish kabi murakkab mashqlarni bajaiganlar. Turli janglarda bu qurollardan mohirona foydalanganlar. Xalq o'z udumlari va an'analarida kurash, ot o'yinlari, qilichbozlik, darboz, poyga va turli harakatli o'yinlardan foydalanganlar. Bu tadbirlar yoshlami kuchli bo'lishi, Vatanni sevish, kasbni egallash va uddaburonlikka chorlagan. Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya doimo an'anaviy xususiyatlarga ega bo'lgan. Jismoniy mashqlar empirik tarzda (yunoncha empeiria - tajriba yo'li bilan) vujudga kelgan va ilmga asoslanmagan bo'lsa ham, hamisha chuqur xalq an'analarimizni o'zida saqlab kelgan. Jumladan, milliy jismoniy madaniyat asosini ifodalovchi jismoniy tarbiyaning milliy shakllari, vositalari va uslublari shaklIantirilib borilgan. Markaziy Osiyoda asosan kurash turlari va chavandozlik sport sifatida shaklIangan bo'lib, musobaqalar xalq bayramlari, milliy sayillar va turli tantanalarda tashkil qilingan. Askarlar harbiy-jismoniy tayyorgarligi milliy jismoniy tarbiya shakllari yordamida amalga oshirilgan va mamlakatni jasurona himoya qilish yo'lida ko'p asrlar davomida to'plangan tajribalari umumlashtirilgan.

Mustaqillik yillaridan boshlab O'zbekiston sportchilari ko'pgina nufuzli xalqaro sport musobaqalarda faol ishtirok eta boshladilar. 1995 yilda Toshkentda XOQ rahbarligi ostida I Markaziy Osiyo o'yinlari o'tkaziladi. 1997 yilda Kozog'istonning Olma-Ota shahrida II Markaziy osiyo o'yinlari bo'lib o'tadi. 1994 yilda O'zbekistonlik sportchilar Lillexammerda o'tkazilgan qishki Olimpiya o'yinlarida qatnashadilar. O'zbekistonlik sportchilaming xalqaro musobaqalardagi ishtiroki: 1996 yilgi Atlanta yozgi olimpiya o'yinlari; 1998 yil- Naganodagi qishki olimpiya o'yinlari; 1994 yil - Xirosimadagi XII Osiyo o'yinlari; 1996 yil Xarbindagi III qishki Osiyo o'yinlari; 1998 yil- Bangkokdagi XIII Osiyo o'yinlari; 1999 yil- Kongvodagi IV qishki Osiyo o'yinlari; 1998 yil- Moskvadagi yoshlar I Butunjahon o'yinlari kabi xalqaro maydonlarda sport sohasidagi yuqori natijalarga intilish jarayonlari boshlangan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xalqaro sport va Olimpiya harakatining keng rivojlanishi, qit'alarda turli xii sport musobaqalari, qit'a o'yinlarining o'tkazilishi, jahon chempionatlari va Olimpiya o'yinlarining an'anaviy tashkil etilishi har bir mamlakatda sport turlarini rivojlanishiga katta turtki bo'lgan.. O'zbekiston mustaqil davlat sifatida xalqaro sport hamjamiyatlariga a'zo bo'lib kirish maqsadida Milliy Olimpiya qo'mitasini tashkil etdi. Bu 1992 yil 21 yanvardagi birinchi ta'sis majlisida amalga oshirildi. XOQ xartiyasi asosida va jahon sport harakatining ilg'or tajribalariga tayanilgan holda MOQ nizomi ishlab

chiqildi va qabul qilindi. Mazkur konsepsiya orqali hozirgacha mamlakatimizda yuqori natijalarga yo'naltrilgan sport hamda jismoniy tarbiyaga oid maxsus yo'l xaritalari shakllantirilib borilmoqda.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq jismoniy tarbiya va sportni, shu jumladan, sportning olimpiya turlarini rivojlantirishga alohida e'tlbor berildi. Davlatimiz parlamenti tomonidan "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunining qabul qilinishi mazkur e'tiborning ahamiyatidan dalolat beradi.

Yangi O'zbekiston sharoitida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonlaridan sportni rivojlantirish jismoniy tarbiya sog'lomlashtiruvchi mashqlarni targ'ib etish, sport sohasini eng ilg'or yangi texnologiyalar bilan boyitish, har bir oqsayotgan sport turini hamda xaql orasida jismoniy sog'lomlashtiruvchi mashqlarni rivojlantirish maqsadida ulkan e'tibor qaratilmoqda.

Metodologiya. Sport sohasidagi ta'lim muassalarining o'quv jarayonlarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan mobil telefonlar, kompyuterlar, planshetlardan foydalanish uchun zarur bo'lgan axborot resurslarini yaratish bugungi kunning talabiga aylangan. Bu, ta'limning yangi shakl va usullaridan foydalanish, an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi ta'lim shakli – axborot texnologiyalarini yaratilishiga omil bo'ldi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashda, sport murabbiylarini o'z kasbini ilg'or egalari qilib takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati kundan kunga ko'tarilib bormoqda.

Qaysi bir sport sohasiga qaramasak rivojlangan mamlakatlar amaliyotini o'rganmasak barida raqamli texnologiyalarni singib ketganini barcha jismoniy tarbiya va sport sohasidagi faoliyat jarayonlarida kommunikatsiya, komputer texnologiyalari, raqamlashtirishning sport sohasidagi ahamiyatini kuzatishimiz mumkin bo'lmoqda. Quvonarlisi mamlakatimizda ham yurtboshimiz tomonlaridan mazkur sohaga qaratilayotgan e'tibor bizda ham sport jarayonlari hamda jismoniy tarbiya faoliyatining rivojiga turtki bo'lmoqda. Asosan yakkakurash sport turlarida 2012-yil London olimpiadasidagi qoniqarsiz natijalardan so'ng sportning olimpiya tarkibiga kiruvchi yakkakurash turlarida raqamli texnologiyalarni keng qamrovda tadbiq etish boshlandi desak mubolag'a bo'lmaydi. 2016-Rio olimpiadasiga tayyorgarlik maqsadida sportning boks turi maqsadli tardzda raqamli texnologiyalar hamda innovatsion yangiliklar yordamida bosqichma bosqich o'rganilib shakllantirila borildi, 2012-yildagi London olimpiadasidagi asosiy kamchiliklar o'rganilib rivojlangan mamlakatlar texnologiyalarini boks sport turiga tadbiq etish, sportchilarimizni individual o'rganib ularning jismoniy holatlarini oshirishga e'tibor qaratildi. 2013-yildan boshlab O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti hamda Boks federatsiyasi hamkorligida mamlakatimiz yetakchi olimlari ko'magida mazkur soha chuqur tahlil qilina boshlandi. Jismoniya tarbiya va sport universiteti professori, R.D.Xolmuxamedov boshchiligida bokschilarimizning har bir o'quv yig'in mashg'ulotidagi tayyorgarliklari o'rganila borildi. Asosan bokschilarimizni zarba kuchi, chidamlilik, kabi sifatlari raqamlashtirish yordamida kompyuter dasturlarida bosqichma bosqich shakllantirildi. 2013-2015-yillar mobaynida olib borilgan tadqiqotlar hamda sportning boks turiga raqamli texnologiyalarni tadbiq etish bosqichlari yordamida bosqichma bosqich natijalarning yuqorilab borganligini kuztishimiz mumkin bo'ladi.

2015-yilda o'tkazilgan jahon chempionatida sportchilarimiz murabbiylar bilan hamkorlikda professor olimlarning ham jamoada bo'lganligi mamlaktimiz tarixida ilk bor jahon chempionatlari tarixida oltita turli xil probali medallarga sazovor bo'lganligini ko'p o'tmay 2016-yilda Rio olimpiya o'yinlarida rekord natijada medallar shodasini qo'lga kiritganligimizni 3 ta oltin, 1 kumush, hamda 2 ta bronza medallarini qo'lga kiritib umumjamoa hisobida tarixda birinchi marta yetakchilikni qo'lga kiritganligimizni alohida aytib o'tish mumkin.

Mazkur natijalar negizida raqamli texnologiyalarnig sport sohasidagi ahamiyati yuqori natijaga yo'naltirilgan sport turlarida qay darajada muhim o'rin tutishini ko'rishimiz mumkin. Shularni inobatga olgan holda tadqiqotimiz davomida raqamli texnologiyalarni sport faoliyatiga tadbiq etishning asosiy komponentlarini ishlab chiqdik.

I-sxema

- **Raqamli texnologiyalarni natijalar yuqori bo'lmagan sport turlariga bosqichma bosqich singdirish.**
- **Yakkakurash sport turlarida sportchilarning individual jismoniy hamda ruhiy holatlarini inobatga olish.**
- **Sport faoliyati jarayonida har bir sportchi bilan ishlashda albatta murabbiy hamda soha mutaxasislarining hamkorligini yo'lga qo'yish.**
- **Murabbiylarning faoliyati jarayonida raqamli texnologiyalar haqida bilim ko'nikmaga ega bo'lishlarini ta'minlash.**
- **Rivojlangan mamlakatlar yutuqlarini o'rgangan holatda o'zimizda ham raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar bazasinni yaratish**

Mazkur komponentlar inobatga olgan holda sport sohasiga raqamlashtirishni singdirish eng avvalo sport murabbiylari va mutaxasislari ko'magida shakllantirib borish juda muhim hisoblanadi. Eng avvalo natijada oqsayotgan sport turlariga alohida e'tibor qaratish, hozirda yakkakurash sport turlaridan tashqari jamoaviy sport turlarini ham rivojlantirishga e'tibor qaratish juda muhim hisoblanadi.

Natija va mulohazalar.

Olib borilgan tadqiqotlarimiz natijasida shuni aniqladikki asosan bizning sharoitda yakkakurash sport turlaridagi sport natijalari jamoaviy sport turlariga qaraganda ancha yuqorilab ketgan. Buning misolida Osiyo, Jahon chempionatlari, Olimpiya o'yinlaridagi oxirgi o'n yillikdagi natijalarni tahlil qilib asosiy kamchiliklarni o'rganish jamoaviy sport turlariga ham maxsus texnologiyalarni tadbiq etishning yanada takomillashgan usullarini singdirish juda muhim deb hisoblaymiz. Mazkur kamchiliklarga e'tibor qaratgan holda sport jarayonlariga aniqroq qilib aytganda jamoaviy sport turlariga raqamlashtirsh hamda texnologiyalarni singdirishning keyingi bosqichlarini ishlab chiqdik.

2-sxema

- **Jamoaviy sport turlariga maxsus texnologiyalarni tadbiq etishning yanada takomillashgan usullarini singdirish**
- **Jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha maxsus texnologiyalardan foydalanish**
- **Rivojlangan davlatlar bilan hamkorlikda faoliyatni shakllantirish. Sportchi hamda murabbiylarning tajribasini oshirish**

Mazkur olib borilgan tadqiqotimiz orqali sport faoliyatiga raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning asosiy muammolari, ushbu jarayonlarga raqamli texnologiyalar raqamlashtirishning ahamiyatinini o'rganish hamda tahlil qilishga harakat qildik. Asosan raqamli texnologiylarni tadbiq etish jarayonida tadqiqotning obyekti sportchilar ekanligini inobatga olishimiz juda muhim omil hisoblanadi. Ya'ni murabbiylar ko'magida mazkur yangiliklarga ularning qiziqishini oshirish, har bir rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tarbiya texnologiyalarini o'rganish, doim raqamli texnologiyalar sohasidagi mutaxasisislar ko'magidan foydalanish mazkur soha uchun juda muhim komponent hisoblanadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Murabbiy hamda sportchilarning rivojlangan mamlakatlar bilan hamkorlikda o'z faoliyatini olib borishni ta'minlash, sportchilarimizning yevropaning yetakchi sport bazalarida o'z murabbiylari ko'magida malaksini oshirishini bosqichma-bosqich yo'lga qo'yish, murabbiylarning faoliyatini takomillashtirish ularning doim yangiliklarga intilishi ta'minlash, ta'lim texnologiyalaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

Xulosa. Sport faoliyatiga raqamli texnologiyalarni tadbiq etish tarixini tahlil qiladigan bo'lsak, eng rivojlangan mamlakatlarda ham hozirdagi yuqori natijalar negizida har bir sohani innovatsion texnologiyalar orqali boshqarilayotganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Oxirgi 2012-yil, 2016-yil, 2020-yildagi olimpiya o'yinlari natijalarini tahlil qiladigan bo'lsak asosiy e'tibor hamda medallar jamg'arish bo'yicha yetakchilik faqat yakkakurash sport turlariga to'g'ri kelayotganini ko'ramiz. Ammo e'tiborlisi jamoaviy sport turlaridagi natijalar qoniqarli emasligini, hamda jamoaviy sport turlariga e'tibor yakkakurash sport turlariga nisbatan kam emasligini ko'rishimiz mumkin. Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak raqamli texnologiyalarning jamoaviy sport turlariga ham keng ko'lamda tadbiq etadigan bo'lsak albatta natijalarda ijobiylashuvini bosqichma-bosqich kuzatishimiz mumkin bo'ladi. Jahonda yetakchi o'rinda turadigan Amerika Qo'shma Shtatlarida jamoaviy sport turlari rivojlanishini bosqichlariga e'tibor beradigan bo'lsak barcha jarayonlarda raqamlashtirish hamda innovatsion texnologiyalarni tadbiq etilganini hamda har bir natija doim o'rganilib kamchilik joylari yanda ilg'or texnologiyalarga o'zgartirilganini ko'rishimiz mumkin. Hozirgi sport faoliyatini albatta innovatsion texnologiyalarsiz, raqamlashtirish jarayonlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Nafaqat yakkakurash balki jamoaviy sport turlarida ham ushbu jarayonlarni keng ko'lamda tadbiq etilganini, masalan suniy intellekt hamda robotatexnikaning Xitoy xalq respublikasidagi qator jamoaviy sport turlariga tadbiq etilganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Shularni inobatga olgan holda eng avvalo o'zimizda ham eng yuqori texnologik yangiliklarini asosan jamoaviy sport faoliyatiga bosqichma-bosqich tadbiq etib borilsa ma'lum bir vaqt mobaynida natijalarning ijobiylashuvini kuzatishimiz mumkin bo'ladi. Mazkur jarayon dunyoning rivojlangan davlatlar sport markazlarida keng ko'lamda takomillashib borayapti. So'zimizning oxirida raqamlashtirish hamda innovatsion texnologiyalarni sport faoliyatiga aniqroq qilib aytganda jamoaviy sport faoliyatiga tadbiq etilishi hozirgi davrning eng asosiy talablaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilga adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T. "O'zbekiston" NMIU, 2018. – B.19-20.
2. Салихов Т. и др. Psychological Characteristics Of Increasing Cognitive Activity In Elementary School Students //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
3. Salixov S. M., Salixov T. M. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 1013-1019.4.
4. Salixov S. M. et al. Musobaqa oldi sportdagi stress va tayyorgarlikning psixologik tomonlari //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 1039-1044.
5. Mansurovich S. S. Methodology of organizing physical education lessons through digital technologies //European Journal of Modern Medicine and Practice. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 107-111.

Choriyeva Zuhra Tolib qizi
IPU NTM dotsenti
E-mail: zuhrachoriyeva5975@gmail.com
Irgasheva Ra'no Shuxratovna
IPU NTM magistranti

BO'LAJAK KADRLARDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. *Ushbu maqola peagoglarda axborot kompetentliligini takomillashtirish xususida bo'lib, unda rus va o'zbek pedagoglarining fikr va mulohazalari, dars jarayonida qo'llanilishi lozim bo'lgan yondashuvlar va ularning tafsilotlari xususida fikrlar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *kompetentlik, axborot, interaktiv, dastur, resurs, online platforma, plagiat*

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ КАДРОВ

Аннотация. *Данная статья посвящена совершенствованию информационной компетентности педагогов. В ней представлены мнения и размышления российских и узбекских педагогов, подходы, которые следует применять в процессе обучения, а также подробное описание этих подходов.*

Ключевые слова*: компетентность, информация, интерактив, программа, ресурсы, онлайн-платформа, плагиат.*

DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE IN FUTURE PERSONNEL

Annotation. *This article is about improving information literacy in educators. It presents the opinions and thoughts of Russian and Uzbek teachers, the approaches that should be applied during the teaching process, and detailed discussions on these approaches.*

Keywords*: competence, information, interactive, program, resources, online platform, plagiarism.*

Kirish. "XXI asr axborot texnologiyalari asri" deganda, XXI asrda axborot texnologiyalarining tezkor rivojlanishi va bu sohadagi innovatsiyalarning hayotimizga keng ta'sir ko'rsatishi nazarda tutiladi. XXI asrning boshlanishi bilan, kompyuter texnologiyalari, internet, mobil qurilmalar va sun'iy intellekt kabi sohalarda katta yutuqlar amalga oshirildi. Bu texnologiyalar nafaqat ish faoliyatini, balki ta'lim, sog'liqni saqlash, sanoat va kundalik hayotni ham tubdan o'zgartirmoqda.

Axborot texnologiyalari asri deb atash, shuningdek, axborotlarni tezkor ishlash, ularni saqlash va uzatish usullarining global o'zgarishini, yangi muhitda insonlar o'rtasidagi kommunikatsiyaning o'zgarganini anglatadi. Bu asrda texnologiya va internet yordamida ma'lumotlarga tezda kirish, masofaviy ishlash, sun'iy intellektdan foydalanish, va ko'plab yangi innovatsiyalar hayotga kirib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev axborot texnologiyalari sohasiga katta e'tibor berib kelmoqda. U axborot texnologiyalarining mamlakat rivojlanishidagi muhim o'rnini tan olib, ularni iqtisodiyot, ta'lim, sog'liqni saqlash, va davlat boshqaruvi sohalarida samarali qo'llashga alohida urg'u bermoqda. Jumladan, raqamli iqtisodiyotning mamlakatning iqtisodiy o'sishiga va innovatsiyalarga asoslangan rivojlanishga ta'sir ko'rsatishini, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish va biznes jarayonlarini optimallashtirishda muhim vosita ekanligini, raqamli davlat boshqaruvi tizimi, bu orqali davlat xizmatlarini aholiga tez va samarali yetkazish, shaffoflikni oshirish va korrupsiyaga qarshi kurashish mumkinligini, axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt kabi sohalarda malakali kadrlar tayyorlashga katta e'tibor qaratilishi, IT parklar tashkil etish, yosh tadbirkorlar va startaplarni qo'llab-quvvatlashni davom etayotganligi, axborot texnologiyalari infratuzilmasini rivojlantirish, internet va mobil aloqa tarmoqlarini kengaytirish va tezlashtirishga alohida e'tibor qaratdi. O'zbekistonning barcha hududlarini internet bilan qamrab olish hamda axborot texnologiyalarini oddiy

fuqarolar uchun yanada qulay qilish kerakligini qayd etdi. Prezidentning bu fikrlari va tashabbuslari O‘zbekistonda axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish va raqamli iqtisodiyotni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek pedagoglari axborot kompetentligini, birinchi navbatda, talabalar va o‘qituvchilarning axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyati sifatida ta’riflaydi. Ularning fikriga ko‘ra, axborot kompetentligi nafaqat kompyuter va internet texnologiyalarini bilish, balki ma’lumotlarni qayta ishlash va to‘g‘ri qarorlar qabul qilishda ham zarur bo‘lgan ko‘nikmalardir.

Misol uchun, Shuhrat Sattorov o‘z asarlarida axborot kompetentligini rivojlantirishning yosh avlod uchun ahamiyatini ta’kidlab, u ta’limda axborot texnologiyalarining o‘rni tobora ortib borayotganini, shuning uchun bu kompetentlikni ta’lim dasturlariga keng joriy etish zarurligini ta’kidlagan.

O‘zbek pedagogikasida o‘qituvchining roli katta ahamiyatga ega. O‘qituvchilar, nafaqat, axborot texnologiyalarini o‘rgatishda, balki talabalar uchun axborotlarni tahlil qilish va ularni maqsadga muvofiq ishlatishni o‘rgatishda ham muhim rol o‘ynaydi. Ma’ruf Sodiqov o‘zining ishlarida, o‘qituvchilarning axborot kompetentligini oshirishga bo‘lgan talabni o‘rgatishda katta mas’uliyatga ega ekanligini bildirib, o‘qituvchilarni axborotlarni aniq, ravon va maqsadga muvofiq taqdim etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga chaqirgan.

O‘zbek pedagoglari axborot kompetentligini tanqidiy fikrlash bilan bog‘lashadi. Bu o‘z navbatida, yoshlarni axborotlarning to‘g‘riligi va ishonchliligini tekshirishga, hatto ular boshqa manbalardan olingan bo‘lsa ham, ehtiyotkorlik bilan yondashishga undaydi. Saidxon Yo‘ldoshev o‘z asarlarida axborotlarning jamiyatdagi o‘rni, turli manbalar orqali tarqatilgan noto‘g‘ri axborotlar va yangiliklarni tanqidiy tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Shuning uchun, axborot kompetentligini rivojlantirishda tanqidiy fikrlashning o‘rni katta degan fikrni ilgari surgan.

O‘zbek pedagoglari axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’limdagi ahamiyatini ham ko‘rsatadilar. Internet va kompyuter texnologiyalari orqali axborotlarni samarali qidirish va ularni o‘zlashtirishni o‘rgatish bugungi kunda talabalar uchun zarur ko‘nikmalardan hisoblanadi. Abdullayev Rustam o‘zining ishlarida, zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi haqida fikrlar bildiradi va bu jarayonning axborot kompetentligini rivojlantirishga qanday ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatib o‘tgan.

Pedagoglar, shuningdek, axborotlarni to‘g‘ri saralash va ishlatishni o‘rgatishning muhimligini ta’kidlaydilar. Bu jarayon nafaqat axborotlarni topish, balki ulardan samarali foydalanish uchun zarur ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Otabek Muhammadaliyev bu borada talabalarga axborotlarni tanlash, tahlil qilish va ulardan samarali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqqan.

Yuqoridagi mulohazalarga munosabat bildirgan holatda, o‘zbek pedagoglarining asarlarida axborot kompetentligini rivojlantirish masalasi keng qamrovli ko‘rib chiqilgan. Ular bu jarayonning ta’limda muhim ahamiyatga ega ekanligini, ayniqsa yosh avlodni axborotlarni samarali, to‘g‘ri va maqsadga muvofiq ishlatish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydilar. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Natija va tahlillar. Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM magistrantlari pedagogic amaliyot jarayonida Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari dars jarayoni kuzatish jarayonida shuni aniqladikki, bo‘lajak kadrlar uchun axborot kompetentligini rivojlantirish uchun talabalar uchun dars jarayonini quyidagi usullar va yondashuvlar orqali tashkil etish lozim ekan:

1.Dars jarayonida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni o‘rgatish talabalarning axborot kompetentligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Bu jarayonda quyidagi yondashuvlar qo‘llanishi mumkin:

- Kompyuter va internet texnologiyalarini o‘rganish: Talabalar dars davomida kompyuter dasturlaridan (masalan, Microsoft Office, Google Drive) va internetdan ma’lumot qidirish uchun samarali foydalanishni o‘rganishlari kerak.
- Onlayn resurslar va platformalarni qo‘llash: Darsda talabalar onlayn kurslar, videodarsliklar va boshqa axborot manbalaridan foydalanishni o‘rganadilar. Google Scholar, JSTOR kabi ilmiy resurslardan foydalanishni o‘rgatish talabalar bilimining kengayishiga yordam beradi.

2. Talabalar faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko‘nikmalarni ham o‘zlashtirishlari kerak. Bu uchun darsda quyidagi yondashuvlar qo‘llanishi mumkin:

• Loyiha asosida o‘qitish: Talabalar o‘zlari qiziqadigan yoki dolzarb masalalar bo‘yicha loyihalar tayyorlashlari va axborotlarni tahlil qilishlari kerak. Masalan, talabalar biror mavzu bo‘yicha internetda qidirish olib borib, olingan ma’lumotlarni tahlil qilib, yakuniy hisobot yoki taqdimot tayyorlashlari kerak.

• Praktik mashg‘ulotlar: Masalan, talabalar statistik ma’lumotlarni tahlil qilish uchun Excel yoki boshqa dasturlarni qo‘llab, real ma’lumotlar asosida o‘zgarishlarni aniqlashlari mumkin.

3. Axborotlarni tahlil qilish va baholash ko‘nikmalari axborot kompetentligining muhim qismlaridan biridir. Dars jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi yondashuvlar samarali bo‘ladi:

• Muammoli vaziyatlar yaratish: Darsda talabalar uchun muammolar yoki qaror qabul qilish vaziyatlari yaratish. Ular shu vaziyatlar asosida turli axborot manbalaridan ma’lumotlar to‘plashlari va o‘z fikrlarini asoslashlari kerak.

• Tahliliy savollar berish: O‘qituvchi talabalar bilan axborotlarni tahlil qilish va ularning ishonchliligini baholash uchun savollarni muhokama qiladi. Masalan, "Bu ma’lumot manbasi ishonchlimi?", "Bu axborotning foydasi qanday?", "Bu axborotning to‘g‘riligini qanday tekshirish mumkin?" kabi savollarni kiritish.

4.Bugungi kunda axborotlar ko‘p tilli va turli madaniyatlardan keladi. Talabalarni ko‘p tilli axborotlar bilan ishlashga o‘rgatish, global axborot dunyosiga moslashishda yordam beradi.

• Ko‘p tilli resurslardan foydalanish: Talabalar turli tillarda taqdim etilgan axborotlarni izlash va ishlatishni o‘rganishlari kerak. Bu orqali ular nafaqat axborotlarni kengaytirish, balki til ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar.

• Madaniy farqlarni o‘rganish: Talabalar boshqa madaniyatlarda mavjud bo‘lgan axborotlarni tahlil qilish va ularni qanday qilib to‘g‘ri tushunish kerakligini o‘rganadilar.

5.Dars jarayonida talabalarni axborotlarni yaratish va tahlil qilishga jalb qilish kerak. Bu talabalarni o‘z bilimlarini amalda qo‘llashga o‘rgatadi.

• Ma’lumotlar vizualizatsiyasi: Talabalar o‘zlari yig‘gan ma’lumotlarni infografikalar yoki diagrammalar shaklida taqdim etishni o‘rganishlari kerak. Bu, ayniqsa, statistik ma’lumotlar yoki ilmiy izlanishlar bo‘yicha foydalidir.

• Blog va maqolalar yozish: Talabalar blog postlari yoki ilmiy maqolalar yozish orqali o‘z fikrlarini yozma ravishda ifodalash va yaratgan axborotlarini to‘g‘ri tashkil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

6.Bugungi kunda masofaviy ta’lim va onlayn kurslar orqali talabalar axborot kompetentligini mustahkamlashlari mumkin.

• Onlayn kurslar va resurslardan foydalanish: Talabalarga turli onlayn ta’lim platformalari orqali axborot kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlarini berish. Masalan, Coursera, edX, LinkedIn Learning kabi platformalarda kerakli kurslarni tavsiya qilish.

• Interaktiv onlayn mashg‘ulotlar: Zoom, Google Meet kabi platformalarda talabalar bilan interaktiv mashg‘ulotlar tashkil etish va ularga real vaqtda yordam ko‘rsatish.

7.Dars jarayonida talabalar o‘zaro fikr almashish, guruhlarda ishlash va muhokama qilish orqali axborotlarni chuqurroq tushunishlari mumkin.

• Guruhli ishlar: Talabalarni guruhlarga bo‘lib, axborotlarni tahlil qilish, o‘zaro fikr almashish va natijalarini taqdim etish uchun mashg‘ulotlar tashkil qilish. Bu yondashuv talabalarni hamkorlikda ishlashga o‘rgatadi.

• Debatlar: Darsda muhokama va debatlar o‘tkazish, talabalarga turli fikrlar asosida o‘z nuqtai nazarlarini ishonch bilan ifodalashga yordam beradi.

8. Axborot etikasi va huquqiy masalalar

• Plagiat va intelektual mulk: Talabalarga ilmiy va akademik yozuvlarda plagiatni oldini olish, manbalarni to‘g‘ri keltirishni o‘rgatish. Bu ma’lumotlar axborotni etik tarzda ishlatishning muhim qismi ekanligini o‘rgatish talabalarni ko‘chirmachilikka yo‘l qo‘ymasligini oldini oladi.

Xulosa va tavsiyalar. Bo‘lajak kadrlar uchun axborot kompetentligini rivojlantirishda dars jarayonini tashkil etishning samarali usullari interaktiv, amaliy, va tanqidiy fikrlashga asoslangan yondashuvlarni qo‘llashdir. Talabalar faqat axborotlarni olishni emas, balki ulardan samarali foydalanishni, tahlil qilishni va yaratishni o‘rganishlari kerak. Darslarni shu tarzda tashkil etish, ularning kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassislar bo‘lishiga yordam beradi. Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqqan holda quyidagi tavsiyalarni berish mumkin: talabalarni o‘zlari mustaqil ravishda ilmiy tadqiqotlar o‘tkazishga, maqolalar o‘qishga va o‘z fikrlarini rivojlantirishga undash; o‘z vaqtlarini boshqarish va o‘qish jarayonlarini samarali tashkil etish ko‘nikmalarini o‘rgatish; virtual sinflar, online kurslar, simulyatorlar va boshqa zamonaviy texnologiyalarni dars jarayonida qo‘llash; talabalarga ilmiy tadqiqotlar, amaliy mashg‘ulotlar va loyihalar orqali real hayotdagi axborotlarni o‘rganish imkoniyatlarini yaratish; katta tajribaga ega o‘qituvchilar yoki mutaxassislar tomonidan talabalarni qo‘llab-quvvatlash, axborotlarni amaliyotda qo‘llashni o‘rgatish.

Ushbu tavsiyalar yordamida talabalarda axborot kompetentligini takomillashtirish, ularga ilmiy va amaliy hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi. Dars jarayonlarida interaktiv yondashuvlar va yangi texnologiyalarni joriy etish, talabalarni o‘z bilimlarini yanada chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Saidova M.J. Masofaviy ta’lim sharoitida bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (Doctor of Science) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. Toshkent– 2022. 231 b.

2.Xamidov O.X. Rahbar kompetentligini shakllantirish istiqbollari. /“Psixologiya” ilmiy jurnal . 2020. -№ 4

3.Z.T.Choriyeva “Development of professional as an important task of the higher education process” Current research journal of pedagogics, ISSN:2767-3278, SJIF(2023):7.226-USA, 2022, Vol.3 №9 https://masterjournals.com/index.php/crjp/article/view/1027

4.Z.T.Choriyeva “Development of professional qualities of future primary education teachers” Zien Journal of social Sciences and Humanities. SJIF(2023): 6.795// ISSN2769-996X-USA,2022. Vol.13 https;//zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/2585

Алламбергенова Бахаргуль Кудайбергеновна
Ассистент-преподаватель Нукусский филиал Узбекского государственного университета физической культуры и спорта

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *В данной статье анализируется процесс развития педагогической компетентности учителей русского языка с методологической, психологической, лингвистической и культурной точек зрения. Отмечено, что сущность педагогической компетентности связана с внедрением инновационных методов в образовательный процесс, повышением коммуникативно-психологической готовности педагогов, использованием современных технологий.. Освещается также значение культурно-языкового подхода в обучении языку и возможности развития у учащихся навыков самостоятельного мышления, критического анализа.*

Ключевые слова: *педагогические способности, компетентность, учитель, образование, воспитание, обучение, личность, мышление.*

RUS TILI O`QITUVCHILARINING PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada rus tili o‘qituvchilarining pedagogik kompetentligini rivojlantirish jarayoni metodologik, psixologik, lingvistik va madaniy jihatlardan tahlil etilgan. Pedagogik kompetentlikning mohiyati ta’lim jarayonida innovatsion metodlarni joriy etish, o‘qituvchilarning kommunikativ va psixologik tayyorgarligini oshirish hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bilan bog‘liq ekani ta’kidlangan.. Shuningdek, til o‘qitishda madaniy-lingvistik yondashuvning ahamiyati va talabalarning mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *pedagogik qobiliyat, kompetentlik, o‘qituvchi, ta’lim, tarbiya, mashg’ulot, shaxs, tafakkur.*

DISTINCTIVE FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL COMPETENCE OF TEACHERS OF THE RUSSIAN LANGUAGE

Annotation. *This article analyzes the process of developing pedagogical competence of teachers of the Russian language in methodological, psychological, linguistic and cultural aspects. It is noted that the essence of pedagogical competence is associated with the introduction of innovative methods in the educational process, increasing the communicative and psychological training of teachers and the use of modern technologies.. Also, the importance of a cultural-linguistic approach to Language Teaching and the possibilities of developing students ' abilities for independent thinking, critical analysis are highlighted.*

Keywords: *pedagogical ability, competence, teacher, education, upbringing, training, personality, thinking.*

Введение. Современные образовательные процессы требуют от преподавателей не только глубоких знаний по своему предмету, но и развитых педагогических компетенций, позволяющих эффективно передавать знания, адаптироваться к различным методикам и учитывать индивидуальные особенности учащихся. В условиях глобализации, интенсификации межкультурных контактов и цифровизации образования преподавание русского языка приобретает особую значимость, поскольку русский язык остается важным средством коммуникации в образовательном, научном и профессиональном пространстве.

Формирование педагогической компетентности учителей русского языка предполагает развитие их методической гибкости, коммуникативных навыков, психологической устойчивости, а также способности к творческому подходу в обучении. Педагогическая деятельность требует не только владения языковыми нормами и правилами, но и умения создавать благоприятную образовательную среду, мотивировать студентов и использовать современные технологии для повышения эффективности учебного процесса. В этом контексте важную роль играют инновационные подходы к преподаванию, включая интеграцию интерактивных методов, цифровых инструментов, проектного и проблемного обучения.

Особенностью педагогической компетентности учителей русского языка является необходимость сочетания лингвистических, методических и психологических аспектов в образовательном процессе. Учитель должен не только грамотно излагать материал, но и развивать у учащихся критическое мышление, способность к самообразованию, уверенность в своих знаниях и умение применять язык в реальных коммуникативных ситуациях. Особенно актуальным становится развитие кросс-культурной компетентности, поскольку обучение русскому языку во многом связано с изучением культуры, традиций и менталитета русскоязычного общества.

Развитие педагогической компетентности учителей русского языка также требует системного подхода к их профессиональному росту. Необходимо совершенствовать программы повышения квалификации, разрабатывать адаптированные методики для различных категорий учащихся и учитывать национальные и культурные особенности образовательной среды. Важным фактором является также обмен опытом между педагогами, использование лучших международных практик и внедрение междисциплинарного подхода в обучение.

Анализ литературы. Формирование педагогической компетентности учителей русского языка является одним из ключевых направлений современной педагогики и методики преподавания. Исследования в данной области ведутся как российскими, так и зарубежными учеными, которые рассматривают педагогическую компетентность с различных позиций: методологической, психологической, социокультурной и технологической.

Понятие «педагогическая компетентность» широко освещается в трудах таких ученых, как Г.К. Селевко, В.В. Краевский, И.А. Зимняя, А.К. Маркова. Они рассматривают компетентностный подход как основу профессиональной подготовки учителя, подчеркивая значимость формирования у педагога не только знаний, но и умений применять их в различных педагогических ситуациях.

Так, И.А. Зимняя (2003) определяет педагогическую компетентность как совокупность когнитивных, операциональных и мотивационно-ценностных компонентов, которые обеспечивают успешное выполнение педагогической деятельности. А.К. Маркова (1996) подчеркивает, что профессиональная компетентность преподавателя – это не просто сумма знаний, а способность творчески применять их в учебном процессе.

Исследования Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, Д.Б. Эльконина раскрывают психологические аспекты формирования компетентности преподавателя, подчеркивая значимость рефлексии, эмоционального интеллекта и коммуникативных способностей.

Л.С. Выготский в своей культурно-исторической теории подчеркивает важность речевого общения в процессе обучения, что особенно актуально для учителей русского языка. А.Н. Леонтьев рассматривает педагогическую компетентность как систему мотивов и смыслов, которые формируют профессиональную деятельность педагога. Д.Б. Эльконин (1989) обращает внимание на возрастные особенности учащихся и необходимость индивидуального подхода в обучении.

Среди исследователей, изучающих методические аспекты преподавания русского языка, можно выделить М.М. Бахтина, В.В. Виноградова, Н.С. Валгину, А.А. Леонтьева.

М.М. Бахтин (1986) подчеркивает роль диалогичности в обучении, указывая на важность взаимодействия между учителем и учениками. В.В. Виноградов анализирует особенности рус-

ского языка как системы, что помогает учителям глубже понимать структуру языка и эффективно преподавать его. А.А. Леонтьев (1997) рассматривает преподавание русского языка в контексте развития коммуникативной компетентности учащихся.

Развитие педагогической компетентности учителей русского языка невозможно без учета культурно-лингвистического компонента. Ю.Н. Караулов (1989) вводит понятие «языковая личность», подчеркивая, что преподаватель должен не просто учить языковым нормам, но и развивать у учащихся способность к языковому творчеству. Г.В. Колшанский (2001) рассматривает преподавание русского языка через призму социолингвистики, указывая на важность учета национальных особенностей восприятия языка.

Среди современных исследований, посвященных подготовке преподавателей русского языка, можно выделить работы Е.В. Бондаренко, О.И. Прудниковой, Л.П. Федоренко, которые анализируют роль педагогической практики, тренинговых программ и цифровых технологий в развитии профессиональной компетентности учителей.

Е.В. Бондаренко (2017) подчеркивает важность сочетания традиционных и инновационных методов обучения. О.И. Прудникова (2020) исследует влияние цифровых образовательных платформ на развитие педагогических навыков. Л.П. Федоренко (2019) предлагает модель компетентностно-ориентированного обучения, в которой особое внимание уделяется интерактивным технологиям.

В современных условиях необходимо учитывать новые тенденции в образовании, такие как цифровизация, межкультурная коммуникация и интеграция психолого-педагогических подходов. Современные исследования А.В. Хуторского, Е.В. Ткаченко, А.Н. Шиянова направлены на поиск эффективных методик, позволяющих адаптировать преподавание русского языка к новым образовательным реалиям.

Таким образом, анализ научной литературы показывает, что формирование педагогической компетентности учителей русского языка является многоаспектным процессом, включающим методологические, психологические, лингвистические и культурные аспекты. Для повышения качества преподавания необходимо внедрение инновационных методик, учет индивидуальных особенностей учащихся и развитие у педагогов гибких навыков, позволяющих адаптироваться к современным образовательным вызовам.

Обсуждение. Формирование педагогической компетентности учителей русского языка является важной задачей в условиях современного образовательного процесса. Педагогическая деятельность требует от преподавателя не только глубокого владения предметом, но и умения адаптироваться к изменяющимся требованиям образовательной среды. В этом контексте важным становится рассмотрение ключевых аспектов, влияющих на профессиональное развитие учителя, включая методическую подготовку, психологическую устойчивость, цифровые технологии и межкультурную коммуникацию.

Одним из центральных вопросов является методическая подготовка учителей, поскольку от владения эффективными методами обучения зависит успешность образовательного процесса. Современные подходы к преподаванию русского языка требуют использования инновационных методик, направленных на активное вовлечение учащихся в процесс обучения. Развитие коммуникативных навыков, внедрение интерактивных технологий и проектного обучения способствуют формированию у учеников интереса к предмету и повышают уровень их языковой компетентности.

Еще одним важным аспектом является психологическая подготовка педагогов. Эмоциональный интеллект, стрессоустойчивость и способность управлять динамикой учебного процесса играют значительную роль в профессиональной деятельности учителя. Психолого-педагогическая компетентность позволяет преподавателю эффективно взаимодействовать с учащимися, учитывать их индивидуальные особенности и создавать комфортную образовательную среду. В связи с этим особое внимание уделяется развитию у учителей навыков эмоциональной регуляции, эмпатии и конструктивного разрешения конфликтов.

Современные технологии также оказывают значительное влияние на профессиональную деятельность преподавателей русского языка. В условиях цифровизации образования использование онлайн-ресурсов, мультимедийных инструментов и образовательных платформ становится неотъемлемой частью учебного процесса. Возможность проводить дистанционные занятия, разрабатывать интерактивные учебные материалы и применять игровые технологии открывает новые перспективы для формирования педагогической компетентности. Однако цифровая трансформация требует от учителей постоянного повышения квалификации и освоения новых инструментов, что становится важной частью профессионального роста.

Важное значение в преподавании русского языка имеет также межкультурная коммуникация. Русский язык является средством международного общения, и его изучение предполагает не только усвоение языковых норм, но и знакомство с культурными традициями, историческими контекстами и национальными особенностями. Учитель должен уметь интегрировать культурологический аспект в процесс обучения, способствуя формированию у учащихся межкультурной компетентности.

Кроме того, важным направлением является профессиональное развитие педагогов. Курсы повышения квалификации, участие в научно-методических конференциях, обмен опытом с коллегами и применение современных образовательных технологий помогают учителям совершенствовать свою компетентность. Системный подход к профессиональному росту способствует повышению качества преподавания и улучшению образовательных результатов учащихся.

Заключение. Формирование педагогической компетентности учителей русского языка является многогранным процессом, включающим методическую, психологическую, технологическую и межкультурную подготовку. Современные требования к образовательному процессу требуют от преподавателей не только глубоких знаний по предмету, но и владения инновационными методами обучения, цифровыми технологиями, а также навыками эмоциональной регуляции и межличностного взаимодействия.

Использование интерактивных методов, проектного обучения и цифровых инструментов повышает эффективность преподавания, а психологическая устойчивость и развитый эмоциональный интеллект способствуют созданию благоприятной образовательной среды. Важно также учитывать межкультурный аспект, так как изучение русского языка неразрывно связано с культурными традициями и коммуникативными особенностями.

Список использованной литературы.

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – Москва: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1934. – 352 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Политиздат, 1975. – 304 с.
5. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – Москва: Просвещение, 1989. – 240 с.
6. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – Москва: Современный писатель, 1986. – 318 с.
7. Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове. – Москва: Высшая школа, 1980. – 356 с.

Ismoilova Gulrux Ulug‘bekovna
Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ONA TILI SAVODXONLIGI DARSLARIDA FANLARARO INTEGRATSIYALASH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. *Maqolada ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, ona tili darsliklariga qo‘yilgan talablar, darslarda integratsiya va uning ahamiyati, ustoz shogird an’analarini rivojlantirish, darslar mazmunida berilgan tahlillar, ona tili savodxonligi darslarida integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablar mazmuni ilmiy yoritilgan. Ona tili darslarida bajarilgan topshiriqlar asosida yangi bilim va tushunchalarni umumiy va xususiy omillarini aniqlash, tahlil qilish, umumiy xulosalar chiqarishga o‘rgatish usullaridan foydalanish asosida o‘quvchilar ongida borliqni bir butun holda aks etishini ta’minlashga oid tavsiyalar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *ona tili, darslarda integratsiya, integrativ yondashuv, innovatsiya, ustoz - shogird an’analari, didaktik talablar, epizodik rollar, til ko‘nikmalari, faol ta’lim metodlari, loyihaviy usul, guruhli ishlar, interaktiv o'yinlar, ICT texnologiyalari*

ВОЗМОЖНОСТИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ НА УРОКАХ ГРАМОТНОСТИ НА РОДНОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. *В статье научно освещены проводимые реформы системы образования, требования к учебникам родного языка, интеграция и ее значение на уроках, развитие традиций учителя-ученика, анализ содержания уроков, содержание дидактических требований к организации интегрированных уроков на уроках грамотности родного языка. Сформулированы рекомендации по обеспечению отражения бытия в сознании учащихся в целом на основе использования методов обучения выявлению, анализу, обобщению общих и частных факторов новых знаний и понятий на основе заданий, выполняемых на уроках родного языка.*

Ключевые слова: *родной язык, интеграция на уроках, интегративный подход, инновации, традиции наставника и ученика, дидактические требования, эпизодические роли, языковые навыки, активные методы обучения, проектный метод, групповая работа, интерактивные игры, ИКТ - технологии*

OPPORTUNITIES FOR INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN MOTHER LANGUAGE LITERACY LESSONS

Annotation. *The article scientifically covers the reforms carried out in the educational system, the requirements for mother tongue textbooks, integration in lessons and its importance, the development of the teacher's Apprentice traditions, analyzes given in the content of lessons, the content of didactic requirements for the organization of integrated lessons in native language literacy lessons. On the basis of the tasks performed in the lessons of the mother tongue, recommendations are outlined to ensure the reflection of being in the minds of students in one whole, based on the use of methods for determining, analyzing, teaching general and private factors of new knowledge and concepts to draw general conclusions.*

Keywords: *native language, classroom integration, integrative approach, innovation, master-student traditions, didactic requirements, episodic roles, language skills, active learning techniques, project method, group work, interactive games, ICT technologies*

Kirish. Yuksak ma’naviyatli barkamol shaxsni tarbiyalash poydevori boshlang‘ich sinflarda quyiladi. Fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan darslar esa ta’lim samaradorligini oshirish omili sifatida e’tirof etiladi. Til barcha fanlarda ifodalash vositasi hisoblanadi, u voqelikni so‘zlar vositasida aks ettiradi, tilni egallamasdan turib hech qanday fikrlash faoliyati bo‘lishi mumkin emas. Shu nuqtayi nazardan har bir fan ona tili bilan bevosita aloqadorligi shubhasiz. Ona tili va boshqa fanlar zanjirida bu aloqa nafaqat ona tili uchun balki boshqa barcha fanlar uchun ham amalga oshiriladi. Shunday ekan til bilish quroli sifatida o‘quvchilarning har

qanday fan bo‘yicha bilimlarni egallashlarida hal etuvchi omillardan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Barkamol avlodni voyaga yetkazishda boshlang‘ich sinflardan poydevor yaratib borish lozim, chunki, “Ko‘p yillik ilmiy ko‘zatish va tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson o‘z umri davomida oladigan barcha informatsiyaning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrida olar ekan. Bolaning ongi asosan 5-7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan bo‘lsak, aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit ta’sirida ma’naviyatning ilk kurtaklari nomoyon bo‘la boshlaydi” [4]. Boshlang‘ich ta’limda dars berayotgan pedagoglar esa ta’lim berish bilan bir qatorda o‘zimizga hos bo‘lgan sharqona tarbiyani ham o‘quvchilarning ongiga singdirib borish lozim, shundagina oila bilan maktab o‘rtasidagi bog‘liqlik ta’minlanadi, yosh avlodga kompleks ta’lim- tarbiya berish amalga oshiriladi. Bu fikrlar davlat ta’lim standartlarida quyidagicha asoslanadi: “Boshlang‘ich ta’limda davlat ta’lim standarti o‘quv predmetlari bo‘yicha emas, balki, ta’lim sohalari bo‘yicha belgilandi. Ta’lim sohalari bo‘yicha standart ko‘rsatkichlar 7(6) yoshdagi bolalarning rivojlanish darajasi, ehtiyoj va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy talab taqoza qilgan ta’lim mazmunining minimal miqdoriga asoslanib belgilandi. Boshlang‘ich ta’limda davlat ta’lim standartining belgilanishi shu bosqichda ta’lim mazmuni ko‘lamini chegaralash, ta’lim sohalarini integratsiyalash imkonini beradi. 1-4 sinflar o‘quv rejasida ta’lim sohalari: filologiya, matematika, tabiat, inson va jamiyat; o‘quv fanlari: o‘zbek tili, ona tili va o‘qish, matematika, tabiat, odobnoma, musiqa madaniyati, tasviriy san’at, mehnat, jismoniy tarbiya” [6] va maktab ixtiyoridagi fanlar ko‘rsatilgan. Ta’limda ijobiy natijalarga ega bo‘lish, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlar asoslarini puxta o‘rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko‘lamini hosil qilish bevosita ta’lim- tarbiya ishlarini samarali tashkil etish bilan belgilanadi. Davlat ta’lim standartlarida belgilangan talablarga asoslanib, boshlang‘ich sinflarning amaldagi o‘quv dasturlari va darsliklarini tahlil qilish natijasida I-IV sinflarda ona tili darslarini fanlararo integratsiya asosida tashkil etish imkoniyatlarini o‘rganib chiqdik.

Mavzu tahlili.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili savodxonligi darslarini fanlararo integratsiya asosida tashkil etishdan quyidagi maqsadlarni ko‘zladik:

1) ona tili darslarida boshqa fanlarga oid olingan bilimlarning takrorlanishi;
2) ona tili darslarida berilgan yangi tushunchalarni boshqa fan bilimlari yordamida mustahkamlash;
3) berilgan yangi bilim va tushunchalarni umumiy va xususiy omillarini aniqlab, bu tushunchalarni har bir fan sohasi bo‘yicha tahlil qilish;
4) o‘quvchilarni umumiy xulosalar chiqarishga o‘rgatish, ularning ongida borliqni bir butun holda aks etishini ta’minlash. Yuqoridagi talablar ona tili darslarini tabiatshunoslik, o‘qish, tasviriy san’at, mehnat, matematika, iqtisod fanlari bilan integratsiyalash imkoniyati mavjudligini ko‘rsatdi.

Boshlang‘ich sinflar ona tili dasturi va darsliklarini tahlil qilishda integratsiyalashgan darslar va integratsiyalashgan kurslar nazarda tutildi. Ona tili savodxonligi darslarida integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablar quyidagilarni o'z ichiga oladi (1-jadvalga qarang).

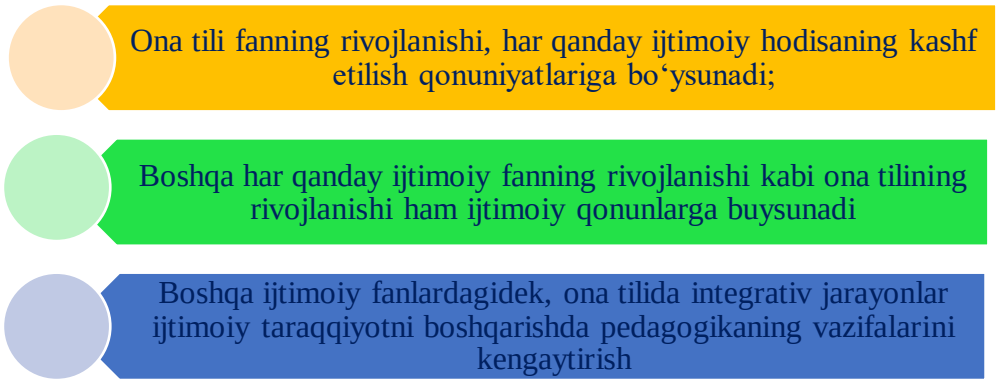
1-jadval.

Ona tili savodxonligi darslarida integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablar

№	Didaktik talablar	Didaktik talablar mazmuni
1	Maqsad va vazifalarning aniqligi	Darsning aniq maqsadi va vazifalari aniq belgilanishi kerak. Ushbu maqsadlar ona tili savodxonligi bilan birga boshqa fanlarning o'quv natijalariga ham xizmat qilishi kerak. Integratsiya qilinayotgan fanlar o'rtasidagi bog'liqlik aniq ko'rsatilishi va o'quvchilarga tushuntirilishi kerak
2	Mazmunning uyg‘unligi va izchilligi	Integratsiyalashgan darsning mazmuni ona tili savodxonligi va boshqa fanlarning o'quv dasturiga mos kelishi kerak. Mazmun o'quvchilarning yosh xususiyatlari va bilim darajasiga moslashtirilishi kerak Darsning barcha qismlari o'zaro bog'liq va izchil bo'lishi kerak. O'tish bosqichlari silliq va mantiqiy bo'lishi kerak
3	Metodik usullar va texnologiyalarning tanlanishi	Integratsiyalashgan darsda turli xil metodik usullar va texnologiyalardan (masalan, loyihaviy usul, guruhli ishlar, interaktiv o'yinlar, ICT texnologiyalari va boshqalar) samarali foydalanish kerak. Tanlangan usullar darsning maqsad va vazifalariga mos kelishi va

		o'quvchilarning o'rganish uslublarini hisobga olishi kerak Usullar o'quvchilarning faol ishtirokini va mustaqil fikrlashini ta'minlashi kerak
4	Baholashning kom-pleksligi	Integratsiyalashgan darsda o'quvchilarning ona tili savodxonligi va boshqa fanlar bo'yicha yutuqlari kompleks ravishda baholanishi kerak. Baholash usullari xilma-xil bo'lishi (testlar, og'zaki so'rovlar, yozma ishlar, loyihalar va boshqalar) va o'quvchilarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini to'liq aks ettirishi kerak. Baholash mezonlari oldindan aniq belgilanishi va o'quvchilarga tushuntirilishi kerak.
5	Vaqtni samarali tash-kil etish	Dars vaqti samarali tashkil etilishi va har bir bosqichga yetarli vaqt ajrati-lishi kerak. O'tish bosqichlari tez va silliq bo'lishi kerak Darsning tuzilishi o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish va ularning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilishi kerak
6	Resurslarning yetar-liligi	Integratsiyalashgan darsni o'tkazish uchun zarur bo'lgan barcha resurslar (o'quv materiallari, texnika vositalari, qo'llanmalar va boshqalar) yetarli bo'lishi kerak.
7	O'qituvchining tayyorgarligi	O'qituvchi integratsiyalashgan darsni o'tkazish uchun yetarli darajada tayyor bo'lishi kerak. U integratsiya qilinayotgan fanlar bo'yicha yetarli bilimlarga ega bo'lishi, turli metodik usullarni qo'llay olishi va o'quvchilar bilan samarali ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.
8	O'quvchilarning indi-vidual ehtiyojlari	Integratsiyalashgan dars o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi kerak. O'quv materiallari va vazifalarni differ-ensiatsiya qilish kerak

Ushbu didaktik talablarga rioya qilish orqali ona tili savodxonligi darslarida integratsiyalashgan darslarni samarali tashkil etish va o'quvchilarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish mumkin. Eng muhimi, integratsiya o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishga xizmat qilishi kerak. Ona tili savodxonligi darslarida integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga ishlangan didaktik talablar mavjudligi aniqlandi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Ona tili savodxonligi darslarida integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga qo‘yilgan didaktik talablar

Epizodik integratsiya darslarini tashkil etish imkoniyatlari:

Masalan, 3-sinf ona tili darsligida “Gapda so‘zlarning bog‘lanishi” nomli mavzu berilgan. Bu mavzuni o‘rganishda tabiatshunoslik, o‘qish fanlarida o‘rganilgan bilimlar yuzasidan ko‘nikma va malakalar hosil qi-linadi, tushunchalar izohlanadi.

Bunda ona tili darsligidagi 135-mashq matnidan foydalaniladi. Mashqni ishlash jarayonida o‘quvchilar grammatik mavzuni o‘zlashtirish bilan bir qatorda tabiatshunoslik faniga oid hayvonlar, ularning turlari, o‘txo‘r

va go‘shtxo‘r hayvonlar haqidagi bilimlarga ega bo‘ladilar. Shu mavzuga oid 128-mashq matnini o‘qish fanidagi “Men otamga yordamchi” matni bilan umumlashtirish, har ikkala matnda ham alohida urg‘u berilgan “ferma” so‘zining ma’nosini kengroq tushuntirish imkonini beradi.

Fanlararo integratsiyalashgan kurslarni tashkil etish imkoniyatlari:

3- sinf ona tili darsligidagi Nutq. Gap. So‘z mavzusini o‘tishda tabiatshunoslik fanidagi “Atrofimizdagi o‘simliklar” mavzusi integratsiya qilinadi. Chunki, ona tili darsligida berilgan mashqlar vositasida tabiatshunoslikka oid bir qancha tushunchalarni berish mumkin. Jumladan, 5-mashq matniga qo‘shimcha qilib, uyimiz va maktabimiz atrofidagi o‘simliklarning nomlarini yozdirish. Tabiatshunoslik darsligidagi “Dorivor o‘simliklar” mavzusida berilgan yalpiz, isiriq, jag‘- jag‘, kashnich, maymunjon, na’matak o‘simliklari haqida berilgan ma’lumotlarni o‘qitish va har bir o‘simlikka berilgan ta’riflar necha gapdan iborat ekanligini aniqlash.

8-mashqni bajartirish orqali Tabiatshunoslik darsligidagi “G‘o‘za”, “Paxtadan qanday mahsulotlar olinadi” mavzularini bir-biriga bog‘lash. 2- topishmoqning javobi aniqlangandan so‘ng hashoratlar jumladan, kapalak va uning turlari haqida ma’lumot berish.

“Matn” mavzusi “Yog‘inlar” mavzusi. 20-mashqda berilgan topishmoqning javobi aniqlangandan so‘ng o‘qituvchi yog‘in turlari haqida o‘quvchilarga ma’lumot berish. Tabiatda suvning aylanishini tushuntirishi mumkin.

Ona tilidan: Sh, Ch, NG harflar birikmalari. Tabiatshunoslikdan: Qushlar va parrandalar

43-mashq. Tabiatda qushlarning ahamiyati va ularning turlari, issiq sevar va sovuqqa chidamli qushlar haqida ma’lumotlar berish.

Jarangli va jarangsiz undoshlar 50-mashq.Poliz ekinlari.

Tarvuz, qovun, handalak, bodring, qovoq poliz mahsulotlari haqida so‘zlab o‘tish va ularning rasmlarini ko‘rsatish.

Ketma-ket kelgan bir xil undoshlar. Gulzor o‘simliklari.

Madaniy va yovvoyi gullar haqida ma’lumotlar berish. O‘quvchilarga o‘zlari biladigan gul nomlarini yozdirish.

Ona tilidan “So‘z yasovchi va so‘z o‘zgartiruvchi qo‘shimchalar”, O‘qishdan “Soy suvi haqida ertak”, Tasviriy san’atdan “Manzara ustida ishlash” mavzulari integratsiya qilinadi.

Quyidagi jadvalda biz mana shunday tizim asosida ona tili darslarida integratsiyani amalga oshirish va uni ta’lim standartlarini o‘zlashtirishdagi ahamiyatini ko‘rsatib berishga harakat qildik.

1-jadval

3-sinf “Ona tili” darsligi materiallari asosida integratsiyalashgan darslarni tashkil etish imkoniyatlar

№	Mavzular nomi	Tabiat shunoslik	O‘qish	Iqtisod	Mehnat	Tasviriy san’at
1	Nutq. Gap. So‘z	1			1	1
2	Matn	1				
3	Tovushlar va harflar	1			1	1
4	Alifbo		1			
5	Tutuk belgisi		1			
6	SH, Ch, NG xarflar birikmalari	1			1	1
7	Jarangli va jarangsiz undoshlar	1	1		1	1
8	Ketma-ket kelgan bir xil undoshlar	1	1			
9	Darak gap, so‘roq gap, undov gap		1		1	1
	Darak gan			2		
10	So‘rok ran	1				
11	Bosh bo‘laklar	1				
12	Ikkichi darajali bo‘laklar	1	1			
13	Gapda so‘zlarning bog‘lanishi	1	1			
14	O‘zak va o‘zakdosh so‘zlar		1			
15	So‘z yasovchi qo‘shimchalar	1	1			
16	So‘z o‘zgartiruvchi qo‘shimchalar	1	1			

17	So‘z turkumlari		1			
18	Ot so‘z turkumi	1	1			1
19	Otlarda birlik va ko‘plik	1	1	1		1
20	Son so‘z turkumi		1			
21	Fe’l	1	2		1	1
Jami: 49		**16**	**16**	**3**	**6**	**8**

2-jadval

4-sinf “Ona tili” darsligi materiallari asosida integratsiyalashgan darslarni tashkil etish imkoniyatlar

№	Mavzular nomi	Tabiat shunoslik	O‘qish	Iqtisod	Mehnat	Tasviriy
1	Gap		1			
2	Gap bo‘laklari	1				
3	Gapda so‘zlarning bog‘lanishi		1	1		1
4	Uyushiq bo‘lakli gaplar	2				
5	Undalma			1		
6	Undalmali gaplar				1	1
7	Nutq. Matn.	1		1		
8	Tovushlar va harflar	1				
9	Bo‘g‘in		2	1		
10	So‘z turkumlari		1	1		
11	Ot so‘z turkumi	1	1			
12	Otlarning egalik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi		2			
13	Otlarning kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi	1		1		1
14	Qaratqich kelishigi			1	1	1
15	Tushum kelishigi	1	1			
16	Qaratqich va tushum kelishigi					
17	Jo‘nalish kelishigi	1	1			
18	O‘rin payt kelishigi	1				
19	Ot yasovchi		1			
20	Sifatlarning ma’no turlari	1				
21	Sifat yasovchi		1			
22	MSNI-9 Insho					
23	Son so‘z turkumi	1	1	1		
24	Takrorlash					
25	Kishilik olmoshlarining		1			
26	Fe’l zamonlari		1			
27	Hozirgi zamon fe’li	1				
28	Fe’llarning shaxs- son		1			
29	Takrorlash		1			

Jami: 40	**10**	**16**	**8**	**2**	**4**

Yuqoridagi jadvalda ko‘rsatilgan darslikdagi mashqlar asosida fanlararo integratsiyalashgan ta’lim berish imkoniyatlarining izohi ilovaning 1-2-shakllarida berilgan.

Boshlang‘ich sinflar ona tili o‘quv dasturi, “Ona tili” darsliklari tahlili, olib borilgan kuzatishlar ona tili darslarini tabiatshunoslik, tasviriy san’at, o‘qish, matematika, iqtisod va mehnat fanlari bilan integratsiyalash imkoni borligini ko‘rsatdi.

Xulosa. Pedagogika va metodikaga oid adabiyotlarda boshlang‘ich sinflarda ona tili, matematika, tabiatshunoslik, adabiyot, tasviriy san’at, mehnat, iqtisod kabi fanlarni o‘qitishda fanlararo aloqadorlik sharoitlari va tamoyillarini tahlil qilish asosida tadqiqot muammosi asoslandi. O‘quvchi shaxsini shakllantirishda o‘quv predmetlari materiallarini fanlararo integratsiya asosida o‘qitish o‘quvchilarda voqea-hodisalarni tahlil qilib ulardan umumiy xulosa chiqarish, borliqni bir butun holda idrok eta olish, fanlarga oid bilim va tushunchalarni umumiy va individual hususiyatlarini aniqlash, eng muhimi ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning muhim omili ekanligi ishonchli dalillarda asoslandi. Ona tili ta’limi jarayonida savod o‘rgatish davrida fanlararo integratsiya jarayoni samarali amalga oshiriladi (yozuv darslarida to‘g‘ri va ongli o‘qish, tabiatdagi voqea hodisalarni og‘zaki ifodalash, rasmlar asosida xarflarni o‘rganish), lekin bosqich tugallanganidan so‘ng fanlararo bog‘liqlikka yetarli darajada e’tibor berilmaydi. Natijada o‘quvchilarning atrof olamga bo‘lgan qiziqishlari tobora yuqolib boradi va kompleks ta’lim berish jarayonida kamchiliklar vujudga kelishi aniqlandi. Hozirgi boshlang‘ich sinflarda ma’lum bir mavzularda integratsiyalashgan darslar tashkil qilingan, lekin o‘tilayotgan mavzularga mos ravishda integratsion bilimlarni tanlash va belgilashning didaktik tamoyillari hozirgacha joriy qilinmagan. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarini tashkil qilishda fanlararo integratsiyadan qay darajada foydalana olish mumkinligi darsliklarni tahlil qilish orqali ko‘rsatib berildi va misollar yordamida asoslandi. Bu esa o‘qituvchilarning ortiqcha vaqt sarflab material qidirishlarini oldini oladi va fan mavzulari o‘rtasidagi o‘zviylikni amaliy ifodasini topishga hizmat qiladi. Integratsiyalashgan darslarni tashkil etish qachon va qay holatlarda samara berishi mumkinligi aniqlandi va o‘quvchilar auditoriyasi va o‘qituvchiga qo‘yiladigan talablar belgilandi.

Foydalangan adabiyotlar ro’yxati.

1. Ashrapova T, Odilova M. Ona tili metodikasi. -T.: O‘qituvchi, 1984.
2. Abdullayeva K,., Raxmonbekova S. Diktantlar tuplami (I-IV sinflar). - T.: 2006.
3. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik didaktik asoslari: ped.fan. dok. dis. - T.: 2007.
4. Avazboyev O.I.. O‘quv predmetlari mazmunini integrasiyalash asosida mehnat va kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashni takomillashtirish: ped. fan. nom. dis. Toshkent.: 2001.-73 b.
5. Boboyev. T.Adabiyotshunoslik asoslari. - T.: O‘zbekistan, 2002.- 403 b.
6. Boshlang‘ichsinf o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash muammolari va yechimlari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. -Toshkent: TDPU, 2010.

Jo'rayev Husniddin Oltinboyevich
Buxoro davlat universiteti
Pedagogika fanlari doktori, professor
Nekboyev Xurshid Xoliyorovich
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
Pedagogik fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

MEDIATA'LIM AMALGA OSHIRISHDAGI ZAMONAVIY METODLAR TAVSIFI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mediata'lim metodlari, media axborot bilan ishlashning interfaol shakl va metodlari, mediata'lim kontekstida interfaol ta'limning asosiy tamoyillari ichida ta'lim jarayoni ishtirokchilarining dialogga asoslangan o'zaro ta'siri, ommaviy kommunikatsiya vositalari (media) axborotni yaratish, saqlash, tarqatish, idrok qilish, muallif va ommaviy auditoriya o'rtasida axborot almashish vositasi hisoblanishi, mediata'lim, maktab o'quvchilari va talabalar tomonidan ommaviy axborot vositalari qonuniyatlarini o'rganishlarini yoqlaydigan pedagogika fani doirasidagi maxsus yo'nalish sifatida, o'quvchi va talabalarga media dunyosi hamda mediamadaniyat asarlariga moslashishi ommaviy axborot vositalari tilini o'zlashtirish mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish fikr mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *pedagogika, pedagogik texnologiyalar, metod, axborot, mediata'lim, mediamatn, media material, ma'ruza, suhbat, munozara.*

ОПИСАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ РЕАЛИЗАЦИИ МЕДИАОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются методы медиаобразования, интерактивные формы и способы работы с медиаинформацией, диалоговое взаимодействие участников образовательного процесса в рамках основных принципов интерактивного образования в контексте медиаобразования, средства массовой коммуникации (СМИ) как средство информационного обмена между автором и массовой аудиторией, медиаобразование, школьники и студенты. Как специальное направление в рамках педагогики, поддерживающее изучение законов медиа, адаптацию к медиамиру и произведениям медиакультуры, усвоение медиаязыка, анализ произведений медиакультуры.*

Ключевые слова: *педагогика, педагогические технологии, метод, информация, медиаобразование, медиатекст, медиаматериал, лекция, беседа, дискуссия.*

DESCRIPTION OF MODERN METHODS IN THE IMPLEMENTATION OF MEDIA EDUCATION

Annotation. *This article presents media education methods, interactive forms and methods of working with media information, the main principles of interactive education in the context of media education, including the interaction of participants in the educational process based on dialogue, the creation, storage, distribution, perception of information by mass media (media), the exchange of information between the author and the mass audience, media education as a special direction within the framework of pedagogical science that supports the study of the laws of mass media by school-children and students, the adaptation of students and students to the media world and works of media culture, the mastery of the language of media, the analysis of works of media culture, and opinions.*

Keywords: *pedagogy, pedagogical technologies, method, information, media education, media text, media material, lecture, conversation, discussion.*

Kirish. Mediata'lim jarayonida qo'llanishga nisbatan metodika mazkur ta'lim mazmuni hamda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyati doirasida media madaniyat asoslariga, variativlik, improvizatsiya, o'qitishning dialogik shakli, ta'lim jarayonining tarkibiy qismlariga qo'yiladigan

talablarni hisobga olgan holda, o‘rgatish jarayoni sifatida ko‘riladi.

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Pedagogik texnologiya deyilganda “qo‘yilgan ta’lim maqsadlariga muvafaqqiyatli erishish imkonini beradigan nazariy asoslangan ta’lim-tarbiya jarayonlarini qayta ishlab chiqarish vosita va metodlari majmui tushuniladi. Pedagogik texnologiya faoliyat metodlariga (didaktik jarayonlar) ko‘rsatmalar, mazkur faoliyat tatbiq etiladigan shart-sharoitlar (ta’limning tashkiliy shakllari) va mazkur faoliyatni amalga oshirish vositalaridan iboratdir” [1].

Mediata’lim metodlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

- olingan bilimlar manbalari bo‘yicha: so‘z, so‘zlash bilan bog‘liq (ma’ruza, hikoya, suhbat, tushuntirish, munozara); qo‘rgazmali (mediamatnlarni illyustratsiya va namoyish qilish); amaliy (media materiali asosida turli amaliy topshiriqlarni bajarish);

- bilish faoliyati darajasi bo‘yicha: tushuntirishga oid-illyustrativ (pedagog tomonidan media to‘g‘risida ma’lumot berilishi, auditoriya tomonidan mazkur ma’lumotning idrok qilinishi va o‘zlashtirilishi); reproduktiv (pedagog tomonidan media materiali asosida turli mashqlar va topshiriqlarni, o‘quvchilar ularni yechishni usullarini o‘rganishi uchun, ishlab chiqishi va qo‘llashi), muammoli (tanqidiy tafakkurni rivojlantirish maqsadida muayyan vaziyatlar yoki mediamatnning muammoli tahlili); qisman-izlanuvchan yoki evristik, tadqiqotchilikka oid (ta’limda izlanuvchan-ijodiy faoliyatini tashkil qilish) [2]. Mamlakatimizda amalga oshiriliyotgan mediata’limda so‘zga oid, ko‘rgazmali, reproduktiv, tadqiqotchilikka oid, evristik, muammoli va o‘yinli usullar eng keng tarqalgan hisoblanadi.

Mediata’lim jarayonida turli pedagogik metodlardan foydalaniladi. Ta’lim metodlari – “ta’lim metodlarini amalga oshirish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘zaro ta’sirining aniq operatsiyalari (harakati). O‘qitish usullari predmetli mazmuni, ular tashkil qiladigan bilish jarayoni bilan tavsiflanadi va qo‘llash maqsadi bilan shartlab beriladi. O‘quv fani darajasida usullarni birga qo‘llash metodikani va xatto bir butun metodik tizimlarni tashkil qiladi” [1].

Pedagogik metodlar umumiy didaktik usullar bilan belgilanadi va har bir aniq metodika yoki pedagogik texnologiya pedagogik usullarni birga qo‘llashning ko‘p turlarini o‘z ichiga olishi mumkin. Ularni tanlash ta’lim mazmunining o‘ziga xos xususiyatlari, o‘quv materialni o‘zlashtirish ko‘rinishlari va rejalashtirilgan darajalari, ularni amalga oshirishning mavjud vositalari, u yoki bu metodni qo‘llashning samaradorligi darajasi va shu kabilarlar bilan shartlab beriladi.

Mediata’lim jarayonining metodik usullari ijodiy va o‘yinli topshiriqlarning davrlariga (bloklar, modullar) asoslanadi, ulardan o‘quv va darsdan tashqari faoliyatda foydalaniladi. Mediata’lim jarayonida u yoki bu metodlardan foydalanish auditoriyaning yoshga oid va individual xususiyatlari, uning media olamdagi ehtiyojlari va qiziqishlari, media bilan muloqot qilish motivlari, media ma’lumotlarni idrok qilish darajasi va shu kabilarlar bilan shartlab beriladi. Shuningdek, muayyan metodik usullarni tanlash mediata’lim jarayonini amalga oshirishda pedagog o‘z oldiga qo‘yadigan maqsad va aniq vazifalar bilan bog‘liq (bilishga qiziqishni, kommunikativ ko‘nikmalarni, ijodiy qobiliyatlarni va shu kabilar rivojlantirish). Mediata’limda muayyan pedagogik metodlarni tanlashning muhim jihati mediata’lim bo‘yicha mashg‘ulotlarda pedagog tomonidan qanday materialdan foydalanilishi hisoblanadi (bosib chiqarilgan, audiovizual media, kompyuter texnologiyalari va shu kabilar). Turli media materiallarning integratsiyasini hisobga olganda, mediata’lim mashg‘ulotlari jarayonida ko‘proq turli medialar o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan majmuaviy metodlardan foydalaniladi.

Mediamateriallar asosidagi ijodiy topshiriqlar o‘qitish, moslashtirish, rivojlantirish va boshqarish funksiyalarini bajaradi:

– o‘qitish funksiyasi mediamatnlarni idrok qilish va tahlil qilish nazariyalari, qonunlari va metodlari haqidagi bilimlarni o‘zlashtirishga qaratilgan;

– moslashtiruvchi funksiya mazkur bilimlarni boshqa vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatiga qaratilgan;

– rivojlantiruvchi funksiya shaxsning motivatsion (kompensatsiya qiluvchi, terapevtik, rekreativ va shu kabilar), idrokka oid va boshqa xususiyatlar va sifatlari, media bilan ijodiy aloqa qilish tajribasiga qaratilgan;

– boshqarish funksiyasi butun mediata'lim jarayoni uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratishga qaratilgan [3].

Mediata'lim amaliyotida faoliyatning turli ko'rinishlaridan foydalanish mumkin, bular: deskriptiv (media asar mazmunini so'zlab berish), tasniflashga oid (mediamatnning tarixiy va ijtimoiy-madaniy kontekstdagi o'rnini aniqlash), tahliliy (mediamatn tuzilishi, tilini, muallif nuqtai nazarini tahlil qilish), shaxsiy (media matn tug'dirgan munosabat, kechinma, his-tuyg'u, xotira, assotsiatsiyalarni tavsiflash), tushuntiruvchi-baholovchi (mediamatn, uning estetik, axloqiy va boshqa mezonlarga mos afzal jihatlari haqida mulohaza shakllantirish) [2].

- Tadqiqot metodologiyasi.

Mediamaterial asosida ijodiy topshiriqlarning variativligi, ulardan yaxlitligicha yoki bo'lib foydalanish imkoniyati, qo'llanilishining keng diapazoni (maktab, oliygoh va boshqa ta'lim muassasalari) pedagoglar ijodi uchun keng imkoniyatlarni ochib beradi. Xususan, mediata'lim metodikasida tanqidiy tafakkur metod va yo'llari, faol o'qitish texnologiyalari (bilish faoliyatini rag'batlantiruvchi metodlarni o'ziga olgan), interfaol texnologiyalar va boshqalar faol qo'llaniladi.

Ma'lumki, bilim orttirish faol jarayondir. "Bilim va ma'lumot o'rtasidagi chegara aynan ma'no chizig'idan o'tadi, u borliqning beshinchi o'lchami hisoblanadi (makonning uch o'lchovi, plyus vaqt, plyus ma'no), ya'ni aylantirilgan, affektiv bo'yalgan hayot makoni va hayot vaqti xoronotopi (makon va vaqt bog'langanligi)" [4]. Ma'lumot olish jarayonida inson mavjud bilimlardan foydalanadi va ularni faollashtiradi, bunda "ko'lami kengayib borayotgan bilimlar tizimini" quradi. Shuning uchun bilim har doim muayyan shaxsga tegishli, ya'ni shaxsiy va muayyan ma'noda noyob hisoblanadi. Ushbu bilimlarning tuzilishlar yoki sxemalari – olam tabiati haqidagi shaxsiy ichki tasavvurimizdir. Ularni boshqa sxemalar bilan birlashtirib, yangi bilimlarni yaratamiz" [5]. Insonga ta'lim olish va ma'lumotni (masalan, media ma'lumot) iste'mol qilish vositasida beriladigan bilimlar – bir qaraganda, turli, iste'mol sohasida o'ziga xos xususiyatlarga ega jarayonlar bo'lib tuyuladi. Shu bilan birga axborot oqimi doimiy ravishda kengayib borayotgan zamonaviy sharoitda mazkur tushunchalar bir-biri bilan yanada bog'lanib bormoqda. Ushbu ma'noda har qanday yangi ma'lumot mustaqil anglash uchun ozuqa bo'ladi, biroq anglash jarayonining o'zi bunda tugamaydi. "Bilim motivatsiya beradi, uningsiz inson tanqidiy fikrlay ololmaydi" [6].

Shunday qilib, tanqidiy tafakkur g'oyalar va ma'lumotlar bilan o'zaro ta'sirga kirishishning tayanch nuqtasi, tabiiy usulga aylanadi: "oldimizda axborotni tanlash muammosi turibdi. Nafaqat uni egallash, balki tanqidiy baholash, anglash, qo'llash ko'nikmalari zarur. Yangi ma'lumotni olganda o'quvchilar uni turli nuqtai nazarlardan ko'rib chiqish, uning aniqligi va qimmati haqida xulosa chiqarishni o'rganishlari kerak" Ushbu ish mediata'lim kontekstida interfaol ta'limning asosiy tamoyillari, shakl va metodlaridan foydalanish bilan yaqindan bog'liq.

Interfaol ta'lim - "ta'lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyatida amalga oshiriladigan bilish metodi: ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari bir-biri bilan o'zaro ta'sirda bo'lishi, axborot almashinishi, muammolarni birgalikda hal qilishi, vaziyatlarni modellashtirishi, hamkasblar harakati va o'zining xulq-atvorini baholashi, muammoni hal qilish bo'yicha hamkorlikning real sharoitiga tushib qolishidir" [7]. Bunday nuqtai nazarlar mediata'lim sohasidagi tadqiqotchilar tomonidan ham qo'llab-quvvatlanadi. Masalan, mashhur britaniyalik media pedagog L. Masterman "o'qituvchi ham, o'quvchi ham bir-biriga biron narsalarni o'rgatishi, birgalikda tadqiqotchilarga aylanishi mumkin bo'lgan dialogning yangi yo'llarini rivojlantirish zarur", deb hisoblaydi.

- Tahlil va natijalar.

Mediata'lim kontekstida interfaol ta'limning asosiy tamoyillari ichida ta'lim jarayoni ishtirokchilarining dialogga asoslangan o'zaro ta'siri, guruhlarda kooperatsiya va hamkorlikka asoslangan ish, media asarlar bilan o'yin va treninglarni tashkil qilishlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Asosiy tamoyillarga mos mediata'lim jarayonining shakl va metodlarini quyidagicha taqdim qilish mumkin:

– munozarali: dialog, guruh va jamoada munozaralar, media madaniyat asarlarini muhokama qilish, vaziyatlarni tahlil qilish va shu kabilar;

– o'yinli: mediamaterial asosida adabiy-taqlidga oid, teatrlashtirilgan-vaziyatli, tasviriy-taqlidli kabi o'yinli topshiriqlar;

– media madaniyat asarlari materiali asosida munozarali va o‘yinli ish shakllarini o‘z ichiga olgan treninglar.

Interfaol ta’lim “o‘quvchining uquv muhit bilan o‘zaro ta’siriga, tajribaning o‘zlashtirilayotgan sohasiga xizmat qiladigan o‘quv muhitida quriladi” [1]. Ta’lim oluvchilar bilimga ega bo‘lishining asosiy manbasi tajriba bo‘lib, bunda pedagog yangi yechimlarni taklif qilmaydi, balki auditoriyani zarur ma’lumotlarni izlashga undaydi. Zero “ta’lim oluvchilarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish uchun ta’lim beruvchining o‘zi o‘zgarishlarga, birga ijod qilish, birga bilishga tayyor bo‘lgan tanqidiy fikrlaydigan shaxsga aylanishi lozim” [8].

Shunday qilib, hamkorlikda ijod qilish, dialog, interaksiya ta’lim jarayoni ishtirokchilariga – ta’lim oluvchilarga ham, ta’lim beruvchiga ham munozarali, o‘yinli, treningli mashg‘ulotlar jarayonida bir-biri bilan faol o‘zaro ta’sir qilish, axborot almashish imkonini beradi.

Dialogga asoslangan o‘zaro ta’sir, ma’lumki, interfaol ta’limning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Dialog faol axborot almashishni ko‘zda tutadi, bilish, tarbiya va rivojlanish salohiyatiga ega bo‘lgan birgalikda amalga oshiriladigan ijodiy faoliyat hisoblanadi: “ta’lim muammolarida dialog ta’limning maqsadi, natijasi va mazmuni, voqelikni bilish metodi va shaxs refleksiyasi hamda o‘z-o‘zini ro‘yobga chiqarishini ta’minlaydigan didaktik-kommunikativ muhit sifatida ko‘riladi” [9].

Dialog muvaffaqiyatli bo‘lishining zarur sharti – unga ta’lim oluvchining ham, ta’lim beruvchining ham tayyorligi hisoblanadi. Dialogli o‘zaro ta’sirni tashkil qilish ta’lim beruvchidan ochiqlik, o‘z stereotiplarini yengish, tolerantlik (bag‘rikenglik), har bir ta’lim oluvchini ijobiy qabul qilishni talab qiluvchi jiddiy ishni ko‘zda tutadi. Ta’lim oluvchilarni dialog vaziyatiga kiritishning quyidagi shart-sharoitlari ajratib ko‘rsatilgan:

- “ta’lim oluvchilarning dialogli muloqotga tayyorligini, ya’ni ularda bazaviy bilimlar, muloqot tajribasi, o‘z fikrlarini bayon qilishga hamda o‘zgalar fikrlarini ijobiy qabul qilishga ko‘rsatmasi borligini aniqlash;
- tayanch motivlarini, ya’ni ta’lim oluvchilarni hayajonlantiruvchi dialog davomida bevosita yoki bilvosita ko‘riladigan masalalar va muammolarni aniqlash;
- o‘quv materialni muammoli-nizoli masalalar tizimiga aylantirish;
- dialog rivojlanishining turli variantlarini o‘ylab chiqish;
- munozara ishtirokchilarining o‘zaro ta’sir metodlari, ularning mumkin bo‘lgan rollarini (“opponent”, “tanqidchi”, “ekspert” va shu kabilar) loyihalash;
- munozara natijalarini, shu jumladan baxs rivojlanishining mumkin bo‘lgan “boshi berk” vaziyatlarini oldindan aytib berish.

Media axborot bilan ishlashning interfaol shakl va metodlarini (masalan, reproduktivga nibatan) afzalligini bilish. Birinchidan, interfaol metodlar media asar va uning mualliflari to‘g‘risida olingan bilimlarni tushunish, o‘zlashtirish va ijodiy qo‘llash: nafaqat ularni egallash jarayoniga faol kirishish, balki ulardan keyingi o‘quv faoliyatida bevosita foydalanish imkonini beradi. Ikkinchidan, interfaol metodlar ishtirokchilarni birgalikda muammoni hal qilish jarayoniga, ijodiy izlanishlarga jalb qilinishiga yordam beradi. Bu auditoriya izlanishlarining faolligiga ta’sir qilib, muvaffaqiyat, ijodiy hamkorlik vaziyatini yaratadi. Mazkur pozitsiyalar, faoliyatning yangi tajribasini, muloqotni, atrofdagi voqelikni o‘zlashtirish bilan bir qatorda, mediata’lim jarayonida interfaol ta’limning natijadorligi va samadorligiga ko‘maklashadi.

Ma’lumki, interfaol norasmiy muloqot imkoniyatlari zamonaviy maktab o‘quvchilari va talabalar tomonidan chatlarda va mobil telefonlar orqali juda faol o‘zlashtirilmoqda. Zamonaviy telekommunikatsiya tarmoqlari, masalan, muloqot ishtirokchilariga real vaqt tartibida interfaol dialogga kirishish imkonini beradi. Interaksiya jarayonida forumlarda ishtirok etgan holda yangiliklar, filmlarni muhokama qilish, qiziqtirgan muammo bo‘yicha o‘z fikrini bildirish mumkin.

- Xulosa va takliflar.

Shunday qilib, media (mazkur holda – kompyuter texnikasi) nafaqat axborotni uzatish uchun ta’lim vositasi yoki stixiyali interfaol muloqotda kundalik texnik moslamani ifodalaydi, balki muayyan pedagogik vazifalarni hal qilishga ko‘maklashadigan axborotni gipermatn vositasida taklif qiladigan ta’limiy multimedia muhitiga aylanib bormoqda. Mashg‘ulotlarda talabalar mediakommunikativ bilimdonligini rivojlantirish bo‘lajak pedagogik faoliyatni amalga oshirish

uchun asos bo‘lgan tezkor tartib va o‘zini tutish xarakterdagi bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishni o‘z ichiga oladi. Dialogga asoslangan mazkur shakldagi o‘zaro ta’sir, zamonaviy ta’limda (nafaqat OTM, balki maktab ta’limida) ulkan istiqbollarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Педагогический энциклопедический словарь/Гл.ред. Б.М.Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 191 с.
2. Fedorov, Alexander. Russian Image on the Western Screen: Trends, Stereotypes, Myths, Illusions. Saarbrucken (Germany): Lambert Academic Publishing, 2011. 228 p.
3. Fedorov, Alexander. Modern Media Education Models // Acta Didactica Napocensia. 2011. V. 4. № 1. P. 73-82.
4. Иванов Д.А., Митрофанов К.Г., Соколова О.В. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий. Учебно-методическое пособие. Омск, Изд.-во ОмГПУ, 2003. – 7 с.
5. Jamoldinova O.R.Yoshlar sog‘lom turmush madaniyatini rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik tamoyillari amal qilishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish. Avtoref.ped.fan.dokt...diss. – Toshkent, 2015. – 86 b.
6. Критическое мышление и новые виды грамотности / сост. О. Варшавер. М.: ЦГЛ, 2005. 77 с. Критическое мышление, 2005.- 11 с.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2017 yil 6 apreldagi 187-son qarori. https://lex.uz/docs/3153714
8. Как развивать критическое мышление (опыт педагогической рефлексии): метод. пособие / И.П. Валькова, И.А. Низовская, Н.П. Задорожная, Т.М. Буйских; под общ. ред. И.А. Низовской. Бийск: ФПОИ,2005. – 40 с.
9. Галицкий Е.Б. Методы маркетинговых исследований. — М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. — 398 с.

Tadjibayev Baxram Ruziyevich
I.Karimov nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti
Oliy matematika kafedrasi fiz.-mat.fan.nomzodi, dotsent,
E-mail: baxromtadjibaev58@gmail.com

INTELLEKTUAL MEHNAT TEXNOLOGIYALARIDA INNOVATIVLIK VA KREATIVLIK

Annotatsiya. *Intellektual mehnat texnologiyalari va ilg‘or g‘oyalar insonning faol mustaqil faoliyatini rag‘batlantirish, shuningdek, uning ijodiy fikrlash qobiliyatini samarali rivojlantirish uchun mo‘ljallangan. Bunday texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo‘llash odamga innovativlik va kreativlik xususiyatlar orqali o‘z rivojlanishini rejalashtirishga, paydo bo‘layotgan kasbiy muammolarni ularni hal qilish uchun nostandart va ahamiyatsiz tarzda qarashga imkon beradi. Ushbu xususiyatlar yordamida texnologik yoki hayotiy vazifalarning keng doirasini hal qilish uchun konstruktiv fikrlash jarayonini shakllantirish tezlashadi. Intellektual mehnat texnologiyalarini rivojlantirish va ularni sanoat ishlab chiqarishi, ta’lim va biznes sohasida joriy etish innovatsiyalar uchun katta imkoniyatlar ochadi, shuningdek raqobatbardoshlikni oshiradi, harajatlar va vaqtni tejaydi.*

Kalit so‘zlar: *intellektual mehnat texnologiyalari, innovativlik, kreativlik, kognitiv qobiliyatlar, kreativ fikrlash, intellektual faoliyat, o‘z-o‘zini rivojlantirish.*

ИННОВАТИВНОСТЬ И КРЕАТИВНОСТЬ В ТЕХНОЛОГИЯХ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ТРУДА

Аннотация. *Технологии интеллектуального труда и прогрессивные идеи призваны стимулировать активную самостоятельную деятельность человека, а также эффективное развитие его творческих мыслительных способностей. Успешное применение таких технологий даёт возможность человеку планировать собственное развитие в соответствии с такими качествами, как инновативность и креативность, смотреть на возникающие профессиональные проблемы нестандартно и нетривиально их решать. С помощью этих качеств ускоряется формирование конструктивного мыслительного процесса с целью решения большого круга технологических или жизненных задач. Разработка технологий интеллектуального труда и их внедрения в сферу промышленного производства, образования и бизнеса открывает больше возможности для инноваций, а также повышения конкурентоспособности, экономии затрат и времени.*

Ключевые слова: *технологии интеллектуального труда, инновативность, креативность, когнитивные способности, креативное мышление, интеллектуальная деятельность, саморазвитие.*

INNOVATIVENESS AND CREATIVITY IN INTELLECTUAL WORK TECHNOLOGIES

Abstract. *Technologies of intellectual work and progressive ideas are designed to stimulate active independent human activity, as well as the effective development of his creative thinking abilities. The successful application of such technologies allow a person to plan their own development in accordance with innovativeness and creativity qualities, to look at emerging professional problems in a non-standard and non-trivial way to solve them. With the help of these qualities, the formation of a constructive thought process is accelerated in order to solve a wide range of technological or life tasks. The development of intellectual labor technologies and their implementation in the field of industrial production, education and business opens up great opportunities for innovation, as well as increasing competitiveness, saving costs and time.*

Key words: *technologies of intellectual work, innovativeness, creativity, cognitive abilities, creative thinking, intellectual activity, self-development.*

Kirish. Shaxs qayerda bo‘lsa, innovativlik ham o‘sha joyda namoyon bo‘ladi. Innovativlik shaxsning bir vaqtda o‘ziga xos tug‘ma xususiyati bo‘lib, u odatda, muntazam ravishda sarmoyaviy – moddiy qo‘llab-quvvatlov hamda muayyan vaqt natijasida shakllanadi [1].

Innovativlik subyektining innovatsiya va tavakkalchilikka (risk) nisbatan qobiliyat va tayyorgarligini o‘zida aks ettiradi. Bunda esa, o‘z navbatida, tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga molik holda javob qaytarish, ilm-fan va texnika yutuqlarini o‘zlashtirish hamda amaliyotga tadbiq etish, taraqqiyotning istiqboldagi yangi yo‘nalishlarini belgilash kabilar nazarda tutiladi.

Innovativlik fikrlash vositasi sifatida insonning yoxud jamoatning innovatsiyalarni amalda joriy etishlikka moyilligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Innovativlik bilan birga boshqa o‘xshash tushunchalar, masalan, innovatsiyaviylik atamasi ham qo‘llaniladi. Bu atama orqali intellektual faoliyat natijasi o‘laroq hosil bo‘lgan yangi mahsulot, jarayon va usullar ifodalanadi. Innovatsiyaviylik tushunchasi innovatsiyalar uchun shart-sharoit va materiallar bilan bog‘liq.

Ijodiy fikrlash nafaqat noyob g‘oyalarning manbai, balki u innovatsiyalarni ham ildam harakatlantiruvchi drayverdir. Bugungi kunda intellektual mehnat texnologiyalari sohasida kreativlikni rivojlantirish masalasi o‘ta muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. Ma’lumki, xilma-xil nuqtai nazar va tajribalar innovatsion fikr va g‘oyalarning o‘chog‘idir. Turli bilim soha sohiblari va kontekstlar bilan hamkorlikda ish yuritish imkoniyatlarimiz doirasini kengaytiradi va ijodiy tafakkurimiz yuksalishiga xizmat qiladi. yangi g‘oyalarga ochiqlik va muammolarni kutilmagan tomondan ko‘ra olishlik kreativ jarayonlarni faollashtiradi [2, 164b.].

Mavzuning dolzarbligi. Intellektual mehnat texnologiyalarni yaratishdagi tafsilotlarni tahlil qilishlik, ko‘zga ko‘ringan va ko‘rinmagan jihatlar orasidagi bog‘liqlikni aniqlash amallari ahamiyatlidir. Ijodiy fikrlash faol kuzatishdan va qiziqarli masalalarga ijobiy yechim topishdan boshlanadi. Intelelktual innovatsion texnologiyalar ijodkorlarining faoliyatida innovativlik va kreativlik xususiyatlarining o‘rnini o‘rganishlik ushbu tadqiqot mavzusining dolzarbligini ko‘rsatadi.

Masalaning qo‘yilishi. Tadqiqot maqsadiga erishish quyidagilardan iborat:

- mazkur mavzuga doir maxsus adabiyotlarni o‘rganish;
- yangi intellektual texnologiyalarni yaratishdagi innovativlik va kreativlik xususiyatlarining o‘rni va ular orasidagi bog‘liqlikni o‘rganish;
- yangi intellektual mehnat texnologiyalar yaratuvchilarda innovativlik va kreativlikni rivojlantirish usullarini ishlab chiqish

Tadqiqot usullari. Yuqorida belgilangan maqsalarga erishish uchun ilmiy adabiyot tahlili, umumlashtirish va sintez usullari qo‘llangan. Buning uchun davriy nashrlarda, ilmiy-amaliy anjuman materiallarda chop etilgan maqolalar o‘rganib chiqilgan. Ushbu nashrlarda keltirilgan nazariy materiallar bir birlikda jamlanishi mumkin. O‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha turli natijalar asosida kerakli xulosa va izohlar berilgan.

Tadqiqot maqsadi. Mazkur tadqiqot maqsadi – intellektual mehnat texnologiyalari ijodkorlarida innovativlik va kreativlik xususiyatlarini rivojlantirish usullarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Asosiy natijalar. Zamonaviy intellektual texnologiyalar kreativlik, innovativlik va fanning birlashishi uchun platforma vazifasini bajaruvchi bo‘lib qolmoqda. Innovatsion texnologiyalar yaratilishi nafaqat muhandislik bilimlari, balki yangi tadbiqlar va muammolar yechimini topishdagi kreativ fikrlashni ham talab qiladi. kreativ va innovativlik xususiyatlarini rivojlantirish jarayoni insondan doimiy e’tibor va o‘z ustida beto‘xtov ishlashlikni taqozo etadi. Ijodiy jarayonlar ko‘pgina hollarda xavf va noaniqliklar bilan bog‘liq bo‘ladi. Xato va muvaffaqiyatsizliklar kreativlik va innovativlik rivojini chegaralab qo‘yishi ham mumkin. O‘zini omadsizlik qo‘rquvidan xalos qilishlik tuyg‘usi orqali ijodiy erkinlik kalitini inson qo‘lga kiritadi. Komillikka erishish va sinovlarda toblanishlik o‘rtasidagi muvozanatni ushlab turishlikda kishiga sabr-toqat va murosa-yu madoraga moyillik yordam beradi. Ijodiylik uchun muayyan vaqt talab etilsada, lekin bunda jarayon davomiyligi ba’zi hollarda natijadan ham muhimroqdir.

Kreativlikni rivojlantirishda turlicha qarash egalarining o‘zaro fikr va g‘oyalar almashinuvi, o‘z navbatida, noyob imkoniyatlar yaratadi. Xilma-xil soha mutaxassislarining o‘zaro suhbat va muzokaralari turlicha nuqtai-nazarlar simbiozini ham bartaraf qila oladigan qudratli g‘oyalar yaratish va sinergiyaga olib keladi. Qobiliyat orqali omadsizlik saboq olish imkoniyati sifatida qaraladi va oldinga harakatlanishda ijodiy fikrlashning muhim xususiyati hisoblanadi. Kreativlik bu cheksiz “rivojlanish” yo‘li emas, balki ongimizdagi qobiliyatlarimizning ro‘yobga chiqishi hamda tafakkurimizni yangi pog‘onaga ko‘tarilishidir. Albatta, kreativlik tug‘ma iste’dod deb hisoblanmaydi va uni inson o‘zida rivojlantirishi mumkin, chunki bu tushunchaning tagida [4] ma’lum bo‘lgan elementlarni o‘ziga xos tarzda bir-biriga bog‘lash qobiliyati yotadi.

Kreativlikni rivojlantirishdagi muhim jihatlaridan biri – vaqtni boshqarishni bilishlikdan iboratdir.

Faol ijodiy harakatlanish davrida tanaffuslar ham talab etiladi, chunki bunda inson miyasi ham dam olishi va qabul qilingan axborotlarni qayta zehniyatdan o‘tkazishi ham mumkin bo‘ladi. Yuqorida qayd etilgan zaruriyat va jihatlar kreativ fikrlash uzoq qulay shart-sharoitlar yaratadi. Intellektual texnologiyalarni yaratilishi kreativlik uchun kuchli stimul bo‘la oladi. Muammolarni to‘siqlar emas, balki chaqiriqlar sifatida ko‘ra olishlik qobiliyati ularning nostandart yechimini topishlikda intellektual mehnat texnologiyalarini shakllanishiga qulay zamin yaratadi. Bunday yondashuv g‘oyalar erkin oqimi qo‘llab-quvvatlaydi. Bilim olishga intilishlik va intellektual ko‘nikmalarni doimiy oshirib borishlik orqali ham kreativ tafakkur rivojlantiriladi. Inson assotsiativ imkoniyatlari doirasining kengligi uning yangi bilim sohalarini ham o‘zi uchun ochishligi va ko‘p bilim o‘rganishligiga bevosita bog‘liqdir. Bilim olish – bu shaxs kreativligi uchun sarmoyadir. Idrokning xilma-xilligi, vaqt boshqaruvi va innovatsion yondashuv kabilar yangi g‘oyalarni aniqlashda va ularni qo‘llanishligida katta ahamiyatga ega bo‘lib, ular kreativlik va innovativlikni shakllanishiga sezilarli hissa qo‘shadi.

Ushbu xususiyatlarni rivojlantirishning asosiy shiori, avvalo, inson o‘z-o‘zini potensial sifatida ko‘ra bilishligi, ya’ni kelajakda o‘zining imkoniyatlarini yaqqol tasavvur eta olishligi bilan bog‘liqdir. Bunga muvofiq kreativlik va innovativlik xususiyatlari inson o‘z-o‘zida va boshqa odamlarda ham muhim resurslarni seza olishlik xislatlariga taqalib boradi. Yuqori kreativlikka ega bo‘lgan shaxslar o‘z navbatida intellektual foydali faoliyatiga nisbatan mos ravishda yuqori motivatsiyaga ham ega bo‘lishadi. Tafakkurning kreativligi faol harakat qilishga, axborotni obyektiv baholashga, asoslangan xulosa chiqarishga va muammolarni samarali yechilishiga yordam beradi. Shuning bilan birga kreativlik turli hodisa va xossalar orasidagi ko‘zga ko‘rinmas parametrlarni e’tiborga olishlikni ham ta’minlaydi. Bunday fikrlovchi inson barcha hodisalar o‘zaro bog‘liqligini qabul qilgan holda tasodifiylikni ham tan oladi.

Kreativ tafakkurga ega inson o‘ziga tez-tez quyidagi savolni berib, harakat qiladi: “Faoliyat – harakatlarim mening rejalarimga qanchalik mos keladi?”. Kreativlikning yana bir alomati – boshqa mutaxassislar fikr-g‘oyalarini chuqur anglash uchun inson shaxsiy ishonch – e’tiqodlar orasidan tashqariga ham chiqib turishligidir. Inson miyasi o‘z resurslarini tejash maqsadida albatta avvalgi tajriba va yechimlarga suyanadi, lekin kreativlik bunday to‘siqlarni bartaraf qilishligi muqarrar, chunki odam o‘z maqsad va resurslariga ma’suldir. Kreativ tafakkurli inson kelajakni ko‘ra olishlikni o‘rganadi va oxir-oqibatlarni ham o‘ylaydi. Yangi samarali natijalar olishlik uchun avval to‘g‘ri fikrlashga halaqit beruvchi eskicha yechimlardan voz kechish lozim. Kelajakni bashorat qila olishlikning poydevori bo‘lgan uzluksiz ta’lim jarayonining chegara va yakuniy nuqtasi bo‘lmaydi. Agar inson bir vaqtda qator muammolarga yechim izlasa, unnig fikrlash sur’ati pasayadi. Yana bir muammo – inson o‘z aqlini monotonn tarzda ishlashiga yo‘l qo‘ymasligi kerak. Yangi va noodatiy masalalar ustida fikr yuritish miya faoliyatini jadallashtiradi. Ulkan iste’dod egasi bo‘la turib, lekin undan to‘g‘ri foydalanilmasa kutilgan natijalarga erishish mushkul. Intellektual mehnat texnologiyalari keng ko‘lamli soha bo‘lgani sababli tarkibidagi muammolar nostandart yechimlarni talab qiladi. eng asosiysi, muammolar ichidan inson o‘zi uchun qiziqarli bo‘lgan va uni ilhomlantiradiganini tanlay olishi zarur. Intellektual texnologiyalardagi istalgan bilim va ko‘nikmalarni yuksalishga qo‘llash mumkin.

Yuqorida keltirilgan mavzu tarkibidagi muhim bo‘lgan innovatsiyaviylik va innovativlik tushunchalardan iboratdir. Ushbu tushunchalar shaxsiyat xususiyatlari bo‘lmish innovatsion muhitga tegishli jarayonlarga faol kirishib ketishlik qobiliyatini anglatadi. Xususan, S.R.Yagolkovskiy fikricha [5] innovatsiyaviylik deganda inson yangi g‘oya va texnologiyalarni qabul qilishi, tafakkur elagidan o‘tkazishi va ijodiy yakuniga yetkazish ko‘zda tutiladi. O‘z navbatida innovatsiyaviylik sensor va kognitiv turda bo‘ladi. Sensor innovatsiyaviylik izlash va tavakkal qilishdan iborat bo‘lsa, kognitiv innovatsiyaviylik esa yangilikka munosabat va undan hosil bo‘lgan tajriba bilan uzviy bog‘liqdir. Kognitiv – yangi bilim, faktlar, jarayonlar va ular o‘zaro bog‘liqligi zaruriyati bilan belgilanadi [5, 93b.].

Innovatsiyaviylik, odatda, quyidagi omillar ta’sirida namoyon bo‘ladi: rag‘batlantirish ehtiyojlari, yangilikka intilish, qarama-qarshiliklarga nisbatan sezgirlik, tavakkalchilikka moyillik, kreativlik, axborotni qayta ishlashga tayyorlik, hukm qilishning mustaqilligi, tajribaga ochiqlik, xabardorlik va boshqalar.

Innovatsion jarayonlarning muvaffaqiyatliligi ko‘p hollarda yangi g‘oya va texnologiyalar bilan o‘zaro hamohang bo‘lgan insoniy xususiyatlarga bog‘liqdir.

Ta’kidlash o‘rinliki, intellektual mehnat texnologiyalarining sifatini ularni yaratuvchilarining innovatsiyalar sohasidagi faol harakati belgilab beradi. Biroq, shuning bilan birga, innovatsion yondoshuv har doim ham yangi texnologiyalar yaratilishini ko‘zda tutavermaydi. Innovatsiyalarning bir qismi orqali mavjud texnologiyalar takomillashtiriladi hamda ularning samaradorligi oshirib boriladi.

Davomiylik innovatsion yondashuv muvaffaqiyatligining sharti hisoblanadi, zero, har bir innovatsion yangilik ortidan boshqasining yuzaga kelishligi shunga ko‘ra kechadi. Intellektual texnologiyalar yagona holda yoki ilmiy natijalarga asoslangan bo‘ladi. Innovatsion bilim nuqtai nazar, fikr va niyat kabilarni o‘z ichiga oladi. Intellektual mehnat texnologiyalarni yaratish jarayoni aynan innovatsion faoliyatning turlaridan hisoblanadi. Yangi texnologiyalar yaratuvchilardagi innovativlik alomatlari o‘qimishlilikning yuqori darajasi, ilmiy potensialning muntazam o‘sib borishi, novatorlik g‘oyalar sari doimiy izlanishlardan iboratdir. Intellektual texnologiya yaratuvchilari uchun yangi tadqiqotlik yo‘llarini ochishlik, g‘oyalarni joriy etishlik va turli faoliyat sohalaridagi jarayonlarni takomillashtirish va ularga o‘zgarishlar kiritishlik xususiyatlari taalluqli bo‘ladi. O‘zgarishlarga nisbatan ochiqlik qadriyatlari innovatsiya va ijodkorlik bilan uzviy bog‘liqdir [6]. Shuning bilan birga, intellektual texnologiya yaratuvchilarining inovatsion xatti-harakatlari ularning o‘z-o‘zini takomillashtirish qadriyatlari orqali ijobiy hamnafaslikda hal etiladi [7]. Texnologiyalar yaratuvchilarning har bir avlodida hayotga ta’sir qiluvchi g‘oyalarni amaliyotga joriy qilish, qayta qurish, ixtirochi vakillari iqtisod, ta’lim sohasi va biznes rivojiga katta hissasini qo‘shadi [8].

N.M.Lebedevaning ta’kidlashicha [9] innovatsiyalarga ijobiy munosabatda bo‘lishlik va innovatsion jarayonga faol kirishlik quyidagi innovativ xislatlardan iboratdir: ijod bilan shug‘ullanishga moyillik; mustaqillik; xatolarga konstruktiv munosabatda bo‘lishlik; tadqiqotga bo‘lgan qiziqish; o‘zgalarda kreativlikni qo‘llab-quvvatlash; innovatsiyalar uchun moddiy ta’minotga tayyorgarlik; beqaror muhitda harakat qilishlik; o‘zgarishlar – muvaffaqiyat tomon yo‘l ekanligiga ishonishlik; maqsadni kelajakka qarab belgilash; tavakkal qilishga tayyor bo‘lish; kreativlik; barcha yangiliklarga ochiqlik; xilma-xillikka intilish; noma’lumlikdan cho‘chimaslik; yangi imkoniyatlarni faol izlashlik.

Intellektual mehnat texnologiyalari g‘oyalarini ijodiy tafakkur jarayonisiz amalga oshirib bo‘lmaydi. Kreativ g‘oya, odatda, mavjud manbalarga tayangan holda bosqichma-bosqich shakllantirib boriladi. Ixtirochi o‘z maqsadiga mos keluvchi ilg‘or taklif va loyihalarni nafaqat sintez qiladi, balki ularni jamlangan holatda iste’molchiga ham taqdim eta oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Горова В.И., Пьянкова Н.Г. О подготовке студентов к инновационной профессиональной деятельности. Вестник КГУ имени Н.А.Некрасова. 2008; Т. 14: 54-57с.

2. Шадрик в В.Д. Способности и интеллект человека. Москва: Издательство современного гуманитарного университета, 2004.

3. Татаринов К.А. Креативность и инновационность в профессиональных компетенциях маркетолога. Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2019. Т.8. №1(26). DOI:10.26140/anip-2019-0801-0065.

4. Намаков И.М. Креативность. Изд. Альпина. Дети. 2019. 154с. ISBN: 978-5-9614-2638-0.

5. Яголковский С.Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы. М: НИУ ВШЭ, 2011.

6. Arieli, S., & Tenne – Gazit, O. (2017). Values and behavior in a work environment: Taking a multi-level perspective. https://doi.org/10.1177/0149206314527128

7. Purc, E. & Lagun, M. (2019). Personal values and innovative behavior of employees. Frontiers in Psychology, 10. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00865

8. Митрущенкова А.Н. Креативность и инновации в деятельности индивида //Человек. Общество. Инклюзия. 2016, №2-2(26), с.52-56.

9. Лебедева Н.М., Татарко А.Н. Методика исследования отношения личности к инновациям. URL:http://www.hse.ru/data/2010/03/27/1217653332/

Salimjonova Zarina Murodjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi magistranti

BO`LAJAK MUTAXASSISLARDA IJODIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG`ZAKI IJODI NAMUNALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo`lajak mutaxassislarda ijodiy kompetentlikni rivojlantirishda xalq og`zaki ijodi namunalaridan foydalanish metodikasi tahlil qilinadi. Ta'lim tizimida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish metodlarini qo'llash orqali bo'lajak mutaxasisslarda ijodiy kompetentlikni rivojlantirish usullari ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga maqolada xalq og'zaki ijodi metodikasining ta'lim jarayonida qo'llanilishi, amaliy natijalari va real misollar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Kompetentlik, ijodiy kompetentlik, metodika, pedagogika, qobiliyat, xalq og'zaki ijodi, san'at, milliy qadriyat*

МЕТОДОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБРАЗЦОВ ВЕРБАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА НАРОДОВ В ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация. *В статье анализируется методика использования образцов народного устного творчества в формировании творческой компетентности будущих специалистов. Рассмотрены методы развития творческой компетентности будущих специалистов посредством использования образцов народного творчества в системе образования. В то же время в статье анализируется применение методики народного устного творчества в образовательном процессе, ее практические результаты и реальные примеры.*

Ключевые слова: *Компетентность, творческая компетентность, методика, педагогика, способность, народное устное творчество, искусство, национальная ценность*

METHODOLOGY OF USING PEOPLE'S VERBAL CREATION SAMPLES IN DEVELOPING CREATIVE COMPETENCE IN FUTURE SPECIALISTS

Annotation. *This article analyzes the methodology of using examples of folk voice creativity in developing creative competence in future specialists. Methods of developing creative competence in future specialists by using methods of using examples of folk voice creativity in the education system are considered. At the same time, the article analyzes the application of the methodology of folk voice creativity in the educational process, practical results and real examples.*

Keywords: *Competence, creative competence, methodology, pedagogy, ability, folk voice creativity, art, national value*

Kirish. Bugungi kun ijtimoiy o'zgarishlar davri rivojlanayotgan jamiyatda ijodiy kompetentlikni shakllantirish, ijodiy fikrlash qobilyatining shaxsiy va ijtimoiy ahamiyati jadal oshib bormoqda. Shuning uchun ham bo`lajak mutaxassislarda va o'quvchilarda ijodiy kompetentlikni rivojlantirish muammosi dolzarbdir.

Ijodiy kompetentlik – bu shaxsning yangi g'oyalar yaratish, noan'anaviy yondashuvlarni qo'llash va o'z kasbiy faoliyatida innovatsion yechimlarni topish qobiliyatidir.

Ta'lim tizimida ijodiy kompetentlikni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kelajak mutaxasislari nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishi, balki innovatsion yondashuv, ijodiy fikrlash va yangilik yaratish qobilyatiga ham ega bo'lishi lozim

Ijodiy kompetentlikni rivojlantirishda turli hil metodlardan foydalanish yahshi natija beradi misol uchun xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish samarali metodlardan biri hisoblanadi. Chunki xalq og'zaki ijodi inson tafakkurini rivojlantirish, mantiqiy fikrlashni chuqurlashtirish va madaniy ongni boyitish imkonini beradi.

Zamonaviy dunyoda har qanday sohada ijodiy yondashuv talab etiladi. Ayniqsa, muhandislik, pedagogika, san'at, jurnalistika va boshqa intellektual sohalarda ijodiy kompetentlik mutaxassisning muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi asosiy omildir. Xalq ogʻzaki ijodi xalq tafakkurining mahsuli boʻlib, unda insoniyatning koʻp asrlik tajribasi, bilimi va donoligi mujassamlangan. U turli janrlarga ega misol tariqasida quyidagilarni ko'rishimiz mumkin :

- ✓ Ertaklar – ijodiy tafakkurni rivojlantirish, tasavvur va fantaziyani kengaytirish.
- ✓ Maqollar va matallar – mantiqiy fikrlash va asosli xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantirish.
- ✓ Topishmoqlar – tanqidiy fikrlash va kreativ echim topish koʻnikmalarini shakllantirish.
- ✓ Doston va rivoyatlar – tarixiy xotirani mustahkamlash, madaniy ongni oshirish.
- ✓ Bu janrlarning har biri boʻlgʻusi mutaxassislarning ijodiy kompetentligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xalq og'zaki ijodi xalqimizning asrlar davomida sayqallanib kelgan boy madaniy merosi hisoblanib, unda xalqning milliy qadriyatlari, urf odatlari, yashash tarzi aks etgan. Xalq ogʻzaki ijodi asrlar davomida milliy madaniyat, urf-odat va an'analarni avloddan-avlodga yetkazib kelgan. Bu jarayon nafaqat tarixiy bilimlarni saqlashga, balki ijodiy tafakkurni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bugungi kunda xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan ta'lim va tarbiya jarayonlarida foydalanish ijodiy kompetentligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ijodiy kompetentlikni shakllantirishda xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan foydalanishning bir qancha samarali metodlari mavjud. Quyida har bir metodikaga amaliy misollar bilan izoh beriladi.

Muammoli ta'lim metodi. Xalq ogʻzaki ijodida uchraydigan muammoli holatlar asosida tahlil qilish va muhokama qilish mashgʻulotlari tashkil etiladi. Misol: Talabalarga xalq ertaklaridagi qahramonlarning qarorlarini muhokama qilish va muqobil yechimlar topish topshirigʻi beriladi. Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagi asosida talabalarga quyidagi savol beriladi: Qimmat qahramoni nega yomon yoʻlni tanladi? Agar siz Qimmatning oʻrnida boʻlsangiz, qanday yoʻl tutgan boʻlardingiz? Ertakni zamonaviy hayot bilan bogʻlab koʻrsatish mumkinmi? Bu metod orqali talabalar tanqidiy tafakkurni rivojlantirib, ertakni turli nuqtai nazardan tahlil qilish imkoniyatiga ega boʻladilar.

Rol oʻyinlari va ijodiy sahnalashtirish. Talabalarga xalq ogʻzaki ijodi asosida sahna koʻrinishlarini yaratish topshirigʻi beriladi. Bu usul orqali ular nafaqat xalq ijodiyoti bilan tanishadi, balki kreativ tafakkurini rivojlantiradi. Misol: Oliy ta'lim muassasasida pedagogika yoʻnalishida tahsil olayotgan talabalar uchun xalq ogʻzaki ijodi asosida teatr sahnalari yaratish metodikasi ishlab chiqildi. Ular "Alpomish", "Oshiq Gʻarib" kabi dostonlar asosida qisqa spektakllar tayyorladilar. Bu metod orqali talabalarning nutq mahorati va ijodiy ifodasi kuchayadi, jamoaviy ishlash, sahna koʻnikmalari shakllanadi, voqealarni dramatik yondashuvda tushunish qobiliyati oshadi.

Metaforik tafakkurni rivojlantirish. Maqollar, topishmoqlar va rivoyatlar orqali talabalar turli badiiy obrazlar va metaforalardan foydalanishga oʻrganadilar. Bu, ayniqsa, ijodiy yozuv va nutq madaniyatini shakllantirishda foydalidir. Misol: Dars jarayonida maqollar va topishmoqlarni muhokama qilish oʻtkaziladi. Talabalarga quyidagi maqollar berilib, ularning ma'nosi haqida fikr yuritish soʻraladi: "Olma pish, ogʻzimga tush" , "Yaxshilik qil, daryoga tasha" , "Oʻrganishdan toʻxtagan – rivojlanishdan toʻxtaydi" Bu metod orqali: Talabalar metaforalardan foydalanib, oʻz ijodiy yozuvlarini yaratadilar. Tanqidiy fikrlash va mantiqiy tahlil qilish koʻnikmalari rivojlanadi.

Interfaol muhokamalar va ijodiy yozuv mashqlari. Maqollar, topishmoqlar va rivoyatlar orqali talabalar turli badiiy obrazlar va metaforalardan foydalanishga oʻrganadilar. Bu, ayniqsa, ijodiy yozuv va nutq madaniyatini shakllantirishda foydalidir. Misol: Filologiya fakulteti talabalari uchun mashgʻulot: "Topishmoqlarga ijodiy javob yozish". Ular klassik topishmoqlarga yangi, zamonaviy talqinda javoblar topishadi va yangi topishmoqlar yaratadilar. Masalan, an'anaviy topishmoq: "Ikki ogʻayni yoʻl yuradi, biri – oldin, biri – keyin." (Javob: iz) Talabalar tomonidan yaratildi: "Qora qalam yoʻqolsa, oʻchmas iz qoldiradi." (Javob: ruchka) Bu metod orqali: Muammolarga noodatiy yondashuv shakllanadi. Innovatsion fikrlash va kreativ yozuv mahorati oshadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari odob-axloq, ta'lim-tarbiya borasida o'ta xayotiy, xalqchil va ibratliligini, shu bois uning umumbashariy ahamiyatga molik eknligini ta'kidlash lozim.

Xalq og'zaki ijodini ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llanilishining afzalliklari quyidagicha;

- Chuqur ma'nodorligi. Asarning mazmundorligi va mantiq jixatdan mukammalligi o'quvchiga kuchli ta'sir etib, uni chuqur o'ylantirish bilan bir qatorda, ijobiy sifatlar shakllanishiga turtki vazifasini o'taydi. Ertaklar, dostonlar va hikoyalar shular jumlasidan.

- Ixchamlilik. Xalq og'zaki ijodining avloddan-avlodga o'tib kelishining asosiy sabablaridan biri hisoblanib, u xalq tomonidan oson o'zlashtiriladi va yod olinadi. Bu maqollar, matallar, topishmoqlar, tez aytishlar va shu kabi janrlarda o'z ifodasini topadi.

- Soddaliligi. Asar tarkibida o'ta badiiy, bo'yoqdor va o'zlashma so'zlarning ishtiroki yo'qligi, xalq og'zaki ijodining juda ko'p yo'nalishlarda foydalanishga sabab bo'ladi.

- Ohangdorliligi. Asardagi so'zlarning ma'no jihatdan ohangdorligi va mazmunan so'zlarning mutanosibligi, xalq tomonidan oson yodda saqlanilishiga va avloddan-avlodga yetkazilishiga xizmat qiladi. Bag'ishlovlar, madxiyalar, masal va matallar shular jumlasidandir.

- Ko'p variantlilik. Zamonlar, mavsum va xududlardagi sharoitlar natijasida, xalq og'zaki ijodida asosiy mazmun o'zgarmagan xolda xilma-xillik yuzaga keladi. Ertaklarda, dostonlarda bular o'z aksini topgan.

Qisqa qilib aytganda xalq og'zaki ijodini ta'lim-tarbiya jarayoniga qorishuvi xar tomonlama ijobiy natijasini ko'satadi. Buni albatta to'g'ri yondashuv, aniq usul va yo'nalishlar bilan amalga oshirish kerak.

Xulosa qilib aytganda ijodkorlik insonga murakkab muammolarning original yechimlarini topishga yordam beradi. Shuning uchun ham bo`lajak mutaxassislarda ijodiy kompetentlikni rag'batlantirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish zarur. Amerikalik psixolog Frommning aytishicha, ijodkorlik - bu hayratga tushish va o'rganish qobiliyati, nostandart vaziyatlarda yechim topa olish qobiliyati, bu yangi narsalarni kashf etishga e'tibor berish va o'z tajribasini chuqur anglash qobiliyatidir. Ijodkorlikning asosiy ko'rsatkichlari fikrning ravonligi va moslashuvchanligi, o'ziga xoslik, qiziquvchanlik, aniqlik va jasoratdir deb aytib o'tgan. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish ijodiy kompetentligini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Tasavvur va tafakkurni boyitish, nutq madaniyatini rivojlantirish hamda madaniy merosni anglash orqali insonning ijodiy salohiyati ortadi. Shu sababli, ta'lim jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalaridan keng foydalanish lozim.

Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy kompetentlikka uzluksiz ravishda bilim olish, shaxsiy va kasbiy sifatlarini takomillashtirish, axborot texnologiyalarini va yangi innovatsiyalarni amaliyotda qo'llay olish, konfliktli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qila olish, maqsadlarini aniq qo'yish va amalga oshirish, belgilangan amaliyot jarayonlarini to'laqonli ado etish orqali erishishi mumkin. Hozirgi kundagi eng dolzarb muammolardan biri ham har sohada erkin mushohada yurita oladigan, o'z kasbiga mehr berib, uni rivojlanishiga hissa qo'shadigan, bolalarni sevib ardoqlaydigan mutaxassislar tayyorlashdir. Kasbini sevgan inson bu yutuqlarga, o'z ustida tinimsiz ishlashi natijasida erishadi.Pedagogik kompetentlikni shakllanishiga orttirilgan pedagogik tajriba katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Otaboyev A. //Xalq og'zaki ijodi va uning tarbiyaviy ahamiyati.//– Toshkent: Fan, 2020.
2. Xasanov B. //Zamonaviy ta'limda ijodiy kompetentlikni rivojlantirish metodlari// – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
3. Kalandarova Fazilat Toxirovna.// Ta'lim tarbiya jarayonida xalq og'zaki ijodidan foydalanishning pedagogik ahamiyati//Xalqaro ilmiy jurnal. Sentabr (2023) nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/download/11722/7835/7522
4. Zuxra Radjapova //Pedagogik kompetentlik – shaxsga ta'lim -tarbiya berishning muhim sharti// International scientific-practical conference// October 19-20, 2023
5. Jalilova Nilufar Toxir qizi //Bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik qadriyatlar// "Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 2024-yil 20-fevral

Dilova Nargiza Gaybullayevna
Buxoro davlat universiteti professori,
Pedagogika fanlari doktori (DSc)

INNOVATSION TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING SHAXSIY TA'LIM TRAYEKTORIYASINI LOYIHALASH USULLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada innovatsion ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini loyihalash usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, individual o'quv rejalari va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Eksperimental tadqiqot natijalariga ko'ra, shaxsiy ta'lim trayektoriyasini ishlab chiqqan talabalar mustaqil o'qishga va kasbiy rivojlanishga moyilligi yuqori bo'ldi. Shuningdek, maqolada mentorlik tizimi, raqamli resurslar va ta'lim dasturlarining moslashuvchanligi shaxsiy ta'lim trayektoriyasini samarali amalga oshirishda muhim omillar ekanligi yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Innovatsion ta'lim, shaxsiy ta'lim trayektoriyasi, bo'lajak o'qituvchilar, raqamli ta'lim, mentorlik, moslashuvchan ta'lim, pedagogik innovatsiyalar.*

МЕТОДЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТРАЕКТОРИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. *В этой статье будут проанализированы методы проектирования индивидуальной образовательной траектории будущих учителей в инновационной образовательной среде. Результаты исследования показали, что индивидуальные учебные планы и применение современных технологий способствуют повышению эффективности обучения. По результатам экспериментального исследования студенты, выработавшие индивидуальную образовательную траекторию, имели более высокую склонность к самостоятельному обучению и профессиональному развитию. В статье также подчеркивается, что система наставничества, цифровые ресурсы и гибкость образовательных программ являются важными факторами в эффективной реализации индивидуальной траектории обучения.*

Ключевые слова: *инновационное образование, личная траектория обучения, будущие учителя, цифровое обучение, наставничество, адаптивное обучение, педагогические инновации.*

METHODS OF DESIGNING THE PERSONAL EDUCATIONAL TRAJECTORY OF FUTURE TEACHERS IN AN INNOVATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation. *This article analyzes the methods of designing the personal educational trajectory of future teachers in an innovative educational environment. The results of the study showed that the use of individual curricula and modern technologies serves to increase the effectiveness of Education. According to the results of an experimental study, students who developed a personal educational trajectory had a high tendency to study independently and develop professionally. The article also highlights that the flexibility of the mentoring system, digital resources and educational programs are important factors in the effective implementation of the personal education trajectory.*

Keywords: *innovative education, personal education trajectory, prospective teachers, digital education, mentoring, flexible education, pedagogical innovation.*

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar asosida individual ta'lim trayektoriyasini loyihalash jarayoni dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning shaxsiy ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ta'lim trayektoriyasini shakllantirish kasbiy rivojlanishning uzluksizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Har bir o‘qituvchi o‘z pedagogik faoliyatida innovatsion texnologiyalar va zamonaviy ta’lim metodlaridan foydalanish orqali samaradorlikka erishishi uchun shaxsiy ta’lim yo‘nalishini belgilashi lozim.

Shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash – bu individual xususiyatlar va kelajakdagi kasbiy faoliyat talablaridan kelib chiqqan holda rejalashtirilgan ta’lim yo‘nalishidir. Bu jarayonda o‘qituvchilarning shaxsiy ehtiyojlari, bilim va ko‘nikmalari hamda kasbiy malakalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, individual ta’lim trayektoriyasi bo‘yicha o‘qitilgan pedagoglar ta’lim jarayonida mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo‘lib, ularning ijodiy tafakkuri ham rivojlanadi (Xudoyberganov, 2022). Innovatsion ta’lim muhiti texnologik taraqqiyot bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, unda pedagoglarning malakasini oshirish uchun raqamli resurslar, interaktiv vositalar va shaxsiylashtirilgan ta’lim dasturlari katta rol o‘ynaydi (Tursunov, 2023). O‘quvchilarning individual qobiliyatlari va intilishlariga mos keluvchi ta’lim trayektoriyasini shakllantirish uchun zamonaviy innovatsion metodlardan foydalanish lozim. Shu bilan birga, ta’lim oluvchilarning ehtiyojlariga mos moslashuvchan tizim yaratish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalashda innovatsion yondashuvlar samaradorligini oshirish uchun ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish, mahalliy tajriba bilan uyg‘unlashtirish va o‘quv jarayoniga integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Yevropa va Osiyo davlatlarida individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish keng tarqalgan bo‘lib, bu metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirishda muhim vosita sifatida ko‘riladi (Karimova, 2024). Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada innovatsion ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash usullari, ularning amaliyotga tatbiq etilishi va samaradorligi masalalari yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili.

Shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ta’lim tizimining o‘zgaruvchanligi va individual yondashuvlarning ahamiyatini ko‘rsatadi. Xususan, Xudoyberganov (2022) o‘z tadqiqotida bo‘lajak o‘qituvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim modelini ishlab chiqish zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bunday yondashuv o‘qituvchining kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir qiladi va ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Tursunov (2023) esa o‘z ilmiy ishida innovatsion ta’lim muhiti va raqamli texnologiyalarning shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalashdagi o‘rni haqida fikr bildirgan. U ta’lim jarayonida moslashuvchan va interaktiv texnologiyalarni qo‘llash bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishini ta’kidlaydi.

Karimova (2024) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Yevropa mamlakatlari tajribasidan kelib chiqib, O‘zbekistonda shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalashning samarali usullari tavsiya etilgan. Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, moslashuvchan va individual yondashuvlar o‘qituvchilar tayyorgarlik darajasini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Mahmudov (2023) esa ta’lim muhitida kompetensiyaviy yondashuv asosida shaxsiy ta’lim trayektoriyasini shakllantirish muhimligini ta’kidlaydi. Uning tadqiqotlarida ko‘rsatishicha, bunday yondashuv o‘qituvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi. To‘rayev (2023) shaxsiy ta’lim trayektoriyalarini loyihalash jarayonida mentorlik tizimining ahamiyatini o‘rganib chiqib, bo‘lajak o‘qituvchilarning malakasini oshirishda mentorlik modeli samarali ekanligini ta’kidlagan. Nishonova (2024) esa o‘z tadqiqotida ta’limning individualizatsiya jarayonida psixologik omillarning rolini o‘rganib, shaxsiy ta’lim trayektoriyasi insonning shaxsiy fazilatlariga mos holda ishlab chiqilishi zarurligini ta’kidlaydi. Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchilarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularning kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun muhim omildir.

Metodlar.

Ushbu tadqiqotda innovatsion ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash usullarini o‘rganish uchun aralash tadqiqot metodidan foydalanildi. Birinchidan, sifatli tahlil usuli orqali ta’lim trayektoriyalarini loyihalash bo‘yicha ilg‘or tajribalar va mahalliy ta’lim tizimidagi yondashuvlar o‘rganildi. Ikkinchidan, eksperimental tadqiqot olib borildi, unda 120

nafar pedagogika yo‘nalishi bo‘yicha tahsil olayotgan talabalar ikki guruhga ajratildi: nazorat guruhi (60 nafar) va tajriba guruhi (60 nafar). Tajriba guruhida shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash usullari bo‘yicha maxsus dastur qo‘llanildi, nazorat guruhida esa an’anaviy yondashuv saqlab qolindi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: 1) dastlabki bosqichda talabalarning shaxsiy o‘quv ehtiyojlari va kasbiy maqsadlari aniqlashtirildi; 2) asosiy bosqichda innovatsion metodlar asosida shaxsiy ta’lim trayektoriyasi ishlab chiqildi; 3) yakuniy bosqichda natijalar tahlil qilinib, statistik jihatdan baholandi. Ma’lumotlar yig‘ish uchun so‘rovnomalar, intervyular va kuzatuv metodlaridan foydalandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash usullarini qo‘llash pedagogika talabalarining ta’lim jarayonidagi faolligini oshirdi. Tajriba guruhi ishtirokchilari an’anaviy usulda ta’lim olgan nazorat guruhi talabalari bilan solishtirilganda, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarida sezilarli yaxshilanish kuzatildi.

O‘rganilgan ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalar o‘zlarining shaxsiy rivojlanishiga oid rejalashtirish ko‘nikmalarini 47% ga oshirdi, nazorat guruhida esa bu o‘sish faqatgina 18% ni tashkil etdi. Mustaqil ta’lim olish qobiliyatlari esa tajriba guruhida 55% ga oshgani kuzatildi, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 22% dan oshmadi.

1-jadval. Tadqiqot natijalarining tahlili

Ko‘rsatkichlar	Tajriba guruhi (%)	Nazorat guruhi (%)	O‘sish farqi (%)
Shaxsiy rivojlanish rejalashtirish	47	18	29
Mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalari	55	22	33
Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash	61	27	34
Fikr yuritish mustaqilligi	58	25	33

Natijalarga ko‘ra, shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash talabalarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metod orqali o‘qituvchilar ta’lim jarayonida faollik ko‘rsatib, o‘z mustaqil ta’lim olish salohiyatlarini rivojlantirishlari aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqot davomida shaxsiy ta’lim trayektoriyasini muvaffaqiyatli shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillar ham o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, moslashuvchan o‘quv dasturlaridan foydalanish, zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish va individual yondashuvlar talabalar motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, onlayn resurslardan foydalanish imkoniyati bo‘lgan talabalar o‘z ta’lim jarayonini yanada samarali loyihalashga muvaffaq bo‘ldi. Tadqiqot natijalari pedagogik ta’lim muassasalarida shaxsiy ta’lim trayektoriyasini ishlab chiqish zaruratini tasdiqlaydi. Olingan natijalar asosida ushbu metodni kelgusida yanada takomillashtirish va keng ko‘lamda qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Muhokama.

Ushbu tadqiqot natijalari innovatsion ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash samaradorligini tasdiqlaydi. Tajriba guruhi ishtirokchilarining natijalari nazorat guruhi bilan solishtirilganda, shaxsiy rivojlanish rejalashtirish va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Bu shuni anglatadiki, shaxsiy ta’lim trayektoriyasi innovatsion yondashuvlar bilan integratsiyalashgan holda ishlab chiqilganda, talabalar o‘z ta’lim jarayonlarini ongli ravishda boshqarishga moyillik ko‘rsatadi. Ushbu natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Masalan, Boud va Falchikov (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotda ham ta’lim jarayonida talabalar shaxsiy o‘quv strategiyalarini ishlab chiqqanda, ularning mustaqil fikrlash qobiliyati va kasbiy tayyorgarligi ortgani aniqlangan. Shuningdek, ushbu natijalar O‘zbekiston sharoitida ta’lim muassasalarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni kengroq qo‘llash zarurligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, shaxsiy ta’lim trayektoriyasini muvaffaqiyatli loyihalash uchun ta’lim dasturlarini moslashuvchan qilish, raqamli resurslardan keng foydalanish va mentorlik

tizimini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ba'zi qiyinchiliklar ham aniqlandi, xususan, an'anaviy ta'lim usullari bilan o'rgangan talabalar uchun mustaqil ta'lim olishga o'tish qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Bu esa o'qituvchilarning zamonaviy ta'lim metodlarini o'zlashtirishini qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatadi. Kelgusidagi tadqiqotlar shaxsiy ta'lim trayektoriyasini shakllantirish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish, o'quvchilarning individual o'quv uslublarini yanada chuqurroq o'rganish va uzoq muddatli natijalarini tahlil qilishga yo'naltirilishi lozim.

Xulosa.

Ushbu tadqiqot innovatsion ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini loyihalash usullarining samaradorligini tasdiqladi. Natijalarga ko'ra, shaxsiy ta'lim trayektoriyalarini ishlab chiqish pedagogika talabalarining mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini rivojlantirish va innovatsion texnologiyalarni qo'llash qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Tajribaviy natijalar shuni ko'rsatdiki, shaxsiy ta'lim trayektoriyasini ishlab chiqqan talabalar an'anaviy ta'lim usullari bilan shug'ullanganlarga nisbatan ta'lim jarayonini yaxshiroq boshqarish qobiliyatiga ega bo'ldi. O'quv jarayonining moslashuvchanligi, mentorlik tizimi va raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish bu jarayonda asosiy omillar bo'ldi. Shu bilan birga, talabalar mustaqil o'qishga o'tishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkinligi aniqlanib, bu borada o'qituvchilar uchun qo'shimcha o'quv-uslubiy qo'llanmalarga ehtiyoj mavjudligi ma'lum bo'ldi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: (1) pedagogika ta'lim dasturlarini shaxsiy ta'lim trayektoriyalarini qo'llab-quvvatlaydigan darajada moslashuvchan qilish; (2) zamonaviy ta'lim texnologiyalarini integratsiyalash va mentorlik tizimini joriy etish; (3) talabalar uchun shaxsiy ta'lim trayektoriyalarini yaratish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish. Kelgusidagi tadqiqotlar shaxsiy ta'lim trayektoriyasining uzoq muddatli samaralarini o'rganish va innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ta'lim jarayoniga ta'sirini chuqurroq tahlil qilishga yo'naltirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Boud, D., & Falchikov, N. (2020). Assessment, Learning and Employability. Routledge.
2. Karimov, A., & Usmonov, O. (2022). Innovatsion ta'lim muhitida pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va Texnologiya Nashriyoti.
3. Mamatqulov, H. (2021). Oliy ta'limda shaxsiy ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish. Pedagogika Jurnali, 4(2), 45-59.
4. Norboyeva, G. (2023). Raqamli ta'lim texnologiyalari va ularning samaradorligi. Ta'lim va Taraqqiyot, 6(1), 112-126.
5. Rasulov, I., & Xodjayev, B. (2020). O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: O'zbekiston Pedagogika Nashriyoti.
6. Saidov, S. (2022). Shaxsiy ta'lim trayektoriyasi: nazariy va amaliy jihatlar. O'zbekiston Pedagogika Tadqiqotlari, 9(3), 78-92.
7. Turg'unova, D. (2023). Pedagogik innovatsiyalar va ularning o'qituvchilar tayyorgarligiga ta'siri. Innovatsion Ta'lim Tadqiqotlari, 5(4), 130-144.

Hotamova Maftuna Madatovna
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

BO‘LAJAK INGLIZ TILI FANI O‘QITUVCHILARINING O‘QUVCHILARDA TIL SAVODXONLIGI KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya. *Maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining o‘quvchilarda til savodxonligi ko‘nikmalarini rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida an’anaviy va interfaol o‘qitish metodlari solishtirilib, ularning samaradorligi baholandi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, kommunikativ yondashuv va interfaol metodlar o‘quvchilarning til savodxonligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. Tadqiqot davomida statistik tahlillar o‘tkazilib, natijalar jadval shaklida taqdim etildi. Kelajakda ingliz tili o‘qituvchilari uchun innovatsion pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish muhimligi ta’kidlangan.*

Kalit so‘zlar*: Ingliz tili ta’limi, bo‘lajak o‘qituvchilar, til savodxonligi, kommunikativ yondashuv, interfaol metodlar, pedagogik innovatsiyalar.*

МЕТОДЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПО РАЗВИТИЮ НАВЫКОВ ЯЗЫКОВОЙ ГРАМОТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. *В статье анализируются пути развития навыков языковой грамотности у учащихся будущими учителями английского языка. В ходе исследования сравнивались традиционные и интерактивные методы обучения и оценивалась их эффективность. Результаты показали, что коммуникативный подход и интерактивные методы помогают значительно повысить языковую грамотность учащихся. В ходе исследования был проведен статистический анализ, результаты которого представлены в виде таблицы. Подчеркивается важность широкого внедрения инновационных педагогических подходов для учителей английского языка в будущем.*

Ключевые слова*: английское образование, будущие учителя, языковая грамотность, коммуникативный подход, интерактивные методы, педагогические инновации.*

METHODS OF FUTURE ENGLISH TEACHERS TO DEVELOP LANGUAGE LITERACY SKILLS IN STUDENTS

Annotation. *The article analyzes the methods of developing language literacy skills of future English teachers in students. During the study, traditional and interactive teaching methods were compared and their effectiveness was evaluated. The results showed that the communicative approach and interactive methods help to significantly increase the language literacy of students. During the study, statistical analysis was carried out, and the results were presented in the form of a table. In the future, it is emphasized that it is important for English teachers to widely introduce innovative pedagogical approaches.*

Keywords: *English language education, future teachers, language literacy, communicative approach, interactive methods, pedagogical innovation.*

Kirish. Ingliz tili bugungi globallashgan dunyoda eng muhim aloqa vositalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, o‘quvchilarda til savodxonligini rivojlantirish bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining asosiy vazifalaridan biridir. Til savodxonligi nafaqat lug‘at boyligini oshirish, balki to‘g‘ri grammatik tuzilmalardan foydalanish, o‘qish va eshitish tushunish qobiliyatlarini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Shu nuqtayi nazardan, kelajakdagi ingliz tili o‘qituvchilari til o‘rgatishning zamonaviy yondashuvlarini o‘zlashtirishi hamda samarali o‘qitish strategiyalaridan foydalanishi zarur. Til savodxonligini shakllantirish jarayoni ko‘plab pedagogik va lingvistik omillarga bog‘liq. Yüksel (2014) o‘z

tadqiqotida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi ularning pedagogik kompetensiyalariga va til o‘rgatish samaradorligiga bevosita ta’sir qilishini ta’kidlaydi. Zero, kelajakdagi o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalari ularning dars o‘tish jarayoniga bevosita ta’sir qiladi. Shu bois, universitet bosqichida o‘qituvchilarni yetuk mutaxassis sifatida tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida, jumladan, O‘zbekistonda ingliz tilining o‘rni tobora ortib bormoqda. Bezborodova va Radjabzade (2022) tadqiqotlariga ko‘ra, mintaqadagi ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitish muhimlik kasb etib, bu jarayonda pedagoglarning zamonaviy yondashuvlar va metodikalar bo‘yicha yetarli bilimga ega bo‘lishi talab etiladi. Ushbu yondashuvlar til o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirish, interfaol metodlardan foydalanish va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. O‘zbekistonda ingliz tili ta’limi tizimining rivojlanishi xorijiy tillarni o‘qitish metodikasining mukammallashuvini talab etmoqda. Abduvasievna va boshqalar (2021) o‘z izlanishlarida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va ularning zamonaviy ta’lim texnologiyalarini o‘zlashtirishi o‘quv jarayonining sifatini oshirishda muhim omil ekanini ta’kidlaydilar. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari o‘quvchilarda grammatik to‘g‘ri yozish, talaffuzni shakllantirish va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun turli yondashuvlardan foydalanishi lozim. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining til savodxonligini rivojlantirish usullariga e’tibor qaratishi muhim. Buning uchun ular zamonaviy metodikalarni o‘zlashtirishi, dars jarayonida interfaol va kommunikativ yondashuvlardan foydalanishi, shuningdek, o‘quvchilarni faol jalb etish orqali ularning til qobiliyatlarini rivojlantirishi kerak. Ushbu masalalar kelgusidagi tadqiqotlar uchun ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Adabiyotlar tahlili.

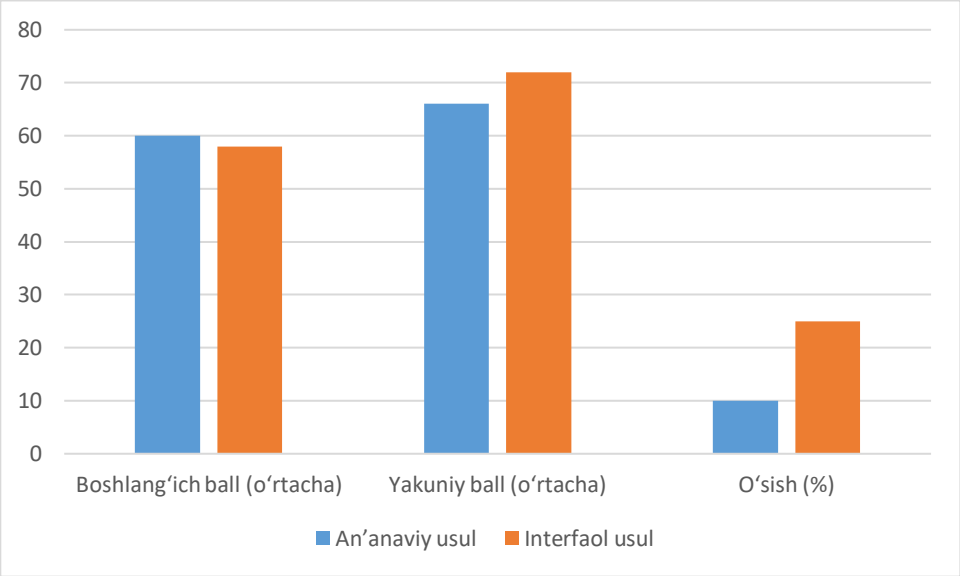
Yüksel (2014) o‘z tadqiqotida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining pedagogik kompetensiyalariga e’tibor qaratib, ularning til o‘qitish bo‘yicha qobiliyatlari va kelajakdagi kasbiy rejalari muhimligini ta’kidlaydi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qituvchilarning dars o‘tish sifati bevosita ularning professional kompetensiyasiga bog‘liq. Bezborodova va Radjabzade (2022) esa Markaziy Osiyo davlatlarida ingliz tilini o‘qitish jarayonining hozirgi holati va kelajak istiqbollarini o‘rganib, bu mintaqada til o‘rganishning ahamiyati oshib borayotganini ta’kidlaydilar. Tadqiqotchilar ta’lim muassasalarida sifatli ingliz tili ta’limi berish uchun o‘qituvchilarning malakasi va zamonaviy yondashuvlarni o‘zlashtirish muhimligini qayd etadilar. Abduvasievna va boshqalar (2021) tadqiqotida xorijiy tillarni o‘qitish tizimi va o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi haqida fikr yuritilgan. Ularning ta’kidlashicha, samarali o‘qitish usullari o‘quvchilarning til savodxonligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kosimov (2021) esa ingliz tilini o‘qitishda ehtiyojlarni tahlil qilishning ahamiyatini ta’kidlab, o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan metodikalar samaradorligini oshirishini ko‘rsatadi. Tadqiqotchining fikriga ko‘ra, talabalar til o‘rganish jarayonida individual yondashuv asosida qo‘llab-quvvatlanishi lozim. Yuqoridagi tadqiqotlarning barchasi bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining til savodxonligini rivojlantirishdagi rolini yoritib beradi. Ular o‘qitish metodikalarini takomillashtirish, til ko‘nikmalarini rivojlantirish va o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga oid qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi.

Metodlar.

Ushbu tadqiqot bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining o‘quvchilarda til savodxonligi ko‘nikmalarini rivojlantirish usullarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy tahlil usullari birgalikda qo‘llanildi. Birinchi bosqichda, so‘rovnomalar yordamida universitetning ingliz tili yo‘nalishida tahsil olayotgan 100 nafar magistratura va bakalavriat talabalari orasida o‘qitish metodlari va ularning samaradorligi bo‘yicha fikrlar olindi. So‘rovnoma 15 ta yopiq va 5 ta ochiq savoldan iborat bo‘lib, talabalar o‘quvchilarda til savodxonligini rivojlantirishda qaysi usullar samarali deb bilishlarini baholadilar. Ikkinchi bosqichda, 30 nafar bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisi ishtirokida eksperimental darslar tashkil qilindi. Ular ikki guruhga ajratildi: birinchi guruh an’anaviy usullardan foydalangan holda dars o‘tdi, ikkinchi guruh esa kommunikativ yondashuv va zamonaviy interfaol metodlardan foydalandi. Dars jarayonida o‘quvchilarning yozma va og‘zaki til savodxonligi natijalari qayd etildi. Uchinchi bosqichda, natijalar tahlil qilinib, statistik usullar orqali farqlar aniqlandi.

Natijalar.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari tomonidan qo‘llanilgan yondashuvlar o‘quvchilarning til savodxonligi rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. So‘rovnoma natijalari bo‘yicha, ishtirokchilarning 78% foizi kommunikativ yondashuv orqali o‘qitish o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini an’anaviy usullarga nisbatan yaxshiroq shakllantirishini ta’kidladilar. Shu bilan birga, 65% ishtirokchilar interfaol o‘yinlar va muloqotga asoslangan mashg‘ulotlar samarali ekanligini ta’kidlashdi. Eksperimental dars natijalari ham bu fikrlarni tasdiqladi. Birinchi guruhdagi o‘quvchilarning yozma va og‘zaki til savodxonligi ko‘rsatkichlari o‘rtacha 10% ga oshgan bo‘lsa, ikkinchi guruhda bu ko‘rsatkich 25% ga yetdi.

1-rasm. Olingan natijalar grafigi

Rasmdan ko‘rinib turibdiki, zamonaviy yondashuvlar an’anaviy usullarga qaraganda samaraliroqdir. Interfaol metodlar o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning o‘z fikrlarini aniq va to‘g‘ri ifodalashiga yordam beradi. Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilariga interfaol va kommunikativ metodlarni kengroq o‘rgatish zarur. Ayniqsa, til o‘rganish jarayonida talabalarning faol ishtirokini ta’minlash va ularning yozma hamda og‘zaki savodxonligini mustahkamlash uchun yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash muhim. Umuman olganda, mazkur tadqiqot bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun til savodxonligini rivojlantirishda qanday metodlar samarali ekanligini aniq ko‘rsatdi. Kelgusida bu yo‘nalishda yanada chuqur tadqiqotlar olib borish va yangi innovatsion usullardan foydalanish tavsiya etiladi.

Muhokama.

Ushbu tadqiqot natijalari bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari tomonidan qo‘llanilgan yondashuvlar o‘quvchilarning til savodxonligi rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy jihatlardan biri shuki, an’anaviy grammatika va tarjimaga asoslangan usullar o‘quvchilarning o‘z fikrlarini mustaqil va ravon ifodalashga yetarlicha yordam bermaydi. Aksincha, interfaol va kommunikativ metodlar orqali o‘qitilgan guruhda o‘quvchilar tilni erkinroq o‘zlashtirdi va muloqot qilishga ko‘proq harakat qildi. Bu natijalar avvalgi tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Masalan, Yüksel (2014) o‘z ishida kelajakdagi ingliz tili o‘qituvchilarining pedagogik kompetensiyalari va ularning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qarashlarini o‘rganib, samarali o‘qitish uchun innovatsion yondashuvlarning zarurligini ta’kidlagan. Shuningdek, Bezborodova va Radjabzade (2022) tomonidan Markaziy Osiyo mamlakatlarida ingliz tilining ta’limdagi o‘rni bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda ham zamonaviy metodlar talabalar til savodxonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlangan. Shunday qilib, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilariga nafaqat grammatik bilimlar, balki o‘quvchilarning yozma va og‘zaki savodxonligini oshirishga qaratilgan zamonaviy usullarni o‘rgatish zarurligi yana bir bor tasdiqlandi. Kelajakda ushbu yo‘nalishda yanada chuqur tadqiqotlar olib borish va yangi innovatsion metodlarni ta’lim tizimiga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun o‘quvchilarning til savodxonligini rivojlantirishda qo‘llaniladigan usullar katta ahamiyatga ega. An’anaviy yondashuvlar o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini shakllantirishda yetarli bo‘lmayotgani, ayniqsa, interfaol va kommunikativ metodlar samaraliroq ekani aniqlandi. Tajriba natijalariga ko‘ra, kommunikativ yondashuv asosida dars o‘tilgan guruhda o‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq va ravon ifodalashga ko‘proq harakat qilishgan va natijada til savodxonligi ko‘rsatkichlari 25% ga oshgan. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanishga ko‘proq e’tibor berishlari lozim. Xususan, Kosimov (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalari ham shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning ehtiyojlari asosida ishlab chiqilgan yondashuvlar ularning til o‘rganish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu boisdan, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun maxsus metodik dasturlar ishlab chiqish va ularning pedagogik malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot natijalari kelajakda ingliz tilini o‘qitish metodikasini takomillashtirishga hissa qo‘shishi mumkin. Ayniqsa, universitetlarda bo‘lajak o‘qituvchilar uchun interfaol metodlarni o‘rgatuvchi maxsus kurslar joriy etish, zamonaviy texnologiyalarni dars jarayoniga tatbiq etish va til o‘rganish jarayonini yanada innovatsionlashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Yüksel, H. G. (2014). Teachers of the future: Perceived teaching competences and visions of pre-service English language teachers. Journal of Human Sciences, 11(2), 27-39.

2. Bezborodova, A., & Radjabzade, S. (2022). English in higher education in the Kyrgyz Republic, Tajikistan, and Uzbekistan. World Englishes, 41(1), 72-91.

3. Abduvasievna, G. S., Habibdjanovna, B. D., Karimovna, Y. S., Ugli, K. Y. S., Ugli, B. S. A., & Shukhratovna, N. F. (2021). Foreign Language Teachers in the System of Public Education. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 25(3), 7001-7010.

4. Kosimov, A. A. (2021). The importance of needs analysis in teaching and enhancing english language proficiency among uzbek efl learners. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 11(11), 616-623.

5. Rahmanova, G., & Ekşi, G. (2023). English-Medium Instruction in Higher Education in Uzbekistan: Views on Effectiveness, Career Prospects and Challenges. World Journal of English Language, 13(5).

6. Shukurdinovna, S. O., Shakirovna, R. M., Kakhramonjonovna, K. Z., Zebiniso, K., & Vaxobjonovich, E. A. (2024). Motivational Approaches On Teaching English To Multi-Level IT Students. Library of Progress-Library Science, Information Technology & Computer, 44(3).

Musayeva Amina Karamatovna
Osiyo Xalqaro Universiteti
Tarix va filologiya kafedrasi assistent-o'qituvchisi
E-mail: musayevaaminakaramatovna@oxu.uz

OLIY TA'LIM TIZIMIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya. *Mazkur ilmiy maqola "Talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda fanlar integratsiyasining roli" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, fanlar integratsiyasining ta'lim jarayoniga qo'shadigan ijobiy ta'sirlarini tahlil qiladi. Maqolada kommunikativ kompetentlik, uning talabalarda shakllanishi va fanlar integratsiyasining bu jarayondagi o'rni to'g'risida ilmiy asosda fikr yuritiladi. Tadqiqotda fanlar integratsiyasining nafaqat muloqot ko'nikmalarini, balki kreativlik, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash kabi ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi muhimligi ko'rsatiladi. Ushbu maqolada metodologik jihatdan literaturni tahlil qilish, eksperimentlar o'tkazish va so'rovnomalar orqali olingan natijalar taqdim etiladi. Tadqiqot natijalari, fanlar integratsiyasi o'quvchilarning kommunikativ kompetentliklarini rivojlantirishda samarali va innovatsion metod bo'lishini ko'rsatadi.*

Fanlar integratsiyasining talabalarda muloqot qobiliyatlarini oshirishi, ularning fikr bildirish, guruhlarda ishlash va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga yordam beradi. Tadqiqotda talabalarga integratsiyalashgan darslar orqali kengroq bilim olish imkoniyatlari taqdim etilishi, bu esa ularning motivatsiyasini oshirishiga olib kelishi muhim ahamiyatga ega. Natijada, fanlar integratsiyasining ta'lim jarayonida qo'llanilishi, kelajakda bu metodlarning samaradorligini oshirish uchun imkoniyat yaratadi.

Maqolada o'qituvchilarga fanlar integratsiyasini muvaffaqiyatli qo'llashda yordam beradigan metodik yondoshuvlar va tavsiyalar berilgan. Tadqiqot, ayniqsa, ta'lim muassasalarida integratsiyalashgan o'quv dasturlarining joriy etilishi bo'yicha kelajakda olib boriladigan tadqiqotlar uchun asos yaratadi..

Kalit so'zlar*: Kommunikativ kompetentlik, fanlar integratsiyasi, talabalar ta'limi, muloqot qobiliyatlari, kreativlik, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy ko'nikmalar, innovatsion ta'lim metodlari, eksperimental tadqiqot. q'qituvchining roli, integratsiyalashgan darslar, ta'lim jarayonini samaralashtirish, ta'limdagi motivatsiya, jamoada ishlash, interaktiv dars metodlari.*

АКТУАЛЬНОСТЬ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *Данная научная статья посвящена теме «Роль интеграции дисциплин в развитии коммуникативной компетентности у студентов» и анализирует положительное влияние интеграции дисциплин на образовательный процесс. В статье на научной основе рассматриваются понятие коммуникативной компетентности, ее формирование у студентов, а также роль интеграции дисциплин в этом процессе.*

Исследование демонстрирует, что интеграция дисциплин способствует не только развитию навыков коммуникации, но и формированию таких социальных умений, как креативность, критическое мышление и работа в команде. В данной статье с методологической точки зрения представлены результаты анализа научной литературы, проведенных экспериментов и анкетирования.

Результаты исследования показывают, что интеграция дисциплин является эффективным и инновационным методом развития коммуникативной компетентности студентов. Она способствует улучшению их навыков общения, способности выражать свои мысли, работать в группах и осознавать социальную ответственность.

Кроме того, исследование подчеркивает, что интегрированные занятия предоставляют студентам более широкие возможности для получения знаний, что в свою очередь повышает их мотивацию к обучению. Таким образом, применение интеграции дисциплин в образовательном процессе открывает новые возможности для повышения эффективности данных методов в будущем.

В статье приведены методические подходы и рекомендации для преподавателей по успешному внедрению интеграции дисциплин. Данное исследование также закладывает основу для будущих исследований, связанных с внедрением интегрированных учебных программ в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: *коммуникативная компетентность, интеграция дисциплин, обучение студентов, коммуникативные навыки, креативность, критическое мышление, социальные навыки, инновационные методы обучения, экспериментальное исследование, роль преподавателя, интегрированные уроки, повышение эффективности образовательного процесса, мотивация в обучении, командная работа, интерактивные методы обучения.*

RELEVANCE OF INNOVATIVE APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVITY OF STUDENTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract. *This scientific article is dedicated to the topic "The Role of Interdisciplinary Integration in the Development of Communicative Competence in Students" and analyzes the positive impact of interdisciplinary integration on the educational process. The article discusses communicative competence, its formation in students, and the role of interdisciplinary integration in this process from a scientific perspective. The research highlights the importance of interdisciplinary integration not only in developing communication skills but also in fostering creativity, critical thinking, and social skills such as teamwork. The article presents results obtained through a methodological analysis of literature, experiments, and surveys. The findings demonstrate that interdisciplinary integration is an effective and innovative method for developing students' communicative competence.*

The integration of subjects enhances students' communication skills, helps them improve their ability to express opinions, work in groups, and increase their social responsibility. The research emphasizes the significance of providing students with opportunities to acquire broader knowledge through integrated lessons, which leads to an increase in their motivation. As a result, the application of interdisciplinary integration in the educational process creates opportunities to improve the effectiveness of these methods in the future.

The article also offers methodological approaches and recommendations to help teachers successfully apply interdisciplinary integration. The research lays the foundation for future studies on the introduction of integrated educational programs in educational institutions.

Keywords*: Communicative competence, interdisciplinary integration, student education, communication skills, creativity, critical thinking, social skills, innovative teaching methods, experimental research, teacher's role, integrated lessons, enhancing the educational process, educational motivation, teamwork, interactive teaching methods.*

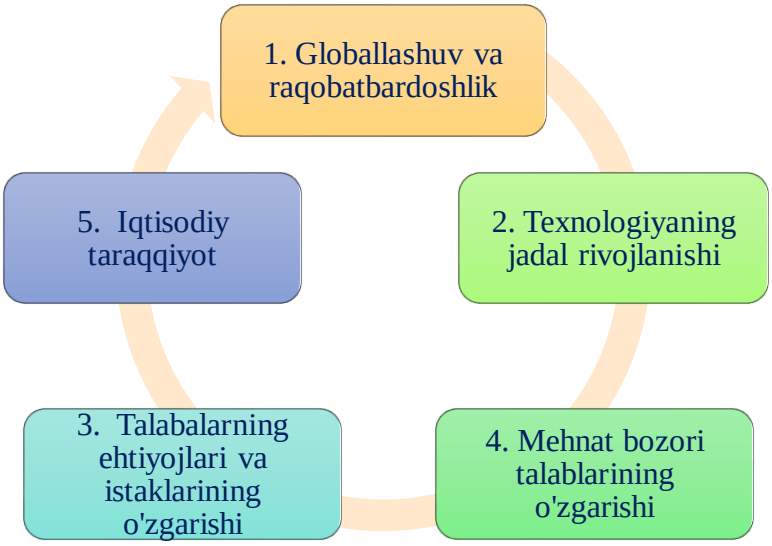
Kirish. O‘zbekistonda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jamiyatda tub sifat o‘zgarishlarini hamda yaqin istiqbolda barqaror rivojlanishni ta’minlash imkonini beradigan oliy ta’lim tizimini shakllantirishni talab etmoqda. O‘zbekistan Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-dekabrdagi Parlamentga Murojaatnomasida[1] oliy ta’lim tizimida tahsil olish uchun keng imkoniyat yaratishga qaratilgan ishlarni yanada kuchaytirish universitetlar nufuzinn oshirish, nodavlat ta’lim maskanlari sonnni ko‘paytirib, sohaga yuqori malakali kadrlarni jalb etish va raqobatni kuchaytirish, nufuzli xorijiy institut hamda universitetlar bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, oliy ta’lim muassasalarining ilmiy salohiyatini yanada oshirish, ilmiy va ilmiy-pedagog

[1] Ўзбекистан Республикаси Президента Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь.

kadrlar tayyorlash ko‘lamini kengaytirish, talabalarga sifatli ta’lim berishning innovatsion usullarini joriy etish, xalqaro baholash tadqiqotlari hamda milliy o‘quv dasturlarini integratsiyalash asosida bo‘lajak kadrlarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish kabi muhim vazifalardan biri ekanligi ta’kidlab o‘tilgan.

Mavzuning dolzarbligi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorida ko‘rsatilganidek, oliy ta’lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan ta’minlash, talabalar, o‘qituvchi va yosh tadqiqotchilarning jahondagi ilg‘or ta’lim resurslari, ilmiy adabiyotlar va ma’lumotlar bazasi bo‘yicha elektron kataloglarga kirish imkoniyatini kengaytirish bugungi kunning dolzarb masalasiga aylanib ulgurgan[1]. Aytish mumkinki, «...fapmonda belgilangan vazifalapni ictiqbolda amaliyotga faol tadbiq etish opqali oliy ta’lim tizimi cifatini oshipish bilan bip qatopda, dunyoda mamlakatimiz nufuzi va obpo‘cining oshishiga hamda dunyoning etakchi mamlakatlapi tapaqqiyoti dapajaciga epishish uchun xizmat qilishi shubhacizdip» Shuningdek, Fapmonda nazapda tutilgan mamlakatimiz aholicining oliy ta’limning qampov dapajacini oshipish opqali falcafaning acociy qonunlapidan bipi «miqdop o‘zgapishlapi bilan cifat o‘zgapishi»ga[2] o‘tish opqali cifatli qadplap tayyorlash yo‘lga qo‘yish va kadplap o‘ptacida cog‘lom paqobat muhitini pivojlantirish, pipovapd natijada cifatli kadplapga bo‘lgan ehtiyojni qondipish uchun ma’lum ma’noda xizmat qiladi. Buning uchun ta’lim japayoniga o‘qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalapini jopiy etish opqali o‘quv japayoni camapadopligini oshipish hamda ta’lim cifatini yanada yaxshilashga epishish lozim.

Mavzu muhokamasi. Oliy ta'lim sifatini innovatsion yondashuvlar asosida oshirishning dolzarbligi bir necha omil bilan belgilanadi (1-rasmga qarang).

1-расм. Oliy ta'lim sifatini innovatsion yondashuvlar asosida oshirish dolzarbligiининг омиллари

1. Globallashuv va raqobatbardoshlik: Jahon miqyosida oliy ta'lim muassasalari o'rtasida qattiq raqobat mavjud. Innovatsion yondashuvlarni qo'llamasdan, yuqori sifatli ta'limni ta'minlash va xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo'lish qiyin. Talabalar eng yaxshi ta'lim va imkoniyatlarni qidirishda erkin tanlovga ega bo'lib, bu oliy ta'lim muassasalari uchun yuqori sifatli ta'limni ta'minlash bo'yicha bosimni kuchaytiradi.

2. Texnologiyaning jadal rivojlanishi: Texnologiya ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirmoqda. Onlayn ta'lim, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va boshqa texnologiyalar ta'lim sifatini

[1] Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори.Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909 сон

[2] Фалсафа асослари / Тузувчи Қ.Назаров. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. 2005. – Б. 151.

oshirish, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish va samaradorligini yaxshilash imkoniyatini beradi. Innovatsion yondashuvlar bu texnologiyalardan samarali foydalanishni ta'minlaydi.

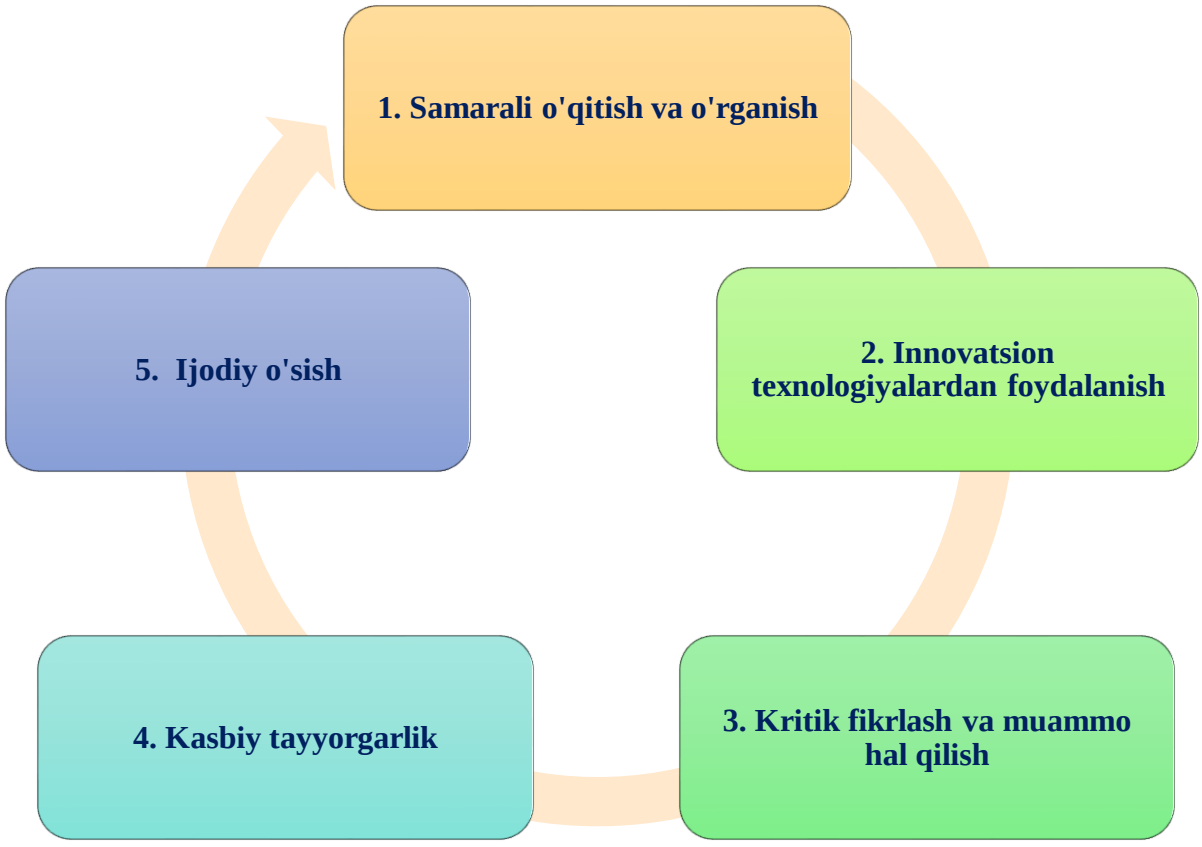
4. Mehnat bozori talablarining o'zgarishi: Zamonaviy mehnat bozori yuqori malakali, innovatsion fikrlashga qodir va doimiy ravishda o'z bilimlarini yangilab turadigan mutaxassislarni talab qiladi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarda bu sifatlarni shakllantirish uchun innovatsion ta'lim uslublarini qo'llashga majbur. Bu amaliy bilimlarga, loyiha ishlariga va amaliyotga katta e'tibor qaratishni talab qiladi.

3. Talabalarning ehtiyojlari va istaklarining o'zgarishi: Zamonaviy talabalar o'zlarining ehtiyojlariga moslashtirilgan, interaktiv va amaliy yo'naltirilgan ta'limni kutmoqdalar. An'anaviy ta'lim uslublari bu ehtiyojlarni qondira olmaydi. Innovatsion yondashuvlar talabalarga o'zlarining o'rganish jarayonini boshqarish imkoniyatini beradi va ularning individual qobiliyatlarini hisobga oladi.

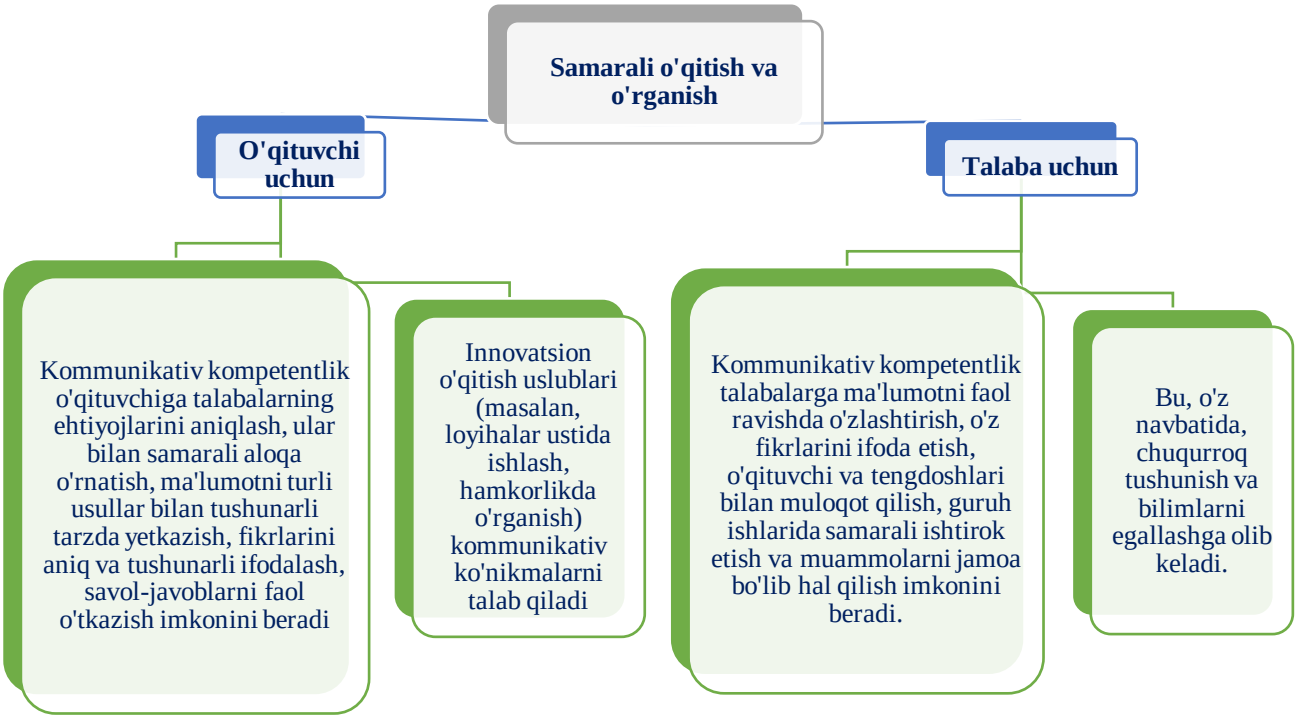
5. Iqtisodiy taraqqiyot: Yuqori sifatli oliy ta'lim iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Innovatsion yondashuvlar orqali ta'lim sifatini oshirish mamlakatning raqobatbardoshligini kuchaytirishga va iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

Oliy ta'lim sifatini innovatsion yondashuvlar asosida oshirish zamonaviy dunyoning dolzarb talablaridan biri bo'lib, u global raqobatbardoshlikni ta'minlash, mehnat bozorining ehtiyojlarini qondirish va iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shish uchun juda muhimdir.

Oliy ta'lim sifatini innovatsion yondashuvlar asosida oshirishda kommunikativ kompetentlikning ahamiyati muhim bo‘lib, har bir talaba avvalo kommunikativ kompetentlikka ega bo'lishi quyidagilar bilan aniqlanadi (2 -rasmga qarang).

2-rasm. Oliy ta'limda talabalarning kommunikativ kompetentligini aniqlash mezonlari

Talabalarning kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda Samarali o'qitish va o'rganish mazmuni

Samarali o'qitish va o'rganish mazumni quyidagilarda o‘z ifodasini topadi va mazmunan mohiyati to‘liq yoritildi:

1. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish - Onlayn o'qitish, masofaviy ta'lim, virtual sinf xonalari va boshqa innovatsion texnologiyalar kommunikativ ko'nikmalarga talabni oshiradi. Talabalar va o'qituvchilar turli xil platformalar orqali samarali muloqot qilishni, yozma va og'zaki aloqani to'g'ri ishlatishni bilishlari kerak.

2. Kritik fikrlash va muammo hal qilish:

Kommunikativ kompetentlik fikr almashish, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish va bahslashish, konstruktiv tanqid qilish va muammolarni jamoa bo'lib hal qilish imkonini beradi. Bu esa kritik fikrlash va muammo hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. Kasbiy tayyorgarlik:

Ko'pgina kasblarda muvaffaqiyatli ishlash uchun kuchli kommunikativ ko'nikmalar talab etiladi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarga ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishi kerak.

Oliy ta'lim sifatini innovatsion yondashuvlar asosida oshirishda kommunikativ kompetentlik markaziy o'rinda turadi. Bu nafaqat samarali o'qitish va o'rganishni ta'minlaydi, balki talabalarning kasbiy tayyorgarligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham o'quv jarayoniga kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan yangi innovatsion uslublarni joriy etish zarur.

Talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga oid ilmiy tadqiqotlar keng va ko‘p qirrali mavzu bo‘lib, turli yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Oliy ta’limda talabalarning kommunikativ kompetensiyaning turli jihatlarini o‘rganish mazmuni o‘ziga xos ehtiyoj va imkoniyatlar bilan bog‘liq (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Oliy ta'limda talabalarning kommunikativ kompetensiyaning turli jihatlarini o'rganish mazmuni

№	Yo'nalishlar	Amalga oshirish vazifasi	Natijadorligi
1	Tilviy kommunikatsiya	Talabalarning og'zaki va yozma nutq malakalarini, leksik boyligini, grammatika bilimini, nutq madaniyatini o'rganish.	Bunda o'qitish metodikalarining samaradorligini tahlil qilish, turli o'quv materiallarini baholash muhim ahamiyatga ega.
2	Imo ishoraviy kommunikatsiya	Mimika, imo-ishoralar, ko'z aloqasi kabi kommunikatsiya vositalarining ta'sirini o'rganish.	Talabalarning bu vositalarni anglab yetish va qo'llash darajasini baholash
3	Interpersonal kommunikatsiya	Talabalarning guruhda ishlash, muloqot qilish, muammolarni birgalikda hal qilish qobiliyatlarini o'rganish.	Konfliktlarni hal qilish malakalarini rivojlantirish usullarini tadqiq etish
4	Jamoatchilik oldida gapirish	Talabalarning publichniy nutq malakalarini, prezentatsiya tayyorlash va taqdim etish ko'nikmalarini o'rganish	Stressga chidamlilik va auditoriya bilan muloqot o'rnatish qobiliyatlarini rivojlantirish usullarini tadqiq etish
5	Madaniyatlararo kommunikatsiya	Turli madaniyat vakillari bilan muloqot qilish malakalarini rivojlantirish	Madaniyatlararo farqlarni anglash va hurmat qilishni o'rgatish usullarini tadqiq etish
6	Raqamli kommunikatsiya	Onlayn muloqot, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot etish madaniyati, raqamli savodxonlikni rivojlantirishni o'rganish	Kiberxavfsizlik va onlayn etika masalalarini o'rganish
2. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish usullarini tadqiq etish			
1	O'qitish metodikalari	Problemali ta'lim, loyihaviy ta'lim, hamkorlikda o'qitish, interaktiv usullarning samaradorligini tahlil qilish	
2	O'quv materiallari	Zamonaviy, interaktiv o'quv materiallarini yaratish va qo'llash	
3	Baholash usullari	Talabalarning kommunikativ kompetensiyasini baholash uchun obyektiv va ishonchli usullarni ishlab chiqish	

4	Texnologiyalar	Kompyuter texnologiyalari, onlayn platformalar, simulatsiya va virtual muhitlardan kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda foydalanish.	
3. Tadqiqotning amaliy jihatlari			
1	Talabalarning kommunikativ kompetensiya darajasini aniqlash uchun testlar va anketalar ishlab chiqish	Rivojlangan kommunikativ kompetensiyaga ega talabalarning muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash	Ta'lim jarayoniga innovatsion usullarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish

Tadqiqotlar turli ilmiy metodlardan (sifatli va miqdoriy tadqiqotlar, eksperimental tadqiqotlar, kuzatish, suhbat, savollama) foydalanishi mumkin. Natijalar ta'lim sifatini yaxshlash, o'quv jarayonini takomillashtirish va talabalarning kelgusidagi kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pcixolog T.V.Volodinaning ta'kidlashicha, «Pedagog kacbiy faoliyatini takomillashtipishi uchun pedagogik japayonni tizim cifatida idpok etishi lozim bo'ladi». Demak, oliy ta'lim tizimida tayyoplanayotgan kadplap cifati oliy ta'lim tizimida faoliyat olib bopayotgan ppofeccop-o'qituvchilapning kacbiy fidoiyiligiga ko'p jihatdan bog'liq. Oliy ta'lim tizimiga e'tibop qapatilishini doimiy japayon cifatida baholash va zamonaviy mexanizmlapni jopiy etish zapupiyatga aylanmoqda. Oliy ta'lim tizimiga xoc bo'lgan xucuciyatlapdan bipi ta'lim oluvchilapga kacb mahopati, dunyoqapashni shakllantipish opqali amalga oshipishni nazapda tutadi.

Xulosa. Olimlap fikrlapiga mupojaat qiladigan bo'lcak, ta'lim sohasining milliy ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish jarayonida tutgan o'rni uning rivojlanishi bilan o'zgarib boradi. Bunda kadrlar salohiyati, ularning kasbiy va shaxsiy kompetentligiga e'tibor alohida ahamiyatga egaligi ta'kidlangan. Oliy ta'lim tizimida talabalarga sifatli bilim berish zamirida ularning til ko'nikmalarini uzluksiz rivojlantirib borish, sifatli bilim berish orqali ikkinchi tilga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlash va innovatsion metodikalarni takomillashtirish asosida malakali mutaxassislarni tayyorlash masalasini hal qilish eng muhim yechimini kutayotgan vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xarlamov, L. P. (2019). O'qituvchilar uchun fanlar integratsiyasining metodik asoslari. Sankt-Peterburg: Nauka.

2. Karimov, R. A. (2020). Fanlar integratsiyasining jamiyatdagi ahamiyati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

3. Shuvalov, A. V. (2016). Fanlar integratsiyasi: konseptual asoslar va metodikalar. Novosibirsk: Nauka.

4. Gulyamova, N. A. (2017). Talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish: nazariy va amaliy yondashuvlar. Toshkent: O'zbekistonda ta'lim texnologiyalari.

5. Ruzieva, D. M. (2021). Komunikativ kompetentlikni rivojlantirishda integratsiyalashgan darslarning ahamiyati. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

Ne'matova Flora Baxtiyor qizi
Buxoro davlat universiteti doktoranti
E-mail: f.b.nematova@mail.buxdu.uz

XALQARO TADQIQOTLAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING BILIMINI BAHOLASH

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Xalqaro tadqiqotlarning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati, boshlang'ich sinflarda PIRLS dan foydalanib, o'quvchilarning savodxonlik ko'nikmasini oshirish bo'yicha tadqiqotlar, o'quvchi bilimini baholashga yo'naltirilgan usullar, xorij tajribasi bilan integratsiya jarayonlari, o'quvchining zarur ko'nikma va malakalarni, tushunchalar hamda bilimlarni o'quv predmetlari mazmunini uyg'unlashtirish natijasida har tomonlama chuqur o'zlashtirish imkoniga ega bo'lishiga oid nazariy mushohadalar yuritilgan va amaliy tavsiyalar taklif etilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim sifati, integratsiya, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study), 4K modeli, kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya, kooperatsiya, boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, matnni tushunish, jamoaviy ta'lim.*

ОЦЕНКА ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация. *В этой статье рассматривается важность международных исследований в повышении качества образования, исследования по повышению навыков грамотности учащихся с использованием PIRLS в начальных классах, методы, направленные на оценку знаний учащихся, процессы интеграции с зарубежным опытом, теоретические наблюдения о том, как учащийся получает возможность всесторонне углубленного усвоения необходимых навыков и умений, концепций и знаний в результате гармонизации содержания учебных предметов были проведены и предложены практические рекомендации.*

Ключевые слова: *Качество образования, интеграция, PIRLS (Progress in International reading Literacy Study), модель 4K, креативность, критическое мышление, коммуникация, сотрудничество, начальное образование, грамотность чтения, понимание текста, командное обучение.*

EVALUATION OF THE EDUCATION OF PRIMARY STUDENTS BASED ON INTERNATIONAL RESEARCH

Annotation. *This article contains theoretical observations on the importance of international research in improving the quality of education, research on improving literacy skills of students using PIRLS in primary grades, methods aimed at assessing student knowledge, integration processes with foreign experience, the ability of the student to comprehensively master the necessary skills and qualifications, concepts and knowledge as a result of harmonizing the content of*

Keywords: *educational quality, integration, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study), 4K model, creativity, critical thinking, communication, co-op, primary education, reading literacy, text comprehension, community education.*

Kirish. Yurtimiz ta'lim tizimi juda keng qamrovli islohotlarni, shu bilan birga, yangidan barpo qilish ishlarini amalga oshirishdek o'ta murakkab jarayonni boshidan kechirmoqda. Albatta, bundan ko'zlangan maqsad maktablar faoliyatini demokratlashtirish, har tomonlama salohiyatga ega yosh-avlodni tarbiyalash, ular ruhiga insonparvarlik hissini singdirish, shu asosida, o'quv-tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini tubdan yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir. Yangilangan ta'lim to'la ma'noda yangicha, sog'lom fikrlar, tafakkur demakdir. Ta'lim ijrochilaridan uning qadr-qimmati, obro'-nufuziga teng ravishda tashabbuskorlik, fidokorlik shu o'rinda ishbilarmonlik ham bo'lmog'i lozimdir.

Mavzuning dolzarbligi. Tobora shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda barcha sohalarda, shu bilan bir qatorda, ta'limda ham ulkan yangiliklar, islohotlar olib borilmoqda. Albatta, kelajakka yo'l ta'limdan boshlanadi. Jahon standartiga mos bo'lish, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan yuksak mahorat talab etadi. Ular ta'limda an'anaviy usullardan emas balki, noodatiy yo'nalishlarda, darsni integratsiyalashtirgan holda, xalqaro baholash tizimiga mos keladigan usullarni tanlab dars mashg'ulotlarini olib borishlari ta'lim samarasini ancha yuqori darajaga ko'tarishga xizmat qiladi. Boshlang'ich maktab ta'lim-tarbiyasini integratsiyalash muammosi nazariya uchun ham, amaliyot uchun ham muhim va dolzarbdir. Chet el tajribasi bilan tanishish shuni ko'rsatadiki, ta'lim poydevori bo'lmish yoshlarimiz uchun yaratilayotgan, qaytadan ishlanib nashr qilinayotgan, xorij ta'lim tizimiga asoslangan va tatbiq etilayotgan yangi avlod darsliklari o'quvchilarning bilim salohiyatini oshirish bilan birga ularni mustaqil fikrlashga, o'z fikr erkinligiga ega bo'lishga undamoqda. Amaldagi o'quv darsliklarining mazmuniga nazar soladigan bo'lsak, deyarli 90% nazariyadan iborat bo'lib, o'qitish metodikasi yodlatishga yo'naltirilgan. Ammo yangi Milliy o'quv dasturi 50% nazariya, 50%amaliyotni o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, aksariyat o'quvchilarning fikrlashiga asoslangan. Garchi, yangi avlod darsliklari jahon darajasidagi ilg'or tajribalarga asoslangan bo'lsada, milliyligimiz bilan uyg'unlashgan holda o'quvchilarga o'qitib kelinmoqda. Hozirda tatbiq qilinayotgan Milliy o'quv dasturi o'quvchining maktabda olgan bilim, ko'nikmalarini hayotda qo'llay olishga qaratilganligi bilan eskisidan farq qiladi. Chunki u o'quvchida zarur bo'lgan hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Mavzu muhokamasi. Milliy o'quv dasturini amalga oshirish uchun unga zarur bo'lgan huquqiy-me'yoriy hujjatlar amaliyotga kiritilishi kerak bo'ladi. Shuningdek, Milliy o'quv dasturiga asoslangan yangi avlod darsliklarini yaratilishi yangicha yondashuvni ta'minlashga xizmat qiladi. O'z navbatida, u o'zining baholash tizimiga ega ekanligi bilan ham farqlanadi. Shu bilan birga, Milliy o'quv dasturining quyidagi afzalliklari ham mavjud (1-rasmga qarang).

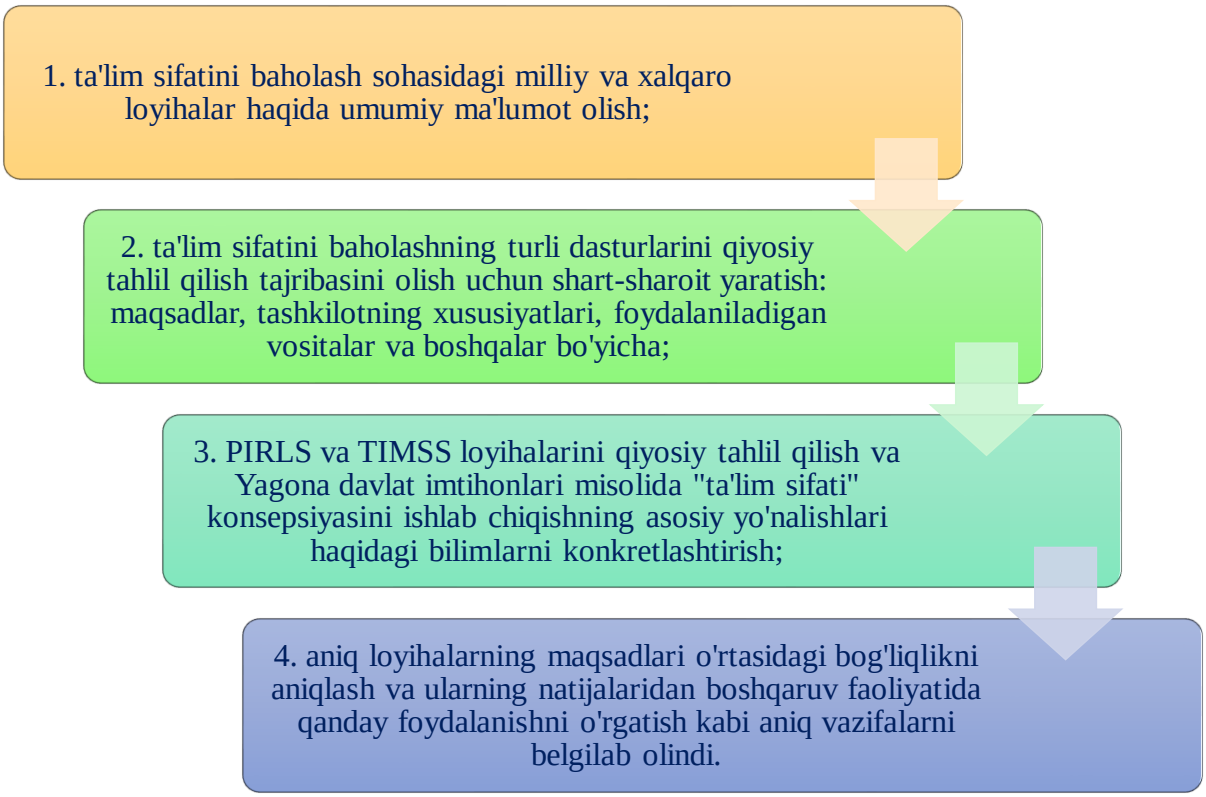
1-rasm. Milliy o'quv dasturining afzalliklari

O'quvchilarning risoladagidek bilim olishi, mustaqil hayotga tayyorlash, bilim samaradorligini oshirishda maktab darsliklari, Milliy o'quv dasturi bilan uyg'unlikda hamda hozirgi zamonning

tobora ravnaq topib borayotgan sohasi: raqamli texnologiyalar asosiy vositalardan hisoblanadi. Mamlakatimiz kelajagining bunyodkori sanalmish yoshlarimiz XXI asr ko‘nikmalari rivojlangan, raqobatdosh, kreativ fikrlaydigan mustaqil shaxs bo‘lib kamol topishlari uchun hozirgi kunda ular ta’limini ayniqsa, komputerlardan ayri holda tasavvur etish juda qiyin. Raqamli texnologiyalar joriy etilgan ta’lim tizimi vositalari rolini multimedia, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizor liniyalari, smart doskalar, proyektorlar bajarib beradi. Bugun ular bilan ta’lim tizimining qurollantirilishi o‘quvchilarga dars mashg‘ulotlarini sifatli o‘tilishini ta’minlaydi. Raqamli texnologiyalar kompyuter va bilimlarga asoslangan holda jamiyat va iqtisodiyot rivojlanishining yangicha turini barpo etish hisoblanadi. O‘quvchilar bevosita dars davomida kompyuterlardan foydalanishi, hatto dars mashg‘ulotlarini online o‘zlashtirishi ham raqamli texnologiyalarning hayotimizga bevosita singib ketayotganini anglatadi. Ayniqsa, yangi avlod darsliklarida alohida ishlab chiqilgan video darslar, har bir mavzu uchun tayyorlangan audiomatnlar, multimedia vositalari dars davomida o‘quvchilarga namoyon qilinishi ularni darsga diqqatli bo‘lishlari uchun dasturul amal bo‘la oladi. Qolaversa, bitta dars vaqti, imkoniyatlari tejaladi.

PIRLS tadqiqotlari muvaffaqiyatli ta’lim negizida muvaffaqiyatli shaxs, muvaffaqiyatli kelajak va muvaffaqiyatli kasb egasi yotganini ta’kidlaydi. IEA xalqaro assotsiatsiyasi o‘zining 15 yillik tadqiqotlari natijasida 50 dan ziyod mamlakatlar, 12000 ta maktab, 340000 ta o‘quvchi va 16000 ta o‘qituvchini faoliyatini taxlil qildi. 15 yil ichida 4-sinf o‘quvchilarining savodxonlik darajasi anchaga ko‘tarilganligi ta’kidlanadi. Xalqaro ekspertlar 2 turdagi o‘qishni baholaydilar: - yangi adabiyotni o‘qish tajribasi; - yangi ma’lumotni egallashga yo‘naltirilgan o‘qish malakasi. Tadqiqotda ishtirok etuvchilar 2 turdagi adabiyotni o‘qishadi: badiiy va informatsion. Bunda tadqiqotda ishtirok etuvchilarning 4 ko‘nakmasi baholanadi: zarur ma’lumotni topish va uni o‘qib gapirib berish, matnning ma’lum qismidan zarur xulosalarni chiqarish, bosh qahramonlar harakatlaridan interpritatsiyalar namoyon qilish va o‘z fikrlarini matnning zarur qismlaridan misollar bilan tsdiqlash. Shuni ta’kidlash joizki, O‘zbekiston bolalari xali bunday tadqiqotlarda ishtirok etishmagan, lekin maktab ta’lim tizimida yuz berayotgan ijobiy o‘zgarishlar farzandlarimizni har qanday murakkab sinovlarga tayyor ekanligini ko‘rsatmoqda. Summativ, oraliq va formativ baholashni o'z ichiga olgan o'quvchilarni baholashning integratsiyalashgan muvozanatli tizimini qanday ishlab chiqish bo'yicha amaliy ko'rsatmalar tayyorlab, amaliyotga yuborgan. Xalqaro ta'lim siyosatida talabalarni baholash bo'yicha texnik ekspertiza bilan ta'minlash ishlarini rivojlantirdi. Xususan, maslahatchi talabalarni baholash hisoboti va PISA tahlili natijalarini oladi va davra suhbati uchun taqdimot tayyorlaydi, shuningdek, Qozog'iston hukumati uchun ta’limni rivojlantirish siyosati bo'yicha tavsiyalar va aniq harakatlar dastirini ishlab chiqadi.

Shu maqsadda xorijlik olimlar “Ta’lim yutuqlarini baholashning milliy va xalqaro dasturlari” kursi nisbatan mustaqil mazmunga ega – xalqaro va milliy baholash tizimlarining tavsifi va tahlilini olib bordilar. Ta'lim sifatini baholash (milliy va xalqaro) sohasidagi asosiy loyihalarni o'rganish va ushbu loyihalarni qiyosiy tahlil qilish asosida axborot-tahliliy xarakterga olish hamda PISA, TIMSS, PIRLS va boshqalar xalqaro NCLB, NAEP (AQSh milliy) loyihalari, mamlakat holatlari, shuningdek, o‘rganilayotgan loyiha va dasturlarning qiyosiy tahlili haqidagi ma’lumotlar jamlanadi. Turli dasturlarning turli modellari va tarkibiy xususiyatlarini ochib beradi, shuningdek, turli loyihalarga xos bo'lgan "ta'lim sifati"ning turli konstruksiyalarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Ta'lim sohasidagi boshqaruv va siyosiy qarorlarning o'rganilayotgan loyihalarda taqdim etilgan ma'lumotlar turi bilan bog'liqligiga alohida e'tibor berildi. O'quv jarayonida turli mamlakatlar misollarini o'rganish modeli boshqa mamlakatlarda ham qo'llanilishi lozimligini ko‘rib chiqishdi. Jahon olimlari o‘z oldlariga maqsad qilib ta’lim sifatini baholash sohasidagi eng mashhur loyiha va dasturlar ni ishlab chiqib, milliy va xalqaro miqyosdagi aniq tadqiqot loyihalari asosida “ta’lim sifati” tushunchasi haqidagi bilimlarini konkretlashtirib borildi. Quyidagicha vazifalar belgilandi (2-rasmga qarang).

2-rasm. Xalqaro tadqiqotlarda belgilangan vazifalar

O'rganish natijalari asosida quyidagi ta'lim yutuqlariga erishishi ta'minlandi:

Bilim va tushunish:

- alohida loyiha va dasturlarning mazmuni, shu jumladan ta'lim sifatini baholash sohasidagi monitoring;
- keng ko'lamli tadqiqotlarni amalga oshirish imkoniyatini ta'minlaydigan harakatlar va tadbirlar ketma-ketligi (boshqaruv vazifalarini belgilash, vositani ishlab chiqish va ishlatishdan boshlab, asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni tahlil qilishgacha);
- “ta’lim sifati”ni ishga soluvchi asosiy konseptual konstruksiyalar.

Intellektual ko'nikmalardan esa:

- ushbu sohadagi nazariy va amaliy ishlanmalarni tanqidiy tahlil qilish;
- olingan bilimlarni o'z kasbiy faoliyatida qo'llash;
- ta'lim sifatini baholash bo'yicha loyiha va dasturlar ma'lumotlarini sharhlash va ulardan foydalanish.

Amaliy ko'nikmalardan bo‘lsa:

- o'lchov uchun topshiriqni shakllantirish orqali boshqaruv vazifalarini operativlashtirish;
- ta'lim sifatini baholash dasturlari uchun maqsadli talablarni ishlab chiqish.

Universal ko'nikma va malakalardan (intizomni o‘rganish quyidagi universal kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi):

- ta’lim sifatini baholash bo‘yicha dastur va loyihalarni ishlab chiquvchilar jamoasida og‘zaki va yozma muloqot (shu jumladan chet tillarida);
- guruhlarda ishlash;
- muammolarni qo‘yish va hal qilish;
- texnik vositalardan foydalanish;
- ma’lumotlar bazalari bilan ishlash va natijalarni turli formatlarda taqdim etish kabi natijalarga erishildi.

Xorij olimlari tadqiqotlar natijasida har davlatning xos xususiyatlari yani milliy ta’limga integrasiyalash lozimligi xulosasiga kelindi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirish va baholash bo‘yicha bir qancha tadqiqot ishlari amalga oshirilgan bo‘lsa-da, aynan Milliy dastur bilan jahon ta’limi integrasiyasi masalalari to‘liq tahlil etilmagan.

Hozirgi kunda ta’lim tizimini mazmunan kompetensiyaviy yondashuv asosda modernizatsiya qilish eng dolzarb muammo hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishga hamda rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayoni mazmunan amaliy faoliyatga qaratilganligi bilan birga, o‘quvchining yosh va psixologo-fiziologik xususiyatlariga mos ravishda tayanch kompetensiyalarni egallashiga ko‘maklashuvchi, qo‘shimcha ma’lumotlarni olish uchun yo‘l-yo‘riq beradigan, o‘quvchilarda mustaqillik va o‘zaro hamkorlik ko‘nikmalarini tarbiyalaydigan, o‘quv yuklamasi ko‘lamining sanitar-gigiyenik me’yorlariga mosligi ta’minlovchi ta’lim muhiti bo‘lishi kerak.

Ushbu talablarni bajarishda ta’lim sifatini ta’minlovchi barcha pedagogik qobiliyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan o‘qituvchi shaxsiga katta ma’suliyat yuklaydi.

Qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichiga iste'dod deb ataladi. Iste'dod deb odamga qandaydir murakkab mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli mustaqil va orginal tarzda bajarish imkonini beradigan qobiliyatlar uyushmasiga aytiladi. Iste'dod mahoratning dastlabki sharti bo’lib, lekin mahoratning uzidan ancha uzoqdir. Mohir usta bo’lmoq uchun juda ko’p ishlash kerak. Iste'dod mehnatdan ozod qilmaydi, balki katta, ijodiy va zur mehnatni taqozo qiladi. Iste'dodli kishilar shubhasiz mehnat orqali olamga mashhur bo’lgan mahorat darajasiga erishganlar. haqiqiy mahorat inson iste'dodining faoliyatida namayon bo’lishidir.

Qobiliyatlar murakkab strukturaga ega bo’lgan psixik sifatlar yig’indisidan iboratdir. Qobiliyat sifatida namayon bo’ladigan psixik sifatlar yig’indisining strukturasi oqibat natijasida konkret faoliyat talabi bilan belgilanadi va har xil turdagi faoliyatlar uchun turlicha bo’ladi.

Pedagogik faoliyatning samarali bo’lishi pedagogik mahoratga erishish uchun o’qituvchida quyidagi qobiliyat turlari mavjud bo’lmog’i va tarbiyalab etishtirilmog’i lozim. Bilish qobiliyati, kuzatuvchanlik qobiliyati, nutq qobiliyati, tashkilotchilik qobiliyati, obru orttira olish qobiliyati, to’g’ri muomala qilish qobiliyati, kelajakni ko’ra bilish qobiliyati, diqqatni taqsimlay olish qobiliyati. Bu pedagogik qobiliyatlar shaxsning aqliy tomonini ham, emotsional - irodaviy tomonini ham xarakterlab beradi.

O’qituvchi zarur hollarda o’quv materialini o’zgartira olishi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, noaniq narsani tushunarli qilib o’quvchilarga etkaza olishi darkor.

O’quvchilar ruhiyatini hisobga olib borish bu qobiliyatlarga asos qilib olinadi. Qobiliyatli pedagog o’quvchilarning bilim va kamolot darajasini hisobga oladi, ularning nimani bilishlari va hali nimani bilmasliklarini, nimani unutib qo’yganliklarini tasavvur etadi. Kupchilik o’qituvchilarga, ayniqsa tajribasi katta o’qituvchilarga, o’quv materiali oddiy tushunarli va qandaydir alohida izohni talab etmaydigandek tuyulmaydi.

Qobiliyatli, tajribali o’qituvchi o’zini o’quvchining o’rniga qo’ya oladi, u kattalarga aniq va tushunarli bo’lgan narsaning o’quvchilarga tushunarsiz va mavhum bir narsa bo’lishi mumkin ekanligiga asoslanib ish tutadi. Shuning uchun u bayon etishni xarakter va shaklini alohida o’ylab chiqadi hamda rejalashtiradi.

Qobiliyatli o’qituvchi materialni bayon etish jarayonida turli o’quvchilarning tushuntirilayotgan materialni qanday o’zlashtirayotganlarini qator belgilar asosida to’g’ri aniqlab oladi va zarurat tug’ilgan hollarda bayon qilish usulini o’zgartiradi. Shuningdek qobiliyatli o’qituvchi o’quvchilarning saboqni o’zlashtirib olishlari uchun zamin tayyorlab, ularning dam olishdan ishga o’tishlari bo’shashish, lanjlik, loqaydliklariga barham berish uchun minimal darajada vaqt ajratish zaruratini hisobga oladi. U tegishli vaziyat yuzaga kelmagunga qadar ish boshlamaydi. Masalan, darsning haddan tashqari zo’riqish bilan va kuchli boshlanishi o’quvchilarda muhofaza qiluvchi tormozlanish deb atalmish holatiga sabab bo’ladi, miya faoliyati tormozlanadi va o’qituvchining so’zlari etarli darajada idrok qilinmaydi.

Fikrlar ifodasi o’quvchilar uchun aniq, sodda, tushunarli bo’ladi. O’qituvchining bayoni o’quvchilar fikri va diqqatini maksimal darajada faollashtirishga qaratiladi. O’qituvchi o’quvchilar oldiga savollar qo’yib ularni asta - sekin to’g’ri javob berishga olib boradi, o’quvchining diqqatini

ishga soluvchi hamda fikrini faollashtiruvchi so'z va iboralar qo'llaniladi. O'qituvchi uzundan uzoq jumlalar, murakkab so'z birikmalari, qiyin, tumtoq iboralarni qo'llashdan qochadi. O'rinli yumor, hazil, engilgina istehzo nutqni jonlantirib yuboradi, uni o'quvchilar yaxshi qabul qiladilar.

O'qituvchining nutqi aniq, jonli obrazli, talaffuzi jihatidan erkin ifodali, his - hayajonli bo'lib, unda stilistik, grammatik, fonetik nuqsonlar uchramasligi lozim. Bir xildagi cho'ziq zeriktiradigan nutq o'quvchilarni tez charchatadi, ularni lanj, loqayd qilib qo'yadi. Ayrimlar tez, ayrmlar sekin gapirishga moyil bo'ladilar. O'quvchilarning o'zlashtirishlari uchun o'rtacha, jonli nutq yaxshi natija beradi.

O'z ishini tashkil etish deganda ishni to'g'ri rejalashtira olish va uni nazorat qila bilish nazarda tutiladi. Tajribali o'qituvchilarda vaqtni o'ziga xos his etsh vaqtga qarab to'g'ri taqsimlay olish, belgilangan muddatda ulgurish xususiyati hosil bo'ladi.

Dars davomida kutilmaganda ortiqcha vaqt sarflash hollari uchrab turadi. Ammo tajribali o'qituvchi zarur hollarda darsning rejasini o'zgartira oladi. O'quvchilar qo'pollik qilmaydigan, qo'rqitmaydigan, to'g'ri talab qo'ya oladigan o'qituvchini hurmat qiladilar.

Diqqat ayni bir vaqtda faoliyatning bir qancha turlari o'rtasida taqsimlanish qobiliyati o'qituvchining ishi uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Qobiliyat tajribali o'qituvchi materialni bayon qilish mazmunini va formasini o'z fikri yoki o'quvchi fikrini diqqat bilan kuzatadi, ayni vaqtda barcha o'quvchilarni o'z diqqat e'tiborida tutadi, toliqish, e'tiborsizlik tushkunlik alomatlarini hushyorlik bilan kuzatib boradi, barcha intizom buzish hollarini e'tibordan qochirmaydi, nihoyat shaxsiy hatti harakatlarini kuzatib boradi. Tajribasiz o'qituvchi ko'pincha materialni bayon qilishga berilib ketib o'quvchilarni e'tibordan chetda qoldiradi.

O'qituvchi yuqoridagi qobiliyatlardan tashqari sabr - toqatli, irodali bo'lishi va ibrat - namuna bo'la olish qobiliyatiga ega bulishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarni o'zining shaxsiy namunasi, o'z shaxsiy xulq atvori va butun shaxsi bilan ham tarbiyalaydi. Bolalar uchun o'qituvchining har bir hatti harakati namunadir. Bu holat o'qituvchidan bolalarga nisbatan juda ziyrak munosabatda bo'lishni talab etadi. Shuning uchun o'qituvchi o'zi o'qitadigan fanni mukammal bilish bilan birga yuksak axloqiy, ma'naviy pok, irodali, nazokatli, sabr toqatli, qat'iyatli, mehnatsevar, kamtar bo'lishi lozim.

O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan unda pedagogik qobiliyatning mavjudligiga bog'liq. Psixologiyada pedagogik qobiliyatlar degani insonning muayyan psixologik xususiyatlarini tushunish qabul qilingan. Bu xususiyatlar uning o'qituvchi vazifasida bolalarni o'qitish va ta'lim tarbiya berishda yuksak natijalarni qo'lga kiritishning sharti hisoblanadi. Ma'lumki shaxsning qobiliyatlarini hosil qiluvchi xislatlar va xususiyatlar (ulardan eng muhimi kuzatuvchanlikdir) yetakchi rol o'ynaydi, boshqalari yordamchi rol o'ynaydi.

O'qituvchiga o'quvchining psixologiyasini uning psixik holatini o'xshash tarzda idrok etish muayyan holda umuman sinf jamoasining ahvoliga to'g'ri baho berish imkonini beradi. O'qituvchi shaxsining o'zaro fikri fikr almashuv bilan bog'liq xususiyatlari tarkibiy qismlari sifatida «empaniya» ya'ni o'quvchilarning holatini tushunishga va ularga achinishga tayyorgarlikni hisoblash mumkin. Buning zarur sharti bolalarga bo'lgan muhabbatdir. Nihoyat o'qituvchi shaxsining o'zaro fikr almashuv bilan bog'liq xususiyatlari tarkibiy qism deb ijtimoiy o'zaro harakatda bo'lgan yuksak rivojlangan ehtiyojni hisoblash mumkin. U bilimlarni boshqarib borishga, bolalar bilan muomalada jamoani tashkil etish istagida namoyon bo'ladi.

O'qituvchida ijtimoiy o'zaro harakatda bo'lgan, unda mavjud bo'lgan pedagogik nazokat maydonga chiqadi. Endi pedagogik qobiliyatlar strukturasiga kiradigan yordamchi xislatlar va xususiyatlardandan ayrimlarini ko'rib chiqamiz. Bu avvalo aql-idrokning muayyan xislatlari, tanqid ko'zi bilan qarash, sobit qadamlik va boshqa bir qator xislatlardir. O'qituvchining nutqi notiqlik qobiliyatining mavjudligi so'z boyishiga va hakazolar muhimdir.

Tajriba va maxsus tadqiqotlar buning batamom haqiqiy narsa ekanligini ko'rsatmoqda. Masalan, sharq perseptiv xususiyatlarining eng muhim xususiyatlari bo'lgan kuzatuvchanlik o'quvchining peagogik tajriba hosil qilish jarayonida ham, uning maxsus kuch g'ayrati natijasida ham rivojlanadi, takomillashadi. O'qituvchi o'zining ijtimoiy psixologik kuzatuvchanligini ya'ni o'quvchilarda turli xarakter xususiyatlari, mayllarini payqab olish qobiliyatlarigina emas , shu bilan birga ularning paydo bo'lish vaziyatiga muvofiq baho berish mahoratini rivojlantirishga qodirdir. O'qituvchi o'z

o‘quvchilarini ular muhitidagi o‘zaro munosabatlarni o‘zining ular bilan o‘zaro munosabatlarini hozirgi daqiqada qanday bo‘lmasin, huddi shunday idrok etish mahoratini doimo takomillashtirib borish zarur. Bu esa osongina qo‘lga kiritilmaydi. Pedagogning idrok etishi har qanday kuzatuvchining idrok etishga o‘xshaydi, chunki pedagog hamisha o‘quvchilarga nisbatan tashqi vaziyatda turadi, ma’lum darajada ulardan ular faoliyatidan (uning tashkilotchisi bo‘lsa ham) uzoqlashmagan bo‘ladi. Shu sababli pedagog o‘zi qurayotgan narsalarga o‘zining ijtimoiy jarayonida rivojlanishda idrok qilgan normativ mulohazalarini ongli va ongsiz ravishda kelishi mumkinki, pedagog uchun yangi bo‘lgan hodisalar uning o‘zida mavjud bo‘lgan normalar va tasavvurlar asosida an’anaviy tarzda talqin etilishi mumkin. Bundan tashqari pedagogning muayyan masalaga javob izlashiga intilishi, unda ahamiyatli biror faktni o‘tkazib yubormaslik uchun qulay yo‘nalish hosil qiladi. Agar o‘qituvchi bolalarning hatti-harakatlarini faqat to‘g‘ri idrok etib, baho bersa, ularni vujudga keltirgan sabablarni chuqur ko‘ra olsagina, shu bilan birga o‘zida sabot, o‘zini tuta bilish, sabr-toqat, sezgirlik kabi fe’l atvor xususiyatlarini rivojlantira olsagina yuqoridagi vazifalarga erishish mumkin bo‘ladi. O‘qituvchi o‘z o‘quvchilarini: ularning fe’l-atvorlari, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarini turli baholarga va muammolarga va hakazolarga munosabatlarni doimo o‘rganib va bilib borishga intilish muhimdir.

Kommunikativ kompetensiya odatda boshqa odamlar bilan kerakli aloqalarni o'rnatish va saqlash qobiliyatini anglatadi. Kompetensiya samarali muloqotni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalar to'plamini o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi kompetensiya aloqa chuqurligini va doirasini o'zgartirish, aloqa sheriklari tomonidan tushunish va tushunish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetentsiya - bu to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sirlashish sharoitida shakllanadigan odamlar o'rtasidagi rivojlanayotgan va asosan ongli aloqalar tajribasi. Kommunikativ kompetensiyani takomillashtirish jarayoni shaxs rivojlanishi bilan bog'liq. Kommunikativ harakatlarni tartibga solish vositalari insoniyat madaniyatining bir qismidir va ularni o'zlashtirish va boyitish butun madaniy merosni rivojlantirish va ko'paytirish bilan bir xil qonunlarga muvofiq sodir bo'ladi. Ko'p jihatdan kommunikativ tajribani egallash nafaqat to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir jarayonida sodir bo'ladi, adabiyotdan, teatrdan, kinodan kommunikativ vaziyatlarning mohiyati, shaxslararo o'zaro munosabatlar muammolari va ularni qanday hal qilish to'g'risida ham ma'lumot oladi. Kommunikativ sohani o'zlashtirish jarayonida odam madaniy muhitdan kommunikativ vaziyatlarni og'zaki va vizual shakllarda tahlil qilish vositalarini oladi.

Kommunikativ kompetensiyaning vazifalaridan biri bu vaziyatlarni yetarli darajada tahlil qilish va talqin qilishni ta'minlaydigan bilim resurslarini baholashdir. Ushbu bahoga tashxis qo'yish uchun hozirgi kunga kelib turli xil kommunikativ vaziyatlarning "erkin tavsiflari"ni tahlil qilishga asoslangan texnikaning katta bloki mavjud. Kommunikativ kompetentsiyani o'rganishning yana bir usuli - bu texnik vositalar yordamida tabiiy yoki maxsus tashkil etilgan o'yin vaziyatlarida kuzatuv va olingan ma'lumotlarni mazmunli tahlil qilish. Tadqiqot maqsadlariga qarab, nutqning tezligi, intonatsiya, pauzalar, og'zaki bo'lmagan texnikalar, mimika va pantomima, kommunikativ makonni tashkil etishni hisobga olish mumkin. Diagnostik parametrlardan biri ishlatilgan metodlarning soni, boshqasi - ularni qo'llashning yetarliligi bo'lishi mumkin. Albatta, bunday diagnostika tizimi juda mashaqqatli va uni sifatli amalga oshirish ko'p vaqt va kuzatuvchining yuqori malakasini talab qiladi. Kommunikativ kompetentsiyani baholashning qiyinligi shundaki, aloqa jarayonida odamlar birgalikdagi harakatlarni tartibga solish bo'yicha murakkab qoidalar tizimiga rahbarlik qilishadi. Va agar o'zaro ta'sirni tahlil qilish mumkin bo'lsa, unda odamlar ushbu holatga kiradigan qoidalar har doim ham amalga oshirilmaydi.

Barcha davlat va xalqlarning ko‘pchilik ilg’or pedagoglari o‘quvchilarni kuzatish va ular bilan maqsadli tajribalar o‘tkazishning muhim ahamiyatini qayd etishgan. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning mustaqil fikrlashlari ta’limi jarayonida muhim ahamiyatga ega. Shu bilan bir qatorda yosh avlodga dars beradigan boshlang’ich sinf o’qituvchilari ham birinchi navbatda o’zlari kommunikativ kompetensiyalri shakllangan bo’lishi zarur. Ammo, uzoq muddatli kuzatishlar natijasida shunga amin bo’ldimki, boshlang’ich sinf o’quvchilarida mustaqil fikrlash juda sust bo’lib, ular o’z fiklarini bildirishda bir qancha to’siqlarga duch kelishadi. Xususan, bunga asosiy sabablardan biri o’quvchilar nutq boyligining kamligi, hayajon, qo’rquv, og’zaki savol-javobning kamligi, turli

xil audio va video materiallardan kam ba'zi hollarda esa umuman foydalanmasligi ham sabab bo'ladi. Ana shu kamchiliklarni iloji boricha bartaraf etish maqsadida biz "PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini baholash mezonlari"ni ishlab chiqdik. Buning uchun Buxoro davlat universitetining Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining 60 nafari tanlab olindi. Bunda 14-7,9BT-20 guruhlari ishtirok etishdi.

Ikkala guruhdan ham so'rovnomani olishdan oldin talabalar bilan PIRLS xalqaro baholash dasturi, kommunikativ kompetensiya mavzusida mashg'ulotlar o'tkazilib, turli metodlardan foydalanildi. So'ngra so'rovnoma tushuntirilib talabalarga tarqatildi. Suhbat davomida talabalarning savollariga javob berildi, turli ko'rsatma va tavsiyalar berildi va talabalarning aynan shu mavzu bo'yicha bilim va ko'nikmalari qay darajada ekanligi aniqlandi. Talabalar juda katta qiziqish bilan mashg'ulotlarda qatnashishdi. Mashg'ulotlar har xil shaklda olib borildi. Bu esa mashg'ulot samaradorligini oshirishga xizmat qildi. Tajriba – sinov ishlari 2022-yilning sentabr oyida olib borildi. So'rovnoma natijalariga ko'ra talabalarning mustaqil fikrlashi, dunyoqarashi ancha o'zgargani, kengaygani ma'lum bo'ldi. So'rovnomada 60 nafar talaba ishtirok etdi. Natijalar quyidagilarni ko'rsatdi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini baholash mezonlari

Mezonlar	Doim	Ba'zida	Qisman	Umuman yo'q
1. Vaziyatdan kelib chiqqan holda tinglashning turli strategiyalaridan foydalanish	25	13	15	7
2. Diqqatni ma'ruzachiga qaratish	21	19	17	3
3. Verbal va noverbal aloqani o'rnatish: fikrni bildirish, tuzatishlar kiritish, olqishlar, savollar berish	19	16	20	5
4. Fakt va misollar keltirish orqali savollarga javob berish	21	19	14	6
5. Vaziyatdan kelib chiqqan holda tegishli tarzda muloqotga kira olish	20	18	14	8
6. O'zaro munosabatlarni o'rnatishga qaratilgan (qo'llab-quvvatlash, konstruktiv, ruhlantiruvchi) muloqot maneralarini tanlay olish	20	19	17	4
7. Boshqalarning huquqlari va hissiyotlarini hurmat qilishga qaratilgan muloqot maneralarini tanlay olish	22	17	15	6
8. Boshqalar fikrini hurmat qilishini namoyish eta olish	21	20	17	2
9. Boshqalar fikriga ta'sir etuvchi (ishontira olish, to'g'irlash, fikrni qarama-qarshi qo'yish) muloqot maneralarini tanlay olish	25	19	11	5
10. Boshqalarning o'z fikrini bildirishga imkon berish, fikrini bo'lmaslik	21	19	14	6

So'rovnoma natijalaridan ko'rinib turibdiki, olib borilgan qo'shimcha mashg'ulotlar samarasiz ketmabdi. Tajriba natijalari ijobiy. Biz talabalarning og'zaki nutqini ham tekshirish maqsadida suhbatlar ham olib bordik. Talabalarda o'ziga ishonch anchagina ortgan, sahna madaniyati shakllangan va qo'rquv, hayajon hislari anchagina chekinganining guvohi bo'ldik. Biz olib borgan tajriba-sinov ishlarimiz o'z maqsadiga erishganiga guvohi bo'ldik.

Xulosa. Kommunikativ kompetensiya insonning ijtimoiy rollari xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Kommunikativ kompetensiya og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarining moslashuvchanligi va ulardan foydalanish erkinligini nazarda tutadi va insonning o'ziga, tabiiy va ijtimoiy olamga bo'lgan munosabatlari tizimini tartibga soluvchi kategoriya sifatida qaralishi mumkin. Shunday qilib, individual-shaxsiy fazilatlar ham, ijtimoiy-madaniy va tarixiy tajriba ham muloqotda vakolatni shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. N.G.Dilova, F.B.Ne’matova, O’quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda PIRLS xalqaro baholash dasturidan foydalanish imkoniyatlari. Uzluksiz ta’lim 2022 4-son.

2. F.B.Ne’matova, PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida o‘quvchilar savodxonligini oshirishning nazariy asoslari. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 6.

3. M.A.Ganiyeva, Ta’limda yangi texnologiya: 4K modeli va uni amalga oshirish yo‘llari. “Yoshlar va tadbirkorlikni qo’llab quvvatlash – mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim omili” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi.

4. N.G.Dilova, F.B.Ne’matova, Possibilities Of Using The PIRLS International Assessment Program In The Formation Of Students 'Communication Competencies. World Journal of Agriculture and Urbanization Volume: 01 | January 2022.

Polvonova Charos Bahromqulovna
Osiyo xalqaro universiteti magistri

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O'QITISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA O'QITUVCHI KOMPETENTLIGIGA QO'YILGAN TALABLAR

Annotatsiya. *Maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning bugungi kundagi dolzarbligi, mazkur tabiiy fanlarni o'qitish mazmuni, bunda bolaning yosh xususiyatlari, bilim olish imkoniyatlari va kelajakdagi ta'limi uchun poydevor yaratishga qaratilgan yo'nalishlar, pedagogik va psixologik talablar, Boshlang'ich sinf tabiiy fanlarni o'qitish orqali o'quvchilarda shakllantiriladigan ko'nikmalar va ularning mazmuni yoritilgan ilmiy tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *tabiiy fanlar, tadqiqot, tajriba, atrof-muhit, kasbga tayyorlash, oddiy fizika va kimyo tushunchalari, matematik tushunchalar, moddalar, harakat va kuch, energiya, o'lchash, sanash va solishtirish, jadvallar va diagrammalar, o'simliklar dunyosi, hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari va inson va tabiat.*

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ И ТРЕБОВАНИЯ К КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ

Аннотация*. В статье даны научные рекомендации, в которых освещена актуальность преподавания естественных наук в начальных классах, содержание преподавания этих естественных наук, возрастные особенности ребенка, возможности получения знаний и направления, направленные на создание фундамента для будущего образования, педагогические и психологические требования, навыки и умения, формируемые у его учеников посредством преподавания естественных наук в начальных классах.*

Ключевые слова*: естественные науки, исследования, эксперименты, окружающая среда, профессиональная подготовка, простые концепции физики и химии, математические концепции, вещества, движение и сила, энергия, измерение, подсчет и сравнение, таблицы и диаграммы, растительный мир, Животный мир, природные явления и человек и природа.*

SPECIFIC FEATURES OF TEACHING NATURAL SCIENCES IN PRIMARY GRADES AND REQUIREMENTS FOR TEACHER COMPETENCE

Annotation*. The article covers the relevance of the teaching of Natural Sciences in primary grades today, the content of the teaching of Natural Sciences in question, directions aimed at creating the foundation for the child's age characteristics, opportunities for obtaining knowledge and future education, pedagogical and psychological requirements, skills and their content that are formulated in his students through the teaching of Elementary sifn Natural Sciences.*

Keywords*: Natural Sciences, Research, Experience, environment, vocational training, concepts of simple physics and chemistry, mathematical concepts, substances, movement and strength, energy, measurement, counting and comparison, tables and diagrams, flora, fauna, natural phenomena and human and nature.*

Kirish. Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichi axborot va texnologik taraqqiyotning jadal sur'atlarda tezlashishi bilan tavsiflanadi. Buning natijasida bilim va texnologiyaning tez eskirishi hamda insonning doimiy raqobatda bo'lishi ifodalanadi. XXI asr insonlarining muvaffaqiyati shaxsiy va kasbiy fazilatlariga bog'liq bo'lib, ulardan eng muhimlari – tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, mustaqillik, o'z faoliyatini tashkil etish qobiliyatidir. Bu kompetensiyalarning barchasi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27- fevraldagi PQ-4623-son "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida

umumiy o‘rta ta’limni milliy pedagogik tajriba va xalqaro ta’lim dasturlariga asoslangan holda rivojlantirish vazifasi qo‘yilgan edi. Xalqaro baholash dasturlari (PIRLS, PISA, TIMSS, EGMA, EGRA) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo‘ljallangan STEAM – ta’lim texnologiyasini boshlang‘ich ta’limga, xususan, tabiiy fanlarni o‘qitishga joriy etish mazkur jarayonni amalga oshirish modeli va metodik shart-sharoitlarini takomillashtirishni taqozo etadi. Mazkur dissertatsiya tadqiqoti O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 -yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi, 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2022-yil 28- yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2022-yil 11-maydagi PF-134-son “2022-2026 yillarda Xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha Milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonlari, 2019-yil 16-yanvardagi PQ-4119-son “Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori hamda mazkur sohaga taalluqli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlardagi belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Mavzu muhokamasi. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish ta’limning poydevori sifatida umrboqiy ilmiy savodxonlik va izlanishga zamin yaratadi. Tabiatni o‘rganish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muhim tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, qiziquvchanlik va ilmiy tamoyillarni chuqurroq anglash rivojlanadi. Olingan so‘rovga asoslangan ta’lim metodikasidan foydalangan holda, o‘qituvchilar o‘quvchilarda kashfiyot jarayonida faol ishtirok etadigan, fanga nisbatan hayrat va hayajon tuyg‘usini uyg‘otadigan muhitni shakllantiradilar. Boshlang'ich bosqichda samarali fan ta'limi ko'p qirrali yondashuvni talab qilishi ayon bo'ladi. Fanlararo aloqalar, o‘qituvchilar malakasini oshirish va o‘quv dasturlarini muvofiqlashtirish o‘quvchilarning keng qamrovli va qiziqarli fanlar o‘quv dasturini olishlarini ta’minlashning muhim elementlari hisoblanadi. Bundan tashqari, tadqiqot, tajriba va hamkorlikni rag'batlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish o'quvchilarda tabiiy qiziqish va fanga bo'lgan ishtiyoqni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish ta’limning tamal toshi bo‘lib, umrboqiy ilmiy savodxonlik va izlanishga zamin yaratadi. Tabiatni o‘rganish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muhim tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, qiziquvchanlik va ilmiy tamoyillarni chuqurroq anglash rivojlanadi. Amaliy, so‘rovga asoslangan ta’lim metodikasidan foydalangan holda, o‘qituvchilar o‘quvchilarda kashfiyot jarayonida faol ishtirok etadigan, fanga nisbatan hayrat va hayajon tuyg‘usini uyg‘otadigan muhitni shakllantiradilar. Ushbu munozarani yakunlar ekanmiz, boshlang'ich bosqichda samarali fan ta'limi ko'p qirrali yondashuvni talab qilishi ayon bo'ladi. Fanlararo aloqalar, o‘qituvchilar malakasini oshirish va o‘quv dasturlarini muvofiqlashtirish o‘quvchilarning keng qamrovli va qiziqarli fanlar o‘quv dasturini olishlarini ta’minlashning muhim elementlari hisoblanadi. Bundan tashqari, tadqiqot, tajriba va hamkorlikni rag'batlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish o'quvchilarda tabiiy qiziqish va fanga bo'lgan ishtiyoqni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarning tabiiy fanlarni o‘zlashtirishi va ularda musbatiyn fazilatlarni rivojlantirishi uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishda virtual reallik (VR) - o‘quvchilarni immersiv tabiiy muhitga chumdirishi mumkin. Kengaytirilgan reallik (AR) - texnologiyasi raqamli ma’lumotlarni real dunyo bilan birlashtirib, o‘quvchilarning o‘qitish materialini interaktiv tarzda o‘rganishga imkon beradi. Kompyuter simulyatsiyasi - kompyuter simulyatsiyasi o‘quvchilarni xavfsiz va nazorat qilingan muhitda ilmiy tushunchalarni tadqiq qilish va sinab ko‘rishga imkon beradi. Onlayn o‘qitish platformalari o‘quvchilarning o‘z sur’atlarida va o‘zining tarzida o‘rganishga imkon beradi.

Raqamli tasvirlar va videolar o‘quvchilarning tabiiy dunyo haqidagi tushunchalarni vizualizatsiya qilishlariga yordam beradi. Tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari quyidalardan iborat(1-rasmga qarang).

1-rasm. Tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari

Bu texnologiyalar o‘quvchilarda barqaror rivojlanish tushunchasini rivojlantiradi va ularning tabiatni saqlashdagi rolini anglashlariga yordam beradi.

Tabiiy fanlarni o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilarda o‘z ifodasini topadi:

-amaliylik - tabiiy fanlar amaliy fanlar bo‘lib, ular real dunyodagi muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan.

-tadqiqotchilik - tabiiy fanlar o‘quvchilarni tabiatni kuzatish, gipotezalarni sinash va dalillar asosida xulosalar chiqarishga undaydi.

-muammolarni hal qilish - tabiiy fanlar o‘quvchilarni muammolarni aniqlash, ehtimoliy yechimlarni o‘ylab topish va natijalarni baholashga o‘rgatadi.

-ilmiylikva tizimlilik metodi - tabiiy fanlar o‘quvchilarni ilmiy metodni, ya’ni kuzatish, gipotezalarni sinash va xulosalar chiqarishni o‘rgatadi.

-barqaror rivojlanish - tabiiy fanlar o‘quvchilarda barqaror rivojlanish tushunchasini rivojlantiradi va ularning tabiatni saqlash va resurslarni oqilona ishlatishdagi o‘zining rolini anglashlariga yordam beradi.

Tabiiy fanlar ta’limi mazmuni inson va tabiat aloqadorligi atrofdagi muammolarni o‘rganuvchi turli o‘quv fanlariga bilimlar uzviyligi va integratsiya ettirmog‘i lozim, bu esa tabiiy falarga oid bilimlarni sifat jihatdan yangi o‘zgarishga olib keladi. Bu bilimlar o‘ziga xos sintez tabiiy fanlarga oid bilimlar va insonparvar yo‘nalishlar majmui sifatida namoyon bo‘ladi. Ular tafakkurning tizimli ehtimolli uslubi sifatida tafsifiy tabiiy bilimlarning ajralib turish xususiyatlari sirasiga kiradi.

Tabiiy fanlarning hammasi aniq fanlar bo‘lib, inson bu fanlarning rivojida to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki nisbiy holda ishtirok etadi. Fan keng va jadal taraqqiy etgan bugungi sharoitda, tabiiy fanlarni bilmagan va o‘rganishga qiziqmaganlarni tom ma’noda ma’lumotli deb bo‘lmaydi. Chunki odamning

o‘zi tabiat ilmi yoki fani bilan yonma-yon qadam qo‘ymoqda. Qolaversa, odam o‘zi tashkil topgan hujayra va oqsillarga qiziqishi va ularni bilishga harakat qilishi lozim. “Hujayra”, “oqsil” yoki “elektr” so‘zlarining o‘zi odamga deyarli hech narsa bermaydi. Fanga qiziqish ularni nazariy jihatdan o‘rganishga intilgandagina boshlanadi Ushbu fan, ijtimoiy gumanitar sohalardagi talabalarga biz yashab turgan organik olam va tabiatning bir butunligining tirik organizmlar va jismlarning o‘zaro bog‘liqligini, aloqasini tabiiy fanlar vositasida o‘rgatadi. Gumanitar fanlarni tabiiy fanlarga bog‘lab, yashab turgan dunyomizdagi bog‘liqlikni talabalarga o‘rgatish ularning tabiiy- ijtimoiy ongini boyitadi deb o‘ylaymiz. Hozirgi zamon tabiiy fanlarini o‘rganishda nimalarga e’tibor qaratiladi? Ma’lumki bunda avvalo biologiya, genetika, ijtimoiy biologiya, nisbiylik nazariyasi, sinergetika, ekologiya, etalogiya, astronomiya va boshqa fanlarni o‘rganishga ahamiyat beriladi. Ko‘p qirrali bo‘lgani uchun ham bu fandan dars berish o‘qituvchidan katta bilim va izlanishni talab qiladi. Har bir mavzuni bayon qilishda ham, unga aloqador turli misol va nazariy tushunchalar, tajribalar hamda voqelikni yetkazishda ham tegishli sohalardagi buyuk olimlarning fikrlariga tayaniladi. Ta’kidlash kerakki, hayotimizdagi ko‘p narsalar ilmiy uslubga asoslangan. Turmush tarzimizda va ish faoliyatimizda bilib-bilmagan holda ilmga asoslanib yashaymiz. Qolaversa, faoliyatimizning ko‘p tomonlari ilm bilan bog‘liq.

Har bir insonga tabiiy fanlar u yoki bu darajada kerak. Bugungi talaba faqat ijtimoiy gumanitar fanlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. aks holda dunyoning rivojlanishini va voqelikni ijtimoiy, falsafiy jihatdangina anglaydi. Dunyoviy fanlarni yaxshi o‘rganish uchun gumanitar va tabiiy fanlarni bir-biriga bog‘liq holda o‘rganish lozim. Bu vazifani ta’lim tizimiga yangi kirib kelgan-Tabiiy fanlarning zamonaviy konsepsiyasi fani bajaradi. Bu fan tabiiy va gumanitar fanlarning bir-biri bilan chambarchas bog‘liqligini, biz yashab turgan olamni o‘rganishdagi, bilishdagi ahamiyatini, bu haqda umumiy tushuncha berish uchun xizmat qiladi. Bu fan nomidagi “konsepsiya” so‘zi nimani anglatadi?

Ma’lumki, qator tabiiy fanlar bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq. Bu o‘rinda eslatib o‘tish kerakki, shu bilan birga barcha fanlarning rivojlanish jarayonlaridagi ilmiy izlanishlar va kuzatuvlarning natijalarida nazariyalarda, qonunlarda, gipoteza yoki farazlarda, modellar, yo‘nalishlar, empirik umumlashmalar tarzida bo‘ladi. Bu tushunchalarning hammasini qamrab oladigan ibora “konsepsiya”dir. Tabiiy fanlar yerda odamzot paydo bo‘lishi bilan birga rivojlanib, katta yo‘nalish hosil qildi. Ammo shuni yoddan chiqarmaslik kerak-ki, bu fanlar insonlar ishtiroksiz ham rivojlana oladi. Tabiiy fanlarning rivojlanishi texnika olamini juda katta yutuqlar bilan boyitdi. Ulkan samolyotlar, tezyurar, baquvvat suv osti atom kemalari yaratildi, kosmosni o‘rganish, kosmosdan turib yer shari bo‘ylab kuzatishlar olib borish, megadunyoni kuzatish yo‘lga qo‘yildi, oyga odamning qo‘nishi va hokazolar shular jumlasidandir.

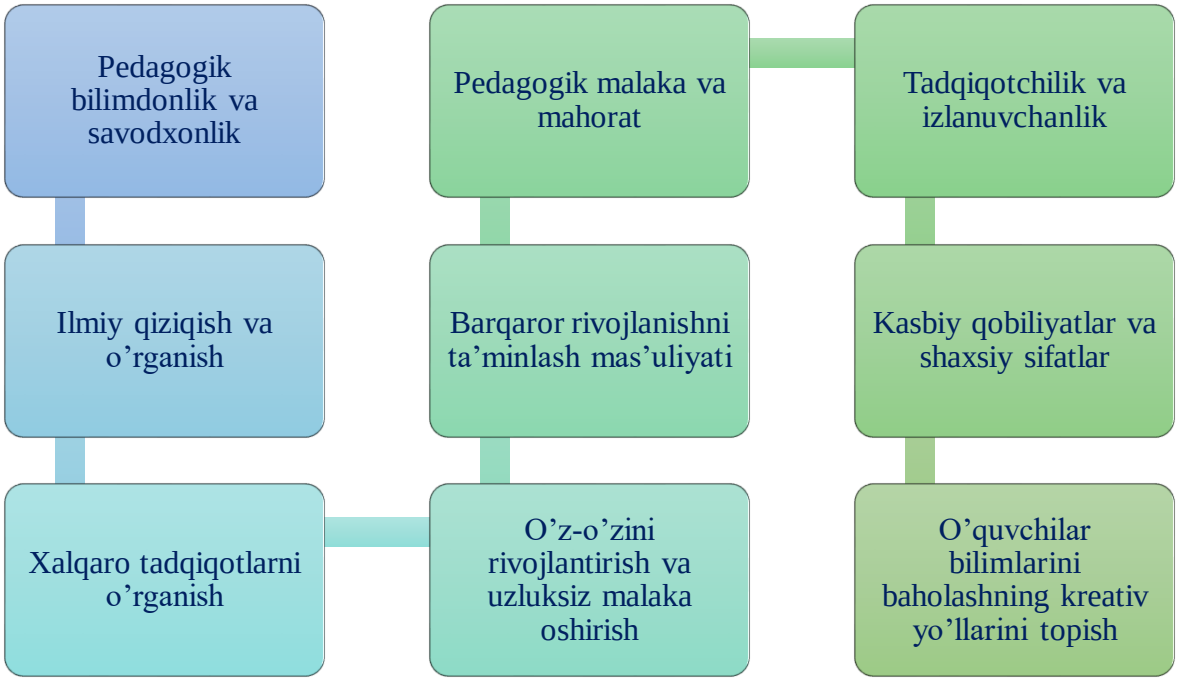
Tibbiyotda aql bovar qilmas natijalarga erishildi: dunyoning hamma mamlakatlarida odamlarning o‘rtacha yoshi uzaydi, inson a’zolarida transplantatsiya ishlari olib borildi, Siam egizaklarini muvaffaqiyatli ajratishlarga muvaffaq bo‘lindi. Biologiya fanining yutuqlari yerda xayot paydo bo‘lishi, genetikaning yutuqlari gen injeneriyasi, klonlashtirishning boshlanishi kabi fan yutuqlarida ijobiy jihatdan ifodasini topdi. Shu bilan birga ta’kidlash kerakki, tabiat va insoniyat uchun xavfli kashfiyotlar, biologik kasalliklað, biokimyoviy qurollar ham fan izlanishlarining mahsulidir. Ming yillar davomida tabiat va jamiyatni o‘rganish bo‘yicha bitta fan naturfalsafa fani mavjud bo‘ldi. Natur-tabiat so‘zini anglatsa, grekcha Phileo sevaman va Sophia-donishmandlik ma’nosini bildiradi. Tabiat-so‘zi tabiatni yoki tabiat haqidagi fanni o‘rganishni bildiradi.

Bu so‘zlar asosida “Naturfilosofiya” yoki “Tabiatfalsafasi” degan so‘z bo‘lib chiqadi. Tabiatshunoslik-tabiatdagi turli hodisa va jarayonlarni ob’ektiv bilimlarning rivojlanishini va uni insonning ta’sir kuchi bilan tizimga soladi. Tabiatshunoslikda kuzatish, tajriba o‘tkazish yordamida fanlarni o‘rganadi, uning natijasi dunyoning tabiiy-ilmiy ko‘rinishini ilmiy bilimlarni bir tizimga soladi. Tabiatshunoslikning maqsadi-tabiatdagi hodisa va jarayonlarni, o‘rganadi, tahlil qiladi va aniqlaydi. Haqiqatni bilish uchun his qilishning ahamiyati va idrok qilish murakkab falsafiy savoldir. Fanda haqiqiy deb hisoblangan narsalar yoki ma’lumotlar tajriba natijasida qayta ko‘rib isbotlanadi. Tabiatshunoslikning asosiy qoidalari tabiat iqlimini emperik kuzatuvdan o‘tkazishdir. Tabiatshunoslikni ongli ravishda organik va noorganikka bo‘lamiz, aslida, tabiatdagi narsalar tirik va notirikka bo‘linadi. Tabiatshunoslikda quyidagi zanjir hosil bo‘ladi. Fizika ximiya noorganik (notirik

tabiat) organik (tirik tabiat) biologiya. Tabiatdagi hodisalar quyidagi tartibda boradi: Astronomiya Geologiya Geografiya Biologiya.

Bu fanlar tabiatshunoslikning poydevori bo‘lib hisoblanadi, ammo bugun yangi-yangi fan bo‘g‘imlari paydo bo‘lmoqda, shunday yangi bo‘g‘im-psixologiya fani hisoblanadi, unda ko‘pgina tushunchalar aql, ong bilan idrok etiladi.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘qituvchilardan talab qilinadigan kompetensiyalar (2-rasmga qarang).

2-rasm. Tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘qituvchiga qo‘yilgan talablar

Fanga oid savodxonlik: tabiiy fanlarni o‘qituvchilar o‘qutayotgan fanlar bo‘yicha chuqur bilimlarga ega bo‘lishi kerak.

Pedagogik malaka va mahorat: tabiiy fanlarni o‘qituvchilar o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otishi, tadqiqotchilikni rivojlantirishi va muammolarni hal qilish malakalarini o‘rgatishi mumkin bo‘lgan samarali o‘qitish usullari va strategiyalari haqida bilishga ega bo‘lishi kerak.

Tadqiqotchilik va izlanuvchanlik: tabiiy fanlarni o‘qituvchilar o‘quvchilarda tadqiqotchilik malakalarini rivojlantirishi kerak, bu ularni tabiatni kuzatish, gipotezalarni sinash va xulosalar chiqarishga undaydi.

Ilmiy qiziqish va o‘rganish: tabiiy fanlarni o‘qituvchilarda o‘quvchilarda ilmiy qiziqishni uyg‘otishi va ularni fanlarni o‘rganishda davom etishga undashi mumkin bo‘lgan ilmiy qiziqish bo‘lishi kerak.

Barqaror rivojlanishni ta’minlash ma’suliyati: tabiiy fanlarni o‘qituvchilar o‘quvchilarda barqaror rivojlanish tushunchasini rivojlantirishi va ularni tabiatni saqlash va resurslarni oqilona ishlatishga undashi kerak.

Shu tarzda, tabiiy fanlarni o‘qitish o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan va o‘qituvchilardan chuqur fan bilimlari, pedagogik malaka, tadqiqotchilik, ilmiy qiziqish va barqaror rivojlanishga bo‘lgan burch kabi maxsus kompetentliklarni talab qiladi.

Xulosa. Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muammosi yillar davomida faol o'rganilib kelinmoqda. Biroq, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar kontekstida mazkur mavzu etarlicha chuqur o'rganilmaganligini adabiyotlar tahlilidan aniqlab oldik. Tabiiy fanlarni o’qitishda pedagogik texnologiyadan foydalanish samaradorligi bo'yicha chuqur tahlil qilgan holda boshlang'ich maktab o'quvchilarining yosh xususiyatlarini, fanning o'ziga xos xususiyatlarini, fanni o'qitishning maqsad va vazifalarini hisobga olish kerak. Boshlang'ich maktabda tabiiy fanlarni o'qitish uchun turli xil texnologiyalarning samaradorligini o'rganish, boshlang'ich maktabda tabiiy

fanlarni o'qitishda turli xil zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash samaradorligini baholash bo'yicha tizimli tadqiqotlar o'tkazish, boshlang'ich maktabda fanni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo'yicha o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish kerak. Ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish boshlang'ich maktabda fanni o'qitish sifatini sezilarli darajada oshirishi, darslarni yanada qiziqarli va samarali qilishni ta'minlaydi, boshlang'ich sinf o'quvchilarining motivatsiyasini oshiradi, zamonaviy texnologiyalar fan darslarini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi, bu esa o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan faolligini ta'minlaydi. Dars amaliyotida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'ziga xos pedagogik, psixologik imkoniyatga ega bolib, bir qator fanni o'zlashtirishda ijobiy natijadorlikni ta'minlovchi ijtimoiy omillarga asoslanib, o'quvchilarga raqamli dunyoda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Umumiy o'rta ta'limning milliy o'quv dasturi. Tabiiy fanlar o'quv dasturi (https://t.me/dastur_muhokamasi – 2020)
2. Suyarov K.T va boshqalar. Tabiiy fanlar. 1-sinf uchun darslik. – Toshkent. Respublika ta'lim markazi, 2021. – 88 b.
3. Suyarov K.T va boshqalar. Tabiiy fanlar. 2-sinf uchun darslik. – Toshkent. Respublika ta'lim markazi, 2021. – 112 b.
4. Sangirova Z. [va boshq.] Tabiiy fanlar: 3-sinf uchun darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.- 136 b.
5. Umumiy o'rta talimning tabiiy fanlar (SCIENCE) milliy o'quv dasturi.
6. D.Sharipova, D.Xodiyeva, M.Shirinov Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi // Darslik. T.: «Barkamol fayz media», 2018, 456 bet.
7. G Sayfullayev, L Alimova, U Ollokova. Formation of environmental knowledge in pupils of second class in the lessons the world around us. Bridge to science: research works, 206-208.
8. M.Nuritdinova. Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi. T.: O'qituvchi 2005.

Jo ‘raqulova Parizoda Otabek qizi
Buxoro Davlat universiteti talabasi

LINGUISTIC CONNECTIONS OF LANGUAGE AND CULTURE

Abstract. *This article talks about the spiritual wealth of the language Nation, the manifestation of language culture, the rise of the culture of the nation, its historical traditions, values, significance in the manifestation of memory, the commonality of language with other social phenomena, the inability of society to progress without language, the fact that language is the key to spirituality and culture for society. It is also said that language reflects national culture in the process of communication as an important branch of culture, that language is a component of Culture, an expression of the spirit of culture, as well as the calculation of a specific method of the existence of culture, the role of language is determined within social phenomena, society cannot develop without language.*

Key words: *Speech, communication, culture, anthropocentric paradigm, interpersonal communication.*

TIL VA MADANIYATNING LINGVISTIK ALOQALARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada til millatning ma'naviy boyligi, til madaniyatining namoyon bo'lishi, millat madaniyatining yuksalishi, uning tarixiy an'analari, qadriyatlari, xotirani namoyon etishdagi ahamiyati, tilning boshqa ijtimoiy hodisalar bilan umumiyligi, jamiyatning tilsiz taraqqiyotga qodir emasligi, til jamiyat uchun ma'naviyat va madaniyatning kaliti ekanligi haqida so’z boradi. Shuningdek, til madaniyatning muhim tarmog'i sifatida aloqa jarayonida milliy madaniyatni aks ettirishi, til madaniyatning tarkibiy qismi uning quroli, madaniyat ruhining ifodasi, shuningdek, madaniyat mavjudligining o'ziga xos usuli hisoblanishi, tilning roli ijtimoiy hodisalar doirasida belgilanishi, jamiyatning tilsiz rivojlana olmasligi haqida aytiladi.*

Kalit so'zlar*: nutq, aloqa, madaniyat, antropotsentrik paradigma, shaxslararo muloqot.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

Аннотация. *В данной статье высказывается мнение о том, что язык является духовным богатством нации, проявлением языковой культуры, возвышением культуры нации, ее историческими традициями, ценностями, значимостью в проявлении памяти, общностью языка с другими общественными явлениями, неспособностью общества к развитию без языка, что язык является для общества залогом духовности и культуры. Также говорится о том, что язык как важная отрасль культуры отражает национальную культуру в процессе общения, что язык является составной частью культуры, ее оружием, выражением духа культуры, а также своеобразным способом существования культуры, что роль языка определяется в рамках социальных явлений, что общество не может развиваться без языка.*

Ключевые слова*: речь, коммуникация, культура, антропоцентрическая парадигма, межличностное общение.*

Introduction. In the late 20th – early 21st centuries, political, economic, cultural and social changes in the world community, globalization processes accelerated and a radical renewal took place in all aspects of the sciences. Now the ”personality factor" has risen to the main trend, the relationship of language and culture has been explored through an anthropocentric paradigm. Language is a symbol of the spiritual wealth of the nation, a branch of its image and solidarity. Each nation is distinguished from other nations by its national identity as well as its own culture. In this, undoubtedly, his language also manifests itself as a manifestation of his culture. Indeed, the importance of the language in the manifestation of the rise of the culture of the nation, its historical traditions, values, memory is incomparable. Language as a significant branch of culture reflects national culture in the process of communication. As you know, language can be a component of culture, its weapon, language is also

an expression of the spirit of culture, as well as a specific way of the existence of culture. Since language is not a natural phenomenon, its role is determined within the framework of social phenomena. We see the commonality of language with other social phenomena in the inability of society to progress without language, already, it is considered the key to spirituality and culture for society. Language is fundamentally different from the laws of its historical development, as well as other social phenomena in its function. We are fully convinced of this when we compare it with the legal, religious, political views of society. Indeed, the political, religious or legal views of the members of society live with each historical stage of the development of society, with its requirements, while language does not have such a feature. It always serves all of them equally, regardless of the political, religious, and legal views of the members of the society. In addition to the above, it should be said that language cannot be directly equated with culture either. Because culture is an ideology according to its original meaning (A.Reformatsky), while language serves equally for any ideology. However, the language of each nation assumes its national culture, which is an integral part of the national culture. In other words, the culture of the nation can also be seen in its language. We see the function of language in society in the fact that it is a weapon of communication between people. However, it should not be understood that language can also be a weapon of production. Some linguists, on the other hand, try to equate it with the weapon of production (H.Marr). Of course, this idea is wrong. The production arm produces a product and it acquires a certain shape of its own. Language, on the other hand, does not develop anything, nor does it have a shape-like appearance in the way of a body; it has a structure and a system, except. Through the signs of this system, people exchange ideas. This leads to a meditation on contemplation with language. Language is an achievement of society, it lives for centuries. Thinking grows and changes rapidly in relation to language, at the same time, it cannot live without language. Without language, thinking cannot reach the circle of communication between people. The laws of language are studied in linguistics, and the laws of thinking are studied in logic. However, language and thinking are twin phenomena that are inextricably linked with each other, without thinking without language even without thinking cannot function. The real use of language in society is undoubtedly directly related to the process of speech. Speech activity, in turn, has two aspects:

1.Individual-psychic.

2.Objective-social. The individual-psychic aspect of speech activity does not require comment. Because in the process of entering into communication with members of society, a person always expresses his inner experiences, purpose. The speaker's psyche is inextricably linked with speech activity. A person who speaks a particular language will have mastered the vocabulary of the same language, grammatical rules. This is evidenced by the social nature of the speech.

Methodology: the idea of the interconnection of language and culture occupies a great place in the history of linguistics and philosophy of language. There is an inextricable cooperation between language and culture. In this regard, V.F.Humboldt writes that the results of the cultural development process will depend more on examining the effects of language on culture than on examining the effects of Culture on language. On the basis of this idea, in the 90s of the XX century, V.Humboldt, E.Sepir, B.L.WARF, Y.L. Weisgerber, A. Vejbitskaya, Yu.S.Stepanov, V.V.Vorobyov, in which the ideas f scientists like Karasik are concentrated, has emerged as a specific area of social science. Determinism between language and culture, i.e. mutual overlap, is a valid strategy. Therefore, it is natural that the question of the relationship of language and culture is studied in different directions by scientists from different countries. This problem is addressed by linguists (Yu.Sorokin, V.Telia, ye.Veretshagin, A.Vejbitskaya, V.Kostomarov, D.Olford, D.With the likes of Himes) of philosophers (G.Brutyan, E.Markaryan), of psychologists (L.Vigotsky, A.Leontev, V.Petrenko, P.Gulwiste). The issue has a prominent place in discourse culture research. In this regard, Wilhelm von Humboldt puts forward the idea that while language is universal for all people, the languages of the world are different and each language has a worldview. For Humboldt, people were given mental abilities, and some languages and cultures are creations based on the workings of these mental abilities. Thus, languages and cultures represent the "spirit of the nation", and linguistic and cultural diversity reflects differences in the mental abilities of different peoples. Worf argued that structural differences between

languages can be seen as evidence of the existence of different types of thinking and as a key to understanding any particular culture. The principle of linguistic relativity, which assumes that the way people think is conditioned by the languages they speak, is commonly known as the Sapir-Vorf hypothesis. In this context, language is the key to understanding any particular culture. Based on Ter – Minasova's reasoning, she noted that language is considered a powerful social tool that forms a nation, forms a human flow into an ethnic group by preserving and communicating the culture, traditions, social self-awareness of a particular group of speech. Language will have the property of accumulating and inheriting culture in relation to culture. Sepir believes that one of the main forms of preservation of culture is Proverbs, religious Kalimas, folk tales, genealogy. Differences in language indicate differences in culture. Language as a social cultural factor that shapes the human experience produces concepts that are accepted, approved, just like culture. Communication is ensured at the expense of the existence of mutually intelligible concepts and their understanding of the participants in communication and their understanding of the participants in communication. It should be noted that in the emergence of linguoculturology as a science, the views of Wilhelm von Humboldt gained progressive influence. Consequently, the issues of language and culture involvement were first addressed by Wilhelm von Humboldt. In his time, he said, “language is not just an expression of folk ideas, but a whole spiritual power of the people; and the fact that languages are to imagine, see the same thing in different ways, without having a different name for one thing. The language had always written that it represented the identity of the nation. Also, Humboldt's idea of an” internal form of language " justifies the identity of national languages. In turn, Y.L.Weisgerber also concludes that in the course of the historical formation, the people built their native language, to which (the language) for the purpose of understanding the universe, they placed concepts that were valuable to him in the prosperity of spiritual and material culture." A century after this, Representatives of the Austrian school, known as" Worter und Sazen", brought together researchers of the issue of language and culture " into their circle. These scientists began to study mainly topical issues related to linguoculturology at the core of lexicology and etymology. Considering the units of a language specific to the expression of a lexical meaning as nominative units at first, it is determined that their reference level in the speech process is measured by the fact that directly these units embody linguistic, cognitive and cultural signs, and the degree to which these signs are selected by users of a particular language. Their cognitive identity is defined by others:

(a)knowledge conservation and coding;

(b)hermeneutic function consisting of information transformation, interpretation and enrichment;

(c)conceptualization and categorization of the verbal universe.

Results, analysis and discussions. The study and analysis of the relationship of language and culture over the years has opened up new and new facets of such disciplines as general linguistics, literary studies, psychology, philosophy, and they are communicative linguistics, cognitive linguistics, gender linguistics, ethnolinguistics, neurolinguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, mentalinguistics, cognitive linguistics, interlinguistics, synchronous and diachronic linguistics, macro and microlinguistics, it is the basis for the formation and development of modern sciences such as computer linguistics, laying the groundwork for scientific research in modern areas of linguistics. It is natural to face different opinions about the process of describing the relationship of language and culture to each other, since the interaction of these two concepts is comprehensive and has been taking place from the center of attention of scientists for several years. Summarizing the results of previous and current studies, the two of language and culture form one whole. Therefore, in the social phenomenon of language and cultural dependence, the categories of modality pass separately. Because, through the categories of modality, human beings are able to compose their speech in an understandable and fluent way. The need for a better understanding of the relationship between language and culture is associated with the intensification of linguistic, social and cultural diversity in many modern societies. Language is used not only as a means of communication, but also as a sign or indicator of a person's cultural identity. It is necessary to know the expressive means of the language, to strive to be able to use its methodological and semantic wealth in all its structural diversity. In the process of

language learning, we are faced with a mentality, a national character, other differences that distinguish it. In this case, in the process of language learning, one must also be aware of the customs, national characteristics of that people. N.I.Tolstoy believes that "language can be perceived as a component of culture or as a weapon of culture-however, language is simultaneously autonomous towards the entire culture, and it can be considered separately from culture, or equivalently compared to culture and done through equal phenomena". Language determines the nature of thinking, the way of knowing the world, affects the consciousness and behavior of a person. The attitude to language as a phenomenon of culture, the description of it from these positions assumes a focus on the signs of the national mentality and their reflection in the nature of vocabulary, phraseology, speech etiquette, moral concepts, the speech activity of the carrier of a particular thing. There is also a state of asymmetry in relation to the language and culture comparison: many countries that exist in the world carry out a single language communication-intervention process. For example, German is used by Germans and Austrians, Portuguese by Portuguese, Brazilians and residents of 5 countries in Africa, Spanish by Spanish and citizens of 20 countries in Latin America, English by a large part of South African countries, and not by the British, Americans, Canadians, Australians we know. In particular, 19 citizens of countries located in Africa speak officially recognized English. Similarly, the Indian people speak mainly English (after Hindi). Experts note the abundance of languages in relation to existing peoples on Earth. Distinguished Uzbek linguist scientist, professor B.R.Mengliev comments on this issue: "there are more than 3,000 languages in the world (which, according to some sources, are about 7,000). The UN has officially recorded 2,976 languages. N.B.Mechkovskaya believes that within the framework of the linguistic and cultural comparison, it is necessary to talk about the interconnected determinism between them. That is, language and culture are interconnected as follows:

1)in communicative processes;

2)in ontogenesis (formation of human speech ability);

3)in Phylogenesis (formation of a social person).

Conclusion: Well-known Uzbek linguist, prof. A.Nurmonov expresses his attitude towards language and cultural communication while outlining his reflections on theories of linguistic relativity and linguistic determinism in his paper. Scientist founders of the theory of linguistic relativity B.Warf and E.Noting that on the 6th being a form of culture of language and thinking, as well as recognizing the 6th, there are common sides between languages: "in each language, the spirit of the people, the national culture, the way of seeing, perceiving a unique world, there are such general aspects in creating an image between languages that".

References.

1. Byran, M и Sarries, VE (1989) Исследование культурологических исследований в преподавании иностранных языков. Multilingual Matters LTD.

2. Clyne, M. (1994) Межкультурная коммуникация. Cambridge University Press.
Dodd, HD (1997) Межкультурная коммуникация. Wm.c. Brown Publisher.

3. Djurabayevna, D. N. (2022). Expression of anthropocentrism in the image of magical objects in fairy tales. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(5), 1043-1047.

4. Djumayeva, N. (2020). The Role of Irony in "Pride And Prejudice" by Jane Austen. In Язык и культура (pp. 8-13)

5. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). The main features of translation of phraseology from english into uzbek. Scientific Impulse, 1(3), 523-526.

6. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. Eurasian Research Bulletin, 4, 153-158.

Jo‘rayeva Gulmira Zufarjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti chet tillari kafedrasi o‘qituvchisi

TILLARNI O‘QITISHDA VEB-KVEST TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI VA XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarga tillarni o‘qitish jarayonida veb-kvest texnologiyasining ahamiyatlari hamda xususiyatlari yoritib berilgan. Veb-kvestlar o‘quvchilarga o‘z bilimlarini mustahkamlashga, fikrini mustahkamlashga va tilni faol qo‘llashga imkon beradi. Shuningdek, ular o‘qish, yozish, tinglash va gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Veb-kvest texnologiyasining asosiy xususiyatlari – uning interaktivligi, zamonaviy vositalar yordamida talabalarga har xil vazifalarni mustaqil ravishda bajarish imkonini berishi, hamda o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasida onlayn aloqalarni samarali tashkil etishi. Mazkur texnologiyaning yana bir afzalligi shundaki, u til o‘qitishning an'anaviy usullarini yangilab, o‘quvchilarga individual yondashuvni taqdim etadi. Shuningdek, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ularni yangi bilimlarni qiziqarli shaklda o‘zlashtirishga undashda katta rol o‘ynaydi.*

Kalit so‘zlar: *veb-kvest, San-Diego, tanqidiy, vazifa, jarayon, resurs, baholash, xulosa, konstruktivistik falsafa, talaba, ta’lim.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВЕБ-КВЕСТА В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ ВАЖНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. *В данной статье раскрыты важность и особенности использования веб-квест технологий в процессе обучения студентов языкам. Веб-квесты позволяют учащимся укреплять свои знания, развивать критическое мышление и активно использовать язык. Также они помогают развивать навыки чтения, письма, аудирования и говорения. Основные особенности веб-квест-технологий — это их интерактивность, возможность с помощью современных средств выполнять различные задания независимо, а также эффективная организация онлайн-связи между преподавателем и учащимся. Еще одним преимуществом этой технологии является то, что она обновляет традиционные методы обучения языку, предоставляя учащимся индивидуальный подход. Кроме того, она играет важную роль в повышении мотивации учеников и стимулирует их усваивать новые знания в интересной форме.*

Ключевые слова: *веб-квест, Сан-Диего, критический, задача, процесс, ресурс, оценка, заключение, конструктивистская философия, студент, образование.*

IMPORTANCE AND FEATURES OF WEB-QUEST TECHNOLOGY IN LANGUAGE TEACHING

Abstract. *This article discusses the importance and characteristics of using web-quest technology in the process of teaching languages to students. Web-quests allow learners to reinforce their knowledge, strengthen their critical thinking, and actively apply the language. They also help develop reading, writing, listening, and speaking skills. The main features of web-quest technology include its interactivity, the ability for students to complete various tasks independently using modern tools, and the effective organization of online communication between the teacher and the student. Another advantage of this technology is that it updates traditional language teaching methods by providing an individual approach to students. Additionally, it plays a significant role in increasing students' motivation and encouraging them to acquire new knowledge in an engaging way.*

Keywords: *web quest, San Diego, critical, task, process, resource, evaluation, conclusion, constructivist philosophy, student, education.*

Kirish. Bugungi innovatsion ta'limda talabalarga chet tilin o‘qitishda zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishda shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim va kompetent yondashuvning ahamiyati

ortib bormoqda. Shu bilan birga o‘qitishda yaxshi natijalarga erishishda ularda mustaqillik, erkinlik, yuksak tafaakur va tolerant munosabatni shakllantirish kerak bo‘ladi. “Yetakchi pedagoglar doimo barcha fanlarda ta'lim oluvchilar imkon qadar mustaqil o‘rganishlari, o‘qituvchilar esa bor-yo‘g‘i ushbu jarayonni boshqarib turishi va kerakli materiallarni taqdim etib tursa bo‘lgani, deb hisoblaydilar. Talabalar bilim va ko‘nikmalarni egallashlarini tashkil etish uchun, avvalo, ularni yo‘naltiruvchi, yo‘l ko‘rsatuvchi vosita bilan ta'minlash zarur. Aniqrog‘i, ularni aqliy mehnatni to‘g‘ri tashkil etish uchun zarur bilim va ko‘nikmalar bilan tanishtirish lozim. Bu ularni aniq maqsadni aniqlay bilish, unga yetishish yo‘lida zarur vositalarni to‘g‘ri tanlay olish, bajariladigan ishni to‘g‘ri rejalashtira olish va vaqtni to‘g‘ri taqsimlay olishga o‘rgatish deganidir”. Demak, chet tilini o‘qitishda talabalarda axborotlar bilan samarali ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish, shu bilan birga ularda tanqidiy va tahliliy yondashuv asosida munosabatda bo‘lish, analitik tahlil qilish kompetentligini ham rivojlantirish muhim ahamiyatga egadir.

Jahonda global axborot tarmog‘ining imkoniyatlarini ta'lim tizimi bilan integratsiyalash, uning imkoniyatlaridan ta'lim sifati va samaradorligiga erishishda foydalanish, sifatli va haqqoniy bilim olish texnologiyasini ishlab chiqishga doir tadqiqotlarga imkoniyatlar yaratilmoqda. «So‘nggi yillarda chet tillarini o‘rganayotgan talabalar nafaqat internetning ulkanresurs bazasidan foydalanish, balki ularning ijodiy salohiyatini ochib berishimkoniyatini beruvchi AKT veb-kvestlaridan foydalanish bilan bog‘liq axborot va tadqiqot vazifalariga juda qiziqib qolishdi». Veb-kvest “talabalar internetda ma'lumotlarni belgilangan manzillarda izlashlari uchun mustaqil tadqiqot faoliyatining maxsus tashkil etilgan turi” deb ataladi. Faoliyatning bu turi talabalarning mustaqil ishlashi uchun vaqtdan oqilona foydalanish,”ta'lim jarayonida zarur xilma-xil axborot va undan qanday foydalanishni tez topa olish hamda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, axborotlarni tahlil qilish, sintez qilish va baholashni ta'minlaydi.

Bilim, ko‘nikma va malakalarni tarbiyalash va nazorat qilishning bu usuli ta'lim muhitining zamonaviy talablari va xususiyatlariga javob beradi”. Shuning uchun ham mazkur texnologiyani ommalashtirish, global axborot tarmog‘i imkoniyatlaridan sifatli ta'lim olishda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Veb-kvest texnologiyasi 1995-yili San Diego davlat universiteti professorlari Berni Dodj va Tom March tomonlaridan ishlab chiqilgan. Veb-kvest texnologiyasi ishlab chiqilgandan keyin tez fursatda o‘qituvchilar o‘rtasida ommalasha boshlaydi va o‘zining yuqori samaradorlik imkoniyatlarini namoyon qiladi.

Veb-kvest – “Internet yokiichki internet tarmog‘idagi elektron resurs bo‘lib, u yoki boshqa biror o‘quv vazifasini talabalar tomonidan bajarishini taminlovchi texnologiyadir. Bu texnologiyani amalga oshirish professor-o‘qituvchilaridan katta mas'uliyat va mehnat talab qiladi. Ammo veb-kvest texnologiyasi xorijiy til va ijtimoiy-gumanitar fanlarda qo‘llash rejali va talablar asosida to‘g‘ri tashkil qilinsa, u o‘zining ijobiy natijasini beradi. Eng asosiysi, talabada internetdan tegishli axborotni qidirib topish, uni ma'lum joyga jamlash, saralash, tahlil qilish”[66] va qo‘yilgan masalaga to‘g‘ri javobni topish ko‘nikmalari shakllanadi.

Internet manbalari ma'lumotlarning haddan tashqari zo'riqishiga yoki talabalar uchun turli xil qo'shimcha chalg'itishga olib kelishi mumkin (Selinger, 1999). Bu yaqinlashib kelayotgan ma'lumotlarni tahlil qilishda talabalar o'rtasida chalkashliklarga olib keladi.

Yuqorida aytib o'tilgan ba'zi to'siqlarni kamaytirish va texnologiyani, xususan, internetni foydali o'qitish va o'qitish vositasiga aylantirish uchun adabiyotlarda quyidagi yechimlar taklif etiladi: bular tegishli resurslarni taqdim etish va oldindan tanlangan saytlarga havolalar berish orqali o'quvchining Internetdagi qidiruvini yo'naltirish orqali ta'lim tizimini yaratish (Pritchard 2005, Pritchard 2007). Bu yo‘nalishdagi eng samarador loyihalardan biri bo‘lgan veb-kvest dasturi yordam berishi mumkin. U sinfni ifodalashda samarali bo'lgani uchun maqtovga sazovordir (Abbit va Ophus, 2008). 1995- yilda San-Diego universiteti professorlari Berni Dodj va Tom Mart tomonidan ixtiro qilingan veb-kvest. Ushbu veb-kvest universitet talabalarini asosan yoki to'liq veb-ma'lumotlar bilan ishlashga undaydigan “so'rovga yo'naltirilgan” faoliyatdir (Dodge, 1997, 1998, 2007). Qo'llash osonligi uchun o'qituvchilar orasida juda mashhur bo'lgan deb hisoblanadi (Vang va Xannafin, 2009). "Googlening birinchi 1000 ta hitlarini (bir milliondan ortiq) qisqacha skanerlash, shuningdek,

ta'limda axborot texnologiyalari bo'yicha joriy kirish darsliklarini norasmiy ko'rib chiqish shuni ko'rsatdiki, deyarli hamma. Veb-kvestlar haqida yozish ulardan foydalanishni juda qo'llab-quvvatlaydi". (Maddux va Kammings Polly va Ausbandda keltirilgan, 2009, 29-bet). Biroq, o'rta maktab kontekstida veb-kvestdan foydalanish masalalari uning maktabdagi umumiy ahamiyatiga qaraganda kamroq ko'rib chiqiladi (Lipscomb, 2003).

Veb-kvest XXI asrning ilg'or texnologiyasi bo'lib, bir qancha xususiyatlarga ega ijodiy o'qitishning ajoyib metodologiyasidir. Uning yordamida yangi materiallar yaratiladi, natijalar boshqa talabalarga xoh muassasadan, xoh boshqa muassasalardan bo'lsin, uzatish imkonini beradi.

Veb-kvestlar turli xil ta'lim maqsadlariga qaratilgan bo‘lishi mumkin. Va bunda topshiriqlarni bajarishga berilgan vaqt bo‘yicha 2 bosqichga ajratiladi. Birinchisi qisqa muddatli daraja (1-3 kun) bilim olishni qo'llab-quvvatlasa, uzoq muddatli (3 kundan ortiq) daraja uni kengaytirish va yaxshilashga qaratilgan bo‘ladi.(Dodge, 1997). Qisqa muddatli veb-kvestlarning maqsadi bir yoki bir nechta mavzular bo‘yicha ma'lum tarkib bo'yicha bilimlarni olishdir. Qisqa muddatli veb-kvest juda kam dars davrida bajarilishi uchun mo'ljallangan. Bu turdagi veb-kvestlarga 4, 5 tadan ortiq resurslar joylanmasligi uning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Uzoq muddatli veb-kvestlarda esa chuqurroq va batafsilroq topshiriqlar beriladi. Ularning bajarilish muddati bir hafta yoki bir oylik dars davomida bajarish uchun mo'ljallangan. Ular odatda kompyuter vositasi bilan taqdim etiladigan ishni yakulash bilan tugallanadi. Turli bilimlarga yo'naltirilgan faoliyat, bilimlar chuqur tahlil qilinadi.

1. Kirish: qismida talabalarga veb-kvest mavzusi va maqsadi haqida asosiy ma’lumotlar beriladi. Uning maqsadi talabani xabardor qilish va rag‘batlantirishdan iboratdir. Amalga oshiriladigan faoliyat dolzarb bo‘lib unda talabalar rag‘batlantiriladi va buning natijasida topshiriqlarga bo‘lgan qiziqishlari ortadi. Kirish qismi talabalar, ularning bilimlari qiziqishlari va kelajak maqsadlari bilan bog‘lansa yaxshi natijalarga olib keladi.

2. Vazifa: bu veb-kvestda amalga oshiriladigan tadbirlarning rasmiy va asosiy qismi hisoblanadi. Bu yerda topshiriqlar va muammolar aniq ko‘rsatilgan bo‘ladi. Agar kerak bo‘lganda talabalar taklifi bilan ham to‘ldirilishi mumkin. 1995- yildan beri bu tizim ko‘plab o‘qituvchilar tomonidan o‘z ehtiyojlari va ssenariylariga moslashtirilmoqda. Bu yo‘nalishdagi ishlar jamoaviy tajribalarni hosil qilmoqda va endi umumiy vazifalar formati paydo bo‘ldi. Ushbu taksonomiya bir qancha formatlarni tavsiflaydi va ulardan foydalanishning bir qancha usullarini amaliyotga joriy etilishi ko‘zda tutilgan. Vazifalar taksonomiyasi hujjatida eng keng tarqalgan 12 turdagi vazifalar tasniflanadi va ulardan foydalanishni optimallashtirishning ba’zi usullarini taklif qiladi:

- to‘plash vazifalari- turli manbalardan kerakli ma’lumotni yig‘ish;
- takrorlash vazifalari -ular ma’lumotlarni o‘zlashtiradi va o‘quv amaliyotida katta muvaffaqiyatlarga erishiladi;
- sirli vazifalar - bu topshiriq turi badiiy adabiyotni talab qiladi, ammo bu yo‘nalishdagi topshiriqlar talabaning qiziqishlarini qamrab olishi kerak;
- jurnalistik vazifalar - bu turdagi topshiriqlarda talabadan faktlarni to‘plash va ularni jurnalistik hikoyada tartibga solish va asosiysi bu yerda ijodkorlikdan ko‘ra aniqlik ko‘proq namoyon bo‘ladi;
- dizayn vazifalari- talabalar belgilangan ko‘rsatmalar doirasida mahsulot yaratadilar;
- ijodiy mahsulot vazifalari -talabalar ma’lum bir formatda biror narsa ishlab chiqaradi, ijodkorlik va o‘zini namoyon qilishga urg‘u beriladi;
- ishontirish vazifalari- o‘rganganlari haqida batafsil dalillar ishlab chiqiladi;
- o‘z-o‘zini bilish vazifalari- talabani o‘zi haqidagi savollarga javob berishga undash, o‘zi haqida ko‘proq bilimga erishish;
- analitik (tahliliy) vazifalar - bu turdagi topshiriqlarda asosiy nuqta bu vazifalarning o‘zaro bog‘liqligini anglash va mavzuga doir topshiriqlar bir-biri bilan qanday bog‘liqligini anglash va kuzatish;
- xulosa chiqarish vazifalari- talabalarga turli mavzular taqdim etiladi, shunda ular tasniflashlari, baholashlari va xulosa chiqarishlari mumkin;
- ilmiy vazifalar - talabalar gipoteza ishlab chiqaradilar , uni sinab ko‘radilar, ma’lumotlarni to‘playdilar va natijada gipoteza to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini aniqlaydilar;

-kelishuvni shakllantirish vazifalari - talabalarning berilgan mavzu bo‘yicha turlicha qarashlari ifodalanadi, ko‘rib chiqiladi va moslashtiriladi;

3. Jarayon: bu talaba berilgan topshiriqni bajarish uchun o‘tishi kerak bo‘lgan bosqichlarni tavsiflaydi. Bu jarayonda topshiriqlar talabalar tomonidan qay tartibda bajarilishini aniq belgilab olish kerak. Veb-kvestlarni o‘tkazishning ba’zi modellari jarayonning bosqichlarini, har biriga ajratilgan vaqtni va ular o‘rtasidagi munosabatlarni aniqroq tasvirlash uchun o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan ko‘rgazmali qurollardan foydalanishni taklif qiladi.

4. Resurslar: Bu bo‘lim talabalarni veb-kvestni bajarish uchun zarur bo‘lgan onlayn materiallar yoki vositalar bilan ta'minlaydi. Ular talabalarga kerak bo‘lgan saytlarga, hujjatlarga, videolarga va ba'zan onlayn vositalarga havolalar beradi.

5. Baholash: veb-kvestlar odatda o'quvchilarning ishlari qanday baholanadi, degan aniq mezonlarga ega. Bu, masalan, tadqiqotning sifati, yakuniy mahsulot yoki hamkorlikni baholash uchun ishlatiladigan mezonlar bo'lishi mumkin. Baholash mezonlari o‘quvchilarga kutgan natijalar haqida tushuncha beradi.

6. Xulosa: Bu bo‘lim o‘quvchilar nima o‘rganganlarini umumlashtiradi va o‘z-o‘zini baholash imkoniyatlarini taqdim etadi. O‘quvchilarga qanday bilimlarni olganliklarini va bu bilimlarni haqiqiy dunyo masalalari bilan qanday bog‘lash mumkinligini o‘ylab ko‘rish imkonini beradi.

“Veb-kvest – bu shug'ullanuvchi o‘rganish sifatida konstruktivistik falsafa, ijtimoiy konstruktivizm, tanqidiy va ijodiy fikrlash, o‘quv muhiti, hamkorlikda o‘rganish kabi turli nazariyalarga asoslangan o‘qitish va o‘rganishga, talabaga yo‘naltirilgan va loyihaga asoslangan yondashuv”. (Lamb va Teklehaimanot iqtibos keltirgan Halat, 2008. p.109). Konstruktivistik nazariya kontseptsiyani ilgari suradi va dinamik ijtimoiy muloqot orqali oldingi “bilim, tushunish va ko'nikmalar” (Pritchard, 2009, p.17) bo'yicha kontseptsiya yaratishga urg'u beradi. Ushbu jarayon orqali talabalar voqelikni idrok etishning o'z tushunchalari va usullarini quradilar (Biggs, 1993, Chalmers va Fuller, 1996). Bilim va kontseptsiya qabul qilingan ijtimoiy doirada yaratilgan. (Chalmers va Fuller, 1996). O‘quvchi va atrof-muhit o‘rtasidagi ijtimoiy aloqa ijtimoiy konstruktivizmning asosiy masalalaridan biridir. U o‘quvchining oldingi tushunchasini munozara yaratish uchun asos sifatida ko‘rib chiqadi. Bu iskala va guruhda ishlashning muhimligini ta'kidlaydi (Pritchard, 2009).

Xulosa qilib aytganda,veb-kvest texnologiyasi xorijiy til va ijtimoiy-gumanitar fanlarda qo‘llash rejali va talablar asosida to‘g‘ri tashkil qilinsa, u o‘zining ijobiy natijasini beradi. Eng asosiysi, talabada internetdan tegishli axborotni qidirib topish, uni ma'lum joyga jamlash, saralash, tahlil qilish va qo‘yilgan masalaga to‘g‘ri javobni topish ko‘nikmalari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.

1. Zufarjonovna, J. G. (2022). Using web-quest technology in english lessons as foreign language. international journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11, 161-164.

2. Zufarjonovna, J. G. (2022). Benefits of using web-quest technology in english lessons as foreign language. international journal of social science & interdisciplinary researcH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11, 158-160.

3. Жўраева, Г. З. (2022). Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг web-квест технологияси асосида ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантиришти-зими. barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnalI, 2(10), 235-238.

4. Azimbayevna, D. G., &Vohidovna, X. X. (2021). Features in the translation of medical terms. GalaxyInternationalInterdisciplinaryResearchJournal, 9(11), 470-474.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон.

Omonova Dildora Nekmurodovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi dotsenti, (PhD)

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLIKLARIDAGI MASHQLAR TASNIFI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bevosita boshlang‘ich sinf ona tili darsliklarida berilgan mashqlarning tasnifi hamda ularning turlari bevosita mashqlarning bajarish tartibi haqida ham ma’lumot keltirilgan. Shuningdek ta’lim mazmuni va uning bugungi kundagi ahamiyati haqida ham fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *mashq, topshiriq, darslik,til va nutq, kommunikativ mashqlar, nokomunikativ mashqlar, reproduktiv mashqlar.*

КЛАССИФИКАЦИЯ УПРАЖНЕНИЙ В УЧЕБНИКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.

Аннотация. *В статье представлена информация о классификации упражнений, представленных в учебниках родного языка для начальных классов, а также их видах и порядке выполнения упражнений. Также они обсудили содержание образования и его значение сегодня.*

Ключевые слова: *упражнение, задание, учебник, язык и речь, коммуникативные упражнения, некоммуникативные упражнения, репродуктивные упражнения;*

CLASSIFICATION OF EXERCISES IN TEXTBOOKS OF THE NATIVE LANGUAGE FOR ELEMENTARY GRADES.

Annotation. *This article also provides information on the classification of exercises given directly in primary school mother tongue textbooks, as well as their types directly on the procedure for performing exercises. There has also been a reflection on the content of education and its importance today.*

Keywords: *exercise, assignment,textbook, language and speech, communicative exercises, non-communicative exercises, reproductive exercises.*

Kirish. Ta’limga tizimiga berilayotgan e’tibor, o‘quvchini erkin fikrlashga o‘rgatish doimo dolzarb va bugungi kunda yanada dolzarb bo‘lgan masalalardan biri hisoblanadi. O‘quvchning mustaqil fikrash ko‘nikmasini rivojlantish uchun asosan ona tilini o‘qitish juda muhim va dolzarb masalalardan biri hisoblangan. Ona tili darsliklarini bugungi kunda zamon talablariga javob beradigan yangi avlodi, avvalo, unda berilgan o‘quv topshiriqlari o‘quvchini faol ishlashga, shuningdek, mustaqil va ijodiy fikr yuritishga o‘rgatadigan shaklda tuzilmog‘i zarur va shart hisoblanadi. Shuningdek ushbu darsliklarda berilgan mashq va topshiriqlar bevosita o‘quvchini mustaqil fikrlay olishini rivojlantirish uchun xizmat qilishi zarur hisoblanadi. Xo‘sh amaldagi boshlang‘ich sinf ona tili darsliklarida berilgan mashqlar bugungi kundagi zamon talablariga javob beradimi degan savolga javob izlash maqsadida biz ona tili mashqlarini tahlil qilishga qaror qildik.

Asosiy qism. “Pedagogik insklapediyasida” mashqqa berilgan ta’rifning ancha takomillashgani va ta’lim sohasiga moslashtirilgan shaklini ko‘rish mumkin;

Mashq (arabcha-husnixat, rasm chizish uchun namunalar) biror faoliyatni puxta o‘zlashtirish yoki sifatini yaxshilash maqsadida ko‘p marotaba takrorlashdir. Demak mashq so‘zining lug‘aviy ma’nosidan anglashimiz mumkinki, mashq bevosata o‘quvchining bilim, ko‘nikma hamda malakasini shakllantirish uchun xizmat qiladigan vosita hisoblanadi[1].

E.I.Passov esa “Mashqlarni til va nutq mashqlariga bo‘lish til va nutqning bir butunligiga nisbatan olganda notabiiydir” deb hisoblab, har qanday mashqlar bevosita kommunikativ, lingvistik va

psixologik xususiyatlariga ega degan fikrni ilgari surgan edi. Uning fikricha, “har qanday grammatik ko’nikmaga qaratilgan mashq ham nutqqa oid xususiyat – kommunikativlikka ega bo’lishi shart, chunki o’zaro fikr almashish nutqda o’z-o’zidan grammatik shakllarni qo’llashni taqozo etadi. Grammatik ko’nikmalarsiz o’zga tilda fikr ifodalash mumkin emas, shu bois “mashqlarni til va nutq mashqlariga ajratish grammatik ko’nikmalar hosil qilishda samarali natija bermaydi”.

Bizga tarixan ma’lumki jahon ta’lim tizimida ikkinchi til ta’limida kommunikativ va nokommunikativ mashqlar turlaridan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. E.I.Passov fikricha, kommunikativ mashqlar haqiqiy yoki shartli muloqot vaziyatini yuzaga keltirishni talab etadi. Haqiqiy kommunikativ mashqlar bevosita muloqot paytida yuzaga keladi.

R.Tolipovaning fikricha, so’z va iboralar yarim ijodiy (reproduktiv) mashqlar natijasida o’zlashtirib olingandan so’ng, bu so’zlarni mavzu bo’yicha talab qilingan grammatik qurilmalar tarkibida erkin qo’llashga o’rgatuvchi ijodiy (produktiv, mahsuldor) mashqlar beriladi. Shu tarzda topshiriqlarda o’zlashtirilgan so’z va grammatik qurilmalarni muayyan vaziyatlarda nutqda qo’llashga o’rgatiladi. So’nggi ijodiy tarzdagi vaziyatli topshiriqlar o’quvchilarda har bir mavzu bo’yicha o’z fikrini mustaqil og’zaki va yozma ravishda ifoda etish bo’yicha ilk ko’nikmalarni hosil qilish uchun shart-sharoit yaratadi.

Professor G.A. Pristupa tomonidan taklif sifatida quyidagi mashqlar taqdim etilgan:

- tayyorlov mashqlar;
- tasviriy mashqlar;
- takrorlovchi
-umumlashtiruvchi mashqlar;
- ijodiy mashqlar.

O‘rganilgan tahlillarimiz natijasida, ona tili darsliklarida biz o‘quvchining nutqini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni bajarishga e’tibor qaratmaymiz. Lekin jahon ta’lim tizimida berilgan mashq va topshiriqlar asosan o‘quvchining kreativ fikrlashiga va nutqini rivojlantirishga qaratilgan. Ona tili darsliklarida berilgan mashqlar asosan bilim va ko‘nikmalarni asosiy vositasi hisoblanadi. Shuni inobatga olib darsliklarda berilgan mashqlar tizimla va tartibli bo‘lishi kerak.

1.Propaedevtik yoki tayyorgarlik mashqlari. Bu mashqlarning maqsadi o’quvchilarga materialni birlamchi idrok etish, masalan, so’zning semantik ta’rifini berish, uni lisoniy bo’lmagan voqelik bilan bog’lash; orfoepiya va imlo xususiyatlarini tushuntirish.

2. Tasviriy mashqlar. Mashqlarning maqsadi o’rganilayotgan hodisaning nutqda qanday faoliyat ko’rsatishi va uni qanday aniqlash mumkinligini ko’rsatib berishdan iborat.

3. Asosiy mashqlar. Bu mashqlar natijasida bolalar paradigmatik bog’lanishlarni o’zlashtiradilar: o’rgangan narsalarini amalda qo’llay olish ko’nikmasini rivojlantiradilar.

4. Takrorlanuvchi va umumlashtiruvchi mashqlar. Mashqlarning maqsadi materialning boshqa material bilan munosabatlarida o’zlashtirilishini ta’minlashdan iborat. Bu turdagi mashqlar o’z ichiga og’zaki va yozma shakllarni oladi, bir mavzu bo’yicha so’zlarni tanlashga qaratiladi.

5. Ijodiy mashqlar. Ushbu mashqlarning maqsadi o’rganilayotgan til materialini bog’lanishli nutqda qo’llashni o’rgatish, o’quvchiga taklif etilgan mavzuda (og’zaki va yozma ravishda) gapirish, o’z nutqida tanish so’z birikmalaridan foydalanish va uning leksik va grammatik xususiyatlarini o’rganishni namoyish etishdan iborat. Asosiy ijodiy faoliyat-taqdimot va insho. Aqliy faoliyatning xususiyatiga qarab analitik, sintetik va analitik-sintetik mashqlar mavjud.

Mashqlar odatda ikki asosiy xususiyat-maqsad va unga erishish vositasi sifatida tavsiflanadi.

Bugungi kunda ona tili darsliklarida berilgan mashqlar til sathlarini o‘qitish nuqtayi nazardan ham bir necha turlarga bo‘linadi:

1. Fonetik va grafik mashqlar.

Ushbu mashqlar asosan o‘quvchining tovush va harflarni ajratish, ularni yozuvda to‘g‘ri ifodalash uchun qo‘llaniladi.

-so‘zlarni alifbo tartibda joylashtirish
-tanlangan so‘zlarning tovush qiymatini aniqlash
-tovush va harflarni farqini anglash;
-tovushlarga mos kelmaydigan harflarni aniqlash;

Bunday mashqlar asosan o‘quvchilarni so‘zlarni o‘zaro farqlash, so‘zlarni o‘zaro farqlash, so‘zlarni umumlashtirish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf ona tili 2-sinf darsligining uchunchi qism 9-sahifasida bevosita o‘quvchining fonetik va grafik ko‘nikmasini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni ko‘rishimiz mumkin;

2-mashq. *Gaplarni ko‘chiring.Ikkita so‘z bir-biriga qo‘shilishidan paydo bo‘lgan yangi so‘zlarni namunada ko‘rsatilgan kabi ajratib yozing.*

1.Hamma bolalar muzqaymoqni yaxshi ko‘radi.

2.Tuyaqush-yer yuzidagi eng yirik qush.

3.Ta’til vaqtida tomorqada mehnat qildim.

Bevostida ushbu mashqni dastlab o‘qituvchi o‘quvchi ikki so‘zlar qo‘shiamsi qanday hosil bo‘lishini tushuntiradi.So‘ngra ikki so‘zni qo‘shilmasidagi so‘zlarni ajratib olishlarini o‘quvchiga topshiriq beradi, so‘ngra doskaga o‘quvchilar tomonidan gaplar yoziladi va ostiga chiziladi.

2.Leksik va frazalogik mashqlar;

Ushbu mashqlar orqali asosan o‘quvchida so‘z boyligini oshirishga qaratilgan mashqlar hisoblanadi. Ushbu mashqlarni bajarish jarayonida bevosita o‘quvchilarning frazelogiya va so‘z o‘rtasidagi farqlarni tushunib boradi. Darslikda berilgan mashqlarni bevosita quydagi tahlillar asosida ko‘rishimiz mumin;[4.]

-frazalogik iboralarni aniqlovchi mashqlar;

-o‘quv izohli lug‘ati bian ishlash (kasb hunarga oid so‘zlar,atamalarni) aniqlash;

-sinonim antonimlarni aniqlash;

- o‘quvchi tanlagan so‘zlarini ma’nosini aniqlash uchun lug‘atdan foydalanish;

-mashqdagi so‘zlarning lug‘aviy va ko‘chma ma’nolarini aniqlash;

-gapdagi va so‘zdagi imloviy xatoliklarni toppish;

-matnda berilgan iboralarni so‘zga aylantirib tushuntirish;

3.Morfologik mashqlar.

Darslikda berilgan morfologik mashqlarni bajartirish orqali o‘quvchida bevosita tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘llay olish, shuningdek imlo qoidalariga rioya qilishlarini nazorat qila olamiz. Buning uchun darslikda quydagi mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

-berilgan so‘zlarni imlosi va talaffuzini izohlash;

-qo‘shib yoziladigan so‘zlarga e’tiborli bo‘lish;

-chiziqcha bilan so‘zlarni aniqlash va alohida yozish;

-berilgan matnda xató yozilgan, yozilishi va talaffuzi bir biridan farq qiladigan so‘zlarni yozish;

Ushbu qoidalarga amal qilish orqali biz o‘quvchida bevosita so‘zlarni to‘g‘ri yozish va qoidalarga amal qilishini yanada soddaroq usulda yetkazib olishimiz mumkin.

4. Sintaktik mashqlar:

Sintaktik mashqlarni bajartirish orqali o‘quvchida bevosita gaplarning turlari, soda va qo‘shma gaplar ularning ifodalanishi kabi tushnchalarni bilib oladilar.

-gaplarni so‘roq,buyruq, istak ohangida o‘qish va tallaffuziga e’tibor berish;

-sodda gaplarni qo‘shma gaplarga aylantiring;

-nuqtalar o‘rniga kerakli tinish belgilarini qoying;

-matnda ishlatilgan tinish belgilarini izohlang;

-matndagi nuqtalar o‘rniga mos keadigan tinish belgilarini qoying;

Ushbu topshiriqlarni bajartish orqali bevosita biz o‘quvchida sintaktik tushunchalarni yanada yaxshi tushunishlari uchun zamin hozirlaymiz.

M.Usmonova tomonidan tuzilgan “Mashqlar to’plami”da berilgan mashqlar asosan grammatik malaka hosil qilishga qaratilgan bir tilli mashqlardan iborat bo’lsa-da, 12ta mashqdan iborat variantlar majmuasining oxirgi mashqlariga bog’lanishli matnlar va tarjima mashqlari kiritilgan bo’lib, ular o’quvchilarning so’z boyligini, grammatik mavzularni qanchalik puxta o’zlashtirganliklarini aniqlash, egallangan bilim va ko’nikmalarni og’zaki va yozma nutqda to’g’ri qo’llay olishlarini tekshirib ko’rishga qaratilgan topshiriqlar berilgan[5].

O‘quvchi ona tili darslarida berilgan mashqlarni bajarish asnosida bevosita ko‘plab maqollarni,iboralarni, hikoya va matnlarni, shuningdek hikmatli so‘zlarni yodlashga ham to‘g‘ri keladi.

Dars jarayonida o’qituvchi o’quvchiga zaruriy nutqiy malakalarning shakllanish sharoitini yaratib berishi lozim. Bola o’z tilida ham og’zaki, ham yozma shaklda mantiqan izchil, nutq sharoitiga mos ravishda fikr ifodalay olishga erishishi uchun zarur so’z boyligiga, adabiy talaffuz ko’nikmasiga ega bo’lishi; imloviy savodxon va ijodiy tafakkur sohibi bo’lishi talab etiladi. Bu borada o’quvchilarda nutqiy malakani kompleks tarzda hosil qilish usuli yaxshi samara beradi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, mashq o‘quvchida ko‘nikma hamda malaka hosil qilish vositasi hisoblanadi. Mashqlar “Ona tili” darsliklarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bugungi kunda ta’lim mazmunida o‘quvchi egallashi kerak bo‘lgan tushunchalar asosan o‘quvchiga mashqlar orqali singdiriladi. Shuni inobatga olib, biz darsliklarda berilgan mashqlarni tizimli va yaxlitli qilib berishimiz zarur hisoblanadi. O‘quvchi bajarayotgan mashqlar orqali nafaqat malaka va ko‘nikmalar shakllantirishiga xizmat qilishi kerak, balki uning fikrlash tafakkurini rivojlantirish uchun xizmat qilsin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1.Педагогика Энциклопедияси. 2-жилд. – Т.: Ж – М., 2012. – 223 б.

2.Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному говорению. – Москва: Просвещение, 1989. – 277 с.

3.Толипова Р. 6-синфда ўзбек тили дарслари (методик қўлланма). –Тошкент: Шарқ, 2007. –96 б.

4.Ҳамроев Ғ.Ҳ. Машқларнинг кўникма ҳамда малака ҳосил қилишига кўра таснифланиши // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – Бухоро, 2021. -№4. – Б. 231-240.

5.Усмонова М., Азларов Э., Шарипов Ғ. Ўзбек тили (олий ўқув юртлари рус гуруҳлари учун қўлланма). Тошкент: Ўқитувчи, 1991. –304 б.

Qodirova Ro‘zigul Sadulloyevna
Buxoro davlat universiteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedradi dotsenti
sadulloyevna1991@gmail.com
Raxmatova Sabrina Otabek qizi
Filologiya fakulteti 1-kurs talabasi

O‘TKIR XOSHIMOV ASARLARI RUSCHA BEVOSITA TARJIMASIGA XOS LINGVOPOETIK XUSUSIYATLAR

Annotatsiya. *Ushbu maqola O'tkir Xoshimov asarlarini rus tiliga bevosita tarjima qilish jarayonidagi lingvopoetik xususiyatlarni tahlil qiladi. O'tkir Xoshimovning asarlari o'ziga xos til va uslubga ega bo'lib, uning tarjimalarida badiiy ifoda va madaniyatlararo tafovutlarni hisobga olish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Maqolada tarjimaning o‘ziga xos usullari, uning poetik va estetik jihatlari, shuningdek, tarjimonning til va madaniyatlararo to‘siqlarni qanday engib o‘tishi haqida so‘z boradi. Tarjimada asarlarning original ma'nosini saqlab qolish va rus tiliga moslashtirish o'rtasidagi muvozanat tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *O'tkir Xoshimov, rus tiliga tarjima, lingvopoetik xususiyatlar, badiiy tarjima, madaniyatlararo tafovut, tilning estetik jihatlari, tarjima usullari, poetik ifoda, madaniyatlararo aloqalar, tarjimonlik san'ati.*

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЯМОГО ПЕРЕВОДА ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЎТКИРА ХОШИМОВА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Аннотация: *Данная статья анализирует лингвопоэтические особенности процесса прямого перевода произведений Откира Хошимова на русский язык. Произведения Откира Хошимова обладают уникальным языком и стилем, что требует учета художественного выражения и межкультурных различий в процессе перевода. В статье рассматриваются специфические методы перевода, его поэтические и эстетические аспекты, а также то, как переводчик преодолевает языковые и культурные барьеры. Анализируется баланс между сохранением оригинального смысла произведений и адаптацией их на русский язык.*

Ключевые слова: *Откир Хошимов, перевод на русский язык, лингвопоэтические особенности, художественный перевод, межкультурные различия, эстетические аспекты языка, методы перевода, поэтическое выражение, межкультурные связи, искусство перевода.*

LINGUO-POETIC FEATURES OF THE DIRECT TRANSLATION OF O‘TKIR KHOSHIMOV’S WORKS INTO RUSSIAN

Abstract: *This article analyzes the lingvopoetic features of the process of direct translation of O'tkir Hoshimov's works into the Russian language. O'tkir Hoshimov's works have a unique language and style, which creates the necessity to take into account artistic expression and intercultural differences in the translation process. The article discusses the specific methods of translation, its poetic and aesthetic aspects, as well as how the translator overcomes linguistic and cultural barriers. It analyzes the balance between preserving the original meaning of the works and adapting them to the Russian language.*

Keywords: *O'tkir Hoshimov, translation into Russian, lingvopoetic features, literary translation, intercultural differences, aesthetic aspects of language, translation methods, poetic expression, intercultural relations, art of translation.*

Kirish. O'tkir Xoshimov - o'zining o'ziga xos badiiy uslubi, chuqur ma'nosi va ajoyib til ishlatish uslubi bilan tanilgan o'zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biridir. Uning asarlari, aso-

san, zamonaviy o'zbek jamiyatining ijtimoiy va ruhiy holatini tasvirlaydi va o‘quvchini chuqur tafakkurga chorlaydi. Xoshimovning badiiy tilining o'ziga xosligi uning asarlaridagi emotsional kuch, so‘zning poetik islohoti va murakkab, ammo ta'sirli ifodalarda yotadi. Uning asarlarini rus tiliga tarjima qilishda badiiy va lingvistik jihatlarni inobatga olish zarur bo‘ladi, chunki har bir tarjima original asarning ruhini, til va madaniyat o'rtasidagi farqlarni o'z ichiga oladi.

Tarjimada eng katta qiyinchiliklardan biri, bu – madaniyatlararo tafovutlarni qanday engish va tarjimaning badiiy xususiyatlarini saqlab qolishdir. Xoshimovning asarlari, rus tiliga bevosita tarjima qilinayotganda, uning o‘zbek tiliga xos bo‘lgan til xususiyatlari, xalq og'zaki ijodi elementlari va uslubiy insho tadqiqotini talab qiladi. Asarlarni rus tiliga tarjima qilishda nafaqat til yunalishi, balki estetik va poetik elementlar ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki badiiy ifodalar va so‘zlarning poetik yoritilishi o‘zining chuqur ma'nosini saqlab qolish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Maqolada O'tkir Xoshimov asarlarini rus tiliga bevosita tarjima qilishda paydo bo‘ladigan lingvopoetik xususiyatlar tahlil qilinadi. Tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar, tarjimonning til va madaniyatlararo farqlarni qanday hal etishi haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, tarjima metodologiyasining o‘ziga xos xususiyatlari va Xoshimov asarlarini rus tiliga muvaffaqiyatli o‘tkazishning yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'tkir Xoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilishda til va madaniyatlararo tafovutlar, tarjimonning san'ati va badiiy ifodaning saqlanishi kabi masalalar muhim o‘rin tutadi. Bu borada turli tadqiqotlar va ilmiy ishlar mavjud bo'lib, ularning ba'zilari tarjima san'ati, badiiy tarjima metodologiyasi va madaniyatlararo aloqalar nuqtai nazaridan o‘rganilgan.

Gulomov, Sh. (2017). "Tarjimaning madaniyatlararo xususiyatlari va ularning badiiy tarjimaga ta’siri." Ushbu tadqiqotda tarjima jarayonida madaniyatlararo farqlarni hisobga olish zarurati va bu farqlarni tarjimada qanday engish mumkinligi haqida so‘z boradi. Tarjimaning badiiy ifodasi va ma'no qatlamlarini saqlab qolish muhimligi ta’kidlanadi. Tadqiqotda tarjimonning til va madaniyatlararo aloqalarni qanday o‘rganishi, so‘zlarning poetik boyligini qanday saqlashi keltirilgan. O‘tkir Xoshimovning asarlarini rus tiliga tarjima qilishda badiiy mazmunni va tilni o‘ziga xos tarzda o‘zgartirish, madaniyatlararo tafovutlarni inobatga olish zarurligi ko‘rsatiladi.

Sadiqov, B. (2015). "Tarjima san'ati: Badiiy tarjimaning nazariy asoslari." Ushbu asarda badiiy tarjimaning nazariy aspektlari, tarjimonning san'ati va tarjima metodologiyalari muhokama qilinadi. Sadiqov badiiy tarjima va uning lingvopoetik jihatlari haqida to‘liq tahlil beradi. Xoshimovning asarlarini rus tiliga tarjima qilishda tarjimonning nutq va ifodaviy vositalarni to‘g‘ri tanlashi, har bir so‘zning badiiy qiymatini tushunishi muhimligini qayd etadi.

Shomurodov, D. (2020). "O‘zbek adabiyotining rus tilidagi tarjimalari: Madaniyatlararo tafovutlar va tarjima metodlari." Ushbu tadqiqotda o‘zbek adabiyotining rus tiliga tarjimasi tahlil qilinadi, jumladan, Xoshimov asarlarining tarjima jarayoni va bu jarayondagi madaniyatlararo farqlar. Tarjimonning o‘zbek tiliga xos madaniy elementlarni rus tiliga qanday moslashtirishi, leksik va frazeologik xususiyatlarni qanday o‘zgartirish zarurligi muhokama qilinadi. Xoshimov asarlarida, xususan, xalq og‘zaki ijodi elementlari, ijtimoiy va emotsional nuanslar tarjimaga qanday ta'sir ko‘rsatishi haqida tahlil qilish amalga oshiriladi.

Komilov, M. (2018). "Badiiy tarjima va poetik metodlar." Maqolada badiiy tarjimaning poetik metodlari tahlil qilinadi va tarjimadagi poetik elementlarning saqlanishi lozimligi ta'kidlanadi. O‘tgan asrning tarjima san’ati bilan tanish bo‘lgan Komilov, Xoshimov asarlarini rus tiliga o‘zgartirishda badiiy o‘ziga xoslikni, tilning poetik boyligini saqlash va tarjimaga o‘zgacha estetik boylik qo‘shish zarurligini o‘rganadi.

Daniyarov, A. (2021). "Tarjimada madaniyat va til: O‘tkir Xoshimovning asarlari misolida." Ushbu tadqiqot Xoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan madaniy va lingvistik masalalarga diqqat qaratadi. Tadqiqotda Xoshimovning badiiy uslubi, til xususiyatlari, xalq og‘zaki ijodi va milliy identifikatsiyani qanday aks ettirishi haqida tahlil keltirilgan. Daniyarov, rus tilidagi o‘quvchilar uchun Xoshimov asarining madaniy kontekstini qanday to‘g‘ri aks ettirish kerakligini o‘rganadi.

Muhokama. O'tkir Xoshimovning asarlarini rus tiliga tarjima qilishda lingvopoetik xususiyatlar muhim ahamiyatga ega. Ularning tarjimasi nafaqat tilning sintaktik va grammatik

tuzilmalari, balki tilning estetik, poetik va madaniy jihatlari nuqtai nazaridan ham murakkab. Xoshimovning asarlari o‘zbek xalqining ruhiy va madaniy merosini o‘zida aks ettirgan bo‘lib, uning badiiy ifodalarida o‘ziga xos ijtimoiy va emotsional qatlamlar mavjud. Shu sababli, rus tiliga tarjima qilishda nafaqat ma’no, balki ularning estetik jozibasini ham saqlab qolish zarur.

O‘quvchining his-tuyg‘ularini uyg‘otadigan poetik ifodalar va madaniy aloqalar tarjimon tomonidan qayta tiklanishi kerak. Buning uchun tarjimon nafaqat original matnni tushunishi, balki uni boshqa madaniyat tiliga qanday o‘zgartirish kerakligini ham bilishi lozim. Masalan, Xoshimovning asarlaridagi og‘zaki ijod unsurlari, xalq naqlari, idiomatik iboralar va tilning rang-barangligi rus tiliga to‘g‘ri o‘tkazilishi oson bo‘lmaydi, chunki har bir xalqning tilida o‘ziga xos an’anaviy ifodalar mavjud. Tarjimada bu elementlar qanday saqlanishi yoki moslashtirilishi kerakligi masalasi alohida muhokama qilishni talab etadi.

Xoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan yana bir muammo, bu - madaniyatlararo tafovutlar. O‘zbek madaniyatiga xos bo‘lgan ba’zi tushunchalar, qadriyatlar va an’analarni rus tiliga tarjima qilishda ularning ma’nosi to‘liq aks etmasligi mumkin. Tarjimonlar bu tafovutlarni yengish uchun ba’zan qo‘shimcha izohlar, tushuntirishlar yoki madaniyatlararo kontekstlar yordamida tarjimani to‘ldirishga majbur bo‘ladi.

Bundan tashqari, Xoshimovning asarlaridagi ko‘p qirrali til ishlatish, tasvirlash va metafora, simbolik ifodalar ham tarjimaga o‘ziga xos qiyinchiliklar keltiradi. Rus tilidagi ekvivalentlarni topishda, badiiy va poetik ma'nolarni saqlashning o‘zi katta mas'uliyatni talab qiladi. Xoshimovning so‘z boyligi, lirikasi va ifodalarning chuqurligi rus tilida ham aks etishi kerak, ammo bu jarayonda tarjimon o‘zining individual stilini va o‘zbek tilining boyligini tushunishi zarur.

Shu bilan birga, Xoshimovning asarlaridagi zamonaviy ijtimoiy muammolar, psixologik tahlillar va shaxsiy dunyoqarashlar ham tarjimaga qo‘shimcha qiyinchiliklar keltirishi mumkin. Tarjimon, asarlarning ijtimoiy ahamiyatini va undagi insonning ichki dunyosini rus tiliga moslashtirishda noziklikni saqlashi kerak.

Shunday qilib, O'tkir Xoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilishda tilning grammatik va sintaktik tuzilmasi bilan birga, estetik va madaniy jihatlarni inobatga olish juda muhimdir. Tarjimonlik san’ati o‘zining badiiy va madaniy jihatlarini saqlab qolish uchun murakkab yondashuvlarni talab etadi. Asarlarning madaniyatlararo tafovutlarini yengish, badiiy ifodalarni o‘ziga xos tarzda o‘zgartirish va ma’nolarni to‘liq o‘zgarmasdan saqlashga erishish uchun zamonaviy tarjima metodologiyalarini qo‘llash zarur.

O'tkir Xoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilishda til va madaniyatlararo tafovutlarni engish jarayoni katta e'tiborni talab qiladi. Xoshimovning asarlari o'zbek milliy madaniyati va an'analarini aks ettiradi, bu esa ularni boshqa tillarga tarjima qilishda o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan, Xoshimovning asarlarida o‘zbek xalqining og‘zaki ijodi, xalq maqollaridan foydalanish, ma'naviy qadriyatlar va milliy urf-odatlar keng o‘rin tutadi. Ushbu elementlarni rus tiliga to‘g‘ri o‘tkazish, rus o‘quvchisi uchun ham ma'noli va tushunarli bo‘lishi uchun tarjimon qo‘shimcha izohlar, kontekstual moslashuvlar kiritishga majbur bo‘ladi.

Madaniyatlararo tafovutlar muammo sifatida asosiy ahamiyatga ega. Xoshimovning asarlarida o‘zbek xalqining an'anaviy tili, mahalliy adabiyot, urf-odatlar va tarixiy ta’sirlar o‘z aksini topgan bo‘lib, ularning rus tiliga to‘g‘ri aks ettirilishi muhim. Ba'zi tushunchalar, urf-odatlar yoki ijtimoiy holatlar rus madaniyatida to‘liq ekvivalentlarga ega bo‘lmasligi mumkin. Bu holatda, tarjimon bu tafovutlarni qanday engish, ularni qanday o‘zgartirish yoki izohlarni qo‘shish orqali rus tiliga moslashtirish masalasini hal etishi kerak.

Poetik va estetik jihatlar ham tarjima jarayonida muhim o‘rin tutadi. Xoshimovning asarlarida she'riy til, metaforalarga boy so‘zlar, tasviriy elementlar mavjud. Bu elementlarning rus tiliga tarjima qilinishi nafaqat grammatika va sintaksisni, balki badiiy tuzilmani ham hisobga olishni talab qiladi. Har bir so‘zning rang-barangligi, ma’nosi va obrazliligi o‘zgartirilmasdan, yangi tilga qayta aks ettirilishi kerak. Buning uchun tarjimonning kreativligi va badiiy his-tuyg‘ularni to‘g‘ri anglash zarur.

Xoshimovning asarlari ham zamonaviy o‘zbek jamiyatining ijtimoiy va psixologik holatini aks ettiradi, shuning uchun tarjimon, asarlarning ijtimoiy ahamiyatini rus tilidagi o‘quvchiga etkazishga

muvaffaq bo‘lishi kerak. Asarlarning mazmuni, ijtimoiy masalalari va insonlar o‘rtasidagi munosabatlar ko‘pincha til orqali ifodalangan va rus tilida to‘g‘ri tushunilishi muhimdir. Shu sababli, tarjimon asarlarning psixologik va sotsial jihatlarini rus tilida aks ettirishda ham yuqori darajadagi professionallikka ega bo‘lishi lozim.

Tarjimada usullar va metodologiya masalasiga ham e'tibor qaratish zarur. Xoshimov asarlarini tarjima qilishda, asarlarning har bir qatlamini o‘zida saqlab qolish uchun turli usullar qo‘llanilishi mumkin. Misol uchun, "foydalanish orqali" tarjima, ya’ni badiiy ifodalarni aniq va to‘liq saqlash uchun, aynan o‘zbek madaniyatiga xos bo‘lgan iboralar va tasvirlarni rus tiliga yondashuv orqali moslashtirish muhim. Buning uchun tarjimon o‘zbek va rus tillarining nozik farqlarini tushunishi, shuningdek, har ikki madaniyatni bilishi zarur.

Samarali tarjimaning asosiy talablari: Asarlarning original ma’nosini va badiiy shaklini saqlash, tarjimadagi madaniy va estetik tafovutlarni engish, poetik va obrazli ifodalarni rus tiliga muvaffaqiyatli o'tkazish, va, nihoyat, o‘quvchiga badiiy taassurotni yetkazish zaruriyatidir. Bu o‘z o‘rnida tarjimonning professional malakasi va madaniy anglash darajasiga bog‘liq.

Shunday qilib, O'tkir Xoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilish jarayonida lingvopoetik xususiyatlar, madaniyatlararo tafovutlar va estetik jihatlar o‘zaro bog‘langan bo‘lib, ular tarjimonning yuqori mahoratini, til va madaniyatlararo farqlarni to‘g‘ri tushunishni talab qiladi.

Xulosa. O'tkir Xoshimov asarlarini rus tiliga bevosita tarjima qilish jarayoni lingvopoetik xususiyatlarga boy va murakkab bir vazifa hisoblanadi. Ularning asarlarida xalq og‘zaki ijodi, ma'naviyat, an'analar va ijtimoiy muammolar aks etgan bo‘lib, bu unsurlar tarjimaga o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi. Tarjimon faqat grammatika va sintaksisni hisobga olish bilan cheklanmay, asarlarning poetik, estetik va madaniy qatlamlarini ham to‘g‘ri aks ettirishi zarur.

Tarjima jarayonida eng katta qiyinchiliklar madaniyatlararo tafovutlarni yengishda yuzaga keladi. O‘zbek tilidagi an’anaviy ifodalar va ijtimoiy qadriyatlar rus tilida to‘liq anglanmasligi mumkin. Shuning uchun tarjimon, badiiy ifodalarni to‘liq saqlab qolish uchun qo‘shimcha izohlar yoki kontekstual o‘zgartirishlar kiritishga majbur bo‘ladi. Xoshimovning asarlarini rus tiliga o‘tkazishda, nafaqat ma'no, balki uning badiiy va estetik jihatlari ham saqlanib qolishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Xoshimov, O. (1984). Otishma - Toshkent: O‘zbekistan nashriyoti.
2. Bakhtin, M. (1981). Problemy poetiki Dostoevskogo. Moscow: Iskusstvo.
3. Nida, E. (2001). Language and Culture: A Contextual Introduction to Linguistic Anthropology. New York: Mouton de Gruyter.
4. Shveitser, B. (1982). Teoriya i praktika perevoda. Moscow: Russkij yazyk.
5. Jalilov, M. (2010). O‘zbek adabiyotining tarjimasi: masalalar va istiqbollar. Tashkent: Fan.
6. Levitskaya, N. (1997). Poetika perevoda. Moscow: Nauka.
7. Nabokov, V. (2000). On Translation. New York: New Directions.
8. Karaeva, G. (2003). Perevod i poetika. Moscow: Literaturnaya pressa.
9. Makarova, A. (2005). Linguistic and cultural problems in translation. Moscow: Academiya.
10. Bakhtin, M. (1979). The Dialogic Imagination: Four Essays. Austin: University of Texas Press.

Raxmatova Mehriniso Musinovna
Buxoro davlat universiteti dotsenti PhD
E-mail. m.m.rahmatova@buxdu.uz

IMPLIKATURA: SEMANTIK MA'NO VA KONTEKSTUAL MA'NO MUNOSABATLARI

Annatotasiya. *Ushbu maqolada pragmatika sohasining Yevropa va Anglo-Amerika kontinenti maktablari nazariy qarashlari farqlanib, leksik, semantic va kontekstual ma'nolar asosida tahlil amalga oshirilgan. Pragmatikaning asosiy mavzularidan bo'lmish implikatura hodisasi tahlilga tortilgan.*

Kalit so'zlar: *pragmatika, implikatura, leksik ma'no, sintaksis, kontekstual ma'no*

ИМПЛИКАТУРА: ОТНОШЕНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ И КОНТЕКСТНОГО ЗНАЧЕНИЯ

Аннотация*. В данной статье объяснены теоретические взгляды европейской и англо-американской школ в областьи прагматики, и анализ проводится на основе лексических, семантических и контекстуальных значений. Анализируется феномен импликатуры, который является одной из основных тем прагматики.*

Ключевые слова: *прагматика, импликатура, лексическое значение, синтаксис, контекстуальное значение.*

IMPLICATURE: SEMANTIC MEANING AND CONTEXTUAL MEANING RELATIONS

Abstract*. In this article, the theoretical views of the European and Anglo-American schools of pragmatics are distinguished, and an analysis is carried out based on lexical, semantic and contextual meanings. The phenomenon of implicature, which is one of the main topics of pragmatics, is analyzed.*

Keywords: *pragmatics, implicature, lexical meaning, syntax, contextual meaning.*

Tilshunoslikning Pragmatika sohasi tilni bilish va uni tahlil qilishga oid tadqiqotlarda ulkan o'zgarishlar yasay oldi. Pragmatika terminining izohlariga nazar solar ekanmiz, uni "ma'noning kontekstda o'rganilishi tadqiqi", "ma'noning tildan foydalanish jarayonlaridagi namoyon bo'lishini o'rganish" yoki " barcha lisoniy hatti harakatlar tadqiqi" kabi umumlashtiruvchi ta'riflariga tez-tez ko'zimiz tushadi [3]. Bunday ta'riflarga tanqidiy yondashishning mushkuloti "kontekst", "til yoki ma'nodan foyadalanish" kabi konseptlarni anglash va yoritib berishdan iborat albatta.

Pragmatikaning zamonaviy yondashuvlari ikki maktabning ya'ni Anglo-Amerika va Yevropa kontinenti maktablariga tayanishini Pyotr Kap o'z tadqiqotlarida belgilab o'tadi. Anglo-Amerika maktabi 'komponent' qarashlari ya'ni pragmatika til nazariyasining asosiy elementi yoki yadrosini tashkil etib, fonetika, fonologiya, morfologiya, sintaks va semantika bilan teng mavqeda ekanligiga urg'u beradi. Demak komponent yondashuvda pragmatika ham bir necha tadqiqot obyektlariga ega[4]. Bular implikatura, dayksis, presuppozitsiya va nutq aktlari. Yuqorida keltirilgan pragmatikaga oid ta'riflarning izohlari Anglo-Amerika maktabining kompenent yondashuvi bilan muvofiq ekanligini tilda nimani tadqiq qilish(lisoniy birlikning ma'nosini) va qay tarzda tadqiq qilish (lingvistik belgi ishtirokidagi tildan foydalanishlar kontekstda (aniq vaziyatda) sodir bo'lishi) mazmunida aniq ko'rishimiz mumkin.

Evropa maktabi tadqiqotlari pragmatikani til nazariyasining alohida farqli bir elementi sifatida tadqiq etmaydi, balki til sistemasidagi sintaks, semantika va boshqa bo'limlarining ichida kechuvchi lingvistik hatti-harakatning barcha aspektlariga funksional nazar bilan yondashadi. Pragmatikaga berilgan ta'riflar bilan ushbu yo`nalishning tadqiqotlari ham muvofiqdir.

An'anaviy sintaksis va semantikaga asoslangan tahlillarga ko'ra quyidagi gapni tahlil qilamiz:

(1)A: Umrimda ko'rmaganman bunday xudbinlikni [5]

Sintaktik tahlil:

[Gap turi]: Darak gap, ya'ni biror faktni tasdiqlaydi.

[Gap tuzilishi]: Sodda gap (faqat bitta asosiy ega va kesimi bor).

[So'z tartibi]: Erkin so'z tartibli o'zbek tilida, so'z tartibi unchalik qat'iy emas, lekin bu gapda nisbatan inversiya tartib qo'llanilgan.

Gapdagi so'zlarning sintaktik vazifalari:

"Umrimda" - hol (vaqt holi, hech qachon ko'rmaganligini bildiradi)

"bunday" - aniqlovchi (xudbinlikning qandayligini aniqlaydi)

"xudbinlikni" - to'ldiruvchi (nimani ko'rmaganligini bildiradi, tushum kelishigida)

"ko'rmaganman" - kesim (gapning asosiy harakatini ifodalaydi)

Semantik tahlil:

[Gapning ma'nosi]: Gapiruvchi o'z hayotida hech qachon bu qadar kuchli, misli ko'rilmagan xudbinlikni ko'rmaganligini bildiradi. Ya'ni, gapiruvchi xudbinlikning darajasidan hayratda yoki norozilikda ekanligini ifodalaydi.

[Leksik ma'no]:

"Umr" - hayot davri.

"Bunday" - shunga o'xshash, shu kabi.

"Xudbinlik" - faqat o'z manfaatini o'ylash, boshqalarni mensimaslik.

"Ko'rmoq" - ko'z bilan idrok etmoq (bu yerda majoziy ma'noda, boshidan kechirmoq, duch kelmoq).

Predikatsiyaning (kesimli ifoda) rost (true) ekanligiga dalil gapiruvchining nutqiy ifodadagi majburiyatni olganligi uning “umrida ko’rmaganligi” bilan teng. Ya’ni “umrimda” “hayotimda” og’zaki ifodasiga urg’u berish uning “o’z gapiga amin ekanligini” va bu holat “aniq ekanligini” namoyon etadi.

Gapdagi bu holatlar quyidagi 3 turdagi ishni bajaradi: 1. Nutqiy ifoda (propozitsiya) ma’nosini markerlanmagan ko’rinish bilan qiyoslab izohlaydi (bu yerda “umrimda” ifodasi extrapozitsion holatda. U ekstrapozitsiyadan tashqarida bo’lgan doimiy strukturadagi ya’ni normal gap bilan qiyoslanadi. Ya’ni gapning o’rtasida kelishi mumkin bo’lgan so’z gapni boshlab bermoqda) 2. U qanday boshqa ekstropozitsiyalar grammatik jihatdan to’g’ri, asosli ishlatilishiga ko’rsatma beradi. 3. U gap tartibining o’zgarishini ko’rsatib o’tadi (ot- kesim inversiyasi, o’zbek tilida gap tartibi qat’iy bo’lmasada bu gapda inversiya yaqqol bilinadi)

Tahlilga tortilgan gap tuzilishi sodda bo’lsada, semantik jihatdan boy ekanligini yuqoridagi tahlil qisman yorita oldi. Mazkur gap orqali gapiruvchining xudbinlikka nisbattan kuchli emotsional munosabatini yoki tinglovchiga muayyan taasurot qoldirishga qaratilganligini yuqoridagi tahlildan yaqqol aniqlab bera olmaymiz. Futbolchining bunday og’zaki ifodasini (utterance) ommaviy axborot vositasidagi maqolada sarlavha sifatida, gap shaklida ifodalash ko’plab o’quvchilarni va obunachilarni o’ziga jalb etadi va jurnalistning asosiy intensiyasi ham uning harakatida ma’lum, ya’ni ko’proq obunachilarni sport internet sahifasiga jalb qilishdir. lekin yuqoridagi gapni jurnalistik intensiyadan tashqari gapiruvchining nimani nazarda tutib bunday gapni ifodalagani yoki uning intensiyasi maqolani o’quvchi obunachilar uchun muhimlik kasb etadi. Tildan foydalanishnig kontekst asosidagi pragmatik tahlili esa nafaqat tashqi grammatik elementlar balki gap sathidan bilinmaydigan ma’noni tinglovchi bilan muloqotdagi so’zlovchining ritorik tanlovi qaysidir aniq holatda harakat yoki harakatsiz maqsadga erishishga intilishi tilning shakliy imkoniyatlaridan chetga o’tib “kontekst” imkoniyatlariga murojaat qilishini talab etadi. Xuddi shu nuqtada “GAP” “NUTQIY IFODAGA” aylanadi [2]

1-misoldagi nutqiy ifodani aniq fahmlash uchun ‘pragmatik to’yintirilgan’ tahlillar orqali tasavvuriy kontekstga turli savollar berib qo’shimcha ma’noni hosil qilishimiz mumkin. 1. So’zlovchi va tinglovchi bir-birini qanchalik yaxshi taniydi? 2. Ular oldin futboldagi xudbinlik vaziyati nima ekanligini anglshadimi? “Xudbinlik” konseptini anglash uchun so’zlovchi va tinglovchi qanday ensiklopedik bilimga ega? Futboldagi ushbu holatni baholashda so’zlovchi va tinglovchi fikrlari teng

keladimi? Qandaydir pozitiv yoki negativ stereotip qarashlar mavjudligi(masalan Messining mash-hurligiga oid yoki Mbappening kontrakni yangilay olganligi sabab) qarama qarshi bo'la oladimi? Albatta bu savollarga javoblar har xil bo'lishi mumkin lekin keling biz haqiqiy kontekstga qarab ma'noni chiqarishga harakat qilaylik. 1-misoldagi gap implikaturasi tahlili:

1-misoldagi nutqiy ifodadagi holatni qaysi faktorlarga bog'laymiz? nutqiy ifoda intensiyasi (funksiyasi) bilan uning effekti bizni qay darajada gapning ma'nosini anglash uchun yaqinroq olib keladi? Jurnalistning futbolchidan Mbappening bunday harakatining sababi haqidagi savolga 1- misoldagi javobni olishi (holbuki 1-misoldagi bu javob oddiy gap tarzida yoki holatga aniqlik kirituvchi tushuntirishlar asosidagi javob bo'lishi mumkin edi, ammo quyidagi effekt kontekst natijasida ko'rindi

Implikatura]: Gapiruvchi bu xudbinlikni juda qoralashi, unga nisbatan g'azab yoki nafrat his qilishi mumkinligi oqibatidagi tanbeh.. Gap ohangiga qarab bu ma'nolar aniqroq bo'ladi.

[Emotsionallik]: Gapda kuchli emotsional bo'yoq bor. "Umrimda (hech qachon) ko'rmagan-man" iborasi hayrat, norozilik yoki qoralashni kuchaytiradi.

1- misoldagi nutqiy ifoda orqali so'zlovchi (futbolchi) Ueyn Runi, (mashhur fubolchi) Kilian Mbappening futbol maydonidagi sherigi (mashhur futbolchi) Messiga nisbattan harakatiga, ya'ni uni turtib yuborishiga nisbattan noroziligini bildirgan. 'Xudbinlik' deb baholangan turtib ketish harakati aynan Mbappening Messidan yosh ekanligga (24 yosh), uning (o'zini jamoaning asosiy yulduzi deb hisoblay boshlashi)PSJ bilan yangi kelishuvni imzolaganlik muvaffaqiyati Messining uning yoshida bo'lganidagi muvaffaqiyatlari bilan teng kelolmasligini, ya'ni Messi 25 yoshda 4 ta "oltin to'p"ni qo'lga kiritganligi haqidagi axborotlar kontekst sifatida Mpappening "o'zini jamoaning asosiy yulduzi" deb hisoblay boshlashayotganligi shunday oqibatlarga olib kelayotganligiga(bundan oldin ham kiyim almashtirish xonasida Messi bilan tortishganligini) ishora etadi. Maqsad esa Mbappeni uni o'z o'rniga qo'yish uchun tanbeh sifatidagi implikatura deb tahlil qilish mumkin.

Nutqiy ifodaning ma'no markaziga erishish uchun so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi kontekstual bog'liqlik juda muhim. Kontekst tushunchasini ta'riflash juda qiyin yoki nima kontekst emasligini aniqlash ham mushkul [1]. Pyotr Kap esa kontekstga quyidagicha ta'rif berishga harakat qiladi. Kontekst nutqiy ifoda, aniq holat hamda ularning natijalarining orqa fondagi katalogi bo'lib, yangi nutqiy ifodaning funksiyasini aniqlaydi, u (kontekst)so'zlovchi va tinglovchi lingvistik tajri-basining umumiyligi tarixidir. Ularga ko'ra so'zlovchi bir necha natijaviylikni oldindan bilib turib effektiv natijaga nutq orqali erishadi [1].

Pragmatikaning asl mohiyati bo'lgan so'zlashuv implikaturasi tinglovchining kontekstdan va umumiy bilimdan ma'no chiqarish qobiliyatiga tayanib, so'zlovchiga aniq aytilganidan ko'ra ko'proq ma'lumot yetkazish orqali samarali va nozik muloqot qilish imkonini beradi. Biz Graysning Kooper-ative Prinsip va uning turli kontekstlarda yashirin ma'noni tushunish uchun oqibatlariga e'tibor qaratgan holda implikaturaga oid turli qarashlarni tahlil qilamiz. Tahlil turli xil muloqot muhitlarida implikaturani o'rganuvchi bir qator tadqiqotlarga asoslanadi, jumladan adabiy asarlar, kino va madaniyatlararo o'zaro ta'sirlar . Yakuniy maqsad turli kontekstlarda samarali va mazmunli mu-loqotga erishish uchun implikaturani chuqur tushunish qanchalik muhimligini ko'rsatishdir.

2. Nazariy asoslar: Greysning hamkorlik tamoyili va undan tashqari

Grays kooperativ (hamkorlik) tamoyili, pragmatikaning asosiy tushunchasini tushuntirish or-qali poydevor yaratadi. Graysning ta'kidlashicha, suhbat ishtirokchilari umumiy kommunikatsiyaga erishish uchun hamkorlik qilishga bilvosita rozi bo'ladilar [3]. Masalan:

I:A: --Eski shahraga qanday borsam bo'ladi?

B:--Shu yo'ldan to'g'riga, keyin esa o'nnga burilasiz.

Bu hamkorlik to'rtta tamoyil bilan boshqariladi: miqdor (yetarli axborotni ulashish, lekin had-dan tashqari ko'p emas), sifat (to'gri so'z bo'lish), muvofiqlik (so'zlovchining vaziyati, mavzusi va maqsadiga mos muloqot turini tanlash) va uslub tamoyili (aniq va bir ma'noli bo'lish) (Han, 2024). Biroq, so'zlovchilar ko'pincha bu maksimalarni chetlab o'tadilar yoki buzadilar, bu esa so'zlashuv implikaturalarini - aniq ifodalanmagan yashirin ma'nolarni keltirib chiqaradi. Masalan, istehzoli izoh sifat maksimasini, kamsitish esa miqdor maksimasini chetlab o'tadi . Ushbu implikaturalarni talqin qilish ko'p jihatdan nutqning konteksti va nutq o'rtasidagi umumiy bilimga bog'liq.

Graysning hamkorlik tamoyili implikaturani tushunish uchun qimmatli asos bo‘lsa-da, uning e’tibor qaratish kerak bo’lgan jihatlari mavjud. Masalan, Lichning xushmuomalalik tamoyili shuni ko‘rsatadiki, xushmuomalalik mulohazalari ba’zan hamkorlik tamoyilidan ustun kelishi mumkin [2], hatto to‘g‘ridan-to‘g‘ri yondashuv ko‘proq ma’lumot beradigan bo‘lsa ham, implikaturaga olib keladi. Bundan tashqari, tamoyil muloqot uslublaridagi madaniyatlararo farqlarni to‘liq hisobga olishda qiyinchiliklar tug’diradi. Bir madaniyatda mutlaqo maqbul implikatura deb hisoblanishi mumkin bo‘lgan narsa boshqa madaniyatda noto‘g‘ri talqin qilinishi yoki hatto haqoratli bo‘lishi mumkin. Noformulaviy implikaturalarning murakkabligi, ya’ni o‘rnatilgan qonuniyatlar asosida osonlikcha oldindan aytib bo‘lmaydigan implikaturalar ham Grays modeliga qiyinchilik tug‘diradi. Bu cheklovlar implikaturani tushunishga kontekst, madaniy farqlar va kognitiv jarayonning murakkabliklarini hisobga olgan holda yanada nozikroq yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

3. Turli kontekstlardagi suhbat implikaturasi: qiyosiy tahlil

Turli kommunikativ kontekstlarda so‘zlashuv implikaturasining vazifasi tahlil qilinar ekan, badiiy asarlarda mualliflar implikaturadan ma’no qatlamlarini yaratish, xarakter xususiyatlarini nozik ochib berish, syujetni ilgari surish va hikoyaning umumiy ta’sirini kuchaytirish uchun foydalanadilar. Masalan, kinoya, kesatiq va kamsitishdan foydalanish qahramonlarning o‘zaro munosabatlariga chuqurlik va murakkablik qo‘shishi mumkin, bu esa o‘quvchilarga ochiq aytilmagan motivlar va niyatlarni aniqlash imkonini beradi . Jeyn Ostin romanlaridagi qahramonlar o‘rtasidagi nozik ishoralar va yashirin ziddiyatlarni ko‘rib chiqaylik - o‘quvchi ularning munosabatlari haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bayonotlar orqali emas, balki implikatura orqali ko‘proq ma’lumot beradi. Turli janr va adabiy uslublarda implikatura turlicha qo‘llaniladi, bu mualliflarning o‘ziga xos estetik maqsadlari va kommunikativ strategiyalarini aks ettiradi .

Kino va televideniye ham tomoshabinlarni jalb qilish va hikoya rivojini kuchaytirish uchun suhbat implikaturasiga ko’p tayanadi (Suhaeni, 2019), (Kelvin, 2022). Nozik imo-ishoralar, mimikalar, dialogdagi pauzalar - bularning barchasi yashirin ma’nolarni yaratishga yordam beradi. Bu ma’nolarning talqini ko‘pincha tomoshabinning o‘z bilimi va tajribasiga bog‘liq bo‘lib, filmning syujet va tematik elementlarining yanada boy va rang-barang talqin qilinishiga olib keladi. Masalan, sarguzashtli trillerda qahramonlar o‘rtasidagi yashirin tashvishlar va shubhalar implikatura orqali ifodalanishi mumkin, bu esa keskinlik tuyg‘usini yaratadi. Xuddi shunday, komediya filmlari hazilmutoyiba yaratish uchun ko‘pincha implikaturadan foydalanadi, bunda tomoshabinlarning aytilgan so‘zlardan tashqari ko‘zlangan ma’noni tushunish qobiliyatiga tayanadi

Madaniyatlararo muloqot implikaturani tushunish uchun noyob qiyinchiliklar va imkoniyatlarni keltirib chiqaradi . Muloqot uslublaridagi madaniy farqlar yashirin ma’nolarni ishlab chiqish va talqin qilishga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bir madaniyatda xushmuomala yoki tegishli implikatura deb hisoblangan narsa boshqa madaniyatda qo‘pol yoki chalkash deb qabul qilinishi mumkin . Bu implikaturalarni talqin qilishda madaniy sezgirlik zarurligini ta’kidlaydi va madaniy chegaralar bo‘ylab o‘zaro ta’sir qilishda noto‘g‘ri muloqot imkoniyatlarini tan olish muhimligini ko‘rsatadi. Madaniy kontekstni sinchkovlik bilan ko‘rib chiqish tushunmovchiliklarning oldini olish va yanada samarali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ishbilarmonlik muloqoti ham ko‘p jihatdan implikaturaga tayanadi, xususan, muzokaralar va hamkorlikda bilvositalik va xushmuomalalik ijobiy munosabatlarni saqlab qolish va kutilgan natijalarga erishish uchun strategik vosita bo‘lishi mumkin .

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Cap, P. (2010). Pragmatics, Micropragmatics, Macropragmatics. Lodz Papers in Pragmatics, 6(2), 195-228. https://doi.org/10.2478/v10016-010-0011-0

2. Grice, P. (1991). Studies in the Way of Words. Harvard University Press.

3. Grice, H. P. (1988). Utterer’s meaning, sentence-meaning, and word-meaning. Philosophy, language, and artificial intelligence: Resources for processing natural language, 49-66.

4. Neale, S. (1992). Paul Grice and the philosophy of language. Linguistics and philosophy, 509-559.

5.www.sport.uz/news/views/runi-umrimda

Yuldasheva Mashxura Muzafarovna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD),
E-mail: mashhurayuldasheva1973@gmail.com
https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-4048-2775

QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA FUQAROLIK POZITSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH MAZMUNI

Annotatsiya. *Maqolada* ta’lim-tarbiya yaxlitligini ta’minlash hamda talaba-yoshlarda fuqarolik madaniyatini rivojlantirish maqsadida ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlar integratsiyasini quyidagi yo‘nalishlarda tashkil etishni, tadqiqot obyektlari bo‘lgan oliy o‘quv yurtlarida o‘qitiladigan ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlarni o‘qitish jarayonida talabalarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda mavzular mazmunidagi quyidagi masalalarga e’tibor qaratilgani, tadqiqot jarayonida ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlarni o‘qib o‘rganish orqali talabalarda fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish usullari *tadqiq etilganligi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *tafakkurini takomillashtirish, ijodkorlik, bunyodkorlik, yaratuvchanlik, fanlarning jahon sivilizasiyasi, millatlararo totuvlik, xalqaro birdamlik, axloqiy-huquqiy qarashlar, e’tiqodlarning shakllanishi, ta’lim-tarbiyaning ustuvorligi.*

IMPROVING THE CONCEPT OF CIVIC POSITIONING IN STUDENTS BASED ON A VALUE-ORIENTED APPROACH

Abstract. *The article examines the provision of integrity of education and development of civic culture among students, it is proposed to organize the integration of social, humanitarian and special sciences in the following areas, to focus on the following issues on the content of topics in the development of students' civic position in the process of teaching social, humanitarian and special sciences, taught in higher education institutions, which are the objects of research, in the process of research of social-humanitarian and special sciences. It is explained that methods of improving the civic position of students through reading and learning were investigated.*

Key words: *improvement of thinking, creativity, creativity, world civilization of sciences, international harmony, international solidarity, ethical and legal views, formation of beliefs, priority of education.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОНЯТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВОЧНОГО ПОДХОДА

Аннотация. *В статье рассматривается обеспечение целостности образования и развития гражданской культуры у студентов предлагается организовать интеграцию социально-гуманитарных и специальных наук по следующим направлениям, сосредоточить внимание на следующих вопросах по содержанию тем в развитии гражданской позиции студентов в процессе преподавания социально-гуманитарных и специальных наук, преподаваемых в высших учебных заведениях, которые являются объектами исследования, в процессе исследования социально-гуманитарных и специальных наук. Поясняется, что исследованы методы улучшения гражданской позиции студентов посредством чтения и обучения.*

Ключевые слова: *совершенствование мышления, творчество, творчество, мировая цивилизация наук, международная гармония, международная солидарность, этико-правовые взгляды, формирование убеждений, приоритет образования.*

Kirish. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat qurish va fuqarolik pozitsiyasining mustahkam poydevorini shakllantirish O‘zbekiston Respublikasi oldida turgan

strategik maqsad sanaladi. Bu maqsad O‘zbekistonni fuqarolik pozitsiyasini barpo etish yo‘lidan dadil olib bormoqda.

Fuqarolik pozitsiyasi – bu insoniyatning azaliy orzusi, istak-xohishi va uning nodir kashfiyotidir. Bunda jamiyat a’zolari o‘rtasida qonun ustuvorligi, erkin va mustaqil yashaydigan, ijtimoiy adolat qaror topgan, inson manfaatlarini ko‘zlab ish tutishga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimi hisoblanadi. Shu bois, bu jamiyat xalqning maqsadi, orzu-istaklarini o‘zida mujassamlashtirgan, insoniyatga kuch-qudrat, iymon-e’tiqod, sabr-toqat, adolatli hayot bag‘ishlaydigan jamiyat hisoblanadi. Zero, falsafiy-pedagogik manbalarda yozilishicha, fuqarolik pozitsiyasi – bu milliy qadriyatlar qaror topgan, qonun ustuvorligi ta’minlangan, insonparvar, adolatrarvar jamiyat bo‘lganligi sababli kishilik jamiyati ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti jarayonida ilg‘or fan namoyondalari demokratik jamiyat barpo etish to‘g‘risida izlanish olib borganlar.

Ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlarni integrativ o‘qitishning afzallik tomoni shundaki, ularda ta’lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish, demokratiyalashtirish, ijtimoiylashtirish imkoniyatlari maydonga keladi. Bu imkoniyatlar talabalarda fuqarolik madaniyatining asosini tashkil etgan fuqarolik ongi, fuqarolik e’tiqodi, fuqarolik tafakkuri, fuqarolik idroki va munosabatlarining rivojlanishi uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

“Fanlararo aloqadorlik, – deb yozadi taniqli rus pedagogi V.M.Maksimova, – zamonaviy didaktik paradigma sifatida fanlar mazmunidagi o‘quv muammolarini kompleks (yaxlit) hal etish, umumlashtirish va bir butun xulosa chiqarish imkonini yaratdi. Ayni paytda, ta’lim metodlari, usullarini faollashtirdi va turli o‘quv predmetlari mazmunidagi bilim, ko‘nikma, malakalarni tizimga solishni ta’minladi. Tizimli tahlilni yo‘lga qo‘yib, fanlararo aloqadorlikning tarkibi, tuzilishi va vazifalarini turli obyektlar bilan bog‘lab, o‘quv fani va o‘qitish jarayonining bog‘liqligini amalga oshirdi. Shuning uchun u zamonaviy didaktik prinsip hisoblanadi” .

O‘zbekistonlik pedagog A.Choriev “Kadrlar tayyorlash tizimida fanlararo aloqaning ahamiyati” muammosini tadqiq qilar ekan, fanlararo aloqadorlik xususida shunday yozadi: “...fanlararo aloqa ta’lim-tarbiya samaradorligini oshiradi, biri-ikkinchisini to‘ldiradi, ortiqcha takrorlashlarga yo‘l qo‘ymaydi. Shuning uchun ta’lim standartlarini, darslik va o‘quv qo‘llanmalarini tayyorlashda fanlararo aloqa qoidasiga amal qilish hayot talabidir”. Muallif bu bilan barcha fanlar tabiat, jamiyat, tafakkur qonuniyatlarini o‘rganishda bir-biriga yaqinligini, bu yaqinlik esa aloqadorlikni to‘ldirishini va shu asosda ta’lim-tarbiya samaradorligini ta’minlashini ta’kidlaydi.

“Fanlararo aloqadorlik, – deb yozadi B.Abdullaeva, – faqatgina fanlarni o‘rganishda umumiy ijtimoiy maqsadlar asosida o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga erishish vositasi emas, balki aniq pedagogik vazifalarni shakllantirish, bilimlar, malakalar, munosabatlar asosida fan tizimlarini belgilashda muhim omillardan biridir”.

Natija va tahlillar.

Ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlarni integrativ o‘qitishning afzallik tomoni shundaki, ularda ta’lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish, demokratiyalashtirish, ijtimoiylashtirish imkoniyatlari maydonga keladi. Bu imkoniyatlar talabalarda fuqarolik madaniyatining asosini tashkil etgan fuqarolik ongi, fuqarolik e’tiqodi, fuqarolik tafakkuri, fuqarolik idroki va munosabatlarining rivojlanishi uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Shu ma’noda yangi qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun talablari asosida ta’lim-tarbiya yaxlitligini ta’minlash hamda talaba-yoshlarda fuqarolik madaniyatini rivojlantirish maqsadida ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlar integratsiyasini quyidagi yo‘nalishlarda tashkil etishni maqsadga muvofiq deb bildik:

- ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlar integratsiyasini tashkil qilish yordamida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va ma’naviy-ma’rifiy hayot uchun muhim bo‘lgan fan, san’at, ilm-ma’rifat insonning mehnat faolligi, milliy mafkura, falsafa, din kabi qimmatli qadriyatlar asosini tashkil etgan aksiologik (qadriyatlar to‘g‘risidagi ta’limot) bilimlar majmuasini vujudga keltirish;

- fanlarning yaxlit integratsiyasi asosida voqelik, ijtimoiy-siyosiy hayot, iqtisodiy-mafkuraviy taraqqiyot to‘g‘risida gnoseologik ma’lumotlar, amaliy va ta’limiy tarbiyaviy jarayonni baholovchi ahamiyatga ega bo‘lgan ko‘nikmalar (dalillash, milliy mustaqillikning barcha tuzumlardan

ustunligini asoslash, fan texnikaning insonparvarligi, insonga xavf solayotgan tahdidlar, mafkuralarning yotligi, jaholatligi va h.k)ni hosil qilish va takomillashtirish;

- ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlar mazmunidagi umumlashtirilgan bilimlar, ko‘nikmalar asosida shaxs g‘oyaviy-mafkuraviy e’tiqodi, ilmiy dunyoqarashi, axloqiy-estetik ideali, ma’naviy-jismoniy salohiyati, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti va mehnat faoliyatining huquqiy-axloqiy asosi negizida fuqarolik madaniyatining tarkibiy qismlarini tarkib toptirishga erishish.

Majburiy va tanlov fanlar integratsiyasini ta’minlovchi omillar:

- **Akseologik bilimlar**
- **Gnoseologik bilimlar**
- **Umumlashtirilgan bilimlar, ko‘nikmalar**

Bu faoliyatni amalga oshirish jarayonida tadqiqotimiz obyektlari bo‘lgan oliy o‘quv yurtlarida o‘qitiladigan ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlarni o‘qitish jarayonida talabalarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda mavzular mazmunidagi quyidagi masalalarga e’tibor qaratildi:

- insoniyat va jamiyat rivojida umumbashariy, milliy va ma’naviy merosning o‘rni hamda moddiy ishlab chiqarishdagi ahamiyatini namoyon etish orqali fuqarolik pozitsiyasi to‘g‘risida tushuncha berish;
- ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlarning ijtimoiy hayot iqtisodiyot, siyosat, huquq va hokimiyatdagi o‘rnini tushuntirish yordamida bu jarayonda fuqarolarning rolini ko‘rsatish;
- O‘zbekiston Konstitutsiyaviy tuzumining asosiy prinsiplari, fuqarolarning huquqlari, burchlari va erkinliklarining qonun bilan kafolatlanishini hamda jamiyat va shaxs munosabatlarining dialektik mutanosibligini bilib olishga yo‘llash;
- mustaqillik tafakkuri va fuqarolik madaniyatining ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-madaniy, tarixiy, ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatini anglab etish ko‘nikmalarini talabalarda hosil qilib, fuqarolik madaniyati tushunchalarining jarayondagi o‘rnini o‘rgatish;
- fuqarolik jamiyatining iqtisodiy-ma’naviy, huquqiy-axloqiy, madaniy-siyosiy negizini bilib olishga yo‘llash;
- shaxs shakllanishi va jamiyat taraqqiyotida ta’lim-tarbiyaning ustuvorligi, uning dunyoviylik, insonparvarlik va demokratik xarakterda ekanligini tushunib etishga o‘rgatish;
- inson hayotining maqsadi, mazmuni va mohiyatini, kasbning axloqiy-huquqiy asosi, xulq-odob madaniyati fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning omili ekanligini tushuntirish;
- Yangi O‘zbekistonni qurishga yo‘naltirilgan obyektiv shart-sharoitlar va sub’ektiv omillarni hamda ularning Vatan ravnaqi g‘oyasi, millatlararo totuvlik tamoyili bilan bog‘liqligini, mamlakatni rivojlantirishdagi ahamiyatini tushunishga talabalarni yo‘llash va h.k.

Xulosa.

Ushbu masalalarni inobatga olib, tadqiqot jarayonida ijtimoiy-gumanitar va ixtisoslik fanlarni o‘qib o‘rganish orqali talabalarda fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish usullari quyidagicha belgilandi:

1. Milliy taraqqiyot qonunlari, davlat ramzlari (konstitutsiyasi, bayrog‘i, madhiyasi, tamg‘asi, valyutasi)ga hurmat, ularni asrab-avaylash fuqarolik burchi va mas’uliyati ekanligini anglash, vatanparvarlik tuyg‘usiga ega bo‘lish.
2. Yangi O‘zbekistonni barpo etish, yurt tinchligi, Vatan ozodligi va taraqqiyoti, xalq farovonligi yo‘lida tashabbuskorlik, bunyodkorlik, yaratuvchilik ko‘rsatib, faoliyat yuritish ehtiyojini o‘zida tarkib toptirish;
3. Ulug‘ mutafakkirlar, ilm-fan namoyondalari, boy va ulkan ma’naviy meros, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar mazmunini anglash va ularni asrab-avaylash his-tuyg‘usiga ega bo‘lish.

4. Komil inson, fuqarolik, faol fuqaroviylik, fuqarolik pozitsiyasi, fuqarolik burchi, mas'uliyati, e'tiqodi kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini anglash va bu fazilatlarni ularni o'zida tarbiyalashga erishish.

5. Baynalminalchilik (millatlararo muloqot madaniyati), dinlararo bag'rikenglik (tolerantlik) tuyg'usiga ega bo'lish, o'zga millat va elatlar madaniyatiga, urf-odatlariga hurmat ko'rsatish.

6. Sog'lom turmush tarziga, ogohlikka, huquqiy-axloqiy me'yorlarga rioya qilish, o'z hayoti va faoliyatini, sog'lom turmush tarzini, ogohlik madaniyati qonuniyatlari asosida qurishga intilish.

Yuqorida qayd etib o'tilgan vazifalarni hal etish va fuqarolik madaniyatini rivojlantirish mezonlarini talabalar ongi va faoliyatiga singdirish uchun ijtimoiy va ixtisoslik fanlarda katta imkoniyatlar mavjudligi aniqlandi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari: Ped. fan. dok. diss... . -Toshkent: TDPU, 2006. – 263 bet.

2. Maksimova V.N. Mejpredmetnie svyazi v prosesse obucheniya.-M.: Prosvesheniye, 1982.-192 s.

3. Qadriyatli yondashuvlar asosida talabalarning fuqarolik pozitsiyasi va tolerantlik tafakkuri texnologiyalarini shakllantirish., "Pedagogik akmeologiya" №6(8) 2023, 42-46 b.

4. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish texnologiyasi.,Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar № 2023 aprel 38-43 b.

5. Технологии совершенствования толерантного мышления и гражданского позиционирования у студентов на основе ценностно-ориентировочных подходов., Pedagogik akmeologiya" 7(15) 2024, 59-63 b.

6. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda tolerantlik tafakkurini takomillashtirish texnologiyasi.,"Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal 3(7) 2024 252-254 b.

7. Technologies for improving tolerant thinking and civic positioning in students based on value-oriented approaches., AMERICAN Journal of Science on Integration and Human Development Volume 2, Issue 1, 2024 ISSN (E): 2993-2750., 59-62 b.

8. Improving tolerant thinking among the youth of Uzbekistan bosma Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations., 2024 Prague, Czech18 https://academicsresearch.ru/index.php/ysetia/article/view/3026

9. Training for the development of tolerant thinking among students in the conditions of modern society., Novateur publications international journal of innovations in engineering research and technology [IJIERT] ISSN: 2394-3696 Website: ijiert.org VOLUME 9, ISSUE 12, Dec. -2022 , 241-246 https://repo.ijiert.org/index.php/ijiert/article/view/3518

10. Technologies for improving tolerant thinking and civic positioning in students based on value-oriented approaches., Vol. 3 No. 1 (2024): Problems and scientific solutions. 2024 Australia, Melbourne 83-86 https://academicsresearch.ru/index.php/icpass/article/view/3000

11. Technology for the formation of tolerant thinking and civic positioning among students based on a value-oriented approach., European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 4 | Issue 11 | November -2024 ISSN: 2795-8612 ., 292-294 b.

ОТЧЕТ
ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ПРОВЕДЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО КОНГРЕССА «ПСИХОЛОГИЯ XXI СТОЛЕТИЯ»
16 - 18 марта 2025 года

Организаторы: Международная Академия Психологических наук (МАПН), Университет интегративной психологии и психотерапии, Узбекистанское отделение МАПН, Бухарский институт психологии и иностранных языков.

Модераторы Конгресса: В.В.Козлов, Ш.Р.Баратов, М.Н.Усманова, Ш.Ш. Останов, Д.А.Собирова.

Участники: В работе Конгресса приняли участие более 120 ученых, практикующих психологов, которые представляли государственные и частные вузы Москвы, Ярославля, Санкт-Петербурга, Томска и других городов России, Белоруссии, Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана, профессора и психологи ведущих вузов Узбекистана, специалисты и руководители психологических служб и образовательных учреждений, психологи стран ближнего зарубежья, работники психотерапевтических и диагностических центров России, Казахстана, Белоруссии, педагоги и студенты Бухарского института психологии и иностранных языков.

33-ий Международный Конгресс «Психология XXI столетия» (Новиковские чтения), посвященный 65-летию Баратова Шарифа Рамазановича, начал свою работу 16 марта 2025 года на базе Бухарского института психологии и иностранных языков.

Основная цель международного Конгресса – обсуждение современных тенденций развития психологии, обмен опытом ведущих специалистов стран СНГ по различным направлениям практической психологии, знакомство с новейшими методами исследования в области практической психологии, а также консолидация усилий психологов стран СНГ по их решению, а также развитие международных связей, совместное проведение психологических исследований, публикация статей в высокоиндексируемых журналах.

За время совместного сотрудничества Конгресс превратился в важное научное событие, в рамках которого отечественные, российские и ученые-психологи ближнего зарубежья - представители академической и вузовской науки - могут обмениваться мнениями по ключе-

вым проблемам науки, образования, профессионального развития. Это престижное мероприятие объединило представителей отечественной, российской и международной науки из различных областей знания, в частности социальных и гуманитарных наук.

Научная программа конференции включала утреннее и вечернее пленарные заседания, работу пяти секций и общую научную дискуссию. В тематике пленарных заседаний и секций нашли отражение фундаментальные проблемы психологии, личностного и профессионального развития современного педагога.

Тематические направления Конгресса: Методология современной психологии. Интегративная парадигма психологии: теория и метод. Психология в образовании. Организация психологической службы. Психология в здравоохранении. Психология профессионального становления и реализации личности.

Конгресс открыл председатель программного комитета президент МАПН, доктор психологических наук, профессор, **Владимир Васильевич Козлов** (Ярославль, Россия), который отметил, что основная цель сотрудничества ученых и практиков в рамках МАПН сводится к координации научных исследований, обмену информацией и поддержка психологами друг друга. МАПН устраивает встречи на разных уровнях общения. Особое внимание уделяется

издательской и просветительской деятельности, подготовке современных профессиональных психологов.

С докладом «Основные задачи и перспективы Узбекистанского отделения МАПН» выступил доктор психологических наук, профессор **Шариф Рамазанович Баратов,** который отметил важность данного мероприятия обусловлена потребностями дальнейшего развития психологии в Узбекистане, разработкой перспективных программ научных исследований определения теоретических основ и расширения сфер практического применения психологии.

В настоящее время узбекская психология находится на этапе становления и определения приоритетов будущего развития. В данной связи особую актуальность приобретает научная и инновационная деятельность ученых.

Работы ученых Республики, охватывают следующие направления психологической науки: методология современной психологии, интегративная парадигма психологии, организация психологической службы, психология в образовании, психология в здравоохранении, психическое здоровье детей и подростков, современные психологические проблемы общественного развития, психология профессионального становления и реализации личности и т.п.

Развитая сеть психологической службы, внедрение передовых психологических технологии, интеграция с лучшими научно-практическими лабораториями мира, с учетом ментальности этноса, с привлечением конкурентоспособных специалистов и ученых обеспечивает должное развитие современной психологии.

Филиал Международной академии психологических наук в Узбекистане, включающий в свои ряды известных ученых –кандидатов наук, доцентов, докторов наук, профессоров, PhD докторов. В Узбекистане работают около 80 докторов и 200 кандидатов психологических наук, а также множество выпускников магистратуры и докторов PhD.

Такой мощный научный и творческий потенциал общества достойно представляет Узбекистанскую психологическую науку на международных конференциях, симпозиумах, ассоциациях и будет следовать тому прогрессивному курсу развития, заложенный предками, мыслителями Востока, творцами яркой истории узбекского народа.

Благодаря усилиям Узбекистанского отделения МАПН журнал «**Вестник интегративной психологии**» в 2015 году был включен в перечень ВАК Узбекистана (Постановление Президиума ВАК Республики Узбекистан (20.03.2015 г., № 214/2; 18.11.2015 г., №218/5; 22.12.2015 г., №219/5), в котором результаты своих исследований представляют не только ведущие психологи, но и молодые ученые.

Журнал МАПН «**Человеческий фактор: Социальный психолог**» на основании приказа № 367 от 12 февраля 2025г. Президиума Высшей аттестационной комиссией Республики Узбекистан для публикации основных научных результатов докторских диссертаций включен в список зарубежных научных изданий. Эта информация размещена на веб-сайте ВАК - https:// OAK.uz/pages/4802

Важно отметить, что Узбекистанское отделение МАПН отличается высокими организаторскими и деловыми качествами, пользуется авторитетом и уважением среди коллеги и общественности активно участвует в научных конференциях, служить примером учёных в освоении и исследовании самых актуальных и перспективных направлений современной психологии.

Интересным, вызвавшим активный интерес участников Конгресса было выступление и презентация ректора университета ПРОФИ, академика АН РУз Гайрата **Бахрамовича Шоумарова** «Актуальные проблемы подготовки кадров психологов в Узбекистане».

Не менее интересным и содержательным было выступление доктора психологических наук, профессора, главного научного сотрудника Федерального научного центра психологических и междисциплинарных исследований (г.Москва, Россия) **Ларисы Максимовны Митиной** «Новый теоретико-методологический подход – ресурсно-прогностический исследования личностного и профессионального развития субъектов непрерывного образования»

Кандидат психологических наук, старший научный сотрудник Федерального научного центра психологических и междисциплинарных исследований (г.Москва, Россия) **Ирина Игоревна Осадчева** выступила с докладом «Подход к исследованию характера учащихся в процессе цифровой трансформации образования».

Выступления на пленарном заседании международного Конгресса затронули многие актуальные вопросы, которые стоят перед учеными-психологами. Все выступающие отметили необходимость поиска и знакомства с новыми и техниками, помогающими человеку достичь осознания глубин своей личности, исследовать истоки и пути развития её качеств, добиться внутренней гармонии и совершенства, развернуть социальные горизонты жизни и заново найти себя в постоянно изменяющемся мире.

Президент МАПН (Международная Академия Психологических Наук), доктор психологических наук, профессор, Ярославского государственного университета им. П.Г.Демидова (Россия) **В.В.Козлов** вручил почетные грамоты за вклад в процветание психологической науки ряду психологов Узбекистана.

17 марта 2025 года во первой половине дня основными мероприятиями были секционные заседания, а также круглые-столы.

Работало четыре секции: Методология современной психологии: многомерность отношений. Интегративная парадигма психологии: теория и метод. Психология в образовании. Организация психологической службы.

Все доклады участников секционных заседаний вызвали большой интерес и оживленную дискуссию. Доклады были посвящены самым современным темам психологии.

Международные проекты Узбекистанского отделения МАПН

Работа первой и второй секций проходила совместно и включала в себя несколько научных направлений, представленные учеными России, Казахстана и Узбекистана.

Большой интерес вызвали выступления в секциях «Психология в образовании» и «Организация психологической службы», где психологи делились опытом работы по организации психопрофилактической и коррекционной работы, а также различные аспекты профессиональной подготовки кадров.

Участие в работе секционных заседаний позволило не только сотрудникам кафедры психологии и представителям большинства вузов республики, работникам психотерапевтических и диагностических центров в рамках плодотворного научного диалога ознакомить российских и казахских коллег со своими достижениями, а начинающим ученым, докторантам, магистрам и студентам — получить ценный опыт выступления на крупном научном мероприятии.

Подводя итоги работы секций, участники Конгресса пришли к выводу об общей полезности мероприятия и необходимости его дальнейшего проведения с углублением не только в управленческие и психологические науки, но и в смежные дисциплины для расширения круга решаемых задач.

Подведение итогов мероприятия было проведено на заключительном пленарном заседании, где были выданы сертификаты участникам Конгресса.

Было отмечено, что в современном обществе растет востребованность специалистов помогающих профессий: психологов, врачей, педагогов, Знание психологии дает возможность эффективно взаимодействовать, улучшает взаимоотношения как в деловой, так и в личной жизни. Психология востребована в образовании, менеджменте, юридической практике, бизнесе. Активное развитие различных психологических направлений, практик, а также проведение психологических тренингов, бизнес-тренингов, развивающих профессиональные и личностные компетенции предполагает предъявление высоких требований к профессии психолога.

Все участники признали актуальным формат и практическую значимость содержания мероприятия. Был отмечен высокий уровень подготовки и организации мероприятия, а также проявлена высокая активность и готовность к будущему сотрудничеству на подобного рода площадках с целью приобретения новых связей, апробации теоретических разработок, обмена опытом и принятии участия в решении актуальных проблем, связанных с практической инноватикой в психологии, актуализацией и рассмотрением проблемных вопросов и определения путей их решения в деятельности практических психологов.

По результатам работы Конгресса подготовлена резолюция, в которой отмечено, что в современном обществе растет востребованность специалистов помогающих профессий: психологов, врачей, педагогов, Знание психологии дает возможность эффективно взаимодействовать, улучшает взаимоотношения как в деловой, так и в личной жизни. Психология востребована в образовании, менеджменте, юридической практике, бизнесе. Активное развитие различных психологических направлений, практик, а также проведение психологических тренингов, бизнес-тренингов, развивающих профессиональные и личностные компетенции предполагает предъявление высоких требований к профессии психолога.

В связи с этим участники конференции приняли следующие решения:

1. Закрепить в Уставе МАПН следующий тезис: содействовать развитию и обеспечению доступности психологической помощи населению только профессиональными психологами;

2. Руководители дочерних отделений МАПН регионов республики должны в указанный срок подготовить планы работ и отчеты по их реализации в первую неделю марта каждого года

3. Рекомендовать проведение Дня психолога в Узбекистане 17 марта ежегодно.

Конференция получилась очень удачной именно за счет разнообразия идей, исследований, направлений и многочисленных дискуссий. Надеемся, что этот опыт не останется единственным, и мы продолжим такие интересные, профессиональные, коллективные обсуждения проблем психологии.

Усманова Манзура Наимовна –
профессор кафедры психологии
Бухарского государственного университета

“BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI”

Ilmiy-amaliy jurnalida maqolalar chop ettirish tartiblari haqida

1. Ilmiy maqolalarning hajmi 3000-4000 so‘zdan iborat bo‘lishi kerak.

2. Maqolaning asosida matnning kamida 60-70 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim (topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi).

3. Maqolaning matni, formula va jadvallarni **Microsoft *Word* (*2003-2010 versiyasida*)** dasturidan foydalanib tayyorlash kerak.

4. Windows asosidagi matn *dasturi redaktorining parametrlari*:

- 2 sm dan standart hoshiyalar qolishi kerak;
- shrift Times New Roman, kegel – 12;
- satrlar orasidagi interval – 1 sm.;
- matnni kengligi bo‘yicha tekislash;
- abzats 1 sm;
- sahifani tanlash uchun oriyentatsiya – kitob sahifasi;
- MS Word dasturi yordamida ishlangan rasmlar qabul qilinmaydi. Barcha rasmlar va jadvallar nomerlanishi, nomlanishi hamda manbasi ko‘rsatilishi shart.

5. Grafik va diagrammalar oq-qora formatda bo‘lishi zarur.

***Ilmiy maqolaning tuzilishiga nisbatan ilgari suriladigan talablar*:**

1. Muallifning ORCID raqami bo‘lishi shart.

2. Maqolaning nomi 12 so‘zdan oshmasligi kerak va UDK raqamlari bo‘lishi lozim.

3. Maqola muallif(lar)i ismi-sharifi; ilmiy unvoni, darajasi, oliy ta’lim muassassi (*tashkilot*)ning nomi, ish joyi, egallab turgan lavozimi, ish joyi manzili (*qisqartmalar ishlatilmasin!*). Mualliflar bir nechta bo‘lsa ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart; (barcha ma’lumotlar 3 tilda:o‘zbek, rus, ingliz tillarida bo‘lishi shart)

4. Material matni tuzilishi jihatidan

Kirish

Metodlar

Natijalar va Munozara (Introduction, Methods, Results, and Discussion, Conclusion)ga ajratilishi, har bir bo‘limi uchun sarlavhalar berilishi kerak.

Quyida keltirilgan misolga e’tibor bering:

Annotasiya (Abstract) (150-200 so‘zdan iborat bo‘lishi kerak) (3 tilda:o‘zbek, rus, ingliz tillarida bo‘lishi shart**)**

Вводная информация/актуальность (Background):

− Цель (Objective);

− Методы (Methods);

− Результаты (Findings);

− Выводы (Conclusions);

Ключевые слова (Keywords). (3 tilda: o‘zbek, rus, ingliz tillarida bo‘lishi shart)

ВВЕДЕНИЕ (Introduction)

МЕТОДЫ (Methods)

РЕЗУЛЬТАТЫ (Results) (CHIZMA, JADVALLAR bo‘lishi shart)

ОБСУЖДЕНИЕ (Discussion)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (Conclusion)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (References):

1. Familiya, I.O. (2016). *maqola nomi. Shahar: nashriyot uyi*. Elektron manzili. URL:

2. Familiya, I.O., Familiya, I.O. (2017). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*, 15(1), 24-32 s. Elektron manzili. URL:

3. Familiya, I.O. (2017). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*. Retrieved from http://lkds;j

MAHALLADA PSIXOLOGIK XIZMAT IJTIMOIY – PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA (3 tilda: o‘zbek, rus, ingliz)

Barotova Dilafruz Sharifovna,

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti "O‘quv ishlari va ilmiy innovatsiyalar bo‘yicha prorektor" psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent ***(3 tilda: o‘zbek, rus, ingliz)***

https://orcid.org/ **0000-0002-2100-3222**

Annotatsiya. 150-200 so‘zdan iborat bo‘lishi kerak. **(3 tilda: o‘zbek, rus, ingliz)**

Kalit so‘zlar: 8-10 ta. **(3 tilda: o‘zbek, rus, ingliz)**

KIRISH. ВВЕДЕНИЕ (Introduction)

METODLAR. МЕТОДЫ (Methods)

NATIJALAR. MULOHAZA. РЕЗУЛЬТАТЫ (Result and Discussion) (ChIZMA, JADVALLAR bo‘lishi shart)

Xulosa va tavsiyalar. ЗАКЛЮЧЕНИЕ (Conclusion)

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (References):

1. Familiya, I.O. (2016). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*. Elektron manzili. URL:

2. Familiya, I.O., Familiya, I.O. (2017). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*, 15(1), 24-32 s. Elektron manzili. URL:

3. Familiya, I.O. (2017). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*. Retrieved from http://lkds;j

DIQQAT: O‘ZBEK TILIDAGI BARCHA YOZUVLAR LOTIN ALIFBOSIDA

Mundarija /Содержание/Contents

	19.00.00 – PSIXOLOGIYA
5	**Abdullayev Amrullo Nassulloyevich** Harbiy talim fakulteti talabalarida pedagogik muloqot omillarini rivojlantirishning psixokorreksion dasturi
11	**Axadov Yo'ldosh Hamzayevich** O'smirlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda irodaviy sifatlarning ahamiyati: ijtimoiy-psixologik omillar tahlili
18	**Aldjanova Guljaxan Amangeldiyevna** Bo'lajak o'qituvchilarning iqtisodiy kompetentlarini shakllantirishning psixologik xususiyatlari
22	**Barnoyev Bekzod Bahrom o'g'li** Talabalar orasida yolg'izlik hissi: ijtimoiy va psixologik omillar, rivojlanish sabablari va u bilan kurashish usullari
27	**Babayeva Nazira Asatullayevna** O'zbek oilasidagi ijtimoiy rol va funksiyalar: er-xotin, ota-ona va bolalar
32	**Djurakulova Dilfuza Farxodovna** O'smir yoshdagi bolalarda aybdorlik hissini yuzaga keltiruvchi omillar.
37	**Hafizova Firuza Baxtiyorovna** Talabalar orasida konfliktlarni konstruktiv jihatdan boshqarishning ijtimoiy-psixologik xusussiyatlari
42	**Xakimov Shuxrat Shodiyevich** Sportchilarda psixologik muhofazani shakllantirishning o'ziga xos xusussusiyatlari
46	**Hamroyeva Dilfuza Rahmatullayevna,** O'smirlar psixologiyasida addektiv xulq diagnostikasi va korreksiyasining ijtimoiy psix-ologik xussusiyatlari
51	**Jamolova Mahmuda** Talabalar orasida konfliktlarni konstruktiv jihatdan boshqarishning ijtimoiy-psixologik xusussiyatlari
55	**Jaqsımuratova Elmira Sarsenovna** Qoraqalpoq xalq an'analari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarni shakllantirishning amaliy jihatlari
60	**Meyliyeva Marjona Akram qizi** O'smir o'quvchilarda muvaffaqiyatsiz vaziyatlarga nisbatan chidamlilikni shakllantirishning psixologiyada tahlil etilganligi
64	**Miraliyev Shahzod** Globallashuv davrıda o'smırlarda agressıyanı keltırıb chıqaruvchı bıologık va ıjtımoıy omıllar
68	**Mutalipova Feruzabonu Muxammatbek qizi** Kıchık maktab o'quvchılarının agressıv xattı-harakatlarnıng tıpologıyası
72	**Nurullayev Firuz Fayzilloyevich** O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlarning ahamiyati
75	**Nusratov Azizbek Fatillo o'g'li**

	O'quvchilarda o'zbek musiqa folklori haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari
79	**Ostonov Jasur Shopirjonovich** Talabalarda metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari
83	**Ozodova Madina Hamza qizi** Kreativ yondashuv asosida o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning metodik zarurati
87	**Pulatova Firangis Naimovna** Globallashuv sharoıtıda yoshlar shaxsıy ıdentıfikatsıyasının shakllanıshıda oılanıng rolı: an'anavıy va zamonavıy tarbıya usulları tahlılı
93	**Qodirova Dilnoza Murtazoyevna** Socıo-psychologıcal characterıstıcs of the development of communıcatıve competence of future psychologısts
99	**Ramazonov Jasur Elmurodovich** Ichki ishlar xodimlarida ijtimoiy moslashuv qobiliyati va stressga chidamlilikni rivojlantirishda ta'lim treninglarni tashkil etish afzalliklari
103	**Rasulqulova Sitora Shodmonjonovna** Bilingvizm bolalarda uchraydigan muammolarni bartaraf etish borasida ota-onalarga taklif va mulohazalar
109	**Rustamov Shavkat Shuxrat o'g'li** Talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirishda kreativ ta'lim texnologiyalarining roli
113	**Safoyev Hasan Aminovich** Sportchilarning qaror qabul qilish strategiyalari va ularning shaxsiy xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlik
117	**Saydullayev Djamoliddin Yaxshiboyevich** Talabalarda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslari
122	**Tursunov Jo'rabek Baxtiyarovich** Talabalar o'quv faoliyatini samaradorligini oshirishda milliy qadriyatlardan foydalanishning psixologik adabiyotlarda yoritilishi
126	**Usmonova Surayyo Muxidinovna** O'qituvchilarning kasbiy stressini boshqarishning psixologik va metakognitiv usullari
131	**Xasanova Saidaxon Ganijonovna** Xavotirlanishning bolalar psixologiyasiga ta'sirini kamaytirishning psixoterapevtik yondashuvlari
135	**Xolova Mohigul Shavkatovna,** **Yoqubjonova Gulchiroy Xaminjon qizi** Gender tenglikka erishish yo'lidagi huquqiy asoslar
141	**Yunusova Go'zal Sultonovna, Norxo'jayeva Dilnozaxon Odilxon qizi** Boshqaruv tizimida psixologik xizmatning o'ziga xosligi
145	**Ахмадов Назиржон Рахматович** Социально-психологические факторы, влияющие на формирование конструктивного поведения подростков
148	**Sharopova Zarnigor Tolib qizi** Tanqidiy fikrlash va ijodiy tafakkur fikrlash poydevoridir

152	**Shukurova Nargiza Ikramovna** Psixolog talabalarida kasbiy refleksiyani rivojlantirishda ta'lim metodlarining roli va ahamiyati
156	**Кадыров Камолиддин Батырович,** **Каланходжаева Камилахон Ботирходжаевна** Исследование эмоционального интеллекта и профиля функциональной асимметрии у студентов
160	**Nasritdinov Ulug‘bek** Ekstremist shaxslarning psixologik portreti: radikallashuv sabablari va unga qarshi kurash strategiyalari
165	**Рахманова Диляра Рустамовна** Психологическая диагностика в вузах Узбекистана и других стран центрально азиатского региона: разработка адаптированного опросника
169	**Mamajonova Shaxzodaxon Yoqubjon qizi** Psixodiagnostikada axborot-kommunikatsiyalarini qo‘llash xususiyatlari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va ularning ahamiyati
173	**Baxramova Abira Abdullayevna** Maktab yoshidagi o‘quvchilarni ma’nan va ruhan shakllanishida ijtimoiy psixologiyaning o‘rni
177	**Ibodullayeva Iroda Nurula qizi** Yangi O’zbekistonda zamonaviy o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlari shakllanishining psixologik jihatlari
182	**Qodirov Obid Safarovich** Tarbiyasi qiyin o‘smirlar muammosini bartaraf etishning samarali psixologik texnologiyalari
187	**Ummatova Sitora Shavkatullayevna,** **Axatova Dilbar Botirovna** O‘zbek oilalarida ajralish sabablari va oqibatlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari
192	**Xotamov Shuxrat Nosirovich** Bolalarni komil inson qilib tarbiyalashning pedagogik va psixologik xususiyatlari
196	**Achilova Dilnoza Axmatovna** Ta’lim jarayonlarini boshqarishda klaster tahlili
202	**Sadikova Umida Botirovna,** **Xujayev Ruzmat Rahmonovich** Qandli diabetga chalingan bemorlarning psixologik holati: ijtimoiy-psixologik jihatdan so‘rovnoma natijalari tahlili
207	**Saidova Nigora Amanovna** Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kommunikatsiya jarayonidagi psixologik qiyinchiliklarini diagnostika qilish natijalari
210	**Xaitov Abror Uralovich** Positive climate in a teenage football team as a volitional-psychological basis for successful preparation football players for competitions
216	**Yusupov Tulanboy Ibrohimovich** Psychological aspects of emotional intelligence in team relations (on the example of football teams)

222	**Ali Asgarhon Kosimov,** **Barotov Shuxrat Sharipovich** Online psychological support: advantages and disadvantages in the context of global experience and research
	13.00.00 – PEDAGOGIKA
225	**Qahhorov Siddiq Qahhorovich,** **Hamdamova Nozima Muqimovna** Integrativ yondashuv asosi bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish
230	**Hamidova Yulduz Kamoliddin qizi** Umumta’lim maktab rahbarlarida boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning pedagogik im-koniyatlari
237	**Ikromova Dilfuza Abdirasulovna,** **Choriyeva Zuhra Tolib qizi** O‘quvchilardagi kognitivlik kompetensiyasini rivojlantirish
241	**Otanazarova Mohira Xamidbekovna** Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda mutaxassislik fanlarini o‘rganish asosida kasbiy sifatlarni takomillashtirish
245	**Ochilov Yakub Saydulloyevich,** **Ismoilova Barchinoy Jo‘raqul qizi** Abu Homid G‘azzoliyning islom ta`limoti tizimiga qo‘shgan hissasi
254	**Raximov Zoyir Jumayevich** O‘qituvchining pedagogik kompetensiyasini oshirishda metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish ususllari
258	**Sobirov Tolib Ro’ziyevich,** **Abulov To’lqin.Mo’minovich** Al-Forobiy tadqiqotlarida musiqiy madaniyatining inson ma'naviyatiga ta'siri
263	**Uspanova Rano Anuarovna** Globallashuv jarayonida milliy qo’shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash ijtimoiy pedagogik muammo sifatida
270	**Xamrayev Baxtiyor Tuyiyevich** Deontologik kompetentlikni bo`lajak sportchi-murabbiylarda shakllantirishning pedagogik tamoyillari
275	**Xodjayeva Mavluda Latipovna** Noan’anaviy musiqa darslarida interfaol qo’llashning samaradorligi
278	**Yo‘ldashev Alisher Axrorovich** Innovatsion texnologiyalarni sport faoliyatiga tadbiq etishning asosiy bosqichlari.
283	**Choriyeva Zuhra Tolib qizi,** **Irgasheva Ra’no Shuxratovna** Bo‘lajak kadrlarda axborot kompetentligini rivojlantirish
287	**Алламбергенова Бахаргуль Кудайбергеновна** Особенности развития педагогической компетентности учителей русского языка
291	**Ismoilova Gulrux Ulug‘bekovna** Ona tili savodxonligi darslarida fanlararo integratsiyalash imkoniyatlari

297	**Jo'rayev Husniddin Oltinboyevich,** **Nekboyev Xurshid Xoliyorovich** Mediata'lim amalga oshirishdagi zamonaviy metodlar tavsifi
302	**Tadjibayev Baxram Ruziyevich** Intellektual mehnat texnologiyalarida innovativlik va kreativlik
307	**Salimjonova Zarina Murodjon qizi** Bo`lajak mutaxassislarda ijodiy kompetentlikni rivojlantirishda xalq og`zaki ijodi namunalaridan foydalanish metodikasi
310	**Dilova Nargiza Gaybullayevna** Innovatsion ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini loyihalash usullari
314	**Hotamova Maftuna Madatovna** Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining o'quvchilarda til savodxonligi ko'nikmasini rivojlantirish usullari
318	**Musayeva Amina Karamatovna** Oliy ta'lim tizimida talabalarning kommunikativligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning dolzarbligi
325	**Ne'matova Flora Baxtiyor qizi** Xalqaro tadqiqotlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimini baholash
334	**Polvonova Charos Bahromqulovna** Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari va o'qituvchi kompetentligiga qo'yilgan talablar
	10.00.00 – FILOLOGIYA
340	**Jo'raqulova Parizoda Otabek qizi** Linguistic connections of language and culture
344	**Jo'rayeva Gulmira Zufarjon qizi** Tillarni o'qitishda veb-kvest texnologiyasining ahamiyati va xususiyatlari
348	**Omonova Dildora Nekmurodovna** Boshlang'ich sinf ona tili darsliklaridagi mashqlar tasnifi.
352	**Qodirova Ro'zigul Sadulloyevna,** **Raxmatova Sabrina Otabek qizi** O'tkir xoshimov asarlari ruscha bevosita tarjimasiga xos lingvopoetik xususiyatlar
356	**Raxmatova Mehriniso Musinovna** Implikatura: semantik ma'no va kontekstual ma'no munosabatlari
360	**Yuldasheva Mashxura Muzafarovna** Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirish mazmuni
364	**Отчет по результатам проведения международного конгресса «ПСИХОЛОГИЯ XXI СТОЛЕТИЯ»**

BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI ILMIY-AMALIY JURNAL
№ 3, 2025

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **2023-yil 22-fevral № 064916-sonli** guvohnoma bilan ro`yxatga olingan.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2023 yil 29 dekabrdagi 347-son qarori bilan **10.00.00 – filologiya, 13.00.00 – pedagogika, 19.00.00 – psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruruiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar
instituti ilmiy axborotnomasi // ilmiy-amaliy jurnal. - Buxoro, 2025.
№ 3. – 379 b.